ION GHICA

OPERE III

Ediție îngrijită,
studiu introductiv,
note și comentarii,
glosar și bibliografie
de
ION ROMAN

SCRIITORI ROMÂNI

EDITURA MINERVA
București, 1973

CUVÎNT ÎNAINTE

Corespunzător planului acestei ediţii, anunţat în *Nota* introductivă, volumul al III-lea cuprinde lucrarea *Pămîntul şi omul,* studii şi articole ştiinţifice şi politice, rapoarte academice, scrieri literare extrase din periodice; conţine, de asemenea, cum se va arăta mai jos, şi *Amintiri din pribegia după 1848.*

Pentru prima dată se retipăresc aici articolul *Unirea vămilor între Moldova şi Valahia* (din numărul oprit de cenzură al *Propăşirii*, în 1844), întîia scrisoare către G. Bariţ privitoare la învăţămînt, capitolul *De la littérature et de ses tendances* din *Dernière occupation des Principautés danubiennes...*, studiul *Dacia veche*, articolele *Tractatul de Paris. Convenţiunea şi Unirea, Prejudeţe şi vămi, Guvernul în civilizaţiune, Misiunea românilor, Reflecţiuni politice*, raportul academic asupra volumului *Ţara noastră* de P. S. Aurelian.

Dintre articolele despre căile de comunicaţie l-am reţinut pe cel mai vechi, inclus de Ion Ghica în volumul *Măsurile şi greutăţile româneşti şi moldoveneşti...* (1848), deoarece acesta ilustrează o perioadă de pionierat; pe de altă parte, cele următoare nu fac decît să reia ideile de la 1848, adăugîndu-le detalii tehnice.

În ceea ce priveşte volumul *Amintiri din pribegia după 1848*, facem precizarea că am reprodus numai textul lui Ion Ghica, întrucît restul materialului — scrisorile emigranţilor, documentele — alcătuiesc un dosar cu implicaţii ce depăşesc cadrul unei ediţii din opera memorialistului şi a omului de ştiinţă. Alăturate, părţile narative — concepute, de altfel, ca o suită de epistole către V. Alecsandri — capătă unitate, avînd aspectul unei scrieri independente*. În beneficiul amintitei

* Într-un mod similar au procedat şi alţi editori dinaintea noastră, publicînd separat fie paginile lui Ion Ghica, fie scrisorile unuia sau altuia dintre corespondenţii săi.

unități, am considerat potrivit să eliminăm din textul memorialistului formulele de introducere a documentelor, dar le-am redat la *Note și comentarii*, unde se menționează și documentele.

Materialul din afara celor două mari lucrări — *Pămîntul și omul* și *Amintiri din pribegia după 1848* — a fost repartizat în trei secțiuni: *Articole științifice și politice, Despre literatură, Scrieri literare*. Printre ultimele am încadrat și „convorbirea economică“ *Două călătorii în vis*, deoarece această scriere este, ca și celelalte din aceeași secțiune, de asemenea ca și *Insula Prosta*, o „scrisoare“ către V. Alecsandri. În cadrul fiecărei secțiuni, scrierile sînt așezate cronologic.

Cu un sumar atît de divers, volumul al III-lea din *Opere* de Ion Ghica este deosebit de ilustrativ și concludent pentru multiplele preocupări ale acestuia: memorialistică, istorie, biologie, geologie, economie politică, învățămînt, literatură. Indiferent de tema sau de disciplina abordată, autorul vehiculează, în planul concepțiilor, aceleași idei înaintate și generoase pe care le cunoaștem din restul operei sale. Interesante și ca atare pentru evoluția istorică în România a diferitelor ramuri ale științei, articolele și studiile contribuie astfel la o mai pregnantă reliefare a profilului său de gînditor.

Desigur, o serie de opinii și date ce-au stat la îndemîna excelentului popularizator de-acum un veac au fost corectate de știința mai nouă. În *Note și comentarii* am și făcut precizările de rigoare, îndeosebi în cazul unor chestiuni de oarecare importanță.

Textul de bază a fost menționat pentru fiecare scriere în indicația bibliografică din cadrul *Notelor și comentariilor*. Privitor la transcriere, problemele și soluțiile rămîn cele enunțate în *Nota asupra ediției*, cu o excepție: grafia *s* pentru *x* (am transcris peste tot *x*). În completare, adăugăm că în transcrierea unor neologisme ne-am ghidat după pronunția lor în limba din care au fost împrumutate. Astfel, ținînd seama de pronunția în franceză, cuvinte ca *equator, quadrupede, quadrumane, schisturi* au fost redate prin *ecuator, cuadrupede, cuadrumane, șisturi*, iar forme ca *inquiziție* și *incuiziție, liquid* și *licuid, cualitate*, prin *inchiziție, lichid, calitate*. Nu am procedat la fel în cazul unor forme ca *marquis, signiori*, pe care le-am păstrat ca atare (paralelisme actuale: *lady, miss*). Am menținut, considerînd posibilă pronunția franceză, o formă ca *brachicefal* (astăzi rostim și scriem *brahicefal*). În alte cazuri, tot în funcție de pronunție, grupul *ch* a fost interpretat fie *h*, fie *c*: *chamiți — hamiți, Chaldeea — Çaldeea, Chanaan — Canaan*. O altă problemă de transcriere se ridică în legătură cu pluralul unor nume de popoare, care apar (îndeosebi în *Dacia veche*) cu o dublă grafie: *agatirsi* și *agatirși*.

geti și *geți*, *heneti* și *heneți*, *sarmati* și *sarmați*, *sciti* și *sciți* etc. Prima formă putea corespunde și unei pronunții, dar alternanța face faptul acesta îndoielnic. Pe de altă parte, în texte mai vechi decît cel al lui Ghica forma a doua apare exclusiv sau e preponderentă. Așa, de exemplu, încă din 1847, pentru a scrie cu *ș* sau cu *ț* numele acelorași popoare, tipografia *Magazinului istoric pentru Dacia* utiliza anume, în textul chirilic, semnul latin. Ne-am considerat deci îndreptățiți să transcriem peste tot cu *ș* și *ț*. În sfîrșit, în transcrierea articolelor dinainte de 1848, culese în chirilice, numele proprii străine sau neologismele redate acolo fonetic au fost păstrate în aceeași formă numai cînd era vorba de o pronunție specială: *Ipocrat*, *cuaker* etc. Forme ca *Blanki*, *Furie*, *Lavoazie*, *Penzans* au fost transpuse prin *Blanqui*, *Fourier*, *Lavoisier*, *Penzance*. În treacăt fie spus, datorită grafiei — și nu numai în textele chirilice — identificarea numelor proprii a fost uneori anevoioasă, iar alteori imposibilă.

Scriind printre cei dintîi în românește despre teme și teorii științifice inedite la noi, Ion Ghica a avut de luptat nu numai cu lexicul, ci și cu construcția frazei. Exprimarea lui „științifică", mult mai mult decît cea literară, e adesea defectuoasă sub aspect sintactic, ceea ce se vădește și în segmentarea arbitrară și abuzivă a frazei prin punct și virgulă. Corectarea punctuației ar fi egalat cîteodată aproape cu o stilizare. De aceea am intervenit numai cînd a fost strict necesar (și posibil).

ION ROMAN

PĂMÎNTUL ŞI OMUL

Tinerimii studioase

Nu m-am suit cu prezumţiunea pînă a-mi închipui că vă pot da o lectură de filozofie a naturei, dar am cutezat a crede că slaba mea pană ar putea să rădice un mic colţ al vălului care desparte pe profani de lumea ştiinţifică; am cutezat să cred că tinerimea studioasă, citind acest mic compendiu, va putea zări mărimea creaţiunii şi va înţelege mulţumirile şi desfătările spiritului omului celui care intră cu investigările sale în regiunile înalte ale ştiinţei, ca astfel să se excite în cei aleşi dorinţa şi hotărîrea de a petrece o viaţă plăcută şi glorioasă în studiile cari duc la descoperirea adevărului, singura cale pe care o naţiune tînără poate intra în familia popoarelor civilizate şi a urma pe calea progresului.

I

PĂMÎNTUL

Importanța Pămîntului în univers

Omul a stat mult timp în uimire dinaintea minunilor creațiunii, admirînd cînd cerul azuriu cu luminosul Soare, cînd Luna cea bălaie și stelele învăpăiate, cînd cîmpia verde însmaltată cu flori colorate, cari mai de cari mai frumoase, mai mîndre și mai grațioase, contemplînd falnicii copaci încărcați cu roade gustoase, privind cu respect urieșii munți și ascultînd în extaz cîntările armonioase ale pasărilor cerului, murmurul apelor și șoaptele frunzelor. A trebuit mult și lung să se întrebe: cum natura întreagă se deșteaptă și se înveselește la arătarea Soarelui? Cum cuprinsă de melancolie și ostenită adoarme la întunericul nopții? A trebuit să se întrebe mii și mii de ani cum și de unde aceste minunate prefaceri? Cum răsare și cum apune Soarele, acest rege al luminei care-l încălzește, îl încîntă și-i înveselește sufletul în toate diminețile și-i întristează gîndirea în toate serile? Întrebîndu-se dacă strălucitorul glob se cufundă noaptea în vreo peșteră adîncă, neaccesibilă pașilor săi, sau daca se ascunde din dosul vreunui munte înalt și nevăzut.

În fața minunilor naturei, el, ființa inteligintă, dotată cu o dorință nestinsă de a cunoaște și de a înțelege, și-a închipuit și și-a creat tot felul de teorii și de sisteme, pentru a-și putea explica ceea ce vedea și a-și satisface curiozitatea sa instinctivă. Sistemul și teoriile, cînd nu sunt întemeiate pe cunoștințe bine studiate, devin un izvor de eresuri, cari trec de la o generațiune la alta, ca o credință care se înfige

atît de adînc în spiritul mulţimii, încît adevărul se opreşte în cale şi anevoie ajunge a străbate întunerecul cu facla sa şi a goni minciuna.

Eresurile şi prejudeţele sunt inimicii cei mari ai progresului şi ai civilizaţiunii. Menirea ştiinţei este a se lupta necontenit în contra lor şi a le doborî unul cîte unul. Conchistele ştiinţei constituie progresul.

Deşi, din punctul de vedere al frumuseţii şi al splendoarei, Soarele a trebuit să ocupe, fără îndoială, cel dintîi loc în spiritul omului, în privinţa mărimii însă n-a putut fi pus în cumpănă cu întinderea Pămîntului, nici chiar cu cel mai mic munte, sau măcar cu un stejar stufos.

Sunt d-abia două mii de ani de cînd Anaxagora a îndrăznit să zică că izvorul luminei era o piatră cam cît Peloponesul de mare.

La cei vechi, Pămîntul era uriaşul naturei; el era totul, el era centrul universului; cerul nu era decît o boltă rezemată pe marginile lui şi corpurile luminoase ale firmamentului erau ca nişte candele împrăştiate pe pînza nopţii, ca să-l lumineze şi să-l împodobească.

Putea el omul, în starea de ignoranţă primitivă, să-şi închipuiască că Pămîntul are altă formă decît aceea a unei cîmpii întinse ca o masă, acoperită cu ape, cu munţi şi cu păduri, pînă la marginele lui cele mai depărtate?!

Forma şi dimensiunile Pămîntului

Cei dintîi cari au înţeles că Pămîntul nu era o suprafaţă plană pare să fi fost indienii; dar cum şi cînd să fie ajuns ei la această cunoştinţă nimeni n-o poate spune; se ştie numai că pe la anul 600 a.C. Pitagora, la întoarcerea sa din Indii, a început să vorbească în şcoala sa despre armonia ce există între corpurile cereşti şi a explica cum Pămîntul se învîrteşte cu celealalte planete dimpreună împrejurul Soarelui, pe care îl numea *Hestia* (vatră)[1]. P-atunci ideile şi cunoştinţele se propagau anevoie; nu treceau lesne dintr-o ţară într-alta. Trecuseră 150 de ani de la Pitagora şi în Atena cea doctă nici Platon, nici Aristot nu se vede să fie avut idei precise despre forma, despre mişcarea sau despre situaţiunea Pămîntului în spaţiu, deşi în patria lui Pita-

gora, pe la anul 280 a. C. Aristarh, un alt fiu al insulei Samos, vorbea auditoriului său de sistemul *heliocentric*. Acest filozof a mers și mai departe cu investigațiunile sale; a căutat să cunoască chiar depărtarea Soarelui de Pămînt și să explice cum se combină mișcarea globului nostru împrejurul axului său cu mișcarea împrejurul Soarelui[2].

„Observațiunile și descoperirile acestui învățat, zice Laplace, sunt foarte prețioase, fiindcă ne dovedesc că avea idei exacte despre imensitatea universului și că înțelesese că Pămîntul era numai o infimă parte a totului ce vedem!"

Numai 320 de ani după Pitagora ideile despre mișcarea Pămîntului au început să pătrunză în Grecia continentală; de-abia atunci Eraclid și Eufant vorbesc atenienilor despre mișcarea Pămîntului împrejurul Soarelui[3]; și în timpul lui Ptolomeu Evergetul, conservatorul bibliotecei din Alexandria, Eratostene, observînd în timp de eclipse de lună că umbra Pămîntului proiectată pe satelitul său era rotundă, s-a convins că forma Pămîntului trebuie să fie rotundă. Acest observator a mers cu gîndul său și mai departe; a voit să-i cunoască mărimea și a căutat să cunoască dimensiunile circumferinței lui, măsurînd lungimea unui grad între Siena și Alexandria. Asemenea încercări s-au mai făcut și de Posidonie Rodianu între Alexandria și insula Rodos; dar măsurătorile cari au putut da o idee mai aproximativă despre adevărata lui mărime au fost cele făcute mai în urmă în secolul al X-lea d. C., în timpul califului al-Mamun, suveran adevărat amic al științei, care fără a ținea seamă de prejudețele și de fanatismul clerului mahometan, considera pe toți învățații, fără distincțiune de naționalitate și de religie, ca pe niște aleși ai lui Dumnezeu, ca pe cei mai buni și mai folositori servitori ai Creatorului. Acest mare calif a ordonat de s-a măsurat circumferința Pămîntului în două locuri, o dată pe malul Mării Roșie și altă dată la Kufa în Mesopotamia. Cea dintîi măsurătoare a dat 11.000 de kilometri și cealaltă 13.000 kilometri pentru lungimea razei Pămîntului, cifre cari nu sunt mult departe de adevăr.

În timpii mai recenți s-au încercat mai multe măsurători, precum a fost aceea a lui Fernel, care a măsurat lungimea meridianului cu roata trăsurii, mergînd de la Paris tot spre nord, depărtare de un grad, și a găsit-o de 39.000

de kilometre; măsurătorile lui Snell în Holanda, a lui Norwood în Anglia și a lui Picard, a calculat-o prin triangulațiune, servindu-se de zenitul stelei δ din constelațiunea Casiopei și legînd lanț de triunghiuri pînă la Surdon lîngă Amiens[4]. Dar măsurători adevărat serioase, pe cari se poate pune temei, sunt acele făcute de Delambre și Mechain în anul 1792 între Dunkerque și Barcelona, cu ocaziunea fixării sistemului metric, și cea continuată mai în urmă de Biot și Arago, la Mincora în insula Formentera, pe o distanță totală de 12 grade și jumătate[5].

Dimensiunile astăzi adoptate de toți învățații sunt:

12.732 kilometri și 384 metri pentru diametrul cel mare al Pămîntului.
12.690 „ „ 612 „ pentru lungimea diametrului celui mic.
41 „ „ 77 „ diferința sau turtirea Pămîntului[6]....

Sub impulsiunea califului al-Mamun s-au rezolvat mai multe alte probleme astronomice; s-au catalogat și s-au clasat stelele vizibile și s-au dat numiri celor de mărimea întîia; tot atunci s-a fixat și durata anului solar într-un mod mai precis. Tot sub auspiciile lui s-au observat fenomenele refracțiunii luminei, descoperire prin care s-a putut explica cum Soarele se arată vederilor noastre înainte de a apare la orizon și cum îl vedem încă cîteva minute și după ce a apus după orizon. Tot atunci s-a descoperit că atmosfera noastră nu este fără margini și că nu poate trece peste o înălțime de 85 de kilometri în sus[7].

Al-Mamun a înființat la Bagdat cel dintîi observatoriu de astronomie, în care arabul Ibn Iunis a făcut cercetări cerești de cea mai mare însemnătate[8]. Despre aceste cercetări Laplace spune că s-a servit foarte mult cu dînsele în lucrările sale asupra sistemului universului.

Pe cînd arabii în Asia și în Spania se ocupau cu investigațiuni asupra formei și dimensiunilor Pămîntului, le discutau liber prin scris și prin grai, în Europa creștină nimeni nu îndrăznea nu numai să le enunțe, dar nici măcar să cugete la asemenea cestiuni. Pînă pe la finele secolului [al] XV [-lea], oricine ar fi îndrăznit să zică un cuvînt despre forma Pămîntului era pedepsit cu ardere de viu,

sau cel puţin cu închisoare. Creştinii, vrînd-nevrînd, trebuiau să mărturisească că Pămîntul este întins ca o piele pe suprafaţa apelor, neclintit în centrul universului, că cerul era rezemat pe marginile lui şi că Soarele, cu toate stelele dimpreună, porneşte dimineaţa de la răsărit, ca să ajungă seara la apus, ca să înceapă a doua zi din nou aceeaşi călătorie din zi de dimineaţă.

Ignoranţa poporului a fost totdauna un mijloc de dominaţiune; credinţele eronate au fost exploatate cu dibăcie de castele domnitoare pentru conservarea puterii celor puţini asupra mulţimilor. Ereziile se împlîntă atît de adînc în spirite, încît găsesc între apăsaţi şi exploataţi chiar pe cei mai călduroşi apărători ai eroarei şi ai minciunei şi totodată şi pe cei mai declaraţi inimici ai adevărului, cînd el vine de se arată.

Stîrpirea şi dezrădăcinarea prejudeţelor cere un timp îndelungat; credinţele şi obiceiurile învechite devin nişte rezistenţe pe cari politicul şi filozoful trebuie să le ţie în seamă, cînd voieşte a reforma şi a lumina; vulgul se obişnuieşte cu răul învechit şi ţine uneori atît de tare la dînsul, încît se poate zice că este mai anevoie a dezvăţa decît a învăţa. Minciuna străbate lesne, pe cînd adevărul se strecoară anevoie şi încet printre negura ignoranţei şi a credinţelor false.

Ştiinţa, în accepţiunea cea mai largă a cuvîntului, este cunoştinţa legilor naturei fizice şi morale, a lucrurilor şi fiinţelor universului. Cunoştinţele matematice, fizice, chimice, istoria naturală, filozofia propriu-zisă şi ştiinţele morale şi politice nu sunt decît materialul adunat pentru edificarea ştiinţei universale, care se va rădica atunci cînd elementele adunate vor putea fi îndestul de numeroase şi cînd va veni acel geniu care va şti să le adune şi să le coordoneze într-un tot armonios; cînd va veni, cum zicea Socrate, acela care va explica natura morală şi fizică prin raţiune. Pînă atunci fiecare ştiinţă îşi va păstra locul şi importanţa sa proprie în ierarhia cunoştinţelor omeneşti, după rolul ce joacă fiecare ram în filozofia naturei.

Cînd oamenii nu permit adevărului să s-arate şi să se propage, vin împrejurările de îi silesc. Pe la finele secolului [al] XV[-lea], pe cînd limba şi condeiul erau încătuşate şi nimeni nu cuteza nici să şoptească măcar despre

forma și mișcarea Pămîntului, se ivește deodată o necesitate socială, care se impune tuturor și vine de sparge lanțurile deodată, dovedind într-un mod silit, necontestabil și pipăit că forma Pămîntului este sferică. Iată împrejurarea care a adus în lumea europeană confirmarea acelui adevăr și a devenit cauza celei mai mari revoluțiuni politice și științifice ce s-a văzut vreodată în lumea socială și politică.

Descoperirea Americei

De mulți ani și mai ales din timpii cruciaților, comerțul european cu Orientul luase o mare dezvoltare; importanța lui mergea crescînd din zi în zi. Comerțul se făcea mai tot prin porturile Italiei, prin Genova și prin Veneția mai cu deosebire; dintr-aceste două porturi porneau mai toate corăbiile către răsărit, încărcate cu mărfurile și cu productele Europei, unele apucînd pe Adriatica spre schelele Egiptului și ale Siriei, altele pe Mediterana spre Marea Neagră și Marea Caspică, de unde apoi se întorceau aducînd productele cele bogate ale Asiei. Casele de comerț ale venețianilor ș-ale genovezilor aveau cantoare pe toată coasta Asiei, în toate insulele Archipelului și pe toate rîurile în cari corăbiile lor puteau să pătrunză. Galați și Giurgiu pe Dunăre, Malta, Rod, Chio, Smirna, Galata, Trebizonda, Anchial, în Archipel și pe Marea Neagră, erau cantoare importante ale genovezilor. În porturile și în insulele Orientului se făceau schimburile mărfurilor aduse de caravanele din interiorul Asiei, din Indii, din Persia, din Asia Mică etc., etc.

Acele două orașe ale Italiei, Genova și Veneția, ajunseră la cel mai mare grad de prosperitate, de bogăție și de putere, cînd dodată pornirile tătarilor vin și împiedică, prin invaziunile lor, mersul regulat al caravanelor; drumul nu mai e sigur și mărfurile devin prada prădăciunii și a jafului barbarilor, încît comerțul Europei cu Orientul lîncezește și încetează. Cu scăderea comerțului, scade prosperitatea și puterea republicelor italiene și strălucirea lor se întunecă din zi în zi mai mult; corăbiile putrezesc în porturi, negăsind și neavînd nici ce duce, nici ce aduce.

Atunci navigatorii italieni, aducîndu-şi aminte de cele ce auzise despre scrierile învăţaţilor arabi asupra formei Pămîntului, se pun a le studia; caută să afle căi pe cari ar putea să ajungă în India şi în Persia, fără a expune mărfurile periculelor drumurilor prin pustiile Asiei. Dintre toţi navigatorii, cel mai îndrăzneţ, Cristof Columb şi amicul său Toscanelli, studiind scrierile lui Ibn-Sina, cunoscut europenilor sub numele de *Avicennes*, şi ale lui Ibn-Roşd numit *Averroes* care, pe la anul 980 d.C. şi 1198 d.C., scrisese despre forma rotundă a Pămîntului, şi convingîndu-se din citirile acelor cărţi de justeţa observaţiunilor pe cari aceşti învăţaţi întemeiau teoriile lor, s-au hotărît să pornească pe ocean mergînd tot spre apus, convinşi că, navigînd tot astfel înainte, trebuia să ajungă pe coasta orientală a Indiilor.

Propunerile lui Columb, respinse mult timp de oraşul său natal, dobîndesc în fine, prin protecţiunea Mercedesii de Castilia, sprijinul guvernului spaniol, şi îmbarcîndu-se în ziua de 3 august 1492 în portul Palas al Andaluziei şi navigînd cum proiectase, spre apus, ajunge, după 69 de zile, în insula San Salvador; într-o a doua călătorie, în anul următor 1493, nimereşte în insula Cuba şi la San Domingo, descoperind astfel Antilele. Într-o a treia călătorie, la anul 1498, parcurge toată coasta orientală a Americei, de la gurile Orinocului pînă la Caracas, astfel că la anul 1502 descoperise America, fără să ştie. Cînd au debarcat la Darien, ei credeau că se află pe coasta orientală a Asiei. Nu-şi închipuise că între Europa şi Asia mai era în ocean un continent, şi încă cel mai mare din toate. Ei au murit fără să aibă o idee despre descoperirea ce făcuse.

Columb şi amicul său Toscanelli, deşi nu aflase drumul către Indii, dar făcuse o descoperire mult mai mare[9].

Tot p-atunci, un alt navigator, portughezul Vasco de Gama, căutînd şi el drumul tot spre coasta orientală a Indiilor, a izbutit a trece pe lîngă Capul Tempestelor (Capul de Bună Speranţă) şi debarcă la Calcutta în ziua de 19 mai 1498, după o călătorie de 10 luni şi 10 zile[10].

După dînsul Magellan, navigînd către Moluşte, află la sudul Americei, între Patagonia şi Ţara de Foc, strîmtoarea căreia i-a dat numele său; şi în urma acestuia, navigatorul Balboa descoperi bogatul Peru[11].

Aceste descoperiri însemnate şi aproape sincronice, putem zice, au făcut o mare revoluţiune în lumea politică, socială şi economică, schimbînd toate drumurile spre Orient şi creind Europei relaţiuni de schimb cu totul nouă, necunoscute şi nebănuite pînă atunci. Astfel relaţiunile comerciale, trecînd din Adriatica în Atlantica şi pe coasta Africei, prosperitatea comercială împreună cu bogăţia şi cu puterea politică au trecut de la Veneţia şi Genova la Spania. Aurul Potozului, Guonaxuatului şi Xanatecazului a înecat Peninsula Iberică şi a îngenuncheat-o sub povara acestui metal atît de rîvnit şi de căutat, dovedind mai în urmă în mod necontestabil că nu abundanţa aurului face bogăţia şi prosperitatea unui stat, ci inteligenţa şi munca locuitorilor.

Călătoriile acestor navigatori n-au mai lăsat în spiritul nimănui cea mai mică îndoială despre forma sferică a Pămîntului. Nici politica, nici biserica n-o mai putea tăgădui. Se năşteau însă o mulţime de întrebări: Cum antipozii Europei se ţineau pe picioare pe suprafaţa Pămîntului, fără a cădea cu capul în văzduh? Cum apele din rîuri şi din oceane nu se varsă asupra cerului? Şi o mulţime de alte obiecţiuni, efectul ignoranţei şi al eresurilor cari domneau p-atunci.

Galileu, Huygens, Hooke şi alţi învăţaţi cari se ocupau cu studiul căderii corpurilor se întreceau în descoperiri mari şi dotau ştiinţa cu cunoştinţele puterilor centripede şi centrifuge şi a puterii atracţiunii ce exersează corpurile unele asupra altora[12], descoperiri pe care genialul Newton, supuindu-le calculelor matematice, reuşeşte a afla legea cea mare a gravitaţiunii exprimată prin raporturile:

$$A : a : : M : m \text{ şi}$$
$$A : a : : d^2 : D^2$$

Adecă că atracţiunile A şi a sunt între dînsele în raport direct cu masele (grămezile) corpurilor M şi m şi în raport invers cu patratul depărtărilor dintre dînsele D şi d.

Acest om extraordinar a dovedit şi a calculat într-un mod exact, prin consideraţiuni pur mecanice, turtirea Pămîntului, dovedind că de la dînsa depinde procesiunea echinocţială.

Acea epocă a fost fecundă în descoperiri mari. Kepler, după o serie de observaţiuni conştiincioase şi îndelungate,

a descoperit cele trei mari legi ale velocităţii planetelor cari sunt şi astăzi baza fundamentală a ştiinţei astronomice şi cari se rezumă astfel:

1. Planetele se mişcă parcurgînd elipse în cari Soarele ocupă unul din focari.

2. Mişcarea fiecărei planete este cu atît mai repede cu cît este mai aproape de Soare şi astfel ca raza vectrice descrie necontenit suprafeţe egale în timpi egali.

3. Patratele timpilor revoluţiunilor sunt între dînsele ca cubi axelor celor mari ale orbitelor în cari se mişcă[13].

Astăzi ştiinţa astronomică a ajuns la un grad atît de înaintat, încît Laplace zicea că astronomul, fără a ieşi din observatorul său, poate să determine şi să calculeze forma, mărimea şi turtirea Pămîntului, depărtarea lui de la Soare şi de la Lună şi de la fiecare planetă; poate să calculeze masa, greutatea şi dimensiunile tuturor corpurilor sistemului planetar. Şi ştim că pentru dobîndirea acestor cunoştinţe a trebuit odinioară o mulţime de măsurători şi de călătorii costisitoare. Instrumentele colosale ale lui Herschel au devenit un mijloc puternic de investigaţiune asupra cerului[14]; şi astăzi observaţiunile se fac cu o exactitate şi o preciziune atît de mare, încît în orice minut, în orice moment, putem şti în ce punct al spaţiului se află Pămîntul, Soarele şi orice planete. Se ştie într-un mod matematic că de azi peste 12.000 de ani, adecă la anul 13.884, steaua noastră polară, care astăzi este acea din coada Ursului mic (Caru mic), are să fie steaua numită Vega din constelaţiunea Lirei.

Alăturata tabelă cuprinde cifrele cari reprezintă:

Depărtarea în kilometri a deosebitelor planete de soare;

Diametrul lor exprimat în unităţi de lungime a diametrului Pămîntului;

Volumul planetelor, luînd de unitate volumul Pămîntului;

Densitatea lor, densitatea Pămîntului fiind luată de unime;

Timpul rotaţiunii lor împrejurul axului;

Timpul revoluţiunilor siderale a fiecăreia;

Numărul kilometrilor ce aleargă fiecare într-un minut; şi

Semnele prin care astronomii au convenit a le desemna.

TABELA PLANETARĂ

Numele corpurilor	Semnele	Depărtarea de soare	Diametrul	Volumul	Densitatea	Rotațiunea corpurilor				Timpul unei revoluțiuni siderale				Numărul kilometrilor pe minut parcurși de corpuri
		kilometri	Diam. Păm. = 1	Volumul Păm. = 1	Densitatea Păm. = 1	zile	ore	min.	sec.	zile	ore	min.	sec.	
Soarele	☉		109 93	1.326.480,0	0,23624	25	12	0	0					1
Mercur	☿	60.000.000	0,39	0,1	2,879646	1	0	9	0	87	28	14	30	2,540
Venus	♀	100.000.000	0,97	0,4	1,04701	0	23	21	0	224	16	41	27	1,940
Pămîntul	♁	142.000.000	1,00	1,0	1,0	1	0	0	0	365	5	48	49	1,648
Luna	○	142.000.000	0,27	0,5	0,715076		7	44	0	365	5	48	49	56
Mars	♂	232.000.000	0,36	0,2	0,930736		0	39	20	686	22	18	27	1,316
Vesta	⚶	364.000.000	0,36	0,2	0,930736		0	39	20	1,527	2	15	16	1,316
Junon	⚵	408.000.000	0,36	0,2	0,930734		0	39	20	1,588	23	15	16	1,316
Ceres	⚳	412.908.000	0,36	0,2	0,930736		0	39	20	1,681	1	15	16	1,316
Pallas	⚴	413.164.000	0,36	0,2	0,930736		0	39	20	1,681	15	15	16	1,316
Jupiter	♃	800.000.000	11,50	1.470,2	0,24114	0	9	56	37	4,333	4	25	19	712
Saturn	♄	1.468.000.000	9,61	887,3	0,095684	0	10	16	2	10,853	5	2	41	528
Uranus	⛢	2.948.000.000	4,26	77,5	0,020802					30,315	12	31	47	372

Măsurătoarea timpului și calendarul

Pe cîtă vreme lipseau cunoștințele despre forma și dimensiunile Pămîntului și despre durata rotațiunii sale împrejurul Soarelui, era anevoie și chiar imposibil d-a avea o idee precisă despre curgerea timpului, un element a cărui întindere, în trecut și în viitor, este fără margini; este mai mare decît orice mărime, căci nu are nici început, nici sfîrșit, nencetat, fără ca nici o putere să-l poată opri în mersul său fatal. El, deși nu se poate măsura în toată întinderea sa, se poate însă apreția durata sa de la un eveniment la altul, comparînd-o cu o durată constantă dintre două evenimente succesive, cari s-ar repeta într-un mod regulat și periodic; acea durată, luată drept unitate a timpului, precum ar fi de exemplu aparițiunea periodică a unei stele la același punct al orizonului.

Unul din fenomenele naturei, care a trebuit să impresioneze pe un om mai mult decît oricare altul, a fost fără îndoială durata luminii zilei, intervalul între două răsăriri de soare succesive: ea a trebuit să fie de la început terminul de comparațiune al duratelor timpului. Această unitate de măsură ar fi negreșit cea mai bună și cea mai naturală, dacă durata de la un răsărit de soare pînă la cel următor ar fi aceeași în tot cursul anului și în toate punctele globului; dar știm că aceasta nu este, și că ea variază, de la ecuator pînă la poli, de la 24 de ore pînă la 4.368 de ore, de la o zi pînă la 6 luni; și că nu este aceeași nici chiar în aceeași localitate, căci variază dintr-o zi pînă într-alta, după epocele anului. Afară numai de localitățile cari se află situate pe ecuator, în toate celealalte puncte ale globului, ziua este mai lungă vara decît iarna. A trebuit să se facă și pentru durata timpului ceea ce s-a făcut pentru celealalte mărimi, pentru lungimi, pentru volume, pentru greutăți etc., etc., adecă fracțiuni și multipli; precum din mai mulți metri s-a format decametri, hectometri, kilometri etc., din mai multe grame, kilograme, cîntare etc.; pentru timp s-a format săptămîni, luni, ani, secoli, ori minute. Aci s-au ivit însă mari dificultăți, fiindcă, luîndu-se drept durata unei luni periodicitatea luminei lunare, această durată nu se potrivește în mod comensurabil nici cu zilele, nici cu periodicitățile pozițiunilor Pămîntului către Soare.

Din cauza acestor nepotriviri, măsurătoarea timpului sau formarea unui calendar raţional a rămas multe secole o cestiune nerezolvată, căci ea depindea de o mulţime de cunoştinţe cari lipseau, precum de exemplu forma şi dimensiunile Pămîntului, rotaţiunea sa împrejurul Soarelui etc., era o cestiune strîns legată de o mulţime de probleme de *geometrie*, de *fizică* şi de *astronomie*, despre cari acum cîteva secule oamenii nu aveau încă idei lămurite. A trebuit timp îndelungat, observaţiuni, studii adînci şi descoperiri mărèţe, pînă ca omul să ajungă la cunoştinţa exactă a duratei timpului; de aceea vedem deosebiri între calendarele *deosebitelor epoce* ş-ale *deosebitelor neamuri*. Altul era calendarul egiptenilor, al israeliţilor, şi altul al grecilor; altul al romanilor din timpul Republicei, şi altul al romanilor din timpul lui Iuliu Cezar; chiar şi astăzi încă, altul este calendarul creştinilor de ritul oriental şi *altul al creştinilor apuseni şi protestanţi.*

Egiptenii şi persanii, cari considerau anul numai de 365 de zile, pierdeau la fiecare patru ani o zi, şi numai după o perioadă de 1.460 de ani, perioada pe care o numeau *sothiacă* sau *anul cel mare canicular*, ajungea a se potrivi cu anul civil şi cu cel solar. Ei împărţeau anul în 12 luni, de cîte 30 zile de fiecare, lăsînd la finele fiecărui an 5 zile complimentare.

Grecii, deşi aveau anul numai de 360 de zile, îl împărţise în 12 luni de cîte 30 de zile, aşa că la fiecare al treilea an, perioadă numită *trietirida* (perioada trienala), intercalau o a treisprezecea lună de 30 de zile, şi acel an devenea de 390 de zile, încît s-au aflat într-o mare încurcătură. Cînd, pe la anul 600 a.C., au înţeles că lumina Lunei era numai de 29 de zile şi jumătate, atunci au îndoit perioada de trei ani, făcînd la fiecare şase ani două luni: una de 30 şi cealaltă de 29 de zile, ca să poată începe anul cu lumina nouă *(neominia)*; dar fiindcă 12 luni lunare dau numai 354 de zile, s-au hotărît să adaoge 11 zile şi jumătate la fiecare *octoetiridă* (perioadă de opt ani), şi intercalau astfel trei luni de cîte 30 de zile, pe cari le adăogau la anii al 3-lea, a 5-lea, sau al 8-lea, după trebuinţă. Credeau că astfel îndeplinesc oracolul de la Delfi, care, la consultarea ce-i ceruse, le răspunsese zicîndu-le să potrivească anul cu soarele şi lunile cu lumina Lunei. Dar şi astfel tot rămînea lumina

Lunii înapoi cu o zi și jumătate, la fiecare *octoetiridă*; atunci au adăogat 3 zile complimentare la fiecare două *octoetiride*, din șasesprezece în șasesprezece ani, zile pe cari le-au numit *epagomena* (care urmează). Dar atunci alt neajuns, că nu se mai potrivea anul cu mersul Soarelui; s-au hotărît dar să alerge la astronomul Meto, care, ca să concilieze mersul Soarelui cu al Lunei, a imaginat ciclul de 19 ani. Perioada de 19 ani se compune de 235 de lune-soane din care 228 pentru 12 luni pe an, și celealalte 7 pentru excedentul de 11 zile al anului solar asupra celui lunar. Acele 7 luni erau 6 de cîte 30 de zile și una de 29 de zile ; pe aceste din urmă le numeau *embolistice* și la fiecare perioadă de 4 cicli Meton mai adăoga o zi. Calendarul acesta atît de complicat grecii l-au numit „Numărul de aur"[15].

Ebreii și arabii, calculînd anul după lumina Lunei, rămîneau pe tot anul îndărăt de anul solar cu 10, 11 sau 12 zile. Mahometanii au adoptat și ei acest calendar, dar încep a număra de la egiră[16]. Ei se află astăzi în anul 1301 al egirei și estimp, în anul 1884, lunile lor corespund cu calendarele creștine precum urmează:

Calendarul mahomedan anul 1301	*gregorian* 1884	*iulian*
1-iu Rebiul așir........	30 ianuarie....	18 ianuarie
1-iu Djuma el-evel	28 fevruarie....	16 fevruarie
1-iu Djuma el-așir......	29 martie	17 martie
1-iu Regeb............	27 aprilie....	15 aprilie
1-iu Șaban............	27 mai......	15 mai
16-a Mee dil Kaaba....	11 iunie......	31 mai
1-iu Ramadan..........	25 iunie......	13 iunie
1-iu Suvat Bairam	25 iulie......	13 iulie
1-iu Djil cadeh	23 august	11 august
1-iu Djil hedgeh	21 septemvrie	9 septemvrie
anul 1302		
1-iu Moharem..........	20 octomvrie..	8 octomvrie
16-a Moharem jerus de Vibla	5 noiemvrie..	26 octomvrie
1-iu Safar	20 noiemvrie..	8 noiemvrie
1-iu Rebius evel	19 decemvrie..	7 decemvrie

Calendarul iulian

Modul romanilor de a calcula timpul era cu totul rudimentar pînă la anul 44 a.C., cînd Iulie Cezar s-a adresat la învățatul Sogygenes, însărcinîndu-l să-i formeze un calendar[17]. Acest astronom, calculînd anul solar, adecă timpul ce pune Soarele ca să revie la același punct al zodiacului, l-a găsit de 365 de zile și o treime și a fixat anul de 365 de zile, adăogînd cîte o zi la fiecare al 4-lea an, care să fie de 366 de zile, numindu-l bisextil, din cauza cifrei șase repetată de două ori într-acest număr. La 4 luni și anume: aprilie, iunie, septemvrie și noiemvrie le-a dat cîte 30 de zile; la șapte și anume: lui ianuarie, martie, mai, iulie, august, octomvrie și decemvrie le-a dat cîte 31 de zile, iar lui februarie 28 de zile în anii ordinari și în cei bisextili 29. Acest calendar poartă și astăzi numele împăratului roman: calendar iulian.

Romanii împărțeau lunile în trei perioade:

Perioada 1-a începea cu 1-a zi a lunei și se numea perioada *calendelor*. Perioada a 2-a începea cu a 5-a zi a lunei și se numea perioada *nonelor*. Perioada 3-a începea cu a 13-a zi a lunei și se numea perioada *idelor*.

Însă în lunile martie, mai, iulie și octomvrie, nonele începeau în a 7-a zi în loc de a 5-a și idele în a 17-a zi în loc de a 13-a zi. Contau zilele înainte și în urma perioadelor. De exemplu ziceau: două zile înainte de calendele lui Martie, în loc de a zice 26 februarie; patru zile după idele lui August, în loc de 17 august.

Anul calculat de Sogygenes conținea o eroare, care observîndu-se mai tîrziu de clerul catolic cu ocaziunea serbării învierei Domnului, a produs o mare perturbațiune.

Calendarul gregorian

În consiliul de la Niceea din anul 325 d. C. se fixase că învierea Mîntuitorului să se serbeze dumineca după echinocțiul lui martie adică după ziua de 9/21 martie. Cînd la anul 1582 s-a pomenit că după calendarul iulian Paștile cădea în ziua de 11 martie, adică cu 10 zile mai înainte de prescripțiunea minimă a consiliului de la Niceea.

Atunci papa Grigorie [al] XIII[-lea], îngrijat de această anomalie, s-a adresat la Luigi Lilio, astronomul cel mai în renume în Italia, cerîndu-i să-i explice cauza acelui fenomen neînţeles.

Astronomul Lilio, calculînd durata anului după Soare, a dovedit că Sogygenes nesocotise în calculul său o diferinţă de 11 minute 8 secunde şi 24 de terţe, diferinţă care repeţindu-se şi adăogîndu-se din an în an, de la anul 44 a. C. pînă la anul 1582, adică 1.538 de ani, dedese o lipsă de 10 zile[18]. Atunci papa Grigorie [al] XIII[-lea], ca să potrivească calendarul cu anul solar cel adevărat, a hotărît ca ziua de 5 octomvrie a acelui an, 1582, să fie considerată ca zi de 15 octomvrie 1582. Calculul lui Lilio îndrepta negreşit erorile trecute, dar trebuia să avizeze şi pentru viitor, pentru că tot mai rămînea o rămăşiţă de 10 minute şi 48 secunde pe tot anul, care şi acelea, grămădindu-se una peste alta din an în an, dau în 400 de ani trei zile. De aceea Lilio a prescris ca la finele fiecărui secol, trei secole d-a rîndul, să se mai adaoge cîte o zi, iar la finitul secolului de al IV-lea să nu i se adaoge; astfel în timp de 400 de ani să fie 97 de ani bisextili, iar nu 100. După aceste prescripţiuni, anul iulian, care la 1582 era cu 10 zile mai înapoi, la finele secolului al XVII[-lea] adăogîndu-se anului gregorian încă o zi, cel iulian a rămas cu 11 zile mai înapoi, şi la finele secolului [al] XVIII[-lea] a rămas cu 12 zile; iar la finele secolului [al] XIX[-lea] şi [al] XX-a va rămînea cu 13 zile înapoi. Dacă am urma a calcula timpul tot după calendarul cel vechi sau iulian, peste cîteva secoli, în România, canicula va fi în luna lui ianuarie, iar în luna lui iulie se va putea trece Dunărea pe gheaţă.

Această deosebire între cele două calendare iulian şi gregorian a devenit în biserică o piatră a scandalului, deşi nici împăratul idololatru, nici şeful bisericii catolice nu au cel mai mic merit în formarea acestor calendare, a căror adevăraţi părinţi sunt cei doi astronomi Sogygenes şi Lilio.

Lungimea cea adevărată a anului, după cum a calculat-o Arago, este de 365 zile, 5 ore, 48 minute, 57 secunde şi 30 terţe, care se scrie astfel:

$$365d\ 5^{o}\ 48'\ 57''\ 30'''.$$

Admițînd această cifră ca cea adevărată, chiar calendarul lui Luigi Lilio sau gregorian are să aibă și el trebuință de îndreptare, căci, adăogîndu-se 3 zile la fiecare perioadă de 400 de ani, tot mai rămîn pe dinafară vreo 19 secunde, cari adunîndu-se vor da o zi la fiecare 4.400 de ani, aceasta cu o eroare de vreo 18 terțe, cari și ele vor da încă cîte o zi la fiecare 277.200 de ani.

Englezii și germanii protestanți n-au admis la început calendarul gregorian, făcînd și ei dintr-aceasta o cestiune religioasă; dar în urmă, înțelegînd că religia nu are nimic a face cu această cestiune de un ordin pur științific astronomic, germanii la 1699 și englezii la 1752 au adoptat noul calendar, dînd zilei de 2 septemvrie data de 14 septemvrie.

Astăzi calendarul cel nou sau gregorian este adoptat de toată lumea civilizată, afară de lumea de ritul răsăritean: Rusia, România, Grecia, Serbia, Bulgaria și creștinii ortodoxi din Turcia.

Neștiința face pe unii să crează și acum că adoptarea calendarului ar fi o cestiune de ortodoxie, pe cînd nu este decît o cestiune de astronomie și de calcul. Mîntuitorul lumii a fost mai înainte de toți secolii, și întru nimic nu i se poate atinge gloria sa cerească și eternă admițînd că s-a întrupat 12 zile mai înainte sau mai în urmă. Nu am deveni papistași calculînd timpul după sistemul lui Lilio, zis al papei Grigorie [al] XIII[-lea], precum nu suntem adoratorii zeilor Olimpului calculînd după calendarul lui Sogygenes, zis al împăratului roman Iuliu Cezar; precum nu suntem adoratori ai lui Joe, zicîndu-ne descendenții legiunilor idololatre aduse aci de Traian.

Ceea ce poate fi mai plăcut lui Dumnezeu ar fi să calculăm timpul după legile prin cari el a regulat mersul corpurilor cerești. Cunoștința acelor legi este în atribuțiunile oamenilor de știință, a astronomilor, iar nu a împăraților, a papilor sau a mitropoliților. Numai astronomii ne pot spune într-un mod precis de cîte ori s-a învîrtit Pămîntul împrejurul Soarelui de la anul 752 după zidirea Romei (anul nașterii Mîntuitorului) pînă astăzi; precum numai ei ne pot spune zilele, orele și secundele eclipselor Lunei și ale Soarelui peste o mie de ani, trecerea Venerei prin dreptul Soarelui, orele suirii și coborîrii mareelor (maree,

fluxul şi refluxul); numai de la ei putem aştepta să cunoaştem schimbările vînturilor şi mersul norilor.

Mişcarea Pămîntului împrejurul Soarelui este o regulă trasă de mîna acelui care le-a făcut toate. A nega existenţa a o mulţime de sisteme cari au fiecare un centru împrejurul căruia se rotesc toate corpurile, întocmai cum se rotesc împrejurul Soarelui corpurile sistemului din care facem parte, şi a nega că Pămîntul este o foarte mică parte a imensităţii universului; a proclama impiu şi a osîndi la tăcere pe descoperitorul adevărului şi a impune lumei a crede un eres şi o minciună ca aceea că Pămîntul este nestrămutat în centrul lumii, pe cînd el aleargă cu o repeziciune pe care nici o iuţeală omenească n-o poate egala, mai mult de un milion de poşte pe minut, 20.000.000 kilometri, fără ca toată sfînta inchiziţiune să o fi putut opri sau întîrzia de o secundă măcar sau a o împuţina de o linie, şi a silui omenirea a crede ceea ce este fals, este a păcătui înaintea lui Dumnezeu care le-a orînduit toate cu înţelepciune, măsură şi chibzuinţă. A susţinea că de la naşterea Mîntuitorului şi pînă în ziua de Anul nou (sfîntu Vasile) 1884 Pămîntul s-a învîrtit împrejurul Soarelui numai de 1.884 de ori, fără să fi trecut peste acest timp încă 12 zile şi 20 ore, este o eroare de ştiinţă pozitivă, este un neadevăr pe care religiunea creştină, care este totul adevăr şi numai adevăr, o respinge; ea care condamnă eresul şi minciuna.

Calendarul Republicei Franceze de la 1792

Francezii în timpul revoluţiunii celei mari au voit să schimbe calendarul lor cel gregorian, adoptînd un sistem cu totul nou, bazat numai pe observaţiunea astronomică. Ei lăsa în seama observatoriului Parisului grija de a le spune ziua şi ora începerei anului. Ei fixase că începutul anului să fie momentul acela cînd Soarele soseşte în echinocţiul de toamnă care la 1792 a fost ziua de 22 septemvrie la 9 ore, 18 minute şi 20 de secunde, după observatoriul Parisului, momentul cînd Soarele intră în zodia Cumpenii.

Împărţeau anul tot în 12 luni, de cîte 30 de zile, sau în trei decade de cîte 10 zile fiecare; astfel fiecărui an îi prisoseau 5 zile suplimentare, pe cari le numeau *sanculotide*,

și în anul în care excedentul ajungea a forma o a șasea zi întreagă, anul avea 6 *sanculotide*. Ziua era împărțită în 10 ore, ora într-o 100 de minute, minutul în 100 de secunde, secunda în 100 de terțe etc.

Astronomii, ținînd seamă de pozițiunile Soarelui în spațiu, calcula după anul sideral, și ziua după trecerea stelei la meridian, iar nu după trecerea Soarelui, ceea ce este mai exact, fiindcă steaua răsare și apune la același punct al orizonului și nu se schimbă cu răsăritul Soarelui. Diferența între ziua solară și cea siderală este de 3′5″.

Rămînea a se ști dacă duratele anilor astronomici sunt absolut deopotrivă între dînsele. Într-aceasta nu încape astăzi cel mai mic dubiu, căci ținînd seamă de mișcările seculare ale Lunii din timpul lui Iparc[19] și pînă astăzi, timp de 2.000 de ani, după calculele eclipselor satelitului Pămîntului, durata unei zile nu a variat nici de 1/100 parte a unei secunde.

Vechimea Pămîntului

În cît privește forma, dimensiunea și greutatea Pămîntului în lumea planetară, ideile sunt astăzi lămurite și precise; iar în ceea ce privește etatea, vîrsta sau vechimea lui, noțiunile sunt încă problematice. Oamenii de știință, după mai multe cercetări și observațiuni, nu se pot mulțumi cu cifrele din *Scripturi*, cu cei 1.307 ani din textul samaritan și din *Pentateuc* și cu 1.656 de ani din versiunea *Septantei*, ca timpul petrecut de la zidirea lumii pînă la potop, nici cu acei 2.263 de ani din textul hebraic, ca timp petrecut de la creațiune pînă la Abraham. Aceste cifre par microscopice în comparațiune cu timpii necesari pentru a se opera unele prefaceri geologice ce vedem că s-au făcut asupra coajei Pămîntului; așa încît ideile asupra etății Pămîntului s-au modificat cu totul de cîțiva ani încoace.

Pămînturile sedimentare și agregatele ce întîlnim, cînd străbatem la adîncimi de mai multe sute de metri în interiorul Pămîntului, a trebuit să se fi format prin depuneri terinoase, line și îndelungate. Materiile din cari se compun acele formațiuni sedimentare, cărora li s-a dat numele științific de formațiuni posidoniane sau neptuniane și cari pro-

Numirile vechi ale lunilor românești	Numirile moderne	Lunile Republicei Franceze de la 1793	
1. cărindar	ianuarie	1. vendémiaire ..	De la 22 septembre la 21 octobre
2. făurar	fevruarie	2. brumaire	De la 22 octobre la 20 novembre
3. mărțișor	martie	3. frimaire	De la 21 novembre la 20 décembre
4. prier	aprilie	4. nivôse	De la 21 décembre la 19 janvier
5. floral........	mai	5. pluviôse	De la 20 janvier la 18 février
6. cireșar	iunie	6. ventôse	De la 19 février la 20 mars
7. cuptor	iulie	7. germinal	De la 21 mars la 19 avril
8. gustar	august	8. floréal	De la 19 avril la 20 mai
9. brumar mic sau brumărel	septemvrie	9. prairiel	De la 20 mai la 18 juin
10. brumar mare..	octomvrie	10. messidor	De la 19 juin la 18 juillet
11. răpciune	noiemvrie	11. thermidor	De la 19 juillet la 11 août
12. undrea sau îndrea	decemvrie	12. fructidor	De la 18 août la 16 septembre

vin din depunerea fărămiturilor de tot felul de substanțe teroase, duse de apă din formațiunile anterioare, duse și depuse în acele locuri, lucrare ce vedem că se petrece și astăzi cu rîurile și cu gîrlele cari prin acțiunea lor mecanică și prin frecarea apei fărîmițesc pietrele, le reduc în părți mărunte, le iau și le aduc în curgerea lor, de le depun în locuri unde nivelul este mai jos, în lacuri sau în mări.

Cînd voim să apreţiem timpul ce a trebuit să curgă pînă a se forma unul dintr-acele straturi, a căror grosime, așternute unele peste altele, ajunge a fi de sute de metri, și cînd calculăm, după ceea ce vedem astăzi, anii ce au trebuit să se petreacă pînă a se face acea lucrare, ajungem cu calculul la milioane și la mii de milioane de ani. Ca să dau aci cîteva mici exemple, voi aduce aminte că sunt 2.000 de ani de cînd coasta Egiptului este cunoscută și de atunci și pînă astăzi huma depusă de Nil a făcut ca pămîntul egiptean să înainteze necontenit în mare; acea distanță însă, cunoscută în istorie, este o cătime neînsemnată, cînd o comparăm cu întinderea părții numită Egipetul de jos, care și dînsa trebuie să se fi format tot prin depunerile Nilului. Un alt exemplu este îmbucătura rîului Mississippi, cunoscută acum de sunt aproape patru secoli; într-acest interval depunerile rîului au înaintat în golful Mexicului la o distanță minimă, cînd o comparăm cu depărtarea de maimult de 1.000 kilometre care există pînă la St. Louis, unde se vede că a fost odinioară delta acestui rîu. A trebuit o lucrare a acelei ape de mii de secoli. Ce sunt depunerile anuale ale Dunării în Marea Neagră în comparațiune cu spațiul cuprins de la Marea Neagră pînă la Turnu-Severin și de la Constanța pînă la Carpați, partea de jos a României, care toată este formată prin pămînturi transportate de acest mare rîu?! Calculînd timpul după ceea ce vedem că se petrece astăzi, a trebuit Dunării milioane de ani ca să opereze această lucrare. Ajungem la concluziuni de timpi mult mai îndelungați, cînd considerăm umpluturile lacurilor; degradările și destrucțiunea stîncilor de valurile mării, rotunjirea bolovanilor prin frecarea apei, prin acțiunea atmosferei și a acidului carbonic.

Cînd privim stratele înclinate de felurite pămînturi așezate ca niște pături unele peste altele, este învederat că ele nu au putut fi depuse decît pe șesuri orizontale și că

înclinările ce vedem că au astăzi nu s-au putut dobîndi decît prin mişcări gradate sau violente ale pămîntului venite din mişcări interne.

Cînd observăm straturile de cărbuni în localităţile unde aceste formaţiuni sunt bine desemnate, precum este în multe părţi ale Angliei şi ale Scoţiei, unde grosimea lor merge pînă la sute de metri, formaţiuni datorite unei lucrări line şi îndelungate a apelor cari au adus şi au depus în acele locuri lemnele şi arborii din cari s-au format, şi unde găsim arbori întregi fosilizaţi de-a-n picioarele cu rădăcină cu tot, ceea ce dovedeşte că au înverzit în timpul lor chiar într-acel loc. Într-un strat de cărbune de 1.414 metri s-au găsit 70 de arbori de un diametru de 1 m, 20 unii dasupra altora, dovadă că peste o pădure înecată s-a depus pămînt, în care a crescut altă pădure, care şi dînsa a fost înecată şi s-a depus alt rînd de pămînt, în care a crescut altă pădure, operaţiune repetată de 70 de ori în aceeaşi localitate.

La Sidney în America s-au găsit 59 de păduri fosile una peste alta. Se spăimîntă mintea omului cînd se gîndeşte la timpul ce a trebuit acţiunilor apei, ca să îndeplinească asemenea gigantică lucrare, cît a trebuit fiecărei păduri ca să crească, cît a trebuit apelor ca să le acopere cu pămînturi transportate, în care să crească alt rînd de pădure, şi acea operaţiune să se repete de 59 de ori; şi cît a trebuit apoi ca acel lemn să se transforme în cărbune fosil.

Scoicile marine cari se găsesc în tărîmuri, chiar pe vîrful munţilor înalţi din mijlocul continentelor, alternînd cu alte tărîmuri, cari nu conţin decît scoici de apă dulce, dovedesc că acele locuri au fost acoperite cînd de lacuri de apă dulce, cînd de mare, şi că a trebuit sute de milioane de ani pentru realizarea acelor lucrări ale apelor.

Dacă de la cercetarea tărîmurilor trecem la studiul rămăşiţelor fosile a deosebitelor fiinţe cari au vieţuit pe faţa pămîntului în diferitele epoce, să observă o progresiune constantă şi netăgăduită în urmarea şi complicarea formelor şi organelor, vegetalelor şi mai vîrtos a animalelor, începînd de la cele mai vechi pînă la cele cari trăiesc astăzi, de la cele cari se află în tărîmurile cele vechi pînă la cele din formaţiunile mai nouă, şi nu ne lasă cel mai mic dubiu că fiinţele organizate au mers necontenit complicîndu-se şi perfecţionîndu-se în organismul lor.

Numărul soiurilor şi variaţiunilor dispărute este imens; s-ar putea zice că acele cari există astăzi pe suprafaţa globului sunt numai o parte minimă pe lîngă cele ce au existat şi au dispărut. Studiul rămăşiţelor fosile ale acestor fiinţe caracterizează unele formaţiuni geologice: fiecare formaţiune este caracterizată prin prezinţa unui tip de vegetal sau de animal care a predomnit într-o epocă determinată, astfel că ştiinţa geologică a adoptat denumirile de *epoca moluscelor*, *epoca reptilelor*, *epoca mamiferelor* etc., ca să desemneze epocele în cari unele sau altele dintr-aceste feluri de fiinţe au predomnit pe suprafaţa pămîntului.

Naşte întrebarea, dacă trecerea de la un tip la altul s-a făcut printr-o săritură sau într-un mod progresiv? Sunt învăţaţi, ca Darwin mai cu seamă, cari nu admit decît tranziţiuni progresive cu încetul şi treptat, astfel că nu numai fiecare tip, dar şi chiar soiurile pare că ar purcede de la unul la altul; un tip purcede de la tipul care l-a precedat. Tranziţiunile fiinţelor în tărîmuri dovedesc că după ce un tip a ajuns la cel mai înalt grad de dezvoltare, încît să poată caracteriza epoca în care a trăit, apoi a început a se împuţina treptat, a pieri cu încetul şi a se stinge, contopindu-se în tipul care l-a urmat, care şi acela, începînd a se arăta cu încetul şi rar, s-a înmulţit treptat şi a ajuns a domina în epoca următoare.

Succesiunea fiinţelor este o cestiune mare a ştiinţei, o cestiune asupra căreia învăţaţii nu au putut încă arunca decît o foarte slabă zare de lumină. Nu se poate tăgădui că nu este nici un tip despre care să se poată zice că există la dînsul o absenţă completă de asemănări cu tipul care l-a precedat, aşa încît să se poată crede într-un mod absolut că el ar fi o creaţiune nouă, începutul, iar nu o metamorfoză gradată sau o dezvoltare lină şi progresivă a formelor şi a organelor vieţuitoarelor cari au precedat; astfel că necesitatea de a se admite perioade de timpi foarte îndelungaţi se impune fatalmente, fără ca o mărturisire să o poată nici confirma, nici nega; căci în timpii istorici nu să vede că omul să fi asistat la vreuna dintr-acele metamorfoze sau tranziţiuni produse de miriade de ori, în perioadele geologice cari formează lanţul paleontologiei, ceea ce ne obligă a nu pune la îndoială existenţa unei legi a naturei la care este supusă producţiunea fiinţelor, o lege care n-a putut fi

supusă la nici o schimbare în minunatele sale operaţiuni. Nimeni, pînă astăzi cel puţin, nu este în drept să precizeze într-un mod pozitiv vîrsta Pămîntului; geologii însă, bazîndu-se pe observaţiunile asupra timpului necesar ca vegetaţiunea să poată procura îndestulă materie carbonică cît se poate forma un strat de hulie (cărbune de pămînt) de grosime de un centimetru, sau ca apele să depuie straturi sedimentare de întinderea acelor ce vedem în localităţile formate, precum sunt depunerile Nilului în Egipetul de jos şi şesurile cari se întind de la St. Louis pînă la gura rîului St. Laurent, şi pe schimbările observate în direcţiunea axului Pămîntului, au adoptat ca timp probabil petrecut de la cea din urmă perioadă glacială pînă astăzi cifra de 240.000 de ani, şi ca o cifră foarte modestă 100.000.000 de ani ca etatea probabilă a Pămîntului. Aceste durate de timp sunt însă numai nişte ipoteze, nişte date probabile pe cari ştiinţa le va modifica, cînd va putea avea date mai pozitive[20].

Atmosfera, apa şi vînturile

Preciziunea analizelor atmosferei care înconjoară Pămîntul, observaţiunile asupra acţiunii aerului şi noţiunile aduse de călători, de navigatori şi de naturalişti despre direcţiunile vînturilor, a curentelor pelasgice şi despre liniile magnetice ale Pămîntului au dat naştere meteorologiei, o ştiinţă cu totul nouă.

Deşi pare că cei vechi ar fi avut oarecare noţiuni despre schimbările timpului, în autori însă nu se află nici o menţiune precisă despre aceste fenomene. Casta sacerdotală însă practica profeţiile schimbărilor şi variaţiunilor atmosferice ca o artă ocultă şi de devinaţiune, dăruită lor de zeii Olimpului. Etruscii aveau preoţi *aquaelici*, cari aduceau ploaia cînd voiau, sau mai bine zis cînd înţelegeau că era să vie de sine; aveau preoţi *fulguratores*, cari atrăgeau sau depărtau fulgerul după voinţa lor. Învăţaţii moderni însă caută a face din observaţiunile asupra atmosferii o adevărată ştiinţă, înlăturînd tot ce avea ocult şi miraculos şi a răspîndi cît s-ar putea mai mult cunoştinţa cauzelor cari aduc după dînsele schimbările de vreme şi a face o ştiinţă

bogată în rezultate folositoare şi salutare. Deşi ca ştiinţă meteorologia se află încă într-o stare putem zice rudimentară, dar în practică aduce servicii însemnate agriculturei, navigaţiunii şi higienei. Deşi numai de cîţiva ani şi numai în puţine localităţi s-au înfiinţat pîn-acum observatorii, dar ele au ajuns a procura ştiinţe mîntuitoare omenirii.

Numărul observatoriilor meteorologice creşte pe toată ziua, mai ales în America, în Anglia, în Franţa, în Germania şi în Italia. Înştiinţările ce se dau din acele observatorii celor după coastele mării şi din porturi au salvat o mulţime de corăbii şi au cruţat viaţa a mulţime de pescari, cari preveniţi la timp de apropierea vijeliilor şi frigului ştiu să se păzească şi să se puie la adăpost pînă a nu sosi vremea rea. Serviciul acesta este astăzi binecuvîntat de agricultori, de comercianţi, de marinari şi de pescari.

Cauza celor mai multe fenomene meteorologice se află în variaţiunile produse de razele Soarelui care ne luminează, ne încălzeşte şi produc temperaturi diferite în aer, vînturi şi curente magnetice şi electromagnetice.

Temperatura suprafeţei Pămîntului variază foarte mult; în Senegal, căldura se suie pînă la +45° centigrade, şi la pol se coboară pînă la —70°. O deosebire de 115°, care se consideră ca căldură proprie a Pămîntului; şi de ne vom raporta la consideraţiunile lui Fourier care estima la 60° căldura spaţiului de la radiaţiunile stelelor, celealalte 105° sunt aduse Pămîntului numai de razele Soarelui[21]. Dar ce sunt ele acele raze, ce este căldura? Iată probleme mari, nerezolvate ale ştiinţei fizice şi astronomice, nedomiriri la cari unii cred că au răspuns cînd zic: „Căldura este efectul mişcării!“ fiindcă „oriunde este mişcare este şi dezvoltare de căldură“. Dar asemenea răspunsuri nu fac alta decît a ocoli dificultatea, a o muta dintr-un loc într-altul, fără d-a o dezlega; într-alte cuvinte este a se învîrti într-un cerc viţios, căci naşte o altă întrebare: ce este mişcarea?

Faptul este că variaţiunile temperaturei şi acţiunea mecanică a corpurilor cereşti produc variaţiunile şi perturbaţiunile ce vedem în echilibrul apelor şi ale aerului, şi că de aci rezultă toate fenomenele meteorologice.

Curentele din mare

Mişcarea şi perturbaţiunile apelor sunt de trei feluri:

1. Talazurile mării, cari se pot sui pînă la o înălţime de 21 de metri peste nivelul mării.

2. Mareaua (fluxul şi refluxul) care rădică uneori nivelul mării pe coaste la înălţimi foarte mari.

3. Curentele pelasgice cari curg prin mare întocmai precum ar curge un rîu pe o cîmpie. Adîncimea acestor curente este la unele de 21 de metri. Ele sunt produse de mişcarea regulată şi periodică a mării împrejurul globului, după poziţiunile respective ce ocupă el în faţa Lunei, a Soarelui şi a planetelor, de persistenţa unor vînturi în unele localităţi şi de variaţiunea greutăţilor specifice a apelor, după latitudini şi după presiunile orare ale atmosferei. Astfel, de exemplu, mişcările regulate şi progresive a mării şi a vînturilor alizee dau între tropicuri naştere unui curent ecuatorial, de la răsărit spre apus, paralel cu acest cerc. Iuţeala sau repejunea acestui curent este de 773 m, 33 pe oră. Cristof Columb îl cunoştea şi d-aceea zicea că: „*Las aguas van con los cielos*"*.

Curentele pelasgice sunt adevărate rîuri, şi cele cari curgînd spre nord duc ape calde de la ecuator spre pol ca cele cari curg spre sud şi duc ape reci de la pol spre ecuator. Curentul cel mare atlantic, numit *Golf Stream*, care curge spre nord a fost studiat de Humphrey Gilbert. El începe de la Capul Bunei Speranţe, curge prin Golful Mexicului, iese prin strîmtoarea de Bahama, se coteşte spre nisipurile Ţărei Nouă (Terre Neuve sau Newfoundland), spală coasta Irlandei, a Hebridelor şi a Norvegiei; la răsărit de Ţara Nouă se desparte în două ramuri din cari unul apucă spre Azore[22].

Acest curent are o mare influenţă asupra climelor ţărilor pe lîngă care trece, şi fără îndoială a avut influenţă şi asupra răspîndirii seminţiilor pe faţa globului. Apa lui, mult mai caldă decît apa mărilor prin care curge, trecînd pe coasta Islandiei şi a Cornwaliei şi pe lîngă promontoriul norvegian produce prin contactul său efectul olanelor cu

---

* Apele merg după cer.

apă caldă din florării, încît găsim în acele locuri plante cari cresc numai în latitudinile meridionale.

Celalalt curent se află spre coasta Chiliului, de unde se îndreptează spre coasta peruviană de la s. la n., apoi baia de Arica, curge la n. n.-o. între tropicuri şi apucă spre coasta de sud de Puyta. În părţile meridionale, acest curent se poate distinge de departe, fiindcă dasupra lui planează ca un fum aburul cel cald al mării, care se condensează în contactul apei celei reci a curentului. Asemenea fum se vede şi dasupra *Golf Streamului* în latitudinile cele reci, pe unde sunt nisipuri, fiind mai la o mică adîncime a mării, pentru că acele nisipuri, fiind mai reci decît apa curentului, condensează aburii mai calzi de dasupra lor, întocmai cum fac norii cînd vin în apropiere sau în contact cu vîrfurile munţilor celor înalţi.

Curentele aerului

Schimbările şi perturbaţiunile echilibrului aerului provin în cele mai multe cazuri:

1. Din cauza variaţiunilor presiunii atmosferice, care nu este pretutindeni aceeaşi, raza Pămîntului nefiind pretutindeni de aceeaşi lungime; între diametrul ecuatorial şi cel meridional există o deosebire de 42.000 m ca cum ar fi la ecuator un munte de 21.000 metri de înalt, sau de 5 ori cît muntele Mont Blanc[23], ceea ce dă negreşit o deosebire foarte simţitoare în presiunea atmosferică în diferitele puncte ale globului. Presiunile aerului se schimbă chiar într-unul şi acelaşi loc, de mai multe ori pe zi, după poziţiunea Soarelui la diferitele ore ale zilei. Sunt localităţi unde aceste schimbări sunt atît de regulate, încît oscilaţiunile barometrului pot indica foarte bine orele zilei.

Mergînd de la tropic spre ecuator, înălţimile mezii ale barometrului sunt din ce în ce mai mici, atît din cauza că înălţimea coloanei de aer scade, cît şi din cauza curentelor ascendente ale aerului care, încălzit prin contactul pămîntului, devine mai rar, prin urmare mai uşor, şi caută a se sui în sus.

2. De la distribuţiunea climelor, căci ele regulează curentele în sensul vertical.

Meteorologii se ocupă a determina pe globul pămîntesc pozițiunile geografice ale localităților unde căldura medie este aceeași, linii pe cari temperaturile medii ale verii și ale iernei sunt aceleași: linii izoterme, linii izotere și linii izochimene. În atlasul lui Humboldt, aceste linii sunt însemnate, ele au forme foarte bizare și neregulate; dar pînă acum observațiunile nu au fost destul de numeroase ca acele linii să poată fi considerate altfel decît ca aproximative.

3. De la starea umezelei care depinde de raportul ce există între întinderile continentelor și a oceanelor, de la depărtarea de la ecuator și de la înălțimea localităților dasupra nivelului mării.

Diferința temperaturilor țărilor echinocțiale și polare dă naștere la două curente opuse unul altuia, unul în regiunile înalte și celalalt pe suprafața pămîntului; aceasta, din cauză că punctele de lîngă pol nu se mișcă cu aceeași iuțeală ca cele de lîngă ecuator, de unde urmează că curentul care vine de la pol spre ecuator să se înconvoaie spre răsărit, pe cînd curentul echinocțial care merge de la ecuator spre pol să se încovoaie și el, dar spre apus, formînd două spirale opuse una alteia. Din lupta acestor două vînturi, din pătrunderea lor unul printr-altul și din unghiul sub care întîlnește suprafața pămîntului se naște o mulțime de variațiuni în presiunea atmosferică, în temperaturile straturilor aerului, în precipitarea aburilor apătoși, în formațiunea și figurile variate ale norilor.

Dove, care a dresat o tabelă a rotațiunii vînturilor în amîndouă emisferele, citează o mulțime de fenomene cari se petrec în oceanul aerian[24]. El crede că ar fi existînd un fel de corelațiune între curentele aerului și curentele magnetice și că, comparînd între dînsele observațiunile făcute în mai multe stațiuni magnetice ce s-ar așeza între Moscova și Peking, s-ar putea ști dacă vînturile de la răsărit suflă necontenit despre pustiile Gabiei pînă în interiorul Rusiei, sau dacă curentul produs prin precipitarea aerului din regiunile calde începe în mijlocul lanțului stațiunilor magnetice. Numai așa s-ar putea ști de unde pornesc vînturile. Observațiunile lui G.Mahlmann, în timp de 20 de ani,

au dovedit că în latitudinile de mijloc ale zonei temperate din amîndouă continentele domnește vîntul o. s-o*.

La toată această cunoștință se mai pot adăoga observațiunile navigatorilor din mările Industanului asupra vînturilor numite muson, pe cari grecii le numeau *hyppolos*, acele asupra brizelor despre mare, numite *embates*, și asupra brizelor de uscat, sau rafale sau *sagane*.

Toate perturbațiunile, atît ale echilibrului apelor, cît și ale aerului, provin dintr-o singură și aceeași cauză, din puterea calorifică a razelor Soarelui. Direcțiunea vînturilor, presiunile atmosferice, umezeala aerului și variațiunile temperaturei sunt fenomene meteorologice legate unele de altele, despre cari barometrul, termometrul și higrometrul ne pot pune pe cale și ne pot duce mai curînd sau mai tîrziu la cunoștința legilor la cari sunt supuse. Humboldt număra între cauzele cari suie și coboară temperatura unei localități:

1. În zona temperată, apropierea de o coastă occidentală.
2. Configurațiunea particulară a continentelor, forma coastelor, zigzagurile de pe marginea mării și peninsulele mai mult sau mai puțin numeroase, cari se lungesc în mare.
3. Mediteranele și golfurile mai mult sau mai puțin scobite în continente.
4. Orientațiunea unui pămînt despre o mare fără gheață, dar care trece peste cercul polar.
5. Direcțiunea s. și o. a vînturilor domnitoare.
6. Șirele munților cari țin adăpost despre vînturile cari vin din locuri mai reci.
7. Depărtarea sau absența mlaștinelor.
8. Lipsa de păduri.
9. Seninul cerului și
10. Vecinătatea unui curent pelasgic.

Am crezut necesar a intra în aceste amănunte asupra meteorologiei, fiindcă această știință ocupă astăzi un loc însemnat în preocupațiunile oamenilor de știință și fiindcă observațiunile de această natură se pot face în orice localitate și cu instrumente foarte modeste și puțin costisitoare și fiindcă în starea ei născîndă orice observațiune

---

* o. = ouest — vest *(fr.)*.

poate aduce un contigent însemnat la edificarea ei, știință nouă, dar importantă și folositoare omenirii.

Temperatura Pămîntului

Nimic nu este mai vast decît știința, fiindcă nimic nu este întins ca spiritul omului.

Rolul cel mare în fenomenele fizice îl joacă căldura sau caloricul, și am văzut că căldura Pămîntului îi vine o parte din spațiu, de la radiațiunile calorifice ale tuturor corpurilor universului, care după Fourier ar fi —60°; acea căldură i-ar proveni din temperatura medie a regiunilor polare, și o altă parte îi vine de la razele Soarelui cari pătrund atmosfera, o luminează, o încălzesc, produc curentele magnetice și electrice și fac să se dezvolte germenul vieții în ființele organizate. Dar mai este încă și o altă parte, a cărei existență nu se mai poate tăgădui: căldura care îi provine din interiorul său; aceasta se dovedește prin creșterea temperaturei cu cît ne coborîm în adîncimile pămîntului. Deși pînă acum interiorul n-a putut fi cercetat decît pe o foarte mică fracțiune a razei sale, nici pe 1/10.000 parte, dar acea cercetare arată o sporire de un grad de căldură la fiecare adîncime de 30 de metri. Constatarea aceasta s-a făcut în mai multe localități: la puțul artezian de la Grenelles, a cărui adîncime este de 547 m, la puțul artezian de la Tziou-li-coutzing în China, care are 975 de metri adîncime, și la mina de la Kultemberg, a cărei adîncime este de 1.175 de metri. Deși nu s-a putut pătrunde decît pînă la o foarte mică parte a coajei sale, dar dacă această progresiune s-ar urma pînă la centrul Pămîntului, procedînd prin inducțiune putem zice că acolo temperatura Pămîntului ar trebui să fie de aproape 200.000°, căldură despre care nu putem avea o idee și, prin urmare, nu ne putem închipui în ce stare o fi materia care se află la centrul său; însă nu poate fi dubiu că există o căldură internă care se scurge în spațiu și care se propagă în coaja Pămîntului vertical de jos în sus spre suprafață și lateral de la ecuator spre poli.

Căldura Pămîntului se propagă dar în trei moduri:

1. Printr-o mişcare periodică, care face să varieze temperatura straturilor Pămîntului după poziţiunea Soarelui şi după stagiunile anului. Această căldură nu pătrunde mai adînc de 30 sau 40 de metri, căci se constată că, de la această adîncime în jos, variaţiile temperaturei după stagiune sunt nesimţite.

2. Printr-o mişcare care provine tot din acţiunea Soarelui, căldură care a pătruns în stratele echinocţiale; aceea se mişcă înlăuntrul coajei mergînd spre poli, de unde apoi se scurge în spaţiu. Această mişcare este foarte lentă şi nesimţitoare.

3. Printr-o mişcare şi mai lentă este răcirea seculară a globului; o depierdere care trebuie să fi fost foarte considerabilă în timpii revoluţiunilor celor mari ale globului, dar care în timpii istorici scapă aprecierilor instrumentelor ce posedăm. În zona noastră, acţiunea căldurei razelor solare nu pătrunde decît pînă la 24, cel mult 27 de metri în adîncimea pămîntului. La o adîncime de 12 m, diferinţa temperaturii între iarnă şi vară nu trece de 1/2° ; şi la tropic stratul de temperatură invariabilă este numai la 0,30 m; aşadar căldura, care există acolo, provine numai din căldura interioară, iar acţiunea din afară a Soarelui nu are nici o influenţă.

Boussingault a încercat a determina temperaturile medie ale atmosferei în deosebitele puncte, ca să le considere ca expresiunea climei şi a vegetaţiunii localităţilor[25], dar aceasta n-a dat rezultate conchizătoare, căci nu se poate şti încă dacă într-un acelaşi loc temperatura iernei şi a verei nu s-a schimbat în deosebite timpuri. Observaţiunile viitoare o pot dovedi.

Curentele magnetismului terestru

Căldura mai produce şi un alt efect asupra Pămîntului, acela de a produce sau de a face să se nască în interiorul lui curente magnetice. Magnetismul de rotaţiune al lui Arago şi curentele de inducţiune ale lui Faraday dovedesc că toate corpurile, chiar sticla, cărbunele şi gheaţa pot deveni magnete, cînd trece printr-însele un curent electric şi el consideră Pămîntul ca un corp a cărui proprietate magnetică

era cunoscută de chinezi încă din timpul lui Codrus, cu 1000 de ani î.C. și înaintea întoarcerei Heraclizilor în Pelopones. Chinezii se serveau de balanța magnetică, ca să se orienteze în călătoriile lor prin stepurile Tartariei.

Puterea magnetică se manifestă pe suprafața Pămîntului prin trei feluri de fenomene, din cari:

1. Unul constituie intensitatea.
2. Altul corespunde cu înclinațiunea acului și
3. Cel d-al treilea este desemnat prin declinațiunea acului.

Pentru aceste trei ordine de observațiuni, știința se încearcă a descrie pe fața globului pămîntesc linii magnetice, *izodinamice*, *izoclinice* și *izogonice*, căci se vede că ele variază dintr-un loc în altul. În partea occidentală a Antilelor, de exemplu, și la Spitzberg, declinația este constantă, nu variază niciodată. Afară de o mică parte a Rusiei, Europa are o declinație occidentală variabilă, care, la finele secolului al XVII-lea, la Londra la anul 1657 și la Paris în anul 1659 era nulă, acul magnetic era exact către pol.

Variațiunile orare ale declinațiunii depind de timpul adevărat și se regulează după pozițiunea Soarelui; scad cu latitudinea magnetică de la 3 pînă la 14 între orele 8 1/2 dim. și 1 1/2 oră p.m.

În emisferul septentrional, extremitatea boreală a acului magnetic merge de la e. spre o., iar în cel austral de la o. spre e., ceea ce a făcut să să crează că la ecuator acțiunea acului ar fi nulă.

Polurile magnetice sunt punctele suprafeței Pămîntului unde puterea orizontală a acului dispare. Ecuatorul magnetic este curba pe care înclinațiunea acului este nulă. Amiralul Duperrey[26] a găsit că punctul acesta sau nodul întîlnirii acelor doi ecuatori, al celui geografic cu cel magnetic, s-ar fi aflînd lîngă insula St. Thomas. Humboldt, determinîndu-l astronomicește, l-a aflat la 3.600 de metri dasupra nivelului mării, în punctul 7° 1′ latitudine australă și 80°54′ latitudine occidentală, acolo unde șira Andelor Cordiliere se taie de ecuatorul magnetic, între Quito și Lima, de unde apoi trece la o.

După Frederic Gauss[27], fiecare 1/2 parte dintr-un metru cub de pămînt are o putere magnetică echivalentă cu a unui

drug de fier de un pfund (aproape 500 grame sau o jumătate de kilogram).

Pămîntul în spațiu

Știința este una, dar ramurile ei sunt multe; de aceea chestiunile științifice se țin lanț una de alta, și dezlegarea uneia dă loc altor observațiuni, altor probleme și descoperiri; așa de exemplu creșterea căldurei Pămîntului, care, după cum am văzut, ne duce la concluziunea că, la adîncimea de 6.000 kilometri și 600 de mii de metri, temperatura ar fi de 200.000°/1, naște naturalmente întrebarea: care să fie starea materiei Pămîntului la centrul său? Și ideea că de la o adîncime oarecare Pămîntul trebuie să fie într-o stare de incandescență și că el trebuie să fie fost la început un glob înfocat, în stare de fuziune, și că, prin radiarea căldurii în mijlocul unui spațiu rece de —70°, a trebuit să prindă coajă, răcindu-se treptat din an în an, de la suprafață spre centru[28].

Aceste idei, coroborate de alte observațiuni, au dat naștere unei teorii foarte ingenioase, care deși nu poate fi supusă la o constatare tangibilă, dar are avantajul că în starea de astăzi a științei explică într-un mod satisfăcător toate fenomenele ce avem sub ochii noștri. Dintr-acest punct de vedere teoria lui Laplace merită o mențiune cît de succintă ar fi.

TEORIA LUI LAPLACE

Nebuloasele

Studiile din urmă ale lui Arago și Humboldt asupra nebuloaselor au dat acestor corpuri, problematice în aparență, o foarte mare importanță cosmogonică, căci pare că ne arată lucrarea cea mare și continuă ce se petrece în univers și ne fac să bănuim formare și dispariţiuni de corpuri celeste, cum nasc lumi nouă și cum dispar altele învechite:

sateliți, planeți și sori, cari apar, alții cari se sting, dispar sau se contopesc într-alte corpuri.

Depărtarea de la Soare a acelor mai multe din nebuloasele observate nu permite a crede că ele ar fi făcînd parte din sistemul nostru planetar; s-au observat unele însă, cari deși se află la o depărtare foarte mare, dar se apropie cîteodată foarte mult de Soare, mai aproape decît chiar Mercur, ceea ce a făcut pe astronomi să crează că acele nebuloase ar fi corpuri rupte din sistemul nostru solar, destinate să devie planete.

Existența lor este negreșit foarte veche, de vreme ce lumina ce ne vine de la dînsele a avut trebuință de un timp de cel puțin 2.000.000 de ani, ca să ajungă pînă la ochii noștri.

Sir W. Herschel considera Calea robilor, pe marginea căreia au apărut cele mai multe stele nouă, ca o aglomerațiune de materii răspîndite în spațiu, precum ar fi aburii de la surfața Pămîntului, cari adunîndu-se formează nori în atmosferă, luînd felurite forme. Despre natura materiei din care se compun ele, se poate întreba dacă să fie ea din aceeași esență cu aceea a aeroliților și a bolidelor cari ne cad din spațiu. La aceasta, Humboldt răspunde că cercetarea petelor din Soare ne poate înlesni cunoștința ei. Acest învățat considera Soarele ca o stare perpetuă de auroră boreală, ca un fel de vijelie electromagnetică permanentă și zicea că lumina care ne vine de la dînsul răspîndindu-se în spațiu prin undulațiunile sau vibrațiunile eterului este totdauna întovărășită de fenomene electromagnetice. În privința aceasta, analiza spectrală și polarizațiunea luminei au deschis științei cosmogonice un orizon cu totul nou, un cîmp întins de investigațiuni asupra materiei din care sunt compuse corpurile celeste.

Observațiunile făcute asupra nebuloaselor din Andromed și din Orion, mai ales, au dat loc la o mulțime de considerațiuni și de ipoteze asupra materiei cosmice, care după toate probabilitățile este de aceeași compozițiune ca și Pămîntul, dacă judecăm după compunerea aerolitelor, în cari s-au găsit substanțe cunoscute, cea mai mare parte metalice, fier, nichel și cobalt.

Încă de la 1572, Tycho Brahe[29] studiase o stea luminoasă care apăruse lîngă zenitul Casiopei, a cării lumină, după

ce a mers vreo optsprezece ani crescînd neîncetat pînă ce ajunsese a întrece prin strălucirea ei chiar pe Sirius şi pe Jupiter, apoi a început a se întuneca încetul cu încetul, pînă a dispărut cu totul. De aci se năştea ideea că acea stea luminoasă ar fi fost o materie înfocată, care răcindu-se în spaţiu şi-a pierdut focul şi lumina şi s-a întunecat; dar care era natura acelei materii? A fost dar necesitate a se adopta în ştiinţă un nume special şi s-a creat cuvîntul de *materie cosmică*. Asemenea fenomene s-au observat mulţime de către astronomii moderni, mai ales de Herschel şi de Arago: corpuri mici ca nişte fulgi lucitori, devenind din ce în ce mai luminoşi şi dobîndind un punct lucitor; acestor corpuri, astronomii le-au dat numele de *nebuloase*. Ele ne dau o idee despre cum au luat fiinţă corpurile cereşti, precum stelele căzătoare *(étoiles filantes)* ne-ar arăta cum se sfîrşesc acele învechite şi cum s-ar fi contopind unele într-altele. S-au constatat pînă astăzi peste 6.000 de nebuloase transformate în stele luminoase. Unele din ele sunt la o depărtare aşa de mare, încît lumina, care străbate spaţiul cu o repejune de 400.000 de kilometri pe secundă[30], d-abia ne vine de la dînsele în două milioane de ani, ceea ce ne-ar da o depărtare de o cifră de 25.000.000.000.000.000.000 de kilometri, depărtare incalculabilă (numărul 25 urmat de optsprezece nule, sau de 25 de miliarde de miliarde); iar altele, precum sunt cometele cari se apropie uneori de Soare, mai mult decît planeţii, ceea ce face să se crează că ar fi numai nişte stropi din alte corpuri, sau chiar scîntei din soare, destinate a deveni odată şi ele planeţi.

Humboldt descrie nebuloasele ca nişte nori luminoşi, ca discuri mici, izolaţi dar uniţi între dînşii prin firicele luminoase ca nişte vine şi formînd ca nişte apărători, unele sunt anulare.

Ele, zice acest învăţat, îşi schimbă forma, ceea ce este o dovadă de materialitatea lor cosmică, atît în Andromed şi în Argo, cît şi în filamentele din Orion. El compara cerul cu o pădure de arbori de deosebite vîrste şi credea în existenţa unei materii foarte subtile fără lumină proprie; îşi întemeia această credinţă pe faptul că există o rezistenţă netăgăduită în mişcarea cometelor lui Encke, lui Biela şi lui Faye[31] şi adaogă că acea materie ar fi răspîndită în spa-

țiu sub deosebite forme — *Himmelsgästen**, cum zice Hesechius — a cării densitate ar varia de la aceea a antimoniului pînă la aceea a apei de mare.

Densitatea cometelor pare a fi mică, așa de mică și subtilă, încît lumina stelelor trece printr-însa, o străbate fără a fi refractată, ceea ce dovedește că e mult mai subtilă decît aerul atmosferic; masa sau grămada unei comete nu ar fi mai mare decît 1/5.000 parte a masei Pămîntulu și de 1.000 de ori mai ușoară decît aerul atmosferic. Humboldt compară cerul cu un archipel în care grupul nostru solar, cu planete, cu sateliți și cu toate corpurile sistemului, ar forma ca o insulă într-acea mare cerească, a cării formă ar fi lungăreață, avînd un ax de 500 de ori mai lung decît distanța de la Pămînt pînă la Sirius și celalalt ax numai de 150 de ori acea lungime. Ne putem face o idee de aceste lungimi cînd știm că paralaxa acestii stele este de 0',9128 și că lumina ei nu poate sosi decît în trei ani.

Grupul de stele din care sistemul nostru face parte, cu Soarele dimpreună, se poate despărți în trei secțiuni; într-una din aceste despărțiri se află sistemul solar, într-o pozițiune excentrică, mai aproape de Sirius, decît de Aquila. În axul său cel mare se văd o mulțime de stele mititele, una lîngă alta, ca o pulbere luminoasă care ni se arată ca o zonă, fiindcă sistemul nostru se află în planul axului său; aceasta este ceea ce numim Calea robilor, sau Calea laptelui *(Voie lactée)*: nebuloase pe cari le vedem formînd cu un fel de inel dasupra capului nostru.

Cometele, stelele fugătoare, bolizii și aeroliții

Dintre toate stelele acestui grup, numai Soarele pare a fi un adevărat centru al mișcărilor unui sistem compus de planete, de steluțe, de comete, de asteroide și de aerolite; peste 11 planete, 18 satelite, miriade de comete, toate în cuprinsul planetelor și a inelului de nebuloase a Căii robilor *(Voie lactée)*.

Mișcările mulțimii de comete se fac între orbita lui Mars și a Venerei, pe dasupra orbitei Pămîntului, astfel că for-

* Oaspeți ai cerului.

mează ca o lumină de formă piramidală, căreia i s-a dat numirea de lumină zodiacală; iar mulțimea de asteroide, a căror mișcare taie orbita Pămîntului, ne par ca stele cari cad *(étoiles filantes)*, aerolite cari cînd se apropie de Pămînt sunt atrase de dînsul.

Planetele telescopice: Vesta, Pallas, Ceres și Iuno sunt un grup intermediar, orbitele lor încîlcite formează un fel de zonă de separațiune între planetele dinîntru, Mercur, Venus, Pămîntul, Mars și cele dinafară, adică Jupiter, Saturn și Uranus. Cele patru dinîntru, mai aproape de Soare, au firește o densitate mare, se învîrtesc încet, sunt pleoștite la poli și au numai un satelit: Luna. Cele trei din afară sunt mai mari, sunt de cinci ori mai ușoare, se rotesc mai iute și prin urmare sunt și mai pleoștite la poli și au 17 sateliți[32]. Numărul corpurilor cari fac parte din grupul nostru este imens. Kepler zicea că sunt mai multe comete pe cer decît pești în mare. S-au calculat pînă acuma orbita a 150. Sunt 2.400 de ani de cînd chinezii cunosc aceste corpuri și le observă, și astăzi nu mai este îndoială că ele fac parte din sistemul solar; coardele unora din ele au o lungime de milioane de kilometri; masa lor este foarte mică; a celor mai însemnate nu trece de 1/5.000 părți a Pămîntului, iar lungimea lor sau materia gazeiformă are uneori o lungime ca d-aici pînă la Soare, trece prin orbita lui Marte sau a Vestei. Emanațiunile cozii celor de la 1819 și 1823 au atins chiar atmosfera Pămîntului. Xenofon și Theon de la Alexandria, precum și Pappus considerau cometele ca niște nori rătăciți[33]. Cele telescopice nu au coadă; ele seamănă mai mult cu nebuloasele. Se poate naște întrebarea dacă sunt stele cari nasc sau stele îmbătrînite, a căror materie s-a volatilizat?

Miezul cometelor nu este bine determinat. Acele de la 1843, de la 1811 și 1807 s-au văzut ziua; diametrul miezului celei din 1807 era de 100 miriametri, 1.000.000 metri; acea de la 1811 era învăluită într-un fel de întunericime, acea de la 1843 avea două coade, din cari una mai lungă, și acea din 1744 avea șase coade. Ele se arată firește totdauna în partea opusă Soarelui.

Basset a constatat la 1835 că centrul unei stele de a 10-a mărime, trecînd la 7"78"' de centru capului cometei lui Halley, nu s-a abătut nicidecum din direcțiunea sa cea

dreaptă, ceea ce ar dovedi că materia din care este compusă ar fi infinit mai subtilă decît un fluid gazeiform.

Prin polariscopul lui Arago, prin care se poate cunoaşte dacă o lumină emană de la un corp solid, lichid sau gazos, dacă este rază directă, sau rază refractată, s-a putut şti că lumina Caprei este emisă de un soare luminos, că lumina cometei celei mari de la 1819 s-a arătat polarizată, ca şi a cometei lui Halley din 1835, şi că cometa lui Encke, care nu iese afară din spaţiul planetar dintre Jupiter şi planetele cele mici, şi-a micşorat perioadele de la 1786 pînă la 1838, ceea ce dovedeşte că există în spaţiu un eter cosmic, care se împotriveşte mersului ei.

Cometa lui Halley are o mişcare retrogradă, taie orbita Pămîntului şi ar putea aduce o catastrofă, dacă s-ar întîlni şi s-ar ciocni cu o altă cometă, cu a lui Biela, de exemplu, care şi aceea taie orbita Pămîntului. Întîlnindu-se amîndouă s-ar risipi în bucăţi sau s-ar uni, formînd un singur corp.

Unele comete au perioade de rotaţiune foarte lungi. Cometa lui Argelander, de exemplu, are o periodicitate de 3000 de ani, acea din anul 1680 trece numai la 8.800 de ani o dată. Iuţeala mersului lor nu este uniformă; variază cu depărtarea de la Soare. Aceea din 1680 alerga 393 kilometri pe secundă, sau de 13 ori iuţeala Pămîntului cînd este la afilie, iar la perielie aleargă încet cu totul.

Cometele cari s-au apropiat mai mult de Pămînt au fost a lui Lenel şi a lui Burkhardt, cari au venit pînă la o distanţă de 6 ori depărtarea Pămîntului pînă la Lună[34].

Stelele trecătoare cari cad *(étoiles filantes)* şi aeroliţii sunt nişte corpuri cari gravitează împrejurul Soarelui ca şi cometii; şi cari, cînd întîlnesc atmosfera noastră, se aprind întocmai ca răsătura de fier, cînd o aruncăm într-un vas cu oxigen, sau ca bucăţelele de fier cari scapără din amnar. Humboldt a observat că ele sunt mai strălucitoare şi mai mari în locurile calde şi în ţările unde cerul este limpede, precum este la tropic şi la Bokhara; cele mai mari din cîte s-au observat au fost acele de la Bahia în Brezil: avea o lungime de 2 metri, şi acea de la Aegos Potamos[35], despre care se pomeneşte în analele de la Paros, aceasta s-a văzut la naşterea lui Socrat.

Olmsted observă că bolizii şi stelele căzătoare *(étoiles filantes)* parcă ar fi pornind despre un acelaşi punct, care ar fi cam prin dreptul stelei 8 din constelaţiunea Leului, şi că vin dinafară de atmosfera noastră.

Cele periodice de la 12 şi 13 noiemvrie şi cele de la 10 august au o direcţiune mai paralelă decît cele sporadice. La 1839 s-a observat că veneau din punctul aflat între Perseu şi Tauru, punct către care merge Pămîntul împreună cu tot sistemul solar.

Brandes şi Beuzemberg au dovedit că partea vizibilă a trajectorielor variază între 3 şi 26 miriametri, şi iuţeala mersului lor între 4 1/2 şi 9 mile pe secundă.

Palmer a numărat 240.000 în 9 ore. Quetelet, ca şi Olbers şi Beuzemberg, a observat la Capau periodicitatea acestor căderi în luna lui april şi la 12 spre 13 noiembre[36]. La 1833 şi 1838 a fost o adevărată ploaie de stele şi se dezvoltase un curent electric.

Biot a găsit în analele chinezeşti că şi la 687 a.C., între 20 şi 22 iulie, a fost ca o ploaie de stele. Bagalawski-fiul a descoperit în analele oraşului Praga că a fost o apariţiune analogă la 20 octombrie 1366; şi el crede că ar fi existînd în spaţiu ca un fel de inel de stele cari se învîrtesc împrejurul Soarelui şi prin cari trece Pămîntul.

Analizele aeroliţilor au dovedit că sunt compuse de nichel, fier, cobalt, arsenic, manganez, crom, aramă, cositor, potasă, pucioasă, sodă, cărbune, fosfor şi cristale de labrador şi de augita.

Newton şi Condot, în conferinţele de la Kensington, au susţinut că corpurile unui aceluiaşi sistem planetar ar fi avînd aceeaşi compoziţiune, ceea ce ar concorda cu ideile şi cu sistemul lui Laplace.

Discul Soarelui se întunecă uneori într-atît, încît se pot vedea stelele ziua. La 1547, întunerecul a ţinut 3 zile. Acest fenomen pare că ar fi coincidat cu o epocă de stele căzătoare.

În zona palmierilor, cînd se uită cineva din vîrful Andelor, de la 3.000 de metri înălţime, peste şesurile Venezuelei şi ale Cumanei, lumina zodiacală, o oră după apusul Soarelui, pare ca Calea robilor de luminoasă, în partea dintre Aldebaram şi Pleiadă (Cloşca). La 18 martie, la 30° 5' înălţime, Humboldt a observat nişte nori mici despărţiţi

ca fulgi pe un fund galben ca un al doilea apus de Soare, ceva cam ca lumina Lunei. Acest fenomen s-a văzut uneori și în climele noastre primăvara și toamna. Această lumină a fost observată întîiași dată de Childray la 1661. Cassini a văzut-o ca o piramidă dasupra platoului mexican[37].

Soarele, considerat despre stelele mari și mici și despre nebuloasele întregului grup, se învîrtește împreună cu tot sistemul împrejurul unui centru de gravitațiune, care este un punct în interiorul Soarelui; iuțeala deplasării Soarelui și a stelei nr. 61 a Lebedei, după observațiunile lui Basset, este de 619.000 miriametre pe zi, și Argelander a dovedit că tot sistemul tinde către un punct care se află în constelațiunea Hercules la 257° 49' 7'' și 28° 49'7.'' declinație boreală; chestiune foarte delicată și importantă, pentru că ne dă a crede că ar exista un punct în univers împrejurul căruia se învîrtesc toate. Cum zicea mitul Titanilor, că între cer și pămînt există o legătură misterioasă, de la care depinde armonia în lume.

Marele Laplace, profitînd de toate observațiunile și mai ales de acele asupra nebuloaselor și de cercetările geologice, geognozice asupra formațiunilor tărîmurilor, precum și de ideile emise de învățați în deosebitele ramuri ale științelor naturale, și-a format un sistem, o teorie care explică toate fenomenele într-un mod destul de satisfăcător. El și-a închipuit că materia cosmică a sistemului planetar, din care facem parte cu Soarele dîmpreună, să fi fost o nebuloasă înzestrată cu o mișcare proprie împrejurul axului său. Acest corp, de felul nebuloaselor ce vedem o mulțime pe cer, mai ales pe marginile Calei robilor, abandonat acțiunilor ce rezultă din legile fizice ale mișcării corpurilor, a puterii centrifuge și centripede, ce rezultă din rotațiune, s-a aflat în condițiunea că fiecare părticică, fiecare element, atom sau moleculă din care se compunea a fost supusă necontenit la acțiunea a două puteri antagoniste, una care o atrăgea către centrul cercului care taie axul și cealaltă care o gonea spre circumferința acelui cerc. De vom urma una cîte una moleculele cari se află d-a lungul razelor cercurilor acelei sfere nebuloase, vom înțelege că cu cît o moleculă va fi mai înlăuntru, cu atît puterea atractivă către centru va fi mai mare, și puterea care o aruncă către circumferință va fi mai mică: și în reciprocă, cu cît molecula

va fi mai depărtată de centru, cu atît acțiunea puterii centripede va fi mai mică și a puterii centrifuge mai mare. Astfel că d-a lungul fiecărei raze perpendiculare pe ax se afla cîte un punct, o moleculă, asupra căreia acțiunea acestor două puteri rivale era egală, era în cumpănă; așa încît înăuntru sferei se afla o suprafață în stare de echilibru, părțile de dedesuptul ei fiind strîns legate de corpul primitiv și cele de dasupra acelii suprafețe, respinse afară de acel corp, cu tendința de a se rupe și a se despărți de sferă, precum ar ieși o piatră din praștie. Acea materie, luînd deosebite forme, din care cea mai naturală e cea anulară la început și cea sferică prin atracțiunea și grămădirea părților între dînsele, formează o a doua sferă, care și-a păstrat rotațiunea primitivă împrejurul axului și în care s-a născut o altă mișcare provenită din direcțiunea tangențială ce a trebuit să ia, rupîndu-se din corpul primitiv; și astfel, acel corp emanat de la cel dîntîi a avut două mișcări, una împrejurul axului său și cealaltă de translațiune împrejurul axului primitiv, adecă împrejurul corpului din care s-a despărțit urmînd legii descoperite de Newton: că atracțiunea între corpuri se exercită în raport direct cu grămezile și în raport invers cu patratele depărtărilor. Astfel, corpul despărțit de la tulpină a dobîndit două mișcări bine determinate, una împrejurul axului său, și alta de translațiune împrejurul corpului-mumă, ca să zic așa.

De vom urma același raționament asupra acestui al doilea corp ieșit din cel dîntîi, vom ajunge la formarea unui al treilea corp, care va avea trei mișcări: una împrejurul axului său, o a doua mișcare de translațiune împrejurul corpului de care s-a despărțit și o a treia mișcare de translațiune, cu corpul de al doilea împreună, împrejurul corpului primitiv. Așa sunt cele trei rotațiuni ale Lunei: una împrejurul axului său, o a doua mișcare împrejurul Pămîntului și o a treia mișcare împrejurul Soarelui cu Pămîntul dimpreună; precum vedem, un alt exemplu, pe Jupiter cu sateliții săi.

La aceste considerațiuni pur dinamice, Laplace, aplicînd cunoștințele fizice ale caloricului și considerînd nebuloasa la început ca o stare gazoasă supusă acțiunii răcirii prin radiațiune într-un spațiu a cărui temperatură nu ar fi decît de —70°, trecerea acelei materii din starea gazoasă

la cea lichidă şi de la cea lichidă la cea solidă prin scăderea continuă a temperaturei la suprafaţă, explică închegarea şi solidificarea nebuloasei de la suprafaţă spre centru; şi ţiind seama de contracţiunea coajei prin răcire, de necompresibilitatea materiei lichide şi de puterea de expansiune a materiei gazoase, explică în mod satisfăcător formarea din Soare a planetelor şi a sateliţilor cu toate mişcările lor, crăparea sau plesnirea coajei prin răcire şi prin imposibilitatea de a conţinea partea lichidă împinsă la surfaţă de materia gazoasă despre centru; ieşirea părţii lichide prin crăpături, formînd şirele de munţi, explică cutremurele, erupţiunile vulcanice şi toate fenomenele geologice, astronomice, geogonice şi geognozice. Sistemul cosmogonic al lui Laplace este una din concepţiunile cele mai ingenioase ale spiritului omenesc.

II

OMUL

Omul, considerat din punctul de vedere curat fiziologic şi studiat din momentul concepţiunii pînă la încetarea sa din viaţă, nu diferă întru nimica de celealalte animale. Organele şi funcţiunile fizice sunt la dînsul identice cu acele ale tuturor animalelor. Nu se află la el nici un organ care să nu existe şi la dînsele, mai mult sau mai puţin dezvoltat. Toate oasele şi oscioarele cari compun scheletul său se găsesc şi la cîni, la cai, la maimuţe şi la oricare alt animal; fiecare părticică a unui animal are corespunzătorul sau analogul său în conformaţiunea omului; şi aceasta nu numai pentru părţile osoase, dar şi pentru muşchi, pentru nervi şi vine. Creierii chiar se află la om într-aceleaşi condiţiuni fizice ca şi la celealalte animale.

Cercetările microscopice şi analizele chimice ne dovedesc că organele omului au aceeaşi compunere, sunt constituite de aceleaşi elemente şi în aceleaşi proporţiuni ca şi cele corespunzătoare ale deosebitelor animale. Într-un cuvînt, se poate zice, cu deplină certitudine ştiinţifică, că omul posedă toate organele celorlalte animale. S-a crezut

uneori că ar fi lipsind unele organe, sau că ar fi avînd altele cari ar fi lipsind celoralalte animale; dar căutînd bine, s-au găsit mai mult sau mai puțin dezvoltate, unele, deși în stare rudimentară, în adevăr, dar existența lor s-a constatat.

Asemănarea omului cu toate animalele în privința fizică merge și mai departe. Boalele la cari este supus se află și la animale, unele chiar se pot lua de la animal la om și de la om la animal prin contagiune sau prin inoculație, precum este morva de la cal, turbarea de la cîne, vărsatul de la vacă. Ceva mai mult, doctoriile întrebuințate de om, experimentate asupra maimuțelor numite *Cebus azarei* produc același efect ca și asupra omului; mai mult, maimuțele au gusturile și poftele omului, le place cafeaua, tutunul și rachiul. Pe dînsele se prăsesc aceleași insecte ca și pe om, purici, păduchi etc.

Cînd ieșim însă din lumea fiziologică și trecem în sferele intelectuale, atunci el se desparte și se depărtează din ce în ce mai mult de celealalte ființe. Așa, de exemplu, nimic nu ne face să putem crede sau bănui că maimuțele sau cînii să fie avînd o idee despre dumnezeire, deși nu s-ar putea nega animalelor domestice, calului, cînelui un fel de teamă și de respect către stăpînul lor, pe care îl consideră ca pe o ființă superioară, căreia trebuie să se supuie cu umilință și frică.

Deși în privința morală și intelectuală nici o ființă a creațiunii nu poate fi comparată cu omul, dar nu putem nèga iar animalelor unele din simțurile omului, deși acelor simțuri s-a convenit a li se da o numire specială, a le numi *instincte*. Dar oricum le-am numi, nu este mai puțin adevărat că există la unele o lucrare care nu se poate atribui exclusiv numai organelor pur fizice. Așa, unul din simțurile care a servit foarte mult omului la dezvoltarea sa este curiozitatea; fără nici o îndoială o găsim la multe animale, la cîne, la pisică, la cal și mai ales la maimuță; cel mai mic zgomot, cea mai mică mișcare le face pe multe să miște urechile, să caute a se asigura cu ochii și cu nasul despre ceea ce se petrece.

Curiozitatea a deșteptat în om un alt simț, pe acela al imitațiunii, simț care a fost poate cel mai puternic la dezvoltarea și perfecționarea sa; și simțul acesta nu se poate tăgădui unor animale, maimuțelor, mai cu seamă, cari îl

posedă într-un grad foarte mare. Acest animal caută a imita toate. Lasă o maimuţă într-o cameră cu hîrtie, condei şi călimări şi, dacă ea a văzut vreodată pe cineva scriind, poţi fi sigur că va muia condeiul în cerneală şi va măzgăli hîrtia. Las-o în sala de mîncare, şi va sparge talere şi pahare, încercînd să imiteze pe omul pe care l-a văzut puind masa. Îşi taie gîtul cu briciul, voind să imiteze pe omul pe care l-a văzut răzîndu-se singur. Vînătorii se servesc de acest instinct ca să le prinză. Se pun la un loc unde pot fi observaţi de maimuţele pe cari voiesc să le prinză; acolo se tot încalţă şi se descalţă de cizme, pînă ce s-au asigurat că au fost văzuţi de dînsele, apoi se depărtează, lăsînd cizme unse pe dinîntru cu clei. Îndată ce s-au depărtat, maimuţele aleargă la cizme, se încalţă cu dînsele, dar cînd încearcă să le tragă din picioare, nu le mai pot scoate, căci s-au lipit, nu mai pot fugi şi cad în mînile acelor pe cari au voit să-i imiteze.

Păsările răpitoare cele mai multe imită glasul păsărilor pe cari voiesc să puie gheara. Astfel amăgite, nevinovatele s-apropie crezînd că au să găsească un tovarăş. Atunci răpitoarea şireată se năpusteşte asupră-le. Mierlele şi ciocîrlanii şi multe alte păsări învaţă cu minavet a cînta arii întregi: gaiţa şi papagalul învaţă a profera fraze şi strigăte.

Chiar atenţiunea şi raţiunea, cari sunt simţuri de un ordin mai înalt, nu se poate tăgădui cu totul unor animale. Şoarecii se ajută unul pe altul la aproviziunea magaziilor lor; companii de urşi fac voiajuri mari pe mările polare, puindu-se pe un sloi de gheaţă cu cîrdul şi dîndu-se pe rînd înot ca să-l împingă. Am văzut un cîne prepelicar, care cînd vînătorul făcea ceea ce se numeşte *coup double**, împuşcînd deodată din fiecare ţeavă cîte o prepeliţă, amîndouă lovite uşor, încît, deşi nu puteau să zboare, dar puteau să fugă, cînele neştiind pe care să ia mai întîi, l-am văzut luînd pe una în gură, strîngînd-o în dinţi şi lăsînd-o moartă şi apoi alergînd şi luînd pe cealaltă, ducînd-o vie stăpînului şi întorcîndu-se pe urmă la locul unde lăsase pe cea omorîtă.

Vînătorii ştiu că este mai lesne a împuşca o vulpe tînără decît un vulpoi bătrîn, şi că este mult mai anevoie a prinde

* Lovitură dublă, dublet.

o pasăre care trăiește într-o localitate frecventată de vînători decît o pasăre care trăiește în locuri neumblate.

Wallace spune că într-o călătorie a sa a văzut orangutani rupînd crengi din copaci și apărîndu-și cu acele ciomege puii în contra oamenilor cari voiau să-i prinză. El adaugă că i-a văzut înfășurîndu-și capul cu buruieni, ca să se ferească de arșița soarelui, a văzut cimpangii spărgînd nuci cu pietroaie[38].

Din toate facultățile omului acea care fără îndoială i-a servit mai mult decît oricare alta ca instrument de civilizațiune, a fost limbagiul. Acest prețios dar al naturei, deși a fost totdeauna considerat ca cea mai mare distincțiune a omului, dar tot nu se poate zice că animalele ar fi lipsite cu totul de acest mijloc d-a comunica și d-a se înțelege între dînsele. S-a observat între altele că *Cebus azareus*, un soi de maimuță din Paraguay, posedă șase sunete bine caracterizate, avînd fiecare semnificarea sa deosebită pentru tovarășii săi. Vînătorii noștri înțeleg foarte bine după lătrătura lui Dudaș și a Braichii dacă gonește lup sau vulpe.

Glasul cînilor a interesat foarte mult pe naturaliști, și mai mulți dintre ei au studiat lătrătura și au clasificat-o în mai multe categorii: ei deosebesc 5 feluri de lătrătură:

1. Lătratul care denotă impaciența, precum este lătratul la goana de vînat.

2. Lătrătura de mînie, precum este aceea cînd cînele simte c-a intrat om străin în curte sau în casă.

3. Lătratul de desperare, precum este acela cînd cînele este închis.

4. Lătratul de veselie, cînd pornește la plimbare, la vînătoare sau revede pe stăpînul său, și:

5. Lătratul de rugăminte, cînd cere de mîncare sau să i se deschiză ușa.

Deși animalele se pot înțelege între dînsele pînă la un oarecare punct, dar numai omului i-a fost dat să poată lega ideile prin sunete speciale și sistematice. Omul are o deosebită aplicare de a-și exprima ideile prin combinarea glasurilor. Surdomuții din naștere cari, deși n-au putut auzi niciodată sunete, ca să le poată imita, însă improvizează ei de la dînșii tot felul de sunete și strigăte. Cine a vizitat un institut de surdomuți nu poate să nu fie fost impresionat de gălăgia ce fac ei comunicîndu-și ideile unii altora prin

semne de mîni, întovărăşite de scălîmbături din gură şi din obraz, de ţipete şi urlete. Limbagiul la om, adecă comunicarea ideilor, este un ce instinctiv, o trebuinţă indispensabilă vieţei sale sociale.

Cînele, care latră din somn, ca cum ar fi la vînătoare, sau mîrîie ca la apropierea unui străin, dovedeşte că posedă simţul rememorării; are doar conştiinţă de sine, are individualitate. Dar chiar dacă am voi să tăgăduim aceste simţuri animalelor, nu le-am putea însă tăgădui unor oameni sălbatici de pe coasta Americei de Sud, despre cari este învederat şi adeverit că există o mai mare depărtare intelectuală de la acei oameni decît de la unele animale pînă la omul civilizat.

Simţul frumosului există mai la toate animalele; se ştie că forma, dimensiunile şi petele penelor cocoşilor sunt foarte apreţiate de găini. Selecţiunea naturală îşi are sorgintea în admiraţiunea frumosului şi în vitejii; caii sunt foarte mîndri de podoabele aurite ce se pun pe dînşii. În circuri şi în hipodromuri îi vedem chiar şi simţitori la aplauzele publicului.

Cînd observăm cum maimuţele, berzele, cocorii şi alte animale, cari trăiesc sau cari călătoresc în cîrduri numeroase, se prevestesc unele pe altele, cînd se cred ameninţate de vrun pericol, şi cum orînduiesc străji, cum cînii prevestesc pe vînători de prezenţa unei prepeliţe, a unui iepure sau a unei potîrnichi, cum armăsarii şi taurii se pun trîmbă în capul turmei sau a hergheliei, cînd sunt ameninţate de lup, cum babiţele (pelicanii) se pun trîmbă şi bat cu aripile locul încunjurat, împingînd peştele spre mal, nu li se poate tăgădui simţul de solidaritate şi socialitate. S-au văzut berze hrănind un camarad orb, căţei mititei apărînd pe stăpîn cu desperare; s-a văzut cîne flămînd păzind demîncarea stăpînului, fără a se atinge de dînsa. Am văzut un cîne mare care şi-a dat multă muncă pînă să înveţe pe cîţiva căţei să-l purice; a petrecut vreo două luni puricînd el pe acei căţei, pînă ce s-a încredinţat că luase şi ei obiceiul d-a purica; d-aci încolo, el, cel mare, nu mai purica, ci sta toată ziua culcat, de-l puricau cînii cei mici; şi cînd încetau un minut, el îi mîrîia şi la trebuinţă îi şi muşca, silindu-i să continuie serviciul. Albinele omoară pe fraţii lor şi matca îşi omoară fiicele, ca să conserve comunitatea.

Aceste observaţiuni şi o mulţime de altele dovedesc într-un mod învederat că animalele posedă multe din simţurile omului, deşi într-o stare rudimentară.

Conformaţiunea şi modul de a se servi de părţile corpului au avut şi au o mare influenţă asupra facultăţilor sau a instinctelor. Organele se dezvoltă şi se perfecţionează după uzul ce se face cu dînsele; de exemplu, maimuţele, cînd umblă, ele nu apasă pe degetele labelor, cum fac urşii, cînii sau alte cuadrupede, şi aceasta fiindcă labele cuadrumanelor nu sunt destinate numai la locomoţiune, ca ale leului, sau ca ale lupului; la maimuţă ele sunt destinate a se ajuta cu dînsele la suirea pe copaci, apucîndu-se de crengi, a lua mîncarea şi a o duce la gură; degetele lor devin aşa de dibace, încît îşi scot cu unghiile ghimpii din labă, cînd se înţeapă. Orangutanii şi cimpanzii apucă ciomagul în labă întocmai cum face omul cu mînile.

Conformaţiunea labelor are o mare importanţă, din cauza influenţei sale asupra traiului şi asupra modului de a se hrăni. Traiul şi hrana poate schimba de multe ori conformaţiunea organelor şi a părţilor corpului. De exemplu, maimuţa cunoscută sub numele de cinocefal, care trăieşte în regiunile occidentale cele rîpoase, n-a avut trebuinţă să se suie pe copaci, de aceea a trebuit să adopte mai mult umbletul cînelui decît al celorlalte maimuţe; aşa că s-ar putea înţelege, oarecum, ca un biped să devie cuadruped şi viceversa, dacă împrejurările l-ar sili un şir de generaţiuni d-a rîndul la un trai în care să se serve de labe ca de mîni sau ca de picioare; ceea ce vedem la oamenii cari au pierdut mînile, că se servă cu dexteritate de degetele de la picioare. Raţa şi găina sălbatică, cari au zborul aşa de repede şi aripile atît de dezvoltate şi de nervoase, devin incapabile d-a zbura după o domesticire neîntreruptă de cîteva generaţiuni.

Mai multe observaţiuni de felul acestora au făcut pe Darwin şi pe adepţii săi să admită ideea că omul nu este decît o maimuţă care, trăind în nişte condiţiuni speciale, a devenit prin forţa lucrurilor şi prin transformaţiuni succesive peste secoli de secoli ceea ce-l vedem astăzi, transformînd şi perfecţionînd organele sale din generaţie în generaţie.

Lipsa de necesitate la om de a se servi de mîni pentru locomoțiune, fiindcă este destul de țeapăn pe picioare, a lăsat brațelor și mînilor toată libertatea lor de acțiune, astfel mișcările acelor membre, perfecționîndu-se încetul cu încetul din generațiune în generațiune, pînă a putut deveni un organ de cea mai mare importanță. Sir C. Bell zice cu multă dreptate că acest organ poate înlocui toate mașinile și toate instrumentele cele mai perfecte din lume și că, prin proprietatea ce are d-a executa și de a corespunde într-un mod instantaneu cu voința și intențiunea, a dat omului dominațiunea asupra universului[39].

Modul de a întrebuința mîna constituie în mare parte diferința ce există între oameni. Ceea ce face un tîmplar, un sculptor cu mînile lor nu o poate face croitorul; zugravul cel mai meșter nu poate face cu mînile sale ceea ce face un pianist.

Apucăturile omului variază după lucrarea la care s-a obișnuit și și-a exersat mînile. Dacă nu ar exista măiestriile de cari este susceptibilă mîna, nu am avea nici științe, nici arte, nici meșteșuguri. Darwin zice că dexteritatea mînei provine din împrejurarea că omul a devenit biped. „Cu cît omul, zice acest însemnat naturalist, s-a sculat mai drept în picioare, cu atît a trebuit să se modifice treptat în mai multe din părțile corpului și organelor sale, șoldurile i s-au lărgit, șira spinării s-a încovoiat, a devenit verticală din orizontală cum era, și capul a luat în totul o altă pozițiune". Nici trebuia mai mult lui Darwin decît aceste premise, ca să facă din orangutan un cimpanz, din cimpanz un goril și din goril un om.

Înainte de Darvin mai mulți fiziologi constatase că mărimea apofizelor mastoide ale craniului nu sunt decît consecința naturală a atitudinei verticale și că întrebuințarea brațelor suplinește în multe cazuri măselele, ceea ce a putut aduce o scădere în grosimea lor, precum vedem la rumegătoare că coarnele au făcut să dispară cu totul dinții cîinești (caninii); dar partea care a trebuit să sporească mai mult prin pozițiunea verticală a capului și prin dezvoltarea facultăților a fost negreșit creierii, pe cari Goethe îi considera ca o dezvoltare a măduvei șirei spinării, din cea din urmă vertebră, care, luînd o amplificare, a devenit receptacolul măduvei epiniare. Astăzi nu mai există îndoială despre co-

relaţiunea ce există între inteligenţă şi proprietăţile creierilor. La om raportul dintre volum, greutate şi densitatea creierilor cu dimensiunile corpului este mai mare decît la goril, la orangutan şi la oricare alt animal.

Esenţa materiei cerebrale este ceva care întrece orice imaginaţiune. Este în adevăr de mirat cum o cătime aşa de mică de această substanţă poate da o aşa de mare dezvoltare activităţii. Furnica, de exemplu, ale cărei ganglioane cerebrale nu sunt mai mari decît o a patra parte a celei mai mici gămălii de ac, posedă nişte instincte, nişte facultăţi aşa de variate, încît P. Huber, care a studiat amănuntele vieţei şi obiceiurilor acestei mici insecte, a constatat că ea îşi comunică ideile şi voinţele cu celealalte furnici; că se adună între dînsele şi se unesc mai multe împreună, ca să execute o lucrare de interes comun; se adună chiar ca să se joace şi să petreacă. Furnica îşi recunoaşte tovarăşii după mai multe luni de absenţă; ele îşi fac în tovărăşie locuinţele şi le întreţin într-o stare de curăţenie şi de orînduială admirabilă. Noaptea închid intrarea furnicarului şi o păzesc cu străji cari se opun insectelor cari încearcă a se introduce în locuinţa lor; fac drumuri şi tuneluri pe sub păraie; îşi adună hrana iernei de cu vară. Cînd un obiect este prea voluminos, ca să-l poată băga în gaura furnicarului, o lărgesc tocmai cît trebuie pentru introducerea lui ş-apoi iar o reduc la dimensiunile regulamentare. Ceva şi mai curios: furnicile se duc la bătălie în bande regulate, robesc afidiani şi îi ţin închişi ca pe nişte vaci cu lapte; strămută ouăle lor la locurile cele mai calde ale furnicarului, ca să poată cloci mai sigur şi mai curînd[40].

Viaţa albinelor nu este mai puţin curioasă decît a furnicilor.

Cercetările şi investigaţiunile ce s-au făcut şi se fac pe toată ziua asupra creierilor nu lasă îndoială că craniul omului civilizat este mai dezvoltat decît al sălbaticului. Dr. Broca[41] a constatat în cimitirurile Parisului că cranele oamenilor de astăzi sunt mai mari decît ale acelor cari trăiau în secolul al X-lea şi exprimă raportul mediu dintre dînsele cu cifrele 1,426 şi 1,484, adecă cu aproape 4% mai mare al acelor de astăzi.

Creierii se dezvoltează prin lucrarea intelectuală, precum se dezvoltă şi se întăresc muşchii prin muncă şi prin

gimnastică. Doctorul Bernard Davis, care a făcut o mulțime de cercetări foarte interesante asupra capacității creierilor, ne dă cifrele următoare pentru capacitatea acestui organ la deosebite soiuri de oameni.

	decim. cubi
Capacitatea medie a creierilor de europeu este de..	1.512
" " " " " american " "..	1.434
" " " " " asiatic " ".....	1.427
" " " " " australian " "	1.342

Variază, după cum vedem, cu 11,33% de la european la australian.

Dezvoltarea creierilor printr-o viață activă se observă și la animale; se constată că la iepuri, la căprioare și la alte sălbatice de vînat pe cari le urmărește omul și care, ca să-și conserve viața, sunt silite să fie totdauna cu băgare de seamă și cu grijă, precum și la acele cari au trebuință de dibăcie pentru a-și procura hrana, creierii sunt mai dezvoltați decît la semenii lor ținuți închiși de om și hrăniți regulat.

Dezvoltarea în volum și în greutate a acestui organ trebuie să fi influențat mult, foarte mult asupra coloanei vertebrale; precum și transformarea coloanei vertebrale de la poziția orizontală la cea verticală a trebuit să influențeze asupra volumului și asupra greutății creierilor.

Toate observațiunile tind a dovedi că creierii se modifică în mărime și în calitate cu dezvoltarea gradată a facultăților mintale. La om, raportul între mărimea creierilor și a trupului este mai mare decît la goril și la orangutan, și acest raport este în legătură cu puterea facultăților mintale. Ceea ce zicem pentru om se poate zice și pentru celcalalte animale. Furnicile, cărora li s-a constatat facultăți așa de extraordinare, precum și toate himenopterile au ganglioanele cerebrale de o dimensiune extraordinară, în comparațiune cu acele ale coleopterelor, a căror facultăți sunt departe de a fi tot atît de dezvoltate.

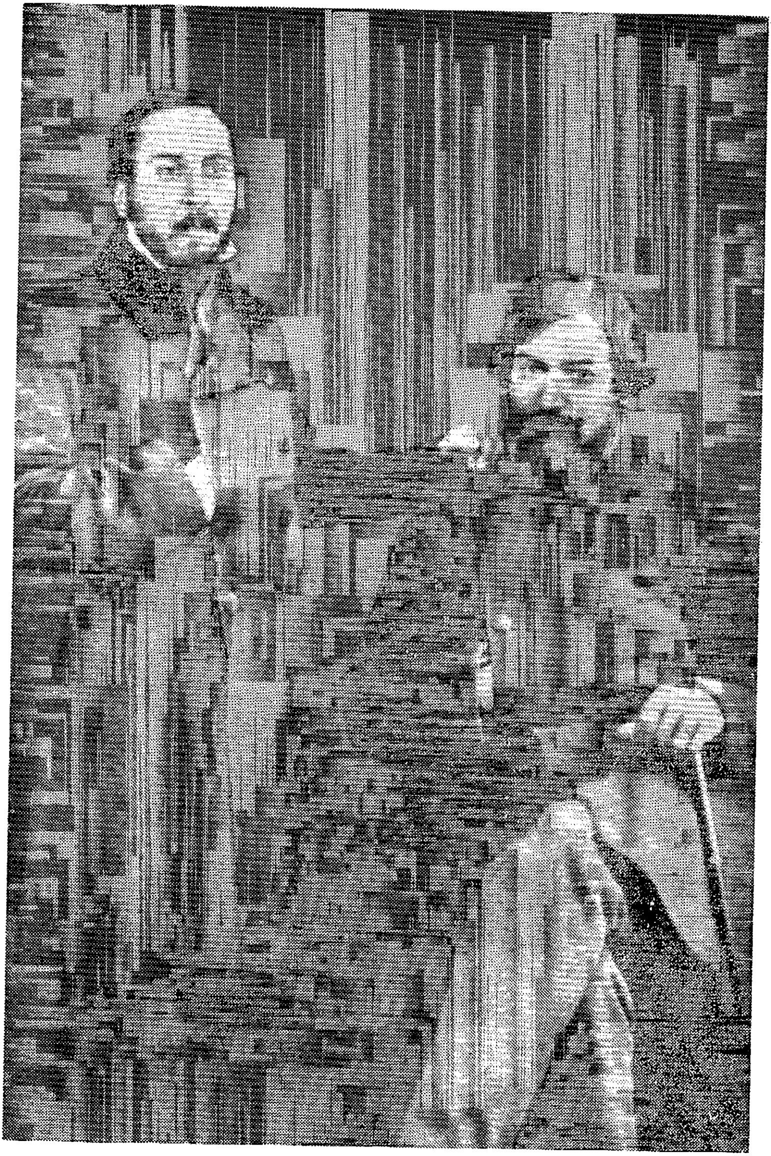
Omul naște sociabil și e silit să fie sociabil; aceeași necesitate sau o necesitate analogă face și pe alte animale a trăi în cîrduri. Mai întîi îl îndeamnă instinctul de apărare

ca să se poată păzi și apăra unul pe altul la caz de nevoie, omul fiind mult mai slab decît multe fiare sălbatice. Sociabilitatea, fie simț, fie instinct, o găsim la multe alte animale, ceea ce dovedește că au oarecare simpatie și încredere unul într-altul, încredere care face să nască simțul de îndrăzneală sau curagiul.

Cînd două cîrduri de oameni ar fi în apropiere sau în contact, și într-unul dintr-însele s-ar afla un mai mare număr de oameni îndrăzneți și devotați, gata a se apăra și ajuta comunitatea la pericol, este mai mult decît sigur că la caz de ciocnire între acele două cîrduri, acel care conține oameni mai curagioși va avea superioritate, care-i va asigura biruința asupra celuialalt și va păstra acea superioritate pînă ce un alt cîrd, poate chiar cel învins, dezvoltîndu-i-se și mai mult mijloacele de atac și de apărare, să poată birui la rîndul său pe biruitorul de altădată, care trecînd la starea de biruit ar deveni la rîndul său supus celuialalt. Istoria ne arată cum din secol în secol națiunile s-au întrecut unele pe altele în dezvoltarea cualităților morale și sociale și cum au ajuns la graduri de dezvoltare deosebite, cum s-a deșteptat în sufletul lor alte imboldiri și mai nobile și de un ordin mai înalt decît vitejia.

Omul este foarte simțitor la aprobarea și dezaprobarea semenilor săi.

Dezvoltarea facultăților a depins și depinde de la o mulțime de împrejurări. O climă rece a trebuit să silească pe om a-și face îmbrăcăminte și locuință, i-a impus o muncă la care nu era obligat acel care trăia în clime calde. Aceste necesități au dat naștere la o mulțime de meșteșuguri și de idei de prevedere, precum aceea de a păstra obiectele necesare ca să le poată găsi la trebuință, în timpi în cari nu și le poate procura. Națiunile leneșe și fără trebuințe se pot înmulți, dar nu pot prospera; ele rămîn totdauna în stare de inferioritate sub dominațiunea morală și materială a națiunilor active și muncitoare. Mac Gregor zice că irlandezul leneș și fără ambițiune se înmulțește ca iepurii, pe cînd scoțesul mîndru, ambițios, prevăzător, inteligent, disciplinat și spiritualist în credințele sale petrece cei mai frumoși ani ai vieții în stare de celibat, adunînd avere, se însoară tîrziu și lasă puțini urmași; cu toate acestea, o țară care ar fi locuită astăzi de o mie de saxoni și de o mie de

Ion Ghica și Costache Negri la Constantinopol, în 1855

celți, după douăsprezece generațiuni, cinci din șase părți din totala populațiune va fi negreșit celtă, și numai o a șasea parte va fi saxoni, dar totodată și cinci din șase părți a proprietății, a puterii și a inteligenței va fi a acelii a șasea parte de saxoni[42].

Femeile saxone cred că maritagiul prea timpuriu este vătămător și refuză a se mărita prea de tinere; adevărul este că în Franța s-a observat că mortalitatea între femeile măritate înainte d-a împlini 20 de ani este mult mai mare decît al acelor măritate mai tîrziu.

Copiii din părinți prea tineri sau prea bătrîni sunt totdauna mai slabi și mai dispuși la boale.

Dezvoltarea facultăților intelectuale

Ceea ce dă omului o superioritate nemăsurată asupra tuturor celoralalte viețuitoare este lucrarea spiritului: *cugetarea*.

Facultățile omului sunt variabile; ele depind de o mie și o sută de împrejurări. O senzațiune, o simțire deșteaptă o idee; ideile, prin legăturile lor între dînsele și prin relațiunile cu alte idei, dau naștere la cugetări nouă, și spiritul, din deducțiune în deducțiune, se poate sui pînă la descoperirea cauzelor cari le-au produs.

Lucrarea simțirilor este de a primi și d-a transmite sufletului întipăririle fizice. După aceasta vine o altă lucrare, cugetarea asupra acelor impresiuni, lucrarea de cercetare și de comparațiune care caută mai cu seamă să înțeleagă și să explice acele impresiuni. Acea lucrare este curat a spiritului. Nici frigul, nici caldul ce simțim nu sunt razele Soarelui, dar corpul primește senzațiunea de cald sau de frig, o transmite sufletului și după aceea vine lucrarea spiritului care ne conduce la ideea de existența razelor Soarelui, la ideea de o esență deosebită, la ideea materiei cosmice etc., cauze ale căldurei și ale frigului.

Cu cît omul își mărește și își perfecționează spiritul, cu atît se suie mai sus cu cugetul său în regiunele ordinului intelectual și poate ajunge chiar a cunoaște regulele și legile cărora sunt supuse fenomenele. Cu cît își exersează spiritul mai mult și mai bine, cu atît îi mărește puterea, îl

face mai ager și mai pătrunzător; spiritul se dezvoltă prin cugetare, prin gîndire, întocmai precum se dezvoltă puterea fizică, puterea musculară prin muncă și prin luptă. Am văzut că există o corelațiune netăgăduită între capacitatea intelectuală și între forma și mărimea creierilor, ca și cum acea parte a capului ar fi scaunul inteligenței, mușchii spiritului, ca să zic așa. Nu numai că creierii la om sunt de un volum mai mare decît la toate celealalte animale, dar și creierii oamenilor cari și-au pierdut viața în studii și meditațiuni dobîndesc un volum și o densitate mai mare decît ai acelor cari și-au petrecut-o în trîndăvie și în nelucrare.

D-l Wagner, în tabelele în cari a înscris cercetările ce a făcut asupra creierilor[43], ne arată că din 900 de creieri omenești, cercetați de dînsul, jumătate, adică 450, au cîntărit între 1.200 și 1.400 de grame; două părți din nouă, adică 200, cei maimulți creieri de bărbat, au cîntărit peste 1.400 de grame. Cei mai ușori creieri de bărbat adult și sănătos la minte au tras 1.020 de grame. S-a găsit creieri mai ușori, numai de 970 de grame, dar erau ai unui idiot. Creierii unei femei adulte și cu facultățile întregi au tras 907 grame. Reid a găsit creieri și mai ușori decît atît. Cei mai grei creieri cunoscuți pînă astăzi au cîntărit numai 1.872 de grame și erau ai unei femei; cei mai ușori au cîntărit numai 720 de grame, dar aceștia erau ai unei femei idioate. Creierii a 5 copii de cîte cinci ani au cîntărit de la 992 pînă la 1.274 de grame, și greutatea medie a creierilor de copii europeni adulți s-a găsit că este de 680 de grame.

Creierii gorilului trag numai 350 de grame, adică pe jumătate cît creierii unui copil de om. Creierii cei mai grei, cunoscuți pînă astăzi, au fost ai lui Cuvier, au cîntărit 1.861 de grame, și ai lui Byron, cari au cîntărit 1.807 grame.

S-ar crede că la lucrările spiritului corpul nu ia nici o parte, precum ar părea că la acțiunile corpului spiritul s-ar fi aflînd în neactivitate, ca și cum ar sta privitor indiferent. Ca lucrare activă și imediată, așa este, dar observînd bine, nu putem să nu recunoaștem că în amîndouă cazurile se ajută unul pe altul și că există o influență netăgăduită și simțită a moralului asupra fizicului și viceversa. Un om nu este în întregimea lui decît atunci cînd este sănătos de spirit și de corp, ceea ce s-a exprimat prin: „Minte sănătoasă în trup sănătos“.

Cînd, în acţiunea sa, spiritul părăseşte preocupaţiunile fizice şi trece la o viaţă de un alt ordin, străbate regiuni mai înalte, în cari adevărul îi apare strălucit şi limpede ca lui Galilei, lui Kepler şi lui Newton; atunci se suie pînă la descoperirea legilor mişcării corpurilor cereşti, la cauzele efectelor şi, în admirarea frumuseţelor naturii fizice şi morale, caută necontenit a afla ceea ce nu cunoaşte; caută a descoperi adevăruri noi. Dar cu cît îşi înavuţeşte mai mult spiritul, cu atît înţelege mai bine cît îi este de inaccesibil absolutul, adecă cauza universalităţii cauzelor, şi se convinge că ea va rămînea totdeauna pentru dînsul o taină mare. Înţelege totodată că, deşi nu-i este dat a ajunge la perfecţiune, poate însă înainta necontenit pe scara perfectibilităţii. Omul aplicat la studiul frumuseţelor şi al armoniei naturei, fie prin investigaţiuni microscopice, fie prin cercetări telescopice, prin studiul asupra infinitelor mici sau infinitelor mari, nu se poate opri de a recunoaşte pretutindeni o inteligenţă supremă şi o chibzuinţă nemăsurată, care îi dovedeşte că toate au fost bine combinate şi prevăzute şi că toate au fost plăsmuite cu cumpănă şi măsură.

Cu cît aprofundăm, cu atît ne convingem că universul este opera unei puteri mai presus de concepţiunea noastră, recunoaştem puterea cea mare şi înţeleaptă în lucrurile cele mai mici şi mai umile, ca şi în cele mai complexe şi mai mărețe.

Cele infinit de mici sunt tot atît de admirat, ca şi cele infinit de mari; organele şi funcţiunile unei furnici nu sunt mai puţin vrednice de mirare decît mişcarea lumilor cereşti.

Cercetînd legile cari regulează raporturile dintre fenomene şi asigură fiinţa şi conservarea lor, nu se poate tăgădui că ele purced tot de la o singură şi aceeaşi voinţă. Acei cari au avut fericirea de a îmbogăţi cunoştinţele omeneşti cu descoperiri de fenomene necunoscute mai'naintea lor şi cari au înaintat ştiinţa prin descoperiri au recunoscut acel adevăr. Ei au fost cei mai mari deişti. Cel dîntîi cuvînt din cartea lui Linné este „Dumnezeu". „Vei să-l numeşti *Soartă?* zice el, poţi, fiindcă de la el depind toate. Vei să-l numeşti *Natură?* tot el este, fiindcă este autorul a tot ce există, de-l vei numi *Providenţă*, este prevăzătorul care cîr-

muieşte universul. Retras într-un altar nestrăbătut simţirilor noastre, nu se arată decît sufletului."

Kepler, terminînd marea sa operă asupra minunatelor legi ale mişcării corpurilor cereşti, după 30 de ani de observaţiune, de cugetări şi de calcule, îndreptează către ziditorul lumei următoarea invocaţiune:

„Pînă a nu mă ridica de la această masă, pe care am făcut lucrările mele, ridic ochii şi mînile mele către cer şi îndreptez umilita-mi rugă către autorul lumii. O, Tu! care prin minunatele lumini ce ai vărsat peste toată natura, sui dorinţele noastre pînă la a ta dumnezeiască şi strălucitoare mărire; îţi mulţumesc, Dumnezeule şi ziditorule, pentru desfătările ce a simţit sufletul meu, cînd am privit în extaz frumuseţea faptelor tale! Am săvîrşit această carte, care conţine rodul ostenelelor mele şi al inteligenţei ce în nemărginita-ţi bunătate mi-ai dat mie. Pe cît m-a putut servi slabul meu spirit, m-am silit a arăta oamenilor prin dovezi minunile zidirii Tale. M-am silit din toate puterile mele să aflu adevărul prin calea filozofică; şi dacă voi fi zis vreo nepotrivire, eu vierme crescut şi hrănit în păcate, arată-mi-o, Doamne, ca s-o pot şterge.

Să mă fi orbit eu oare de trufie înaintea minunatei frumuseţi a lucrurilor Tale, rîdicînd acest monument, care trebuie să fie închinat numai gloriei Tale? Să fi căutat eu să-mi fac un nume între oameni? De va fi aşa, iartă-mi, Doamne, rătăcirea şi fă ca această lucrare să nu poată aduce vreodată un rău, ci să serve la a Ta glorie şi la iertarea sufletelor".

În lumea aceasta, ordinul fizic realizează ordinul intelectual.

Ca fiinţe vii simţim că suntem supuşi la toate legile la cari sunt supuse fiinţele cele vii; dar ca fiinţe inteliginte, ca fiinţe de un ordin mai înalt, avem privilegiul raţiunii şi al liberei voinţe; simţim totodată că acea voinţă liberă nu poate fi nemărginită, nici fără frîu, nesupusă la nici o regulă, căci simţim trebuinţa de a ne supune la acele regule şi la acele legi, a căror călcare ar fi vătămătoare şi păgubitoare nu numai semenilor noştri, dar chiar libertăţii şi existenţei noastre. Aci omul intră într-un ordin de idei nouă, intră în ordinul moral, căci din trebuinţa de a se conforma şi a se supune la regule sociale se naşte ideea datoriei. Odată

intrat pe această cale, spiritul a luat un zbor nou, a străbătut întunericul barbariei și al violenței, a trecut în regiunile luminei și ale civilizațiunii, a pășit către progres, către perfectibilitate — către perfectibilitatea sufletului și a naturei sale.

Două cărți, cu cari Orientul a înzestrat lumea, au scos pe om din întuneric: *Biblia* și *Evanghelia*; cea dîntîi l-a supus la legi morale, făgăduindu-i bunurile pămîntului; cealaltă i-a arătat viața din lumea aceasta ca un timp de încercare, ca o vale de durere, cu o mulțumire eternă ca răsplată pentru sufletele celor buni; a arătat omului că perfectibilitatea sufletului este sentimentul bunătății, al caritătii și al iubirii. Astfel, creștinismul a devenit leagănul perfectibilității omului, a proclamat progresul, sporirea binelui și a frumosului, aspirațiunea către o fericire perpetuă și a devenit religiunea lumei civilizate: „Legea ne este dată prin Moise, iar darul ne-a venit de la Christos" zice Ioan.

În formă, creștinismul a luat și va putea lua prefaceri multe, căci și teologia este o știință perfectibilă ca toate cunoștințele; dar fie biserică după dogmele Răsăritului sau ale Apusului, fie galicană, unitară, metodistă, ritualistă, presbiteriană, congregaționistă sau reformată, calvinistă sau luterană, lipoveană sau armeană, unitatea ei există, căci este sinaedrinul în care se învață preceptele lui Christos, cari sunt comune tuturor acestor biserici. Oricare ar fi deosebirile și contrazicerile ce spiritele meticuloase ar căuta să găsească între evangeliști și apostoli, nu este mai puțin adevărat că morala și adevărurile ce ne învață sunt aceleași; în fond, religia creștină este una, și ea va dura cît va dura perfectibilitatea și progresul.

Cei vechi credeau într-o legătură misterioasă între cer și pămînt; credeau că ordinul pe pămînt depindea de la o continuă relațiune între cer și om, de aceea și legile cari conduceau societățile au stat mai mult timp confundate cu legile divine; o adevărată teocrație, precum sunt și astăzi încă mai toate legislațiunile Asiei. Drepturile civile și politice ale israeliților erau scrise în cartea lui Moise. Musulmanii nu au altă condică decît *Coranul*; biblia lui Brahma

— cele patru *Veda* — budismul țin sub puterea lor teocratică 600 de milioane de indieni, chinezi și japoni, pe cînd creștinismul, fiind religiunea sufletului, a putut despărți spiritualul de timporar.

A trebuit însă să treacă multe secole, pînă ce acest adevăr să ajungă a fi bine înțeles. Zecimi de secole după întroducerea creștinismului în Europa, jurisprudența a rămas un amestec de perceptele *Scripturei* amestecate cu legi d-ale goților, și societatea creștină a gemut sute de ani sub dreptul feudal și sub justiția inchizițiunii. Acum însă jurisprudența și-a luat un zbor liber; dezbrăcată de prejudețe, devine o știință pozitivă, o știință întemeiată pe natura, pe trebuințele și pe drepturile omului, iar nu pe ordine pretinse din cer, aduse de o castă de oameni interesați a perpetua și a specula influența lor. Beccaria a așezat principiile pe cari trebuie să fie întemeiată condica penală[44], Bacon, Grotius, Pufendorf și Barbeyrac ne-au arătat principiile dreptului natural, și știința dreptului merge înainte către descoperirea legilor cărora trebuie să se supuie societățile omenești, însemnînd fiecăruia limitele în cari trebuie să fie circumscrise acțiunile sale, arătîndu-i drepturile și datoriile, hotărîndu-i unde începe și unde se oprește libera voință a fiecăruia, însemnînd măsura la care poate și trebuie să-și supuie liberul arbitru, fără a scădea din demnitatea sa și fără de a-și împiedica dezvoltarea[45].

În starea societăților primitive, indivizii cei mai deștepți, acei cari au putut afla mijloace d-a ataca, de a se apăra și de a se hrăni cu înlesnire, s-au putut înmulți mai repede decît alții; cu cît au devenit mai puternici, cu atît s-au hrănit mai lesne, și cu cît s-au hrănit mai lesne și mai bine, cu atîta au devenit mai tari și mai liberi. Oamenii din perioada de piatră și de bronz au fost înlocuiți de un soi mai puternic. Pretutindeni în cîmpiile pustii ale Americei și în Insulele Oceanice s-au găsit rămășițe de sălașuri dispărute și uitate astăzi, cari au făcut loc altor seminții mai active, mai inteliginte, cari au dezvoltat inteligența lor pînă a ajunge la starea de civilizațiune în care îi vedem în Italia, în Germania, în Franța și în Anglia.

Ştiinţele fizice, cari astăzi se predau în toate şcolile, la cei vechi erau practicate ca ştiinţe oculte, ca o putere de care dispuneau numai magii, regii şi sacerdoţii. Fenomenele naturale nu erau considerate ca supuse legilor fizice, ci numai miracolelor. Poporul, în simplitatea lui, credea că prin miracole şi prin magie se putea scoate apă din piatră, aduce mană din cer, învia morţii, aduce stele pe coş, cunoaşte viitorul, seca izvoarele, face strigoi şi stafii. Astăzi oricine a trecut prin şcoli sau printr-un atelier ştie ce pot ştiinţele fizice şi ce mari foloase au adus şi mai pot aduce omenirii. Glasul se transmite la mii de kilometri cu repejiunea gîndului; greutăţile cele mari sunt ridicate şi duse cu foc şi cu apă, oraşele se pot lumina ca ziua prin ştiinţa electrică. Locomobila şi vasul cu abur au schimbat starea lumii într-o jumătate de secol. Nici o revoluţiune politică şi socială n-a putut aduce în lume o prefacere comparabilă cu acea adusă de drumurile de fier, de navigaţiunea vapoarelor şi de telegrafia electrică. În toate zilele, omul dobîndeşte puteri nouă. Acum 40 de ani trebuiau 20 de zile pentru a merge de la Bucureşti la Paris, astăzi acest timp s-a redus cu 90%, depărtarea este numai de 48 de ore în loc de 480. Telegraful şi telefonul au făcut să dispară timpul şi spaţiul; şi ce sunt pînă acum puterea aburului şi a gazului pe lîngă expansiunile pe cari nu ştim încă a le domina, precum sunt acidul carbonic solidificat, nitroglicerina, fulminantele, dinamita etc., a căror putere întrece sute de mii de atmosfere. Acţiunea greutăţii, curgerea lichidelor şi a gazurilor, căldura, lumina, electricitatea, electromagnetismul, expansiunea gazurilor, toate aceste puteri, din cari au rezultat maşinele hidraulice, vapoarele, locomotivele, drumurile de fier, telegrafia, telefonia etc., ni s-au dat de ştiinţa fizică, care în puţin pare că va pune la dispoziţiunea omului ca s-o întrebuinţeze în industrie şi în metalurgie căldura acumulată, provenită de la razele soarelui, destinată a înlocui lemnul şi cărbunele.

Chimia, un alt ram al ştiinţei fizice, a devenit ştiinţa industriei; ea se amestecă în toate trebuinţele omului civilizat; nu este fabricaţiune în care această ştiinţă să nu joace un rol însemnat, pînă într-atît, că întrebuinţarea sau

consumațiunea unor materii chimice poate servi a măsura puterea industrială a unei țări. Acidul sulfuric, de exemplu, care este un product chimic care intră în cele mai multe, dacă nu în toate fabricațiunile, poate foarte bine servi ca măsurătoare a puterii industriale a unei țări. Acolo unde industria și meșteșugurile înfloresc, consumațiunea de acid sulfuric este foarte mare, precum este foarte mică sau nulă acolo unde lipsește tehnologia.

Acțiunea și importanța chimiei crește pe toată ziua, este pe cale de a fabrica zahăr de casă din orice fructe, de a face hîrtia din lemn, de a cristaliza carbonul și siliciul și a face diamant, rubin și smarand și orice piatră prețioasă din cărbune și din nisip, și Dumnezeu mai știe dacă aflarea pietrei filozofale se mai poate considera ca o himeră.

Mineralogia se ocupă cu cunoștința substanțelor cari se află în coaja pămîntului. Alege pe cele cari se pot întrebuința în comerț și în industrie, le dă chimistului sau metalurgistului și aceștia le aduc în stare de a fi întrebuințate în arte: ne dau fier, cositor, aramă, plumb etc., extrase din ele.

Mineralogului i se cere piatra de fier, mineralul, cărbunele de pămînt, marnă și argil, iar chimistului metalurgist, căruia i se dau aceste substanțe, i se cere fier, oțel, fontă etc., producte cari pe urmă trec în mîinile meșterilor și fabricanților de arme, de trăsuri, de mașini de tot felul de fierărie etc.

Aplicațiunea geometriei la mineralogie a dat un ram de știință cu totul special și foarte util în cercetările și în cunoștința mineralelor, *cristalografia*, care recunoaște natura materiilor minerale după formele constante cu cari se înfățișează și care este caracterul individualității proprie fiecărei substanțe neorganice.

Geologia, cînd se ocupă cu cercetarea proprietăților fizice ale substanțelor din cari se compune coaja cunoscută a pămîntului și cu relațiunile și legăturile ce au între dînsele, se numește *geognozie*, o știință sau un ram al științei geologice, căreia îi datorim descoperirile albiilor *(bassins)* de cărbune mineral, a vinelor metalice *(filons)* și a puțurilor arteziane. Cînd însă geologia se ocupă cu formarea acelor substanțe, se numește *geogenie*, o știință cu totul nouă, despre care cei vechi nu se pare să fi avut cea mai mică cunoștință.

Acest ram al științei îl datorim mai cu seamă lui Cuvier, lui Humboldt, lui Murchison[46] și lui Elie de Beaumont. Acești părinți ai științei geogenice ne-au dovedit că Pămîntul este de o vîrstă atît de veche, încît calculul scapă minții noastre, și că dacă am lua *ad litteram* timpii desemnați în cartea *Genezii*, cifrele ce-i reprezintă ar fi numai niște infinite mici pe lîngă realitate. Progresul și toleranța secolului în care trăim n-au permis ca acești învățați să fie tratați ca Galilei, din contră clerul anglican, mai ales, a fost gelos a căuta și a afla cum s-ar putea pune *Scriptura* în acord cu descoperirile științifice. Reverendul părinte doctorul Buckland a scris o carte foarte însemnată asupra acestui obiect. Geologii au deschis un cîmp vast filozofiei naturei.

Cercetările zoologice și botanice rămăsese în părăsire după Aristot și Pliniu, dar în timpii moderni Linné și Buffon, deșteptînd natura, le-au continuat. Acestor doi amici și admiratori ai naturei le suntem datori cele dîntîi lucrări din timpii moderni asupra zoologiei și botanicei; unul, cel mai plăcut narator al caracterelor și al obiceiurilor animalelor, celalalt un filozof care a căutat legile naturei în ființele cele mai umile.

Astronomia și istoria naturală preumblă spiritul omului între cele două margini neaccesibile, între infinitul mare: spațiul și timpul, și infinitul mic: momentul și punctul. Dacă omul ne pare o ființă mică, cînd îl comparăm cu Pămîntul, din care este o fracțiune reprezentată prin cifra:

$$\frac{1}{3 \text{ cu } 20 \text{ de nule}} \quad \text{sau} \quad \frac{1}{300.000.000.000.000.000.000} \quad \text{și puri-}$$

cele, care nu este decît: $\frac{1}{4 \text{ cu opt nule}}$ sau $\frac{1}{400.000.000}$

parte din om, ne putem închipui care poate fi mărimea ființelor și lucrurilor microscopice sau a microbilor lui Pasteur, și de ce să ne oprim aci, cînd vedem că o picătură de indigo colorează într-un mod simțitor o bute de apă, cu ce cifră s-ar putea exprima cătimea de indigo ce s-ar afla în fiecare picătură de acea apă, ce mărime să dăm organelor vitale ale unei insecte microscopice?

Prin investigaţiunile ştiinţelor, omul a putut înţelege că Pămîntul, acel colos pe care se credea odinioară că stă rezemată bolta cerească, nu este decît o părticică infinit de mică a universului.

Cu cît admiraţia omului pentru mărimea globului său a scăzut, cu atît admiraţia pentru mărimea ziditorului universului a crescut. A crescut de la greutate de nisip şi de la organele fiinţelor microscopice şi microbice pînă la mărimea bolţii cereşti, cu cît s-a întins cunoştinţele şi investigaţiunile.

Forma, grămada, greutatea, densitatea şi mişcarea Pămîntului sunt astăzi cestiuni rezolvate, asupra cărora nu mai rămîne nimica de făcut. Meritul cel mare al acestor mari descoperiri revine secolului [al] XVII[-lea]. Astronomii moderni au trebuit să facă nouă investigaţiuni, au căutat a-şi forma o idee despre dimensiunile Soarelui, a cărui depărtare de Pămînt este de 289.189.800 kilometri.

Copernic a găsit astronomia în starea în care o lăsase *Ptolemeu, încurcată în mulţime de cercuri în cari se învîr*teau corpurile cereşti împrejurul Pămîntului, şi cînd a voit să-şi facă o idee despre depărtarea Soarelui, d-abia a îndrăznit să prefere cifra de opt milioane de kilometri. Mai în urmă, Kepler a mers mai departe, a îndrăznit a zice că depărtarea Soarelui de Pămînt trece de 21 de milioane de kilometri; acel care s-a apropiat mai mult de adevăr a fost Cassini, astronomul italian, căruia Ludovic [al] XIV [-lea] i-a încredinţat observatoriul Parisului; el a apreciat depărtarea Soarelui cu o cifră de şase ori mai mare decît a lui Kepler, şi de 16 ori mai mare decît a lui Copernic. Dar adevărata distanţă nu s-a putut determina într-un mod ştiinţific decît cu ocaziunea trecerii planetei Venus pe dinaintea Soarelui la 3 iulie 1769, şi s-a observat din 50 de staţiuni din Europa, din 6 staţiuni din Asia şi 17 din America, din cari cea mai însemnată a fost făcută la Otaïti de vestitul astronom şi navigator Cook; acolo trecerea planetei a durat 6 ore. Cifrele date de toate acele observaţiuni au variat între 141.381.680 de kilometri şi 175.120.490 kilometri.

Un alt astronom, Encke, la 1822 şi 1824 a apreciat-o după paralaxa Soarelui, adică după unghiul sub care semidiametrul Pămîntului s-ar vedea de un observator care s-ar

afla în Soare, pe care a găsit-o de 8"576, ceea ce dă pentru depărtarea Soarelui cifra de 153.686.706 kilometri.

Aprecierile celor mai moderni, Hansen, Levrier, Airy, Stone, Foucault și Puiseux au variat între 153.686.706 și 147.244.154 kilometri[47].

Această cifră, care ne părea spăimîntătoare, este o cătime minimă pe lîngă depărtarea stelelor cari sunt de milioane de ori mai depărtate, precum a stelei din constelațiunea Centaurului, care se exprimă printr-un număr de 14 cifre 35.190.000.000.000 kilometre, și a Lebedei, o stea mică de al 16-lea ordin, a cării depărtare de la Pămînt se exprimă prin numărul: 70.500.000.000.000 kilometri, paralaxa ei fiind, după observațiunile lui Bessel, numai de 1/3 de secundă, diametrul ei probabil ar fi de 19.279.320 de kilometri, și ar fi de 200 de ori mai luminoasă decît Soarele[48].

Secolul nostru este al științei. Sunt ani în care o știință face pași gigantici, astfel anii din urmă a fost rîndul științei electromagnetice; prin cele trei expozițiuni internaționale s-au vulgarizat o mulțime de aplicațiuni și anului trecut i-a rămas numele de anul electricității. Acest ram al științei a trecut de acum în domeniul industriei și al artelor.

Observațiunea și experiența a luat locul imaginațiunii, al hipotezelor și al teoriilor; știința se mărginește a constata și a coordona faptele. Cînd numărul observațiunilor asupra unui ordin de fenomene s-a mărit îndestul, ca să se poată stabili regulele și legile cărora sunt supuse, acel grup de fenomene se clasează, se coordonează și constituie o știință sau un ram al unei științe. Pe cît timp o serie de observațiuni și de cunoștințe nu se poate grupa și nu ajunge în stare de a se putea determina cu certitudine împrejurările în cari se pot produce fenomenele supuse domeniului lor, nu poate constitui o știință. De exemplu chimia, cît a fost în stare de știință ocultă lipsită de regule, scrisă numai în rețetele empiricilor și ale alchimistilor, nu se putea intitula știință; dar cînd a venit Lavoisier, Priestley, Berzelius și au descoperit legile cari prezidă la compunerea și descompunerea corpurilor și au ajuns a cunoaște sinteza și analiza chimică a substanțelor și a aflat raporturile, relațiunile de afinitate și de coeziune ale atomelor, atunci s-a transformat și a meritat numele și rangul de știință[49].

Să luăm un exemplu de procedarea adoptată. Aprindem bumbac muiat în său, acel bumbac arde, dă căldură, lumină şi dispare împreună cu seul; iată o serie de fenomene, pe cari le poate observa fiecare.

Urmînd înainte cercetarea, căutînd să explicăm și să aflăm regulele la cari sunt supuse aceste fenomene și să căutăm cazurile în cari se poate reproduce, ajungem la explicarea şi la cunoştinţa legilor la cari sunt supuse. Ştim că căldura descompune substanţele grase; descompune dar stearina, oleina și margarina, substanţe grase din cari este compus seul; mai ştim încă că carbonul şi hidrogenul cari intră în compunere materiilor grase, cînd se unesc cu oxigenul, devin luminoase în punctele acelea, unde acele două gazuri se află în contact; şi mai ştim că luînd dintr-un corp părticele cît de mici, acel corp scade şi dispare. Prin urmare tot luînd hidrogenul şi carbonul din seu şi din bumbac şi transformîndu-le în apă și în acid carbonic, substanţele primitive au să se consume, să dispară şi să dea naştere altor substanţe; iată explicarea fenomenului, dar să mergem şi mai înainte cu raţiunea, să ne întrebăm care este cauza căldurei care iese dintr-acel seu şi dintr-acel bumbac ca dintr-un izvor? Nenumărate fapte repeţite de mii și de milioane de ori ne-ar face să credem că căldura este efectul mişcării; în cazul de faţă ea ar rezulta din mișcarea părticelelor sau a atomelor hidrogenului şi ale carbonului, pornind fiecare de la locul lor ca să meargă să se unească cu oxigenul din aer şi să se mistuiască în atmosferă în stare de abur, de apă şi de acid carbonic. O bucată de fier, lovită cu un ciocan, se încălzeşte atît, că nu poţi ţine mîna pe dînsa; se încălzeşte fiindcă acea acţiune a lovirii ciocanului sileşte moleculele fierului să se strămute din loc, să ia altă poziţiune unele către altele, se face o mişcare care produce căldură. Că se strămută moleculele fierului din locul lor, prin bătaia ciocanului, nu încape îndoială; dovadă că forma bucăţii de fier se schimbă, de unde era un drug gros şi rotund, a devenit subţire şi lat; moleculele de la suprafaţa bătută s-au dus în laturi.

Dacă combinaţiunile chimice sau schimbările poziţiunilor respective ale atomelor unui corp prin afinitatea ce au cu atomele corpului cu cari se pun în contact dezvoltă căldura, la rîndul său căldura poate cauza sau înlesni com-

binații chimice. Și cuvîntul pentru ce aceasta este lesne de înțeles. Atomele ţiindu-se strîns legate una de alta prin atracția moleculară (sau coeziunea lor) și căldura avînd puterea a dilata corpurile, a le face să ia un volum mai mare, adică a depărta moleculele unele de altele, urmează a zice că dacă căldura va fi destul de mare, ca să le depărteze, atît cît să le scoată din cercul lor de atracțiune, din cercul din care își pot exersa puterea lor atractivă, și dacă totdeodată punem pe de altă parte în apropiere un alt corp cu care să aibă afinitate, se pot produce combinațiuni nouă, adică să se nască un al treilea corp, ceea ce se întîmplă ori de cîte ori asemenea corpuri se pun în împrejurările prescrise de știință ca favorabile. Dacă într-un vas în care am pune oxigen și hidrogen de proporțiunile una către două (1:2) am introduce foc sau o scînteie electrică, îndată aceste două gazuri se combină și dau naștere unui alt corp care e apa, ceea ce se întîmplă cînd un bec de gaz rămîne deschis și lasă să iasă gazul în odaie; îndată ce se introduce o lumînare, are să se întîmple exploziune, căci aerul care se află în odaie, în loc de a fi aer atmosferic curat, este în mare parte un amestec de gaz oxigen și de hidrogen. Aceasta este cauza multor explozii periculoase acolo unde se obișnuiește luminarea cu gaz aeriform în apartamente.

Dacă într-un vas de oxigen am introduce părticele mici de fier curat, cum îl putem dobîndi cu o pilă foarte fină, acele două elemente, fierul și oxigenul, se combină și produc căldură, o căldură așa de intensă, încît părticelele de fier se aprind, se roșesc și devin luminoase, ceea ce vedem prin acțiunea amnarului; piatra cremene fiind mai tare decît fierul, rupe părticele de fier din amnar, acele părticele de fier în contact cu oxigenul din aerul atmosferic se încălzesc și devin roșii, cu acele schintei se poate aprinde iasca.

Printr-aceste observațiuni și considerațiuni se poate crede că fizica, chimia și mecanica s-ar putea reduce la una și aceeași știință: în starea lor de astăzi însă suntem siliți a le considera ca trei științe separate.

Ramurile științei se înmulțesc cu sporirea observațiunilor și descoperirilor. Cînd o serie de fenomene observate devin destul de numeroase ca să constituie mai multe categorii, să se poată clasa după regulele la cari sunt supuse, ele formează

o știință nouă sau un ram al unei științe, o despărțire nouă într-o știință; o împarte în două sau mai multe ramuri. De exemplu: istoria naturală constituie astăzi trei mari despărțituri, trei științe separate: zoologia, botanica și mineralogia. O ramură a unei științe devine ea însăși o știință; dintr-o știință se nasc mai multe științe; două sau mai multe științe puse în relațiune unele cu altele dau naștere unei alteia, precum chimia aplicată la mineralogie a dat naștere metalurgiei; alteori o parte a unei științe necesită formarea unei științe deosebite; astfel una din puterile fizice, atracțiunea moleculelor între dînsele, ne dă chimia cu o mulțime de aplicațiuni în arte și industrie, precum sunt tehnologia, farmacia etc. Aplicațiunea algebrei la fizică ne dă mecanica; astfel că științele se țin legate între dînsele ca un lanț și derivă unele dintr-altele. Cercetată sub un singur punct de vedere, chimia nu este decît o parte a fizicei, mineralogia o parte din chimie, geologia o știință compusă din fizică și din mineralogie; fiziologia, anatomia, osteologia, miologia sunt niște ramuri ale zoologiei.

Numărul științelor crește necontenit cu cît înaintăm în cunoștințe.

Mai mulți învățați vechi și moderni au încercat a desemna fiecărei științe limitele și rangul ce i se cuvine a ocupa în ierarhia lor, au încercat să le clasifice. Cel dintîi, Aristot, enumerînd pe acele cari s-ar fi putut forma cu fenomenele și observațiunile morale și fizice din timpul său, a ajuns la mai multe sute. D'Alembert a făcut un arbore al științei; la tulpina arborelui a pus inteligența omenească cu trei mari crengi: memoria, rațiunea și imaginațiunea, din cari decurg ca ramuri istoria, filozofia și poezia. Din istorie și din filozofie derivă toate științele și din poezie rezultă frumoasele arte. Ampère a încercat și dînsul a face o clasificare a științelor; el a urmat după exemplul clasificărilor adoptate în științele naturale, împărțind științele în familii.

Oricare ar fi clasificarea ce s-ar face, astronomia va ocupa totdauna locul cel dintîi în ierarhie. În tot timpul, sufletul omului a fost răpit către cer; cele dintîi investigațiuni ale lui au fost asupra stelelor. Întîi vedem pe păstorii caldeeni cercetînd adîncimile firmamentului și numai în urmă, mai tîrziu, vin cercetările omului asupra Pămîntului, cari acelea

n-au început într-un mod serios decît cu Aristot. Asemenea şi în timpii Renaşterii *(Renaissance)* întîi Copernic, Kepler şi Newton, ş-apoi Linné, Buffon şi Cuvier. Întîi cerul, ş-apoi Pămîntul.

Dacă de la ştiinţele pozitive vom trece la ştiinţele metafizice, găsim că în ordinul moral, ca şi în cel material, se pune în întîiul rang observarea faptelor şi după aceea vine controlarea şi confirmarea în deosebite moduri. Şi numai mai în urmă se poate procede la descoperirea relaţiunilor şi legăturilor ce există între dînsele, căci numai astfel ne putem sprijini şi întemeia pe fapte bine constatate.

A căuta să deducem legile morale prin raţiune din nişte axiome abstracte este a ne expune la erori şi la contradicţiuni. Observaţiunea fenomenelor din lumea morală, bine dovedite prin psihologie, prin istorie, prin economia politică sau prin studiul relaţiunilor ce există între aceste fenomene, pot constitui baza cunoştinţelor ştiinţifice ale naturei omeneşti. Sunt însă idei cari se impun de sinele, independent de orice raţiune, de orice credinţă dogmatică şi de orice noţiune de pedeapsă sau de recompensă. Acelea sunt nişte fapte primordiale ale naturei omeneşti; astfel, simţul binelui şi al răului, atracţiunea ce simţim către tot ce este bun şi frumos, noţiunea libertăţii, a datoriei şi a onorului, într-un cuvînt regulele vieţii sociale practice, sunt idei fără de cari datoria către sine, către semenii săi, către societate şi către Dumnezeu ar fi numai nişte cuvinte fără înţeles.

ÎNCEPUTUL OMULUI

Dovezi geologice

În timpii dîntîi, cînd Pămîntul era în incandescenţă, n-au putut exista pe suprafaţa lui fiinţe organizate; a trebuit să treacă mii de mii de seculi, pînă ce căldura suprafeţii să devie destul de scăzută, ca să permită viaţa organică.

După teoriile cosmogenice admise astăzi, Pămîntul a făcut parte, împreună cu toate celealalte planete, dintr-o nebuloasă al căreia miez era Soarele din care s-a rupt, prin rotaţiune, şi cu timpul a trecut treptat din starea gazoasă

sau aburoasă la stare de fuziune sau lichidă, şi mai în urmă lichidul, începînd a se solidifica a prins coaje, o coaje a căreia grosime creşte neîncetat, cu cît se răceşte mai mult. Acea parte solidificată după calculele geologilor trebuie să fi ajuns astăzi la o grosime ca de 160.000 de metri[50], fenomen care seamănă cu ceea ce se întîmplă cînd topim plumb sau aramă şi lăsăm să se răcească: suprafaţa prinde coaje, pe cînd interiorul este încă topit lichid; sau cu ceea ce vedem la aburul care iese din cazanul unei locomotive. Acel abur, în contact cu aerul rece, se transformă în apă şi cade ca ploaia, şi daca este destul de frig afară, se transformă în zăpadă sau bucăţi de gheaţă, ceea ce se întîmplă şi cu norii cari, cînd sunt duşi de vînt în părţi mai reci, se transformă în ploaie, în gheaţă, zăpadă şi grindină.

Alteraţiunile căldurei Pămîntului, care a mers tot scăzînd, pînă a ajuns la temperatura de astăzi între ecuator şi poli, au făcut că multe din animalele timpilor vechi n-ar mai putea exista, căci Pămîntul s-a răcit prea mult, ca temperamentul lor să poată rezista anotimpurilor actuali. Că au existat însă odinioară, se constată prin rămăşiţele lor fosile cari se găsesc în formaţiunile din timpii în cari au trăit, de pe cînd căldura suprafeţei Pămîntului era mult mai mare.

Fiinţele ce vedem astăzi, deşi nu sunt identice cu cele de altădată, dar au multă asemănare cu dînsele; aseamănă atît de mult, încît cele de astăzi par a fi nişte metamorfoze ale acelor cari au existat odinioară, nişte transformaţiuni cari ar putea fi considerate ca rezultatul influenţei atmosferice, a naturei tărîmurilor în cari trăiesc, a desprinderii, a nutrimentelor, a felului vieţii ce şi-au creat şi a o mie ş-o sută de împrejurări anevoie de apreţuit şi de enumerat; astfel că pînă la un punct s-ar putea admite că a existat şi există o continuitate. Se poate constata chiar cum o fiinţă a derivat dintr-o altă fiinţă anterioară. Teoria transformaţiunilor se impune oarecum într-un mod general; dar aceasta nu intră în cadrul acestui studiu; tot ce putem zice este că în unele cazuri diferinţele sunt atît de neînsemnate, încît nici derivaţiunea, nici înrudirea a două genuri şi specii consecutive nu se poate tăgădui. Investigaţiunile făcute pînă acuma într-această direcţiune sunt încă prea recente

și prea puțin numeroase, ca știința să se poată rosti într-un mod absolut.

Sunt puțini ani de cînd cugetarea și-a rupt lanțurile și de cînd acei cari îndrăzneau a spune un adevăr care ar putea jicni unele credințe religioase sau politice nu mai sunt arși de vii, înveninați sau cel puțin închiși în temnițe adînci; d-abia au trecut 240 de ani, de cînd oamenii de știință erau siluiți să mărturisească dinaintea sfintei inchizițiuni că Pămîntul e centrul universului, împrejurul căruia se învîrtesc toate.

S-au zis și s-au crezut multe asupra începutului omului, dar pînă acum nimeni nu poate arăta într-un mod precis epoca aparițiunii sale pre Pămînt; tot ce știm este că la venirea sa în lume, el n-a putut fi ceea ce-l vedem astăzi și că neamul său nu a pierit cu totul în deluviu, de la un capăt pînă la celalalt al Pămîntului.

Dară, deși întrebările ce se pot face asupra originei și asupra fazelor prin cari trebuie să fi trecut, pînă ce a ajuns la starea actuală, nu se poate răspunde cu certitudine, dar istoria lui se află întipărită de timp și de natură, pe vîrfurile munților, în coaja pămîntului și în fundul mărilor; hieroglife trase de natură, pe cari încetul cu încetul știința începe a le descifra și-a le înțelege, precum a cetit pe obeliști și pe cilindrele cuneiformice faptele egiptenilor ș-ale asirienilor.

A ști cum și cînd s-a ivit omul pe Pămînt este o problemă mare, nerezolvată încă, cu atît mai importantă și mai interesantă, cu cît ea este strîns legată cu cestiunile de sociabilitate și de civilizațiune, strîns legată cu cunoștințele asupra originei popoarelor, a înrudirii limbelor și a modului cum fiecare ginte își exercită acțiunea și misiunea sa în lumea aceasta.

Scriptura ne spune și geognozia ne dovedește că omul a venit pre Pămînt mai în urma tuturor celoralalte ființe cu viață.

Cînd cercetăm adîncimile pămîntului, găsim felurimi de rămășițe de ființe organizate, dispuse în ordinea în care au urmat și au succedat una alteia pre pămînt, mergînd tot treptat de la cele mai simple pînă la cele mai complicate.

În succesiunea de rămășițe fosile aflate în formațiunile geologice nu s-au găsit urme de prezența omului decît numai în formațiunile mai recente, în turbării, în tărîmurile

de pe la finele formaţiunilor terţiare, în peşteri, în caverne şi în aluvioanele contimporane cu bolovanii rătăcitori *(blocs erratiques)*, în cari pămîntul se află amestecat cu elefantul meridional, cu rinocerul, cu trichorinul, cu ipopotamul cel mare şi cu mastodontul. Existenţa omului fosil este încă şi astăzi contestată de mulţi învăţaţi.

Cei mai mulţi geologi admit că pe la finele formaţiunilor terţiare, emisferul nostru a fost expus, printr-o schimbare a axului său, la o mare scădere de temperatură, că ar fi trecut treptat de la o căldură toridă la un ger foarte mare şi că după aceea, temperatura ridicîndu-se iarăşi din nou la starea de mai nainte prin venirea axului la locul său, gheţarii cari îl acoperise sub acţiunea frigului topindu-se, au adus o mare prefacere. Această revoluţiune pare că caracteriză mai cu seamă începutul epocei cuaternare, adică a epocei formaţiunilor geologice de nisipuri, de pămînturi deluviane. Pietrele şi bolovanii proveniţi dintr-acest dezgheţ sunt productul puterii cu cari curgeau atunci apele, o urgie a apelor care trebuie să fi durat mii de ani.

Rămăşiţele fosile ce se găsesc în acele pămînturi dovedesc pînă la evidenţă că pe la începutul acestei epoce existau deja multe din animalele cunoscute astăzi, precum ursul, leul şi altele, poate chiar şi omul. În timpul diluvian se găseşte hipopotamul, rinocerul şi mai cu osebire mamutul. Pare că acestui animal îi pria temperatura cea rece prin care trecea emisferul nostru. Mai în urmă însă, cînd a început a se încălzi şi a putut să se ivească calul, boul, bizonul şi renul şi a început a-i lipsi nutrimentul, mamutul a început a se împuţina, a deveni din ce în ce mai rar, şi încetul cu încetul a dispărut cu totul, precum a dispărut mai în urmă la rîndul său renul din centrul Europei.

Migraţiunile acestea coincid toate cu finele epocei cuaternare; dar din toate aceste succesiuni de vieţuitoare, fără îndoială cea mai importantă este apariţiunea omului.

Este incontestabil că de la venirea acestei fiinţe trebuie să fi trecut sume incalculabile de ani, un interval în care acţiunile felurite la cari a fost expus Pămîntul să producă prefaceri însemnate în temperatură, în vegetaţiune şi în condiţiunile atmosferice, cari toate au avut influenţa lor asupra omului, ca şi asupra celoralalte animale.

Cuvier, în scrierea sa *Discours sur les révolutions de la surface du globe**, ne spune că trăim în mijlocul unei a patra serii de ființe; că după reptile, după paloeotherium, mamut, mastodont și megatherium, au venit animalele domestice și în fine omul; căci numai în stratele formate mai în urmă, în aluvioane și în congregate de formațiuni moderne se găsesc oseminte fosile d-ale animalelor cari trăiesc astăzi. Cuvier ne mai spune că o să vie un timp cînd Pămîntul va fi atît de rece, încît nu va permite nici omului, nici animalelor cu cari trăim să mai existe; și că atunci ele vor dispare la rîndul lor, precum au dispărut milioanele de soiuri și de varietăți de ființe cari au existat înaintea lor, precum au dispărut animalele antedeluviane, pleziozaurii, ihtiozaurii și mii de mii de altele.

Știința nu are încă destule elemente, ca să ne poată spune cînd a apărut întîiul om; dar pare probabil că el exista în epoca numită de geologi neolitică, și că în epoca pleistocenă trăia un fel de oameni vînători și pescari, ale căror oase aveau cam aceeași conformațiune cu a eschimosilor.

În bolovanii eratici din ghețarii Scoției s-au găsit oase de om amestecate printre oase de elefant, ceea ce dovedește că omul exista p-atunci, pe cînd o mare parte a Europei meridionale era acoperită de ghețurile ce se formase prin modificarea temperaturei mărilor polare.

Deși în acel cataclism trebuie să fi pierit o mulțime de animale, însă cercetarea rămășițelor aflate în stratele pămîntului dovedesc că omul a putut scăpa. Prin zicerea fosil înțelegem starea unei ființe organice în care materia organică a fost înlocuită atom cu atom cu substanțe teroase sau metalice, mai ales cu calcar și cu siliciu.

Pintre rămășițele de arbori vechi, aflați în fundul turbarielor, s-au găsit unelte făcute de mînă de om, unelte de piatră, de os și de bronz. Prin ele se poate stabili, pînă la un oarecare punct, un ordin cronologic a succesiunii oamenilor cari au trăit în timpii acelor formațiuni geologice. Cu cît ne suim mai sus pe scara formațiunilor, cu cît ne apropiem mai mult de depunerile de pămînturi mai recente, cu atît acele unelte preistorice devin mai numeroase și mai perfecte.

---

* Discurs asupra revoluțiilor suprafeței globului.

După uneltele de cremene, sau silex brut și necioplit, găsim unelte de silex cioplit și lustruit; vin după aceea instrumentele de os și de corn, tot atît de bune pentru întrebuințarea la care par că au putut servi cele de piatră, dar mai ușoare și mai lesne de mînuit. Mai sus pe scara formațiunilor geologice aflăm instrumente de bronz: topoare, ciocane, cuțite, săgeți, sulițe, undițe, ace și fluiere. Tranzițiunea de la unele la altele pare foarte regulată; rare în părțile de jos ale formațiunii, devin din ce în ce mai numeroase cu cît ne suim mai sus spre surfața pămîntului; iar cînd apare un instrument mai perfecționat, acela din rar la început se înmulțește, pe cînd cele mai proaste, mai primitive se împuținează și dispar; precum vedem în zilele noastre că dispare furca și fusul dinaintea roatei de tors, și precum dispare la rîndul său roata de tors dinaintea mașinei mule-jenny; precum s-a împuținat și a dispărut mamutul dinaintea renului, și renul dinaintea caprei ș-a oaiei. Pretutindene aparițiune, perfectibilitate și disparițiune.

Calculînd timpul cît a trebuit să treacă de la întîia aparițiune a acestor unelte pînă la aceea a instrumentelor de bronz, după timpul necesar pentru formarea straturilor de pămînt care le despart, geologii cred că a trebuit să fi trecut cel puțin 50.000 de ani.

Întrebuințarea uneltelor pare că coincide cu domesticirea cînelui, ale cărui rămășițe de oseminte se găsesc alături și chiar amestecate cu d-ale omului și ale animalelor de hrană; ceea ce dovedește într-un mod incontestabil că omul, care la început s-a hrănit cu fructe, cu ierburi și cu rădăcini, a devenit mai tîrziu carnivor; a trecut dintr-o stare defensivă la o stare ofensivă și atunci a trebuit să caute mijloace artificiale cu cari să se poată servi, ca să învingă și să ajungă animalele mai tari în mușchi și mai iuți la picior decît dînsul. Fluierile de os găsite în vizuniile cu oseminte de om îi serveau negreșit pentru a-și chema cînii, a-și găsi tovarășii și a momi pasările. Acele de os și cuțitele de silex probează că știa să întrebuințeze pieile pentru a-și face cu ele îmbrăcăminte.

Din epocele preistorice cari au preces epoca de bronz în Europa centrală s-a găsit pe oase de fildeș, pe coarne de ren și pe plăci șistoase *(ardoise)* trăsături cari figurau animale dispărute sau mutate din regiunile noastre, precum, între-

altele, pe un os s-a găsit însemnat lupta între mamuţi şi reni.

Locuinţele lacustre, cari s-au descoperit în fundul unor lacuri ale Elveţiei şi ale altor ţări, par că ar coincida cu epoca pietrei lustruite şi a bronzului. Cît pentru întrebuinţarea focului, găsim urme chiar în tărîmurile unde s-a arătat cea mai veche apariţiune a omului. Nu se poate însă vedea nimic care să ne arate prin ce mijloc şi-l procura, căci şi astăzi se mai găsesc populaţiuni sălbatice cari nu ştiu face foc altfel decît luîndu-l unii de la alţii. Unele triburi au şi astăzi păzitori pentru conservarea focului, precum era la romani vestalele, cari păzeau flacăra sîntă în templul Vestei.

După calculele geologilor a trebuit să treacă cel mai puţin 100.000 de ani pentru formarea tărîmurilor cari s-au depus de la apariţiunea rămăşiţelor şi indicelor cari probează existenţa omului. Aceasta este cifra ce ştiinţa poate indica pînă acum cu aproximaţie ca timpul de cînd există pe faţa globului fiinţa care şi astăzi stăpîneşte pămîntul[51]. Aci se opresc apreţierile geologilor asupra omului şi dau rîndul antropologului, etnografului şi istoricului.

Varietatea tipurilor omeneşti

Multe şi variate sunt pietrele de tot felul cari se află pe faţa pămîntului; ele se prezintă sub milioane de forme şi cu tot felul de aparenţe; dar cînd le cercetăm cu băgare de seamă şi intrăm în amărunte, cercetîndu-le atît din punctul de vedere al formelor, cît sub acela al compunerii lor, ele se pot deosebi în trei mari categorii, sau, mai bine zis, în trei mari familii, bine distinse şi bine caracterizate, ale căror baze sunt varul, silicele şi carbonul. Aceste trei elemente amestecate şi unite în toate modurile şi în deosebite condiţiuni şi proporţiuni, trecute şi petrecute prin foc şi prin apă, prin topire şi prin disoluţiune, prin precipitaţiune şi prin cristalizare, supuse la influenţa diverselor acţiuni ale puterilor fizice de sus, de jos şi la influenţele climaterice, ni se prezintă nouă sub mii de milioane de aspecte, împletite între dînsele şi amestecate cu rămăşiţe de fiinţe cari au vieţuit pe uscat şi în apă, pe timpul pe cînd

se formau tărîmurile cărora ele aparţin şi ne dau varietatea ce vedem.

Rareori cele trei elemente mai sus indicate se află într-o stare de puritate şi numai ca o excepţiune le întîlnim cîteodată astfel; şi chiar atunci le găsim în cantităţi aşa de mici, încît sunt ceva rar, chiar preţioase, ca un accident.

Ceea ce zicem despre stîncile din cari se compune coaja globului nostru, se poate zice şi despre oamenii cari locuiesc pe suprafaţa lui. Multe şi varii sunt fizionomiile, feţele şi trăsurile lor, toţi oamenii însă aparţin unui şi aceluiaşi neam: neamului omenesc; ei se deosebesc atît de mult între dînşii, încît, cu puţină deprindere şi băgare de seamă, fiecine poate distinge lesne şi clasa pe seminţii *(race)* şi chiar preciza ţările cărora aparţin. Oamenii se pot împărţi în grupe şi orîndui pe seminţii şi pe familii după regulele şi prescripţiunile ştiinţei, precum se face şi pentru studiul altor fiinţe organice, sau inorganice, pentru animale, pentru plante, pentru minerale etc.

Întîlnind un arab, un georgian sau un rus, anevoie ne putem înşela despre ţara şi soiul căruia aparţine.

Neamul om, cercetat şi studiat din toate privirile lui fizice şi morale, unii l-au redus la trei tipuri primordiale, bine determinate şi bine caracterizate prin coloarea pielei şi prin structura osoasă.

Acele trei clase primitive sau primordiale, încuscrindu-se şi curcindu-se între dînsele mai multe generaţiuni succesive sau intermitente şi supuindu-se influenţei deosebitelor feluri de vieţuire, au dat varietăţi nenumărate de soiuri, de familii, de naţiuni, de popoare şi de individe; fiecare cu obiceiuri morale şi dispoziţiuni cari le sunt proprii; înfăţişîndu-se fiecare sub aspecte distinse, după origina şi localităţile cărora aparţin; întocmai ca varietăţile stîncilor geologice şi ca rămăşiţele fiinţelor cu cari au trăit în epocele cînd s-au format sau cînd s-au transformat.

Oricum am considera pe om, nu se poate tăgădui că sunt multe şi mărunte cauzele cari l-au adus în starea în care îl vedem, în deosebitele localităţi; fie acele cauze rezultatul a simple modificaţiuni supravenite la animale de condiţiuni mai inferioare, precum susţine Darwin şi şcoala sa, fie ele generaţiuni spontanee, selecţiuni naturale sau împrăştierea neamului lui Noe; nu este mai puţin adevărat că diferin-

țele există și că nu ne putem opri d-a recunoaște că există deosebiri însemnate între oameni, atît în ordinea fizică, cît și în cea intelectuală. Acele deosebiri le vom numi seminții.

Unitatea neamului omenesc

Semințiile sunt multe, dar neamul om este numai unul. Blumenbach a dovedit într-un mod peremptoriu unitatea fizică a omului, și printr-aceasta a dat științei etnologice o bază și i-a deschis un cîmp larg și întins. Consecința teoriei sale este că omul civilizat nu este o ființă alta decît sălbatecul, troglditul, transformat prin clima în care a trăit, prin educațiunea ce a primit, prin știință și printr-o sută și o mie de acțiuni anevoie de enumerat[52].

Antropologiștii au dezbătut mult timp cestiunea de a ști dacă omenirea se compune din una sau mai multe neamuri, o cestiune care a împărțit pe învățați în două tabere bine distinse: în monogeniști și poligeniști.

Oriunde am zice că începe omul, nu se poate tăgădui că există unitate de neam și că toate varietățile și soiurile ce vedem și despre cari ni se povestește nu sunt decît o consecință a legii perfectibilității ce se observă în natură întru toate și la toate.

„Menționînd unitatea neamului, zice Humboldt, lepădăm printr-o consecință necesară trista distincțiune de seminții superioare și seminții inferioare. Sunt, fără îndoială, familii de popoare priimitoare de cultură, mai luminate și mai civilizate decît altele, dar nu se poate zice că unele ar fi mai nobile decît altele. Toți oamenii sunt făcuți pentru libertate, pentru libertatea aceea care într-o societate puțin înaintată aparține numai individului, dar care la națiunile chemate a se bucura de instituțiuni publice constituie dreptul comunității întregi.

O idee care apare ca printre negurile istoriei, lățind pe toată ziua salutarul său imperiu, idee care probează mai bine decît oricare alta faptul, atît de des constatat și adeseaori rău înțeles, al perfectibilității generale a neamului, este ideea unității omenirii. Ea tinde a doborî stavilele pe cari prejudețele și scopurile interesate le-au ridicat între

oameni și face să se considere omenirea fără distincțiune de religiune, de națiune și de colori, ca o mare familie de frați, ca un corp unic, pornit către una și aceeași țintă; către *libera dezvoltare a puterilor morale*. Această țintă este scopul final, scopul suprem al socialității".

Cînd considerăm o serie de ființe și pornim de la acele cu aparință simiană, spre a ne sui pînă la omul civilizat, este cu neputință a fixa un punct bine determinat de unde să se poată zice că d-acolo trebuie să înceapă omul. Se știe că au fost soiuri, seminții sau varietăți de oameni cari s-au stins cu totul și despre cari se pomenește numai ca niște oameni de o treaptă cu totul inferioară, mai jos de scara inteligenței decît toate speciile cunoscute astăzi. Humboldt ne spune că a văzut chiar el, în America de Sud, un papagal care profera cuvinte dintr-o limbă care nu mai există. Schaffhausen crede că soiurile cari locuiau odinioară în Europa erau cu mult inferioare celor de astăzi.

Cîți secoli trebuie să fi trecut pînă ce oamenii să fi ajuns a nu se mai mînca între dînșii și pînă au putut să-și reguleze relațiunile sociale? Cîți secoli vor trebui să mai treacă pînă vor ajunge a nu se mai invidia, a nu se mai persecuta unii pe alții și pînă vom înțelege toți cu toții că fericirea unuia este un bine pentru toți, precum nenorocirea fiecăruia este un rău comun! Se mai găsesc oameni cari, prin unghiul lor facial, prin volumul și greutatea creierilor și prin slăbiciunea facultăților intelectuale, se pot pune alături, dacă nu și mai jos, cu gorilul și cu orangutanul.

Scara intelectuală la om este foarte întinsă, de vom compara pe gușații cretini din valea de Aosta și-i vom pune în cumpănă cu oamenii civilizați ce vedem în vecinătatea lor, cu un Rousseau, cu un de Saussure sau cu un De Candolle, să sperie mintea omului de abisul care desparte aceste ființe de același neam[53]. Cînd privim la unele seminții ale Africei și ale Americei, ne uimim, măsurînd timpul ce a trebuit să treacă peste omul sălbatic, pînă să ajungă la starea în care-l vedem în țările civilizate.

Nu încape îndoială că oamenii din secolul nostru sunt mai deștepți decît acei din timpii primitivi și că omenirea merge progresînd în toate privințele, lărgindu-și mereu

cercul fizic, moral şi intelectual. Oamenii cei mai învăţaţi dintr-un secol sunt nişte ignoranţi în mijlocul învăţaţilor secolilor următori, precum învăţaţilor din zilele noastre le lipseşte o mulţime de cunoştinţe, de cari au să se bucure generaţiile viitoare. Aristotele, unul din cele mai mari geniuri cari au existat vreodată, nu cunoştea cauza fluxului şi refluxului, nu putea să înţeleagă de ce marea se suia şi scădea zilnic şi regulat în Eurip[54]. Archimede, dacă ar învia d-odată cu toate cunoştinţele şi cu toată ştiinţa sa, ar rămînea în uimire şi nedomirire dinaintea unei locomotive, alergînd ca năluca, ducînd cu dînsa o sută de vagoane, dacă ar auzi în telefon vocea unui amic de la un capăt al pămîntului la altul. Cine poate spune unde se află limita dezvoltării spiritului omenesc?

Dacă nu cunoaştem marginile spiritului şi apogeul omului, cunoaştem şi mai puţin unde începe el: care era înfăţişarea fizică a celui dîntîi om şi care era starea lui morală? Să fi semănat el oare întru toate la corp şi la minte cu oamenii de astăzi? cu care din ei? Şi prin ce tranziţiuni a trebuit să treacă ca să devie ceea ce-l vedem? Învăţatul Huxley, care a făcut un studiu anatomic atît de conştiincios asupra omului[55], ne arată în scrierea sa intitulată: *Evidence as to man's place in nature** că în privinţa craniului şi a dentiţiunii gorilul şi cimpanzeul se apropie mai mult de om decît de maimuţă; el ne arată ceva mai mult, ne dovedeşte că există o mai mare deosebire între greutatea creierilor a doi oameni din două trepte extreme ale scărei intelectuale, decît între greutatea creierilor unui om şi aceea a unui goril. Greutatea cerebrală a unui goril adult este, în termen de mijloc, de 340 de grame; şi creierii de om, cei mai uşori, după experienţele d-lui Wagner, fiind de 1.020 de grame, diferenţa este numai de 680 grame, pe cînd a găsit că diferinţa între creierii a doi oameni se poate sui pînă la 752 de grame.

Fără de a atinge cîtuşi de puţin cestiunea soluţiunii de continuitatea între om şi animalele inferioare, cestiune cu totul afară din cadrul ce mi-am impus, cred însă de un mare folos, întru ceea ce priveşte dezvoltarea fizică, a expune aci cîteva noţiuni asupra animalelor aşa numite antropoide.

---

* Precizarea locului omului în natură.

Această specie constituie mai cu deosebire patru clase: gibonii, oranghii din Asia răsăriteană, cimpanzii și gorilii din Africa apuseană.

Gibonii și oranghii formează neamul simia și hilobati; cimpanzii și gorilii constituie neamul troglodit: ence-eko și pong[56].

Gibonii se găsesc la Iava, la Sumatra, la Borneo, Malaga, Siam, Aracanu și pînă în Industan. Ei trăiesc în munți; nu sunt mai nalți de patru palme și jumătate din creștet pînă în tălpi; sunt inimoși, iuți și răi. După arătările lui Müller, lui Duvanel, ale doctorului Martens și a lui Waterhouse, acest animal este simțitor și prinde simpatie pentru om[57].

Orangul sau orangutanul se află la Sumatra și la Borneo, trăiește la cîmp și în păduri; este ceva mai răsărit decît gibonul. Doctorul Savage îl numește mias, după numele ce-i dau locuitorii Borneului. Se deosebesc mai multe soiuri și varietăți de orangutani; Savage îi împarte în mias-pappan sau zimo și mias-kassu.

Cimpanzeul trăiește la Mpongun pe malul rîului Gabun, pe litoralul Africei. Indigenii îl numesc ence-eko (om degenerat), nume din care europeii au făcut iocko. Cimpanzii umblă în cîrduri, femelele și puii cu cîte un singur mal; talia lor nu trece de cinci palme.

Gorilul, așa cum îl descrie doctorul Savage și Ford, este de o statură și mai mare și are și mai multă putere; el locuiește în Guineea, de la Camarum pînă la Angola, în munții de Cristal. George Benett și Winslow Dawis spun că vocea lui este atît de puternică, încît se poate auzi la o depărtare de opt kilometri: „Nici o voce de tenor, zice G. Benett, nu poate avea puterea strigătului celui mai mic goril. Deși sunetele și tonurile articulate de goril și de cimpanzeu sunt puțin numeroase și puțin variate, pare însă că acești antropoizi ar avea între dînșii sunete și strigăte de înțelegere". George Benett combate pe acei cari conchid dintr-aceasta că gorilul și cimpanzul ar fi un soi de om; și zice că vorbirea nu este o dovadă absolută de putere intelectuală; el crede că este mai mult efectul conformațiunii larinxului și al limbei; și într-aceasta aduce ca exemplu animale de condițiuni foarte inferioare în privința intelectuală, pre-

cum papagalul, gaiţa şi altele, cari articulează într-un mod foarte desluşit, pe cînd alte animale, cari sunt înzestrate cu o inteligință mult mai mare, precum maimuța, cînele, calul, elefantul etc., nu pot articula nici o silabă. El zice că facultatea vorbirii pare că depinde şi de latitudine; şi drept probă spune că, mergînd spre ecuator, vocea devine mai sunătoare. S-a observat la cîni că îşi pierd puterea lătratului, cu cît se apropie de pol.

Gorilul are multă asemănare cu omul. Călătorii cari au avut ocaziunea să întîlnească acest animal şi să tragă cu puşca asupra lui mărturisesc că au simţit o mare mustrare de cuget la expresiunea de durere a animalului rănit.

Doctorul Du Chaillu ne povesteşte despre un fel de oameni numiţi anzici, un soi foarte rău, care, pîn timpul lui Pigafetta, locuia în locul unde se află astăzi ogobai şi bakelai, oameni cruzi cari se mîncau unii pe alţii chiar în familie, ceea ce nu se vede la ceialalţi antropofagi, căci aceşti nu mănîncă decît pe străini, pe prizonieri şi pe inimici. Despre aceşti anzici, Pigafetta ne spune că erau conduşi de o căpetenie căreia se supuneau. Ei nu se mai află astăzi nicăiri; pare că au pierit cu toţii; nu se mai găseşte nici urmă de prezenţa lor nicăiri; au dispărut cu totul[58].

Clasificarea seminţiilor

Genul sau neamul omenesc este unul, dar seminţiile, soiurile şi variaţiunile sunt multe. Este peste putinţă a trece printr-unul din oraşele acelea în cari se fac schimburile comerciale între două continente, precum sunt Constantinopolul, Smirna, Alexandria, Marsilia, Liverpool etc., fără de a fi cineva impresionat de mulţimea tipurilor ce întîlneşte, de deosebirile ce există în formele şi fizionomiile trecătorilor, în porturi şi pe strade. Oricine a avut ocaziunea să treacă printr-un bazar-caic (barca omnibus) de la Scutari la Constantinopol sau să stea să privească la trecători de pe podul de peste Cornul de Aur, din Galata la Stambul, a putut în cîteva zile să fie în stare să distingă seminţiile, soiurile şi naţionalităţile, să recunoască şi să deosebească din vedere un slav de un italian, un turc de un grec, un indian de un tătar, ca un geambaş care se poate pro-

nunța cu certitudine dacă un cal este de soi englez, arab, perşeron sau andaluz, dacă e trepădător sau alergător şi de este iute sau moale.

Învățații au studiat și au căutat să claseze deosebirile ce există între semințiile și soiurile omenești. Unghiul facial, forma craniului, părul şi dentițiunea au fost studiate din toate punctele de vedere, și aceste studii au dat naştere unei științe cu totul nouă: *antropologia* şi *etnologia*.

Unii antropologi au deosebit semințiile în trei mari categorii: seminția *albă* sau *caucaziană*, cea *mongolă* sau *galbenă* şi cea *etiopică* sau *neagră*, clasificare naturală, mai ales în aparență, și oarecum conformă cu ceea ce ne zice *Scriptura* despre împrăştiarea fiilor lui Noe.

Dar progresele științei antropologice au necesitat deosebiri secundare cu o mulțime de amănunte și denumiri, ca să ne arate cum s-au amestecat semințiile între dînsele, producînd gintele melaniană, hamită, semită etc.

Întîia seminție, numită *caucaziană*, *ariană* sau *sudo-europeană*, se deosebeşte prin regularitatea structurei ovale a capului. Unghiul fruntal sau facial este la dînsa foarte deschis, ochii sunt pe aceeași linie orizontală, mari şi bine crestați, umerii obrazului puțin cam răsăriți, fălcile mici, și coloarea pielei variind de la smolitul arabului la albeața flamandului. Oacheşi sau bălai se pot zice oameni cu pielița albă, sau simplu *albi*. Puri sau curciți cu alte seminții, ei formează fără îndoială soiul şi gintele mai inteligente, din care au ieşit popoarele cele mai civilizate din istoria veche şi modernă. Ea ocupă toată Europa, Asia occidentală, pînă la Gange, America civilizată și partea septentrională a Africei. Dintr-această seminție au ieșit luceferii omenirii: Homer, Aristotel, Dante, Michelangelo, Newton, Humboldt etc.

Tipul cel mai curat al acestei seminții pare a fi astăzi omul care locuiește între Marea Caspică şi Marea Neagră; de aceea şi Blumenbach i-a și dat denumirea de seminție caucazică. Acest învățat, cercetînd craniul unui georgian, mort la Moscova, i-a găsit formele și proporțiunile cele mai perfecte ce se pot vedea. „În totul acest craniu este atît de elegant, zice Blumenbach, și de perfect, încît trebuie să nu aibă cineva simțul frumosului ca vizitînd colecțiunea mea să nu fie impresionat de frumusețea și de delicateța

proporţiunilor lui. Acest craniu confirmă ideea unora despre marea frumuseţe a soiului georgian, pe care trebuie să-l luăm ca tipul idealului".

Seminţia caucaziană a lui Blumenbach coprinde:

1. Cea mai mare parte a locuitorilor Europei.
2. Pe georgiani, pe cerkezi şi pe toate familiile Caucazului.
3. Pe evrei, pe arabi şi pe siriaci.

Neamurile pe cari Richard le coprinde sub denumirea de iranieni aparţin seminţiei caucaziene a lui Blumenbach. Acest învăţat, ca şi Prichard, voind să se potrivească mai bine cu cartea *Genezei*, pune prototipul acestei seminţii între Marea Caspică şi Sînul Persic.

A doua seminţie, cea mongolă, pare a fi originară din Munţii Altai; ea este caracterizată prin umerii obrazului ieşiţi în sus, chipul cam pleoştit, ochii mici şi traşi la coadă în sus, părul aspru şi rar, barba spînă şi coloarea pielei cam galbenă măslinie. Ea constituie popoarele imperielor Chinei şi Japoniei. Blumenbach o numeşte *mongolă* şi Prichard îi dă numirea de *turană*.

Seminţia a treia este mărginită în partea meridională a Muntelui Atlas; coloarea neagră, fruntea fugind repede spre creştetul capului şi formînd cu linia fălcilor un unghi ascuţit; fălcile mari şi scoase, buzele groase. Ea pare a coprinde mai multe soiuri bine caracterizate, precum sunt soiul mozambic, cel boşiman şi cel hotentot. Corespunde oarecum cu aceea pe care marchizul de Gobineau o numeşte melaniană[59].

Cît despre malezi, alfuruzi, samoezi, laponi şi eschimozi, este foarte anevoie a-i raporta la vreuna dintr-aceste trei soiuri de mai sus; nu li s-a găsit încă în ordinea fiziologică caractere destul de bine determinate, ca să poată forma soiuri distinse. Tot astfel este şi cu naturalii Americii, pe cari cei mai mulţi antropologi îi privesc ca pe nişte ginte cari nici nu se pot alătura pe lîngă vreuna din seminţiile vechilor continente, căci nu posed caracteristice destul de pronunţate, ca să poată înlesni clasarea lor într-o seminţie separată. Colorarea pielei lor este mai obişnuit roşie ca arama, au barba rară, părul lung şi negru, dar difer foarte mult între dînsele. Unele din populaţiuni au analogie cu seminţia mongolă a Asiei, pe cînd altele, prin forma nasu-

lui, prin ochii lor mari și deschiși ca și ai indo-europeilor, se apropie mai mult de aceștia.

Deosebit de cele trei soiuri de mai sus, Blumenbach mai enumără în clasificația sa încă două altele: soiul *american* și soiul *malez*. Etnologii însă de școala acestui mare naturalist le-au redus la cele trei principale de mai sus, confundînd pe aceste două din urmă cu seminția mongolă.

Prichard, căutînd o clasificare mai completă, mai științifică, a împărțit neamul omenesc în șapte seminții:

1. seminția iraniană
2. " turană
3. " americană
4. " hotentotă și boșimană
5. seminția neagră
6. " papuană
7. " alforusă

Dar acum mai în urmă d-nul Broca și amicul său d-nul Topinard[59] au admis ca criterie pentru clasificarea omenirii două tipuri extreme: tipul *ortognat* și tipul *prognat*, caracterizate prin pozițiunea bărbiei sau a fălcei de jos, care în raport către linia frunții este mai mult sau mai puțin ieșită afară. Prognatismul se poate aplica la toate soiurile, deoarece în seminția cea albă, care este compusă mai cu seamă din tipuri ortognate, constatăm numeroase cazuri de prognatism foarte pronunțat. Poate însă că într-adevăr contrariul să fie mai puțin frecuent printre popoarele de seminție mongolică și etiopică, cari se disting prin prognatismul lor.

În clasificările tipurilor omenești, formele craniilor joacă cel mai mare rol. „Trimiteți-mi cranii, multe cranii", îmi zicea doctorul Topinard[60] acum vreo șase ani, cînd vizitam expozițiunea antropologică de la Paris.

Mai toate clasificațiunile adoptate pînă astăzi au fost bazate pe formele craniului, pe dinți, pe colorile pielei și pe calitatea părului, fără a se ține seamă de obiceiurile și asemănările morale ce există între soiuri și ginte, fără a se studia popoarele sub punctul de vedere al aptitudinilor și al metodului cu care ele proced la dezvoltarea lor. Latham, preocupat de aceste considerațiuni, a căutat să afle o clasificațiune cu totul nouă[61]; el, împreună cu alți filologi contimporani ai noștri, au încercat să bazeze clasificarea oamenilor pe deosebirile ce există în limbi și în moravuri. Ei au urmărit aceste însușiri pînă la obîrșia lor și au încercat să fundeze o școală așa-zicînd *etna-filologică*.

Importanta sa scriere *Man and his migrations* a însemnat o cale de urmat cu totul nouă în cercetările etnologice.

Deşi Latham s-a aruncat în nişte cercetări foarte anevoioase, ideea sa însă a cîştigat adepţi în Anglia. Mai ales unul din amicii săi, învăţatul Fergusson, a căutat să urmărească originea ginţilor pînă şi în arhitectură, în arhitectura rustică şi religioasă mai cu seamă, precum Max Müller şi alţii o caută în limbă, în cîntecele naţionale, în legendele şi în poveştile populare. Partea însă care poate da mai multe elemente este limba. Cunoştinţele adunate de Pigafetta asupra dialectelor nescrise ce el a auzit vorbindu-se în călătoria sa de circumnavigaţiune, catalogul limbilor din *Saggio del universo* al abatului Hervas, cercetările lui Roland, lui Adelung, lui Jung şi lui Vater; *Asia polyglotta* şi *Sprachatlas* al lui Klaproth, şi multe alte lucrări speciale asupra limbilor vorbite pe suprafaţa globului, sunt o mină bogată care se poate utiliza cu succes şi care va veni în ajutorul acelor cari caută să realizeze aspiraţiunile ştiinţifice a şcoalei etnografice celei nouă, în mijlocul căreia Latham ocupă locul de onor[62].

Oricare ar fi clasificarea la care se va opri ştiinţa, teoria lui Blumenbach de o singură şi comună origină rămîne neatinsă, căci deşi vedem o mulţime de soiuri de cai, de oi, de cîni, de porumbi şi de găini, unele de o coloare, altele de alta, unele cu părul lin, altele cu părul creţ, diferind prin forme şi prin calităţi, precum sunt şi oamenii, unii cu barbă, alţii spîni, unii cu unghiul facial mai ascuţit, alţii avîndu-l mai teşit; însă şi ei ca şi celealalte neamuri animale se reduc la un singur om, la o singură pereche, şi seminţiile nu sunt decît formele unui neam unic, care se împerechează, păstrînd însuşirile şi facultăţile secundare ce se perpetuă prin transmiterile din generaţiune în generaţiune.

GENERAŢIUNEA SPONTANEE ŞI SELECŢIUNEA NATURALĂ

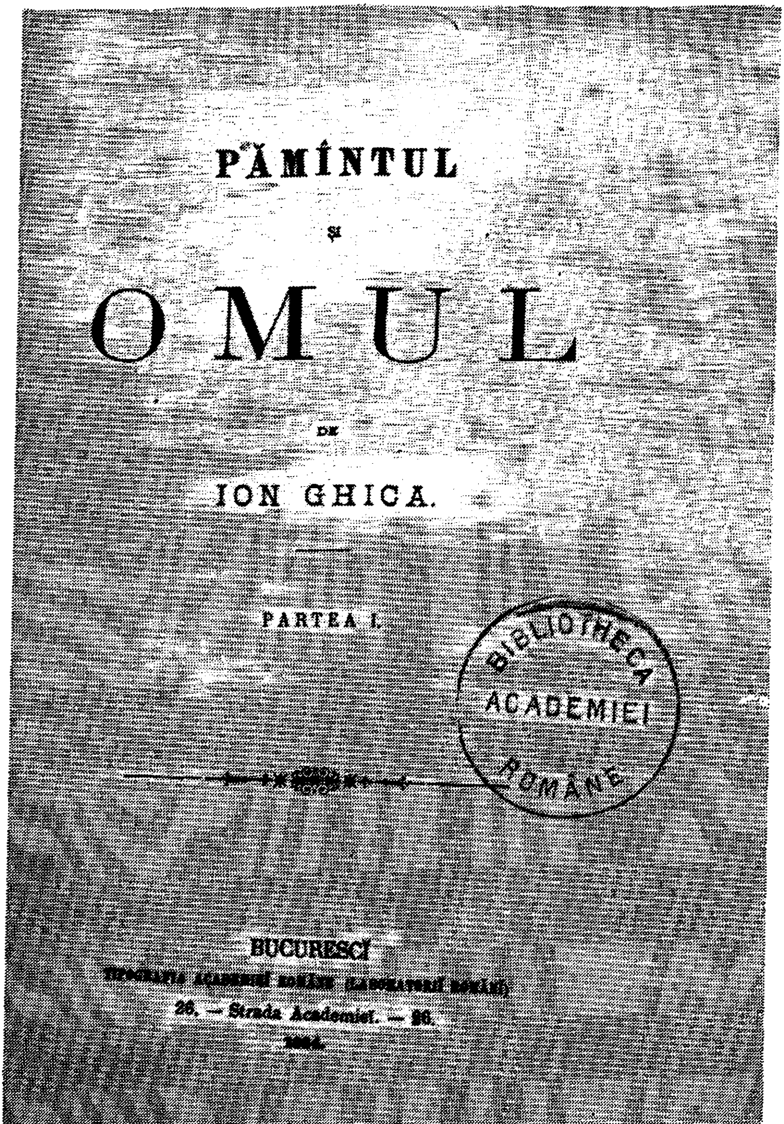
Seminţiile nu sunt, cum şi-au închipuit unii, gruparea mai multor neamuri ale unei clase de animale; căci de ar fi astfel, încrucişarea între seminţii sau curciturile ar deveni

sterpe, precum se întîmplă cu productele dobîndite prin încrucişarea de animale eterogene, precum între altele este calul cu asinul.

Teoria de existenţa unui neam unic pentru om este astăzi adoptată de mai toţi învăţaţii. Neamul omenesc porneşte de la misterul neînţeles încă al creaţiunii a unui singur mascul şi a unei singure femele. Dar cum de la o singură sorginte s-au produs atîtea seminţii, atîtea soiuri şi atîtea varietăţi de oameni, atît de deosebite între dînsele prin formă, colori, inteligenţă şi aptitudini? Ştiinţa este pînă la un punct acum chiar în stare a ne explica acest fenomen[63].

La noi ştiinţele naturale fiind puţin răspîndite, cred necesar a preciza unele ziceri adoptate şi întrebuinţate, precum sunt cuvintele: *generaţiune spontanee* şi *selecţiunea* sau *alegerea naturală*.

Pentru o mai lesne înţelegere, voi lua exemple în fiinţele mai inferioare; voi lua scaietele sălbatec cunoscut în botanică sub numele de *dipsacus*. Sămînţa acestui scaiete, semănată într-un loc bine arat şi bine grăpat, dă un scaiete de o aparenţă cu totul nouă, un scaiete care nu seamănă nicidecum cu acela din sămînţa căruia a ieşit. Scaietele sălbatec, necultivat se perpetuă din an în an, din generaţiune în generaţiune secoli întregi, fără de a-şi schimba natura şi aparinţa sa cîtuşi de puţin; formele şi calităţile rămîn seculi aceleaşi; cultivat însă, el se preface în scaietele întrebuinţat la fabricile de postav, produce scaietele de netezit *(chardon à foulon)*. Printr-o singură cultură şi într-o singură stagiune, el a trecut de la o stare la alta, fără nici o tranziţiune. Să ne închipuim dar că, printr-o întîmplare foarte posibilă, o sămînţă de scaiete sălbatec dusă de vînt sau de piciorul vreunui animal ar cădea într-un pămînt frămîntat şi după aceea ar fi venit vreo pasăre să rîcăie acel loc; scaietele ieşit dintr-acea sămînţă în asemenea condiţiuni va fi fără îndoială considerat de un naturalist, care nu ar cunoaşte împrejurările în cari s-a aflat, ca o varietate deosebită şi clasat ca un soi altul, pe cînd el nu este decît o transformaţiune sau o perfecţionare a unui alt scaiete. Producţiunile de felul acesta se numesc în fiziologie *generaţiune spontanee*. Am dat această explicaţiune printr-un exemplu ca să nu se înţeleagă, precum cred unii, că şi fără germene s-ar putea ivi o fiinţă nouă[64].

PĂMÎNTUL

ŞI

OMUL

DE

ION GHICA.

PARTEA I.

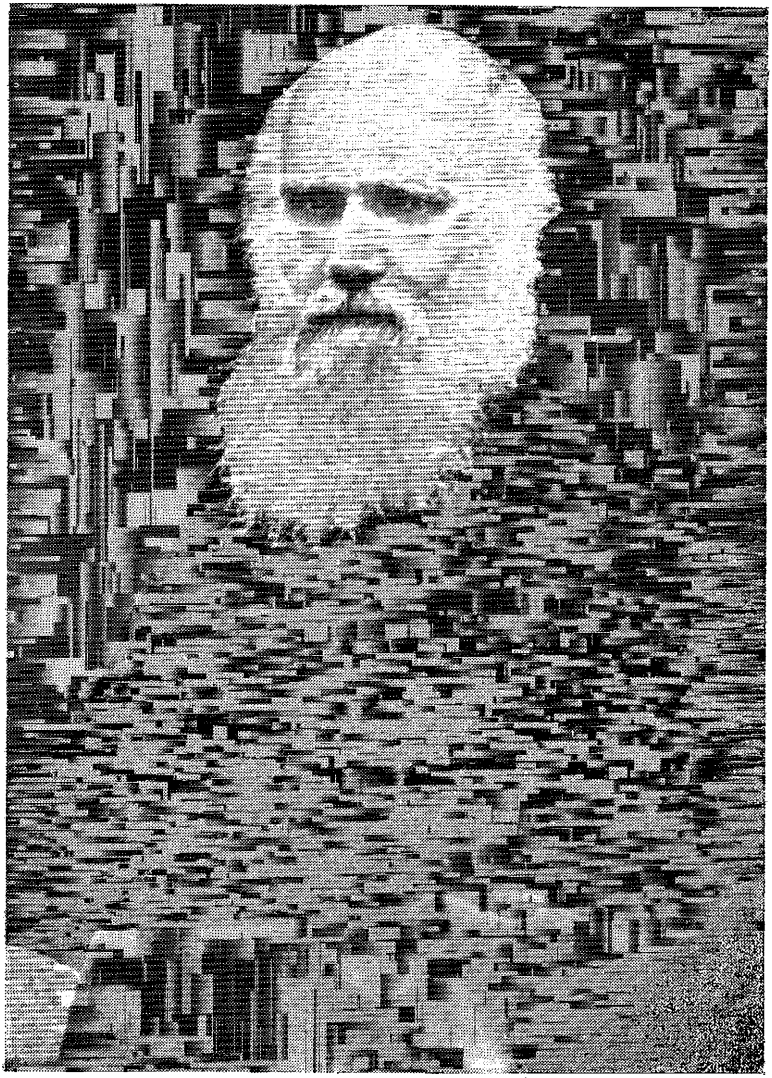
BUCURESCI

26. — Strada Academiei. — 26.

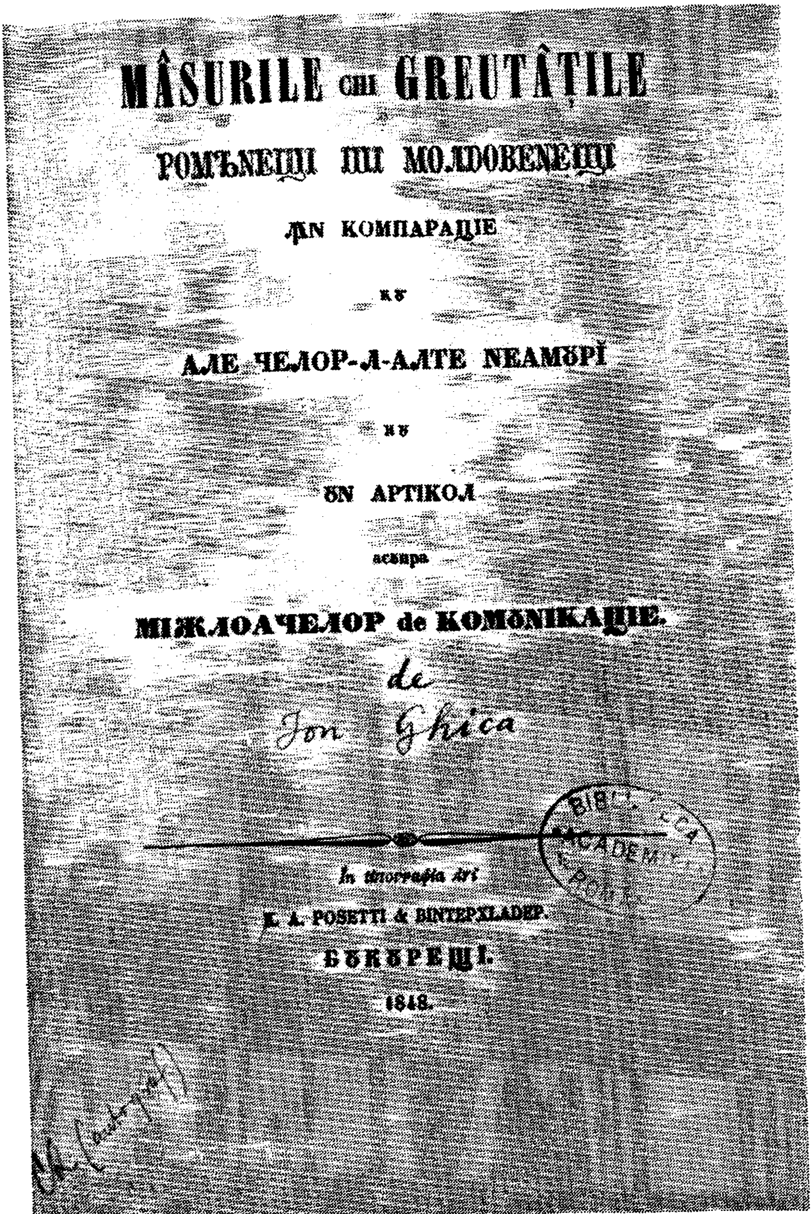
Coperta interioară a volumului *Pămîntul şi omul.*

Nicolaus Copernicus

Charles Darwin

MÂSURILE ШИ GREUTÂȚILE

РОМЪНЕЩИ ШИ МОЛДОВЕНЕЩИ

ꙟН КОМПАРАЦИЕ

КȢ

АЛЕ ЧЕЛОР-Л-АЛТЕ NЕАМȢРЇ

КȢ

ȢN АРТІКОЛ

асȣпра

МІЖЛОАЧЕЛОР de КОМȢNІКАЦІЕ.

de

Jon Ghica

Ꙟн типографіа луі

К. А. РОСЕТТІ & ВІНТЕРХАЛДЕР.

БȢКȢРЕЩІ.

1848.

Coperta volumului *Măsurile și greutățile românești și moldovenești.*

împrejurări fizice sau morale pot da naştere la varietăţi de plante şi de animale în cari găsim calităţi şi proprietăţi ce nu se află la genitorii lor. În horticultură s-au făcut progrese într-acest sens aşa de mari şi de numeroase, încît grădinarii pot produce varietăţi de flori şi chiar de fructe cu totul nouă.

Cu cît o fiinţă este mai complexă, cu atît probabilităţile de transformare sunt mai numeroase şi mai curioase. Botaniştii pot dobîndi de la un arbore, sau de la o plantă, frunze, flori sau roade, după cum voiesc să cultive acea plantă. În creşterea animalelor domestice se produc o mulţime de prefaceri şi de transformaţiuni pe cari cultivatorii le fac să nască după voinţa lor şi după trebuinţele sociale. Unii din naturalişti, dînd o prea mare extensiune şi generalizare acestei teorii, s-au lăsat gîndului pînă la ideea unei singure fiinţe primitive, susţinînd că tot ce există s-a produs prin transformări succesive ale unei fiinţe primitive, trecînd din gradaţiune în gradaţiune; teorie foarte atrăgătoare şi amăgitoare, care a deschis un orizon prea mult întins imaginaţiunilor celor vii, dar care nu s-ar putea admite decît într-un acelaşi gen, căci nimic nu autoriză, pînă acum cel puţin, a admite tranziţiuni de la un neam la altul. Un asemenea fenomen nimeni nu l-a putut nici observa, nici constata.

Dacă privim la animalele domestice pe cari omul a avut interes a le transforma şi perfecţiona, ca să-i serve la trebuinţele sale, vedem, într-adevăr, prefaceri şi schimbări miraculoase. Aşa, de exemplu, alegînd dintr-o turmă vitele cele mai bune şi împărechindu-le într-un mod sistematic şi inteligent, s-au dobîndit, după multe încercări şi generaţiuni, specii de toată frumuseţea, mai ales la cai, cîni, boi, păsări etc. Sistema d-a împărechea productele cele mai bune şi cele mai frumoase dintr-o turmă, pe acele în cari se arată calităţile ce voim să dezvoltăm, se numeşte în fiziologie: *alegere naturală* sau *selecţiune*. Young[65] zice că principiul de selecţiune naturală dă cultivatorului nu numai puterea de a modifica caracterul unei turme, dar chiar aceea de a o transforma cu totul. „Este un toiag magic, zice el, prin care putem chema la viaţă formele cari ne plac". Lordul Somerville, vorbind de crescătorii de oi, se exprimă astfel: „Ar crede cineva că ei zugrăvesc mai întîi o formă

perfectă la care voiesc să ajungă și apoi îi dau viață". Sir John Sebright se obligă a da în trei ani porumbi de orice coloare și de orice dispozițiuni de pene i s-ar cere. În șase ani poate să producă porumbi cari să aibă ciocul și labele după cum i s-ar cere de mai înainte.

Alegerile naturale însă trebuiesc făcute cu cea mai mare circumspecțiune. În Silezia prusiană, unde creșterea oilor merinoase a luat o foarte mare extensiune, sunt cultivatori cari și-au făcut o adevărată meserie din arta selecțiunii. La turmele lui Bising fiecare oaie era cercetată de trei ori pe an, apoi clasificată și însemnată după un studiu minuțios, care decidea dacă trebuia sau nu destinată la reproducțiune.

Cultivatorii cei vechi credeau că curcirea îmbunătățește productele, astăzi însă este dovedit că aceasta era o eroare, și crescătorii cei mari de vite ai Engliterei, ai Germaniei și ai Arabiei se feresc de curcituri, ei întrebuințează curcirea numai între individele ce ei numesc jumătăți de soiuri sau subsoiuri, adecă între acele cari au între ele mai multe asemănări și relațiuni; și chiar atunci ei o fac cu multă băgare de seamă, încît astăzi arta constă, în mare parte, în buna întrebuințare a alegerilor naturale.

D-l Tremeau, unul din cei mai mari partizani ai ideei îmbunătățirii speciilor prin selecțiune, crede că calitățile fizice și morale ale omului depind de o mulțime de alte împrejurări, chiar și de formațiunea geologică a țărei în care se produce. Această aserțiune, deși pare fundată, dar tot nu poate fi rădicată la înălțimea unei teorii, precum o crede învățatul francez.

Îmbunătățirea și perfecționarea speciilor este o cestiune foarte dificilă; cu atît mai dificilă, că pînă astăzi nu a putut fi supusă la nici o regulă; arta de crescător este mai mult un fel de intuițiune; se poate zice că trebuie să fie cineva născut și crescut producător de vite; este o știință care nu se poate învăța din cărți. Sunt puțini aceia, abia dintr-o mie unul, cari dezvoltîndu-și facultățile prin educațiune, învățătură, studiu și practică pot deveni crescători folositori. Doctorul Hooker și doctorul Asa-Grey observă, cu multă dreptate, că crescătorii nu produc d-a dreptul varietățile ce vedem ivindu-se pe toată ziua în animalele domestice. „Nu putem, zic ei, nici produce varietăți, nici opri pro-

ducerea lor; nu putem decît să conservăm şi să înmulţim pe cele produse. Nu se poate face alt, decît a pune fiinţele organizate în condiţiuni de o viaţă nouă"[66].

Prin serii de alegeri naturale, urmărite şi studiate secoli întregi, crescătorii de vite europeni au ajuns a produce boul de Durham şi de Norfolk, vaca de Dovon şi oaia merinoasă, calul arab şi englez, calul de Mecklemburg, de Normandia sau de Andaluzia, cocoşul de luptă *(game cock)* al englezilor etc. Cine ar putea zice, văzînd vitele perfecţionate şi comparîndu-le cu ale noastre, că şi unele şi altele ies dintr-una şi aceeaşi sorginte?! Mii şi mii de transformaţiuni, prin selecţiuni bine studiate, au produs deosebirile ce vedem.

Este bine constatat şi dovedit că nu numai calităţile fizice se transmit de la părinţi la fii, dar chiar şi cele intelectuale şi morale. De vom cerceta de exemplu doi cîni de aceeaşi specie, fraţi de acelaşi tată şi din aceeaşi mumă, şi se vor dresa unul la vînat de păsări, prepeliţe, potîrnichi etc., celalalt la vînat de apă, raţe, leşiţe etc., este mai mult decît probabil că căţeii ce vor naşte din cei dîntîi vor fi mai dispuşi a deveni prepelicari, vor avea mirosul mai dezvoltat, nasul mai bun, cum zic vînătorii, decît cei cari vor naşte din celalalt, cari vor fi mai dispuşi la vînat de raţe şi alte păsări acuatice.

O altă cauză care are o foarte mare înrîurire asupra conservării şi propagării speciilor este *alegerea sexuală.*

Femelele sunt foarte simţitoare la superioritatea ce o au masculii unii asupra altora, atît prin frumuseţe, cît şi prin putere. Sir B. Heron citează exemplul unui păun, carele, fiindcă avea pe penele lui nişte colori mai deosebite decît ceialalţi, era preferat de toate păuniţele şi ele nu mai lăsau pe ceilalţi păuni să se apropie de dînsele. Toţi vînătorii cunosc bătăliile cocoşilor sălbatici, cînd se adună primăvara într-un ochi de pădure în zori de zi şi se bat dinaintea găinuşilor, cari stau de-i privesc de pe copaci ca pe nişte cavaleri într-o arie *(en champ clos)*, aşteptînd să cunoască pe învingător; după săvîrşirea luptei se iau toate în zbor după cel mai viteaz, nesocotind pe cei învişi. Cocoşii sunt atît de înverşunaţi într-acele lupte, încît simt pe vînători aproape şi nu zboară; se lasă să fie împuşcaţi.

Lupta între masculi pentru posedarea femelelor merge la unele animale pînă a stinge speciile cele slabe. „Deşi din asemenea lupte, zice Darwin, nu rezultă totdauna moarte, dar învinşii nu mai cutează să încerce a se reproduce, sunt siliţi să umble arasna, să fugă, să se rătăcească şi să trăiască singuri, izolaţi ca mistreţii solitari".

Un exemplu conchizător despre aceasta este ceea ce s-a constatat la Paris cu ocaziunea rădicării necurăţeniilor de la Montfaucon; s-a dat în întreprindere distrugerea şoarecilor cari mişunau acolo şi comunicau prin canalurile stradelor cu casele oraşului; s-a constatat dintr-acea vînătoare că şoarecele de Suedia, care fusese mai înainte vreme cel mai abondant în Paris, dispăruse mai cu totul, încît pe la anul 1850 mulţimea cea mare era de soi englez. Acest soi, introducîndu-se în Franţa prin corăbiile venite din Englitera şi fiind mai puternici şi mai frumoşi decît cei din Suedia, au distrus pe aceşti din urmă, gonindu-i şi oprindu-i d-a se reproduce.

Alegerea sexuală se observă şi la animalele de un ordin superior. Gorilul trăieşte în cîrduri; dar îndată ce un mal ajunge la etatea de adult, lupta între cel tînăr şi cel bătrîn al cîrdului devine atît de crîncenă, încît mai totdauna se termină cu moartea celui bătrîn. Femelele dau preferinţa celor puternici şi frumoşi.

Am intrat într-aceste amărunte, fiindcă în ordinea reproducerii, fiziologia şi anatomia ne arată că toate legile naturei observate la animale se găsesc întocmai şi la om, modificate negreşit în aplicarea lor prin educaţiune şi prin legile sociale.

Înmulţirea şi dispariţiunea speciilor

Legea dispariţiunilor şi transformaţiunilor observate la animale este adevărată şi pentru gintele şi seminţiile omeneşti.

Printr-o cauză sau printr-alta ele dispar, se transformă şi se perfecţionează. Orice fiinţă, ca orice lucru, trebuie să aibă raţiunea de a fi în condiţiunile cerute de împrejurări şi de necesităţi.

Din concursul mai multor cauze, a deosebitelor condițiuni, atît întrisece ale naturei omului, cît și a influențelor dinafară, geologice, atmosferice, climaterice, sociale și politice, s-au produs mulțimile de seminții, de soiuri și de varietăți de oameni ce se văd astăzi pe fața pămîntului. Din amestecul de sînge și din curciri au ieșit ginte nouă, repedea înmulțire a unor soiuri și tendința spre împuținare și chiar spre disparițiune a altora. Acele transformațiuni perpetue și constante, deși știința nu ne dă încă mijloace sigure de a le regula, dar istoria ne pune, pînă la un oarecare punct, pe cale d-a le urmări. Este necontestabil că în semințiile inferioare ale Americei, în negrii Africei există o mare tendință spre împuținare și dispariţiune, pe cînd pe de altă parte seminția albă, care s-a întrodus de puțini ani în noul continent, prosperă și se înmulțește într-o proporțiune foarte repede; totodată s-a observat la dînsa și o tendință de transformare care a devenit destul de aparentă la englezul și la germanul american. După cîteva generațiuni vocea i se schimbă; mai toți americanii vorbesc cam pe nas, obrazul li se lungește, bărbia ia o dezvoltare mai mare în lungime și în ieșirea bărbiei. Pe cînd albii se înmulțesc, negrii și pieile-roșii se împuținează. Femeile de coloare au mai multă aplecare către bărbații cei albi decît către cei de coloarea lor. Naturalii Americei consideră chiar ei culoarea feții lor ca un semn de inferioritate. Negrii mai ales se simt foarte umiliți de coloarea lor; au de cea mai mare ofensă de a le zice că sunt negri. De cînd s-a desființat robia în Statele Unite de sud, negrii zic nu că sunt liberi, ci zic că sunt albi și nu permit a le vorbi cineva de culoarea lor.

La om, pe lîngă cauzele fizice, mai intervine și un alt element care contribuie mult și acela la înmulțirea sau la împuținarea semințiilor: oamenii de coloare albă sunt mai activi și mai laborioși; ceea ce face că ei se bucură de o bunăstare mai mare, se nutresc mai bine, sunt mai curați, au locuințe mai bune, se spală, se păzesc de frig și de căldură, iau precauțiuni higienice, caută să afle mijloace d-a înlătura și d-a vindeca o mulțime de boale destructoare ale vieții și degeneratoare speciei; se silesc a împuțina cît se poate cauzele de mortalitate și a mări durata vieții. Sta-

tisticile probează în mod necontestat că viaţa de mijloc creşte necontenit la naţiunile civilizate, pe cînd aceea a oamenilor de coloare scade. Împuţinarea oamenilor de coloare se observă mai cu seamă în coloniile unde s-a desfiinţat de mai mulţi ani sclavagiul. Negrii leneşi se lasă mizeriei şi nu iau măsuri profilactice în contra epidemiilor şi a contagiunilor[67].

Transformaţiunile şi stingerile de specii nu ating nicidecum legea perfectibilităţii, căci ele nu se fac în detrimentul gintelor active şi inteligente. Toussenel, vorbind de popoarele active şi de popoarele indolente, zice: „cei verticali au să cucerească pe cei orizontali".

„Cestiunea stingerii şi amalgamării seminţiilor, zice Latham, este veche ca istoria. De la începutul perioadei istorice toate familiile şi-au alterat caracterele lor esenţiale. Populaţiunile de astăzi ale Bulgariei, ale Albaniei şi ale Turciei sunt o introducţiune recentă în locurile unde se află. Ce erau cele vechi? Traci şi geţi, ni se răspunde. Dar, întrebăm la rîndul nostru, ce erau tracii şi geţii? Germani! ne zice un scriitor, slavi ne răspunde altul, o naţiune care s-a stins şi nu mai există, ne spune un al treilea. Într-un cuvînt, nedomiriri, îndoieli şi diverginţe de opiniuni. În multe privinţe însă ştim ceva despre dînşii; ştim multe despre relaţiunile lor politice; cunoaştem bunăoară cum au vieţuit unele din grupele lor; în privinţa însă a clasificaţiunii lor în varietăţi de soiuri, avem încă puţine elemente pe cari să ne putem întemeia. Grecii, deşi au scris istoria civilă a omului, dar istoria lui fizică a fost cu totul neîngrijită la dînşii"[68].

Humboldt, în privinţa transformării şi a dispariţiunii unor ginte, zice:

„Unele ginte, tare lipite de pămîntul ce ocupă, au putut fi împinse, chiar desfiinţate, prin prezenţa altor ginte mai dezvoltate, încît d-abia să ne mai fi rămas despre dînsele o amintire pe care istoria să o poată aduna; altele iar, aflîndu-se în împrejurări în cari, simţindu-se inferioare, fug, trec mări şi ţări; astfel unele popoare au devenit navigatoare şi au dobîndit cunoştinţele geografice".

Astăzi mai mult decît oricînd, existenţa şi perpetuarea unei ginte este strîns legată de dezvoltarea sa morală şi

intelectuală; orice popor este condamnat a pieri, dacă nu are o misiune de împlinit, sau dacă nu o înţelege, nu îngrijeşte de dînsa şi nu se aplică la realizarea ei.

Formarea şi disoluţiunea, viaţa şi moartea sunt nişte condiţiuni fatale, de cari nimeni nu poate scăpa. Materie şi formă, toate îi sunt supuse. Spiritul le adună şi le dă o viaţă. Cînd el se corumpe, cînd materia se strică, se desface şi se dizolvă. O gintă, o seminţie dispare, dar reapare sub altă formă şi în alte condiţiuni, ca să primească spiritul, care numai el poate da viaţă, legi şi unitate.

Într-o societate pornită spre disoluţiune, Mîntuitorul a zis: „Va veni spiritul adevărului, spiritul sînt pe care astăzi lumea nu-l poate primi, fiindcă nu-l vede şi nu-l cunoaşte".

Dar oare omul, astfel cum vedem pe cel mai inteligent, cel mai perfect, să fie el apogeul acestui neam?. Observaţiunile ne dovedesc că din secol în secol el se dezvoltă mai mult în părţile sale fizice şi în organele acelea cari prezidă la lucrarea intelectuală. Cercetînd armurele cavalerilor celor mai lăudaţi din istorie pentru puterea lor fizică, acele armuri sunt strimte pentru succesorii lor; talia celor de astăzi este mai răsărită. În cimitirul de la Père-Lachaise din Paris, s-a constatat că ţestele scheletelor de prin timpul lui Ludovic [al] XII [-lea] erau mai mici decît ale parizienilor din zilele noastre.

Un poet englez reprezintă pe Newton dus în cer de un înger care îl arată celoralalţi îngeri ca un specimen de o fiinţă nouă apărută pe pămînt.

Este necontestabil că omul merge perfecţionîndu-se neîncetat. Dacă se găsesc între oamenii unui popor unii superiori celoralalţi, dar se găsesc şi popoare întregi cari sunt superioare celoralalte.

Cercetarea diferinţelor ce există între deosebite seminţii, ginţi şi populaţiuni, cari le caracteriză şi determină tendinţele lor sociale şi distribuţiunea lor pe faţa pămîntului, a devenit obiectul unui studiu special pentru care fiziologia, geologia, paleontologia, arheologia, istoria şi filologia aduc fiecare contigentul lor, — studiu de cel mai mare interes şi de cea mai mare importanţă pentru sociologie. „Cunoaşte-te pre tine" a zis un filozof, ştiinţa cea mai anevoie.

SEMINȚIILE, SOIURILE SAU RASELE

Neamul omenesc sau neamul om este unul, dar deosebirile ce există între om și om, de la un continent la altul, de la o climă la alta, de la o țară la alta, de la un loc la altul, sunt multe și nenumărate. Antropologii, etnologii și istoricii au căutat, precum am arătat, a clasa diferențele ce există între semințiile, varietățile, popoarele și populațiunile cari locuiesc pe fața pămîntului, au căutat a găsi un tip la care să poată raporta pe celealalte și care să poată servi ca termin de comparațiune între diferiți oameni. Au căutat să găsească rezolvarea problemului în conformațiunea fizică, în coloarea pielei, în forma și capacitatea craniului, în dezvoltarea mai mare sau mai mică a fălcilor, în forma dinților etc. Cercetînd obîrșia caracterelor fizice, morale și intelectuale, în obiceiuri, în cîntece, în legende, în arhitectură și în tot ce este popular, în toate lucrurile de cari omul nu s-a putut despărți.

Călătorii întinse, cercetări ostenitoare și interesante, scrieri de cea mai mare însemnătate au îmbogățit cunoștințele antropologice și etnografice, dar problemul este încă departe de a fi rezolvat.

Dacă pentru celealalte ființe ale regnului naturei clasificarea este mai lesne și mai simplă, aceasta se explică lesne; provine din cauză că fiarele sălbatice și plantele pe cari omul n-a avut nici interes, nici trebuință să le ducă cu sine dintr-un loc într-altul, nu s-au putut depărta mult de circumscripțiunea în care s-au pomenit, în care au trăit și unde și-au putut păstra natura și caracterele lor originale; pe cînd omul, ființă cugetătoare, liberă, întreprinzătoare și perfectibilă, transportîndu-se la depărtări necomensurabile, dintr-un continent într-altul, dintr-o climă într-alta, dintr-o latitudine într-alta, peste mări și peste țări, în cîrduri sau izolați, cu voie sau fără de voie, sau conduși de stele, de vînturi, luați de curentele rîurilor și ale mărilor; amestecul sîngelui unui soi cu altul, nu numai că s-a făcut mai lesne decît la celealalte ființe, dar a fost chiar inevitabil; s-a impus în toate modurile și în toate proporțiunile, și a produs, prin curcire și prin modul viețuirii, o mulțime de soiuri și de varietăți cari s-au depărtat de la tulpina lor primitivă. Prin obiceiurile contractate, prin influen-

ţele atmosferice şi prin felul vieţuirii s-au alterat caracterele lor primitive aşa de mult, încît nu mai seamănă întru nimic cu genitorii primitivi; şi a devenit foarte anevoie, dacă nu şi chiar imposibil, de a urma şi descurca tranziţiunile prin cari au putut sau au trebuit să treacă acei pe cari îi găsim astăzi în deosebitele ţări şi d-a izbuti a-i clasa, într-un mod ştiinţific bine înţeles.

Deosebirile ce vedem între seminţii şi popoare au ajuns a fi atît de numeroase, încît de multe ori două soiuri cu totul diferite se confundă atîta, încît la întîia vedere s-ar părea că sunt un singur şi acelaşi soi, conţinînd numai varietăţi; pe cînd altele, aparţinînd aceleiaşi tulpine, ajung a diferi într-atîta, încît s-ar putea clasa îndeosebi. Astfel europeii, de exemplu, ca ariani, aparţin uneia şi aceleiaşi tulpini cu indienii, şi cu toate acestea vedem că astăzi diferă cu totul unii de alţii, pe cînd nu diferă mult de evrei cari sunt dintr-o altă seminţie.

După părerea mai multor învăţaţi, una din cauzele cari au contribuit mai mult la transformările oamenilor a fost curcirea.

În privinţa aceasta, Broca observă că cele dintîi producţiuni ale curcirii sunt de cele mai multe ori nişte fiinţe eterogene, un amestec de asemănări cu genitorii lor, dar cu o mulţime de gradaţiuni imperceptibile; dar dacă acele curciri urmează succesiv, mai multe generaţiuni într-acelaşi amestec eterogen de la început, atunci rezultă un soi fix şi omogen cu totul nou, care participă de la amîndouă soiurile primitive. Această lege a fiziologiei nu se poate tăgădui pentru celealalte animale; din ea rezultă îmbunătăţirea soiurilor animalelor domestice, a oilor, porumbilor etc., şi despre ea, ca un exemplu din cele mai conchizătoare, este rasa cailor englezi dobîndită prin curcirea constantă a soiului indigen cu soiul arab, prin alegeri bine chibzuite, cari au produs caii cei mai apţi pentru alergări de-a călare şi cei mai buni pentru ham, fie ca putere, fie ca treapăd.

Sub punctul de vedere al naturei fizice, omul este supus tuturor legilor cari domnesc natura fizică a celoralalte animale. Şi, deşi în privinţa curcirilor primitive, ştiinţa posedă pînă astăzi alt mijloc de apreciare decît cărţile cele sfinte şi cîteva date istorice şi legendare ce se găsesc pe ici pe colea despre invaziunile, cuceririle şi emigraţiunile popoarelor şi

a semințiilor; dar cercetarea și comparațiunea caracterelor și a deosebirilor ce există între organele scheletului omenesc pot conduce uneori la originea primitivă și la descoperirea tranzițiunilor și fazelor prin cari a trecut un soi. Deosebit de ceea ce a putut întroduce curcirea, mai sunt și alte multe cauze cari alterează și modifică natura fizică și intelectuală a unui soi. Dintre acestea una este și hrana care și dînsa dă animalelor însușiri cari se transmit din generațiune. Crescătorii de cai zic cu multă dreptate că „talia calului se află în traista cu orz a mînzului". Același soi de cal născut și crescut la munte diferă prin calitățile lui de talie, de tăria picioarelor și prin legăturile corpului, de cel născut și crescut la loc de cîmp. Formațiunea geologică a pămîntului, flora și fauna cu care se hrănește animalul determină într-însul prefaceri însemnate în aspect și în însușiri. Sunt mîncări cari îngrașă fără a da putere și altele cari întăresc fără d-a îngrășa. Cine nu cunoaște acțiunea rubii *(garance)* asupra coloarei oaselor și acțiunea unor ierburi asupra deosebitelor organe? Cine n-a constatat deosebirea dintre carnea de vită hrănită cu borhot de povarnă cu acea hrănită în livezi, sau a cărnii de berbece hrănit cu sohat cu acea din livezi sărate *(pré-salé)*. Carnea de țap care nu se poate mînca în Asia, căci are un miros neplăcut și nesuferit; țapul transportat însă și hrănit două trei luni într-o insulă d-ale Arhipelagului, carnea lui devine cea mai bună și mai căutată.

Este observat că europeii transportați în continentul american își schimbă, după cîteva generațiuni, în mod foarte simțitor, și aspectul și glasul. D-l Broca și alți antropologi au observat că lobi din statele de sud ale Americei, cînd se domesticesc, dobîndesc chiar de la a treia generațiune o aparență diferită de a celor rămași sălbatici; aceasta s-ar putea zice și de țiganii de la noi din orașe, cari, deși sunt de un neam cu cei de la Dobreni, cu cei de laie și netoții, diferă însă de dînșii prin aparență. Netoții așezați la Vizurești și-au schimbat cu totul fizionomia, de cînd au fost stabiliți.

Asemenea exemple însă nu au putut face nici pe d-l Broca, nici pe cei de școala sa să admită puterea absolută a transformărilor. El citează pe eschimosi cari, deși se hrănesc cu mîncări animale, se îmbracă cu blăni groase și locuiesc o climă aspră, unde luni întregi nu zăresc lumina soa-

relui, şi duc o viaţă cu totul diferită de a chinezilor de sud, cari locuiesc într-o climă caldă, se îmbracă uşor şi se hrănesc mai mult cu vegetale, şi cu toate acestea sunt două popoare cari diferă foarte puţin unul de altul. Asemenea observă şi pentru fugianii şi boducuzii Braziliei, dintre cari, deşi fugianii umblă despoiaţi şi se hrănesc mai mult cu scoici de mare, pe cînd bodocuzii trăiesc în păduri şi se hrănesc numai cu vegetale, însă seamănă unii cu alţii atît de mult, încît pe aceste două triburi le poate confunda cineva foarte lesne.

Ceea ce este pozitiv este că unele soiuri se pot modifica mai lesne decît altele.

În privinţa omului mai este şi o altă serie de acţiuni cari pot modifica nu numai natura lui fizică, dar şi pe cea intelectuală; acele influenţe sunt: acţiunea artelor şi meşteşugurilor.

Meseria ce profesează un om ajută sau împiedică foarte mult dezvoltarea unor părţi ale corpului; la atleţi şi la hamali, de exemplu, vedem o dezvoltare însemnată a muşchilor braţelor şi a picioarelor; balerinii au braţele subţiri; artiştii dramatici dobîndesc o mare mobilitate în muşchii obrazului etc.

Nu este îndoială că şi lucrările spiritului au înrîurirea lor asupra dezvoltării volumului craniului şi a greutăţii creierilor; este admis în ştiinţă că există o adevărată corelaţiune între capacitatea intelectuală a omului şi forma şi dezvoltarea craniului şi a creierilor.

Un instinct natural împinge pe om, ca şi pe toate animalele, a păstra puritatea soiului descendenţilor săi şi d-a îmbunătăţi soiul; şi nu încape îndoială că din partea soiurilor inferioare există o atracţiune bine declarată către cele superioare şi o adevărată repulsiune din partea soiurilor superioare către cele inferioare. Atît bărbatul cît şi femeia caută pereche puternică şi frumoasă. Selecţiunea naturală este un mijlocitor puternic de transformaţiuni în soiuri.

Un soi, îmbunătăţindu-se, dobîndeşte o superioritate netăgăduită asupra soiului primitiv şi vice-versa; păstrarea purităţii unui neam îi asigură existenţa. Unii cred că îmbunătăţirea trebuie să se facă în acelaşi soi fără curcire. Arabii sunt de această părere.

„Un popor nu piere, zice marchizul de Gobineau, pe cît timp el rămîne compus de aceleaşi elemente naţionale. Invaziunile şi cuceririle nu pot constitui decît o epocă tristă de zile rele, dar trecătoare. Chinezii au fost cuceriţi în două rînduri şi cu toate acestea biruitorii lor au fost siliţi să se asimileze lor; biruiţii le-au impus moravurile lor, dar ei n-au luat pe ale cuceritorilor.

Întîmplările cuceririlor nu pot curma viaţa unui popor; ele cel mult pot să suspende pe un timp oarecare manifestaţiunile şi moravurile exterioare; dar cînd principiul etnic se lasă a se şterge, atunci şi numai atunci momentul căderii şi al morţii se poate apropia.

Destinul civilizaţiunilor nu depinde de noroc, nici din întîmplare, căci sabia nu poate omorî decît oameni. Naţiunile cele mai războinice, cele mai îngrozitoare, cele mai triumfătoare, cînd n-au avut în inimă, în cap şi în mînă decît vitejia, ştiinţa strategică şi izbînzile militare, au fost silite să înveţe de la biruiţi cum trebuie să trăiască în timp de pace. Analele celţilor şi a hordiilor barbare din Asia sunt nişte exemple vii despre această teorie şi nu pot lăsa în spirite cea mai mică îndoială."

Instinctul conservării şi al perfectibilităţii soiurilor există şi este natural, însă anevoie poate să reziste pornirilor omeneşti. Relaţiunile sociale, vecinătatea, războaiele, emigraţiunile, cuceririle şi comerţul sunt atîtea îndemnuri la curciri între două sau mai multe soiuri; ele depind foarte mult de războaie, de invaziuni, de emigraţiuni şi de relaţiunile de comerţ.

OMUL PRIMITIV

Izvoarele istorice după cari s-ar putea calcula începutul omului primitiv ne dau cifre foarte restrînse, în comparaţiune cu cele la cari ne duc calculele ştiinţifice. Întîia olimpiadă începe cam pe la anul 776 a.C., adică de acum 2.660 de ani. Hecateu de la Milet, care vorbeşte de familiaritatea zeilor cu muritorii, ne spune că ea ar fi început în secolul al IX-lea şi al X-lea, adică de sunt 2.884 de ani. Vivien St. Martin pune venirea indienilor pe rîul Kabul în secolul

[al] XIV-lea a. C. şi emigraţiunea cea mare în secolul [al] XVIII-lea, acum 3.484 sau 3.684 de ani. *Zend—Avesta* pune acea emigraţiune spre Bolor în secolul [al] XX-lea sau [al] XXV-lea, 3.884 sau de 4.484 de ani. Teologii, calculînd după epocele siderale probabile din cărţile orientale, dau potopului lui Noe o vechime probabilă de 3.308 ani a. C. şi apariţiunii lui Abraham 2.296 de ani a.C. Ciu-king pune domnia lui Houng-ki la anul 2628 a.C. şi pe Iov la 2357, acum 4.241 sau 4.582 de ani.

Bunsen fixează a 5-a dinastie egipteană în secolul al XV-lea şi Mariette Bey, după listele lui Menaton, o fixează la anul 5004, dîndu-i 280 de generaţiuni, adică 5.884 pînă la 6.884 de ani.

În tot cazul, după *Scripturi*, vechimea istoriei omului nu trece de 7.000 de ani, timp cu deosebire scurt, cînd îl comparăm cu sutele de mii de ani ce au trebuit să treacă de la întîia apariţiune a acestei fiinţe pînă astăzi şi cînd calculăm după timpul necesar formaţiunilor geologice în cari s-au găsit urme de om[69].

În ceea ce priveşte însă fixarea unor soiuri provenite din curcire, istoria şi tradiţiunea ne pot ajuta, pînă la un punct, dîndu-ne oarecari indicii prin cari s-ar putea apreţia vechimea lor.

Cînd căutăm să aflăm cum au fost aşezaţi cei dintîi oameni pe faţa pămîntului şi care a fost soiul acelor cari au predomnit în timpii primitivi, istoria nu ne poate ajuta, şi suntem siliţi să ne referim numai la descoperirile geologilor şi antropologilor, descoperiri cu totul recente şi pînă acum învăluite mai mult în negura ipotezelor.

În pămînturile cuaternare şi pînă la linia de la care încep a se arăta cele terţiare, s-au găsit în mai multe localităţi rămăşiţe de oseminte de om amestecate cu oase de animale sălbatece, cu unelte şi cu instrumente cu totul primitive; acele obiecte caracteriză epocele preistorice ale acelor oameni. Învăţaţii le-au dat numele de *epoca de piatră*, *epoca de silex*, *epoca de piatră lustruită*, *epoca de bronz* şi *epoca de fier*, după materia din care erau făcute instrumentele ce s-au aflat printre oseminte.

Comparînd osemintele preistorice cu ale oamenilor existenţi astăzi pe faţa pămîntului, cei mai mulţi antropologi par dispuşi a admite că omul care a trăit în timpii cei mai

vechi, înainte chiar și de epoca de peatră, ar fi avut o mare asemănare cu unii din sălbatecii ce se mai găsesc în unele părți ale globului. Constatarea că atît oasele de alte animale, cît și acele de om aflate împreună, sunt mai toate sparte la locurile unde se află măduva, face să se crează că erau antropofagi. Dimensiunile lor precum și forma oaselor se potrivesc foarte mult cu a unor seminții cari se află pe coasta Africei.

S-au găsit de aceste oseminte în mai multe părți ale Scandinaviei, ale Braziliei și ale Belgiei, în locuri unde nici istoria, nici tradițiunea nu pomenește să fi existat în timpii istorici vreun asemenea soi de oameni.

După toată probabilitatea, acele rămășițe se raportă la soiurile cari locuiesc astăzi în Asia de jos, spre Peninsula Arabică, pe continentul Africei și pe coasta răsăriteană a Muntelui Bolor, unde coboară spre Indochumul septentrional și de unde apoi suie spre miazănoapte, tăind Tzian—Șanul și mergînd pre Kabanakul, unde Humboldt spune că se descopere pe toată ziua triburi cari aparțin acestui soi. Ritter[70] a găsit și el spre Polul Nord, în munții Chinei, în munții Kuenlunului și în insulele Iaponului, în Kamun, oameni, cari ar părea că aparțin tot acestui soi; acești din urmă se numesc ravați și rajeți și sunt o ramură a tumsilor Nepolului; s-au mai găsit și în Aram la sud de Cueda, unde sunt cunoscuți sub numele de samaugi și au o mare asemănare cu papunii din Noua Guinee.

Kampfer pretinde că se mai află și la sudul Iaponului, la Formosa, și că seamănă cu arafurisi[71]. Elpimstone i-a găsit și în Segistan spre lacul Zareh.

În Kamaun și în Aram acest soi de negri au părul creț, pe cînd cei din Asia au părul lins; și unii și alții sunt răi și antropofagi; trăiesc fără locuințe și lipsiți de orice civilizațiune. Multe dintr-aceste triburi nu cunosc nici modul de a produce focul, nici măcar de a-l conserva.

Structura oaselor oamenilor preistorici, aflați pînă acum, se apropie mult și de a pieilor-roșii *(peaux rouges)* din continentul american.

D-nul Quatrefages însă, care combate pe Darwin și respinge teoria transformațiunilor[72], nu admite că omul primitiv, găsit în Europa, să fie fost din soiul negru, se învoiește însă a crede că ar fi fost din soiul pieilor-roșii. Cît pentru

cestiunea trecerii din continentul american pe continentul cel vechi, aceasta o explică prin mica depărtare ce despărţea aceste pămînturi la strîmtoarea de Bering.

Prichard consideră soiul malay ca rezultatul curcirii soiului primitiv negru cu soiul american. Instrumentele de vînătoare şi de rezbel găsite în stepele Siberiei, în pădurile Scandinaviei şi în turbăriile Insulelor Britanice seamănă foarte mult cu ale unora piei-roşii şi această coincidenţă este pentru dînsul o puternică dovadă despre curcirea lor.

Urmînd scara formaţiunilor geologice şi urcîndu-ne de la cele vechi spre cele mai recente, oasele preistorice aflate se găsesc în pămînturile de mai jos, adică mai vechi, amestecate cu oase de animale sălbatice, cu oase de urşi, de lupi, de cîni, de iepuri, de căprioară, tot fiare cărora omul a fost pradă sau care au fost prada lui. Suindu-ne mai sus, în pămînturile mai nouă, încep a se găsi printre asemenea oase şi instrumente de piatră brută, necioplită, cele mai multe de cremene, unelte cu ajutorul cărora omul a început, negreşit, a se lupta cu fiarele mai puternice sau mai iuţi la picior decît dînsul; mai tîrziu piatra din care sunt formate acele instrumente se găseşte cioplită şi fasonată, chiar lustruită şi adaptată la trebuinţele la cari era destinată. Acestei epoce i s-a dat numele de epoca pietrei cioplite. Urmînd tot în sus spre formaţiunile şi mai recente, se găsesc instrumente de os şi de bronz, săgeţi, suliţe, ace etc., unelte cari nu lasă îndoială că oamenii cari se serveau cu dînsele erau de un soi mai înaintat pe scara inteligenţii.

Adoptînd teoria că toate merg de la simplu spre compus, se poate crede că şi soiurile omeneşti au urmat aceleaşi legi a naturei, începînd de la soiurile cele mai imperfecte şi urcîndu-se, prin transformaţiuni succesive, către cele mai perfecte, succesiuni cari venind una peste alta se amestecă din ce în ce mai mult, precum valurile mării aduse de vînturi se acopere unul de altul, se amestecă, cele din urmă copleşind pe cele ce au precedat şi făcîndu-le să dispară, precum dispare în continentul american omul cel roşu şi cel negru dinaintea celui alb.

Oamenii cei dintîi, cari au fost de un soi inferior, s-au amestecat cu alte soiuri mai superioare venite peste dînşii şi pe cari i-au alterat prin curcire, transformîndu-se amîndouă şi producînd un soi intermediar.

Ami Boué la 1823 a prezentat lui Cuvier oseminte fosile de om, găsite în huma galbenă *(loes)* de lîngă Lahr pe malul Rinului. Fassa, încă și mai înaintea lui Boué, încă la 1700, descoperise la Cannstatt lîngă Stuttgart rămășițe de cranii de om, amestecate cu oase de alte animale. Kemp găsise chiar un topor de piatră; dar nici Cuvier, nici alți învățați nu au crezut că pot considera acele rămășițe ca fosile, adică ca o înlocuire atom cu atom a materiii organice primitive prin alte substanțe pur minerale; încît, pînă în anii din urmă, existența omului a fost absolut contestată, și acele oseminte au fost considerate numai ca rămășițe de om preistoric[73].

Forchhammer și Danesük, Steenstrup și Worsaae au făcut un mare serviciu științei antropologice[74], rădicînd orice dubiu, și acum existența de om preistoric cuaternar nu mai poate fi contestată; acea însă a omului terțiar nu este încă bine constatată, cel puțin pînă astăzi. În unele tărîmuri terțiare se găsesc obiecte cari nu au putut servi decît omului, dar aflarea de oseminte nu a putut fi bine constatată.

Rămășițe și oseminte de om cuaternar s-au constatat pînă acum în mai mult de 40 de localități; în unele aluvioane s-au găsit chiar schelete întregi.

D. Quatrefages și școala sa deosebesc omul preistoric în 3 clase sau soiuri:

1. Rasa de Cannstatt.
2. Rasa Cro-Magnon.
3. Rasa Furfooz.

1. Rasa Cannstatt

Cannstatt este numele unui sat de lîngă Stuttgart, unde ducele Eberhard Ludovic de Würtemberg, săpînd ca să descopere un *oppidum** roman, a dat peste un cap de om, pe care l-a păstrat. Acel cap a fost studiat la 1835 de profesorul Jaeger. D. Broca îl considera ca aparținînd aceluiași soi ca și craniul aflat la Neandertal lîngă Düsseldorf, unde mai în urmă la anul 1857 s-a găsit chiar un schelet întreg.

* Oraș de provincie; cetate.

Este vrednic de însemnat că un topor ce s-a găsit la Abbeville între oseminte de om de acelaşi soi ca şi cele de la Cannstatt şi Neandertal, are o mare asemănare cu topoarele de cari se servă chiar astăzi locuitorii Australiei.

Judecînd după localităţile în cari se descoperă oseminte de soiul Cannstatt, această rasă pare că locuia valea Rinului şi a Senei pînă la Stangenas în Bohnstan, pînă la Olmo în Italia centrală, la Brün în Bohemia, pînă la Pirinei şi foarte probabil pînă la Gibraltar. După părerea d-lui Quatrefages, această rasă este tot aceea care se găseşte în Scandnavia, în Ispania, în Crimeea, la Minsk, la Oremburg, în Australia şi împrejurul portului Western (Victoria) în dolmanele şi în cimitirele din timpii galo-romanilor. Peixoto a găsit acest soi în America, în provincia Cara.

Craniul rasii de Cannstatt are o mare asemănare cu al oamenilor cari locuiesc astăzi în Europa.

2. Rasa Cro-Magnon

Numele de Cro-Magnon, ce s-a dat acestui soi, provine de la localitatea în care s-a găsit întîiaşi dată, lîngă Eyzies, unde s-a descoperit osemintele a trei bărbaţi, ale unei femei ş-ale unui copil. S. Schmerling îi consideră mai mult ca un soi etiopic decît european; dar, deşi această rasă diferă de acea de la Cannstatt, craniul însă are o capacitate foarte dezvoltată, deşi ceva mai mică decît capacitatea medie a parizianului de astăzi, o capacitate de 1.590 de centimetri cubi.

Pe o întindere de 14 kilometri, între Cro-Magnon şi Moustier, s-au găsit 8 localităţi sau 8 staţiuni de oseminte de acest neam şi anume:

La Omul Mort (Homme Mort)
„ Moustier
„ Madelena
„ Cimitirul de la Cro-Magnon
La Langenie de Sus
„ Langenie de Jos
„ Georges d'Enfer
„ Eyzies.

Aceşti oameni întrebuinţau în contra fiarelor sălbatice un fel de par şi nişte suliţe subţiri, ascuţite cu tăiuş pe margine. După cum se vede, instrumentele lor erau ceva mai perfecţionate decît ale celor de la Cannstatt. Între osemintele

de animale aflate printre osemintele acestor oameni s-au constatat pînă acum 20 de soiuri de animale, mari cu mici, şi cu pasări cu tot. Se vede că ei mîncau creierii şi măduva din oase cu un fel de lingură de lemn şi că ştiau să lucreze pieile, căci s-au găsit ace de os şi mînere de cuţit, pe cari era săpată şi încă destul de bine desemnată figura unui ren culcat. Pe unele dintr-acele mînere s-au găsit săpate chipuri de om, un desemn foarte grotesc şi rudimentar. Sir Charles Lyell a publicat aceste desemnuri în însemnata sa carte *Vechimea omului dovedită prin geologie*[75].

Soiurile de animale, aflate într-acele peşteri, unele nu au putut veni decît din insula Wight, ceea ce nu e de mirat, căci Fischer a dovedit că, pe timpul cînd trăia renul în Europa, nu mai exista comunicaţiune pe uscat între Franţa şi Anglia. Aceasta ar fi o dovadă pipăită că acei oameni ştiau a naviga[76].

În acele peşteri s-au găsit bastoane unele împodobite cu găuri şi cu săpături, cari dau a crede că la dînşii ar fi existat un fel de ierarhie. Movilele şi mormintele separate ne dau a crede că ei aveau o religiune.

După cercetările făcute asupra osemintelor acestor oameni, ei ar avea o mare asemănare cu rasa algonquinilor pe care au descris-o misionarii cari au trăit printre piei-roşii; se vede chiar că erau superiori acestora prin inteligenţă, fiindcă la aceşti preistorici se constată un progres, ceea ce nu s-a putut observa pînă acum la algonquini[77].

În peştera de la localitatea numită *l'Homme Mort*, nu s-au găsit oase de ren amestecate cu ale omului Cro-Magnon; şi aceasta ar face să se crează că acest soi să fi trăit după dispariţiunea renului şi că a făcut parte din amîndouă epocele geologice: înainte şi după ren.

La Lozera, lîngă Marsilia, rasa Cro-Magnon se arată în toiul epocei pietrei lustruite; dar acolo se vede alterată prin amestecul cu un alt neam care s-ar crede a fi din populaţiunile din zilele noastre; de acelaşi neam cu acel aflat în peşterile Marnei şi lîngă Taunus în Germania, în Belgia, în peşterile de la Hamoir la Nivelles, în aluvioanele de la Grenelle lîngă Paris, în huma clisoasă *(glaise* sau *clay)* din portul Buloniei, în săpăturile ce s-au făcut la Hôtel Dieu şi la bulevardul de Port Royal în Paris, unde s-a găsit o mul-

ţime de craniuri cari datează acolo poate de prin secolul al V-lea.

S-a mai găsit tot de acest soi de om şi printre craniurile basce de la Zarans; s-au mai găsit şi în Africa rămăşiţe în mormintele triburilor kabile de la Beni-Maner şi de la Djurgiura; dar unde s-au găsit mai multe, este în insulele Canarii. Pare că şi Dalicarlianii ţin de acest soi şi că în epoca cuaternară centrul Europei era locuit de o rasă amestecată cu acea zisă Cro-Magnon.

3. Rasa Furfooz sau omul cuaternar

Soiul acesta este cel mai bine caracterizat din toate cele preistorice. Domnii Smerlind şi Dupont, cari au făcut săpături în 60 de peşteri în Belgia şi au găsit 40.000 de bucăţi de oase şi 80.000 de obiecte de piatră cioplită au deosebit patru varietăţi:

1. Acea de la Grenelles
2. „ „ Truchère
3. „ „ Furfooz mezaticefală
4. „ „ Furfooz subbrachicefală

La acest soi, ca şi la cel de la Cro-Magnon, craniul este în dezarmonie cu chipul, însă în sens invers. La Furfoozi craniul este larg şi scurt şi obrazul lung, pe cînd capul celor de la Cro-Magnon, văzut de faţă, prezintă o formă pentagonală foarte bine desemnată.

Oamenii de la Grenelles, ca şi cei de la Furfooz, nu erau mai mari de 1m 53, pînă la 1 m 62, cam de mărimea laponilor de astăzi, dar era ţepeni, osoşi şi scheletul lor avea proporţiunile oamenilor de astăzi. Ei locuiau în subterane, în vecinătatea cărora aveau alte peşteri separate pentru morţi. D. Quatrefages compară peştera de la Chaleux cu o mică Pompee cuaternară.

Instrumentele lor erau de silex şi de corn de ren şi cuţitele erau pe o lature ascuţite şi pe cealaltă crestate ca un ferestrău. Dl. Dupont zice că nu aveau nici arc, nici săgeţi, dar aveau ace de os, ceea ce ar fi o dovadă că cunoşteau îmbrăcămintea; în peşterile lor s-au găsit şi bucăţi de olărie.

În timpii neolitici, soiul mezaticefalilor de la Furfooz pare că se întindea din departamentul du Var şi Herault pînă la Gibraltar; iar acela al brachicefalilor, amestecat cu locuitorii anteriori de la Cabessa d'Aranda în Portugalia, se întindea de la Verdun pînă la Bologna şi la Campo Lungo de la St. Cesaire.

Din soiul brachicefalilor s-au găsit în Franţa, în mai multe dolmene *(dolman)*, în Anglia în Bound Barrons şi în Danemarca, unde constituie în mare parte tipul numit„ Eschricht".

O parte din capetele scoase de Betzius din movilele Suediei au o foarte mare asemănare cu capetele de rasă laponă şi nu poate fi îndoială că acest soi să fi trăit şi în timpul catastrofei cuaternare.

O cestiune foarte dezbătută între antropologi este a se şti dacă omul primitiv cunoştea sau nu focul, şi dacă îl cunoştea numai ca fenomen natural, sau ca un ce util, ca un element pe care aveau trebuinţă a-l produce şi a-l întreţine. Unii contestă titlul şi calitatea de om acelor cari nu cunoşteau întrebuinţarea focului. Printre populaţiunile de astăzi nu s-au găsit decît dakoşii din Abisinia şi unii locuitori din Insulile Filipine cari să nu cunoască întrebuinţarea focului.

Congresul internaţional de antropologie şi de arheologie preistorică a numit o comisiune din sînul societăţii de ştiinţe din Copenhaga, ca să cerceteze grămezile de fărămituri de scoici cari s-au găsit şi pe cari Forchhamer le-a considerat ca rămăşiţe de bucătărie kjoekkenmoeddings[78], fiindcă s-a găsit o vatră cu cenuşă şi cu cărbuni. D. Steenstrup consideră acele rămăşite ca aparţinînd epocei de piatră lustruită.

Descoperirile acestor rămăşite şi urmele de om preistoric dovedesc pînă la evidenţă cum s-a transformat omul cu încetul şi treptat, pînă a ajuns la starea de dezvoltare a corpului şi a inteligenţei în care îl vedem astăzi. Deşi Darwin este considerat ca părintele şcoalei transformaţiunilor, adevărul este că Lamarck a fost cel dîntîi care a avut ideea continuităţii creaţiunei prin transformaţiuni naturale; ce zice într-această privinţă dl. Haeckel în istoria sa despre creaţiunea fiinţelor organice:

„Lui Lamarck revine nepieritoarea glorie de a fi ridicat cel dîntîi teoria descendenţii la înălţimea unei teorii ştiinţifice independente şi de a fi făcut din filozofia naturei o bază solidă a întregei biologii. Deşi Lamarck s-a născut la

anul 1744, dar el n-a început să publice teoria sa decît pe la începutul secolului, cam pe la anul 1801, și n-a expus-o în amănuntele ei decît la 1809, în clasica sa scriere intitulată: *Filozofia zoologică*. Această operă admirabilă este întîia expunere raționată, urmărită pînă la cele din urmă consecințe ale doctrinei genealogice. Considerînd natura organică din punctul de privire pur mecanic și stabilind, într-un mod riguros filozofic, necesitatea acestui punct de vedere, lucrarea lui Lamarck întrece cu mult ideile dualistice cari erau în vigoare în timpul său; și pînă la tractatul lui Darwin, care n-a apărut decît cu o jumătate de secol mai în urmă, nu mai găsim altă carte care într-această privință să se poată pune alături cu *Filozofia zoologică*. Se vede și mai bine cu cît această operă întrece epoca sa, cînd ne gîndim că n-a fost înțeleasă și c-a rămas timp de cincizeci de ani într-o adîncă uitare. D. Charles Martins ne-a dat la 1873 o nouă edițiune a *Filozofiei zoologice* a lui Lamarck cu o notiță biografică".

Lamarck a avut ca și Goethe ideea mai mult ca o devinațiune, o intuițiune, pe cînd Darwin s-a bazat pe cercetări și pe observațiuni, astfel că a dat ideilor sale caracterul unei științe cu totul nouă și poate cea mai interesantă din toate.

OMUL ISTORIC

Trecînd acum la omul istoric, cestiunea clasificării devine mult mai importantă și mai complicată, căci varietățile sunt mult mai numeroase și trebuie să se ție seamă de toate soiurile și de toate varietățile, de la cei sălbatici, cari se mai găsesc și astăzi în unele părți ale Americei de Sud, unde trăiesc în cîrduri, fără locuință și fără așezăminte, oameni cari n-au ieșit încă de tot din epoca acelor ce am descris ca preistorici, armați cu suliți de piatră și cu cuțite de cremene, și pînă la soiurile cari au dat lumii artele și științele. Varietăți de soiuri, mulțime produse prin transformări fizice și intelectuale mergînd necontenit, perfecționîndu-se, căci nu poate fi îndoială că omul ce vedem astăzi în societățile civilizate este o continuitate a acelor

cari au existat înainte cu secoli de secoli şi chiar a omului preistoric.

Alexandru Humboldt deosebea oamenii cari locuiesc azi pe faţa pămîntului în cinci seminţii:

I. Seminţia *etiopică* care coprinde: a) hotentoţii, b) cafrii amakosaki, c) negrii de la Angola, d) negrii din Gallas.

II. Seminţia *americană*, pe care o împarte în: a) muisci, b) tzirulkiani, c) eschimosi, d) ale-utuni, e) algokini lenago, f) tzarun papui, g) araucani, h) Ţara de Foc.

III. Seminţia *malaye*, împărţită în: a) malai, b) alfuruzi, c) polinezii din Hasar, d) papui.

IV. Seminţia *mongolă*, împărţită în: a) chinezi, b) japonezi, c) kamtchadani.

V. Seminţia *caucaziană*, care coprinde pe: a) greci, b) spanioli, c) arabi, d) persani, e) indieni.

Agassiz[79] a împărţit seminţiile după regiunile globului în:

1. Polinezianul fără locuitori.
2. Australianul, locuit de negritos şi papuas.
3. Malays, locuită de indiani, negri şi albi.
4. Partea locuită de fauna ottentotă, boşimană şi hotentotă.
5. Africana, unde locuiesc hovaşi şi sacolavaşi.
6. Partea locuită de rasa europeană.
7. Partea locuită de rasa mongolă sau asiatică.
8. Rasa americană.
9. Rasa arctică.

Agassiz, ca şi Prichard, consideră că emigraţiunile popoarelor s-ar fi făcut atît pe uscat cît şi pe apă şi că trecerea din Europa în America şi viceversa s-a făcut prin strîmtoarea de Bering. Crede cu Quatrefages şi cu Humboldt că europeanul arian ar fi originar din Europa şi că a pornit din Munţii Bolorului şi Hindukohului, unde mamagizii reprezintă astăzi tulpina originei lor. *Zend-Avesta* ne spune că acest soi de oameni au ieşit dintr-o regiune cam cu poziţiunea Finlandei.

Deşi Quatrefages nu pune mare importanţă pe coloarea pielei, căci o consideră numai ca un efect pur de optică provenit din calitatea epidermei, mai mult sau mai puţin groasă şi transparentă, iar nicidecum din deosebirea de însuşiri fizice, dar tot nu este mai puţin adevărat că cei

mai mulți antropologi și etnologi au adoptat mai mult sau mai puțin coloarea ca distincțiune a grupelor celor mari.

Soiul negru

Acest soi, numit de Humboldt etiopic, pe care, după cum am văzut, îl împărțea în patru despărțiri, constituie mai multe triburi și popoare cari locuiesc:

a) În Asia de jos spre Arabia.

b) În Africa, spre răsărit de Muntele Bolor, unde această țară se leagă cu Indukhumul septentrional și se întinde în sus spre Tchiam-Camc spre Kulankul.

c) În Essam la sud de Queda.

d) În Formosa, la sudul Iaponului.

e) În Segistan spre lacul Zarah.

Idiomele vorbite astăzi de negri, deși nu au nici o asemănare cu limbele indo-europeane, dar tot se găsesc într-unele dintr-însele multe cuvinte asiriane și indiane, de ale Caldeei și ale Libiei. Gesenius, care s-a ocupat cu limbele semitice[80], zice că ambezicul și gheezu aparțin tulpinei arabe.

Cît pentru cuvintele asiriane, indiane și cananeane cari se găsesc în unele dintr-aceste idiome, ele provin fără îndoială din amestecul cu seminția hamită din timpii cînd aceasta a venit peste cea neagră ș-a cotropit-o, precum și de la negrii încurciți cu soiul cel galben, neamuri peste cari au venit mai în urmă soiurile albe de s-au amestecat cu dînsele.

Soiul alb

Acest soi, pornind de la miazănoapte, s-a lăsat spre sud, copleșind pe celelalte, precum vedem că fac astăzi americanii cei albi, porniți de la răsărit spre apus, din deosebite părți ale Europei, împingîndu-se neîncetat peste semințiile negre și roșii și izgonindu-le tot spre sud.

Locul care pare să fi fost leagănul omului alb este acela unde munții despart cele două mari șesuri ale Asiei, unde

zăpezile se transformă într-o mare de gheață; locul unde indienii zic că se desparte țara bogăției de țara morții; unde clima este aspră, vînturile înghețate și iarna lungă; țara pe care Alexandru Humboldt a descris-o astfel:

„Cercetările ultimilor ani și convicțiunea dobîndită despre bogăția metalică ce posedă chiar în zilele noastre Asia boreală ne conduce, vrînd nevrînd, la iseduși, la arimaspi și la grifoni, la acei păzitori ai aurului, cărora Arist din Proconea[81] și Herodot, 200 de ani după dînsul, le-a făcut o așa de mare celebritate. Am vizitat văile, zice Humboldt, unde s-a găsit acum cincisprezece ani, pe vărsătorul meridional al Uralului, la o adîncime numai de cîteva degete sub iarbă, unul lîngă altul, bulgări gogoneți de aur de o greutate de treisprezece, șasesprezece și pînă la 24 de funți. Este foarte probabil că să fi existat acolo odinioară bucăți și mai voluminoase de acest metal, chiar la suprafața pămîntului. Cum dar să ne mirăm că acest aur, care ne aduce în minte blocurile rătăcitoare *(blocs erratiques)*, să nu fi fost adunat de popoare, de vînători, de pescari etc. Acest loc este acea Hataka, țara aurului, despre care pomenește geografia mitologică a indienilor, unde tezaurele erau abondente și erau păzite de gnomii numiți Guhyaka (ascunzători), un popor în care trebuie să recunoaștem pe finezi, ocnozi, cari sunt de o talie ghemuită.

Dincoace, pe cestlalt vărsător, locuiesc animalele cele mai nobile, cele cu blană fină și cu lînă prețioasă: castorul și samurul; acolo a fost leagănul omului alb: Aria, o seminție care, deși se înfățișează astăzi cu diferite varietăți de soiuri și de subsoiuri, dar pe care nici istoria, nici știința nu ni-i arată în stare de adevărată sălbăticie. S-ar crede că de la întîia sa aparițiune acest soi a fost înzestrat cu calități cari îi dau o adevărată superioritate asupra celorlalte. El nu s-a găsit nicăieri într-o stare îndobitocită, fără idee de dumnezeire; chiar pînă a nu ieși din Asia centrală, el avea idei de cunoștințe de cosmogonie; păstra tradițiunile și suvenirea străbunilor săi noahidi [82] și a patriarhilor de dinainte de catastrofa cosmică și distingeau sub numele de Ham, Sem și Iafet deosebitele ramuri ale neamului omenesc. Nicăieri nu s-a găsit fără religie; pretutindeni a avut locuințe, monumente și turme de vite; se servea de bou și de cal la trebuințele sale".

Humboldt mai adaogă că aceste două mari grupuri de o parte și de alta a munților, adică lumea anglo-indiană de o parte și lumea ruso-siberiană de cealaltă, nu puteau comunica între dînsele decît prin regiunile de jos ale Bactrianei[83].

„Aş putea zice, urmează Humboldt, că comunicau prin depresiunea pămîntului care înconjoară Aratul[84] și malul oriental al Caspicei, depresiune care există între Balkh și Astrabad, ca cea dintre Iackhand și istmul Trouk-kmenilor, o bandă de pămînturi foarte roditoare, printre cari Oxul și-a deschis curgerea și care a devenit drumul spre Delhi și Lahore și prin care comunică Kabulul cu Khiva și cu Oremburgul... Măsurători recente, de o foarte mare precizitune, făcute asupra acestei depresiuni a pămîntului asiatic, au rectificat noțiunile greșite ce existau mai înainte. Ea se prelungește negreșit și peste malul occidental al Mărei Caspice; dar cînd se coboară cineva de pe șesul Persiei spre Tiflis, prin Tebriz și prin Erivan, șes de 1.200 sau 1.400 de metri de înalt, întîlnește șira Caucazului care se prelungește pînă în albia celor două mări. La o înălțime de 7.530 de picioare se află un drum militar foarte frecuentat astăzi."

Hamiții

Cu 5.000 de ani a. C., pe cînd pare că începe istoria omului, una din acele seminții, cam de felul finezilor, împinsă poate și dînsa de alte seminții, a trecut treptat în țările de jos ale Orientului, năvălind peste seminția cea neagră și cotropind-o. Acea seminție aparținea seminției hamite, care, curcindu-se cu cea neagră autohtonă peste care a năvălit, a produs un soi nou intermediar, care participa de la amîndouă soiurile în toate privințele, posedînd mai multă energie decît soiul cel negru și mai moale decît cel alb hamit; mai alb decît cel negru și mai negru decît cel alb. Urmașii lui Ham, prin curcirea lor cu negrii, nu au putut produce decît o seminție smolită, căreia etnologii i-au dat numirea de soi melanit sau meaniani. Numirea de Canaan nu a putut avea niciodată semnificare de Țara negrilor. După acest întîi amestec al albilor cu negrii, în care elementul negru, fiind negreșit mai numeros, a trebuit să

predomine la început, au urmat alţi noemiţi, tot din descindenţa lui Ham, tot într-aceeaşi direcţiune, ca şi acei cari s-au precedat; introducîndu-se în mijlocul hamiţilor, deja alteraţi şi transformaţi în melaniţi prin amestecul cu negrii, s-au curcit şi ei şi au format, cu soiul deja alterat, un alt soi, intermediar între albi şi melaniţi, soi din care au izvorît popoare de o mare importanţă în istorie, precum a fost caldeenii, asirienii şi egiptenii.

Fără îndoială că hamiţii, veniţi de la nord-est, au adus cu dînşii idiomele vorbite de seminţiile albe şi au introdus puţinele cuvinte indo-europene cari se află în idiomele negre şi melanite, precum şi în limba hamiţilor, a trebuit să se introducă cuvinte ale idiomelor negre: o adevărată confuziune în limbi.

Popoarele ieşite din întîiele amestecuri a acestor două soiuri în cari sîngele negru predomină au fost mai toate dispuse la o viaţă de lux şi de desfrînare: religiunile lor erau pline de practice crude şi sîngeroase: numai ţara Canaanului, unde hamiţii se amestecase mai puţin cu negrii şi unde soiul lor primitiv nu se alterase prea mult, căci se împinsese mai departe spre sud şi rămăsese mai feriţi de acea mare corupţiune, acolo se formase societate regulată care ajunsese a avea legi, o ierarhie şi se deosebeau de curciturile succesive pînă ce mai tîrziu, curcindu-se şi ei şi ajungînd ca sîngele soiului negru să covîrşească, au început a se conrumpe la rîndul lor; iar atunci Palestina a trebuit să cază sub acţiunea asirienilor şi să ajungă a fi supusă ordinelor ce-i veneau de pe malurile Eufratului şi a nu putea să se mai sustragă acţiunii niniviane decît puindu-se sub influenţa egiptenilor din Memfis. Pe atunci Sidonul şi Tirul, oraşe mari şi bogate, trimiteau producţele şi mărfurile lor în Asiria şi în porturile de pe coasta mediterană, şi le aduceau din Spania aur şi lemn, din Grecia vite, din Egipet robi furaţi şi concurau cu arabii kuşiţi în comerţul de parfume, de băcănii şi de os de fildeş, producte pe cari le aduceau din Yemen, din Indii şi de pe coasta Africei. Bogăţia, care făcuse mai mult timp prosperitatea acestor două oraşe, le legară de Niniva şi de Teba atît, încît asirienii şi egiptenii nu aveau nici măcar trebuinţă să tragă sabia în contra acelor feniciani, ca să-i supuie voinţei lor; le era destul să ia din timp în timp măsuri fiscale în contra provenințelor de la dînşii

şi astfel fenicianii ajunsese a nu avea de fapt decît o umbră de independinţă şi să devie în realitate umili vasali ai puternicilor consumatori pe cari îi consideră ca pe nişte zei pentru vitejia lor.

Tirul şi Sidonul nu erau numai oraşe industriale; ele ajunsese a fi oraşele cele mai principale ale schimburilor de comerţ, unde diferitele seminţii se amestecau în toate modurile şi în toate proporţiunile cu fel de fel de elemente. Prosperitatea lor, deşi ajunsese la un grad foarte mare, dar erau slabe şi fără putere de apărare; clasele de jos îmbogăţindu-se şi nemaivoind să se supuie privilegiurilor claselor domnitoare, cari erau de un soi mai curat şi mai puţin amestecat, au început răsculări şi persecuţiuni în contra nobililor, încît pe la anul 829 a.C. nobilii, văzîndu-se ameninţaţi şi fiind în neputinţă de a-şi păstra autoritatea şi privilegiurile asupra poporului de jos, au părăsit oraşele şi unii s-au dus de au fundat oraşul Aradus[85], şi alţii s-au stabilit pe coasta Africei în faţa Siciliei, unde au întemeiat vestita Cartago, oraş care în foarte scurt timp s-a rădicat ca prin farmec şi a absorbit una cîte una coloniile tiriane, astfel că pe la finele secolului [al] VIII[-lea] ajunsese a poseda o mulţime de stabilimente pe toată coasta Mediteranei pînă în insula Sardiniei; poseda Insulele Baleare şi în secolul [al] VI[-lea] deposedase pe feniciani de toate cetăţile lor din Occident. Strabon spune că p-atunci o mare parte a Spaniei, cu 300 de oraşe după ţărmurile Mediteranei, erau locuite numai de feniciani, populaţiune melanită curcită cu hamiţii; Homer vorbeşte de aversiunea ce aveau populaţiunile anticei Helade pentru cananeeni, cari erau popoare mici şi slabe, dar pline de răutate şi crude.

Supremaţia Cartaginei asupra hamiţilor melaniţi i-a dat preponderenţă asupra tuturor popoarelor mai smolite, cari rămăsese în pămîntul Canaanului, unde spiritul de sediţiune mergînd tot crescînd făcuse ca Tirul să devie un oraş de perdiţiune, urgisit într-atît, încît la apropierea lui Alexandru toate oraşele au dat concursul lor cuceritorilor. Astfel a finit acest oraş care fusese intrepozitul cel mare al comerţului; şi atunci oraşele greceşti s-au substituit activităţii sale, iar Cartago a ajuns a avea toată supremaţia mării, supremaţie în contra căreia regii Persiei nu au putut cugeta decît după ce au supus Fenicia şi Egiptul.

Pe ruinele orașelor feniciane s-au rădicat mai întîi Cartago și pe urmă statele ebreești, arabe, lidiane și frigiane, cari nu au izbutit a fi decît niște satelite ale asirienilor, cari le dominau pe toate.

Antichitatea a recunoscut totdauna popoarelor din regiunile mesopotamice o superioritate de rasă asupra celor izvorîte din Ham și din Sem. Aceasta se dovedește mai cu deosebire prin cercetarea limbelor semitice vorbite de acele popoare, în cari deși se găsesc cuvinte din limba negrilor, aduse de amestecul lor cu melaniții, dar ele se vede că au alterat limba arabă mai puțin decît pe cea hebraică și armeană. În idiomul armenesc cel vechi găsim elementul limbelor indo-europene; iar în limba mezilor, sunetele semitice și indo-europene sunt și mai numeroase.

D-l Young, care a făcut un studiu profund de limbi, a parvenit printr-un calcul de probabilități, ca să zic așa, la niște rezultate foarte importante. El și-a pus întrebarea care este numărul cuvintelor identice în două limbi, cari poate autoriza a se crede că acele cuvinte au aparținut uneia și aceleiași limbi.

Dintr-acele calcule rezultă:

1. Că comunitatea unui singur cuvînt nu are nici o însemnătate.

2. Că două cuvinte comune dau probabilitatea de trei contra una că au origina lor de la aceeași limbă.

3. Că dacă sunt 3 cuvinte comune, probabilitatea este de 10 la 1.

4. Cînd sunt 6 cuvinte comune, probabilitatea este de 1.700 la 1.

5. Și cînd sunt 8 cuvinte comune, probabilitatea este de aproape 100.000 la 1.

Este aproape cert că existența a opt cuvinte comune la două deosebite limbi este aproape o certitudine că ele au aparținut la început uneia și aceleiași limbi; iar cînd sunt izolate dintr-o limbă străină, este o dovadă că ele au fost importate.

Sunt popoare care și-au schimbat limba, precum se vede la Insulile Canarii, unde urmașii guauchilor, au adoptat toți limba spaniolilor, precum sunt bulgarii cari au adoptat limba slavă.

După ce am indicat astfel tranziţiunile de la elementul alb la cel negru, trecînd prin deosebitele proporţiuni de amestec de sînge adus mai întîi de noemiţi, hamiţi şi mai în urmă de semiţi, avem o scară de popoare care merge albindu-se spre nord şi negrindu-se spre sud. Peste o seminţie neagră s-a superpus un strat subţire de seminţie albă, peste care curcitură a venit de s-a superpus un alt rînd de seminţie de oameni albi, cari rînduri, succedîndu-se tot mai dese şi mai numeroase, au dat loc la soiuri din ce în ce mai superioare, cu cît merg spre cele mai albe; şi mai inferioare cu cît merg spre cele mai negre.

Seminţia care a pus cea dintîia temelie a statului asirian a fost acea a lui Nimrod, una din cele mai energice şi mai inteligente. După părerea lui Rawlinson[86], zicerea Nimrod însemnează în limba asiriană posesor, titlu ce s-a dat celor dintîi locuitori albi cari au venit în Caldeea de jos.

Aceşti asiriani, amestecîndu-se cu hamiţii melaniţi, au produs un alt soi, mai puţin amestecat cu sînge negru decît melaniţii propriu-zişi.

De vom aplica teoria împingerii populaţiunilor unele asupra altora, de la nord spre sud şi a curcirii neamurilor mai multor seminţii albe venite una după alta, cari acoperind prin cucerire şi curcire pe cei care i-au precedat în emigraţiuni şi în expediţiuni, vom înţelege că cu cît mergem spre sud, cu atît trebuie să domine elementul smolit, pînă ce ajungem la cel negru curat, în care n-a putut pătrunde încă elementul cel alb. Şi cu cît vom merge mai spre nord, cu atîta trebuie să domine elementul bălan, pînă la cel alb curat. Astfel că ne-am putea închipui scara soiurilor de oameni ca un lavi cu tuş, care, începînd de la albul hîrtiei, ar ajunge la negrul cel mai întunecat prin tuşe subţiri şi succesive, trecînd prin toate tonurile intermediare.

Noahizii hamiţi se pot clasa în două categorii:

1. Noahizi hamiţi, ieşiţi din munţii cari despart Asia de sud de cea septentrională, trecuţi mai tîrziu în ţările de jos.

2. Hamiţii curciţi, cari au întemeiat dinastia asiriană, conduşi de Nimrod şi cari împreună cu hamiţii din Caldeea de jos au întemeiat imperiul egiptean.

Două popoare cari au dat lumei Ninive şi Memfis.

Semiţii

Mergînd înainte cu curgerea neamurilor de la nord spre sud, un alt ram al seminţiei lui Noe, care să trăgea dintr-un alt fiu al său, a pornit tot într-acea direcţiune, căutînd poate o climă mai caldă, mai dulce; precum şi cei de la sud sunt uneori porniţi a căuta o climă mai temperată spre nord; şi cînd hamiţii se amalgamau cu negrii şi cu melaniţii şi se lăţeau spre coasta Arabiei pînă la răsăritul Africei, alte seminţii albe coborau dinspre munţii Armeniei şi despre partea meridională a Caucazului şi se concentrau în mijlocul regiunilor muntoase ale Caldeei, unde regenerau sîngele amestecat şi alterat al hamiţilor şi le dădeau vigoarea ce pierduse. Soiul primitiv al acestor noi noemiţi, împingeau pe elamiţi şi pe elimei spre s.-e. Urmaşii lor, lidienii şi canii, au acoperit Asia Mică şi au trecut în Creta, de unde mai în urmă s-au întors cu numele de filisteni şi au ocupat Cicladele, Thera, Melos, Citera şi toată Tracia, întinzîndu-se pe Propontida, în Troada, pe litoralul Greciei, au ajuns pînă la Malta, la Insulile Lipari şi în Sicilia[87].

Un alt ram al semiţilor trimite hoarde pînă în partea de miazăzi a Arabiei; pe acestia antichitatea greacă şi latină îi cunoaşte sub numele de homerizi. Ei sunt arabi şi egipteni, de la cari etiopianii au împrumutat civilizaţiunea lor şi cari, mai în urmă, au format statul cel mai glorios.

Prin venirea acestor noi seminţii s-au acoperit cîmpiile Asiriei cu oraşe strălucite; ei au fundat Niniva, Ascalonul, Babilona, Sichemu, Damascul şi Sidonul, oraşe mari pe lîngă cari Rawlinson mai numără şi Nifera, Wacka, Samhara sau Lanchara, unde crede că rezida regele Elamului, numit Chedar. Rawlinson mai adaogă că capitala lui Sennacherib era Dumias, iar nu Babilona.

Acest neam, unit cu ismaeliţii, au ocupat mai multe pămînturi ale Italiei şi ale Spaniei; în timpii romanilor, ei ajunsese destul de numeroşi, iar oraşele lor erau sub influenţa civilizatoare a Asiriei.

Schaltz arată că pe lîngă lacul Van se află acele movile gigantice, cari ne transportă cu gîndul dincolo de timpii cînd s-au despărţit hamiţii cei albi de cei cari se contopise cu elementul negru.

Un tip care seamănă foarte mult cu acesta se găsește la indieni, la celți, la slavi, la unele populațiuni de pe malul fluviului Amur și la picioarele Aleganilor, unde sunt amestecați cu teocalizii mexicani.

Pe cînd semiții ajunsese la Caldeea de jos, coborîndu-se din munți, cam pe la anul 3000 după calculul lui Rawlinson, sau 2000 a. C. după calculul lui Movers, au ajuns încetul cu încetul să domine pe hamiți, prin superioritatea lor în războaie cu babilionenii și asirienii, pînă a le da regină pe semita Semiramis, o fostă servitoare.

Acești semiți s-au întrodus mai întîi în zidurile Sidonului, ale Palestinei și ale Tirului ca soldați mercenari, ca marinari și ca muncitori; pe cînd urmașii hamiților, nemrozii curciți cu negrii, căzuse atît de jos prin desfrînări, încît nu mai erau în stare a se împotrivi unei năvăliri și erau siliți să se adreseze la trupe mercenare de semiți, carieni, pisidiani, siciliani și lidieni, cari purtau căști de metal, săbii, lănci și săgeți, cuirase și paveze, erau îmbrăcați cu tunice strîmte. Astfel semiții s-au întrodus în Caldeea, chemați pentru apărarea orașelor și a corăbiilor, și au ajuns a se face stăpîni, pentru că hamiții, în starea de corupțiune și de moliciune în care ajunsese, părăsise cu totul armele și numai nobilimea compusă din hamiți feniciani mai purtau arme, dar și aceștia o făceau numai ca o dovadă de imitație pentru străbunii lor nemrozi și numai ca vînători.

Pe de altă parte în Sogdiana, sau în Pundjabu de astăzi, se stabilea o altă tabără de albi, între cari erau arianii heenici și arianii zoroastrii, cari, căutînd să pătrundă spre apus, se împingeau asupra semiților și îi sileau să se coboare de la munți la șes spre miazăzi, în partea unde se afla statele cele mai considerabile fundate de hamiții melaniți; pe urmașii acestor hamiți nemrozi pe cari supusese semiții aduși ca soldați mercenari; dar acei semiți, împinși de arianii helenici și de zoroastri, și-au alterat și ei puritatea neamului lor prin curcirea cu hamiții melaniți și cu hamiții nemrozi; și-a alterat foarte mult chiar limba, deși dialectele lor sunt cunoscute sub denumirea de dialecte semitice, dar zicerea este improprie, căci elementul hamit domină.

Această mișcare a arianilor cei helenici, împingînd spre Media și cei zoroastrii, spre Europa, la anul 2000 a.C. silea pe semiți să părăsească pămînturile dobîndite și să se îm-

pingă tot înainte, astfel că orice victorie a arianilor în contra semiților era tot în paguba Babiloniei, căci învinșii erau siliți să se retragă către părțile Caucazului și ale Mării Caspice; astfel, cea dintîi emigrațiune semită a cotropit statele Caldeei de jos; și mai în urmă, emigrațiunea semiților ioktanizi s-a întins pînă în Arabia, și alte emigrațiuni s-au întins spre părțile maritime ale Asiei de sus; împinși tot astfel în toate părțile de ariani, semiții au coprins tot universul hamit.

Într-acea vijelie de emigrațiuni, un semit cu numele Thareu, din neamul Arfaxade, de naționalitate hebraică, trecînd în Caldeea de sus, țara muntoasă a Urului, a pornit spre sud, ducînd pe fiul său Abraham și pe fiica sa Sara, femeia lui Abraham și soră de o altă mumă. A pornit cu turmele de cămile, de vaci, de oi și de capre, mergînd spre pămîntul cel bogat al Canaanului.

Thareu a murit înainte d-a ieși din Mesopotamia, iar fiul său Abraham, urmînd drumul înainte, a ajuns bogat în pămîntul făgăduinței, unde el și moștenirea lui a devenit puternică. Abraham se crede să se fi născut pe la anul 2017 a.C., în urma năvălirilor neamurilor ariane și înaintea ridicării dinastiei celei noue a asirienilor.

Thareu se trăgea din tulpina din care ieșise și ioktanzii, a cării ramuri au format statele lui Peleg, lui Behan, lui Servady, lui Nahar etc.

Acest fiu al lui Thareu, Abraham, a devenit fondatorul mai multor popoare, precum cele ieșite din fiii lui Iacob, arabii occidentali sau ismaeliții, cari au împărțit dominațiunea peninsulei cu ioktanzii, cu hebreii și cu hamiții kușiți, neam viguros, care mai tîrziu, cu Mahomet în capul lor, a dat un nou avînt rasei semite.

Din toate aceste popoare semite, acela care a fost mai puțin amenințat de acțiunea asirianilor au fost israeliții; ei se credeau o rasă superioară neamurilor cu cari trăiau și căutau a-și păstra curățenia descendenței; purtau numele de ebrei sau iudei.

Însă cu toată străjnicia clerului, care nu-i lăsa să cază în abuzurile emanatismului oriental, și cu toate prescripțiunile legei israelite, care oprea amestecul de sînge cu alt neam, tot nu s-a putut opri curcirea cu alte seminții, și mai ales cu cananeenii amaleki.

La hebrei, ca şi la arabi, încurcirea nu era oprită între rudele de aproape; Sara, nevasta lui Abraham, îi era soră de tată; cu toate acestea nu se poate zice că acest neam să fi rămas mult timp în stare de neamestec de sînge, căci Iacob, nepotul lui Abraham, de la cele două femei, Lia şi Rachela, a avut opt copii, iar pe ceilalţi patru i-a avut de la roabele lui, Bala şi Zelfa. Iosif a avut de soţie pe o egipteană hamită curcitură şi cu toată asprimea Zorobabelei nu s-a putut împiedica amestecul de sînge cu alte neamuri. Iehu, Iehelon şi Coreu erau producte ale curcirii cu melaniţii choreeni sau horseani prin Alibama, fiica Anei şi nepoata lui Iebeon, pe cînd imperiul lui David se întindea pînă la Eufrat.

Hebreii nu au avut niciodată o civilizaţie proprie a lor. Ewald dovedeşte că şi obiceiurile şi cultura lor le-a venit din Mesopotamia, ca şi a fenicienilor, cu deosibirea că hebreii au mai adoptat multe şi de la egipteni. Luxul din timpii lui David şi Solomon era o imitaţiune tiriană şi ninivită. Solomon, cînd a voit să rădice un templu măreţ în Ierusalem, a adus arhitecţi şi sculptori de la Niniva, căci oamenii cei mai luminaţi şi mai meşteri se găseau în Mesopotamia, veniţi acolo din Indii şi din China.

Limba hebreilor s-a alterat mult prin amestecul cu dialectele filistenilor şi edomiţilor, a amaleciţilor şi a amorheenilor; şi abaterile de tot felul ale israeliţilor mersese pînă la apostazia religioasă.

Ei au făcut să disparā mai multe populaţiuni sălbatice, un fel de trogloditi, ca boşimanii de astăzi, şi pelasgice, precum era choreenii, pe care vitejia lui Goliat nu i-a putut apăra în contra urmaşilor lui Esau[88].

Moors împarte limbele semite în patru grupuri mari:

1. dialectele fenician
   „ punic
   „ libic, din care derivă dialectul berber, care se vorbea în Sahara şi în Insulile Cananei
2. „ hebraic cu variaţiunile lui
3. „ armean cu ramurile lui
4. „ arab
   „ gheez
   „ ambaric.

Gesenius consideră dialectele semitice ca nişte limbi incomplete, avînd o mulţime de consoane guturale, rolul glasnicilor fiind foarte subordonat şi dependinte unele de altele. Ele au o mare neregularitate în formaţiunea modurilor, posedînd numai doi timpi pentru verbi; şi sintaxa lor consistă într-o simplă juxtapunere a părţilor frazelor. Complementul sistemului semitic se găseşte şi în limba africană.

Cercetările lui Gesenius asupra idiomelor negrilor dovedesc îndestul de lămurit că limbele semitice s-au alterat mai mult prin amestecul dialectelor negre, cu care el a găsit că există o mulţime de relaţiuni, mai ales cu dialectele asiriane, ale Indiei, ale Canaanului şi ale Libiei.

Îndată ce intrarăm în ţările de la nordul Mediei, trecem la idiomele zende, în care idiomul semitic se găseşte într-o stare cu totul subordonată, pe cînd spre miazăzi, la Pelyi, elementul indo-european se află şi mai amestecat cu cel semitic. Numai la n.e., se găsesc cele dintîi ţărmuri indiene, în care se găseşte prototipul limbelor albe, reprezentate prin limba sanscrită.

După aprecierile lui Klaproth, lui Roediger şi lui Pott[89], cu cît se coboară cineva mai spre miazăzi, cu atît amestecul cu elementul semit este mai mare, şi cu cît înaintează spre nord, cu atît elementul arian este mai curat.

Din toate fundaţiunile hamito-semitice, statul asirian era cel mai înapoiat din toate cîte se coborîse din munţi despre n.e., şi luase acea direcţiune. Dinastia hamo-semitică caldeeană a pus capăt dominaţiunii exclusive a hamiţilor pe la anii 2000, de către nişte hoarde venite de la munte, cărora istoria le dă numele de medice. Movers şi Gobineau consideră pe mezi ca seminţie caldeene şi ca adevăraţi fondatori ai unei dinastii asiriane. Iar Ewald îi consideră ca popor arian sau indo-european servind prin curcirea lor cu semiţii, ca o tranziţiune de la unii la alţii; încît se poate zice că ei au fost cei din urmă semiţi şi cei dintîi ariani.

Naţiunea medică nu a fost niciodată numeroasă şi dacă pe la secolul [al] VII[-lea] a.C., a dobîndit asupra statelor asiriane autoritatea ce pierduse cu 14 seculi mai înainte, cauza a fost că bastardarea raselor hamo-semitice, prin amestecul lor cu mai multe naţiuni ariane, care nu apăruse încă în regiunile de la s.o., pe care mai în urmă le-au coprins

între triburile persice, astfel că mezii formau un fel de avangardă a familiei ariane, nu erau susţinuţi de celelalte popoare rude, fiindcă acestea se coborîse spre părţile meridionale şi fiindcă după pornirea arianilor, helenii, a căror emigraţiuni împingeau necontenit hoardele semite spre lumea asiriană şi cananeană, o civilizaţiune impozantă, care avea o acţiune foarte mare asupra popoarelor arianozoroastice în regiunile dintre Caspia şi Hindukho, şi mai ales în Bactriana, unde domina cetatea Balk, muma oraşelor. Activitatea ce mai rămînea nu se arunca spre Asiria, ci spre regiunile Indiei către Pundjab. Atunci mezii, mai slabi decît bandele semite coborîte de la nord, cari zguduiau dominaţiunea lor, îi silea la luptă, ei cari rezidau în oraşele Asiriei, pierduţi în mulţimea hamo-semitică, sîngele lor s-a alterat, precum s-a alterat acel al celor dîntîi caldeeni, cînd dominaţiunea medică a fost răsturnată şi cînd statele asiriane şi-au luat strălucirea şi au servit ţara mezilor, s-au aruncat spre nord şi spre răsărit, pustiind Bactriana, şi au pătruns pînă la cele dîntîi margini ale Indiei, au recucerit Fenicia, pe cînd puternicii monarhi babiloniani fondau la răsărit împrejurul Kandaharului de astăzi, cetatea Kopheu, descoperită de Rawlinson; Mebudj se rădică pe Eufrat, Damas şi Gadara mai la apus.

Civilizaţiunea semită trecea peste Halis şi se organiza pe coasta Troadei, în ţările lidiane, suveranităţi independinte.

Ceea ce a impresionat mai mult pe greci în timpul lui Agamemnon, cînd au văzut asiriani veniţi în ajutorul lui Priam, a fost coloarea lui Memnon, fiul Aurorei. Rapsozii au dat acestor popoare numele de etiopi.

După distrugerea Troadei, asirianii, care favorizase intemeierea oraşelor maritime în ţara filistenilor, la nordul Asiei Mici, i-a făcut să ierte grecilor distrugerea unui oraş care le era tributar.

Amestecul hamiţilor şi al semiţilor cu sîngele negru a dat soiul asirian, tot pe atunci pe cînd niniviţii se aşezase pe valea Nilului.

Statuia tiranului Memnon, care se află în Muzeul Britanic din Londra, dovedeşte într-acest chip tipul alb, asemenea şi picturile şi toate celelalte statue de regi şi preoţi, de şefi militari aparţin, daca nu soiului curat alb, dar cel

puţin unei varietăţi care nu se depărtează mult de omul alb; dar lărgimea obrazului, mărimea urechilor, proeminenţa umerilor obrazului, grosimea buzelor dovedesc un amestec însemnat cu sîngele negru a varietăţilor cu părul creţ şi cu păr lins. Tot astfel este şi cu egiptenii.

Blumenbach crede că, judecînd după capul lui Ramses, acest soi alb aparţinea tipului indian. După Guignes[90], strămoşii lui Sesostris ar fi o colonie chineză. După părerea lui Gardner[91] şi a lui Wilkinson, monumentele cele mai strălucite de arta şi de puterea militară a egiptenilor ar trebui clasate între domnia lui Osistasc, rege de a 18-a dinastie, şi a lui Diaspolit a dinastiei a 19-a: Ramses [al] III[-lea] Mi-A-Moun între 1740 şi 1355 a.C. Epoca piramidelor datează de mult mai înainte. Bunsen dă piramidelor de la nord de Memfis anul 2120 a.C., rădicate de Sufis şi de fratele său Sensufis.

Limba cea veche a egiptenilor se compune din trei părţi: una aparţine limbilor negre, alta provine din contrastul limbelor negre cu idiomul hamit şi semit, intitulată limba semită, şi cea d-al treilea, foarte misterioasă, foarte originală şi care pare a dovedi, pînă la un punct, afinităţi ariane şi o înrudire cu sanscrita. Bohlen zice că daca aceasta ar fi bine dovedit ar putea servi să ne arate itinerarul ce au urmat colonii albi, veniţi în Egipet din Pundjab pînă la gurile rîului Indus şi de acolo pe valea Nilului de sus.

Locurile la cari civilizaţiunea egipteană şi-a înfiinţat cele mai vechi splendori sunt sus mult de delta, afară de coasta Arabiei, unde sterilitatea locului nu permitea stabilimente întinse, unde erau Philoteras, Wadi-Djasons împodobite de Amoun-in-Gori pe la 1686 a.C. Wilkinson crede că minele de smarald din Djebel-Zabara erau exploatate înaintea acestei epoce.

Dintr-aceasta că egiptenii erau stabiliţi în centrul văii Nilului, unii autori înclină a crede că ei nu aparţineau nici hamiţilor nici semiţilor, a căror drum spre Africa occidentală era pe malul Mediteranei; şi din argumentul că ei au un caracter adevărat caucazian se conchide că partea civilizatoare a naţiunii avea o origină albă; şi din urmele ariane cari se găsesc, conchid că aveau o origine identică cu familia sanscrită.

Iuba[92] consideră pe țărmurenii Nilului de la Siena pînă la Morve ca de proveniență arabă. Cu toate acestea egiptenii se considerau pe dînșii ca autohtoni.

Religiunea Egiptului, departe de a fi crudă ca a asirianilor, era de o mare magnificență; mai umană sub cei dintîi urmași ai lui Menes, desființase obiceiul ce aveau negri de a face jertfe ieratice.

În amîndouă țările, și în Asiria și în Egipet, se găsește instituțiunea castelor și dorința celor tari de a transmite puterea la urmașii lor, obligîndu-i a conserva puritatea neamului și considerînd această virtute ca un mijloc de dominațiune.

Toate ramurile neamului alb au încercat acest sistem exclusiv, dar nici unul nu l-a împins așa de departe ca adoratorii lui Vedas și lui Osiris. Cu toate acestea s-au văzut regi ca Amenofis I, care s-a însurat cu negre și regi corcituri cu negre ca Amenofis [al] II[-lea].

La egipteni, castele datau de la Seronchosis, al treilea rege din dinastia 3-a, pe care îl cunoaște istoria sub numele de Sesostris.

Monumentele cele mai vechi ale egiptenilor se află în părțile mai sus de mijlocul țărei.

AMINTIRI DIN PRIBEGIA DUPĂ 1848

I

Londra, fevruarie 1888

Dragul meu amic[1],

Ştii că la Constantinopol rar să nu te pomeneşti din somn în sunete de tun, al căror număr variază după rangul localităţei unde s-a ivit incendiu.

În noaptea de Bobotează a anului 1853 căzu o zăpadă numai apă, un fel de lapoviţă; şi temperatura dedese în iarnă: o răceală umedă care te pătrundea pînă la os şi-ţi tăia puterile, un frig cu totul necunoscut în ţările unde oamenii au sobe şi ferestre îndoite.

Mă culcasem şi d-abia începusem a mă obicinui, clenţănind din dinţi, cu temperatura aşternutului şi cu reveneala cearşafurilor, cînd aud tunul; număr trei dătături, îmi zic că focul era undeva pe Bosfor şi mă afund mai adînc în plapumă. Mă lua somnul, cînd *becciul*, lovind de trei ori cu bîta în caldarîm, strigă: „*Iangîn vaaaa...r!... Ortakioida*“ (foc la Ortakioi). La această ştire sai repede din pat şi alerg la ciorapi şi la cizme; dar încălţîndu-mă încep a raţiona, şi-mi zic că pînă m-oi îmbrăca ş-oi da de vale la Tophanà, o să treacă un ceas; acolo, oi găsi n-oi găsi caic, dar zi c-am găsit; mai îmi trebuie un ceas, ba şi două, pînă la vadul de la Ortakioi; apoi mai pune vreo treizeci de minute la deal în sus, pînă la casa bancherului armean Pişmiş (casa la care mă interesam, căci îmi ţineam acolo hîrtii, într-un dulap la d-na Snadeska, o amică din copilărie a comitesei Edling, născută Sturdza), fac trei sau

patru ceasuri, timp destul ca să arză toată mahalaua, pînă ce oi ajunge eu. Mai bine să aştept să se lumineze.

În ziuă, cînd m-am dus să văd ce se petrecuse, am găsit casa arsă pînă la pămînt, împreună cu vreo sută, două de alte case; noroc că focul începuse de la deal şi servitorii chiriaşei, ajutaţi de oamenii proprietarului, avusese timp să scape obiectele şi sculele din casă, aruncîndu-le pe ferestre în grădină peste zidurile teraselor. Acolo am găsit şi eu hîrtiile mele vrafuri pintre spalierele de portocali şi de iasomii, amestecate cu apă căzută din cer şi din tulumbele pompierilor. Le-am strîns grămadă într-o boccea, pe care am purtat-o cu mine ani mulţi pe la Pera şi pe Bosfor, din casă-n casă, am cărat-o pe la Samos, pe la Bucureşti, pînă au ajuns la moşie la Ghergani. Acolo, cînd mi-am aşezat hîrtiile în bibliotecă, am ales într-un pachet corespondenţa emigraţilor noştri din timpul exiliului.

Mult am mai căutat acu doi ani acel pachet; am petrecut zile întregi, răsfoind cu ajutorul d-lui Bianu toate hîrtiile mele, fără a da peste dînsul; cînd astă-toamnă, voind să fac oarecari reparaţii la casă, lucrătorii au găsit acele hîrtii înghesuite între zid şi bibliotecă.

Am ezitat mult pînă ce mă hotărîi să le dau publicităţii, dar mi-am pus întrebarea dacă eram în drept să le distrug; căci, deşi printre dînsele sunt unele pline de bănuieli, de acuzări şi de invective; altele care respiră ură şi invidie, stare psihologică inerentă tuturor emigraţiunilor; căci exiliatul, depărtat de patrie, despărţit de familie şi de toate afecţiunile sale din tinereţe şi din copilărie, trăit în lipse şi privaţiuni, d-abia tolerat în pămîntul unde a putut găsi un trist adăpost, îşi înăspreşte spiritul, îşi împietreşte inima, se crede persecutat, tradat, spionat şi devine bănuitor, şi de multe ori chiar nedrept şi pizmuitor.

Mi-am zis că sunt unele din acele hîrtii cari au, poate, un interes istoric, altele iar cari, prin talentul şi patriotismul cu care au fost concepute şi redactate într-acei nenorociţi timpi, ne impun recunoştinţă către acei cari au ştiut să atragă atenţiunea Europei asupra ţărei noastre.

Păstrez originalele tuturor actelor ce voi publica aci; ele sunt la dispoziţiunea acelor cari ar voi să le vază sau să le controleze[2]. Cît pentru cele scrise de mine, epistole,

note şi memorande, cîte vor fi scăpate de foc, de apă şi din călătorii, îmi propui a le publica mai la urmă într-un volum separat.

*

În ziua de 17/29 mai 1848 mă îmbarcam la Brăila pe un vapor a „Lloydului" austriac, plin de greci şi de ovrei, cari fugeau de frica holerei; şi a treia zi în răsăritul soarelui aruncam ancora în Cornul de Aur, între Sarai-Burnu, Scutari şi Tophanà, unde furăm îndată înconjuraţi de toate părţile de bărcile *ghiumrucciilor*, cari se agăţau cu căngile de vapor, legănaţi de talazurile mării. Voiau să ne ia să ne ducă în fundul golfului, la vama de la Galata, ca să ne caute prin lăzi; noroc că servitorul de piaţă al otelului „Missiri" a venit de ne-a scăpat din mînile acelei lae de cerşetori patentaţi, astupîndu-le gura cu cîţiva gologani. Acel servitor, Charles, fostul călăuz al marelui poet Alphonse de Lamartine în călătoria sa în Orient, era fiul lui Giacomo, pictorul decorator care a zugrăvit divinităţile Olimpului ce împodobeau saloanele lui Grigore-vodă Ghica, casă căzută acum vreo cîţiva ani, prin cumpărătoare, în familia Lahovari; iar Giacomo, amicul lui Silvio Pellico[3] şi al lui Gonfalonieri[4], din pictor ajunsese birtaş la insula Pringhipo. „*Dunia ciarki feleki*" (lumea e o roată, lumea e ca o roată), zice poetul persan. Aci era acea roată, cînd holera a venit de a pus capăt acelei decadenţe, luînd într-o singură noapte pe Giacomo şi pe fiul său Carlo, în momentul cînd îşi făceau pregătirile d-a se duce să se înroleze sub bandiera eroului Garibaldi.

*

Îndată ce m-am instalat la otel, cea dintîi grijă mi-a fost de a mă prezenta generalului Aupick cu scrisoarea ce aveam de la doctorul Mandl, scrisoare despre care ţi-am vorbit[5] în epistola precedentă*.

La întrebarea mea dacă puteam să văd pe generalul, vestitul Nicol, portarul ambasadei, mi-a răspuns că generalul era stabilit la Terapia, în palatul de vară, şi că nu venea la Pera decît o dată pe săptămînă în zilele cînd sosea

* *Scrisori*. Ediţiune nouă, 1887, p. 722. Iată textul scrisoarei d-rului Mandl către generalul Aupick... (*n.a.*). Se transcrie scrisoarea, reprodusă în ediţia noastră, vol. I, p. 469—470.

vaporul mesageriilor de la Marsilia, iar, dacă aveam vreo afacere urgentă, puteam să mă adresez la vicontele de Reculot, întîiul secretar.

Profitînd de aceste indicațiuni, am intrat în cancelarie, ca să iau sfat de la secretar, cum să fac ca să pot vedea pe ambasador cît mai neîntîrziat.

Vicontele de Reculot era tipul adevăratului gentilom francez; tînăr, plin de amenitate, de școala acelor cari zic: „*Soyons citoyens, mais disons nous monsieur*"*. Liberal atît prin credințele sale proprii, cît și prin tradițiunile familiei căreia aparținea: nepot al generalului La Fayette și văr cu Ferdinand de Lasteyrie[6], făcea parte din grupul republican în capul căruia erau Arago, Garnier Pagès și Carnot[7]. Cu venirea Republicei din 1848, fusese numit prim-secretar la ambasada din Constantinopol, în locul ducelui de Beaufremot, deodată cu numirea generalului Aupick în locul baronului de Bourqueney.

Nu eram de zece minute la vorbă, cînd intră Cor, primul dragoman, vechi cunoscut al meu de la Paris. Acesta, după schimbarea cîtorva cuvinte de politeță, mă întreabă dacă cunoșteam pe Ștefan Golescu și de eram în bune relații cu dînsul, spunîndu-mi că după conținutul unei depeșe a lui Lamartine, atunci ministru trebilor din afară, era așteptat de ambasador. I-am explicat că împrejurări independente de voința sa oprind pe Ștefan Golescu de a călători, misiunea cu care era să fie însărcinat îmi fusese încredințată mie[8].

Ieșind de la ambasadă, am intrat cu dragomanul Cor în casă la socru-so, la bancherul Jaques Alléon, unde am găsit pe un alt vechi cunoscut, pe polonezul Czayka Czaykowsky, agentul principelui Adam Czartorysky, pe care bucureștenii mai tîrziu, pe la anul 1855, l-au cunoscut sub numele de Sadyk-pașa.

După o lungă convorbire cu acești doi vechi amici, Cor mi-a oferit să-l întovărășesc la Terapia, ca să mă prezinte îndată ambasadorului.

Generalul Aupick mi-a făcut o mică expunere, cam idilică, despre sentimentele pacinice de care era animat guvernul Republicei și despre sprijinul ce pot aștepta de la Republica Franceză toate naționalitățile cari aspiră la o viață

---

* Să fim cetățeni, dar să ne spunem domnule.

politică; mi-a zis că se simţea ferici a putea declara sus şi tare că a găsit în guvernul pe lîngă care era acreditat sentimentele cele mai generoase şi intenţiunile cele mai binevoitoare pentru populaţiunile creştine al Imperiului otoman, asigurîndu-mă că puteam conta pe concursul şi pe sprijinul Porţei pentru izbînda misiunei mele.

M-a sfătuit să văz cît mai curînd pe Rifaat-paşa, ministrul afacerilor streine, prevestindu-mă totodată că orice i-aş destăinui avea să fie ştiut chiar de a doua zi de internunciul Austriei, baronul Stürmer; mi-a recomandat deplină încredere în marele vizir, patriotul Sarim-paşa, şi m-a sfătuit să nu văd de îndată pe seraskierul (ministru de rezbel) Riza-paşa, căci voia să-l informeze chiar el însuşi de misiunea cu care eram însărcinat. Riza-paşa era p-atunci ministrul cel mai influent la palat, partizan călduros al alianţei franceze şi amic personal al generalului Aupick.

Chiar de a doua zi am început alergările mele, urmînd sfaturilor ambasadorului Franţei.

Expunerile mele despre aspiraţiunile şi determinarea românilor produceau cea mai bună impresie asupra miniştrilor Porţii. La toţi găseam încurajări şi asigurări că vom fi susţinuţi. Eram bine informat de tot ce se petrecea la Poartă; cunoşteam, încă de cînd eram student la Paris, pe Emin Muhlis-efendi, p-atunci prim-secretar al ambasadei otomane de la Paris şi pe colonelul Mehemet-bei, ataşat militar în timpul ambasadei lui Reşid-paşa, tineri pe cari acum îi găseam pe unul mare dragoman al Porţei şi pe celalalt general de divizie (Mehemet-Kibrisli-paşa), comandant al armatei Irakului şi Arabistanului, chemat la Constantinopol, ca să fie trimis ambasador la Londra.

*

În seara de 18/30 iunie, aflîndu-mă la Boiagikioi la Emin-efendi, mi se spune că venise ştiri la logofătul Aristarchi că în Bucureşti poliţia făcuse arestări şi că oraşul era în mare fierbere. A doua zi, la ambasada engleză la Terapia, Alison, secretarul oriental, îmi remite un plic; agentul diplomatic englez din Bucureşti, Colquhoun, îmi făcea cunoscut arestările operate în Bucureşti. Plicul conţinea şi o scrisoare de la Nicolae Golescu, care mă înştiinţa că se afla ascuns la loc sigur şi că mai mulţi din amicii

noştri, între cari îmi cita pe Ştefan Golescu, pe A. G. Golescu şi pe Eliad, pornise la Islaz, unde se afla maiorul Tell şi căpitanul Pleşoianu cu două compănii. De aci încolo ştirile, deşi tîrzii de cîte zece şi cincisprezece zile, dar se urmau lanţ unele după altele, regulat după repeziciunea evenimentelor.

În ziua următoare, însărcinatul de afaceri al Belgiei, Kerkow, venind de la o vizită ce făcuse ambasadorului rusesc, îmi spune că acolo logofătul Nicolae Aristarchi povestea în detaliu arestările făcute în Bucureşti în ziua de 7/19 iunie şi atentatul din 8/20 iunie în contra vieţei lui vodă Bibescu.

Nu trece o săptămînă după aceea şi Emin-efendi mă înştiinţează că Aristarchi adusese la Poartă un plic adresat mie, trimis prin lipcan al postelniciei (curier de cabinet) din Bucureşti, care trăgînd după obicei la cancelaria românească la Fanar, hîrtiile ce conţinea căzuse în mîna lui Aristarchi, din al căror cuprins rezulta că guvernul lui Bibescu încetase şi că se aştepta în Bucureşti sosirea guvernului provizoriu proclamat la Islaz.

Logofătul Aristarchi ceruse lui Rifaat-paşa ca eu să fiu arestat.

Făcînd eu cunoscută lui Riza-paşa această împrejurare, a trimis îndată pe secretarul său la Rifaat-paşa de i-a cerut acele hîrtii pe cari mi le-a trimis la otel unde locuiam, înştiinţîndu-mă că nu aveam să mă tem de nimica.

Chiar în ziua aceea, principele Hangerliu, fiorosul dragoman rusesc, a cerut Porţei din partea lui Titoff[9] ocuparea Principatelor cu trupe combinate ruseşti şi turceşti şi restabilirea statului-quo dinainte de 11/23 iunie 1848[10].

Consulul general al Rusiei, Kotzebue[11], împreună cu generalul rus Duhamel, comisarul extraordinar, părăsise Bucureştii, protestînd în contra celor petrecute. Generalul Gesterswein trecuse Prutul cu diviziunea ce comanda, ocupase Iaşii şi înainta spre Focşani; dar în urma notei ruseşti, convocîndu-se marele consiliu al Porţei şi rostindu-se în contra cererii ruseşti, s-a emis ideea de a se trimite o comisie care să cerceteze păsurile şi dorinţele românilor.

Deşi încă din luna aprilie, de cînd cu turburările de la Iaşi, Poarta trimisese pe Talat-efendi în Principate, dar s-a hotărît să-l înlocuiască printr-o persoană de o mai mare

însemnătate, şi alegerea ei s-a oprit asupra lui Soleiman-paşa de curînd întors de la ambasada din Paris, dîndu-i de consilier pe Emin-efendi.

În seara cînd Emin-efendi mi-a anunţat numirea sa, am avut ocaziunea a face o curioasă cunoştinţă.

Emin-efendi îmi zice că voind să aibă cu dînsul pe cineva care să cunoască limba ţărei, i se recomandase un tînăr care pretindea că ştie vorbi româneşte şi mă ruga să intru în vorbă cu dînsul, ca să-i spun dacă îi poate servi ca dragoman şi ordonă servitorului să-i cheme pe Ahmet-aga. Eu mă adresez către dînsul, zicîndu-i:

„Excelenţa sa îmi spune că ştii româneşte, ia zi ca mine: *retevei de tei pe mirişte de mei.*"

Tînărul repetă curat ca un român neaoş cuvintele mele.

Atunci îi zic:

„Dumneata, domnule, nu numai că vorbeşti româneşte, dar eşti român după vorbă ca şi după chip.

Tînărul se roşi şi-mi zice:

„Am trecut şi noi prin ţară şi am avut ocazie a învăţa limba d-acolo".

„Vrei să zici, poate, că te-ai oprit mai mulţi ani în Sfîntul Sava".

După aceste puţine cuvinte schimbate cu acel tînăr, am asigurat pe Emin-efendi că dacă Ahmet-aga vorbeşte şi turceşte tot aşa de bine ca româneşte, va avea un dragoman perfect.

Mulţi ani mai în urmă m-am găsit la masă la Necet-bei cu un Ahmet-efendi, funcţionar important la ministerul de finanţe; acesta era fostul Ahmet-aga de care vorbii. Şi iată tragi-comica sa istorioară.

Acest musulman, pînă a nu fi Ahmet-aga, fusese un Petrache, calfă la un cojocar din Bucureşti. Cum ştii, blănăria cea mai fină şi mai scumpă care se obicinuia în serai şi în casele regialilor era lucrată de cojocarii noştri bucureşteni. Stăpînul său, jupînul lui Petrache, îl trimisese cu cîteva *misade* de *kakum*, de *singiab*, de *silvie* şi de spinări *pacea*, coade şi *profiruri* de samur, tot blănărie aleasă la un corespondent al său din Ţarigrad, ca să le vînză; şi tînărul Petrache le ducea pe la haremurile şi *selamlîcurile* din Stambul şi Scutari, pînă s-a îndrăgit cu o *hanumă* bogată din Kadikioi, în casa căreia petrecea adesea în linişte şi pace

zile şi nopţi, pînă într-o zi cînd, voind să iasă, vede casa înconjurată de o mulţime de mahalagii turci bătrîni, între cari cadiul, imamul şi muftiul şi *hanume* bătrîne fără *iasmac*, cari strigau răzbunare pentru profanaţiunea religiei. „Unde s-a mai pomenit, strigau cu toţii, ghiaur în casa unei fiice a islamului luminat!" Tînărul, care cunoştea că după legea mahomedană cazul se pedepsea cu pierderea capului, se retrăsese în casă şi sta ascuns, fără a îndrăzni să păşească pragul uşei, aşteptîndu-şi ceasul morţii.

Trecuse zile multe şi casa tot ocolită şi ziua şi noaptea de fanatici, cari pîndeau pe creştin ca să-l înhaţe; pînă într-o dimineaţă, *hanuma* iese furioasă în poartă la uliţă, cheamă pe cei mai influenţi dintre încunjurători, întrebîndu-i pentru ce afrontul ce i se făcea? Ei îi răspund furioşi că religia cea luminată era nesocotită, insultată, călcată în picioare, şi-i cerea pe ghiaur.

La aceste cuvinte, ea le răspunde că una din cele mai mari datorii ale unui bun musulman, fie bărbat, fie femeie, era de a lumina pe cei necredincioşi, arătîndu-le religia cea adevărată; că acum tînărul era catechisit şi că era gata a îmbrăţişa islamismul.

Tînărul fu chemat dinaintea imamului, căruia îi răspunse prin cuvintele:

„*Allah hil Allah Mohammet Rusul Allah*".

„Dumnezeu e Dumnezeu şi Mohamet este profetul său".

Cuvinte cabalistice prin cari Petrache a devenit Ahmet-efendi, bărbatul unei frumoase şi bogate *hanume* şi, ce ştii, acum o fi vreun Ahmet-paşa, guvernatorul vreunui *aialet* din Europa sau din Asia.

Cred că printre mahometani se află mulţi români din cei după malul Dunărei, mai ales, care, dintr-o împrejurare sau dintr-alta, de voie sau de nevoie, s-au turcit, precum am avut un caz la 1866 cu ofiţerul de graniţă Leurdeanu, care, într-un moment de aberaţiune neînţeleasă, refuzînd a se supune ordinelor generalului Magheru, s-a răzvrătit, a arestat pe şeful său şi l-a dat pe mîna turcilor, ceea ce l-a făcut a nu mai îndrăzni să se întoarcă în ţară, şi s-a turcit.

La Brusa în anul 1849, cerînd voie lui Sareni-paşa, guvernorul Hudaverdighiarului, să putem vizita mormintele vechilor sultani, paşa a orînduit pe un venerabil imam (popă) să ne călăuzească. Era un om înalt şi frumos, îmbrăcat

în haine albe de la cap pînă la picioare. Eram cu Goleştii (Alecu şi Radu), Serghiad, Zane, Alecu Manu, G. Văleanu, Pădeanu şi alţii. După ce imamul ne-a arătat toate mormintele cari sunt într-un fel de cimitir aproape de Ulu Giami, mă întorc către camarazii mei, zicîndu-le că nu ne-a arătat mormîntul sultanului Baiazid. Atunci imamul ne zice în româneasca cea mai românească cuvintele:

„Mormîntul lui Baiazid este tocmai colo în deal la geamia care se numeşte Sultan Baiazid Giamisi".

Acel imam era fiul unui ţăran român din satul Mola-Braim din judeţul Brăilei. Intrat de copil servitor la un agă turc din cetatea Brăilei, la căderea fortăreţei la 1828 s-a dus cu stăpînă-so şi depărtîndu-se de ai lui a învăţat carte turcească, a fost admis la medreseaua de la geamia Sultan Selim, şi a îmbrăţişat islamismul.

*

În urma atitudinei ce luase Poarta, după sfaturile ambasadorului Franţei, generalul Gesterswein a primit ordin să treacă înapoi Prutul pe malul stîng, luîndu-i-se comanda şi dîndu-se generalului Lüders, aruncîndu-se vina călcării teritoriului otoman asupra acelui comandant, care de inimă rea s-a şi sinucis[12].

Europa întreagă era în fierbere şi temerile de război şi de revoluţiuni erau mai pretutindeni. Ambasada generalului Aupick era o ambasadă mai mult militară. Osebit de personalul civil obicinuit, care se compunea din vicontele de Reculot, de marchizul de Massignac, de Edm. de Bourqueney şi vreo şase-şapte ataşaţi de dragomani, generalul adusese în suita sa mai mulţi ofiţeri, pe colonelul Margadel, ofiţer de stat-major, pe căpitanul Dessain, ofiţer de geniu, pe căpitanul de artilerie Sabatier, pe căpitanul de cavalerie Lefrançais; mai avea încă şi trei alţi ofiţeri, pe căpitanii Magnan, Dupreuil şi Mouginot, cărora li se încredinţase şcoala militară de la Taxim. Toţi aceşti ofiţeri erau ocupaţi a studia poziţiunile strategice şi mijloacele de apărare ale Constantinopolului şi erau destinaţi ca la caz de trebuinţă să ia parte în armata turcească, precum s-a făcut mai tîrziu cu ofiţerii cari întovărăşise ambasada generalului Baraguey d'Hilliers[13].

Mai deodată cu pornirea lui Soleiman-paşa spre Giurgiu, generalul Aupick a trimis la Bucureşti şi la Iaşi pe căpitanii Sabatier, Dessain şi Lefrançais.

La 7/19 august, aceşti ofiţeri erau ajunşi la Brăila, şi după cîteva zile se puneau la dispoziţiunea generalului Magheru în tabăra din cîmpul lui Traian.

Efectul sosirei ofiţerilor francezi în ţară a fost mare. Cîte speranţe deşteptate în inimele românilor! Un orizont întins şi glorios se deschidea aspiraţiunilor naţionale[14].

II

Iată pe scurt cum se petreceau lucrurile în ţară:

În urma arestărilor din ziua de 9/21 iunie, cîţiva din membrii comitetului revoluţionar, izbutind a se furişa şi a scăpa de arestări, au alergat la Islaz, unde se afla maiorul Tell şi căpitanul Pleşoianu cu două companii de infanterie, şi acolo au rădicat stindardul revoluţionar, au proclamat constituţiunea şi au dat de ştire în toată ţara, încunoştiinţînd şi pe comitetul din Bucureşti.

Pretutindeni ştirea răsculărei a fost primită cu mulţămire şi entuziasm. Ţara întreagă s-a deşteptat ca dintr-o letargie adîncă.

Magheru, cîrmuitorul judeţului Romanaţi, înştiinţează îndată din Caracal pe vodă Bibescu despre cele ce se petreceau şi de marşa insurgenţilor spre Craiova. Bibescu îi răspunde, ordonîndu-i să-şi strîngă toţi dorobanţii, să pornească în contra rebelilor, să-i lovească şi să împuşte pe toţi capii.

Mare agitaţiune în Bucureşti, în urma ştirilor sosite de la Islaz. Vodă Bibescu, voind să arate nepăsare, iese în plimbare la şosea în trăsură deschisă, însoţit de ministrul său Villara; atunci trei tineri înarmaţi se aruncă într-o birjă, ajung trăsura domnească, trag asupra domnului, pe care din norocire nu-l nemeresc, zdrobindu-i numai epoleta.

În timpul acesta Eliad, Tell şi Ştefan Golescu pornesc cu cele două companii de la Islaz spre Caracal, rădicînd satele şi împlîntînd stindardul tricolor pe biserici şi pe casele publice.

Ajungînd, gloată de mai multe mii, la marginea oraşului Caracal cu strigătele de: „Să trăiască constituţiunea, să

trăiască libertatea", le-a ieșit înainte prefectul Magheru cu 600 de dorobanți înarmați; dar, în loc de a-i întîmpina cu focuri, se aruncă în brațe unii altora, strigînd: „Să trăiască libertatea și constituția, trăiască guvernul provizoriu!"

A doua zi gloata, mărită cu oamenii lui Magheru și cu orășeni din Caracal, înaintează spre Craiova, mărindu-se necontenit pe drum, pe unde trecea, cu oamenii satelor. La apropierea lor, prefectul de Dolj, Iancu Bibescu, cu maiorul Vlădășanu și două companii de infanterie, părăsise Craiova, încît revoluționarii intră în oraș fără a întîmpina cea mai mică împotrivire.

Dar peste zi, în primirea făcută notabililor de unii din membrii noului guvern proclamat, aceștia au intrat în tratațiuni cu o comisiune trimisă de lumea reacționară din Craiova, făgăduindu-le modificațiuni în unele articole ale nouei constituțiuni, dînd chiar ordine ca țiganii robi, deși declarați liberi, să se întoarcă la slujba foștilor stăpîni și țăranii clăcași, declarați afrancați de munca obligatorie, să iasă la munca cîmpului boieresc. Aceste măsuri, deși au îmbunat oarecum clasele avute, dar au răcit foarte mult zelul popular, încît reacțiunea, luînd curagiu peste noapte, casa ocupată de membrii guvernului a fost încongiurată și amenințată. Situațiunea devenită critică, daca nu venea Magheru, care prin curagiul său a împrăștiat mulțimea încongiurătorilor și a deblocat pe membrii guvernului, cari au putut porni a doua zi spre București, întovărășiți de două companii de infanterie și de 800 de dorobanți călări.

În București, sosind proclamația din 9/21 iunie de la Islaz, în ziua de 11/23 iunie, tînărul iuncăr Niță Magheru, nepotul generalului Magheru, găsind un exemplar, îl citește în piață în Lipscani. Lumea se adună și pornește în gloată la palat, unde vodă Bibescu, după puțină ezitațiune, iscălește constituțiunea și numește ministerul cerut de popor; dar după trei zile părăsește capitala, pleacă la Brașov și țara rămîne pe mînile guvernului proclamat la Islaz, care intră triumfător în capitală în ziua de 16/28 iunie[15].

Dar, fie neexperiență a noilor oameni de la guvern, fie dibăcie din partea reacționarilor, faptul este că în ziua de 19 iunie/1 iulie comanda oștirei se găsește concentrată în mînile coloneilor Odobescu și Solomon, cari înconjoară

palatul cu un batalion de infanterie, și membrii comitetului revoluționar se pomenesc deodată arestați, dar și de astă iar curagiul și prezența de spirit a lui Magheru scapă situațiunea; el trage sabia, trece printre năvălitori și se baricadează într-o cameră în palat cu cîțiva dorobanți și ține bine pînă ce a putut sosi poporul condus de Ion Brătianu și de popa Tun, care a deblocat guvernul și a arestat pe cei doi coloneli cari condusese atacul palatului și arestarea guvernului.

Acel atac pare să fi fost mai mult asupra persoanelor cari compuneau guvernul decît în contra ideei revoluțiunei. Ziua de 19 iunie/1 iulie a costat viața a 13 oameni, popor și soldați[16].

Cîteva zile după reinstalarea guvernului, oamenii cari îl compuneau, în urma știrilor false ce primeau despre intrarea trupelor rusești care nu sosise nici la Focșani, pe cînd ei, crezîndu-le ajunse la porțile Bucureștilor, la Urziceni și la Afumați, părăsesc capitala fără veste, lăsînd pe locuitorii ei în voia întîmplărilor; luase cu dînșii și o parte din miliție, zicînd că se trag la munte, ca să facă o campanie de *guerillas* în contra rușilor, dar, părăsiți de oștirea ce luase cu dînșii, se îndreptează spre granița Transilvaniei și unii răzbesc pînă la Brașov. Dar, aflînd că trupele rusești nu numai că nu intrase în țară, dar că părăsise chiar și Moldova, trecînd pe malul stîng al Prutului, se întorc în București și iau în mînă frînele guvernului, fără cea mai mică împotrivire; atît era de mare iubirea și devotamentul poporului pentru constituție, încît toate erau iertate oamenilor de la Islaz. Aceasta era starea lucrurilor pe la începutul lui august, cînd Soleiman-pașa și Emin-efendi, terminînd la Giurgiu zilele de carantină, după mai multe înțelegeri ce au avut cu membrii guvernului prin dragomanul Tinghiroglu, acești soli ai Porții au avut o primire triumfală, poporul îi saluta cu strigătele: „Să trăiască sultanul, augustul nostru suveran"[17]. Soleiman-pașa intră îndată în cele mai bune relații cu guvernul și, dobîndind cîteva modificațiuni în constituțiune și în personalul guvernului, recunoaște, în numele sultanului, și căimăcănia de trei compusă de Eliad, Tell și N. Golescu.

La întîia mea convorbire ce am avut cu sir Stratford Canning, după izbucnirea revoluțiunei, ambasadorul mi-a

zis că înțelegea cauzele care au putut aduce acel rezultat, adăogînd că lucrul în sine nu ar avea nici o gravitate, dacă ar privi numai pe Poartă; dar că e preocupat de consecințele ce poate avea asupra politicei generale a Rusiei în Orient. Mi-a zis că politica sa era a sfătui pe turci a nu se amesteca și a nu vedea în răsculárea românilor decît o dorință de reforme constituționale și a nu trata pe români ca rebeli, ci să cerceteze cu blîndețe păsurile și aspirațiunile lor; a adăogat că va sfătui pe Poartă să se ferească, mai ales de a trimite trupe peste Dunăre, cum pare că voiește a face; căci aceasta ar atrage fără îndoială trimiterea de trupe rusești, sub cuvînt să apere pe creștini în contra barbarilor mahomedani și că toată lucrarea ambasadei rusești constă întru a convinge pe turci a face act de autoritate, trimițînd oștiri și pedepsind pe răsculători.

Poarta credea că putea umbla în două luntre, că trimețînd pe Suleiman-pașa cu instrucțiuni împăciuitoare și binevoitoare și dînd ordine lui Omer-pașa să treacă Dunărea, urma totdeodată o jumătate a povețelor ambasadorilor Franței și a Engliterei și pe jumătate povețile lui Titoff.

Tot p-atunci baronul Tecco, ministrul Piemontului, m-a întrebat dacă aveam cunoștință de mișcarea romanico-slavistă ce se făcea, spuindu-mi că fusese înștiințat despre aceasta chiar de un membru al Patriarhiei. Adevărul este că, îndată după izbucnirea revoluțiunei române, oamenii patriarhatului din Fanar alergau pe la reprezentanții puterilor streine și pe la miniștrii turci, șoptindu-le misterios despre un mare complot, spuindu-le că un mare număr de slavi lucrau pe subt ascuns la formarea unui stat independent, cuprinzînd Valahia, Moldova, Croația, Transilvania, Serbia, Bulgaria și Iliria, stat unit prin limbă și religie, cu un principe suveran independent.

Din nenorocire la Constantinopol lucrurile se complicau din zi în zi mai mult; exigențele Rusiei deveneau din ce în ce mai stăruitoare, pe cînd rezistența Porței mergea tot slăbind, cu cît se simțea mai puțin susținută. Cu cît partidele extreme în Franța își accentuau mai îndrăzneț ideile și pretențiunile exagerate, cu atît acțiunea guvernului republicei în afară devenea mai slabă și mai rezervată[18], încît ambasadorul său nu mai îndrăznea a-și accentua cuvintele și a împinge pe guvernul Porței la o împotrivire curagioasă

cererilor Rusiei. Ministerul Sarim-paşa era înlocuit printr-un minister de conciliaţiune, prin Reşid-paşa, care se temea să împingă lucrurile pînă la o ruptură; noul vizir îşi punea toate silinţele întru a împăca pe Rusia şi a nu fi acuzat sau bănuit de politică aventuroasă. Reacţiunea deja începuse a rădica pretutindenea capul.

Rusia, în faţa slăbiciunii Porţei şi a ezitaţiunei ambasadorilor Franţei şi Engliterei, devenea din zi în zi mai dictatorială, susţinînd că nimeni altul decît ţarul şi sultanul avea dreptul a se amesteca în afacerile Principatelor; respingea orice reformă şi îmbunătăţire şi stăruia pentru pedepsirea revoluţionarilor români. Se arăta hotărîtă a sili pe Poarta a lua măsurile ce propunea.

Iată un extract după o notă a lui Canning către lordul Palmerston din luna iulie 1848:

„Rifaat-paşa a venit de mi-a cerut cu stăruinţă a vă informa că Poarta ar dori să strîngă mai mult decît oricînd relaţiunele de încredere şi cordialitate ce există între guvernul sultanului şi acela al majestăţei sale britanice. Excelenţa sa mi-a observat că Poarta se află expusă la un mare pericol şi că avea mare încredere că guvernul britanic ar fi dispus a o susţine şi chiar a o ajuta la trebuinţă. Mi-a cerut mai întîi a cunoaşte opiniunile mele asupra modului cum Europa ar privi starea lucrurilor faţă cu Turcia, şi cînd i-am expus că în mijlocul întunericului şi al incertitudinei se arătau trei cazuri de pericol mai mult sau mai puţin apreciabile: eventualitatea unei erupţiuni din partea Franţei, deşteptarea populară a conştiinţelor naţionale şi necesitatea în perspectivă de noi combinaţiuni politice, s-a oprit mai special asupra eventualităţii din urmă, ca asupra unui obiect de neodihnă pentru Poartă. Mi-a zis că în insurecţiunea Valahiei vedea apropierea celor două eventualităţi din urmă; şi a adăogat că dorea să cunoască vederile excelenţei-sale despre recunoaşterea Republicei franceze, acum că mai multe din statele cele mici au recunoscut acel guvern“.

Acum ambasadorul rusesc Titoff cerea, în mod cominatoriu, rechemarea şi dezaprobarea lui Soleiman-paşa, ocuparea Principatelor cu trupe combinate ale amîndorora imperiilor şi numirea unui caimacam, care să restabilească dom-

nirea Regulamentului organic. Guvernul otoman cît timp a putut conta pe sprijinul ambasadorului Franței, a rezistat cerințelor Rusiei.

Într-una din cele din urmă zile ale lui iulie, ducîndu-mă la Terapia, am găsit pe generalul Aupick cu lăcrămile în ochi; ținea în mînă o epistolă sosită chiar atunci, prin vaporul mesageriilor; tremura citind-o; cel mai bun amic și camarad de arme al său, generalul Bréat, fusese asasinat neomenește de insurgenți pe baricadele Parisului în ziua de 14 iulie[19]. Întorcîndu-se către mine îmi zice: *„La guerre civile est chez nous, mon pauvre Ghica; maintenant rien n'empêchera plus les russes d'entrer dans votre pays"**. Și în adevăr peste puține zile Poarta acceda cererilor Rusiei, dezaproba măsurile luate de Soleiman-pașa și îl înlocuia cu Fuad-efendi, amegiul marelui vizir, cu instrucțiuni de a lucra în acord cu generalul Duhamel, trămițînd ordine lui Omer-pașa să ocupe Bucureștii, împreună cu generalul Lüders, instalînd caimacam pe Constantin Cantacuzino, ca să restabilească regimul Regulamentului organic.

În tot timpul acesta, Soleiman-pașa era în cea mai mare ignoranță despre cele ce se petreceau la Poartă.

Deși eu țineam pe guvern în bună știință de tot ce se pregătea la Constantinopol, locotenența noastră, rezemîndu-se pe asigurările lui Soleiman-pașa, zicea că scrisorile mele erau dictate de scopuri ascunse și că nu trebuiau crezute. Atît cestiunea domniei întorsese capul unora din oamenii noștri de la guvern!

Într-o dimineață, generalul de brigadă Rifaat-pașa trece Dunărea cu două regimente și își așază tabăra în marginea Brăilei și, la energica protestare a prefectului D. Golescu, răspunde verbal și confidențial că în puține zile Fuad-efendi, noul comisar, va intra și el cu trupe în București. Totodată generalul Duhamel se îmbarcă la Galați, suindu-se pe Dunăre în sus spre Giurgiu.

În ziua de 10/22 august, servitorul otelului, care venea de la vaporul sosit de la Galați, unde se dusese să caute pasageri, îmi spune că pe acest vapor văzuse mai mulți boieri veniți de la București, dar că s-au scoborît la Stambul. Am

* La noi e război civil, sărmane Ghica; acum nimic nu-i va mai împiedica pe ruși să intre în țara voastră.

crezut întîi că să fi fost vreo deputație din partea boierilor reacționari, dar nu trece o oră și primesc următorul bilet iscălit de Nicu Bălcescu.

No. II

[1848, 10/22 august] 11 ceasuri

Iubite Ghica,

Sosirăm aci acum. Nu putem trage la otelul unde ești, căci pașa ce ne-a însoțit ne-a poftit a merge la dînsul pînă mîne, cînd ni se va da o locuință. Adresa noastră este: *Bance Capusu Hasserțilarin Bașinda Raib efendi*. Suntem în orașul turcesc. Caută dar să ne vezi astăzi.

Salutare și frăție,
N. Bălcescu

Gîndul mi s-a dus îndată că această tragere la casa lui Raghib-efendi, secretarul lui Soleiman-pașa, care întovărășea de la București pe deputații noștri, să nu fie o sechestrare deghizată, și după cele ce am aflat mai tîrziu cam aveam dreptate. Raghib-efendi, ca să se arate cu slujbă la Poartă, concepuse ideea de a deține pe acești trimiși ca ostatici, crezînd că astfel o să poată dobîndi modificațiuni în constituțiunea proclamată la Islaz.

Preocupat de ideea de lipsa de sinceritate din partea turcului, am alergat îndată la generalul Aupick, prevestindu-l de cele ce se petreceau. Generalul a trimes îndată pe Doprat, unul din dragomanii săi, la noul ministru al afacerilor streine, Aali-pașa, sfătuindu-l să lase pe membrii deputațiunii liberi a-și alege locuințele lor unde vor voi.

Comisia sau deputațiunea aleasă de Soleiman-pașa, în înțelegere cu cei trei caimacami ai noștri, se compunea de cinci membri și anume: de Ștefan Golescu, Dumitru Brătianu, Nicolae Bălcescu, Grigorie Grădișteanu, Vasiliadi, avînd pe Melic ca dragoman. După povețele ambasadorului Franței, Raghib-efendi le-a declarat că, dacă voiau, puteau să-și aleagă locuințe în Pera, și pînă seara cei mai mulți erau așezați în otelul „Missiri“, unde locuiam și eu.

Nicu Bălcescu, pus în curent de cum stau lucrurile la Constantinopol, el care, ca și C.A. Rosetti și Brătianu, erau

pentru o rezistență desperată, s-a hotărît să se întoarcă la București, ca să lumineze pe guvern să preîntîmpine cele ce se pregăteau și a și plecat cu cel dintîi vapor, iar ceilalți deputați au mai rămas cîteva zile în Constantinopol, așteptînd, după vorbele lui Raghib-efendi, să se înfățișeze la sultanul.

Nicu Bălcescu ducea cu dînsul la București o epistolă adresată lui Magheru, iscălită de dînsul, de Bălcescu și de mine, în care îi ziceam că, dacă după o luptă cu turcii sau cu rușii se va găsi strîmtorat, să treacă în Transilvania cu dorobanții și cu pandurii lui și să se unească cu Iancu, cu Roman și cu Axenti sau cu Buteanu[20].

În urma arestărilor făcute în ziua de 13 (25) septembrie 1848 și instalarea logofătului Constantin Cantacuzino caimacam al Valahiei, oamenii cari au luat o parte mai activă în timpul celor trei luni de guvern revoluționar au fost împărțiți în mai multe categorii:

1. Cei trei foști caimacami, Eliad, Tell și N. Golescu, escortați pînă la Turnu-Roșu și ajunși la frontiera Transilvaniei, au fost puși în libertate, ca să se poată duce fiecare unde ar voi, cu condițiune numai de a nu se întoarce în țară.

2. Dintre românii cari au jucat un rol mai important în revoluțiune, precum: frații Costache și Nicolae Bălcescu, frații D. și I. Brătianu, frații Ștefan, Radu și Alexandru C. Golescu, Cezar Bolliac și cîțiva alții au fost trimiși sub escortă la Giurgiu și acolo îmbarcați pe o ghimie turcească și porniți în susul Dunărei sub bună pază; și, ajungînd la Orșova, peste trei săptămîni de călătorie pe apă, au fost puși în libertate[21].

3. Cel mai mare număr dintre cei arestați la Cotroceni au fost siliți să treacă peste fruntariile țărei, care încotro au putut apuca.

Dintre membrii guvernului provizoriu, unul mai cu seamă era cunoscut de poporul de jos, de tinerime, de școlari și de negustorime. Ținea de mai mulți ani condeiul românesc în mînă ca literator și ca jurnalist; mai ales două satire de ocaziune, pline de spirit, *Măceșul* și *Duhai, Duhai măi*, îl făcuse foarte popular[22]. El eclipsase în guvern pe ceilalți doi colegi ai săi, cari în toate ocaziunile îi cedau pasul, personificase într-însul tot meritul deșteptărei naționale. Învălit în manta albă, se arăta în public escortat de o gardă compusă

de vecini din mahalaua în care locuia, cei mai mulți armeni și rude. Cu cît caimacamii noștri se îngîmfau mai mult, cu atît afacerile importante erau mai neglijate și mai uitate, încît popularitatea locotenenței mergea descrescînd și scădea pe toată ziua în spiritul oamenilor dotați cu simț politic și patriotic[23].

Membrii căimăcămiei ajunși la Sibiiu, N. Golescu și-a urmat îndată drumul spre Viena și Paris, iar Eliad și Tell au rămas în Sibiiu, unde încetul cu încetul s-au adunat mai mulți emigrați, ca la 30 la număr, și făcîndu-se acolo adunare s-a hotărît de cîțiva ca fosta căimăcămie de trei să lucreze în numele emigrației pe lîngă guvernele străine.

La 4 octombre 1848, în urma afacerii de la cazarma din Dealu Spirea, ambasadorul Titoff a făcut cunoscut Porței că împăratul Rusiei a dat ordin a ocupa Principatele cel puțin doi ani cu 30.000 de oștire, și la 4 noiembrie comunică lui Aali-pașa un mesagiu, prin care comitele de Nesselrode acuza pe Poartă de a cruța pe revoluționarii români și reclama în contra piedecelor ce ar duce noul comisar, Fuad-efendi, la intrarea trupelor rusești în România, cerînd Porții să trimită grabnic instrucții acelui comisar de a lucra în unire cu generalul Duhamel. În urma acestui mesagiu, sultanul îngrijat a cerut lui Canning o manifestare din partea diviziunei navale de sub comanda amiralului Parker; cerere la care lordul Palmerston nerăspunzînd într-un mod categoric în timpul iernii '48-'49, relațiunile între Rusia și Poartă au devenit mai strînse; și în toate actele și comunicațiile, împăratul Nicolae asuma o perfectă egalitate cu curtea suzerană în tot ce privea Principatele danubiene.

După restabilirea stării celei vechi a lucrurilor, Rusia a propus o ocupațiune în comun pe șapte ani și semnarea unei conversațiuni, și, la împotrivirea ce această propunere a întîmpinat din partea Porței, împăratul a trimis în aprilie pe generalul Grabbe cu o epistolă autografă către sultan și cu instrucțiuni de a convinge pe Poartă despre recunoștința ce-i datora pentru pacificarea Principatelor.

Cu toată energica notă a lui Canning și cu toată cooperațiunea generalului Aupick, Poarta, nefiind asigurată despre un sprijin material, a cedat injoncțiunilor lui Grabbe și la

1 mai 1849 a încheiat convenția prin care Rusia cîștiga mult mai mult decît ceruse la început și a promulgat un hatișerif prin care hospodarii erau să fie numiți pe șapte ani prin înțelegere între împăratul și sultanul; Obșteasca Adunare suspendată indefinit; numirea unei comisiuni pentru a propune reforme organice și ocuparea Principatelor[21].

*

Aflînd în Constantinopol că N. Golescu a sosit la Paris, i-am scris o epistolă în care-i exprimam ideea de a avea un singur șef al emigrațiunei, care, ajutat de luminele și devotamentul tinerilor emigrați, să lucreze în numele țărei pentru un viitor mai mult sau mai puțin depărtat, și îl sfătuiam să se ducă îndată să găsească la Viena sau la Dresda pe fostul domn Alexandru Ghica și să-i propuie să se declare capul emigrațiunei, adoptînd principiile programului revoluționar din 1848. Îi trimeteam și o epistolă către fostul domn, prin care rememoram conversațiile ce aveam la Viena, în anii 1845 și 1846, cînd ne plimbam noaptea, parcurgînd de cîte zece și cincisprezece ori distanța dintre hotelul „Stadt London" și „Stadt Frankfort"; iar în caz de a nu putea convinge pe Alexandru Ghica la această acțiune, să se declare el, Nicolae Golescu, șef al emigrațiunei, ca unul ce putuse cîștiga amicia lui Soleiman-pașa, fostul comisar al Porței în timpul revoluțiunei.

Mai adăogam într-o epistolă că consideram de cea mai mare importanță ca generalul Magheru să nu depuie armele și să nu licențieze trupele adunate în tabăra de la Traian, ci să treacă cu pandurii în Transilvania.

Mă aflam la Constantinopol, cu totul în neștiință despre cele ce se petreceau între emigrați și despre țările pe unde rătăceau; nu eram în comunicațiune decît cu trimisul guvernului la Paris, Alexandru G. Golescu, cu trimisul la Frankfort, Ioan Maiorescu și cu generalul Magheru, care se stabilise la Triest; aceștia, știindu-mă la Constantinopol, îmi împărtășeau cugetările și lucrările lor, ținându-i și eu în curent despre cele ce se petreceau în Constantinopol și în București.

III

Puţine zile după intrarea trupelor turceşti în Bucureşti, sosea la Constantinopol Ubicini[25], aducător de întîiele ştiri despre cele petrecute în ziua de 13/25 septembre. Aducea şi o petiţiune din partea ţărei către sultanul, petiţiune pe care fosta locotenenţă mă însărcina să o înmînez ministrului afacerilor străine. Ubicini mai aducea depeşile lui Colquhoun către sir Stratford Canning, întors dinadins din concediu, şi pe ale cancelariei franceze către generalul Aupick; el era însărcinat a face acelor ambasadori şi o expunere verbală despre cele petrecute cu intrarea lui Fuad-efendi cu trupe turceşti, cu instalarea caimacamului C. Cantacuzino, cu lupta pompierilor în Dealul Spirei şi cu arestarea deputaţilor români la Cotroceni.

Am ezitat mult de a da petiţiunea ce-mi era trimeasă, pentru că nu găseam redacţiunea potrivită cu starea ţărei de atunci, dar sfătuindu-mă cu Ubicini şi cu Cor, am ajuns a ne convinge că nu eram în drept a nu mă achita de sarcina ce mi se impunea şi am dus-o chiar a doua zi lui Aali-paşa.

Ministrul Porţei citind-o, repeta necontenit cuvintele: „*C'est malheureux... c'est déplorable*"*. Şi după ce a citit-o, a pus-o într-un seltar al mesei, zicîndu-mi: „*Je la porterai à la connaissance de Sa Majesté le Sultan*"**; i-o fi vorbit sultanului de acea petiţiune, se poate, dar de dat sunt sigur că nu i-a dat-o, căci după doi sau trei ani, Aali-paşa, căutînd într-acel seltar o hîrtie privitoare la o cerere ce-i dădusem din partea unora din românii deţinuţi la Brusa, am zărit acea petiţiune tot unde o pusese cînd i-am dat-o. Ministrul părîndu-mi bine dispus, am profitat de ocaziune ca să-i zic: „*Comme je vois que V. E. n'a pas grand besoin de ces papiers, je la prierai de m'en faire don, ils pourront servir un jour à l'histoire de mon pays*"***. Aali-paşa, fără cea mai mică ezitaţiune, mi-a dat-o, împreună cu mai multe alte hîrtii privitoare la cestiunea principatelor. Tot atunci, avînd poftă de vorbă, mi-a spus cum Reşid-paşa desemnase de caimacam pe Costache Cantacuzino, crezînd că era

* Ce nenorocire... e deplorabil.

** O voi aduce la cunoştinţa maiestăţii-sale sultanul.

*** Fiindcă văd că excelenţa voastră nu are mare nevoie de aceste hîrtii, aş ruga-o să mi le dăruiască, vor putea sluji într-o zi la istoria ţării mele.

frate-so Grigorie, pe care îl cunoscuse la Paris; mi-a mai spus și cuvintele pentru cari Fuad-efendi susținuse candidatura lui Știrbei la domnie în contra lui C. Cantacuzino.

Mai tîrziu foștii locotenenți mi-au mai trimes de la Paris și un protest.[26]

★

În zilele cît a stat Ubicini la Constantinopol în toamna anului 1848 am elaborat împreună o schiță de organizare și de acțiune a emigrațiunei, proiect pe care el s-a însărcinat a-l susținea dinaintea românilor cari se adunase în mare număr la Paris.

Într-acel proiect de organizare, ideea dominantă era unitatea de acțiune: un singur șef; idee bine primită de mulți din emigrați, precum Nicu Bălcescu, Alexandru G. Golescu, Bălăceanu și alții; dar combătută de Rosetti, de Brătieni și de mai mulți; a fost înlăturată de majoritate.

Rosetti voia un comitet compus de cel puțin cinci membri, lucrînd sub controlul unui consiliu compus de mai multe persoane. Eliad și Tell țineau într-una că ei fusese proclamați la Sibiu șefi ai emigrațiunei.

În proiectul elaborat cu Ubicini era că centrul de acțiune și scaunul direcțiunei să fie la Constantinopol, avînd agenți în toate capitalele și oriunde va cere trebuința, pentru a pleda drepturile țărei pe lîngă guvernele Europei și a atrage simpatiile prin presă și prin opinia publică asupra românilor, arătînd lumei pericolul ce poate rezulta pentru Orient dintr-o prea mare extindere a acțiunei și a impietărilor Rusiei.

Unul din punctele importante ale acestui program era înțelegerea cu toți capii cari conduceau partidul liberal din Ungaria, Transilvania, Banat, Bucovina, Italia, Polonia, Germania și înființarea unui ziar care să se ocupe cu interesele tuturor naționalităților, propagînd unire și frăție între dînsele.

Circumstanțele politice erau favorabile pentru înțelegerea și înfrățirea popoarelor împilate. Românii din Constantinopol ne pusesem în relațiuni bune cu mai mulți din italienii influenți, cari ne deschisese coloanele ziarelor celor mai importante. Baronul Tecco, ministrul Piemontului, proteja și seconda acțiunea noastră. Stam în cele mai

bune relaţiuni cu agenţii principelui Adam Czartorysky, cu şefii radicali ai ungurilor şi cu generali polonezi, cari comandau armatele italiene şi ungare, şi începusem a ne ocupa cu organizarea unei legiuni române în Transilvania, ca să putem aduce o înţelegere şi o comunitate de acţiune între români şi unguri. Ne asigurasem pentru aceasta de concursul generalilor Bem, Czanowsky, Vysosky, Dembynsky; credeam că generalul Magheru, după povaţa noastră, a lui Bălcescu şi a mea, trecuse în Transilvania cu oştirea ce adunase în cîmpul lui Traian, că se unise cu Iancu şi că lucra să împace pe români cu unguri.

Dar la Sibiu, ca şi în România, marea majoritate asculta de Eliad, ale cărui invective şi bănuieli ne făceau să ne îndoim unii de alţii. Pe cînd el îşi petrecea timpul şi talentul în scrieri mistice şi acuzări copilăreşti în contra lui N. Bălcescu, lui Rosetti, a Brătienilor şi în general în contra tuturor acelora cari nu se plecau talentului său politic; toţi cîţi îndrăzneam a vorbi sau a scrie fără ştirea şi încuviinţarea lui, eram în ochii lui trădători şi spioni muscăleşti.

Această purtare a lui Eliad ne-a făcut pe mai mulţi a lua hotărîrea a ne ţinea cu totul afară de acţiunea celor trei membri a fostei locotenenţe, cari îşi adjudecase lor lucrările şi conducerea emigraţiunii.

Cei retraşi sau rămaşi afară din colectivitate consideram revoluţia de la 1848 şi peripeţiile celor trei luni de guvern al revoluţiunei numai ca o dovadă de deşteptare a naţionalităţei române, ca un preludiu sau un mic episod al dramei celei mari ce se pregătea pentru România, dramă al cărei deznodămînt Dumnezeu ştie care generaţie se va învrednici a-l vedea. Lucram fără preget fiecare în cercul său de acţiune, cum ne pricepeam mai bine, păstrîndu-ne individualitatea noastră; ceea ce nu oprea d-a corespunde şi adesea chiar a ne înţelege asupra unor cestiuni[27].

IV

Cu puţine zile înaintea intrării turcilor în Bucureşti şi restabilirea stării dinainte de 11/23 iunie, guvernul căimăcămiei de trei trimise doi agenţi în Europa: pe Ioan

Maiorescu la Frankfort, ca să lucreze în favorul românilor pe lîngă dieta germană și pe lîngă guvernele Confederațiunei[28], și pe Alexandru G. Golescu la Paris și la Londra, ca să susție drepturile românilor pe lîngă guvernele și parlamentele Franței și Engliterei.

Această misiune, deși li s-a dat cam tîrziu, astfel că, pe cînd acei agenți au ajuns la posturile ce li se desemnase, totul era terminat în București și caimacamul Cantacuzino domnea prin voința lui Fuad-efendi și a generalului Duhamel, însă acești doi bărbați n-au căutat mai puțin a-și face datoria cu zel, patriotism și inteligență, răspîndind în jurul lor adevărul asupra cestiunei române și chemînd atențiunea Europei asupra Principatelor. Ei, știindu-mă la Constantinopol, mă țineau în curent de toate lucrările lor[29].

V

Pe la începutul anului 1849, venind Nicu Bălcescu cu Iancu Bălăceanu la Constantinopol, am conceput împreună ideea formărei unei legiuni române în Transilvania, care să lupte alături cu ungurii în contra absolutismului și pentru liberarea naționalităților, căutînd a împăca pe români cu maghiarii, între cari ura și persecuțiunea ajunsese la culme, se omorau unii pe alții gloate, ca sălbaticii; e destul de a aminti aci că conducătorii românilor își da numele fioros de „comitet de măcel". Nicu Bălcescu și Bălăceanu se ofereau să meargă în munți la moți să se înțeleagă cu Iancu și cu Axentie.

În epistola ce scriam șefului răscularii din Transilvania îl conjuram să se împace cu ungurii, zicîndu-i că, dacă maghiarii ar triumfa fără ajutorul românilor, nu se va face nimica bun pentru români, iar dacă ar triumfa prin cooperarea românilor, atunci maghiarii nu vor putea să tăgăduiască sau să nu recunoască drepturile naționale ale românilor; căci altfel poate vorbi omul cînd are arma în mînă.

Nu se poate admite ca națiunile să fie conduse numai de interese; ele fiind colectivități de oameni trăiesc, cugetă și simt ca oamenii, prin urmare, ca și pentru om, nu se poate admite că singurul mobil al acțiunilor lor să fie interesul. Dumnezeu, cînd a zidit pe om, i-a dat, ca cumpănă

a instinctelor egoiste, şi alte instincte mai înalte, mai nobile, şi cît vor dura instinctele de un asemenea ordin, pe cîtă vreme omenirea va urmări în această lume şi altceva decît satisfacerea trebuinţelor materiale, naţiunile vor fi conduse mai lesne de idei cari vorbesc imaginaţiunei şi inimei, decît făcînd apel la interese.

Deşi mulţi se lepădau de programul din iunie 1848 şi-l atribuiau unor oameni pe care îi tratau de vînduţi cînd muscalului, cînd turcului, cînd englezului, noi ceilalţi apăram faptul revoluţionar din 1848 aşa cum a fost şi cum a rămas în inima şi în sufletul nostru. El a putut fi copiat sau imitat, cum or vrea să zică, după cele ce se făceau p-atunci; dar, de ni s-ar fi dat să optăm între cea mai frumoasă organizaţie şi între unirea românilor, noi nu am fi şovăit un singur moment.

Slavismul, prin intrarea ruşilor în Austria, primea o puternică cooperaţiune şi devenea ameninţător pentru români ca şi pentru unguri, singuri cari puteau organiza o stavilă între marele slavism rus şi iugoslavi[30].

Baronul Tecco, ministrul Piemontului din Constantinopol, ne încuraja şi ne seconda în întreprinderea noastră, trimetea şi el la Debreczin, împreună cu Bălcescu şi cu Bălăceanu, pe un ofiţer sard, pe căpitanul Monti, cu scop de a forma şi el în Ungaria o legiune italiană alături cu legiunea română.

P-atunci armata ungurească, sub comanda lui Görgey, a lui Klapka şi a lui Bem, bătea pe împărăteşti în toate întîlnirile de la Turnu-Roşu pînă la Pressburg[31], şi tînărul împărat Franz-Iosif nu găsise alt mijloc de a opri pierderea coroanei sfîntului Ştefan decît a recurge la ajutorul ţarului; tratările şi începuse la Petersburg şi generalul Lüders aştepta la Bucureşti din moment în moment ordinul să treacă în Transilvania cu corpul ce comanda în Principate.

Transilvania este o cetate tare pentru Ungaria, dar pentru români este ceva mai mult, este o cestiune de naţionalitate, o cestiune vitală. Situaţiunea dificilă în care se găseau atunci ungurii îi silea să lase la o parte trufia maghiară şi erau nevoiţi a primi condiţiunile românilor, ca să-i poate avea alături cu dînşii în lupta pentru libertate.

Împrejurările erau favorabile pentru români şi ocaziunea nu trebuia lăsată să scape, fără a se arăta şi ei pe cîmpul

de luptă cu armele în mînă, adunaţi sub un steag românesc ca toate naţiunile cari revendicau dreptul la o viaţă naţională.

Comitele Teleki, trimisul lui Kossuth la Paris, întrebat despre intenţiunile guvernului unguresc asupra situaţiunei ce cugetă să facă românilor din Transilvania şi din Banat, ne-a răspuns prin secretarul său Szarvady că soarta ce guvernul Ungariei voia să facă românilor din Ungaria era identică cu aceea ce cugeta pentru croaţi şi serbi şi celelalte naţionalităţi ale regatului, trimiţîndu-ne o copie după răspunsul ce făcuse comitelui Zamoysky la o întrebare analoagă privitoare la slavi[32].

*

Transilvania se afla într-o stare înspăimîntătoare. Ungurii o voiau Ungariei, cu pretenţia că ar fi fost conchistată de dînşii; saşii o voiau pămînt săsesc pe temeiul hrisoavelor regeşti prin cari li se învoia colonizarea, şi românii, fireşte, o voiau pămînt românesc cu dreptul de întîi ocupanţi şi de conchistă de la daci, cu dreptul de locuită de dînşii fără întrerupţie de 17 secoli şi, în fine, cu dreptul că sunt de trei-patru ori mai numeroşi între Carpaţi şi Tisa decît toate celelalte naţionalităţi împreună.

Guvernul împărătesc, folosindu-se de ideea nenorocită a ungurilor de a voi să maghiarizeze pe români, ştiuse să semene şi să hrănească ura şi gelozia între români şi unguri, ură care crescuse din zi în zi, mai ales de cînd părăsise limba latină, care unea fără rivalitate deosebitele naţionalităţi; şi acum lupta degenerase în rezbel de exterminare.

Ideea de maghiarizare era pe atît de periculoasă, pe cît era de intempestivă ideea de o Dacie mare, care se manifestase în adunarea de la Blaj, a cărei consecinţă ar fi fost despărţirea Transilvaniei de Ungaria. Amîndouă aceste idei, departe de a apropia naţionalităţile din Ungaria între dînsele şi a fi favorabile libertăţei şi naţionalităţilor, în împrejurările de atunci profitau absolutismului. Rolul nostru, al emigraţilor români din Principate, era de a arăta ungurilor că ei, patru milioane, nu puteau contopi şi mistui douăzeci de milioane de oameni de naţionalităţi diverse. Kossuth

înțelegea bine aceasta și convenea, însă numai între patru ochi, dar oficial zicea lui Bălcescu că, dacă ar renunța la ideea maghiarizării, n-ar mai fi el Kossuth; cu toate acestea însă în multe din elocintele sale cuvinte zicea că ungurii, ca și românii, erau și unii și alții izolați în Europa și că numai înfrățirea îi putea mîntui de amenințările panslavice și pangermanice.

Înțelegerea cu românii ar fi adus ungurilor un contigent de peste două sute de mii de luptători din Transilvania și din Banat, în contra cărora ajutorul lui Paskievitz[33] și lui Lüders ar fi rămas fără efect.

Românii de peste Carpați sperau mult în românii din Principate; cazul era prevăzut și fusese discutat și hotărît între noi în comitetul revoluționar, îndată ce se ivise ideea de a se aduna la Blaj. Transilvania se prezinta firește ca refugiul revoluției române în caz de a fi învinsă, hotărîrea era de a lupta la munte și a trece cu armele pe la Bran. Dar locotenenții noștri, o dată ce s-au văzut recunoscuți de Soleiman-pașa, au uitat toate și așteptau domnia.

Daca pe la începutul lui octombrie 1848 ar fi trecut la Brașov numai 5.000 de români, bine armați și conduși de un căpitan cu renume, precum era generalul Magheru, aducînd împăciuirea între români și unguri, Bem ar fi primit toate condițiunile românilor, căci o armată de 40.000 unguri ce comanda era ținută în respect și paralizată în toate mișcările de un pumn de români fără arme, comandați de Iancu și Axentie. Dacă cel puțin le-ar fi trimis armele ce guvernul revoluționar adunase în București, pe cari mai în urmă caimacamul Cantacuzino le-a trimis în Transilvania, nu însă ca să se dea românilor, ci sașilor, deși românii erau cei adevărat expuși la năvălirile secuilor, cari veneau bine armați, se năpusteau asupra satelor românești, le jefuiau și le ardeau, pe cînd ei, românii, nu aveau decît ciomege ca să se apere. Într-o singură năvălire le-au ars Săcelele, nouă sate din cele mai mari; chiar armele ce românii apucau din luptă de la unguri și de la secui, guvernul austriac le lua și le da sașilor. Un general ungur îmi spunea că românii, chiar fără arme de foc, numai cu ciomege, și erau înspăimîntători: „năvăleau asupra lor și le opreau trecerea“; spunea că odată, ca să poată trece de la Turda la Sibiu, fusese silit să omoare o gloată de 8.000 de români. Trei luni

au apărat Belgradul contra bombardării ungurilor, făcînd ieșiri în toate nopțile, înarmați numai cu suliți și cu ciomege; la Abrud au nimicit cu totul oștirea lui Hatvani, de n-au lăsat să scape nici picior de ungur, trecînd totul prin foc și ciomag. Numai ei românii au apărat Brașovul în contra năvălirilor secuilor și au ținut în nemișcare 40.000 de oștire ungurească, comandată de viteazul și genialul Bem. Numai cu românii s-au ținut garnizoanele după linia munților de la Mureș pînă în vîrful lui Crai[34].

Și pentru toate serviciile cele însemnate ce au adus împărăției li s-a răspuns de la Olmütz[35] că se vor bucura și ei de drepturile celorlalte popoare; iar cînd a fost ș-a fost, în constituția acordată, Transilvania a fost tratată ca pămînt săsesc, iar Ungaria le făgăduia amnistia cu condițiunea d-a depune mai întîi armele, și aceasta numai poporului de jos, nu însă și șefilor. Iar amnistia acordată de Bem era dată din propria sa inițiativă, de aceea nici nu oprise pe unguri d-a comite cruzimi.

Românii n-au cîștigat nimica în 1848 și 1849, puindu-și pielea în saramură pentru împăratul, dar au speriat pe maghiari cu vitejia lor, așa că peste zece ani, la 1859, în convorbirea ce Kossuth a avut cu Napoleon al III-lea, cînd împăratul i-a propus ca derivativ în contra Austriei să ridice o răsculare de unguri în Transilvania în contra Austriei, s-a cutremurat carnea pe dînsul, și iată acel răspuns al lui Kossuth: *„Non! non, Sire! je ne jouerai pas à la légère aves le sang de ma nation, il pourrait se trouver encore parmi les Valaques de ce pays des hommes qui renouvellent les atrocités comises en 1849"**, și s-ar fi găsit fără îndoială, pentru că ungurii n-au învățat nimic de la luptele nenorocite din anii 1848 și 1849[36].

*

La sosirea lui N. Bălcescu și lui Bălăceanu, starea Transilvaniei era înfiorătoare. Bem, după mai multe dezbateri cu acești doi tineri, admisese ideea de a preface cauza maghiară în cauză română, să intre în Moldova și să poarte

* Nu! nu, sire! nu m-aș juca cu ușurință cu sîngele națiunii mele, s-ar mai putea găsi printre valahii din această țară oameni care să reînnoiască atrocitățile comise în 1849.

război pînă în Galiția, dar predarea de la Vilagoș[37] și chemarea lui a lua comanda de la Dembynsky la Temișoara a pus capăt războiului austro-ungar.

*

Pe la finitul lui martie 1849, înțelegerea între Poartă și ambasadorul rusesc în privința Principatelor era săvîrșită; guvernele erau înțelese chiar și asupra persoanelor cari erau să ocupe tronurile Valahiei și al Moldovei. Poarta primise pe Știrbei de domn al Valahiei, cu condițiunea ca Rusia să primească numirea lui Grigorie A. Ghica de domn al Moldovei. Convențiunea era iscălită la Balta-Liman și se aștepta venirea generalului Grabbe cu sancțiunea împăratului Nicolae.

Cu toate că ținusem pe Al. G. Golescu în curent de toate tratațiunile și de tot ce se făcea pentru Principate și-i trimesesem listă chiar de persoanele ce erau să fie proscrise, locotenenții o țineau una și bună că toate aceste știri era numai scorniturí, cari învăluiau candidatura lui Cîmpineanu la domnie.

Preocuparea noastră de atunci, a Bălcescului și a mea, era înțelegerea cu ungurii și cu Iancu și formarea legiunii. Mai mulți din românii aflători în Constantinopol, Apoloni, Deïvos, Al. Manu, Caracaș, C. Florescu și alți mai mulți așteptau cu nerăbdare să pornească să găsească pe Bălcescu și pe Bălăceanu în Transilvania. Generalii poloni treceau de cei mai capabili organizatori și comandanți; armata italiană era comandată de generalul Czanowsky, armata ungară de Dembynsky, Vysosky și Bem; noi ne asigurasem de bravul comite Ilynsky, cunoscut mai tîrziu cu numele de Skinder-pașa. Duminecă în ziua de Paște anul 1849, des-dedimineață, N. Bălcescu și Bălăceanu, întovărășiți de comitele Ilynsky și de căpitanul italian Monti, alergau cu poșta călări pe cîmpul care se întinde de la S. Stefano spre Silivria, trăgînd spre Adrianopol, ca să treacă în Ungaria prin țara sîrbească pe la Panciova.

Cu două zile mai înainte, două vapoare, unul al „Lloydului" austriac venind de la Varna, și celalalt de la Odesa, purtînd pavilionul rus de onor la catargiul cel mare, se

opreau în Bosfor. Cel dintîi desbarca, între alți călători, și 28 tineri români refugiați sau izgoniți. Și anume pe:

Adrian,
Apolonie,
P. Cernătescu,
Duilie,
Duțulescu,
Frații Costache și Dumitrache G. Golescu,
Giurescu,
Frații Radu și Alexandru G. Golescu,
Joranu,
Frații Nicolae și C. Ipătescu,
Rusu Lăcusteanu,
Lăzureanu,
Niță Magheru,
Alexandru I. Manu,
Manò,
Mihail Marghiloman,
Negulici,
Pădeanu,
Constantin Racoviță,
Scarlat Filipescu,
Serghiad,
Șimon,
Teologu,
Frații Costache și Iorgu Văleanu,
Zane,
Zosima.

D-abia izbutise bieții tineri a se căpătui, ghemuiți cîte patru și cinci într-o cameră, și casele toate unde locuiau erau înconjurate de cavașii poliției, cari nu-i lăsa să se depărteze prea mult din mahalaua lor. Mai pe seară intră în camera mea doi funcționari ai ministeriului afacerilor străine, Ali - Nehad - efendi și Rustan-bei (Marini), zicîndu-mi că aveau ordine a interna la Brusa pe românii nou veniți, cerîndu-mi a-i pune în relație cu cîțiva dintr-înșii, pentru a se înțelege asupra modului călătoriei și întreținerei lor. Se întîmplase să fie la mine Alexandru G. Golescu și C. Văleanu, cu cari s-au înțeles; și a doua zi, afară de vreo

trei, patru, cari au preferat să treacă în alte state, ceilalţi porneau la Brusa conduşi de Ali-Nehad-efendi.

Celalalt vapor aparţinea marinei ruseşti de rezbel şi aducea la Constantinopol pe generalul Grabbe cu instrucţiuni pentru încheierea convenţiei care s-a iscălit la 1 mai 1849 la Balta-Liman[38].

Tot atunci intra în Cornul de Aur şi vaporul francez al mesageriilor, pe care se aflau cei trei foşti caimacami ai noştri, Eliad, Tell şi N. Golescu.

Încă de cînd ieşise din ţară, foştii noştri caimacami aveau dorinţa de a se stabili la Constantinopol, dar pare că ar fi voit să aibă un fel de autoritate, chemaţi oarecum şi stipendiaţi de guvernul otoman; scriau necontenit miniştrilor, cerîndu-le să le trimită bani, dar scrisorile lor rămîneau fără răspuns.

Într-o zi chemat de Aali-paşa, îmi spune că primise o depeşă prin care principele Calimachi îi făcea cunoscut de la Paris că foştii caimacami se hotărîse să vie la Constantinopol; mă chemase ca să-mi zică să le scriu să nu vie, căci, după înţelegerile ce avea cu Rusia, Poarta va trebui să-i interneze undeva în Asia.

Deşi nu eram în relaţie de corespondenţă cu acei oameni, dar am înştiinţat îndată pe Alexandru G. Golescu de toate zisele lui Aali-paşa, însărcinîndu-l a le da aceasta în cunoştinţă; întîlnind apoi pe Costache Alexandrescu, cumnatul lui Eliad, pe stradă, la Pera, i-am făcut şi lui cunoscut, deşi el fusese d-a-dreptul înştiinţat. Eliad însă, atît la avertismentul Golescului, cît şi la acel al cumnatu-său Alexandrescu, răspunde că aceasta era numai o intrigă a mea; Costache Alexandrescu a fost chiar trimis de Aali-paşa la Pireu, ca să-i oprească d-a veni la Constantinopol, dar a fost cu neputinţă de a-i scoate din ideea lor.

Ajunşi în portul Constantinopolului, cînd au voit să iasă din vapor, au fost opriţi de poliţie şi cu mare anevoinţă s-a permis numai unuia, lui N. Golescu, ca să meargă însoţit de un păzitor pînă la Suleiman-paşa.

Acesta l-a primit, sfătuindu-l să se întoarcă îndată pe batel. Într-acea trecere, Golescu s-a putut abate un minut pe la mine.

Pe la amiaz am fost chemat la Aali-paşa, care m-a însărcinat să mă duc pe vapor, să stăruiesc din partea lui ca să se, întoarcă, şi pentru cazul că poate nu ar avea bani de întoarcere mi-a dat un bilet către bancherul Alléon să puie la dispoziţia mea suma de 3.300 franci. Vaporul pornea la 5 ore seara şi se întîmplase să fie ziua de Paşte, prin urmare cu neputinţă de a găsi un cantor deschis; d-abia am putut găsi pe Alléon, dar, neavînd bani acasă, mi-a dat o creditivă asupra casei James Bell & C-ie la Malta; acel efect l-am dus şi l-am înmînat pe vapor lui G. Golescu pentru care mi-a dat o recipisă. Totodată i-am remis şi un ordin al generalului Aupick către comandantul batelului, ca să le dea trecerea gratuită pînă la Marsilia şi astfel au pornit înapoi.

Cîteva zile după întoarcerea la Paris, N. Golescu mi-a trimis o epistolă la adresa lui Suleiman-paşa, după care alătur aci o copie. Am încredinţat-o unui impiegat al Porţei, lui Enys-efendi, să o dea la adresa ei. Enys-efendi mi-a adus-o înapoi după o lună sau două, cerîndu-mi din partea lui Suleiman-paşa să-i fac o traducţie în limba turcească, traducţie pe care i-am trimes-o[39].

VI

Starea Europei la începutul primăverei a anului 1849 se putea rezuma astfel: lupta principiului de naţionalitate în contra dominaţiunei străine; italienii, ungurii şi românii luase iniţiativa. Italienii, biruitori la început, fusese siliţi a primi condiţiunile aspre ale lui Radetzky[40], dar acum cavalerescul rege Victor Emanuel se gătea să reînceapă lupta şi să răzbune pe regescul său părinte. Românii, abandonaţi de toată Europa, depuseră armele, după ce arătară în Dealul Spirei vitejia de care erau capabili, şi acum numai ungurii luptau; şi tinerele lor trupe cari zburau din victorie în victorie atrăsese asupra Ungariei admiraţia lumei întregi şi îngrijase nu numai pe Austria, dar chiar Rusia începuse a se teme ca revoluţiunea să nu se întindă în Polonia. Germania era în fermentaţiune şi toată lumea se aştepta la o prefacere generală a hărţei Europei. Rusia sta cu arma în mînă, cu

ochii ţintiţi la rezultatul alegerilor din Franţa, şi unirea între unguri, români şi italieni putea să facă izbînda certă.

În faţa acelor împrejurări nu ne era permis nouă românilor din Principate să stăm nepăsători şi afară din acţiunea generală. Noi cîţiva corespundeam între noi şi ne comunicam unii altora lucrările şi cugetările noastre[41].

VII

Aci îmi vine în minte că zece ani mai în urmă la 1859, ungurii au încercat o acţiune identică.

Pe la începutul lui martie al acelui an, vodă Cuza, după ce venise în Bucureşti şi luase în mînă frînele guvernului principatului Munteniei, se întorsese la Iaşi. Pe atunci Austria, îmbătată de succesele lui Radetzky, care, în urma victoriei de la Novara din 1849, împinsese cutezanţa pînă a cere să ocupe cetatea Alexandria ca o garanţie de pace, acum guvernul imperial începuse a cere noului şi cavalerescului rege Victor Emanuel asigurări şi mai îndrăzneţe, precum dezarmarea, licenţiarea voluntarilor şi expulsiunea mai multor refugiţi italieni din Lombardia şi din Toscana, şi acestea prin note ameninţătoare.

Într-o convorbire ce am avut cu repauzatul Béclard, agentul diplomatic al Franţei, despre dificultăţile ce întîmpina la Constantinopol recunoaşterea îndoitei alegeri a domnului Principatelor Unite, eu, exprimîndu-mi ideile mele, i-am zis că această împotrivire a Porţei şi a unora din puterile semnătoare în tractatul de Paris nu va putea ţinea mult, căci în curînd diplomaţia europeană va fi ocupată cu o cestiune mult mai gravă şi mai importantă, căci împăratul Napoleon al III-lea aşteaptă cu nerăbdare să vază pe austriaci trecînd Ticinu[42], ca să aibă cuvînt de a trece şi el Varu[43], nu numai în ajutorul Piemontului, dar pentru liberarea a toatei Italii, şi că dacă Cuza şi-ar înţelege poziţia ar forma un lagăr de cîteva mii de oameni la Oituz, ceea ce ar obliga pe Austria a sustrage 100.000 de soldaţi din armata sa din Italia, ca să conţie Transilvania şi ar da poate lui Cuza-vodă dreptul de a revendica mult mai mult decît sancţiunea celor două alegeri[44].

Nu au trecut trei zile după această întrevorbire cu Béclard, cînd I. Bălăceanu, care era prefect al Bucureştiului, îmi remite o telegramă cifrată, prin care vodă Cuza mă chema la Iaşi, propuindu-mi ministeriul de interne cu preşedinţa cabinetului în locul lui Vasile Sturdza.

Cea dintîi recomandaţie a lui vodă Cuza, după îndeplinirea formalităţilor instalărei mele ca ministru, i-a fost să scriu lui Negri la Constantinopol să stăruiască pe lîngă Poartă şi pe lîngă ambasadori pentru recunoaşterea îndoitei domnii. I-am răspuns că mă voi conforma dorinţei m.s., dar că stăruinţa lui Negri nu va avea, în starea de atunci a lucrurilor, nici un efect şi că formarea unui lagăr la Oituz ar fi mijlocul cel mai nemerit.

Vodă s-a uitat lung la mine, fără a înţelege şi fără a-mi cere vreo explicaţie, ca şi cum aş fi zis o prostie.

După cîteva zile Cuza era la Bucureşti, de unde îmi telegrafia să-i trimit un proiect pentru formarea unui lagăr la Floreşti. Cuza înţelesese de la sine cuvintele mele, sau ele îi fusese explicate de Béclard.

Puţin după intrarea mea la ministeriul Moldovei, servitorul hotelului „Binder", unde eram în gazdă, îmi vesteşte vizita unui domn Roland, şi pe cine văz intrînd în cameră? Pe generalul Klapka, eroul de la Komorn. Generalul Klapka a fost prezentat lui vodă chiar într-acea zi şi a avut o lungă şi amicală întrevorbire. Klapka a comunicat domnitorului nostru în mod confidenţial asigurările ce avea Kossuth de la principele Napoleon despre participarea ungurilor la războiul italo-francez contra Austriei. Înţelegerea între Cuza şi Klapka a fost completă, dar, fiindcă vodă se grăbea să plece la Bucureşti, a rămas să se redige o schiţă de protocol, care să se discute mai pe îndelete la întoarcerea lui vodă de la Bucureşti.

Nu ştiu de s-a mai întors generalul Klapka la Iaşi, căci era ocupat la Genova cu formarea legiunei ungureşti, dar la 20 mai 1859, pe cînd eu nu mai eram ministru, s-a încheiat prin Klapka sau prin Berzentze două convenţiuni între vodă Cuza şi Kossuth[45]. Şi d-lui Vasile Alecsandri i s-a dat ordin să urmeze pe împăratul Napoleon la cuartierul general de la Villafranca şi Vallenzia[46].

D-l Lascar Catargiu, care m-a înlocuit ca prim-ministru, ne poate spune de ce în textul publicat de Kossuth nu se

află nici un cuvînt despre garanțiile în favoarea Transilvaniei și a Banatului, precum nici vorbirea ce se făcea despre Bucovina în schița de proiect de protocol ce am lăsat în mînile lui vodă Cuza[47].

În ziua de 29 aprilie, generalul austriac Gyulai trece Ticinu, și nimeni nu mai putea fi la îndoială, mai ales în urma cuvintelor rostite de împăratul Napoleon, la primirea *corpului diplomatic în ziua de Anul nou 1859*, că împăratul Franței o să treacă cu oștire în Italia, ca aliatul lui Victor Emanuel.

Războiul nu a avut rezultatul la care se așteptau mai ales italienii și ungurii, și decepțiunea le-a fost mare, cînd au aflat că la 8 iulie 1859 a fost iscălit la Villafranca armistițiul, care a avut ca încheiere tractatul de la Zürich[48].

Afacerea Bolliac

O împrejurare care a ocupat pe emigrații noștri din Constantinopol și din Brusa, precum și pe emigrații ungaro-poloni a fost acuzațiunea căzută asupra lui Bolliac că ar fi ținut în profitul său nouă pietre de diamant de la nasturii uniformei comitelui Zichy, celui executat de unguri prin spînzurătoare, acuzare pentru care Bolliac a fost arestat în Constantinopol și care s-a terminat prin misiunea comitelui Leiningen[49], Poarta primind a despăgubi pe familia comitelui Zichy cu 2500 galbeni, valoarea acelor pietre.

După plecarea lui Eliad și Tell din Transilvania, Cezar Bolliac a rămas în Brașov și s-a alăturat pe lîngă generalul Bem, căruia îi cîștigase încrederea și dobîndise asupra lui oarecare influență, făcîndu-i mai multe servicii.

Cînd generalul Bem s-a hotărît să atace pe ruși în Moldova pe la Oituz, luînd-o pe valea Trotușului, a voit să-și asigure neutralitatea sau chiar concursul armatei otomane, care era sub comanda lui Omer-pașa, și a trimes pe Bolliac la Pesta cu scrisori către Kossuth, propuindu-i să însărcineze pe Bolliac să facă să parvie în mînile comandirului armatei turcești un dar de valoare.

Kossuth, aprobînd ideea lui Bem, a autorizat pe conservatorul tezaurului să permită lui Bolliac să aleagă și să ia

un obiect de valoare. Bolliac a ales o garnitură cu pietre scumpe, care aparţinea îmbrăcămintei de paradă a executatului de unguri comite Zichy, nasturi de diamant şi o pereche de pinteni, pentru care Bolliac a dat tezaurului adeverinţă de primire.

Venind în Constantinopol mai mulţi emigraţi unguri, a ieşit vorba că acele scule nu fusese predate la destinaţia lor, ci că prin abuz de încredere fusese ţinute de Bolliac în profitul său.

Puţine zile după trecerea ungurilor în Turcia soseşte şi Bolliac şi trage drept la mine în Boiagikioi; îndată ce-l văd, îi vorbesc de bănuielile şi acuzările ce erau asupra lui pentru diamantele comitelui Zichy; el îmi spune că cu adevărat luase acele obiecte, dar că la Orşova le dedese înapoi lui Kossuth, arătîndu-mi o hîrtie iscălită de Kossuth, în care se zicea că primise pintenii de diamant şi garnitura bumbilor. Eu, mulţumindu-mă pe atîta, am continuat relaţiile mele cu Bolliac, apărîndu-l în contra tutulor acelor cari îl acuzau. Mai tîrziu însă am auzit zicîndu-se că într-acea hîrtie de descărcare, pe care Bolliac nu mi-o citise toată, s-ar fi aflat fraza următoare ca postscript: „rămîind asupra d-lui Bolliac numai pietrele de diamant de la bumbi", frază pe care nu mi-o arătase.

Într-o zi pe la începutul lui decembrie 1849, Aali-paşa cheamă pe d. Alecu Catargiu, care era impiegat la *tergiman odasi* (biuroul traducătorilor), şi-l însărcinează să caute pe Bolliac şi să-i transmiţă dorinţa ministrului de a-l vedea.

A doua zi, prezentîndu-se Bolliac în camera ministrului, fu trimis sub pază de cavas la seraskerat (ministeru de rezbel) şi remis lui Teffyk-bei, chehaiaoa (directorul) ministerului, care l-a trimis la închisoare.

Cauza arestării lui Bolliac era că generalul Bem, îmbrăţişînd islamismul şi devenit Murat-paşa, prin urmare camarad de arme cu Omer-paşa, scrisese acestuia o epistolă, prin care îl întreba dacă primise nişte obiecte de valoare ce-i trimisese prin Bolliac. Omer-paşa, nevoind să fie bănuit că ar fi fost mituit, a trimis acea scrisoare lui Mehmet Aali-paşa seraskeru, cerînd să se cerceteze Bolliac, ca să nu rămîie asupra sa bănuială de mituire.

Se întîmplase că tocmai atunci Ahmet Weffyk-efendi fusese numit comisar în Principate în locul lui Fuad-efendi şi însărcinat ca, în trecerea pe la Vumla, unde se afla deţinuţi emigraţii unguri şi poloni, să reguleze transferarea lor la Kutaia; lui i se mai impunea şi cazul reclamaţiunei lui Omer-paşa, dîndu-i-se toate hîrtiile privitoare la cestiunea Bolliac.

A doua zi după arestarea lui Bolliac am primit o invitare la Weffyk, care, îndată ce am ajuns, a trimis la seraskerat d-a chemat pe Teffyk-bei, care a venit aducînd cu dînsul pe Bolliac, pe care l-a liberat pe garanţia mea şi a lui Marin Serghiescu, că nu va dosi şi că va fi la dispoziţiunea guvernului otoman la orice chemare[50].

IX

După sosirea lui Eliad şi a lui Tell în Transilvania, ni se trimetea din timp în timp la Constantinopol o publicaţiune numită *Caru-iute*, care sub formă de corespondenţă apocrifă din Bucureşti conţinea mai cu deosebire denigrări şi invective în contra mai multora din oamenii revoluţiunei; pe mine încai din trădător şi din spion muscălesc nu mă mai scotea; atîta numai consolaţie, că eram în bună companie, pe un rînd cu Nicu Bălcescu, C.A. Rosetti, fraţii Brătienii şi mai mulţi alţii, cari nu erau mai bine trataţi decît mine. Numai Eliad era apoteozat în acele scrisori: el era incarnaţiunea deşteptărei naţionale; era o fiinţă legendară; era Heliad ἡλιάδης (fiul soarelui), precum Achilleus Pelides era fiul lui Peleu; sau şi mai frumos şi mai nimerit, numele îi venea de la hebraicul Eli sau cel puţin de la proorocul Elie, care şi astăzi tot se plimbă din cînd în cînd cu căruţa prin nori, tunînd şi fulgerînd; iar porecla de Rădulescu îi venea de la feodalii noştri baroni Razi, Ilari sau Glazi dinaintea lui Radu Negru şi Dragoş, şi cîte şi mai cîte. Pe cînd eram tratat de trădător şi de spion muscălesc în elucubraţiunile lui Eliad, primesc o scrisoare din Sibiu cu data de 29 septemvrie 1848, scrisoare foarte amicală, iscălită Nicolae Gheorghiade, nume cu totul necunoscut mie[51]. Deşi, citind acea epistolă, icoana, stilul şi tonul îmi aducea în minte numele lui Eliad, dar nu puteam admite

ca omul care mă trata de trădător putea tot într-o vreme să-mi scrie o epistolă amicală şi de încredere frăţească. Pînă într-o zi se prezintă în camera mea un tînăr care, adresîndu-se în limba grecească, îmi zice că voia să vorbească cu d-l Ghica. Spuindu-i că d-l Ghica eram eu, tînărul, continuînd tot pe limba lui Demosten, îşi cere scuze, zicînd că crezuse să găsească pe Iancu Ghica, amicul şi camaradul său de arme, dar se felicita că acea eroare îi procurase cunoştinţa unui compatriot. După ce îmi zice acestea, îşi declină numele: ofiţerul Zalic, fiul doamnei Eliad.

Mi-a povestit multe, între care că făcuse mai multe fapte eroice în timpul revoluţiunei, că fusese alungat din Sibiu, că călătorise cu Eliad şi cu Tell şi că venise cu scrisori către Soleiman-paşa, ca să intre în armata turcească[52].

Întrebîndu-l dacă cunoscuse la Sibiu pe un Nicolae Gheorghiad, îmi spuse că acesta era numele ce adoptase Eliad, dar că d-aci încolo se va numi Eliad Rădulescu.

Pe la finele anului 1848, Eliad şi Tell, sosind în Paris, ca unii ce cu Nicolae Golescu fusese proclamaţi la Sibiu de cîţiva ca şefi ai emigraţiunei, aveau pretenţia de a domina asupra tuturor românilor şi a nu permite nimănui nici o acţiune, nici o scriere fără ştirea şi încuviinţarea lor trei.

Acea pretenţiune a provocat o adunare generală a emigraţilor din Paris, în care, după o lungă discuţiune, majoritatea s-a rostit că recunoştea alegerea de la Sibiu, însă numai în mod provizoriu, pînă cînd se vor putea rosti şi emigraţii aflători în alte oraşe.

Nicu Bălcescu, Brătienii, C.A. Rosetti, eu şi cîţiva alţi, cîţi eram trataţi de Eliad în scrierile sale de răi patrioţi, ne retrăsesem din colectivitate şi căutam a avea fiecare acţiunea noastră individuală, lucrînd cu condeiul şi cu cuvîntul, cum ne pricepeam mai bine, ceea ce nu ne oprea d-a comunica unii cu alţii, a ne înţelege şi a ne consulta în multe din lucrările noastre.

Care nu fu mirarea mea cînd, pe la începutul anului 1849, m-am pomenit cu o adresă din Paris, subsemnată Tell, N. Golescu şi Eliad, cu data de 8/20 fevruarie 1849, prin care acei trei domni constituiţi în guvern mă numeau reprezentantul sau agentul lor la Constantinopol.

Am respins onorul ce-mi făceau, răspunzîndu-le că, dacă Eliad credea adevărate cele ce scria unora şi altora în

contra mea și tipărea în pamfletele sale, apoi făcea act de rău român și o crimă de *lèse-patrie* încredințînd un post atît de important unui intrigant, trădător și spion muscălesc; iar dacă infamiile și calomniile ce scria în contra mea și în contra mai multor alți români erau zămisliri ale imaginațiunei sale, nu puteam decît a-i deplînge starea mintală ca și pe cea morală[53].

Cestiunea care preocupa mai mult pe șefii emigrațiunei era cestiunea banilor; gîlcevurile și acuzațiunile începură încă din zilele dintîi, de cum Eliade și Tell sosise la Sibiu. Acești doi șefi recunoscuți de emigrații din Transilvania au cerut și au adunat toți banii publici cari se aflau asupra unora din emigrați, între cari 3.000 de galbeni ce se aflau la C. Bălcescu. Dar N. Bălcescu, refuzînd a da lui Eliade și lui Tell suma de 500 sau de 600 de galbeni ce i se încredințase de guvernul provizoriu pentru o misiune specială cu care fusese însărcinat, zicîndu-le că acei bani îi rezerva a-i cheltui pentru patrie, iar nu pentru patrioți, această opunere dăduse loc la vorbe grele și ofensătoare și chiar la provocări. Acum locotenenții, crezîndu-se omnipotenți, au adresat lui N. Bălcescu o notă cu caracter oficial, cerîndu-i acei bani, notă care a provocat din partea lui Bălcescu răspunsul următor[54].

Cu toate observațiunile ce li s-au făcut și cu toate apelurile la concordie, clevetirile și calomniile n-au putut înceta; din contra, ura și discordia semănate de foștii noștri locotenenți mergea tot crescînd[55].

X

În vara anului 1849 foștii noștri locotenenți, întorcîndu-se la Paris din călătoria ce făcuse pînă la Constantinopol și îndărăt, începură o lucrare de acțiune și influență sistematică asupra emigraților, mai ales asupra celor deținuți la Brusa, la care pare că se interesa mai mult Eliad. Dau aci ca specimen cîteva scrieri și epistole colective și private cari mi s-au dat la 1854 de Dumitrache Florescu, care a fost arhivarul emigraților din Brusa și la care au rămas toate

acele hîrtii, cînd acei emigrați unul cîte unul s-au împrăștiat. La pornirea lui D. Florescu din Constantinopol, întovărășindu-l cu pe avizul francez „Le Narval“, comandat de amiralul Egelmans, atunci locotenent de vasel *(lieutenant de vaisseau)*, care a avut gentilețea d-a-l lua pînă la Marsilia pe vaporul ce comanda, D. Florescu mi-a remis mie un pachet care conținea corespondențe scrise cele mai multe chiar de mîna autorilor[56].

XI

Ali Nead-efendi întovărășise pe tinerii români la Brusa și rămăsese cu ei acolo ca comisar însărcinat cu supravegherea și întreținere alor pe contul statului. Se închiriase mai multe case, în cari locuiau cîte șase și șapte sub un același acoperiș, unde aveau masă și îngrijire. Mai tîrziu deținuții cerînd a li se da fiecăruia individual partea ce costa întreținerea lor, și cererea încuviințîndu-se, primeau fiecare cîte o mie de lei pe lună, chiar daca părăsea Brusa și se ducea de se așeza la Constantinopol sau la Smirna.

La Brusa, viața era ieftină și trăind chiar ca niște beizadele, cum le ziceau toți acolo, puteau pune deoparte din mia de lei ce li se da pe fiecare lună. Și, în devotamentul lor pentru țară, hotărîse ca acele economii să le trimită regulat lui Eliad la Paris, pentru a scrie și a tipări pentru susținerea și apărarea drepturilor patriei, ceea ce a urmat pînă la regularea pensiei ce făcuse Poarta lui Eliad și lui Tell, cînd s-au stabilit la Chio, pînă la întoarcerea lor în țară[57].

După defecțiunea lui Görgey și pierderea bătăliei de la Temeșoara, Kossuth și Casimir Batthyany, întovărășiți de generalii Dembynsky, Bem, Kemety, Gyon și de o mulțime de ofițeri de toate gradele, sosesc la Mehadia, trec Dunărea la Orșova și se predau în mîna garnizoanei turcești, care îi primește ca mosafiri ai sultanului, iar generalii unguri și poloni, cari nu au apucat să treacă în țara turcească și au căzut pe mîna austriacilor, au fost judecați milităreşte și executați; și acum Austria, într-o glăsuire cu Rusia, cerea extradarea refugiaților în virtutea tractatului de la

Belgrad. Cestiunea era delicată, căci se știa că, de cădea pe mînile autorității austriece, era din partea sultanului o violare a datoriilor ospitalității; note aspre începuse a se schimba și tonul notelor și ultimatelor rusești și austriace luase un ton cominatoriu, încît puțin lipsea de a ajunge la o declarațiune de rezbel. Pe de o parte Austria și Rusia cerea pe refugiații unguri și poloni în puterea tractatului, pe de alta sultanul făcuse din împotrivirea de a-i preda o cestiune de onor personal. În acele împrejurări, care trebuia să fie dorința noastră, a emigraților români? Negreșit rezbelul în contra Rusiei, singura cheie care ne putea deschide porțile țărei, din care eram proscriși[58].

Procurîndu-mi eu corespondența politică dintre Poartă și cei patru ambasadori, le-am trimis șir, una după alta, ziarului *Des Débats*[59].

Publicarea acelor hîrtii făcînd mare larmă, principele Calimach, ambasadorul otoman de la Paris, aflînd că acele documente fusese trimise de la Constantinopol, unul din români care vizita adesea pe [principele] Calimach îi spune că acele hîrtii trebuie să fi fost trimise de mine, care negreșit trebuie să mi le fi procurat prin Alecu St. Catargiu, atunci împiegat al ministerului afacerilor streine, încît supărarea lui Aali-pașa cade asupra acelui tînăr împiegat, pe care îl dojenește și îl amenință cu pedeapsă și destituire. Tînărul, care nu știe de unde-i vine lui aceasta, vine îngrijat la mine și-mi relatează cele petrecute. A doua zi îl iau cu mine și mergem împreună la Aali-pașa, căruia i-am declarat că eu publicasem acele hîrtii; dar, ca unul ce nu eram în serviciul turcesc, nici pensionat, nu eram dator nici discrețiune, nici a-i spune cum și ce fel mi le-am procurat; dar că credeam o datorie de onor, de vreme ce o bănuială nedreaptă căzuse asupra unui nevinovat, a-i declara că nu prin Alecu Catargiu, nici prin vreun alt împiegat al Porții mi le-am procurat. Aali-pașa ne-a concediat zicîndu-mi: *Aucun soupçon ne plane plus sur Mr. Catargi, car je devine comment vous vous les êtes procurés*".*

Tot p-atunci locotenența a trimis la Brusa o circulară către emigrați, pe care o transcriu mai la vale.

---

* Nici o bănuială nu mai planează asupra domnului Catargi, căci ghicesc cum vi le-ați procurat.

Această circulară a foştilor noştri locotenenţi, precum şi epistolele lui Eliad erau o acuzare în bună formă de înaltă trădare. Zice că voisem să vînd ţara la unguri prin mijlocirea lui baron Spleny, care, după spusele lui Eliade, îi arătase chiar scrisorile şi memoriile mele privitoare la această tratație. Dar cine era şi ce era acest baron Spleny?

Baronul Spleny fusese cel mai elegant şi mai lucitor tînăr magnat în tot felul de sport. Nemeş călăreț, vînător de urşi şi de lupi, călare şi pe jos, era prin sora sa cumnat generalului englez Guyon, învingătorul faimosului general austriac Shlik. În timpul guvernului lui Kossuth fusese trimis în subordine la Constantinopol, împreună cu viteazul maior englez Brown.

La Constantinopol, baronul Spleny, făcînd cunoştinţă cu mai mulţi dervişi boharalii[60], a căzut la patima haşişului.

Întîiaşi dată cînd l-am văzut, l-am găsit foarte trist, era preocupat, după cum ne spunea el, de ideea că i se lungea nasul, că ajunsese pînă la casa de peste uliță, că trecătorii nu treceau peste acea punte cu destulă precauţiune şi că guvernul turcesc îi propunea să-i cumpere nasul, ca să-l puie pod peste Cornul de Aur între Tersanà şi Fanar.

Aceasta era starea de halucinaţiuni bizare în care trăia bietul tînăr, cînd catastrofa de la Temeşoara a adus pe soru-sa, d-na Guyon, care, cum l-a văzut într-o asemenea stare, l-a pornit la Paris, ca să se caute. Acolo a făcut Eliad cunoştinţa baronului Spleny, prin aşa-numita comiteasa del Caretto, veche cunoştinţă a baronului de la Pesta, din timpurile splendorii sale.

Puţin timp a stat Spleny la Paris şi s-a întors la Constantinopol, la amicii săi haşişari. Cine n-a văzut pe stradele Stambulului şi ale Perei un om desculţ cu hainele zdrenţe ca de cerşetor, în cap cu un fes soios, mestecînd din gură necontenit, spuind că stomacul său nu mai poate mistui altă mîncare decît ziduri, temelii de castěluri?...[61]

XIII

Intrigile şi calomniile lui Eliad şi ale colegilor săi îndemnase pe unii din noi pînă a nu mai voi să se amestece în afacerile emigraţiei şi chiar a căuta a se apăra cu condeiul[62].

Încît pentru mine, după ce alergasem îndestul pentru a face ca soarta deţinuţilor să fie cît mai puţin aspră, după ce am mijlocit eliberarea mai multora şi formarea corpului de ingineri de şosele al vialetului Hudavedighiarului, compus numai de tineri români, le-am declarat că nu mai voiesc să mă amestec sau să mă mai ocup cu afacerile lor, aceasta în speranţă că se va pune printr-aceasta o stavilă clevetirilor şi clevetitorilor[63].

Un singur glas de indignaţiune s-a auzit din partea emigraţilor calomniaţi, maltrataţi şi acuzaţi de Eliade[64], a fost broşura autografiată a lui C.A. Rosetti, întitulată *Apel la oamenii cei liberi* de C.A. Rosetti, Paris, 1849, decembre 2. Broşura este compusă din două părţi: întîia este o scrisoare adresată *Domnilor membri ai comisiei pentru luarea socotelilor*, a doua este scrisoarea adresată *Domnilor Eliade şi Tell**.

---

* Părţi din această foarte rară broşură s-au reprodus mai sus la p. 186–204. Întreagă s-a reprodus în C.A. Rosetti, *Scrieri din juneţe şi exiliu*, tomul II (Bucureşti, 1885), p. 5–66 (*n.a.*).

ARTICOLE ŞTIINŢIFICE ŞI POLITICE

UNIREA VĂMILOR ÎNTRE MOLDOVA ŞI VALAHIA

Dacă economia politică a dobîndit vreo izbîndă în zilele noastre este în privirea vămilor. Astăzi este cunoscut şi priimit principiul: *lasă să treacă slobod*, de toţi acei carii se îndeletnicesc cu fericirea neamurilor. Acest principiu se poate dovedi de sineşi: ce mai puternică dovadă decît a lua în băgare de samă că sîntem toţi consomatori şi că, cu cît un obiect de care ne slujim, de care avem trebuinţă, este mai ieften, cu atît este mai bine, pentru că-l putem dobîndi mai lesne? Aşadar cu cît vor fi mai slobode mărfurile străine să între în locul nostru, cu atît au să fie mai ieftine. Numai cu desfiinţarea vămilor s-ar ieftini toate lucrurile cu 3%, şi în loc de a plăti un obiect oarecare 103 lei, l-am pute cumpăra cu 100, şi mai jos încă, cînd vom socoti cîtă stricăciune în marfă prin deschiderea coletelor, cîtă supărare şi cîtă pierdere de vreme se pricinuieşte neguţitorilor pe la vămile de la margini.

Astăzi avem o pildă vie dinaintea noastră. Prusia a băgat într-o unitate de vămi douăzeci de staturi ale Germaniei, şi toate aceste staturi împreună cîştigă; guvernuri şi particulari toţi se folosesc. Germania, printr-o cumpănire dreaptă şi înţeleaptă a interesurilor materiale, a dobîndit ceea ce nici Carol V cu puterea sa de urieş, nici puterile toate a Europei întrunite în congresul de la Viena nu i-a putut da. Deocamdată, în adevăr numai o slobozenie de comerţ, aceeaşi sistemă de măsuri şi monede; cine însă poate şti dacă

această unime, ce samănă a avè de pravăţ numai negoţul, nu va mîna către o unime germană politică, şi poate în mai curîndă vreme decît ne este iertat a prevede? Această izbîndă o este datoare Germania cu totul ţifrelor. Pentru staturile cele mici care sînt încunjurate din toate părţile de alte staturi ce astăzi intră într-această unitate comercială, s-a făcut un calcul, care foarte bine se aplică la noi.[1] Principaturile Valahiei şi Moldaviei cheltuiesc ca la 6.000.000 lei pe tot anul pentru paza cordoanelor; şi cît ne aduc vămile? În Moldova cu importaţie cu exportaţie nu se suie peste 1.700.000 lei, şi în Valahia nu trece mult peste 2.500.000; aşa peste tot ca la 4.200.000 lei, o pagubă netăgăduită de mai mult de 1.000.000 lei pe tot anul. Ridicînd dar vămile şi aşezîndu-se cordonul sanitar pe adevărata sa linie*, am avea un cîştig într-această socoteală în toate privirile: mai întăi ar cîştiga vistieriile mai mult de 1.000.000 lei pe tot anul, al doilea ar cîştiga particularii consomatori şi, în sfîrşit, ar cîştiga industria agricolă şese sau şepte mii plugari, carii astăzi sînt întrebuinţaţi pentru paza mărginilor şi a vămilor, şi pierduţi pentru lucrul pămîntului, singurul izvor a fericirei românilor. De este un vis să gîndească cineva la o asfel de stare a lucrurilor, la o desfiinţare a vămilor despre toate ţările vecine, dar cel puţin între principaturi n-ar afla stăpînirile noastre nici o împiedecare.

Principiul rădicării vămilor şi folosurile ce urmează pentru fiecare stat în parte nu este astăzi tăgăduit de nimene; problemul de dezlegat este cum să se desfiinţeze fără a se jigni unele din interesurile private şi fără a pricinui dărăpănarea capitalurilor puse în circulaţie. Asfel este problemul zaharului de sfeclă în Franţia, unde deşi stăpînirea vede învederat că a făcut o mare greşală să îndemne această industrie şi că interesul obştesc cere acum să se desfiinţeze cu totul, însă ocîrmuirea este silită să o mai îngăduie, ca să nu pricinuiască nenorocirea a o mulţime de capitalisti, rădicîndu-le deodată drepturile ce le-a dat la început. Dar la noi carii nu producem decît materii brute, materii întăitoare *(des matières premières)*, unde încă nici un capital însemnat nu se află întrebuinţat în nici un fel de indus-

* Las cu totul deoparte ceea ce se atinge de carantine, pentru că linia firească a carantinelor nu este pe Dunăre şi ar fi nedreptate să apărăm noi numai cu cheltuiala noastră toată Europa de ciumă (*n.a.*).

trie manufacturială; la noi unde singura industrie este aceea agricolă, nici o pagubă înăuntru nu ne-ar pricinui desfiinţarea vămilor, nu numai despre o graniţă, dar şi despre toate; *şi orişicînd o stăpînire oarecare ne va propune o unitate de comerţ trebuie să o priimim cu mulţămire*, pentru că nu poate fi decît folositoare locului nostru.

Stăpînirea românească de peste Milcov propune o unitate comercială. Această propunere, acest tractat de comerţ se cuprinde tot în două articule.

Art. I. Linia de vamă este desfiinţată pentru totdeauna între Principate.

Art. II. Pentru înlesnirea daravelelor să se înfiinţeze o sistemă comună de măsuri, greutăţi şi să se hotărească unul şi acelaşi curs monetar pentru amîndouă ţările.

Că o asemenea învoială nu poate avea în viitor decît o înrîurire fericită asupra sporirei şi înflorirei locurilor noastre nu este îndoială; tot ce trebuie să cercetăm acum cînd acest proiect are a se supune Camerelor respective este dacă deocamdată această învoială poate pricinui vreo pagubă, vreo sminteală românilor de dincolo de Milcov sau celor de dincoace.

Cu cea mai mare mulţămire am auzit pe d. Ştirbei[2] întrebuinţînd argumentul următor către unii din boieri cu care vorbea la Iaşi despre aceasta: „Vă pare rău, le zîcea el, că nu aveţi o întindere de loc mai mare, [...] şi aţi fi foarte mulţămiţi dacă v-ar da cineva unul sau două judeţe din Valahia; la o aşa întîmplare negreşit că n-aţi gîndi să statorniciţi vamă într-acele două judeţe şi cele triisprezece ţinuturi ale Moldaviei, fără a avea cea mai mică îngrijire că vi s-ar pricinui vreo pagubă. Cu cît mai multe judeţe de ale Valahiei v-ar da, cu atîta este de crezut că aţi fi mai bucuroşi; şi ca să fiţi consecuenţi, priimiţi toată Valahia."

Cel mai mult grîu se exportează prin Brăila şi Galaţi; aceste două porturi sînt de două ceasuri departe unul de altul; aşadar dacă grîile noastre ar fi de acelaşi soi unele cu altele, nici preţurile lor n-ar pute fi cu mult deosebite; iar simţitoarea osebire ce se vede astăzi urmează din pricină că soiul grîilor Moldovei este mai bun. Astăzi românii din Valahia au început să caute de pămînt; mulţi proprietari se îndeletnicesc cu îmbunătăţirea sămînţei, şi piste puţini ani în Brăila şi în Galaţi se vor vinde grîile de tot

felul cu acelaşi preţ. Aseminea şi pentru vite; acele de Moldova se vînd cu un preţ mai sus decît ale Valahiei; şi într-aceleşi tîrguri ar pute ţine concurenţa unele cu altele cu preţuri deosebite; aşadar nu trebuie să ne temim că consomatorii, aflînd vite mai ieftine în Valahia decît în Moldova, s-ar duce să le ia de acolo; lăsînd a zice că nu ţine mult mai scump pe neguţitor să le treacă de-a dreptul prin Transilvania şi prin Bucovina, decît dacă le-ar aduce de la Focşeni prin Moldova şi le-ar scoate pe la Mamorniţă. Afară de aceste consideraţii, materiile ce producem noi sînt destul de căutate, ca deocamdată să nu gîndim decît cum am putea produce cîtimi mai mari şi de soiuri mai bune, iar nu cum le vom petrece; pentru că din zi în zi, slavă Domnului, căutarea productelor noastre sporeşte şi ne putem aduce aminte de povestea românească: *lac să fie, broaşte multe*. Dacă aceasta ar putea avea vreo înrîurire, ar fi numai şi numai asupra comerţului dinlăuntru, adecă că s-ar putè vinde grîu de peste Milcov dincoace pentru consumaţia tîrgurilor; dar chiar în oraşele cele mai aproape de Focşeni, precum Tecucii şi Bîrladu, nu este de temut că s-ar putea vinde vreo mare cîtime, pentru că grîile Moldovei sînt mai bune, şi acei ce ţin pităriile cumpără devreme grîu de pe la ţărani şi totdeauna cu 10 şi 15 lei chila mai jos decît cum l-ar cumpăra de la proprietari. Cu toate că grîile Valahiei sînt mai ieftine, dar sînt mai slabe, şi prin transport preţul lor ar trebui să se încarce cu atît, încît nu este grijă că ar putè măcar să ţie concurenţie cu ale Moldovei. Dar chiar de am priimi că în tîrgurile cele cu apropiere de Moldova s-ar pute petrece vro 10.000 sau 15.000 chile, să socotim cît grîu din Moldova ar trece peste Milcov numai pentru sămînţă? Negreşit că afară de 100.000 chile ce se exportează astăzi pe la Galaţi ar mai ieşi încă 20.000 sau 30.000 chile în Valahia, şi aceasta curat în folosul moldovenilor; în urmare, de va ieşi deocamdată un folos pentru unii sau alţii din români, nu este îndoială că va fi în vremea de astăzi numai în folosul românilor din Moldova. Dar să zicem că Valahia, îmbunătăţindu-şi obiectele de exportaţie prin încrucişarea vitelor şi prin sămînţa moldovinească, va avè mari folosuri în viitor, încă nu este piedică de a nu rădica vămile dintre Principaturi, nici poate să aducă sminteală comerţului Moldovei; căci aceasta este în firea lucrurilor, pentru

că Valahia, deşi este mai puţin lăcuită, dar are un cîmp mai întins, şi de nu-şi va îmbunătăţi sămînţa şi soiurile vitelor prin cele din Moldova, cine o poate opri de a aduce sămînţă din Crim şi vite din Ungaria, precum se şi face acum?

Industria vitelor au început a scădè în Moldova, din pricină că în partea de sus proprietarii nu mai ţin vite pe fîn, ci numai pentru consumaţia paielor şi a brahăi de la velniţi. Această industrie este păstrată cu totul românilor din Valahia, pentru că au loc mult nelăcuit. Cît pentru vinaţe, poate zice cineva cu siguranţie că nu vor trece 2.000 vedre în Moldova, una că preţul vinului este destul de jos în Moldova, şi al doilea că proprietarul are monopolul băuturei. În Galaţi nu se vinde decît numai vin de Odobeşti, şi acesta numai pentru că este mai trainic. Lemnele trec şi acum foarte slobod; toată lemnăria de construcţie din Brăila este de pe Bistriţă, şi lemne de stejar mari s-au vîndut anul acesta în Galaţi aduse tocmai din susul Oltului fără oprire. Dar adevărul este că rachiul din Moldova se va vinde în Valahia, şi velniţile vor cîştiga foarte mult. Drept aceea trebuie Obşteasca Adunare să iee bune măsuri, ca acest product să nu se înmulţească, pentru că acesta este o cangrină înfricoşată atît pentru ţărani, cît şi pentru starea cea de jos a lăcuitorilor tîrgurilor, încît nemăsurata întrebuinţare a acestei băuturi, care au ajuns vîrful necumpătărei, mineşte a dărăpăna starea morală şi fizică nu numai a lăcuitorilor de astăzi, ci şi a generaţiilor viitoare. Fie-ne de pildă populaţia Galiţiei vrednică de jale, mai cu samă din pricina rachiului, dar să ne fie de pildă şi măsurile ce a luat stăpînirea austriecească ca să stirpească acest cumplit rău.

Proiectul d-lui Ştirbei a fost foarte bine priimit în Moldova, şi trebuie să dea cineva toată lauda ministeriului din Iaşi, carele unindu-se la aceasta a mers şi mai departe, propuind şi alte măsuri ţintitoare către adevăratul duh a articulelor 445 şi 426 din Reglement, adecă să se priimească ca lăcuitorii acestor două principaturi, carii vor avea însuşirile cerute de aşezămînt, să se folosească în amîndouă ţările deopotrivă de toate drepturile civile şi politice.

Trebuie să nădăjduim că Obşteştile Adunări din Bucureşti şi din Iaşi vor da toată băgarea de samă ce vredniceşte proiectul ce li vor înfăţoşa guvernurile respective şi că îl vor dezbate cu toată cuvenita adîncime[3].

ÎNSĂMNĂRI ASUPRA ÎNVĂŢĂTURII PUBLICE*

> Acel ce cîrmuieşte Educaţia,
> ţine în mînile sale soarta lumii.
> LEIBNIZ

Ar fi foarte îndrăzneţ să pretinz că aceste cîteva feţe să slujească de o sistemă de învăţătură publică în Ţările Româneşti, însă ţinta mea va fi nimerită, dacă oarecare idei, aruncate de timpuriu, încă ar putea sluji de bază celor ce cîrmuiesc învăţătura publică, la întocmirea unei organizaţii mari şi largi, care să fie locului şi lor monument mare de veşnică slavă.

Oamenii se adună între dînşii şi trăiesc în societăţi, ca să se ajute unii cu alţii; schimbînd productele lor între dînşii, îşi înmulţesc mulţămirile *materiale*, *morale* şi *intelectuale;* încredinţează unora dintre ei privigherea asupra liniştii şi apararea fiecăruia împrotiva acelor răi ce se pot ivi în societate, şi lucrurile ce sînt de folos obştesc. Acelor oameni le dă o putere potrivită cu îndatoririle ce au a îndeplini. Aceştii sînt guvernul sau stăpînirea.

Guvernul îi despăgubeşte pentru interesurile ce fiecare în parte părăseşte, şi ei sînt datori a-i da toată vremea şi toată munca, a apăra pe fiecare de asupririle şi supărările celorlalţi şi a căuta mijloacele ce ştiinţa şi propăşirea ne arată, spre a înmulţi mulţămirile sau bogăţiile poporului ce le este încredinţat.

Mişcătorul omului, adecă a tutulor faptelor sale, este *iubirea de sine*, însă iubirea de sine în adevărata ei înţelegere, cum o înţălege englezul şi cum o înţălege americanul

* Vor urma mai multe articole (*n.a.*).

din Staturile Unite: „*A-și înmulți mulțămirile sale din toate puterile materiale și intelectuale ce fiecare are în dispoziția sa, fără a asupri pre aproapele său.*"* Acesta este principiul sociabilității, acesta este mișcătorul omului, acesta este scopul spre care trage fiecare individ în particular, o adunare de mai mulți sau asociațiile pentru un mic număr, a căror interesuri coencidează, și guvernul pentru toată nația. Datoria guvernului este mare și cu anevoie, dar frumoasă și slăvită. Fericit stăpînitorul acela care știe să aleagă oameni după trebuințele statului, să puie pe fiecare la locul său; căci atunci carul guvernamental se mișcă cu înlesnire, și ca deosebite puteri care trag tot într-o parte îl duc cu cea mai mare înlesnire spre desăvîrșirea lucrurilor ce are a îndeplini; în vreme ce chiar oameni vrednici și cu mijloace de a îndeplini slujbe însămnate în stat, dacă nu sînt fiecare la locul său, lucrează cu neplăcere; neplăcerea se preface în lene, paralizează unul lucrările altuia, și ca niște puteri care trag în părți deosebite se strică unele pe altele, și mașina guvernamentală, în loc de a înainta răpide, merge înapoi, stă pe loc, sau se mișcă cu o iuțală mult mai mică decît aceea ce ar proveni din aplicația tutulor acelor puteri într-o parte cuviincioasă.

Unul din așezămînturile care aduc un folos obștesc este organizația învățăturii publice. Oamenii sînt toți niște muncitori, a căror cîtime de producere atîrnă din mai multă sau mai puțină dezvoltare a înțelegerei și a cunoștințelor fiecăruia.

A ști a ceti, a scrie și a socoti, a cunoaște datoriile ce leagă un om cu alt om în societate, datoriile ce are fiecare către stăpînire, adecă către obștea mădulărilor societății sînt lucruri de întiia trebuință. Sînt lucruri de întăia trebuință, nu pentru că ne place a le numi asfel dar pentru că omul poate trage de la dînsele folosuri materiale și intelectuale, pentru că ele sînt pîrghia prin care el lucrează asupra memoriei, înțelegerei și imaginației, care sînt cele trei facultăți radicale ale omului. Omul care știe să socotească poate ținea o carte de venituri și cheltuieli, își poate cumpăni poftele, măsura cheltuielile, ca să ajungă la sfîrșitul

* Acest princip îl voi dizvolta cu multă băgare de samă într-un articol de filozofie socială asupra educației publice (*n.a.*)[1].

anului fără datorii și să gîndească a mări țifra coloanii de veniturí.

Noi avem loc mult și brațe puține; prin urmare bogăția noastră este pămîntul și trebuie să ne dăm la lucrarea numai acelor obiecte care cer brațe puține pentru materie multă, prin urmare la producerea materiilor brute, materiilor întăietoare *(matières premières)*. Așa grînile de tot felul, pieile, lîna ș.c. sînt materiile ce trebuie să producem în locul nostru. Omul la noi dar, prin firea lucrurilor, este plugar. Cît folos n-ar ieși, dacă ar putea să se dea în mînile plugarului cărți elementare de agricultură, care să vorbească despre îmbunătățirile ce se pot aduce producerii? Acestea ar fi un izvor de îmbogățire. Afară de aceasta, cetirea i-ar dezvolta înțălesul și l-ar face să gîndească la întreprinderi și la îmbunătățiri ce ar putea să aducă stării lui. Învățătura, ca mijloc de îmbunătățire materială, morală și intelectuală, este astăzi un principiu priimit de toată lumea, și aceste cîteva rînduri era cu totul de prisos, căci nu pot da decît o foarte mică idee de folosurile ce poate trage omul pentru îmbunătățirea inimii și a intelectului; el se face mai bun și mai deștept.

Societatea are trebuință de judecători, de administratori, de scriitori prin cancelarii, de oameni care să știe să cîrmuiască negoțul, adecă schimbul ce facem cu celelalte nații și care este mijlocul de a ne folosi și noi de starea civilizației celorlalte neamuri; mai trebuiesc medici, ingineri ș.c.l.

Acești oameni trebuiesc fiecare pregătiți la aceste slujbe; le trebuie la fiecare un fel de învățătură potrivită cu slujba ce fiecare are să îndeplinească și cu rolul ce are să joace în societate.

Astăzi învățătura se deosebește în întăietoare, de mijloc și înaltă, sau *primară*, *secondară* și *înaltă*, după cîtimea de cunoștințe ce cuprinde și după scopul la care voiește să aducă pe acei ce se adapă de dînsa. Scopul acestui articol fiind a căuta care sînt trebuințele de oameni ce avem în locul nostru, prin urmare care sînt învățăturile ce trebuiesc să se dea în deosebitele școale, voi să iau fiecare învățătură în parte, începînd de la cea primară; pe urmă voi cerceta cum s-ar putea dobîndi la noi oameni de deosebitele specialități de care avem trebuință, fără însă să pierdem din ve-

dere starea locului şi mijloacele materiale ce avem în puterea noastră; lăsînd cu totul deoparte consideraţiile asupra educaţiei, pentru că, chemat a cîrmui o mare parte din educaţia publică din Moldova, voi avea prilej să fac mai multe băgări de samă ca să completez o scriere întinsă ce am asupra acestui obiect, şi care parte, cu toate că strîns legată cu învăţătura publică, dar sînt silit să le despart, ca să nu întrerup necontenit şirul ideilor.

ÎNVĂŢĂTURĂ PRIMARĂ

Cunoştinţile ce trebuie să cuprindă învăţătura primară de prin sate

A şti a ceti, a scrie şi a socoti este lucru trebuincios, neapărat încă, la tot omul. Aceasta, deşi s-au pus în lucrare în Valahia, dar pîn' acum este numai o formalitate. O dată ce tinerii ar fi cîştigat mecanismul cetirei şi a scrierii, s-ar da în mînile lor ca exerciţii la cetire cărţi cuprinzătoare de articulile legiuirilor noastre, care să le arăte îndatoririle către stat şi datoriile lor reciproce ce sînt între lăcuitori şi proprietari; cunoştinţe de religie, de moral şi de agricultură. Ce mai bună învăţătură morală, ce mai bună filozofie decît creştinismul? Cît nu s-ar îmbunătăţi starea inimii şi a gîndului ţăranului printr-o cetire bine tîlcuită a *Evangheliei* şi a *Bibliei!* Cît nu s-ar înălţa ideile lui prin oarecare cînturi (psalmuri) din cele mai alese ale lui David!

Starea lui materială s-ar îmbunătăţi prin cunoştinţe de agricultură ce ar putea afla în cărţi şi publicaţii elementare de agricultură; duhul lui mai deştept ar cerca nouă întreprinderi.

Un orator de slăvită memorie într-un raport de la 6 florial anul al 10-lea al Republicii Franceze zice: „Cer ca una din cele dintăi cărţi care se vor da în mînile copiilor de la ţară să le dea cunoştinţe agricole, nu voi zice folositoare, dar neaparate. Oarecare icoane scoase pe tipar de lemn în capul fiecăria lecţii ar împironi băgarea lor de

samă, stampe de cîte zece centime* puse pe păreții școalelor înfățoșind cel mai bun plug, grăpele cele mai cuviincioase, un copaci roditor bine tăiat, un stup bun și celelalte."

Aceste cuvinte zise pentru Franța, care în toată vremea s-a bizuit a fi o nație totdeodată agricolă și manufactorială, se aplică cu atît mai bine la noi, carii nu putem și nu trebuie să fim, multă vreme încă, cîteva veacuri poate, decît o nație numai agricolă.

Adăogînd la învățăturile de mai sus cunoștințe de facerea contractelor și de chipul de a ținea o carte de cheltuieli și venituri, țăranul ar priimi o învățătură destulă pentru comerțul vieții lui. Aceste învățături s-ar putè face foarte lesne în trei ani; copiii ar merge la școală între vîrsta de 7 și 10 ani, și doi ani încă să se mai exerciteze, vîrsta pînă la care părinții nu se pot sluji de dînșii. Așa nici un copil nu ar ajunge la vîrsta de zece ani, fără de a fi îndeplinit aceste cunoștințe; pe urmă s-ar ținea ca să nu uite ce a învățat cu publicații ieftine și folositoare trebuințelor și împregiurărilor. Li s-ar da o foaie periodică, care să cuprindă cunoștințe elementare de metodurile cele mai bune și descoperiri nouă în agricultură, și numai acele care pot să se aplice și la noi; deslușiri și povățuiri la interesurile țărănești: table de prețurile ce au grînele în deosebitele tîrguri, productele care se caută mai bine în acea vreme ș.c.l. Atunci instituția foilor sătești din Moldova și Valahia vor putè lua adevăratul duh ce trebuie să aibă, și misia lor este mare.

Cu ce mijloace pecuniare s-ar putea ținè școalele de prin sate

În Germania, ca în toate celelalte locuri unde instrucția publică au luat cea mai mare dezvoltare, se plătește banul de școală *(Schulgeld)*, care este ca de zece parale pe săptămînă de școlar. Această metodă de a plăti cu săptămîna, cu toate că este o idee foarte bună, mai ales pentru săraci, cărora le vine mai bine și mai ușor plătind cîte mici sume, dar mi se pare mai frumoasă, mai potrivită cu starea civilizației de astăzi și mai dreaptă sistema de a contribua toți

* Zece parale (*n.a.*).

pentru instrucția publică, căci aceasta aduce folos nu numai acelui care învață în parte, dar și obștiei.

În Valahia, fiecare casă de țăran plătește cîte doi lei pe an pentru școală, afară de porumbul sau păpușoiu ce se dă învățătorului din pătulul (coșerul) de rezervă. Dacă fiecare în parte se folosește de învățătura celorlalți, cu cît nu se folosește proprietarul, a cărui folos și îmbunătățire a moșiei se alcătuiește din suma folosurilor tutulor lăcuitorilor? Ca să fie cineva consecuent, trebuie să vadă învederat că s-ar cuveni proprietarii să plătească pentru o școală o sumă proporțională numărului de lăcuitori ce au pe moșii.

Ce folosuri ar trage proprietarul de la așăzarea școalelor sătești

Proprietarii, după legile pămîntului, afară de alte venituri ce au de la lăcuitori, mai iau pe dasupra, ca un lucru ce nici nu este vrednic de băgat în samă, mai iau zic zeciuială din toate productele ce fac lăcuitorii; dumnealor socotească-se și vor vedea că numai după acest singur articol al Regulamenturilor amîndoruror principatelor, cînd venitul lăcuitorilor crește în progresie aritmetică, al dumnealor crește în progresie geometrică. Facă socoteală și vor vedea că un locuitor numai din munca pămîntului poate să scoață pe tot anul, termin de mijloc, patruzeci pînă la cincizeci galbini, printr-o muncă cuviincioasă și bine înțeleasă, după preceptele agriculturii; așa numai din zeciuială, afară de alte drepturi ce au asupra lăcuitorilor, pot avea de la fiecare cel puțin cinci galbini venit pe tot anul. Acest venit însă nu-l pot dobîndi decît cînd țăranul va avea cunoștințele de care am vorbit. Așa ar fi ca o speculație să dea și dumnealor pe tot anul cîte doi sau trei lei de fieșice casă ce au pe moșie, mai ales că este pentru chiar interesul lor. Aceasta este ca cultura unei seminți, care ar da cincizeci la unul, și care cultură nu este îndoială că ar îmbrățișa-o cu rîvnă.

D. Neigebaur, în băgările de samă ce a făcut asupra regulamentului învățăturei publice din Moldova[2], însămnează cu multă dreptate că ar trebuii să fie mult mai multe școli primare și că cea mai mare parte a cheltuielilor învăță-

turii primare ar trebui să fie asupra proprietarilor; observează că civilizaţia unei naţii nu se măsoară prin lux, ce prin întocmirea de asociaţii, a căror ţăl este îmbunătăţirea stării omului; şi alergînd la duhul de imitaţie şi la dorinţa ce au damele noastre d-a se asămăna cu damele cele mari ale Engliterei şi a Germaniei, le spune că o damă dintr-aceste locuri se mîndreşte mai mult cu titlul de mădular a unei societăţi de învăţătură publică pentru băieţi sau pentru fete, decît cu o caleaşcă frumoasă de modă sau cu o rochie ieşită din fabricile Lionului. Este cu drept ca proprietarul să contribuie cu mult pentru şcoala de sat şi să contribuie după numărul familiilor ce are pe moşia lui, fiindcă el va trage un folos adevărat material de la o asemene întocmire. Nu pot da toată lauda ce mi se pare că merită instituţia d-a plăti fiecare pentru şcoala de sat. Frumos lucru este să vază cineva toate şcolile primare deschise pentru toţi fără plată. O asemenea pildă nu este nici în Englitera, nici în Olanda, nici în Germania, nici în Staturile Unite ale Americii, locurile unde instrucţia publică primară a luat cea mai mare dezvoltare.

Într-un sat unde vor fi două sute de familii, învăţătorul va avea un venit de patru sute de lei pe an; afară de aceasta, satul dîndu-i popuşoiul trebuincios din coşărul de rezervă, stăpînirea scutindu-l de bir, de militărie şi de îndatorirea drumurilor, proprietarul scutindu-l de clacă (boieresc) şi de dejmă, starea de învăţător va fi căutată. Dacă proprietarul va contribui şi el pe tot anul cu cîte trei lei de casă, s-ar mai face încă un venit de şese sute de lei pe an pentru învăţătura publică. Acea sumă să se întrebuinţeze la cumpărarea de cărţi, table şi alte trebuincioase şcolii, spre a veni în ajutorul acelora din săteni carii nu vor avea mijloace d-a plăti contribuţia pentru şcoală, sau pentru a îndeplini o leafă cuviincioasă învăţătorului, în satele unde nu vor fi destule familii, ca cu soma contribuţiei lor să se facă o plată cuviincioasă. Bugetul acestii sume să se facă pe tot anul prin hotărîrea a patru persoane: proprietarul, învăţătorul, preotul cel mai vechi în sat şi vornicul. Cu toate că această sumă să fie în dispoziţia hotărîrei acelor persoane, să nu-i poată însă da altă destinaţie decît pentru învăţătura publică, care se va întinde cît se va putea mai mult în satele unde sînt multe familii şi unde sătenii

sînt în stare să plătească de bună voia lor mai mult de doi lei pe an. Sînt sate de cîte o mie și mai mult de case și se află foarte multe de cîte trei și patru sute; într-aceste sate se va adăoga la învățăturile primare cîte un clas de reale, sau o școală specială de agricultură.

Mijloacele ce s-ar putea întrebuința pentru a îndatori pe țărani să-și trimiță copiii la școală

Fiindcă țăranii la noi nu înțăleg deocamdată folosul ce pot trage de la întemeierea unei școli în sat și nu văd decît paguba de doi lei pe an, stăpînirea să ia măsuri împotriva părinților carii nu vor voi sau se vor lenevi să trimiță copiii lor la școală și să însărcineze pre preotul cel mai vechi din sat cu această priveghere, îndatorindu-l să ia pe toată săptămîna însămnări după catalogul învățătorului și după hîrtiile satului, ca să poată potrivi și ști dacă toți copiii carii trebuie să meargă la școală o urmează; să dojenească pre părinții cari nu-și împlinesc această datorie și să arăte stăpînirii pe cei ce n-o fi putut să-i puie pe cale dreaptă.—Socotesc folositor să înșir aice cîteva capete de pravilă asupra învățăturii publice primare în Prusia, culese de d. Neigebaur. Acele ce am ales aice au țăl să silească oarecum pre părinți să trimiță copiii lor la școală.

Art. 43. Tot lăcuitorul care nu poate sau care nu voiește să dea copiilor săi acasă învățătura trebuincioasă este dator să-i trimiță la școală, îndată ce vor împlini cinci ani.

Art. 44. De la vîrsta de cinci ani, nici un copil nu poate lipsi din școală, decît pentru întîmplări deosebite și cu știrea autorității civile și eclesiastice.

(Urmează tîlcuirea acestui articol în care se găsesc însemnările următoare):

Părinții sau epitropii sînt îndatorați să trimiță copiii la școala publică, sau să dovedească că le dau acasă o educație cuviincioasă.

Părinții sau acei de carii atîrnă copiii (și trebuie să cuprinză cineva subt acest titlu: fabricanții și meșterii carii iau de ucenici copii în vîrstă d-a merge la școală) sînt da-

tori să-i trimiţă la şcoală, sau să le dea o învăţătură cuviincioasă de la şepte pîn' la patrusprezece ani.

Acei cari nu trimit copiii lor la şcoală sînt datori să dovedească de cîte ori li se va cere întrebare prin ce mijloace le dau educaţia.

Învăţătorii de şcoală vor ţinea lista de înfăţişări, şi care trebuie să se dea din cincisprezece în cincisprezece zile inspecţiei comitetelor de priveghere.

Se vor înlesni pretutindene părinţilor mijloace ca să trimiţă copiii lor la şcoală, dîndu-le trebuincioasele la învăţătură sau îmbrăcămintea de care pot avea trebuinţă.

Dacă părinţii sau stăpînii la care sînt copiii s-ar lenevi d-a-i trimite regulat la şcoală, preotul le va face cunoscută răspunderea ce este asupră-le, pe urmă comitetul de priveghere îi va chema şi îi va dojăni. Nu se va primi drept cuvînt de dizvinovăţire decît starea de bolnav adeverită de preot, sau lipsa de îmbrăcăminte.

Dacă dojănile nu vor fi destoinice ca să-i aducă în cunoştinţă, atunci părinţii vor fi osîndiţi la globiri, sau la închisoare, sau la o lucrare de folos obştesc. Se vor lipsi de a lua parte la administraţia comună. Dacă toate pedepsele vor fi de prisos ca să-i aducă pe calea cea bună, atunci li se vor trage copiii din îngrijirea lor şi se vor da unui epitrop, care să le poarte de grijă şi să le dea educaţia cuviincioasă.

Starea de rîvnit în care se află Prusia astăzi o este datoare cu totul la două instituţii; puterea ei ca naţie şi influenţa ei în politica din afară, o este datoare organizaţiei ostăşeşti ce are; iar puterea morală, prosperitatea ei dinlăuntru o este datoare aşăzămîntului învăţăturii publice.

Cum să nu se pricinuiască pagubă la munca cîmpului prin trimiterea copiilor la şcoală

La noi, ca şi la toate celelalte naţii agricole, copiii sînt o bogăţie pentru săteni; aşa ar fi o măsură neînţeleaptă şi împotriva interesurilor producerei ca stăpînirea să silească copiii să meargă totdeauna la şcoală, ci trebuie să-i lase să poată ajuta vara la munca cîmpului; şi în vremea cît ţine această muncă învăţătorii să-i strîngă numai duminica şi

sărbătorile să le facă repetiţii, ca să nu uite ceea ce au învăţat iarna. În Valahia în lunile de vară se trimit candidaţii de învăţători pe la scaunile judeţurilor, ca să completeze în şcoalele ţinutale lîngă profesorii de acolo învăţăturile lor normale; dar cu toate că această orînduială pare a fi un mijloc de a nu avea trebuinţă de şcoale normale pentru gătirea învăţătorilor, experienţa însă făcută de atîţia ani este destulă ca să dovedească că această măsură este greşită; căci nu găseşte cineva dintre acei candidaţi la zece unul carele să ştie să scrie sau să citească într-un chip cuviincios. Şi este de crezut că o să-i apuce bătrîneţele, înainte d-a fi în stare să fie dascăli de şcoală.

A trimite fetele la aceeaşi şcoală cu băieţii nu mi se pare o măsură care să aibă vreo necuviinţă; însă fiindcă dezvoltarea înţelegerei lor este mai timpurie, ar trebui ca vîrsta lor de şcoală să fie cu cîţiva ani mai înaintată şi•să se trimiţă între zece şi doisprezece ani.

Deslușirea programei de învățătură pentru școalele sătești

Alăturez aice o programă, în care se poate vedea şirul lecţiilor într-o şcoală de sat, unde acelaşi învăţător slujeşte deodată trei clase. Această împărţire mi se pare cea mai cuviincioasă; şi deşi poate primi oarecare schimbări după împrejurări, însă temeliile îmi par bune şi potrivite trebuinţelor noastre.

Copiii merg la şcoală dimineaţa de la 8 ceasuri pînă la 11, şi de la 2 pînă la 4 după amiază, şi urmează lecţiile lor după chipul arătat în programă. Aşa şed 5 ceasuri pe zi în şcoală, împărţite în 5 lecţii, de cîte 1 ceas fieştecare.

Clasul I-i sau clasul de începători. În toate dimineţile, cum au venit ceasul hotărît şi s-au strîns copiii, fac rugăciunea de dimineaţă şi cîntă în cor un psalm dintre ale lui David; pe urmă li se dă să înveţe rugăciuni, catihism şi istoria sfîntă. În clasul intăi îi ascultă şedatori, iară în clasurile celelalte îi ascultă învăţătorul şi le tălmăceşte lecţiile.

În fiecare clas au 6 ceasuri pe săptămînă pentru învățarea religioasă; celelalte în clasul de începători sînt pentru învățături elementare, la care se întrebuințează ședatori, în ceasurile în care învățătorul se-ndeletnicește cu ceilalți. Acei din clasul întăi scriu după tablă, sau ascultă; și așa, cînd ajung în al doilea clas, învățătura istoriei sfinte, a sentențiilor morale și a gramaticei nu li este cu totul străină.

Pe tablă, ca exerciție la cetire, li se dau sentenții morale, ce se află în partea de cetit și pe care le învață pe dinafară. Trebuie să se socotească ca o bună izbîndă, dacă la sfîrșitul anului întăi au putut dobîndi a ceti cu înlesnire, a scrie subt o dictea lină și să cunoască cele mai de căpetenie rugăciuni ale creștinului.

Clasul [al] *II*[-lea] *sau clasul de mijloc.* Aseminea la începutul zilei, împreună cu celelalte clasuri, fac rugăciunea; pe urmă trec la învățătura religioasă, care cuprinde în acest clas istoria *Testamentului vechi*, făcîndu-li-se și băgări de samă asupra *Testamentului nou*, ce se învață în clasul al treilea. Într-acest an li se dă începuturi de gramatică, cetiri de lecții morale, oarecare fapte istorice, calcul din gînd și exerciții la cetirea și scrierea țifrelor; li se dă exerciție de scriere, și prin modeluri de caligrafie li se împărtășesc exempluri de cvitanții, de înștiințări politice sau oficiale, de zapise și de jălbi. Li se dă aseminea oarecare povățuiri despre paza vitelor, despre chipul de hrană.

Clasul [al] *III*[-lea]. În anul acesta învață istoria Testamentului nou; și sîmbătă după amiază li se tîlcuiește evanghelia, care are să se cetească a doua zi la liturghie.

Învățătorul îi exersează la scriere dictando, și pentru aceasta li se dau fapte vrednice de laudă a strămoșilor noștri, și pe urmă le prescriu pe curat. Li se dă exerciții la calcul din gînd și li se arată cele patru operații aritmetice. Au două lecții pe săptămînă pentr-o cetire dintr-o carte, care trebuie să fie tovarăș nedespărțit al vieței lor, în care se află povățuiri asupra metodei celei mai obicinuite și celei mai cuviincioase de agricultura țărilor românești, și pentru aceasta ar trebui să ne povățuim mult de la ardeleni, la care

agricultura a luat o mare dezvoltare; cunoştinţe despre măsurile întrebuinţate în Principate şi despre măsuratul pămîntului, adecă împărţirea în fălci, pogoane, prăjini &, oarecare părţi din *Biblie*, din David şi din *Evanghelie*; idei lămurite despre îndatoririle reciproce între lăcuitori şi proprietari; datoriile către stat; drepturile ţăranului &. O asemine carte s-ar putè da cu un preţ foarte mic, fiindcă s-ar petrece un mare număr pe tot anul. În fieştecare zi se va isprăvi învăţătura printr-o rugăciune scurtă şi cîte un vers dintr-ale lui David.

Se va face în fieştecare sat o mică bibliotică, în care încă doi ani să fie datori a veni tinerii carii au mîntuit cei trei ani de învăţătură şi să cetească două şi trii ceasuri pe zi; acolo să se afle şi *Foaia sătească*.

Prietinul copiilor a lui Wilmsen şi *Cartea de cetire şi învăţătură* a lui Schwabe sînt socotite în Germania ca cele mai bune manuale de cunoştinţe folositoare. D-l Cousin, carele a cercetat sistemele de învăţătură publică în Germania şi în Olanda, le recomandează ca cele mai bune scrieri în felul acesta[3]. Ele cuprind cunoştinţe asupra omului, cunoştinţe de fizică şi istoria naturală.

Socot că dezvălirile ce am dat pot sluji acelor din proprietari carii, însuflaţi de dorinţa binelui, vor voi a întocmi şcoli în satele lor. În articolile următoare mă voi îndeletnici cu întocmirea şcoalelor normale pentru învăţătura tinerilor carii vor voi să se facă învăţători pe la şcolile de la sate.

Pot zice că problemile, cîte se ating de instituţia publică primară, sînt mai toate mai mult sau mai puţin dezlegate. Însă trebuie ca învăţătorul să păzească cu scumpete toate regulile trase şi să nu se abată de la nici una. De cîte ori am văzut cîte o şcoală primară în bună stare şi ducînd la scopul pentru care era menită, am aflat totdeauna o stricteţă deosebită la împlinirea din punct în punct a celor mai mici amăruntari ale sistemei, fără d-a cruţa cea mai mică formalitate, căci deşi de multe ori acele formalităţi par a fi numai rezultatul unui pedantism, sau a unui şarlatanism,

însă au o înrîurire asupra spontaneităţii cu care trebuiesc făcute deosebitele lucruri şi asupra economiei de vreme la trecerea de la o lucrare la alta; din împotrivă, cînd am văzut o şcoală în care nu se dobîndea scopul dorit, am însemnat totdeauna că învăţătorul trecea peste multe amărunturi, socotindu-se un duh tare şi în stare d-a reforma sistema sau cel puţin a o îmbunătăţi. De aceea sînt de părere că trebuie alcătuită pentru învăţători o cărticică, în care să se afle trasă cu cît se va putea mai multă lămurire şi cu mai multe amărunturi zi cu zi, ceas cu ceas, toate lucrările şi mişcările unei şcoale, fără a le fi iertat cîtuşi de puţin d-a se abate de la aceasta.

În Germania, uniformitatea este păzită în şcoale cu cea mai mare scumpătate; în Sachsa-Weimar, unde învăţătura sătească se află în cel mai bun grad, toate casele de şcoală sînt făcute pe acelaşi plan şi aşezate pe aceleaşi puncturi cardinale, mărimea sălii de învăţat este proporţională numărului şcolerilor. Socot de folos a da aici planul care mi s-a părut mai cuviincios pentru o şcoală de sat pentru cincizeci pînă la şasezeci de copii şi care se poate mări încă şi să încapă pînă la şaptezeci copii, stricînd cabinetul lăturalnic g. Casa de şcoală are şapte stînjeni şi jumătate în faţă şi cinci stînjini şi şase palme în lat; odaia pentru clas este de treizeci palme de lungă şi douăzeci şi două de lată, şi după cum am zis, de s-ar strica păretele despre cabinetul g., s-ar lungi cu zece palme.

Soba se încălzeşte pe dinafară; şi afară de sala de clas, mai sînt două odăi, o bucătărie pentru învăţător şi o pivniţă subt sală. Toate bucăţile trebuiesc aşternute cu scînduri de brad pentru sănătatea copiilor şi faţada întoarsă totdeauna spre miazăzi.

În Germania se obişnuieşte că la multe sate este o casă de adăpostire *(maison d'asile)*, unde părinţii pot cu o foarte mică plată lăsa copiii lor, pe acei carii nu sînt încă în vîrstă de şcoală, cînd se duc la munca cîmpului, sau la vreo altă trebuinţă; ei află acolo o îngrijire cu totul părintească. Multe dintr-aceste case sînt ca o pregătire de şcoală primară.

			Clasa I sau de începători	Clasa II sau de mijloc	Clasa III
Luni	Dimineață	I-a lecție	Rugăciune cu cîntare. Învățături religioase.	Rugăciune cu cîntare. Învățături religioase.	Rugăciune cu cîntare. Învățături religioase.
		a II-a lecție	$\frac{1}{2}$ ceas silabează și $\frac{1}{2}$ ceas cetesc pe tablă sau pe *Abețedar*.	Scriere după caligrafie.	$\frac{1}{2}$ ceas cetesc din *Prietinul copiilor* și $\frac{1}{2}$ ceas spun lecția trecută.
		a III-a lecție	$\frac{1}{2}$ ceas ascultă lecția celoralalți și $\frac{1}{2}$ ceas scrie după tablă pe placă de piatră.	$\frac{1}{2}$ ceas cetesc în *Prietinul copiilor* și $\frac{1}{2}$ ceas recitează lecția trecută.	Clasul scrie.
	După amiază	a IV-a lecție	Învățătură elementară împărțită în două jumătăți de ceas.	Clasul scrie.	Scriere după caligrafie.
		a V-a lecție	Ascultă lecția celoralalți și li se face întrebări.	Exerciții gramaticale asupra lecției clas. înalte	$\frac{1}{2}$ ceas scrie dicte pe hîrtie și $\frac{1}{2}$ ceas pe table de piatră ce copiază pe urmă pe curat.

P R O G R A M A

			Clasa I sau de începători	Clasa II sau de mijloc	Clasa III
Marți	Dimineață	I-a și a II-a lecție	Ca luni.	Ca luni.	Ca luni.
		a III-a lecție	Copiază după tablă.	½ ceas cetirea din *Biblie* și tălmăcire, ½ calcul din gînd.	½ ceas cetire din *Biblie* și tălmăcire și ½ ceas calcul din gînd.
	D.am.	a IV-a și a V-a lecție	Ca luni.	Ca luni.	Ca luni.
Miercuri	Dimineață	I-a lecție	Rugăciune cu cîntare. Ascultă lecția celoralalți.	Rugăciune cu cîntare. Istoria *Bibliei* și *Evanghelia*.	Rugăciune cu cîntare. Istoria *Bibliei* și *Evanghelia*.
		a II-a lecție	½ ceas silabează și ½ ceas cetesc pe tablă sau *Abețedar*.	Clasul scrie.	Cetesc povățuiri asupra agriculturei, cunoștințe de măsuri și greutăți, măsura pămîntului, idei despre datoriile reciproce între proprietar și țăran.

			Clasa I sau de începători	Clasa II sau de mijloc	Clasa III
Miercuri	Dimin.	a III-a lecție	½ ceas ascultă pe ceilalți și ½ ceas copiază după tablă.	½ ceas cetesc din *Prietinul copiilor* și ½ ceas recitează lecția trecută.	½ ceas cetesc în *Prietinul copiilor* și ½ ceas recitează lecția trecută.
	D.am.	a IV-a și a V-a lecție	Nu vin în școală.	Povățuiri la hrana și paza vitelor, interesuri țărănești.	Alcătuire.
Joi	Dimineață	I-a lecție	Ca luni.	Ca luni.	Ca luni.
		a II-a lecție	½ ceas slovenesc și cetesc și ½ ceas ascultă corecția compunerii clasului înalt.	½ ceas fac prescurtări din ceea ce au învățat. ½ ceas ascultă corecția compunerei clasului înalt.	Scrie o compunere, o scrisoare, contract sau raport asupra vreunei întîmplări în sat, jălbi și altele și ½ ceas învățătorul drege.
		a III-a lecție	Copiază după tablă.	½ ceas cetirea *Bibliei*, ½ ceas calcul din gînd.	½ ceas cetirea *Bibliei*, ½ ceas calcul din gînd.
	D. amiază	a IV-a lecție	Învățătură elementară.	Scriere.	Calcul.
		a V-a lecție	Scrierea după tablă.	Exerciții gramaticale. Scriere.	Exerciții gramaticale. Scriere.

			Clasa I sau de începători	Clasa II sau de mijloc	Clasa III
Vineri	Dimineață	I-a lecție	Rugăciune cu cîntare. Ascultă lecția celorlalți.	Rugăciune cu cîntare. Învățătură religioasă.	Rugăciune cu cîntare. Învățătură religioasă.
		a II-a lecție	Învățătură elementară.	Scrie sentenții ce au învățat pe dinafară.	Alcătuiesc.
		a III-a lecție	Scrie după tablă.	Cetesc din *Biblie*. $\frac{1}{2}$ ceas recitează pe dinafară ceea ce au învățat.	Cetesc din *Biblie*. $\frac{1}{2}$ ceas recitează pe dinafară ceea ce au învățat.
	D.am.	a IV-a și a V-a lecție	Ca joi.	Ca joi.	Ca joi.
Sîmbătă	Dimineață	I-a și a II-a lecție .	Ca miercuri.	Ca miercuri.	Ca miercuri.
		a III-a lecție	$\frac{1}{2}$ ceas ascultă și $\frac{1}{2}$ ceas prescrie după tablă.	$\frac{1}{2}$ ceas cetesc în *Prietinul copiilor* și $\frac{1}{2}$ ceas calcul din gînd.	$\frac{1}{2}$ ceas cetesc din *Prietinul copiilor* și $\frac{1}{2}$ ceas calcul.

Şcoale normale pentru învăţătorii de pe la sate

Ca să se completeze seria de articole ce am început asupra învăţăturei publice ţărăneşti, rămîne de cercetat anevoinţa ce se înfăţişează despre învăţători, să aflăm mijloacele prin care s-ar putea dobîndi deodată şi numărul lor trebuincios şi cum pe urmă s-ar putea înlocui acei ce bătrîneţa, moartea sau interesuri particulare ar depărta dintr-această slujbă. Friederic cel Mare, pătruns de adevărul că învăţătura ţărănească este mijlocul de civilizaţie cel mai repede şi mai temeinic, s-a silit de a aşezat-o pe o bază întinsă şi temeinică, încît instituţia învăţăturei publice primare din Prusia slujeşte şi astăzi de model tuturor celorlalte naţii civilizate, care din nenorocire să află încă înapoite despre aceasta; şi nici una n-a putut dobîndi pînă acum rezultaturile şi scopul la care de mult a ajuns Prusia. Acest monarh, văzînd că şi pe la satele pe la care se mai afla şcoli, învăţătorii erau în proastă stare, i-au supus pe toţi la încercare, şi aşa a ales pe cei mai buni şi mai vrednici, le-a alăturat cîţiva tineri de prin sate carii ştia să scrie şi să citească cu înlesnire, pe cei mai mulţi i-au adus din Saxonia, pentru că acolo şcoalele erau „p-atunci în mai bună stare“, i-a pus într-o şcoală şi în şase luni i-a pregătit, dîndu-le oarecare cunoştinţe de religie şi de pedagogică; acestii au fost izvorul de unde au ieşit învăţătura primară. Poate gîndi şi unii că a face să izbutească asemine mijloace este monopolul unui geniu ca Friederic, de aceea noi să venim la drumul cel bătut şi să căutăm cum s-ar putea pregăti deosebiţi învăţători de care avem trebuinţă în şcoalele normale, dîndu-le cunoştinţile cuviincioase şi cum mai pe urmă dintr-aceste şcoale ar ieşi necontenit pe tot anul numărul trebuincios ca să se împlinească locurile ce ar rămînea vacante.

Să ne închipuim pentru un minut toate şcoalele de sat, în amîndouă principatele, bine întemeiete şi avînd fieştecare învăţătorul său, şi să căutăm mai întîi a dezlega partea doua a problemului nostru: adecă să aflăm mijlocul cum s-ar putea împlini necontenit locurile vacante.

În amîndouă principaturile se socotesc ca la şese mii de sate, prin urmare ne-ar trebui şese mii de învăţători. După observaţiile statistice făcute în deosebite părţi ale Europei, viaţa de mijloc a oamenilor ce au îndeletniciri intelectuale şi carii intră în slujbele statului la vîrsta ca de douăzeci şi cinci de ani, socotind atît moartea cît şi starea de bătrîneţe şi de boală care nu-i iartă a mai sluji, precum şi alte împregiurări care îi face pe unii să prefereze altă stare la starea de învăţător, ţiind toate aceste în samă, vremea de slujbă să socoteşte treizeci de ani. Prin urmare ne-ar trebui o şcoală normală, din care să poată ieşi pe tot anul o a treizecilea parte din numărul total, adecă 6.000/30 sau 200 de învăţători, ca să se poată îndeplini locurile slobode pe tot anul*.

Dacă s-ar întocmi patru şcoale normale pentru amîndouă principaturile şi ar intra pe tot anul cîte 50 de tineri, aceasta s-ar face un izvor vecinic pentru slujba şcoalelor de sate.

În privire că acei şcolari ar fi tineri de la ţară, ţinerea şi hrana lor fiind prin urmare foarte simplă, dînd acestor şcoli o întocmire cu totul ostăşească, ca fieştecare şcolar cu rîndul să împlinească slujbele casei, ţinerea unui tînăr într-un aseminea institut nu ar întrece suma de trei sute de lei pe an. Dacă cursul învăţăturilor va fi de trei ani, numărul şcolarilor într-o şcoală s-ar sui la 150 şi ţinerea lor ar costisi 45.000 lei. Nu socotesc chiria casei, pentru că aceasta ar fi o bună ocazie ca să se lăcuiască cîteva mănăstiri, de care avem destule şi căror n-are cine le sprijini zidurile ce se dărapănă pe toată ziua. Dar să socotim 5 000 de lei pe an cu cheltuielile de reparaţie şi de aşezare, să punem şi 30.000 lei plata a trei profesori cîte 6.000 lei şi un

* Însă 1/30 este mortalitatea pe tot anul, cînd acei slujbaşi sînt unii bătrîni în cel mai de pe urmă grad al vîrstei, alţii tineri de 25 de ani şi ceilalţi de toate vîrstele intermediare; ar trebui pe tot anul să iasă 200 de tineri, ca să împlinească locurile vacante; dar la început, cînd toţi învăţătorii deodată vor fi ca de cîte 25 de ani, mortalitatea n-a să fie de 1/30, ce o să fie mai mică; şi o să treacă mai mulţi ani, pînă cînd se va sui la frîngerea 1/30 maximum ce va ajunge numai după şesesprezece ani. Socotesc de un interes de curiozitate să dau aici seria

al patrulea 12.000, carele totodată să fie şi director. Acesti profesori să se aleagă cu cea mai mare băgare de seamă şi să fie oameni cu cele mai frumoase sentimente şi cu o adîncă şi temeinică filozofie, pentru că lor să încredinţează viitorul şi destinul naţiei întregi. După această socoteală, cheltuiala anuală a unei şcoli s-ar sui la 800.000, prin urmare pentru amîndouă principaturile şi pentru patru şcoli ar face o somă anuală de 320.000 lei.

Am priimit principul că fieştecare proprietar să plătească cîte trei lei pe an de fieştece familie ce are pe moşia sa. În amîndouă principaturile să socotesc ca la 650.000 familii şi prin urmare acea hărăzire anuală a proprietarilor ar face o sumă de 1.950.000 lei, din care întrebuinţîndu-se 320.000 la ţinerea acelor patru şcoli normale, somă ce nu se suie nici la a şesea parte din acel venit, celalalte cinci părţi ar rămînea ca să se întrebuinţeze după chibzuirea pro-

---

crescătoare a mortalităţei şi numărul tinerilor ce vor trebui să intre pe tot anul de la cel dîntîi pînă la cel de al şeisprezecelea, socotind cîte trei sute de lei pe an ţinerea unui tînăr, s-ar face în cursul acelor şeisprezece ani o economie de 207.300 lei.

Anii	Mortalitatea	Numărul tinerilor	Economia Lei
1	1/46	130	21.000
2	2/91	132	20.400
3	1/45	134	19.800
4	1/44	137	18.900
5	1/43	140	18.000
6	1/42	143	17.100
7	1/41	147	15.900
8	1/40	151	14.700
9	2/77	155	13.500
10	2/75	159	12.300
11	2/73	164	10.800
12	2/71	169	9.300
13	1/34	175	7.500
14	1/32	182	5.400
15	2/63	191	2.700
16	1/30	200	0
		Total......	207.300 lei (*n.a.*).

prietarului, preotului celui mai vechi şi unui ales de către săteni*.

Sistemul şi cărţile întrebuinţate într-aceste şcoli trebuie să fie aceleaşi în amîndouă principaturile, căci acesta ar fi singurul mijloc, ca să se poată întroduce în limbă şi în obiceiuri o unitate desăvîrşită, dorinţa dragă oricărui „român bun şi adevărat iubitor de neam“[4]. Într-acele şcoli normale s-ar priimi modul de scriere cel mai cuviincios şi aceeaşi gramatică, şi aşa poate că generaţia viitoare va fi destul de norocită, ca să uite cu totul că a mai fost vreodată provincialism.

Cărţile de învăţătură, atît pentru tinerii din şcoalele normale, cît şi pentru cei din şcoalele săteşti,ar trebui să se prelucreze de o comisie speţială ad-hoc şi să se ia la aceasta de pildă mai cu samă cărţile de învăţătură primară priimite în Germania, de aceea socotesc de folos a da aici lista acelor mai stimate:

1. *Carte de cetire şi învăţătură* a lui *Schwabe (Lese und Lehrbuch)*.
2. *Prietenul şcoalelor* al lui *Schweitzer (Schulfreund)*.
3. *Prietenul copiilor* al lui *Wilmsen (Der deutsche Kinderfreund)*.
4. *Manualul de cetire* al lui *Gerbing (Lese-Unterricht in einer naturgemässigen Stufenfolge***).

Acum să cercetăm chipul şi mijloacele prin care s-ar putea înforma învăţători pentru toate şcoalele deodată, acum la început. La românii de peste Milcov, s-a primit sistema d-a trimite vara din fiecare sat cîte un candidat la şcoalele ţinutale, şi mai mulţi dintr-acestia au şi priimit titlul de învăţători; şi peste puţin fieştecare sat are să-şi aibă învăţătorul său, deşi nu au capacitatea aceea ce ar fi putut-o dobîndi în şcoli normale, dacă s-ar fi organizat la început, însă au o oarecare destoinicie şi dacă ar petrece un an sau doi într-o şcoală specială, s-ar face foarte buni învăţători. În Moldova însă nimic nu s-a făcut încă despre aceasta; împrejurare ce ne sileşte a împărţi tinerii care au să fie învăţători în două secţii: 1. Patru mii de tineri din Valahia, care n-au trebuinţă să petreacă în şcoli normale

---

* Vezi *Foaia ştiinţifică şi literară*, no. 3, faţa 18 (*n.a.*).

** Predarea cititului într-o gradaţie firească.

decît unul sau cel mult doi ani. 2. Două mii din Moldova carii, neavînd nici cele dîntîi cunoştinţe le trebuie cel puţin patru ani, ca să se poată face învăţători destoinici. Dacă vom socoti cîte două sute de tineri într-o şcoală, ar trebui să se înfiinţeze treizeci de şcoale normale la început, din aceste douăzeci cuprinzînd patru mii de candidaţi carii au trebuinţă de o învăţătură numai de doi ani şi zece şcoli ce au să ţie patru ani.

O şcoală cu 200 de tineri ar costisi pe an după socoteala mai sus o sută de mii de lei şi anume:

Ţinerea a 200 tineri	60.000 lei
Reparaţii şi aşezare	10.000 lei
Plata a 4 profesori	30.000 lei
Peste tot	100.000 lei

care pentru zece şcoli de patru ani ar face o somă de patru milioane, şi pentru celelalte douăzeci de cîte doi ani ar face iarăşi o somă de patru milioane, peste tot opt milioane.

Am văzut că venitul hărăzirei de cîte trei lei se suie pe an la 1.950.000; contribuţia ţaranilor cîte doi lei de familie, precum este şi pusă în lucrare în principatul celalalt, ar face şi aceea 1.300.000 lei pe an, peste tot învăţătura ţărănească ar avea un venit de 3.250.000 lei, şi aşa cheltuiala de opt milioane pentru formarea învăţătorilor s-ar putea acoperi cu venitul de mai puţin de trei ani. Pe urmă aceste some şi-ar lua destinaţia însemnată la faţa 18 no. 3 a acestii foi.

Aceste şcoli normale, menite pentru scopul de a aşeza şi a întemeia o educaţie ţărănească, trebuie să fie chibzuite ca să formeze învăţători creştini, folositori şi carii să se mulţămească cu o leafă mică şi potrivită cu mijloacele şi trebuinţele sătenilor. Ele trebuie să se asemăneze, cît se va putea, cu o familie; şi trebuie propoveduită cea mai strînsă frăţie între acei tineri şcoleri primiţi într-acele şcoli şi care se consfinţesc la învăţătura tinerimei ţărane, să fie născuţi şi crescuţi la ţară în obiceiuri ţărăneşti, să cunoască principiile ce se-nvaţă într-o şcoală de sat, să fie înzestraţi cu o judecată dreaptă şi cu un caracter voios şi vesel. Îndeletnicirile lor în ceasurile de recreaţie în acele şcoli să fie potrivite plăcerilor şi mulţămirilor ce vor putea afla şi

cînd s-or întoarce la sat; sau, dacă unii cunosc vreun meșteșug precum rotăria, dogăria &, să se poată îndeletnici la dînsul în acele ceasuri.

Aceste școli trebuie să se ție necontenit în mărgini strînse și să nu iasă nicidecum din sfera lor sau să voiască a se înălța și a se asemălui cu școalele normale, acele care ar avea o organizație desăvîrșită și care ar fi menite pentru a pregăti învățători pentru colegii sau pentru școli începătoare de orașe. Îndeletnicirea profesorilor trebuie să fie necontenit a obicinui tinerii elevi a se gîndi și a se chibzui, exersîndu-i la scriere, la cetire, la calcul și la cîntare; să-i aducă în stare d-a se putea desăvîrși singuri mai pe urmă. Dumnezeu voiește ca toți oamenii să fie luminați și să poată ajunge la cunoștința adevărului, ca să-l poată cinsti și slăvi pre dînsul.

Învățătura în aceste școli trebuie să îmbrățișeze numai părțile cele mai însemnate și mai de căpitenie, precum sînt cetirea și scrierea, religia, calculul și muzica vocală. Pe lîngă acestea să li se arate cele dîntîi cunoștințe de geometrie pentru împărțirea în fălci, pogoane și prăjini, sistemul măsurilor întrebuințate la noi, să li se dea lecții lesne de istorie naturală, cît să atinge de viețuitoarele întrebuințate în economia domestică, povestiri trase din istoria națională, precum și descripții geografice; profesorii trebuie să insufle tinerilor iubirea de oameni și de îndeletniciri plăcute și folositoare, precum grădinăria, cultura pomilor, creștirea vitelor &. În lecțiile lor să-i exerseze a vorbi lămurit și cu judecată, căci după cunoștința religiei și a naturii, nimic nu este mai trebuincios omului decît a ști să-și exprime cu simplitate și exacteță ideile sale. Un om de la țară este îndestul de învățat, cînd poate vorbi, ceti și scrie bine, cînd poate face o alcătuire înțeleasă în limba pămîntului, cînd calculă cu înlesnire; știe destul, cînd are cunoștințele cele mai de căpitenie ale obiectelor ce-l impresor; este mare lucru un popor de oameni creștini înțelepți și buni.

Școalele normale trebuiesc așezate cu apropiere de mai multe sate, ca acei elevi să poată urma școalele de sat și să pilduiască de metodul didactic, unde și ei în anul de pe urmă să ție locul învățătoriului cîteodată, căci la sfîrșitul cursului trebuie să li se facă un curs despre mijloacele d-a cîrmui o școală de sat. Pe lîngă asemenea școli mai pretutindenea

să ție cîte o școală de exercitie. În Corwail* se află mai multe asemine școli, toate ținute cu cheltuiala cuakerilor. La școala de exerciție de la Penzance, toți școlarii se împărțea în zăce suptîmpărțiri, și cîte trei elevi din școala normală preziduia la fieștecare suptîmpărțire și se schimba astfel că unul făcea lecția și ceilalți doi asculta și era gata în orice minut să apuce de unde lăsa celalalt.

În asemine școli ar lipsi cu totul slugile; elevii cu rîndul ar fi însărcinați cu curățănia odăilor, strînsul așternuturilor etc. Tinerii ce s-ar priimi ar trebui să fie de o vîrstă cuviincioasă, ca să se poată folosi de lecțiile ce vor primi. Cea mai bună vîrstă pentru aceasta e cuprinsă între optsprezece și douăzeci de ani. În aceste școli trebuie să domnească mai cu samă iubirea de Dumnezeu și dorința d-a îmbunătăți starea morală a țăranilor.

Cînd s-ar înființa ferme-modele, aceste să fie în apropierea școlilor normale, căci ar fi de cel mai mare folos ca acesti învățători să poată urma ades la acele ferme-modele, ca să ducă pe la sate cunoștințe de agricultură mai pozitive și mai întinse. La primirea tinerilor trebuie să se caute mai mult dispozițiile firești decît cunoștințele ce ar aduce viind în școală; după observațiile făcute în asemine școli, patru sau cinci în sate ies proști și de la carii nu se poate aștepta o destoinicie mulțămitoare, acesti se numesc fruct sec *(fruit sec)* și trebuiesc scoși din școală la sfîrșitul anului dintăi.

În alte țări, școlile normale pentru pregătirea învățătorilor de sate se țin cu pensia ce plătește fieștecare elev, pentru că starea de învățături s-a făcut acolo o profesie căutată, și părinții plătesc pentru învățătura lor în acele școli, precum ar plăti unui meșter, ca să-i învețe vreo meserie, un meșteșug oarecare, și să le asigureze pentru aceasta un mijloc de viețuire. De ce ar plăti un tată ca fiiul său să învețe croitoria sau fierăria și nu ar plăti și ca să-l facă învățător de sat? Părintele Schweitzer într-un raport de la 1825 asupra școalei normale de la Brühl în Prusia arată că ajutorul ce primise acea școală de la binefacerile particularilor era ca de 30. 000 lei. Dintr-acea școală ies pe tot anul patruzeci și patru pînă la patruzeci și opt de tineri învățători.

---

* Cornwall.

Pentru educaţia învăţătorilor şcoalelor primare trebuie să consulteze cineva trebuinţele norodului.

Tot ne dovedeşte că fericirea şi bunastare a unui norod nu se asigurează printr-o mare dezvoltare intelectuală ş-o civilizaţie rafinată; adevărata fericire a unui individ, precum şi a unui norod, stă într-o moralitate bine simţită, în cumpănirea poftelor ş-a patimilor şi întru împlinirea datoriilor către Dumnezeu şi aproapele său. Învăţătura morală şi religioasă duce pe om către acest ţăl; pe urmă prin cunoştinţe sănătoase şi practice, potrivite trebuinţelor, omul dobîndeşte *confortul** vieţei.

Printr-aceste se mărgineşte învăţătura ce trebuie să se dea în şcoalele normale.

Obiectele carele trebuiesc a face parte din învăţătura din şcoalele normale sînt:

1. limba naţională;
2. religia;
3. aritmetica;
4. geografia şi istoria naţională;
5. istoria naturală şi fizică;
6. cunoştinţe ţărăneşti;
7. muzica vocală;
8. arta didactică şi pedagogică.

Aceste învăţături, împărţite în trei ani**, se vor urma după chipul următor:

I Limba naţională

Învăţătura limbei se va împărţi în trei ani; în anul dintîi se vor da tinerilor cunoştinţe de gramatică şi se vor exersa la ortografie şi la compuneri uşoare.

În anul al doilea se va arăta construcţia, punctuaţia, formarea perioadelor şi se vor îndeletnici la compunere.

Anul de al treilea va fi numai pentru compuneri, dîndu-li-se pentru aceasta să alcătuiască scrieri de care vor avea multă trebuinţă.

Această învăţătură va cuprinde patru lecţii pe săptămînă.

---

* *Confort* în limba englăzească are o înţelegere foarte întinsă şi se aplică la orice poate îmbunătăţi starea omului (*n.a.*).

** Trei ani, cînd şcoalele de prin sate vor fi organizate (*n.a.*).

II Religia

Această învăţătură împărţită în doi ani va cuprinde: în anul dintăi introducţia la *Biblie* şi istoria biblică —*Vechiul* şi *Noul testament*, cetirea şi tîlcuirea *Bibliei*—, ceva despre istoria ecleziastică şi religia creştinească.

Anul al doilea va cuprinde despre credinţa şi morala creştinească. Şi va urma cîte patru ceasuri pe săptămînă.

III Aritmetica

Această învăţătură împărţită în doi ani, va cuprinde numerile întregi, frîngerile şi proporţiile cu regulele de tovărăşie.

IV Geografia şi istoria

Geografia va cuprinde în anul al doilea patru lecţii pe săptămînă, în care se va arăta tinerilor cosmografia, împărţirile cele mai mari ale Pămîntului şi geografia specială a Ţărilor Româneşti.

Iar istoria în anul al treilea va avea trei lecţii pe săptămînă, în care se va da o prescurtare de istoria generală şi istoria naţională în special.

V Istoria naturală şi fizica

Această învăţătură va cuprinde în anul al treile patru lecţii pe săptămînă şi se va arăta din botanică istoria plîntelor celor mai întrebuinţate, din zoologie istoria dobitoacelor domestice, şi din mineralogie cunoştinţa pietrelor întrebuinţate la construcţie; iar din fizică proprietăţile trupurilor şi fenomenelor cele mai însemnate şi mai obicinuite.

VI Cunoştinţe ţărăneşti

Aceste învăţături, împărţite în doi ani, vor avea cîte şese ceasuri în anii al doile şi al treile şi cuprinde:

1. Din agricultură, metodurile cele mai cuviincioase, cultura deosebitelor grîne şi creşterea vitelor.
2. Rădicarea planurilor a locuri mici şi întrebuinţarea echerului de arpantor cu desenul liniar trebuincios la aceasta, împărţirea în fălci, pogoane, prăjini şi stînjini pătraţi.

3. Cunoştinţa greutăţilor şi măsurilor întrebuinţate în Ţările Româneşti.

4. Cunoştinţe despre dreptul administrativ al locului, cît se atinge de interesurile ţăranilor, precum despre datoriile lor către stat, despre datoriile reciproce între dînşii şi proprietari &

VII Muzica vocală

Muzica se va învăţa în cîteşitrei ani, cîte patru lecţii pe săptămînă.

VIII Arta didactică şi pedagogică

În anul al treile se vor da cele mai însemnate părţi ale psihologiei ş-a pedagogiei, arta didactică şi metoda. Această parte a învăţăturei va cuprinde trei lecţii pe săptămînă. În anul al treile rămîne îndestulă vreme elevilor, ca să se exerseze în şcoli primare la metoda d-a învăţa pe alţii.

În articolele următoare voi tracta despre învăţătura primară a oraşelor, despre gimnazii şi despre învăţătura înaltă sau profesională. Vorbind totodată despre mijloacele prin care s-ar dobîndi deosăbiţi învăţători, vom cerceta totodată şi care sînt trebuinţele societăţii despre aceste deosăbite graduri de învăţătură[5].

DESPRE IMPORTANȚA ECONOMIEI POLITICE*

Domnilor!

Cînd privește cineva slujbele cele mari ce lumea civilizată cere astăzi de la economia politică și cînd de altă parte-și aruncă ochii asupra priveliștii ce înfățișază țările noastre în trecerea lor de la amorțeala în care s-au aflat la civilizația Europii, la zborul acest renviitor, nu poate dori altă cîrmă mai mîntuitoare decît economia politică, care singură numai este în stare să ne lumineze întru căutarea interesurilor noastre materiale și morale.

Această sarcină, domnilor, pusă asupră-mi, trebuie să vă mărturisesc, este cu anevoie și foarte disproporționată puterilor mele; căci simt prea bine importanța ei.

Așa îmi împlinesc o datorie, cerînd îngăduința d-voastră. Lipsit de alte titluri, vă aduc un zel fără preget și nu mă deznădăjduiesc că vom putea face oarecare slujbe propășirilor de care avem trebuință. Dacă pămîntul în care samănă cineva este bun și energic, fie oricît de slabă mîna care va semăna, totuși rodul va fi îmbelșugat.

Interesurile materiale întru atîta sporesc fericirea neamurilor, întru cît nu se lovesc cu cele morale și întru aceasta economia politică s-a arătat vrednică de rangul ce ține în ierarhia științelor. Luînd-o despre partea morală întâi, ea îmbrățișează astăzi o întindere de spăimîntat, ea învăluie în aripele sale toată industria, carea astăzi este mișcă-

* Lecție de deschiderea cursului de economie politică în Academia din Iași la 23 noiembrie 1843 (*n.a.*).

torul neamurilor, ea pune în lucrare aceea ce altădată cei mai mari politici şi cei mai puternici monarhi n-au cutezat să întrebuinţeze.

Uitaţi-vă la unitatea Germaniei, ce se părea desfiinţată pentru totdeauna; puterea şi geniul lui Carol al cincele nu putură nici într-un chip să o prefacă; negoţiatorii tractatului de la Viena au vorbit despre aceasta ca de un vis, o doreau, fără însă vreo nădejde. Industria a pus azi în faptă aceea ce nici frica, nici iscusinţa politicilor, nici sila nu ar fi putut-o întreprinde. Prin dînsa toate stavilile au căzut, şi prinţii, ducii, rigii au rămas numai nişte ocîrmuitori; douăzeci şi şase milioane germani în douăzeci de staturi s-au întrunit sub auspiciile Prusiei. Astăzi se hotărăşte să se primească aceeaşi monedă şi aceeaşi sistemă de măsuri; mîne, poimîne vom vedea aşăzîndu-se aceeaşi sistemă în toată legislaţia lor, şi poate că generaţia noastră va vedea staturile Germaniei unite, aşa cum trebuie să fie un neam de oameni carii vorbesc aceeaşi limbă şi au aceeaşi origină.

Nu pot să nu vă împărtăşesc noutatea că-n zilele aceste se tractează aici în Iaşi despre o unitate vămească între principaturile noastre; folosurile ce ar ieşi dintr-o asemene alcătuire nu pot fi măsurate. Cît pentru pagubile ce zic că s-ar pricinui unora din lăcuitori, lesne ar putea dovedi cineva că nu pot fi decît numai nişte închipuiri, nişte năluciri. Astăzi numai interesurile materiale, industria, poate uni şi desface neamurile[1].

O dovadă încă despre puterea industriei ni se înfăţişază în coloniile britanice, în India. Anglia ţine acolo supt puterea şi sub legea sa o întindere de spăimîntat cu o populaţie de 135 milioane lăcuitori. Acest groaznic imperiu din India, mai întins şi mai întemeiat decît a lui Alexandru, este fapta unei asociaţii de neguţitori, a Companiei Indiilor, este rezultatul unei speculaţii comerciale. Acest domen, de unsprezece ori mai întins decît a Rigatului Unit a Britaniei şi a Irlandiei şi de cinci ori mai populat, l-a supus o companie neguţitorească.

Dacă am duce privirea noastră asupra Americii, am vedea încă un exemplu şi mai măreţ despre puterea industriei. Acolo creditul a făcut toată lucrarea.

Munca sporeşte bunăstarea şi întemeiază creditul, care singur poate să ne facă a cunoaşte treapta de civilizaţie la

care au ajuns unele nații. Nu-i nici un mijloc mai potrivit decît creditul, prin care am putea măsura mai cu scumpătate viitorul unui neam. Să luăm America de exemplu, care pe cînd noi eram oarecum băgați în samă de Europa luminată, ea nici putea simți sălbatica ei stare.

Măreț este exemplul acela ce cineva-l arată prin fapte. Este o jumătate de veac. Englitera stăpînea în continentul american treisprezece colonii, care toate la un loc număra abia două milioane și giumătate de suflete strimtorite între mare și Munții Alegani, pe o lungime țărmurală de un pămînt năsipos și sărac. Nime nu îndrăznea să se puie în voia unei luntri pe rîurile de dincolo de munți, pentru ca să se așeze în întinsul cîmp, ce se desfășura privirei și mai roditor și mai mare. Aceste locuri, ursite a fi așăzarea unui măreț imperiu, era pacinica și necultivata moșie a sălbaticilor seminții ce ura munca și care prin urmare se ticăloșea în acest pămînt atît de bogat, împărțind domnirea lor cu panterele și cu șerpii sunători. Pe lîngă acesti Munți Alegani, înșirați dinaintea văilor din lăuntrul Americii, ce ca niște tabere așezate una după alta, stăvila năvălirile populației țărmurale ca o stavilă ce se socotea nebiruită, astăzi însă călătorul ce merge de la maluri spre apus întîmpină, cît vede cu ochii, numai orașe împopoорate, bine zidite, și cîmpii acoperite de bogate sămănături; iar lăcuitorii acestor țări desălbăticite arată în fața lor o mulțămire nespusă, ce este rodul cunoștinței omenești aplicate la producerea avuției.

Mergi înainte zile întregi și tot aceeași priveliște ți se înfățișază ochilor. Peste tot locul, pe lacuri și pe rîuri, nu mai vezi decît mărețele vase, puse în mișcare prin aburi. De la un rîu la altul, de la o apă la alta și de la fiece metropolă la orașele vecine, nu se mai întrerup construcțiile acele costisitoare, ce noi ne-am învățat a le numi semnele civilizației cei mai desăvîrșite, vreu să zic că canalurile și drumurile de fier ce poporul acesta au săvîrșit în curgere de treizeci de ani stau în cumpănă cu tot ce are astăzi Europa, carea lucrează de veacuri întregi. Natura astă sălbatică, deprinsă astfel la civilizație, cuprinde cea mai mare parte a unei jumătăți de continent. Și dacă vom căuta pricinile ce au trebuit să făptuiască această a doua creație, vom afla că pe lîngă îndemînările naturale, fără îndoială, și pe lîngă ințălegătoarea dragoste pentru muncă, care însuflețesc pe

acest popor nou, creditul confăptuieşte în mare parte la propăşirile acestei lumi nouă; el este sufletul industriei. Munca a deprins pre americani la hărnicie, şi hărnicia le sporeşte creditul. Înrîurirea creditului a răvărsat fermecătoare binefaceri în pustiurile sterpe ale lumei nouă, şi nu poate cineva să îndrăznească să spuie pînă unde se poate întinde. Creditul material întemeiază bunăstarea societăţilor, şi cel moral cuprinde în sine fericirea neamurilor, şi prin urmare cea mai înaltă desăvîrşire a lumei. Staturile mari au nevoie de dînsul pentru ca să se ţie, şi cele slabe nu pot avea alt mijloc mai puternic spre înflorire.

Am vorbit de acest element, pentru că este cel dintăi mişcător a industriei şi care la noi din nenorocire lipseşte cu totul. Nouă industria ne este mai trebuitoare şi mai neapărată decît nu era americanului, pentru că nu numai înbunătăţirea stării morale şi fizice, dar şi existinţa noastră politică atîrnă de la dezvălirea industriei.

Dacă astăzi mai avem o existinţă politică, o sîntem datori cu totul industriei, industriei agricole, cîmpiilor celor mari şi roditoare care asigurează hrana nu numai a noastră, dar şi a multor milioane de lucrători din Englitera şi din Germania. Greutatea noastră în cumpăna Europii se va mări cu numărul chililor de grîu ce vom putea scoate peste hotar. Siguranţa şi mijloacele noastre de propăşire stau în puterea roditoare a pămîntului, care cere să fie curăţit de mărăciuni şi lucrat.

Puterea industriei este netăgăduită; unii se sparie de influinţa ei şi le e frică de propoveduirea egoismului; alţii dimpotrivă aplaudă la fiece pas ce face, şi mă veţi vedea totdeauna în partea celor ce privesc cu mulţămire puterea ei lăţindu-se în toate zilele şi sporind tuturor, fără deosebire de mici sau mari, de puternici sau slabi.

Dacă epoca noastră este înecată în materialism, oare industria să fie pricina? Buna înţelegere nu poate priimi că podind şi luminînd uliţile mai bine, că purtînd haine mai bune şi mai curate, că întrebuinţînd o hrană mai sănătoasă şi avînd lăcuinţi mai îndămînatice, s-ar putea strica prin aceasta moralul oamenilor. Aceasta nu poate fi decît închipuirea unor duhuri bolnave. Englezii sînt în mai bună stare morală şi intelectuală decît noi, şi ei sînt în mai bună stare

în zilele noastre decît în veacul trecut, şi pe fiece zi merg păşind tot spre mai bine.

Spiritualiştii cei mai absoluţi chiar ar trebui să se bucure, căci industria, departe de a fi triumful materiei asupra duhului, dimpotrivă ea se înalţă numai, fiindcă înţălegerea supune materia. Industria este rodul robirei lumei materiale sub puterea înţălegerei. Ea a pus sub stăpînirea omului puteri nenumărate, precum căldura, greutatea, electromagnetismul ş.a. Ştiinţa, prin descoperirile ei, dă omului puteri nouă, ca puterea trupului lui să nu fie silită necontenit a se întrebuinţa la hrana vieţei sale. Astăzi cărbunele de pămînt singur în Englitera face mai mult lucru decît toată populaţia Europei. Asfel omului dispovărat de muncă îi va rămînea vreme să se poată îndeletnici cu hrana duhului; aşa industria, şi chiar de ar vrea, nu poate să întemeieze materialismul, şi mai vîrtos are să-l dizrobească, învăţînd intelectul. Industria agiutorată de principiul moral, fără care nici o instituţie omenească nu poate fi şi de care societatea are cu atît mai mare trebuinţă, cu cît mai multă putere este într-însa, industria, zic, nu va stăpîni globul, decît ca să-l împodobească şi să-l înavuţească pentru stăpînirea înţelegerei omeneşti. Industria, din firea ei, este înaintealergătorul neatîrnării şi a slobozeniei. În zădar caută oamenii libertatea şi strigă cu sete mare după dînsa, întru cît nu vor începe prin industrie, ce singură numai poate să le-o dea. Ca omul să fie slobod, trebuie să-şi fi dezvoltat facultăţile şi puterile sale şi trebuie afară de aceasta să ştie a şi le întrebuinţa într-un chip folositor lui şi celorlalţi. Industria dă omului mijloace de a cultiva ştiinţele, literile, frumoasele arte, care cu toate îi slujesc a-l lumina şi a-l moraliza.

Unii duc îndrăzneala lor pînă acolo de a zice că cineva poate măsura civilizaţia unui neam prin industrie şi iau pentru această măsură cîtimea fierului ce consomează sau acidul sulfuric, materii care fiind întrebuinţate mai în toate artele pot fi cîntariul industriei.

Cînd zic industrie, înţăleg agricultura, manufacturile şi comerţul, şi nu numai industria, dar şi ştiinţele şi literile şi frumoasele arte care atîrnă mai cu samă de la gîndire[2].

Sub urieşele sale aripi, industria poartă fericirea neamului omenesc şi cu dînsa vrednicia omului şi libertatea.

Așa cum o definirăm este cum are să fie; astăzi însă cînd d-abia se arată pe scena lumei, ea în cele mai multe locuri unde a străbătut a făcut pe oameni să zică: „ Mașinile, care ar fi trebuit să fie roabe nouă, ni s-au făcut cei mai grozavi dușmani"; și în loc de a da omul laudă lui Dumnezeu că mașina l-a scăpat de muncă, îl auzim tînguindu-se despre dînsa. Ce ar zice rîndașul care învîrtește friptura, cînd ar dobîndi un cîne care ar învîrti-o în locul său, sau cînd ar căpăta o mașină care singură să-i întoarcă friptura? Negreșit că ar mulțumi lui Dumnezeu.

Muncitorul zice: mașinele înlocuiesc oamenii, și noi rămînem fără hrană, și, oriunde se întrebuințează, omul tot pare că ar fi vremelnicește, numai pînă cînd se va găsi mijlocul de a se face lucrul fără dînsul.

Sismondi răspunzînd economiștilor de Englitera le zicea: „Pare că la voi perfecția socială nu va fi decît cînd riga, rămăind singur în insula sa și întorcînd necontenit o roată, va face prin automați tot lucrul ce s-ar putea face în Englitera, păstrînd pentru dînsul toate productele, ca să le încarce pe alți automați plutitori, pe care puterea aburului i-ar purta". Iată unde ar ajunge omul și societatea fără povățuirea principiului moral[3].

În starea în care se află societatea în ziua de acum, nu este siguranță pentru om în țările industrioase; el nu este încredințat că de mîne încolo n-o să rămîie pe uliță fără mijloace de viețuire; și ce siguranță poate înfățoșa un stat, unde existința materială a unui mare număr de oameni este în cea mai mare fierbere? Cum să se mire cineva de mișcările necontenite ale Franției și a Angliei, cînd o mulțime de lucrători pe toate zilele rămîn fără hrană pentru femeile și copiii lor?

Nu ar putea cineva ieși din acest labirint, decît printr-o de apropiată unire a interesurilor rivale, care astăzi se luptă unul împotriva altuia, adică interesul capitaliștilor și al industririlor de toată mîna, a meșterilor și a lucrătorilor; în acest chip, pacea s-ar așeza în industrie și în societate, printr-o organizație înțeleaptă a puterilor ce astăzi se războiesc; liniștea ar renaște[4]. Acesta este problemul care sfarmă capul și soarbe odihna celor mai mulți economiști de astăzi, acest problem pot zice că a dat naștere ideilor excentrice a reformatorilor noi: St. Simon, Charles Fourier

şi Owen; Louis Blanc, care a tratat cel mai de pe urmă despre aceasta într-o cărticică intitulată *Organisation du travail**, nu dezleagă problemul, fără a cădea într-un fel de socialism, care în partea materială nu se deosebeşte mult de ideile lui Charles Fourier.

Pe noi anevoinţele aceste nu ne privesc, mai întăi pentru că industria noastră este pentru multe veacuri încă industria agricolă, care nu are aceste greutăţi, despre altă parte multe din prejudeţele economice, precum monopolurile, vămile, opririle, care au adus pot zice toate aceste încurcături, la noi, slavă Domnului, n-au străbătut, şi astăzi oamenii caută a le desfiinţa şi chiar acolo unde au fost adînc intemeiate.

Economia politică îşi are partea sa în lucrarea ştiinţelor asupra societăţii, şi ea astăzi are vot şi părere în problemele politicii europiene şi a toatei lumi.

Astăzi, în toate puncturile globului, munca se aşază şi industria îşi implîntează steagul ei mai sus decît acela a războiului şi a barbariei. Europa supune toate lucrările sale la legile ei, şi fiii săi lăcuiesc celelalte părţi a lumii; răpezile mijloace de comunicaţie vor face să treacă ideile şi descoperirile de la un neam la altul cu iuţala aburului; atunci cuvîntul *echilibrul Europei* va pieri şi se va înlocui prin zicera *fericirea lumei*. Discuţiile cele mai mari dintre puteri au cu totul un caracter comercial şi prin urmare sînt supt influinţa economiei politice. Ce alt scop avu campania Engliterii în China, decît o pricină de comerţ?[5] Cum problema Orientului ar ţinea toate neamurile în neastîmpăr, dacă n-ar cuprinde în sine cele trei drumuri comerciale, ce duc de-a dreptul din Europa în Orient, unul prin Constantinopol, cel de al doile prin istmul de Suez şi cel de al treile prin Siria şi Eufrat.

Generalităţile aceste vădesc simtimentele ce însufleţesc lecţiile acestei catedre; *pacea* şi *îmbunătăţirea stărei omeneşti*, iată deviza economiei politice. Ce dorinţă mai frumoasă decît aceea de a vedea pe neamul omenesc nu îngenuncheat dinaintea materialismului, ci dimpotrivă scuturînd jugul lui!

Peste puţin, domnii mei, o să treceţi de pe aceste bănci în ghimpoasa viaţă practică; cea mai mare ştiinţă a omului

* Organizarea muncii.

este a nu se lăsa să se amăgească de idei măgulitoare şi care subt haina de bine obştesc ascund adesea un interes sau o ambiţie personală, şi asfel exploatează credinţa şi dorinţa oamenilor de bine. Aveţi totdeauna drept busolă producţia, nu vă pierdeţi o vreme preţioasă, dumneavoastră şi locului, în intrigi. Dacă voiţi să faceţi bine, socotiţi-vă şi aflaţi mijloace de producţie[6].

Eu voi socoti o slujbă priincioasă soartei noastre, dacă voi izbuti să vă explic cum instituţiile pozitive, cari stau în domeniul economiei publice, ar putea să agiute industria să se asămăluiască din ce în ce mai mult cu principiul moral, ca aşa amîndoi aceşti mişcători ai fericirei omeneşti, legîndu-se între sine, să statornicească în veci pacea şi fericirea noastră.

OCHIRE ASUPRA ŞTIINŢELOR

I

Întunecimea, în care lumea a fost afundată în veacul de mijloc, la noi a ţinut pînă în vremile de pe urmă.

Mici au fost înaintările literaturii; însă de la Petru Maior tot nu putem socoti veacul ca de tot neroditor. Dar ştiinţele au fost cu totul părăsite; rar din vreme în vreme s-a ivit cîte un om cu oarecare idei despre ştiinţele pozitive. Vardalah s-a mărginit în proiecturi, şi fizica ce preda n-a ajuns niciodată mai departe de precuvîntare. Lazăr, acel duh pozitiv, preda lecţiile sale pe unde apuca; încunjurat de tineri doritori de înaintare, le povestea, ca Socrat ucenicilor săi, cîte ştia; el era din şcoala lui Petru Maior, Şincai, Samuil Klain şi altor bărbaţi, cărora noi românii le sîntem datori cu deşteptarea noastră. Ei ne-au dat cea dîntîi impulsie, şi de la ei avem lucrările cele mai însemnate asupra limbii naţionale şi cele mai anevoie cercetări asupra istoriei neamului; în sfîrşit de la ei e începutul luminilor noastre, care totdauna este pasul cel mai greu de făcut[1]. Lazăr era mai mult un filozof, care arăta rătăciţilor întru întuneric drumul ce trebuie luat, ca să iasă cineva la lumină; le arăta adevăratele trebuinţe ale omului în societate şi folosurile ce pot izvorî dintr-o învăţătură pozitivă; însă cît despre arătare, împrejurările l-au silit să se mărginească la elementele de aritmetică, de algebră şi geometrie, făcîndu-le aplicaţie la rădicarea planurilor, care pînă la Lazăr era monopolul nemţilor şi care astăzi s-a făcut o industrie românească. Avem mai mulţi ingineri români.

Ştiinţele în locul nostru sînt pînă acum într-atît de necunoscute, încît zicerea himie puţini o înţăleg în toată întinderea ei. Aceasta este pricina că despre o parte nici o industrie încă nu s-a întemeiat, despre alta nici o filozofie, pentru că astăzi nu este filozofie fără ştiinţe.

De aceea am rămas foarte înapoiaţi pe lîngă celelalte naţii ale Europii şi decît industria agricolă alta nu mai avem.

După Lazăr şi elementele de matematică au fost părăsite în şcoale pînă în vremile după urmă. Înainte de 1833 nu se arăta în şcoala din Sf. Sava din Bucureşti decît elementele de aritmetică. La 1833, d. Poenaru a arătat geometria şi algebra; lui îi sîntem datori cu tălmăcirea geometriei lui Lejandru, singura carte bună de matematică ce avem pînă acum în limba noastră. De atunci s-au urmat necontenit elementele de matematică, cărora li s-a adăogat trigonometria[2]. În Iaşi începutul s-a făcut mai timpuriu. D. post. G. Asachi este cel dîntîi carele a arătat matematica în limba naţională. D-lui a făcut la 1813 un curs de aritmetică, la 1815 de geometrie, şi la 1817 de algebră. Asemine şi acum în şcoala din Iaşi s-a făcut un pas mai mult; s-a arătat oarecare fizică şi ceva din cele dintăi cunoştinţe de himie. Înaintările ştiinţelor în veacul nostru sînt atît de repezi, încît este peste putinţă unui om a le urma în pasurile ce fac.

Schimbări mari s-au făcut în toate cunoştinţile fizice; toate temeliile s-au răsturnat; astăzi experienţa este baza tutulor ştiinţelor; observaţia şi experiinţa au luat locul imaginaţiei.

Enciclopedia lui Diderot, în care toate cunoştinţile omului erau scrise în ordinul alfabetic, astăzi este o carte ce nu mai poate sluji. Apa şi aerul descompus de Lavoisier* nu mai este apa şi aerul din *Enciclopedie*, şi soarele lui Fresnel nu luminează lumea cu lumina ce refractă prisma lui Newton[3].

Ştiinţa, în înţelegerea cea mai întinsă, este cunoştiinţa legilor firii. Matematica, fizica, chimia şi celelalte ştiinţe nu sînt decît nişte părţi mici răspîndite ale ştiinţei. Cînd toate aceste părţi şi altele, despre care astăzi nu avem nici o idee, cînd toate aceste materialuri se vor strînge,

---

* Lavoisier a dovedit că apa este o combinaţie chimică de oxigen şi idrogen şi că aerul este un amestic de oxigen şi de azot (*n.a.*).

atunci geniul unui Newton va veni să încheie bolta științii, monument ce omul va închina lui Dumnezeu spre recunoștință pentru înțelegerea ce i-a dat.

Deosebitele științe, după obiecturile ce cercetează fiecare, după rola ce joacă în filozofia naturii, au fiecare locul lor însemnat în fire una după alta și întocmesc o ierarhie.

O serie de băgări de seamă nu înformează o știință, pînă cînd nu se află o legătură oarecare între acele fenomenuri, pînă cînd nu poate zice omul că cutare fenomen se vede în cutare întîmplare.

Himia, cît a fost știință ocultă, neavînd alte reguli decît rețetele empirice, nu era o știință, însă încet, încet, prin geniul lui Lavoisier, Berthollet[4], Priestley, Berzelius și altor bărbați și-a făcut reguli și-a descoperit unele din legile la care natura a supus fenomenele ce cercetează, și astăzi cu drept cuvînt se poate intitula știință.

Economia politică în toate zilele își descopere nouă reguli, se așază pe baza bunei cuvîntări și începe a fi o știință. Drepturile civil, penal și c. vor alcătui o știință, decît cînd se vor răzima pe *dreptul naturii.**

Ramurile științii *universale* s-au înmulțit foarte, și nouă descoperiri într-un ram ne silesc să despărțim științe în două și să dăm naștere unei alte științe încă necunoscute; astfel o putere fizică, *atragerea moleculară* (*l'attraction moléculaire*), formează astăzi o știință cu totul în parte și care este himia. Sub titlul de *istorie naturală* se înțelegea mai înainte zoologia, botanica și mineralogia; astăzi sînt trei ramuri deosebite; mineralogia s-a despărțit în mai multe părți; astfel dintr-o știință se nasc una sau mai multe. Două sau mai multe științe combinîndu-se dau naștere unei altia; mehanica nu este decît aplicația algebrii la fizică, mineralurgia este mineralogia supusă la himie.

Mulțimea acestor ramuri ale *cunoștiinții omului* cere o clasificație, ca să putem să ne cunoaștem într-însele; cu

---

* Deși dreptul naturii nu este încă pozitiv, sînt însă legi morale a naturii care se înfățișază cu același pozitivism ca și legele civile. Regula lui Kepler că „pătratele timpului revoluțiilor deosebitelor planete împrejurul Soarelui sînt proporționale cuburilor distanțelor" nu se înfățișază cu mai multă siguranție matematicească decît această lege morală a omenirii: „Omul trage totdeauna la tot ce este mai frumos", sau aceasta: „Omul nu este desăvîrșit, nu este tot ce poate fi decît în slobozenie" (*n.a.*).

toate că mai mulți bărbați însemnați s-au încercat ca să însemneze fiecăreia locul ce i se cuvine, însă nu mi se pare că rezultatul să fie pînă acum mulțumitor.

D'Alembert a făcut o spiță a științii, ce a numit-o copaciul științii (*L'Arbre de la Science*), expresie frumoasă, biblică. Ideea dintîi este sublimă. Trunchiul copaciului este *înțelegerea omenească*, ramurile lui sînt: *Memoria*, *Judecata* și *Imaginația*, care ne dau îndată *Istoria*, *Filozofia și Poezia*; împrejurul acestora se adună toate științele. Istoria este povestirea a tutulor întîmplărilor și a tutulor fenomenelor; Filozofia ne arată legăturile ce sînt între dînsele; din Istorie și Filozofie el trage toate științele. Poezia în sfîrșit ne dă toate frumoasele arte (*beaux arts*).

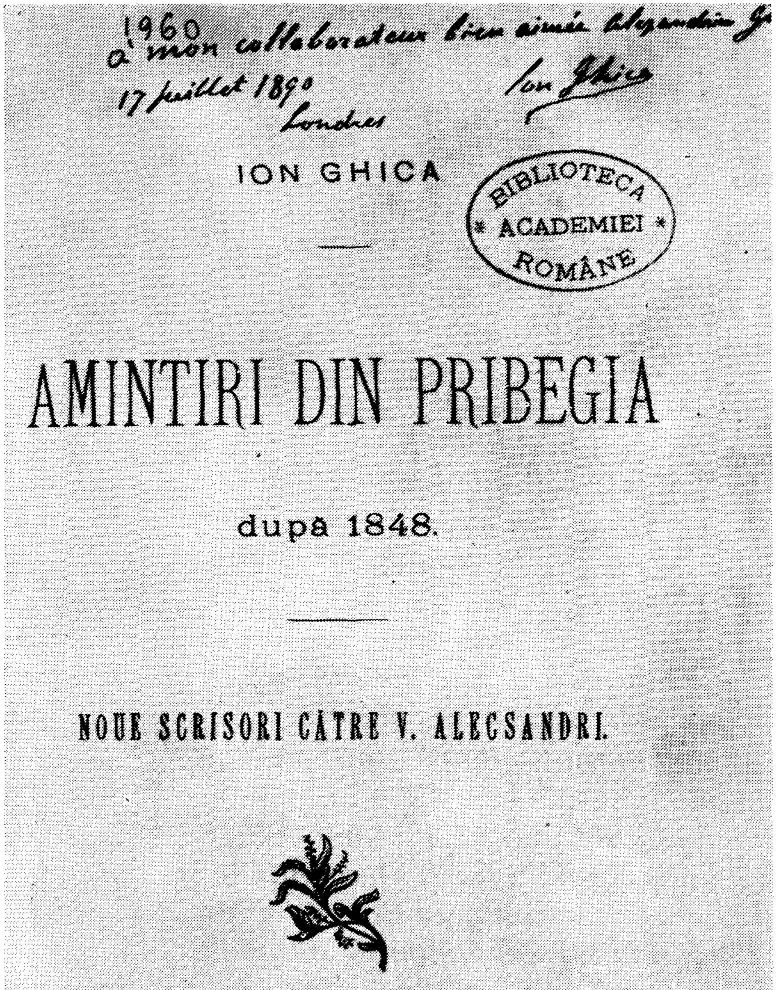
Ampère a așăzat în familii toate științele cunoscute și necunoscute.

Cu toate că fiecare simte, parcă vede un loc pentru fiecare știință, însă acel duh tîlcuitor al acestii simțiri n-a venit încă.

Noi, voind să dăm o răpide ochire asupra deosebitelor științe, le vom lua pe cele mai de căpetenie una după alta, după înrîurirea ce ni se pare că au asupra omenirii[5].

Vederile noastre caută întăi spre cer; parcă sufletul nostru ar fi un călător pe acest pămînt ce lăcuim și caută întăi spre patria sa. La cei vechi, întăi păstorii haldeeni și după dînșii Aristot; omul a cercetat întăi cerul ș-apoi pămîntul. La renașterea cunoștințelor, întăi Newton și apoi Linné și Buffon, întăi cerul ș-apoi pămîntul; întăi Dumnezeu ș-apoi omul.

În ierarhia cunoștințelor omului, *Teologia* ține cel dintîi loc; ea a avut cea mai mare înrîurire asupra societăților. Cele patru *Vedas*, de care pînă acum nu avem încă o cunoștință bine deslușită, această *Biblie* a lui Brahma, de trei mii de ani ține în ghearele ei o populație de o sută treizeci de milioane. Turcia cu starea ei de astăzi este datoare *Coranului*. Franța, Englitera, Staturile Unite ale Americii, astăzi de sînt slobode, subt ale cui auspicii ajunseră într-această stare? Unii numesc pe Cromwell, Washington, La Fayette, Mirabeau și alți bărbați mari; dar de s-ar uita mai departe, ar vedea pe „Hristos și *Evanghelia*"[6]. Răsăritului, astăzi barbar, îi sîntem datori cu cele două cărți care au civilizat apusul: *Biblia* care făgăduia evrei-

1960

à mon collaborateur bien aimée Alexandrine G

17 juillet 1890
Londres

Ion Ghica

ION GHICA

AMINTIRI DIN PRIBEGIA

dupa 1848.

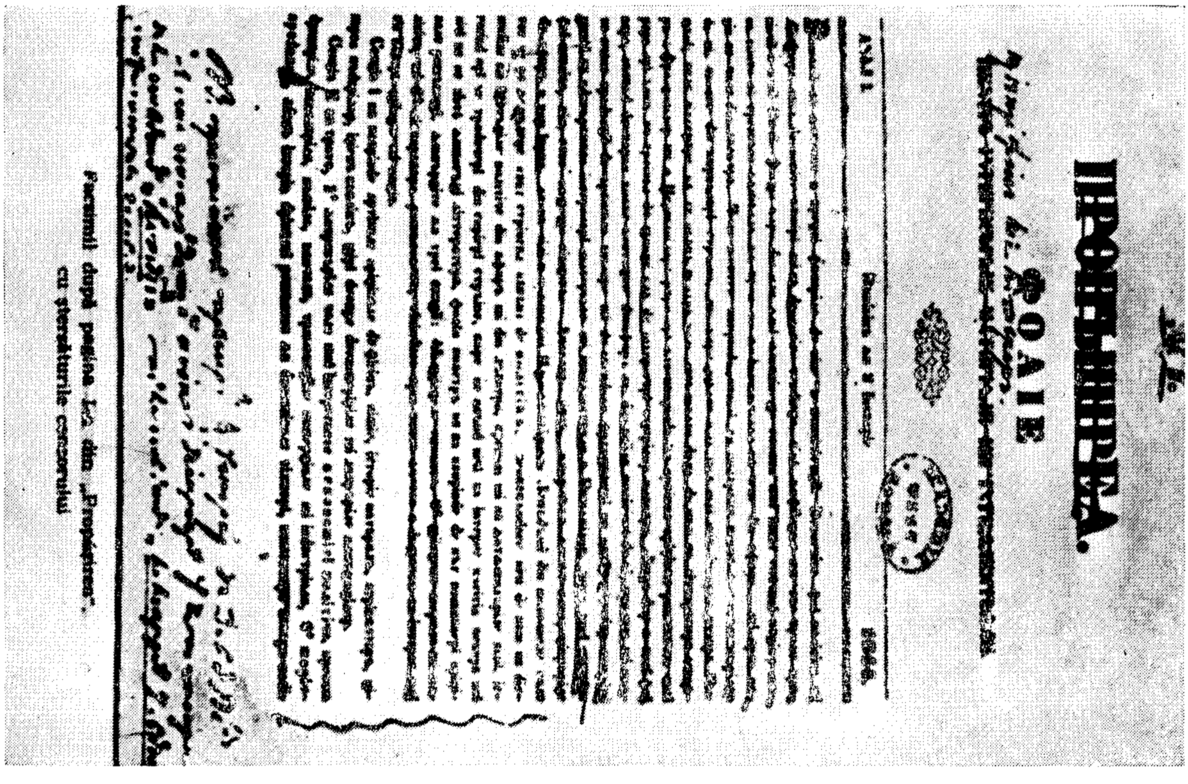
NOUE SCRISORI CĂTRE V. ALECSANDRI.

BUCURESCI
EDITURA LIBRĂRIEI SOCEC & Comp.
Calea Victoriei No. 7.
1889

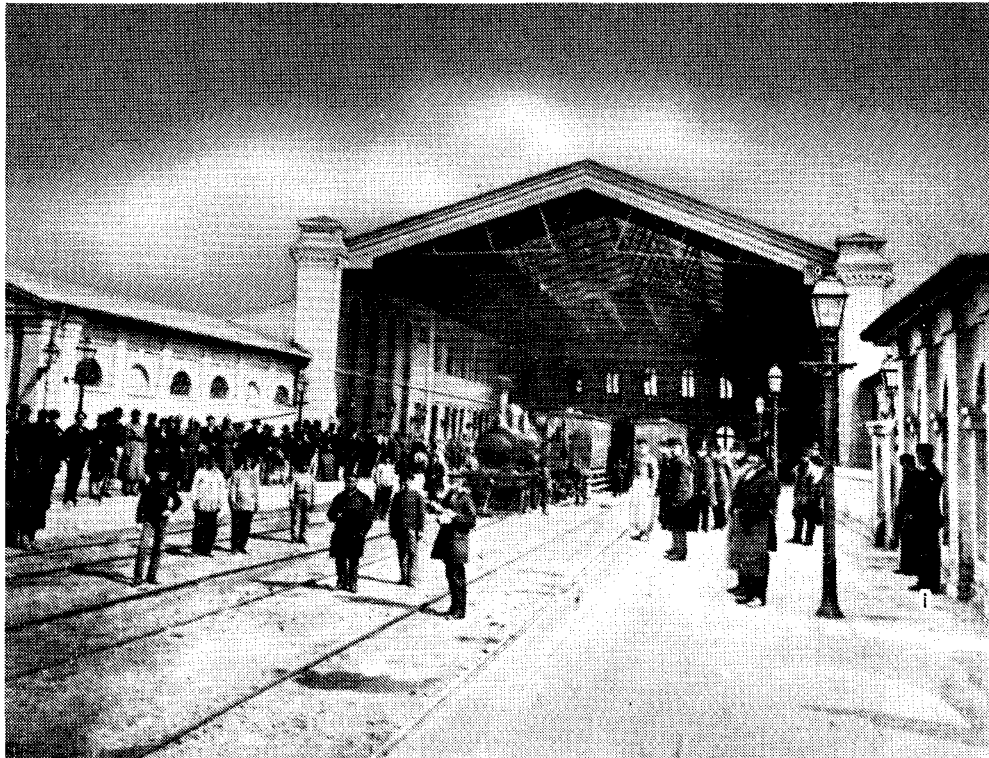
Volumul *Amintiri din pribegia după 1848*, cu dedicația lui Ion Ghica pentru soția sa, Alexandrina.

Brusa, sec. XIX.

Propășirea, nr. 1, cenzurat, în care a apărut articolul lui Ion Ghica *Unirea vămilor între Moldova și Valahia*.

Gara Filareț din București, sec. XIX.

lor bunurile pămîntului, şi *Evanghelia* care porunceşte omului să nu bage în seamă viaţa aceasta, ci să se pregătească numai pentru cea vecinică. Epoha ivirii cristianismului este cea mai mare întîmplare în istorie. Propoveduirea și mucenicia era datorii ale creștinului, care murea în cele mai grozave chinuri cu fața luminoasă de razele bucuriei vieții vecinice.

După legile dumnezeirii, legile omeneşti; după *Teologie*, *Iurisprudenţa*. Multă vreme legile omeneşti era scrise în legile dumnezeirei; aşa sînt şi pînă astăzi mai toate legislaţiile Asiei. Drepturile civile şi politice ale evreilor sînt scrise în *Biblie*, şi turcii n-au altă pravilă decît *Coranul*. Iurisprudenţa Europei fu multă vreme, cum era şi la noi, un amestec de *Biblie* cu legile goţilor, a vandalilor şi cu Institutele lui Iustinian; mai pe urmă europeul a căutat să se desfacă de teologie, şi revoluţia franţuzească a săvîrşit această lucrare; ea ne-a dat *Codicile* lui Napoleon, care au slujit de model tutulor legislaţiilor de astăzi; însă aceste două codice sînt vremelnice şi nu se pot socoti decît ca cel dîntăi pas din barbarism.

Cîtă vreme pravila va pune o stavilă pocăinţii* şi va necinsti pe cel pedepsit**, acea legislaţie va fi monstruoasă, împotriva *Evangheliei* şi dreptului natural. Condica penală, mai a toatei Europe, osîndeşte pe ucigaş la moarte. Că un om să fie vinovat, se poate foarte bine, dar niciodată nu este mai vinovat cătră societate decît societatea nu este vinovată cătră dînsul. Un om, cum îl vedem astăzi, este înecat în patimi; unul iubeşte slava şi-i jărtveşte toată fiinţa lui; altuia îi place a aduna comori, şi mii de alte patimi. Aceste patimi, pe care omul nu le are din fire, şi le dobîndeşte din pricina organizaţiei sociale, sînt uneori atît de tari şi mai tari decît acele trupeşti. O faptă rea oricare vine dintr-o patimă. Dacă omul s-a născut cu dînsa, vina este a acelui ce a pus pravilile naturii; dacă omul a dobîndit-o în societatea în care a crescut, aceasta este vina educaţiei, prin urmare a societăţii. După sistemul

* Legea creştinească ne zice că păcătosul va fi iertat, dacă se va pocăi; dacă societatea îi rădică viaţa, îi rădică anii ce mai era să trăiască, şi nu se va pocăi (*n.a.*).
** Osîndiţii sunt înfieraţi (*n.a.*).

lui Gall și Spurgaim*, omul naște cu deosebite aplicări; acele predispoziții, unele sînt spre bine, altele spre rău; cele spre bine, dezvoltate prin educație, dau oameni de talent și de geniu; cele spre rău nu numai că se pot stinge printr-un bun sistem de educație, ci se și pot întoarce spre un rezultat folositor. Acest sistem, pînă acum în fașe, va fi poate într-o zi temelia educației, prin urmare a societății. Acest sistem ne-ar dovedi că omul nu este niciodată vinovat[7]. Statisticile ne arată că în clasele cele mai luminate, unde învățătura este mai răspîndită, numărul făcătorilor de rău este mai mic. Aimé Martin întreabă: „Cu ce drept societatea pedepsește? Cunoaște omul oare ceea ce face? Și cînd societatea i-a arătat mărimea răului? Ce îngrijire a avut de copilăria lui? Ce învățătură a dat sufletului lui? Îl omoară, pentru că l-a uitat, pentru că n-a avut nici o îngrijire de mumă-sa, care dacă ar fi priimit ceva învățătură l-ar fi luminat, și el n-ar fi astăzi criminal". Multă vreme, omenirea a gemut subt drepturile feodale, subt pravili monstruoase cu numire de dreptate, subt grozăviile inchiziției; și nimeni n-a deschis gura să strige, pînă la Beccaria. Acest filantrop, revoltat împotriva acelii măcelării legale, într-o carte de două sute de fețe a aruncat cele dîntîi principiuri a codicii penale. *Tractatul* lui *despre vine și pedepsi* (*Traité des délits et des peines*) este cel mai frumos rod din „duhul pravililor" (*Esprit des lois*) a lui Montesquieu. Iurisprudența nu va fi dar o știință adevărată decît cînd va fi așăzată pe dreptul firii, care este codul făcut de Dumnezeu și pe care omul este dator să-l caute și să-l descopere. Grotius, după ideile lui Bacon, a aruncat oarecare principiuri ale dreptului naturii, carele, cu toate că înaintat și îmbogățit mai pe urmă prin lucrările lui Pufendorf, Barbeyrac și Bourlamaqui, însă nu este decît un început, dar care tot ar putea sluji de bază unei legislații, de care să nu se rușineze veacul.

---

* După acest sistem, creierii omului sînt împărțiți în deosebite compartimente; în fiecare dintr-însele se află o facultate deosebită. Cranul sau titva este acoperit de cucuiuri sau bose, simțitoare pe denafară. Așadar de pe această cercetare se poate cunoaște fiecare om ce aplecare are (*n.a.*).

Ca să se încheie cunoştinţele metafizice de astăzi ale omului, ar trebui să vorbim despre „economia politică". Această ştiinţă ni se pare că pînă acum stă în două principiuri. 1. Ca fiecare naţie să producă obiecturile la care are mai multă înlesnire locală şi să le schimbe cu acele ale celoralalte şi 2. A lăsa să treacă slobod o materie de la un loc la altul. Aceste două principiuri, pînă acum nepuse în lucrare mai nicăiri, făgăduiesc să înmulţească binele omului şi să-l ducă spre cea mai desăvîrşită fericire.

După consideraţiile ce am făcut urmează cercetarea materială a omului şi a universului.

Între aceste ştiinţe socotim ca cele mai de căpitenie fizica, himia, mineralogia şi geologia.

Aceste patru ştiinţe se ţin una de alta, întocmai ca verigile unui lanţ, şi sînt toate ca o familie. Himia este o parte din fizică, mineralogia o parte din himie şi geologia este o ştiinţă compusă din fizică şi din mineralogie.

Înaintările lor s-au făcut în zilele noastre cu pasuri de urieş. „Fizica şi himia", ştiinţă ocultă la cei vechi şi care era prinsă în magie, căria i se socotea o putere nemărginită, putea să scoboare stelile, să săce mările, să deştepte morţii şi altele. Acei oameni aveau dreptate să dea fizicii o putere nemărginită; însă se înşela foarte, cînd credeau acele minuni; descoperirile ei sînt comori nouă pentru omenire. Aburii de apă, în patruzeci de ani, de la Watt încoace, au schimbat faţa pămîntului, şi revoluţia ce au să aducă drumurile de fier o să fie mai simţitoare şi mai folositoare omenirii decît toate fenomenele sociale; ele vor aduce schimbări mari în economia politică a deosebitelor naţii, schimburi în dreptul neamurilor sau dreptul gintelor (*droit des gens*); ideile şi descoperirile nouă vor trece de la o ţară la alta cu iuţeala locomotivii.

În toate zilele, fizica şi himia pun în mînele omului puteri nouă şi care ne vor sluji în locul aburului de apă, cînd pădurile şi minele de cărbune să vor istovi, ne vor slu-

ji cînd vom fi destul de puternici să stăpînim gazul „hlorur de azot* şi acidul carbonic lichefiat"**.

Greutatea şi curgerea lichidelor ne-au dat maşinile idraulice, precum roţile de care ne slujim la morile noastre de măcinat, văcăurile*** şi altele. Căldura şi elasticitatea gazurilor ne făgăduiesc mulţime de aplicaţii la industrie; şi uşurinţa gazului idrogen ne arată un drum prin văzduh. Teoria căldurii ne-a dat maşinile de aburi şi multe aplicaţii folositoare, precum caloriferurile, încălzirea prin apă caldă şi altele. Teoria luminii ne dă în toate zilele instrumenturi nouă, minunate şi folositoare; ei îi sîntem datori cu o mare parte din astronomie şi istoria naturală.

Deşi busola este cunoscută de mai multă vreme, însă teoriile electricităţii, a galvanismului, a magnetismului şi a electromagnetismului sînt cu totul nouă. Electromagnetismul ne dă în mînă o nouă putere, de care nu este îndoială că omul se va sluji piste puţin cu folos. Electrotipul, instrument de cea mai mare simplicitate, ne dă aplicaţii nouă la frumoasele arte, precum la sculptură, la săpătură *(gravure)* şi la tipărire.

Himia s-a făcut una din cunoştiinţele cele mai neapărate ale omului. Ea se amestecă în toate trebuinţele materiale ale noastre. Nu este materie de consumaţie, nu este fabricaţie unde himia să nu joace cel dîntăi rol; şi ţărmurile unde se va mărgini influenţa ei în societate sînt foarte depărtate. Ea este pe drumul d-a face zahăr din orice poamă, poate din orice lemn, în vreme ce încă

---

* Puterea elastică a gazului hlorur de azot[8] este mai mare decît a tuturor gazurilor cunoscute; ea este aproape de 60 de ori mai mare decît a atmosferii. Pînă astăzi numai Dulong a făcut cercări asupră-i (*n.a.*)[9].

** D. Tilorie, puind într-un vas foarte tare cridă şi acid sulfuric şi încălzindu-l bine, gazul acid carbonic ce se produce se apasă atît de mult încît se lichefiază. Pe urmă dacă printr-o deschidere mică îi dă drumul afară, iuţeala cu care iese este atît de mare, încît frigul ce se produce îl îngheaţă. Acest gaz lichid are o putere elastică de 33 ori mai mare decît a atmosferii (*n.a.*).

*** Această mahină se numeşte turbine şi este vrednică de mirat pentru iuţala ce poate avea, cînd i s-a da o cîtime de apă cuviincioasă. În Pădurea Neagră este una care dă de la 30 pînă la 60 de învîrtituri pe secundă şi nu este mult mai mare decît o pălărie. Este alta la St. Maur lîngă Paris, care mişcă o mahină uriaşă cu o putere deosebită (*n.a.*).

pînă acum această materie este monopolul trestiei de zahăr și a sfeclei. *Din diamante a face cărbune, și nu este îndoială* că într-o zi o să ne arate mijlocul d-a face diamant din cărbune. Cei ce au oarecare cunoștință de această știință nu pot socoti de nebuni pe cei ce căuta a face aur din plumb și din alte materii[10]. Astăzi spițerul, zugravul, fabricantul de orice product se slujesc de această știință și le trebuie cunoștințe bine deslușite despre dînsa.

Mineralogia ne învață a cunoaște toate substanțele din pămînt și a alege pe cele trebuincioase omului, pe urmă le dă himiei, care le aduce în stare de materie, de care omul să se poată sluji. Mineralogului i se cere piatra de fier, cărbunele de pămînt și toate substanțele trebuincioase la lucrarea unui cuptor de fier, și himistului i se cere fierul în starea în care trebuie să-l ia fabricantul de trăsuri, fabricantul de arme și alții.

Geologia cercetează materiile ce întră în compunerea pămîntului și relațiile lor. Cunoștinții legăturilor deosebitelor pămînturi între dînsele îi sîntem datori cu descoperirea a mai multor albii de cărbune de pămînt, descoperirea puțurilor arteziane și a multor vine metalice. Geognozia, tînără încă, se îmbogățește în toate zilele cu nouă băgări de seamă, carele adeverează mai mult pe cele vechi și ne îmbogățesc cu nouă cunoștinți.

O parte din geologie, *geogenia*, prin considerațiile lui Buffon Laplace, Élie de Beaumont, ne deschide drumul la cele mai frumoase părți ale filozofiei naturii.

Geologia astăzi, subt auspițiile d. de Humboldt și Élie de Beaumont, va face înaintări însemnate.

Astronomia, lăsată de Ptolemeu într-o stare foarte încurcată, cu o mulțime de cercuri, în care toate trupurile se învîrtea împrejurul Pămîntului în douăzeci și patru de ceasuri, rămasă așa pînă la Copernic. Acest duh la 1543 gîcește adevărata mișcare a mahinii planetare, descopere că Soarele este centrul sistemului și prevede cele mai frumoase și mai mari descoperiri ce s-au făcut după dînsul. După Copernic, Kepler; acesta așază relația ce natura a pus între distanța planetelor la Soare și lungimea anului a fiecăria planete. Printr-o stăruință nepilduită, el descopere legile mișcării planetelor, care sînt:

1. „Mişcarea planetelor se face în elipse deosebite pentru fiecare, şi a căror unul din focuri este Soarele.

2. Părţile de elipsă ce aleargă fiecare planetă în vremea unei rotaţii împrejurul osiei sale sînt toate echivalente între dînsele".

Toată astronomia modernă este cuprinsă într-aceste legi ale lui Kepler.

Galileu la 1600 se sluješte de ocheană şi vede în aer o mulţime de lumi, şi noi cădem din mîndria de a ne socoti o parte însămnătoare din univers, cînd vedem că sîntem ca un grăunte de năsip în mare; el descopere că tot sistemul planetelor se învîrteşte împrejurul Soarelui. Descoperirile lui Galileu adeverea ideile lui Copernic. El scapă de întăia osîndă a inchiziţiei, făgăduind să tacă; dar, după ieşirea *Dialogurilor* lui, o a doua judecată, care a ţinut cîteva luni, se isprăvi cu sentenţa următoare: „A pretinde că Soarele este nemişcător şi că este centrul lumii, este o propoziţie absurdă, neadevărată în filozofie şi eretică, pentru că este împotriva *Scripturii*. Este asemenea absurd şi neadevărat în filozofie a zice că Pămîntul nu este nemişcător în centrul lumii". După Galileu, vine Newton, care tălmăceşte şi dovedeşte matematiceşte prin ce mijloc stau trupurile în văzduh. Huygens pronunţează zicerea „putere centrifugă". Galileu dedese legea căderii trupurilor şi Hooke îşi închipuise o putere atractivă; Newton le supune calculului. Cînd află acest matematic că Picard a hotărît mărimea unui grad, el se sluješte de această ţifră şi determinează cîtimea de materie din fiecare planetă.

Toţi aceşti oameni sînt însuflaţi în ostenitoarele lor lucrări de mărimea ziditorului. Nimine n-a ştiut să slăvească pre Dumnezeu mai bine decît acele geniuri. Nimine nu vede mai bine mărimea faptelor lui Dumnezeu decît acei care se îndeletnicesc cu asemine descoperiri. Spre dovadă, slujească rugăciunea făcută de Kepler către Dumnezeu, pe care părintele Buckland o dă din cuvînt în cuvînt:

„Pînă a nu mă scula de la această masă, pe care am făcut toate cercetările mele, nu-mi rămîne decît a rădică ochii şi mînele mele către cer şi a face umilita-mi rugă către autorul a toată lumea. O tu, care prin minunatele lumini ce

ai răvărsat preste toată firea rădici dorințele noastre pînă la a ta dumnezeiască și strălucită mărime, îți mulțumesc, Doamne și puternice ziditor, de toate desfătările ce am simțit, cînd cu hrăpire am privit la frumasețea faptelor tale. Iată că am sfîrșit această carte, care cuprinde rodul ostenelelor mele și a toatii înțălegiri ce mi-ai dat în nemărginitați bunătate. Pe cît mi-a putut sluji slabul meu duh, m-am silit a arăta oamenilor, prin dovezi, minunele zidirei tale; cu toate puterile m-am silit prin drumul filozofic a dovedi adevărul; și dacă mi s-o fi întîmplat a zice vreo necuviință, eu vierme crescut și hrănit în păcate, arată-mi-o, Doamne, ca să o poci șterge. Oare să nu mă fi orbit de trufie dinaintea minunatei frumuseți a lucrurilor tale? Oare rădicînd acest monument, care trebuie să fie închinat numai slavei tale, nu am voit să-mi fac un nume mare între oameni? O, Doamne, dacă ar fi așa, iartă-mi rătăcirea și fă ca această a mea lucrare în veci să nu poată aduce vreun rău, ci să slujască a ta slavă și la iertarea sufletelor“[11].

După Newton urmează Laplace; de la dînsul avem cel mai frumos sistem de cosmogonie. Acest sistem a lui Laplace închipuiește o cîtime de materie ieșită din mînile ziditorului, în stare de gaz, căria îi dă o mișcare în spațiu și împrejurul osiei sale; acea nebuloasă, prin proprietățile ce cunoaștem materiei, prin puterile atractivă și centrifugă ne dă tot sistemul planetar. Dacă Dumnezeu este mare făcînd lucrurile ce vedem una cîte una, nu este și mai mare făcîndu-le toate deodată? Sistemul lui Laplace este una din cele mai frumoase zămisliri ale duhului omenesc. Copernic, stricînd prin observațiile sale rostirea „*sta sol*“* a lui Isus a lui Navi[12], nu micșorează puterea ziditorului. Dumnezeu este mai slăvit de învățații care au cercetat natura decît de obștia norodului. În Linné cel dîntăi cuvînt pus pe cartea lui este Dumnezeu; el într-o față măreață de slăvire și de credință zice: „Vei să-l numești *Soartă*, el este, pentru că de el atîrnă toate. Vei să-l numești *Natură*, poți, pentru că este autorul a tot lucrul. L-ei numi Providență, tot el este prevăzătorul care cîrmuiește universul. Tras într-un altar nepătruns simțirilor noastre, el se arată numai sufletului“.

---

* Oprește-te, soare.

După Aristot şi Plin, istoria naturală, ca toate celelalte ştiinţe, moare pînă Linné şi Buffon, din care unul caută legătura ce a pus natura între fiinţele sale, celalalt descrie pe fiecare în parte; amîndoi au creat ştiinţa, unul ca povestitor a caracterurilor, a obiceiurilor deosebitelor fiinţe, celalalt ca filozof, căutînd legile naturii. Astronomia şi istoria naturală ne-au arătat cît e de mare natura, cît e de mic omul. Ştiinţa îmbrăţişează dela nemărginitul mare pînă la nemărginitul mic. Astronomia şi istoria naturală ne-a deschis noianul între aceste două ţărmuri. Pămîntul, la început colosul universului pe care se răzima bolta cerească, îl vedem micşorîndu-se încet încet, cu cît omul deschide ochii, şi astăzi nu este decît un atom pe cer. Picătura de apă, grăuntele cel mai subţire al nisipului mării, nu mai sînt cea de pe urmă despărţire a materiei. O nenumărată sumă de fiinţe vieţuiesc în cea mai mică picătură de apă; fiecare are organismul său dinlăuntru; ne pierdem, cînd socotim la micşorarea acelor organe. Dar nu este nimic încă micşorimea lor pe lîngă a atomelor?

Medicina are un loc însemnat în ierarhia ştiinţelor. De la Ipocrat şi pînă în zilele noastre această ştiinţă a făcut mai puţine înaintări decît toate celelalte. Singur Ipocrat a observat mai multe fenomene decît toţi urmaşii lui împreună. Şi cu toate că celelalte ştiinţe, pe care se razimă medicina, au făcut mari pasuri, însă diagnostica şi terapeutica au rămas mai înapoiete. Medicina modernă se socoteşte de la Harvey[13]; el cel dîntăi a descris circulaţia sîngelui în 1628. Această însemnătoare descoperire a dat naştere la două şcoli: medici animisti şi medici humoristi. Brown pretinde că cei mai mulţi oameni mor de slăbăciune; Broussais zice că oamenii mor de înmulţirea puterilor. Unui bolnav de o inflamaţie generală, un brownist o să-i dea întăritoare: chină, canelă, afion, camforă, caută a-i da putere, ca să-i dărîme slăbăciunea. Un broussaisit, tot la aceeaşi boală, o să caute să slăbească bolnavul prin ceaiuri, care să-l facă să năduşe, o să-l acopere de lipitori şi-o să-i deschiză cîte vine a putea mai multe; îl aduce în starea unei umbre[14]. Astăzi a căzut impirica şi medicina se face o ştiinţă raţională. Fiziologia şi anatomia au deschis drum nou către terapeutică şi igienă.

Ştiinţele, după cum am văzut, ne fac să cunoaştem tot ce este, de la insect pînă la mărimea boltii ce ne încunjoară, dar niciodată n-om ajunge la atom şi la nemărginit mare, care sînt atributuri ale dumnezeirii. Astăzi toată *filozofia* este în ştiinţe. D. Comte a făcut un tractat de filozofie pozitivă, care cu toate că este numai o cercare, însă este o carte în care poate învăţa cineva adevărata filozofie.

După cum am putut vedea, ştiinţele ne învaţă să slăvim pe Dumnezeu întru adevărata mărirea lui; ele ne dau mijloacele de a ne procura toate trebuinţele şi mulţămirile ce îi este dat omului să guste pe acest pămînt. Astăzi nu e propăşire fără ştiinţe. Pătruns de acest adevăr, voi căuta a da, pe cît m-or ierta puterile, cunoştinţe cît se va putea mai concentrate asupra deosebitelor ştiinţe, voi începe printr-o serie de articole asupra fizicei experimentale[15].

DOMNULE REDACTOR!

Bucureşti, 1847, iulie 24

Binevoinţa cu care ai deschis coloanele gazetelor d-tale tutulor acelor ce au voit a vorbi despre învăţătura publică este o dovadă de importanţa cea mare a acestii cestiuni, şi socotind ca orişicare că am făcut ceva cînd am pus negru pe hîrtie, te rog a da un ochi acestor cîteva feţe şi a le înşira în coloanele d-tale, dacă le vei socoti vrednice a prinde un minut atenţia cititorilor. — Deşi adesea m-am văzut tractat într-un chip foarte ireverenţios în aluziile unor scriitori împungători, dar mă fălesc a crede că mişcătorul carele mă face a-ţi îndrepta acest articol nu este dorinţa de a răspunde clevetitorilor şi nădăjduiesc a mă apăra de orice personalitate, îndeletnicindu-mă exclusiv de lucruri, iar nicidecum de persoane, de viitor, iar nu de trecut, viitorul numai este al nostru! Am petrecut trei ani în cariera învăţăturilor publice în Moldova şi mă poci făli că persoanele ce am întîlnit pe acel drum trecea pentru mine numai ca nişte umbre, fără a lăsa în inima mea cea mai mică urmă; nu am căutat nici afecţia, nici ura lor; de am putut cîştiga şi pe una, şi pe alta, nu o socotesc către mine personal, ci către părerile şi gîndurile acelea care nimicnicesc orice persoană în mintea mea şi nu mă lasă să văz decît tinerimea şi viitorul ei, căci într-însa numai văz neamul românesc. De am putut pricinui stricăciune, vătămare sau pagubă cuiva, atunci, acum şi totdeauna am cerut şi cer iertare ca individ, mărturisind totodată că voi călca şi voi strivi orişicînd voi putea pe acel ce opreşte d-a să croi ş-a se netezi

drumul pe care trebuie să treacă tinerimea, căci pe acel drum este perfectibilitatea, iar perfectibilitatea este de la Dumnezeu.

Încă de la anul 1844 am început în *Foaia ştiinţifică şi literară* o serie de articole asupra învăţăturii publice. Scurta viaţă a acelui jurnal nu m-a iertat a tracta decît numai despre învăţătura primară du prin sate; mai pe urmă cugetasem să public o broşură cu titlul *Învăţătura publică în privirea ei către trebuinţele sociale;* dar împrejurările şi pe aceea m-a silit a o discontinua; seria articolilor *Foii ştiinţifice* o găsiţi în alăturatele trei coli tipărite, care coprind organizaţia învăţăturei publice ţărăneşti. În şcoli normale pentru pregătirea învăţătorilor du prin sate, tinerilor hotărîţi în această carieră în timp de trei ani, pe lîngă învăţăturile ce au dobîndit în şcolile de la sate, să li se dea: I. Învăţătură de limbă naţională împărţită în trei ani; în anul I gramatică şi exerciţii la ortografie şi la compuneri uşoare, în anul II-lea construcţia, formarea perioadelor şi îndeletniciri de compuneri şi în anul al III-lea alcătuiri de scrieri trebuincioase în viaţa ţărănească. II. Învăţătura religiii în doi ani, în anul I *Vechiul* şi *Noul Testament*, citirea şi tălmăcirea *Bibliii*, ceea despre istoria eclesiastică şi despre religia creştinească şi în anul de al II-lea credinţa şi morala evanghelică. III. Aritmetica cu frîngeri, proporţii şi regoli de tovărăşie. IV. Geografia şi istoria coprinzînd cosmografia, învăţăturile cele mai de căpetenie ale pămîntului şi geografia ţărilor româneşti în special. Din istorie o prescurtare de istorie generală şi istoria naţională în special. V. În anul al III-lea însemnam o lecţie care subt numire de istorie naturală şi de fizică să coprinză istoria plîntelor celor mai întrebuinţate, istoria dobitoacelor domestice, cunoştinţa pietrelor şi pămînturilor întrebuinţate la construcţii, proprietăţile fizice ale trupurilor şi fenomenele cele mai obicinuite. VI. Subt titlu de cunoştinţe ţărăneşti înţelegeam: 1. din agricultură — metodurile cele mai cuviincioase, cultura deosebitelor grîne şi creşterea vitelor; 2. rădicarea de planuri a locuri mici şi întrebuinţarea echerului de arpantor cu deseniul linear trebuincios la aceasta, împărţirea ogrăzilor; 3. cunoştinţa greutăţilor şi măsurilor întrebuinţate în ţările româneşti; 4. cunoştinţe de drept administrativ, pe cît se atinge de interesurile ţăranilor, precum datoriile

către stat, datoriile reciproce dintre clăcaşi şi proprietari şcl.; VII. Muzica vocală. VII. Artă didactică.

Aceste şcoale în număr potrivit trebuinţelor pe tot anul să scoaţă un număr de tineri cari îndată să-şi găsească loc ca învăţători pe la sate: aceste şcoale aşezate în vecinătatea şcoalelor de agricultură în deosebite părţi ale principatelor după împărţirea firească a calităţilor pămîntului.

Învăţătorii ieşiţi din şcoalele normale să aibă a preda tinerilor săteni în vreme de trei ani: 1. rugăciunile, mehanismul scrierii şi al cetirei şi catehismul; 2. istoria *Testamentului vechi*, începuturi de gramatică, cetire de lecţii morale, de fapte istorice, calcul din gînd, cetirea şi scrierea ţifrelor, caligrafia, copiind modeluri de cvitanţii, înştiinţări, jălbi, raporturi şcl., povăţuiri despre paza vitelor, hrana lor; 3. istoria *Testamentului nou*, exerciţii de scriere dictando, cele patru operaţii aritmetice şi cetire într-o carte făcută într-adins ca să fie tovarăşul ţăranului şi care să coprinză poveţi asupra agriculturei, despre împărţirea ogrăzilor în fălci, pogoane şi prăjini, cunoştinţe de datoriile ţăranului ca cetăţean şi creştin, datoriile către stat şcl.

Ţinerea atît a şcoalelor dupre sate, precum şi a şcoalelor normale pentru gătirea învăţătorilor să nu fie numai în sarcina ţăranilor precum este pînă acum în principatul Valahiii; dar să contribuiască şi proprietarul potrivit numărului de familii ce are pe moşia sa.

După cele ce am zis în acele articole despre învăţătura publică du prin sate îmi rămîne foarte puţin a adăoga pentru cea ce priveşte asupra învăţăturei publice primare în oraşe. Trebuinţele şi relaţiile oraşanilor fiind şi mai întinse şi mai complicate decît ale sătenilor, urmează ca şi cunoştinţele lor să fie mai întinse, învăţătura lor mai dezvălită potrivit cu acele trebuinţe. Satele sînt lăcuite de plugari, de aceea în scrierea mea toată tendinţa învăţăturei săteşti este agricolă; oraşele sînt lăcuite de burgheri, meseriaşi şi comercianţi, şi tendinţa învăţăturei lor trebuie să fie comercială şi manufacturială; aşa învăţătura agricolă, de neapărată trebuinţă ţăranilor, în oraşe trebuie înlocuită de cunoştinţe mai întinse de aritmetică, de ţinerea condicelor, de geografie fizică, de geometrie practică, de mehanică, de arhitectură, de deseniu, de fizică şi de hemie. — Doi ani, ca şi în şcoalele de la sate, trebuiesc pentru a deda pe tineri cu me-

hanismul cetirei şi scrierii şi pentru învăţăturile elementare ce tot omul trebuie să le aibă, adică cunoştinţa datoriilor şi drepturilor lui ca creştin şi cetăţean.

Deşi după părerea mea învăţătura în şcoalele de oraşe trebuie să aibă o întindere care trece peste mărginile învăţăturei primare proprii, care să mărgineşte mai cu seamă la mehanismul cetirii şi scrierii şi la cunoştinţele cele mai elementare de catihism şi de aritmetică, încît foarte bine s-ar putea pune clasa între învăţăturile gradului al doilea; dar fiindcă această numire se dă mai cu seamă învăţăturei colegiale sau gimnaziale, umanioare, am preferit să aşăz aceste şcoli între şcolile primare; germanii le numesc şcoli de burgheri sau şcoli reale şi coprind cunoştinţe de un folos general *(gemeinnützige Kenntnisse)*.

Această învăţătură o împarţ în cinci ani, doi de învăţătură elementară din care tînărul va lua cele dîntăi cunoştinţe de cetire, scriere, aritmetică şi religie şi pe urmă va trece în trei clase următoare, clase de învăţătură specială sau reală, în care i se va preda:

a) Religia în paralelă cu un tractat de moral aplicat la datoriile omului.

b) Exerciţii de compunere în limba românească şi mai cu deosebire în stilul epistolar şi de facere de contracte şi cunoştinţe de literatură românească.

c) Aritmetică practică comercială.

d) Caligrafie şi deseniu linear.

e) Geografia şi istoria Principatelor mai pe larg, iar a acelorlalte neamuri numai pe cît privesc interesurile comerţului şi ale industriii, cunoştinţe statistice şi mercantile.

f) Principii de algebră şi geometrie practică şi aplicaţii la cunoştinţe elementare de mehanică şi de arhitectură.

g) Cunoştinţe elementare de istorie naturală, de fizică şi de hemie.

h) Învăţătura unei limbi streine, germană, franţeză sau italiană.

Trei profesori pot foarte bine sluji o asemenea şcoală, împărţind între dînşii lecţiile după chipul următor: unul însărcinat cu religia, literatura, geografia şi istoria; altul cu aritmetica aplicată, algebra, geometria, mehanica, fizica, hemia şi istoria naturală şi cel de-al treilea cu deseniul linear, caligrafia şi ţinerea registrelor. Aceste învăţături

să pot foarte bine combina împărţindu-le în trei ani după chipul următor:

Anul I

2 lecţii pe săptămînă de religie şi moral.
3 lecţii de geografie.
6 lecţii de aritmetică aplicată la trebuinţele comerţului.
2 lecţii de istorie naturală.
2 lecţii de caligrafie şi ţinerea registrelor.
2 lecţii de deseniu.
3 lecţii de limbă streină.

20 lecţii pe săptămînă.

Anul II

3 lecţii pe săptămînă de religie şi moral.
3 lecţii de istorie generală.
6 lecţii de geometrie practică.
2 lecţii de deseniu.
2 lecţii de caligrafie şi ţinerea condicilor.
4 lecţii de limbă streină.

20 lecţii peste tot pe săptămînă.

Anul III

6 lecţii pe săptămînă de istorie.
3 lecţii de drept comercial.
6 lecţii de mehanică aplicată la construcţii, fizică, hemie.
2 lecţii de deseniu.
3 lecţii de limbă streină.

20 lecţii peste tot.

Cadrul fiecăria dintr-aceste cunoştinţe potrivit trebuinţelor şi intereselor ţării trebuie hotărît şi bine însemnat de profesori într-un chip cuviincios.

Cheltuielile ţinerii acestor şcoale trebuie să privească pe seamă oraşanilor, şi copiii lor vor putea isprăvi acele învăţături între vîrsta de doisprezece şi cincisprezece ani.

Deosebit de aceste şcoale, pentru trebuinţa burgherilor trebuiesc organizate şcoale de speţialităţi în ramul ma-

nufactorial şi comercial, în care acei tineri care vor voi să-şi facă vreo profesie să găsească învăţătura trebuincioasă. Înţeleg şcoli de arte şi meserii, de comerţ; voi tracta de fiecare dintr-aceste şcoli cînd va veni rîndul să vorbesc de învăţătura profesională, şi trec acum la învăţătura gradului al doilea sau colegială.

Învăţătura secondară

Societatea, atît pentru înaintarea ei în litere şi în filozofie, carele sînt bazele civilizaţiii, precum şi pentru slujbele statului, are trebuinţă de oameni cu cunoştinţe întinse şi largi în deosebitele ramuri carele alcătuiesc cunoştinţele omeneşti; în partea administrativă îi trebuiesc persoane cu cunoştinţe adînci de comerţ, de statistică, de lucrări publice, de economie politică şi de drept administrativ, cărora să le poată încredinţa slujbele administrative şi îmbunătăţirea stării neamului; în magistratură îi trebuie oameni cunoscînd deosebitele părţi ale dreptului, ca să-i întrebuinţeze ca judecători, procurori, advocaţi, grafieri şcl., oameni în stare a cunoaşte dreptul fiecăruia, ca să-l dea acelui ce să cuvine şi să ştie să chibzuiască cele ce trebuiesc aşezate între oameni pentru liniştea, siguranţa şi pacinica petrecere între dînşii. Deosebit de acestea, societatea are trebuinţă de agronomi, medici, ingineri în deosebitele ramuri de industrie şcl. Pentru pregătirea acestor deosebite clase de oameni speciali, pentru formarea preoţilor şi profesorilor trebuiesc şcoli întocmite într-adins pentru fiecare dintr-aceste cunoştinţe; fiecare organizate potrivit scopului ei. După ce voi tracta despre învăţătura secondară, urmărindu-o în cele mai mici amărunturi, fiindcă o socotesc sufletul societăţilor, apoi voi trece îndată a vorbi de fiecare şcoală specială în parte, arătînd carele sînt pentru noi acum deodată de neapărată trebuinţă şi cu ce mijloace am putea dobîndi acei oameni speciali în ramurile pentru care deocamdată nu putem deschide şcoli.

Istoria, literile şi filozofia alcătuiesc mai cu seamă ceea ce să numeşte învăţătura secondară sau umanioară, colegială sau gimnazială. Cunoştinţa acestor trei ramuri ale cunoştinţelor omeneşti sînt trebuincioase, încă voi zice nea-

părate, oricărui om de o condiţie mai înaltă în societate, tutulor acelor care în societate au ocupaţii intelectuale.
Acest grad de învăţătură a fost obiectul mai multor discuţii între acei ce să ocupă de învăţătura publică. Deşi reformele propuse sînt poate foarte potrivite tendinţei ce au luat societăţile de a rădica condiţia omului în privinţa morală, intelectuală şi materială, tendinţă pe care şi omenirea, şi religia ne o impune, pentru că este potrivită scopului pentru care omul este supus încercării acestii vieţi, care este perfectibilitatea, reforme care au toate drept scop *mai mult sau mai puţin împuţinarea învăţăturilor clasice*, reducerea limbelor moarte, elină şi latină, şi înlocuirea lor prin învăţături practice; dar nu trebuie să pierdem din vedere că învăţătura acestor limbi este încă foarte folositoare dezvoltării duhului, formează judecata tinerilor prin raţionalismul lor. În starea de astăzi mai cu deosebire că educaţia ocupă foarte puţin pe acei ce cîrmuiesc tinerimea, căci este încă un ram al ştiinţei omeneşti foarte anevoie şi foarte înapoiat, aceste două limbi sînt singurul mijloc de a forma şi a dezvăli simţiri frumoase şi înalte în inimele tinerimei, formează imaginaţia şi gustul prin mărimea şi frumuseţea sujeturilor de care au tractat autorii acelor două neamuri şi prin curăţenia stilului înlesnesc învăţătura istoriei, a filozofiei şi a literaturei, care fac baza învăţăturilor colegiale, ştiinţe care împodobesc duhul şi îl pregătesc la descoperiri şi invenţii nouă. Aşa după cum sînt astăzi organizate colegiile în Franţa şi gimnaziile în Germania, ele sînt în stare a face omenirii cele mai mari pasuri pe calea civilizaţiii. Societatea trebuie să cinstească deopotrivă toate condiţiile, căci daca va da o preponderenţă prea mare acelor ce sînt în slujbele statului, atunci colegiul va absorbi toate duhurile, şi nimic nu este mai stricător unei societăţi decît acei tineri carii, adăpaţi numai în cele dintîi clase colegiale, neputînd urma pînă în sfîrşit, rămîn a fi cu totul nefolositori societăţii, jumătăţi de învăţaţi. Neputînd ajunge la starea la care au aspirat, se socotesc înjosiţi daca s-ar întoarce a îmbrăţişa vreo meserie şi ajung a fi supărători celorlalţi şi nesuferiţi lor însule. Cea mai mare parte a tinerimii trebuie să se împarţă pe la şcolile de manufacturi, de comerţ, de agricultură, cu un cuvînt să se adea la învăţături profesionale. Învăţă-

turile clasice trebuiesc urmate numai de acei oameni carii sau prin talentul lor, sau prin perseveranţa lor, sau prin lesnea poziţie în care se află* sînt siguri că vor putea ajunge să dobîndească şi să merite titlul de om învăţat de doctor; iar celorlalţi societatea este datoare să le deschiză şcoli în care să poate dobîndi o profesie sau o meserie, care să le fie un mijloc de vieţuire, cu un cuvînt să le deschiză şcoli profesionale.

Lăsînd cu totul la o parte polemica daca învăţătura secondară trebuie să fie organizată în cutare sau cutare chip, şi zic că la noi colegiile trebuiesc organizate *asfel, ca tinerii* ce vor fi petrecut clasele care îl alcătuiesc să poată fi în stare să urmeze cu folos facultăţile ce să vor putea aşeza la noi, sau pe acele ale acelorlalte neamuri ale Europii; cu un cuvînt, colegiile noastre să fie organizate clas cu clas cu colegiile Franţii şi cu gimnaziile Germaniii, încît un şcolar petrecînd aici numai unele din clase să poată urma fără sminteală şirul claselor înainte în alte colegii ale Europii.

Organizaţia gradului al doilea de învăţătură este astăzi mai aceeaşi în Franţa ca şi în Englitera şi în Germania, şi cum poate fi *altfel, cînd obiectele şi sistemul* didactic sînt acelaşi? Este un ires, şi încă foarte răspîndit, a crede că să deosebeşte această învăţătură la francezi şi la germani. Este mai tot atîta deosebire între un colegiu franţez şi un gimnaziu german cîtă este între un colegiu franţez şi un alt colegiu franţez. Aş ieşi cu totul din obiectul meu daca m-aş apuca să cercetez aici care sînt pricinile care au înrădăcinat în credinţa multora această opinie.

Învăţătura colegială în Franţa să împarte în opt ani, şase ani de clase şi doi ani de filozofie. Germanii, carii despart filozofia în facultate, au în gimnazii numai şase clase. În Franţa, ca şi în Germania acele şase clase coprind învăţătura religiii, a literaturei naţionale, a limbelor latină şi elină, geografia, istoria, matematicele elementare şi o limbă streină.

---

* Rog pe acei ce să vor socoti în datorie a răspunde sau a critica ideile mele să nu interpreteze această idee precum că voiesc clase privilegiate şi să excluz o clasă de oameni d-a putea vreodată să se urce pe treptele cele mai înalte ale societăţii noastre (*n.a.*).

I. Învăţătura religiii să împarte în învăţătura *Vechiului Testament* şi în anul al II-lea coprinde istoria *Noului Testament* şi a catihismului. Şcolarilor acelor patru clase de jos li se dau joia dimineaţa instrucţii asupra catihismului, în celelalte două clasuri lecţiile de catihism sînt înlocuite prin conferinţe asupra religiii. În toate clasele şcolarii învaţă pe dinafară verseturi din *Sfînta Scriptură* în franţozeşte, latineşte şi elineşte, după clasul în care se află. Sîmbăta totdeauna să citeşte şi să tîlcuieşte şcolarilor evanghelia, care este să se citească a doua zi la liturghie. În Prusia, în clasele de jos se dau şcolarilor cunoştinţe de istorie sfîntă, de religie creştinească, de dogmele şi de morala ei; clasele de sus coprind tălcuirea evangheliii.

II. Limba latină. Fiindcă între limba franţeză şi latină este o mare conecţie, învăţătura limbei naţionale în colegiile Franţii merge în paralel cu a limbei latine; într-această privire, firea limbei germane este pricină că în gimnazii să urmeaze o altă sistemă; în gimnazii un profesor special este însărcinat a arăta şi a face să se pătrunză şcolarii de geniul şi de regulele limbei germane, să le explice şi să le dezvăluiască frumuseţele clasice ale literaturei, să-i înveţe regulele prozii şi ale poeziii; acel profesor este îndatorat a obicinui şcolarii a să exprima prin grai şi prin scris într-un chip corect şi cuviincios.

În colegiile Franţii, ca şi în gimnaziile Germaniii se dă şcolarilor să traducă treptat din *Selectae e profanis*[1] sau *De viris illustribus urbis Romae*[2], fabulele lui Fedru, scrisorile lui Ciceron, Quintie Curtie şi Titu Livie, încep cetirea poeţilor prin *Bucolicile* şi *Georgicile* lui Virgilie; în clasele de sus traduc pe Salustie, Tacit, cuvintele lui Ciceron şi din poeţi pe Oraţie; şi aşa şcolarii ajung în stare de înţeleg autorii clasici cu înlesnire.

Noi românii ne aflăm către limba latină şi mai strîns legaţi decît franţezii, şi această limbă la noi nu trebuie privită ca o învăţătură clasică, dar ca şi o învăţătură care ne slujaşte la regeneraţia literaturei naţionale. Învăţătura gramaticală a limbei latine trebuie prin urmare să meargă în paralel cu învăţătura literaturei româneşti[3].

III. În limba elină şcolarii, începînd de la fabulele lui Esop, să exersează treptat pe dialogurile lui Lucian, *Cyropedia* lui Xenofont, Demosten, Omer şi Sofoclu; cu temă şi

cu compuneri ajung a fi în stare să înțeleagă autorii care au scris într-această limbă. Traducțiile ce fac din clasici eleni și latini slujaște de bază exercițiilor de logică, de gramatică generală, de filozofie și de estetică.

IV. Învățătura geografiii merge de frunte. Se începe cu cunoștința matematică și fizică a Pămîntului și urmează pe urmă și cu geografia și cu istoria și instituțiile deosebitelor neamuri. Franțezii încep cu geografia și cu istoria veche, istoria romanilor și a grecilor; după trei ani de învățătură încep istoria veacului de mijloc care îi țîne doi ani, și în anii după urmă iau istoria modernă; în Prusia cu mult cuvînt încep cu istoria națională, urmează cu istoria modernă, după aceea istoria veacului de mijloc și numai în anii după urmă se dă școlarilor istoria veche, pentru că istoria romanilor și a grecilor nu să poate învăța decît numai în autorii acelor neamuri. Nu trebuie să se piarză din vedere că mulți din tinerii care învață în colegii cu oarecare probabilități de a urma pînă în sfîrșit ca să treacă pe urmă în vreuna din facultăți și dobîndi o carieră, poate că deosebite împrejurări să-i silească a discontinua și să nu poată urma pînă în sfîrșit toate clasele, de aceea colegia trebuie să fie organizată asfel ca în clasele de jos să fie învățăturile cele mai practice și mai aplicabile, împingînd învățăturile filozofice și istoria veche, carele nu pot sluji decît acelor care vor putea avea un cerc larg și întins dinaintea lor, împingînd acele învățături în clasele cele mai înalte. Luînd ca francezii istoria în ordinul cronologic, în clasele de jos tinerii învață istoria veche, istoria grecilor și a romanilor, și acel care nu va avea norocire să poată urma pînă în sfîrșit va cunoaște foarte bine faptele lui Ahil, Temistoclu și Romul, dar nu va avea nici o idee de războaiele lui Napoleon și de tractatul Vienii, carele astăzi este baza scutului Europii; în vreme că priimind metoda Prusiii, adică începînd cu istoria nouă, ori în ce vreme ar părăsi tînărul colegiul duce cu dînsul o cunoștință folositoare, care își are întrebuințarea ei în orice condiție socială.

V. Matematicile elementare în Germania ca și în Franța fac parte din învățătura colegială sau gimnazială. Această învățătură nu să socotește trebuincioasă numai acelor ce voiesc a-și face o specialitate în vreuna din numeroasele

aplicații ale acestii științe, dar să socotește cu mult cuvînt foarte folositoare dezvoltării intelectului și formării unei judecăți drepte și raționale. În colegiile Franții învățătura matematicei se împarte în doi ani; un an de învățătură elementară în clasul întăi de filozofie coprinde aritmetica, geometria și algebra; anul de al doilea coprinde algebra superioară sau teoria generală a ecuațiilor, trigonometria, geometria analitică sau aplicația algebrii la geometrie, principii de geometrie descriptivă și statistică; în Germania numai matematicile elementare fac parte din învățătura gimnazială, celelalte părți intră în programul facultății de filozofie.

VI. Din științele naturale să face tinerilor un curs de fizică, în care să tractează despre puterile și legile naturii, atît prin teorie, cît și prin experienții, oarecare cunoștințe elementare de hemie și de istorie naturală; în Germania însă aceste învățături fac parte din facultatea de filozofie, care facultate coprinde în litere, filozofie și științe, cu mică deosebire părțile ce se învață în Franța în acele două clasuri care poartă numire de clasuri de filozofie. În Prusia în mai multe rînduri s-a propus ca filozofia să fie ca un compliment învățăturei gradului al doilea, și fără îndoială această idee va izbuti în sfîrșit.

VII. Muzica vocală mai în toate gimnaziile germane este obligatorie, în Franța pînă acum este obligatorie numai în teorie, dar nu va trece mult și om vedea-o a fi atît de căutată ca și în Germania.

VIII. În colegiile Prusiei limba franțeză este obligatorie, ca și în colegiile Franții una din limbile germană sau engleză.

IX. În Franța, în cele două clase după urmă, care poartă numirea de clase de filozofie, să coprinde învățătura logicei, metafizicei, moralei și dreptului naturii și al neamurilor. Universitatea Franței nu cunoaște nici un tractat metodic de filozofie colegială, însă recomandă profesorilor să se ajute cu cărțile următoare din autorii cei vechi:

Dialogurile lui Platon
Analiticele lui Aristot
Tractatul de filozofie al lui Ciceron
Din filozofii cei noi recomandă:

Argumentum scientiarum și *Novum organum* al lui Bacon
Metoda lui Descartes
Meditațiile lui Pascal
Logica de la Port-Royal
Teodiceea lui Leibniz
Căutarea adevărului de Malebranche
Despre ființa lui Dumnezeu de Fénelon
Logica lui Wolff
Introducție la filozofie de Gravesend
Principurile de dreptul naturii de Burlamaqui
Din Condillac *Tractatul senzațiilor*, meșteșugul de a gîndi și *Logica*
Scrisorile lui Euler la o prințeasă germană
Încercările analitice asupra facultăților sufletului de Charles Bonnet[4].

Francezii cu mult cuvînt au așezat învățătura filozofiei ca un compliment al învățăturilor gradului al doilea; în aceste două clase tinerii învață a lega și a coordina între dînsele cunoștințele ce au dobîndit.

Mă opresc, domnule, pentru altă dată, și dacă vei judeca că aceste deslușiri merită băgarea de seamă a cetitorilor gazetei d-tale, voi urma, trimițîndu-ți planul de învățătură colegială ce am dat răposatului vornic Alecu Balș în anul 1844, pe cînd să afla epitrop al învățăturilor publice în Moldova, plan după care aș fi dorit să văz așezată învățătura în colegiul din Iași; am priimit în programe tot ce mi s-a părut mai rațional în colegiile Franței și în gimnaziile Germaniei, pe urmă voi urma a tracta despre învățătura înaltă și despre învățătura profesională.

Deocamdată priimește, domnule, prieteneștele mele închinăciuni.

ION GHICA

DOMNULE REDACTOR,

București, 1847

Programul următor este din cuvînt în cuvînt acela ce am dat răposatului epitrop al școalelor, vornicului Alexandru Balș. Era preces de un memorial, după care din nenorocire nu am găsit nici o copie în hîrtiile mele, dar de care mă voi sili a-mi aduce aminte și a-ți transmite ideile principale, fără cea mai mică prefacere, cu atît mai vîrtos, că acele idei, pe care mai dinainte le profesam fără crușare, au rădicat tot corposul profesoral al Moldovei împotriva mea. Deși prevedeam că acele idei trebuia să-mi aducă multe neplăceri, însă nu m-am putut despărți de dînsele, căci erau adînc împlîntate în inima mea; ajunseseră a fi o convingere intimă. Eu am fost de bună-credință *(de bonne foi)* și nu m-am ocupat nicidecum de a celorlalți[5]. Voi vorbi dar cititorilor foii dumitale de acel memoar, după ce însă voi tracta de învățătura înaltă și de învățătura profesională, fiindcă într-însul tractam mai cu deosebire de mijloacele ce ar trebui luate ca să se poată pune în lucrare după cîțiva ani o sistemă completă de învățătură publică.

Urmez dar acuma cu programul învățăturei secondare sau colegiale, care în scrierea transmisă vornicului Balș era coprinsă în anexa cu litera D.

Învățătura colegială să se împarță în opt ani, șase ani de clase și doi ani de filozofie, și să coprinză învățăturile următoare:

I. Limba latină
II. Limba română
III. Limba elină
IV. Limba franțeză.

V.	Geografia și istoria.	VIII.	Matematicele, fizica și hemia
VI.	Religia	IX.	Filozofia.
VII.	Retorica		

I. Limba latină

Învățătura limbei latine să se împarță în șase ani, începînd de la anul întîi de colegie.

În anul I să se arate tinerilor declinările și conjugările pînă la sfîrșitul verbilor deponenți; să li se facă exerciții despre unele și despre altele; să li se arate regulele cele mai simple ale sintaxului, adică acelea ale regimului substantivilor și adjectivilor; să se exerseze a pune în practică deosebitele regoli prin fraze scurte și deslușite, în care să nu intre decît propoziții simple, să traducă în românește *Selectae e profanis* și *De viris illustribus urbis Romae*.

În anul al II-lea să învețe conjugările neregulate, regulele sintaxului atingătoare de verbii, a căror regimuri nu sînt aceleași în latinește și în românește, întrebuințarea adjectivilor posesivi și a ablativului absolut. Pentru aplicația acestor deosebite regule să se facă teme, ca să se obicinuiască tinerii bine cu dînsele, să li se dea să traducă în românește din epistolile familiare ale lui Ciceron.

În anul al III-lea să se completeze învățătura gramaticei, luînd-o de la început ca recapitulație, asfel ca școlarii să cunoască particularitățile atingătoare de forma cuvintelor, de felul lor și de deosebitele lor terminații, precum și acele care se ating de regulele sintaxului. Vor traduce în românește din Cornelie Nepos, din Quintie Curție, oarecare bucăți din *Metamorfozurile* lui Ovidie și oarecari ecloge din Virgilie. Vor învăța regulele prozodiei latine și chipul d-a scanda versurile exametre. Să învețe pe dinafară versuri din Ovidie și Virgilie. Să traducă din românește în latinește.

Profesorul să se folosească de toate ocaziile ce-i va da gramatica latinească ca să dea școlarilor notiții deslușite și adevărate asupra limbei românești și să le arate mai cu seamă cum formația zicerilor românești atîrnă adesea de acea a zicerilor latine; într-un cuvînt, profesorul să puie necontenit gramatica românească în paralel cu cea latină.

În anul al IV-lea să se arate tinerilor tot ce se atinge de excepțiile și anomaliile formelor a fiecăria părți a cu-

vîntului; să li se expuie teoria timpilor şi a modurilor şi aplicaţia acestii teorii la propoziţiile simple şi compuse; să li se tracteze despre conjuncţii şi despre întrebuinţarea lor; să li se dea a traduce din româneşte în latineşte teme în care să afle aplicaţia regulelor ce au învăţat, să traducă în româneşte *Comentariile* lui Cezar, *Gîndirile lui Ciceron* de d'Olivet[6], din *Metamorfozele* lui Ovidie şi una din cele dîntăi cărţi din *Eneida* lui Virgilie, explicaţia acestor după urmă autori să se întovărăşească de note mitologice. Să petreacă de iznoavă regulele prozodiei şi să se exerseze elevii a scanda versuri şi să înveţe pe dinafară din Virgilie şi Ovidie.

În anul al V-lea să se repeteze părţile cele mai anevoie ale gramaticii şi să se arate împrejurările în care să întrebuinţează participiile. Să traducă din Titu Livie, Salustie, Ciceron *De senectute*, *De amicitia*, Terenţie şi cele dintăi şase cărţi ale lui Virgilie. Să traducă dintr-o carte din româneşte în latineşte, să se exerseze a face versuri exametri şi să înveţe pe dinafară din Virgilie.

În anul al VI-lea, profesorul să exerseze tinerii a scri în latineşte nu numai într-un chip corect, dar şi cu eleganţă; să comenteze cuvintele lui Ciceron, precum *Catilinariile*, arangurile pentru Archias, Ligariu, Milon, legea Manilea, a doilea şi a paisprezecea filipică, o culegere din epistolile aceluiaşi autor, tractat *De oficiis*, epistolele lui Pliniu celui Tînăr, *Georgicele* şi *Eneida* lui Virgilie; să urmeze exerciţiile de versificaţie latină, asfel încît elevii să fie în stare a pune în versuri latine exametre un sujet dat.

II. Limba românească

Această limbă să se înveţe în paralel cu acea latină, profesorul căutînd necontenit, cînd citeşte traducţiile, să obicinuiască tinerii a avea un stil curat şi simplu.

III. Limba elină

Învăţătura limbei eline să se împarţă în patru ani, începînd din clasul al III-lea şi urmînd pînă în clasul al IV-lea inclusiv.

În anul întîi să se arate școlarilor principiile gramaticei eline, învățînd declinările și conjugările cu formarea timpilor. Să traducă fabulile lui Esop.

În anul al II-lea să se învețe etimologia pînă la sfîrșitul verbilor neregulați și a zicerilor invariabile; iar din sintax, pînă la propozițiile compuse; să se exerseze a traduce din românește în elinește teme în care să afle aplicația regulelor sintaxului. Să se dea regulele cele mai generale ale accentuației elinești.

În anul al III-lea profesorul să urmeze învățătura gramaticei, să arate formele mai particulare ale dialectului atic și regulele relative la întrebuințarea timpilor și a modurilor și întrebuințarea conjuncțiilor; să le arăte teoria accenturilor și să-i exerseze la compunerea elină, dîndu-le teme în românește, ca să le facă în elinește. Să traducă în românește *Cuvîntul la Demonic* și *Elogiu lui Evagora* de Isocrat[7], *Dialogurile* și *Visul* lui Lucian, *Cyropedia* și *Agisilau* lui Xenofonte.

În anul al IV-lea să se îndeletnicească la compunerea elinească și să petreacă părțile și regulele cele mai anevoie ale sintaxului, să se obicinuiască tinerii cu dialectul lui Omer și cel ionic, să li se dea să învețe cele mai de căpetenie reguli ale poeziii elinești; să se traducă o carte din *Iliada* sau din *Odisee*, cîteva părți din Erodot, *Anavasis* a lui Xenofont, *Criton* al lui Platon, din *Viețele* lui Plutarh, *Cuvîntul funebru* al lui Lisias[8].

IV. Limba franceză

Limba franceză va coprinde șase ani, începînd cu clasul de colegie și urmînd pînă în clasele de filozofie.

În anul I să se învețe declinările, conjugările și regulele cele mai simple ale sintaxului.

În anul al II-lea să se dea școlarilor fraze scoase din autori clasici, în care să poată învăța zicerile cele mai obicinuite și totodată întorsurile cele mai însemnate ale limbei; la începutul fiecăria lecții să se reciteze un număr oarecare de ziceri nouă trase din lecția trecută și de care s-a slujit ca să traducă capitulul trecut; deosebit de aceasta să învețe pe dinafară și fraze, asfel încît elevii în doi ani să fie familiarizați cu un mare număr de ziceri și de idiotismi.

În anul al III-lea să se recapituleze învăţătura gramaticei într-un chip mai rezonat, căutînd profesorul a da cuvînt pentru fiecare regulă; să se facă analiz gramatical frazelor compuse şi să se cheme atenţia elevilor asupra înţelesului zicerilor după terminarea şi compunerea lor, să-i exerseze la ortografie prin dictele dese şi să le dea să înveţe pe dinafară bucăţi de proză şi de versuri.

În anul al IV-lea, învăţătura limbei franceze să stea în cetirea a oarecare bucăţi de literatură din Woet et Laplan, profesorul însemnînd şcolarilor: 1) aplicaţia regulelor gramaticei franceze, 2) valoarea şi proprietatea zicerilor, înţelesul lor propriu şi figurat, 3) galicismii şi locuţiile cele mai însemnate; tinerii să se îndeletniceze a scri franţozeşte sau prin extracte din cărţi date, sau compuind asupra unui sujet dat de profesor, sau prin traducţii din latineşte şi din româneşte în franţozeşte; să li se dea să înveţe pe dinafară bucăţi de proză şi de versuri. Profesorul să privigheze necontenit asupra ortografiei.

În anul al V-lea să citească oarecare bucăţi de literatură; această cetire să se întovărăşască de comentarii, avînd drept obiect a însemna elevilor aplicaţia regulelor gramaticei, valoarea şi proprietatea zicerilor, cele mai de căpetenie calităţi ale stilului, lămurirea, puterea şi dulceaţa; recitaţia a oarecare bucăţi de proză şi de versuri să dea ocazie profesorului a da şcolarilor povăţuiri asupra tonului şi debitului.

În anul al VI-lea să se expuie metodiceşte cele mai de căpetenie calităţi ale stilului francez şi această expunere să fie întovărăşită de numeroase exempluri; să se citească şi să se comenteze bucăţi de literatură; să se exerseze tinerii a compune în franţozeşte şi să facă critică unei scrieri propusă de profesor; să li se dea să înveţe pe dinafară bucăţi de versuri şi de proze şi să se privegheze debitul şi tonul recitaţiei.

V. Geografia şi istoria

Învăţătura geografiei şi a cronologiei să se împartă în doi ani.

În anul I să se explice tinerilor terminii cei mai întrebuinţaţi în această ştiinţă, să li se dea o cunoştinţă bine

deslușită de relațiile globului nostru către celelalte trupuri cerești; să li se expuie cele mai de căpetenie împărțiri și subtîmpărțirile lor cele mari. După aceea să treacă la învățătura geografiei politice și fizice a Europii, începînd cu țările românești și urmînd cu țările învecinate, adică: Turcia, Austria, Polonia și Rusia; să se exerseze școlarii a trage pe dinafară harta generală a Europii și în particular a Principatelor pe emisfăruri pe care să fie însemnate numai cercurile măridiene și paralele.

Pentru cronologie se va face un curs mic de istorie universală și să se dea școlarilor să învețe datele cele mai însemnate, deslușindu-le întîmplările care se raportează la dînsele.

În anul al II-lea să se învețe celelalte părți ale geografiei și să se urmeze cursul de cronologie pînă în zilele noastre.

Istoria fiind învățătura cea mai de căpetenie, programul atingător de acest ram era foarte întins; determinam lecție cu lecție materia de care să aibă a tracta profesorul în fiecare zi; de atunci însă multe din ideile mele asupra istoriei s-au prefăcut; veacul acesta este al istoriei și noule publicații, puntul de privire din care istoricii cei mai noi au cercetat faptele istorice au deschis un cîmp nou duhului omenesc și au dat acestii științe un impuls cu totul altu; deocamdată las o lacună în acest program și mă grăbesc numai a zice că învățătura istoriei trebuie să se facă cu cea mai mare întindere și profesorul să caute a depărta oarecum mirarea de la faptele voinicești și asupritoare ale celor vechi și care nu pot avea alt rezultat decît a dezvălui și a hrăni ambiția și dorința de stăpînire în inimile tinerilor. Îmi pare că această învățătură trebuie să caute mai mult a forma gustul și dorințele oamenilor, și misia ei nu ar fi bine înțeleasă, dacă n-ar face decît admiratori Romulilor și Cezarilor; profesorii de istorie ar face bine să puie mai multă importanță în apărarea libertății grecilor împotriva perșilor și lacedonilor decît în năvălirile și în cotropirile romanilor, mai multă hulă în războaiele Atenii cu Peloponesul; cea mai mare parte a lecțiilor să fie întrebuințată a cerceta faptele și pricinile care au avut înriurire asupra omenirei și mai cu deosebire asupra stării societăților de astăzi, asfel s-ar împlînta în inimile tinerimii dorințe curate

şi s-ar forma un duh de critică şi de cercetare atît de neapărat trebuincios omului care are să prinză un loc însemnat în societate.

VI. Retorica

Clasul al VI-lea de colegie să poarte numirea de clas de retorică şi să se înveţe preceptele elocuinţii şi regulele de tot felul de scriere, după chipul următor:

Definiţia retoricei, scopul, folosul ei, distincţia între retorică şi elocuenţă.

Împărţirea elocuenţii în trei feluri: demonstrativă, deliberativă şi judecătoare. Obiectul de căpetenie a fiecăruia fel.

Împărţirea retoricii în trei părţi: invenţia, dispoziţia, elocuţia. Oratorul trebuie să întrebuinţeze şi acţia.

Despre invenţie. Sînt trei chipuri d-a pătrunde pe om: a-l învăţa, a-i place şi a-i mişca simţurile. Oratorul învaţă prin argumente, place prin obiceiuri şi mişcă simţurile prin patimi.

Despre argumente sau dovezi. Cîte feluri de dovezi sînt, la ce izvor le poate afla oratorul.

Despre izvoarele de obşte în general. Izvoarele obşteşti intrinzice, izvoarele obşteşti extrisice. Ce întrebuinţare trebuie să facă cineva de izvoarele obşteşti? Despre argumentaţie, deosebitele forme de argumentaţie. Toate pot să se reducă la silogism, însă se deosebeşte argumentaţia filozofică de argumentaţia oratorie. Despre argumente. Să socotesc opt feluri de argumente mai de căpetenie: silogismul, entimemul, epihirismul, soritul, dilemul, inducţia şi argumentul personal. Să se dea exempluri despre obiceiuri, ce să înţelege prin obiceiul oratoriu? Influinţa obiceiurilor în toate felurile de compuneri. Măsurile oratorii. Cînd să cuvine a le întrebuinţa?

Despre patimi cît să atinge de elocuenţă. Toate patimile îşi au izvorul lor în dragoste sau în ură. Pateticul nu cuvine tutulor sujeturilor. Părţile cuvîntului care cuvin pateticului.

Despre dispoziţie. Un cuvînt poate cuprinde şase părţi deosebite: exortul, propoziţia, naraţia, confirmaţia, refutaţia şi peroraţia. Această după urmă, ca şi exortul, nu se întrebuinţează decît numai la cuvinte mari. Despre deosebitele feluri de exord: simplu, pompos, însînuitor, *ex abrupto*.

Despre propoziţie. Propoziţiile să deosebesc în simple şi compuse; la această parte a cuvîntului să poate alătura împărţirea. Importenţa unei împărţiri bune.

Despre naraţie. Naraţia oratorie se deosebeşte de naraţia istorică. Să se expuie calităţile cele mai de căpetenie ale naraţiii oratoriăi. Despre confirmaţie, alegerea şi ordinul dovezilor, dispoziţia omerică.

Despre amplificaţia oratorie, în ce stă ea, despre defectele şi frumuseţile refutaţiii. Sînt două chipuri mari deosebite de a refuta. Să poate întrebuinţa gluma şi ironia, dar cu mare cumpănire.

Despre sofisme. Să se enumere, să se defineze şi să se dea exempluri.

Despre peroraţie. Ea cere destinderea tutulor mijloacelor de elocuenţă.

Despre acţie. Ea coprinde glasul, gestul, memoria; nu poate fi un adevărat orator fără acţie.

Despre elocuţie; despre stil; a fi elocuent va să zică a gîndi bine, a simţi bine şi a zice bine totodată.

Despre calităţile stilului cele mai de căpetenie: lămurirea, curăţenia, precizia, firescul, nobleţa şi armonia.

Deosebirea stilurilor în trei feluri: simplu, temperat şi sublim.

Deosebitele feluri de perioade; trebuinţa d-a le varia, ca să se apere de monotonie.

Despre armonie în general şi despre deosebitele feluri de armonie în stil.

Despre stilul figurat şi despre figuri; să se dea figurile cele mai de căpetenie ale gîndirilor, prin definiţie şi exempluri. Să se dea figurile cele mai de căpetenie ale zicerilor prin definiţii şi exempluri. Să se deosebească figurile curat gramaticale de figurile oratorii. Să se dea tropurile cele mai însemnate prin exempluri.

Despre gust în literatură şi despre formele sub care se arată geniul.

Să se cetească în clas cu profesorul şi să se critice bucăţi de proză şi de versuri ale scriitorilor români şi streini şi să înveţe pe dinafară pasajurile cele mai frumoase ale literaturii româneşti.

În toată sîmbăta să se facă o compunere în româneşte, după care să se clasifice şcolarii.

VII. Filozofia

Învăţătura filozofiei să se împarţă în doi ani şi acele două clase din urmă ale colegii să poarte numirea de clase de filozofie. Această învăţătură, asfel împărţită, să se alcătuiască după chipul următor: în anul I, logica şi metafizica, şi în anul al II-lea, morala şi istoria filozofiei.

Clasul acestei învăţături să se coprinză în cadrele următoare:

Obiectul şi importenţa filozofiei, raporturile ei cu celelalte ramuri ale cunoştinţei omeneşti.

Deosebitele metoduri aplicate la cercetările filozofice. Este oare o adevărată metodă filozofică? Care este acea metodă?

Împărţirea filozofiii în psicologie, logică, morală şi teodicee. Să se explice şi să se dea cuvintele acestii împărţiri.

Psicologia este puntul de plecare trebuincios al învăţăturilor filozofice. Ce să înţelege prin expresia sens intim sau conştiinţă? Despre certitudine care îi este proprie.

Despre idee. Să se considereze ele în origină, obiect şi natură. Să se dea exempluri. Să se deosebească întinderea unei idei din compreensia ei. Să se arate deosebitele sisteme asupra originei şi formării ideilor, senzualismul, idealismul, eclectismul, ideile sînt rezultatul activităţii duhului pus în raport cu obiectele.

Despre facultăţile sufletului, cercetate în principul lor, în natură şi producturile lor — ele să raportează toate la trei chipuri d-a fi: a face, a şti, a simţi; să se dea despre aceasta o teorie rezonată.

Despre sensibilitate. Să se însemneze caracterul ei cel deosebitor — sensibilitatea este cea dîntăi dintre facultăţi în ordinul dezvoltării lor.

Ce este rezonul sau facultatea de a cunoaşte? Această facultate coprinde pe toate celelalte şi prin urmare este mai presus decît dînsele.

Autoritatea sensului intim sau a conştiinţei:

Despre persuasia dinafară.

Despre judecată — rezonamentul.

Despre abstracţie şi despre generalizaţie.

Despre memorie — asociaţia ideilor; influinţa asociaţiii ideilor asupra judecăţilor noastre.

Despre activitatea spontană şi activitatea din voinţă, despre voinţă; elementele ei sînt posesia, deliberaţia, alegerea. Voinţa îşi are rezonul în libertate.

Despre libertatea morală; să se demonstreze, să se dezlege cele mai de căpetenie obiecţii, mai cu seamă acea ce s-a tras din preştiinţă divină.

Din ce să alcătuieşte eul filozofic sau sufletul — să se dovedească identitatea lor prin sens intim şi memorie.

Dacă eul este identic, este unul; să se confirmeze această inducţie prin dovezi directe, trase din lucrarea facultăţilor sufletului.

Să se aşeze deosebirea sufletului şi a trupului; despre unirea lor; să se alătureze cele patru sisteme de căpetenie prin care s-a pretins că se pot explica mărturisirea neştiinţei omeneşti într-această privinţă.

Logica. Să se expuie obiectul logicii, să se arate marşul ce urmează înţelegerea în cercetarea şi demonstrarea adevărului; despre analiz şi sintez.

Despre definiţie, despre împărţire. Să se expuie regulele, folosul clasificaţiilor.

Despre certitudine în general, despre deosebitele feluri de certitudă; certituda nu priimeşte graduri.

Despre analogie, despre inducţie, despre deducţie; în ce măsură se deosebesc.

Despre silogism. Să se explice regulele, să se reducă la dînsul celelalte forme ale rezonementului.

Folosul formei silogistice ca mijloc de luptă intelectuală.

Despre sofisme, despre mijloacele d-a le refuta. Autoritatea mărturiei oamenilor; ea îşi are sancţia ei în experienţă şi în rezon.

Despre origina și semnele vorbirei; zicerile sînt înfățișarea materială a ideilor; bine zicînd sînt numai trei feluri de ziceri: acele care corespund la idei de substanță, de calități și de raporturi.

Caracterul ce trebuie să aibă o limbă bine făcută, folosele ei; să se enumere deosebitele cauze ale greșelilor în care cădem și să se arate mijloacele de tămăduire.

Morala și teodiceea. Morala se așază pe distincția binelui și a răului, ea este știința datoriilor. Ea se împarte în trei părți: morală individuală, morală socială și morală religioasă.

Să se descrie fenomenele morale care slujesc de bază conștiinței morale. Ce este noțiunea datoriei, de unde rezultă îndatorirea morală?

Motivele faptelor noastre să pot reduce la una singură; să se compăreze, și din această comparație să se deducă importanța lor relativă.

Ce se numește merit și demerit; despre răsplătiri și pedepse.

Datoriile omului către el însuși sau morala individuală. Datoriile omului către semenii săi, sau morala socială. Datoriile omului către Dumnezeu, sau morala religioasă.

Să se expuie deosebitele dovezi despre ființa lui Dumnezeu; să se enumere atributurile sale cele mai de căpetenie. Ideia provedinței divine este nedespărțită de planul universului.

Refutația obiecțiilor trase din răul fizic și din răul moral împotriva ființei lui Dumnezeu.

Distincția omului, dovada nemuririi sufletului.

Istoria filozofiei. Ce metodă cuvine mai bine la învățătura istoriii filozofiii.

Să se caute dezvoltările filozofiii în firea chiar a duhului omenesc.

Istoria filozofiii să poate împărți în patru epoce principale. Cea dîntăi începe de la Tales pe la jumătatea veacului al VII-lea în. [de] H. A doua începe la Socrat, ca la două sute de ani mai pe urmă; cea d-al treilea să socotește de la veacul al IX-lea și ține pînă la veacul al XVII-lea, epoca școlasticei. În sfîrșit, a patra epocă începe la veacul al XVII-lea cu Bacon și Descartes. Epoha filozofiii experimentale care urmează în zilele noastre.

Să se vorbească despre deosebitele şcoli greceşti de filozofie înainte de Socrat.

Să se vorbească de Socrat şi de revoluţia filozofică ce i se atribuiază lui.

Despre filozofie în veacul de mijloc; filozofia să absoarbe în teologie. Despe filozofii şcolastici cei mai de căpetenie. Încercarea întoarcerii la adevărata filozofie la veacul al XV-lea şi al XVI-lea.

Să se expuie metoda lui Bacon şi să se dea un analiz despre *Novum organum*.

Să se expuie metoda lui Descartes şi să se analizeze *Cuvîntul asupra metodei*. Influinţa lui Descartes asupra veacului său şi asupra celor următoare.

Să se cerceteze şcoalele moderne cele mai însemnate după Bacon şi Descartes.

La veacul al XVII-lea, panteismul idealist al lui Spinoza. Cauzele ocazionale ale lui Malebranche. Empirismul lui Bacon (Obes, Locke şi Berkeley în Englitera, Gassendi în Franţa).

Acest după urmă renoieşte teoria atomelor.

SCEPTICISMUL	Opt episcopi de la Avraşia pentru materiile fllozofiei. Bayle întinde scepticismul la toată certituda.
MISTICISMUL	Vanelmonte Portache Poiret

Armonia prestatornicită a lui Leibniz la veacul al XVII-lea (un fel de panteism).

Wolff, ucenic al lui Leibniz, trage o enciclopedie completă a ştiinţelor filozofice.

Şcoala franceză la veacul al XVIII-lea.

MATERIALISMUL	Condillac popularizează empirismul Bonnet de la Geneva Elvetius.

DEISMUL	Voltaire Diderot D'Alembert Rousseau

Şcoala engleză.
Medicul David Hartley urmează subt privirea materialistă cercetările filozofice ale lui Obes (Bentham).

Şcoala scocească. Este înfăţişată prin Reid, Uskinson, Priestley, Ferguson, Adam Smith, Duglad Stewart.

Şcoala nemţească sau criticismul — Kant, Fichte, Schelling.

Şcoala franceză în veacul al XIX-lea — şcoala senzualismului — Cabanis, Destutt de Tracy, Garat şi alţii.

Laromiguière se depărtează de şcoala lui Condillac, substituind atenţia senzaţiei.

Şcoala teologică — Iosif de Maistre, de Bonald, pornirea revoluţiii.

Şcoala eclectică sau spiritualismul raţional — Keratri, Droz, de Gerando, Royer-Collard, Cousin, Jouffroi şi alţii[9].

*

Voi urma după aceasta cu programul de matematică, de fizică şi de hemie şi voi încheia cele ce aveam de zis asupra învăţăturei secondare cu oarecare consideraţii asupra combinaţiilor pecuniare şi voi trece îndată a tracta învăţătura înaltă[10].

Primeşte, domnule, mărturisirea consideraţiii de stimă cu care am cinstea a mă însemna. Al dumitale prieten,

ION GHICA

DESPRE MIJLOACELE DE COMUNICAŢIE

Nu este aşezămînt care să fi cuprins gîndirea guvernelor şi a particolarilor în toate părţile Europei mai mult decît mijloacele de comunicaţie. Astăzi toate privirile sînt ţintite asupra drumurilor de fier. Slujba liniilor de transport cu mult cuvînt s-a asemănat cu arterile trupului omenesc, cari iau sîngele de la inimă şi-l duc prin tot trupul, ca să depuie la locurile cuviincioase părticelele care-l cresc şi-l ţin în bună stare. Prin operaţia transportului, un product trece de la un loc la altul; acolo unde nu se poate dobîndi, se aduce din ţara unde se află cu înlesnire. Mărirea şi fericirea neamului omenesc stă în schimb; condiţia cea mai de căpetenie a schimbului este transportul; prin firea lucrurilor, mijloacele de comunicaţie sînt cea mai dintîi trebuinţă a unui neam civilizat.

Un filozof a definit pe om, în privirea economică, o fiinţă neastîmpărată. Cum să nu-i placă lui această stare de neastîmpăr, daca, prin comerţul cu ceilalţi oameni, el îşi îmbunătăţeşte starea materială şi daca prin contact şi relaţii el se luminează şi-şi măreşte capitalul intelectual? Frecarea a două substanţe dezvălesc proprietăţi noi, fiecare dobîndeşte virtuţi ce nu avea nici una, nici alta, pînă a nu fi în contact. Două pietre frecate împreună dau lumină şi dobîndesc puterea de a trage la dînsele alte trupuri, asupra cărora mai nainte nu aveau nici o lucrare; prin contact cîştigă o putere, o viaţă. Cînd acel contact se

face între două inteligenţi, acei oameni dobîndesc cunoştinţe, de care mai nainte nu aveau nici o idee; şi daca acel contact se face între două neamuri, luminarea ce urmează este nemăsurată. Civilizaţia de astăzi a Europei este rezultatul unui asemenea contact.

Fiecare se foloseşte de dibăcia şi de bunăstarea tutulor. La masa unui om care trăieşte cu oarecare confort se găseşte lucrarea tutulor neamurilor pămîntului; o parte i-a trimis orez, alta piper, fierul cuţitelor este englezesc, fildeşul plăselelor este din India, America i-a trimis zahar, China ceai, porţelan ş.c.l.

Cum ar putea un englez de astăzi să-şi închipuiască existenţa Engliterei fără drumuri, fără canaluri şi fără mare? D. Wiston în vara trecută începea cursul său asupra drumurilor de fier prin cuvintele următoare: „Nu socotiţi, domnilor, că drumurile au fost de cînd pămîntul, ele au avut un început, ca toate lucrurile omeneşti; fără dînsele însă existenţa neamului omenesc pare problematică". Învăţatul profesor avea trebuinţă să arate auzitorilor că a fost o epocă în care nu se pomenea de drumuri. Cu mîhnire cunoaşteam într-un colţ al Europei o ţară unde mulţi din locuitori ar avea trebuinţă să ştie că sînt ţări unde se află drumuri, canale şi linii de fier. La noi am ajuns, însă, slavă Domnului, a ne gîndi să aşezăm un sistem de linii de comunicaţie, şi guvernele amîndurora prinţipatelor se silesc ca cît mai curînd să puie în contact toate părţile ţărilor respective, şi voinţa este cel mai trebuincios instrument, pentru a face binele şi folositorul; dar totodată trebuie o cercare adîncă, ca să desluşească daca în starea de astăzi a trebuinţelor omeneşti şoselele îndeplinesc scopul ce-şi propune un neam la aşezarea mijloacelor de comunicaţie. Germania, care avea în toate direcţiile şoselile cele mai frumoase din lume, a proiectat 10.000 kilometre de drum de fier, o lungime de 5 milioane stînjini, aproape 500 de poştii, ca să unească puncturile principale şi să întîmpine trebuinţele comerţului şi ale industriei. Această lungime de linii de fier costează 10 pînă la 12 miliarde de lei, sumă de lei înspăimîntătoare şi pe care niciodată Germania n-a avut-o în lăzile bancherilor, dar a simţit că aşezarea acestor linii este mijlocul cel mai repede, ca să mărească

bogăția și fericirea națională. Să ne folosim de pilda și de experiența celorlalte neamuri, care ne-au precedat pe calea civilizației. Anglo-americanii Staturilor Unite ale Americii, cu cincizeci de ani mai înainte, d-abia se arătau pe scena lumei; și astăzi în privirea materială și a instituțiilor sînt, poate, cel dîntiî neam din lume. Rumânii ca și americanii sîntem un neam agricol, un neam a cărui bogăție este pămîntul și care, prin urmare, trebuie să producem materii întîitoare: grîne, lînă, carne, piei și c.l., să le trimitem acelor nații care au brațe multe ca să le lucreze, adecă englezilor și germanilor, neamuri, prin firea lucrurilor, fabricătoare, manufacturiale. Românii din toate părțile sîntem un neam agricol, acel ce ar voi să dea altă cîrmă industriei noastre ar voi să se lupte împotriva naturei[1]. Mulți obiectează că producerea noastră este mică și că nu este în stare să merite jertfe și cheltuieli mari, dar aceia nu au cercetat niciodată sporirea producerii prin înlesnirea și ieftinirea mijloacelor. În statul New York în America, valoarea domenelor statului la anul 1825 înfățișa un capital de un milion de galbeni, într-acel an s-a deschis canalul mare care împreună lacul Erie cu rîul Hudson, și după 12 ani, la 1837, producerea mărindu-se prin înlesnirea transportului, valoarea domenelor se suise la 11 milioane galbeni, socotind că prețul scăzuse mai mult de jumătate; se poate zice, fără temere de a fi departe de adevăr, că pe domenul statului New York producerea s-a mărit de douăzeci ori. Fiecare știe că nici într-o țară a lumei domenele statului nu pot fi luate ca un model de prosperitate. După cadrele societății statistice din Londra, sporirea a fost mult mai mare la proprietățile particolare de la 1825 pînă la 1837, valoarea moșiilor particolare cîștigase 150 milioane de galbeni numai într-acest stat. Valea rîului Mississippi înfățișează o pildă și mai doveditoare; la 1820, cînd Fulton a așezat cel dintîi vapor pe acest rîu[2], populația era de un milion și jumătate, astăzi această vale numără mai mult de zece milioane locuitori; oamenii se grămădesc acolo unde este bine de trăit, și este bine de trăit acolo unde sînt multe înlesniri! Nu avem noi pildă vie în țara noastră: navigația

Dunării și slobozenia comerțului n-a înzecit valoarea moșiilor în Prințipate și nu o vedem suindu-se în toate zilele?

Noi în toate clasele simțim amar lipsa drumurilor: boierul, cînd își cară fînul și lemnele; arendașul, cînd își cară bucatele la Galați sau la Brăila; negutătorul, cînd își aduce marfa în București și în Iași și țăranul peste tot anul.

În rapoartele corporațiilor din orașul București despre împiedecările și greutățile ce întîmpină industriile respective am găsit mai în toate însemnată că piedica cea mai de căpetenie e lipsa de drumuri. Toți astăzi simțim trebuința neapărată de a avea mijloace de transport ieftine și înlesnitoare; cînd un neam întreg simte o trebuință așa de mare, ziua în care se va dobîndi acea instituție nu poate fi depărtată. Astăzi, cînd țintirea guvernului nostru este cu totul la execuția acestii lucrări de căpetenie, care o să fie neamului unul din mijloacele cele mai repezi de dezvoltare și îmbogățire, iar stăpînitorilor care o pun în lucrare un frumos nume în istorie, socotesc că oarecare considerații tecnice și economice asupra mijloacelor de comunicație nu sînt de prisos.

În China și în India, mai toate cărăturile se fac cu spinarea; o mare parte a populației este întrebuințată ca hamali. Pe lîngă orașele Calcutta, Madras, Bombay este cîte o bucată de șosea pentru plimbarea celor mari, precum este șoseaua de la bariera Mogoșoaii spre Băneasa, pentru plimbarea boierilor. În Africa și într-o mare parte a Americei de miazăzi căruța este un instrument cu totul necunoscut. În Rusia, locul cel mai nivelat din toată Europa, sînt încă foarte puține drumuri; muscalii așteptă ca și noi cu nerăbdare iarna și pîrtia, ca să care productele de peste an. La noi, ca și la vecinii despre miazănoapte, ne-am mulțumit pînă acum cu inginerii ce ne-a dat Dumnezeu: soarele și zăpada. În țările civilizate se cunosc astăzi trei feluri de comunicații: *drumurile*, adecă șoselele, *navigația*, adecă marea, rîurile și canalele, și al treilea o născocire mai nouă, *drumurile de fier*. Voiesc să cercetez aceste trei mijloace de transport unul dupe altul, și voi isprăvi articolul cu oarecare considerații asupra poziției comerciale a țării noastre către celelalte neamuri ale Europei.

Şoselele

Un cal poate duce în spinare 200 de oca, dar înhămat la o căruţă trage 1.000 de oca; aşa calul, prin ajutorul unui instrument, care este căruţa, dobîndeşte o putere de 5 ori mai mare, şi omul care mai nainte de născocirea căruţei avea trebuinţă de 5 cai, poate să-şi facă trebuinţa cu un capital de cinci ori mai mic. Această deosebire se înţelege foarte lesne: calul, cînd este încărcat pe spinare, are să ridice necontenit o greutate de 200 de oca, iar, cînd trage la căruţă, n-are să biruie decît numai frecarea roatelor pe osii; această împotrivire pe un plan neted, de care nu s-ar lipi obezile roatelor, este 2% din greutatea încărcăturei; aşa, un cal, care ar putea să ducă în spinare 200 oca, ar putea să ducă înhămat la căruţă 10.000 de oca; dar pe drumurile ordinare se înfig oarecum roatele în pămînt şi acea aderinţă a roatelor măreşte împotrivirea, şi calul nu poate duce mai mult de 1 000 de oca. Cu cît o şosea o fi mai bine făcută cu materii mai tari, cu atîta un cal poate trage mai mult. Ministeriul lucrărilor publice din Franţa (*Ministère des travaux publiques*), într-un raport prin care cerea a se mări bugetul drumurilor, arată că, daca şoselile în Franţa ar fi bune ca în Englitera, ar fi pe tot anul un cîştig naţional de 250 milioane franci. La noi căratul unei chile de 400 oca costează 40 lei de la Bucureşti la Brăila, adică un leu suta de oca pe poştă; daca ar fi şoselele bine făcute, această cheltuială s-ar reduce la 5 parale *suta de oca pe poştă;* socotind cîtimea mărfurilor şi productelor ce se transportează dintr-un loc la altul, lesne poate socoti cineva cîştigul ce ar urma. Afară de această economie, multe judeţe care astăzi nu pot trimite productele lor la schelile Dunării, din pricina scumpetei transportului, atunci le-ar duce cu înlesnire şi ar putea ţinea concurenţă cu judeţele de jos. D. Blanqui[3], în voiajul său în Bulgaria, zice, vorbind de Turcia: „Lipsa mijloacelor de comunicaţie pricinuieşte în toate zilele pilda cea mai însemnată de lipsă şi de abondenţă. Lemnul de foc, care se află cu prisos în pădurile Bulgariei, şi fînul în cîmpii, aceste articole sînt atît de scumpe la Ţarigrad, încît se vînd cu ocaua, ca pîinea. Orice marfă care se poate transporta singură, precum vitele, sau sub mic volum, precum unele obiecte preţioase, nu pot ieşi dintr-o rază foarte mică; de aceea comerţul dinlăuntru

se reduce la provizia prăvăliilor şi a bazarurilor oraşelor celor mari. Nu s-ar putea înţelege cum productorii Turciei de Europa ar putea găsi să-şi vînză productele, daca nu ar fi cîteva bîlciuri, unde se concentrează în cîteva zile toată activitatea moartă peste tot anul."

Cu o jumătate de veac mai nainte drumurile erau foarte costisitoare, se făceau mai toate pavate; în zilele noastre, s-a găsit mai de cuviinţă a se face mai simple şi mai puţin costisitoare. Astăzi, cînd este a se face o linie de şosea, se nivelează linia drumului, i se dă scurgerea cuviincioasă, pe urmă se aşază un aşternut de piatră mare şi pe deasupra se pune piatră sfărîmată, ca de mărimea unui ou. Mac Adam, născocitorul acestor şosele, prescrie cantonierilor, drept măsura pietrei de aşternut, mărimea unei îmbucături. Acest sistem, cunoscut sub numele născocitorului[4], este întrebuinţat astăzi în mai toată Europa; vestitul inginer întrebuinţa a aşterne două palme de piatră sfărîmată, astăzi cei mai mulţi găsesc că o palmă de aşternut este destul. Costul unui stînjin de şosea pe care să poată alerga trei trăsuri se socoteşte treizeci lei; dar cheltuiala cea mai însemnătoare la aşezarea drumurilor este cheltuiala podurilor.

Căile plutitoare

Un cal înhămat la un vas pe apă lină stătătoare n-are să biruie decît aderinţa apei asupra vasului. Această împotrivire este foarte mică, şi un cal poate trage 100.000 de oca, adică de o sută de ori mai mult decît pe o şosea; prin urmare căile plutitoare sunt de o mai mare înlesnire la căratul mărfurilor grele.

Căile plutitoare se pot deosebi în fireşti şi artificiale. Marea, care odinioară era o piedică spăimîntătoare, astăzi este legătura cea mai strînsă, cea mai folositoare între continente; ea s-a făcut un mijloc de comunicaţie ieftin şi plăcut, plutirea nu costează decît cîţiva coţi de pînză; Dumnezeu a însărcinat vînturile ca să împingă vasele şi să le ducă la locurile cuviincioase; navigaţia vapoarelor a venit în sfîrşit să dea omului o putere deplină asupra mărilor; astăzi nu mai este împotrivire putincioasă pe mare; productele găsesc în navigaţia vapoarelor un mijloc repede şi regulat

de transport, şi omul un mijloc neostenitor şi plăcut. Nici o descriere omenească nu poate da o idee de simţirile sufleteşti, cînd se află pe o surfaţă lină, alunecînd cu o iuţeală nemăsurată, fără cea mai mică zdruncinătură, şi sub o frumoasă climă de miazăzi; roatele vaporului scot noaptea milioane de stropi luminoşi care lucesc mai frumos decît jocul schinteelor unui diamant, şi în urmă-i se vede o lungă brazdă de o lumină fosforescentă. Daca omul se simte mare şi tare, mîndru de puterea lui, cînd se luptă împotriva unei mări furioase, sufletul se simte mulţumit şi fericit pe o mare lină, îi pare că trăeşte în pace cu dumnezeirea!

Astăzi un capitalist mai lesne întreprinde o speculaţie cu o ţară depărtată ca America de miazăzi, sau ca Indiile peste mări, decît cu o ţară în continent de zece ori mai aproape; pricina este lesne de nemerit: marea este o înlesnire a-i duce marfa cu puţină cheltuială.

Rîurile sînt în general căi fireşti, dar de cele mai multe ori omul trebuie să facă mai întîi cheltuieli, ca să depărteze greutăţile sau nevoinţele care opresc plutirea. Fiecare cunoaşte piedeca ce întîlneşte navigaţia Dunării la Sulina, unde rîul depune nisipul ce aduce din sus, şi trebuie curăţit în fiecare patru sau cinci ani, ca să-i adînceze fundul. Mai sus, altă piedecă, stîncile numite cataracturi sau ghirdapuri la Porţile de Fier de la schela Cladovii, pînă la Orşova şi pînă la Drencova. Alte rîuri au alte necuviinţe, apele multora curg pe o întindere foarte mare în lărgime şi nu au pat destul de adînc, ca să ţie vase greu încărcate, astfel sînt: Siretul, Oltul, Ialomiţa ş.a.l. Asemenea rîuri, ca să se facă plutitoare, trebuiesc mărginite cu maluri artificiale, pînă ce şi-or face un pat cuviincios. Rîurile mai au şi alte piedici: vara seacă, iarna îngheaţă, toamna şi primăvara se umflă, întîmplări cari toate opresc navigaţia. Rîurile se pot socoti nişte căi plutitoare jumătate fireşti, jumătate artificiale.

O a treia clasă de căi plutitoare sînt canalele: acestea sunt cu totul artificiale. Prin canalele cu ecluze, vase încărcate foarte greu pot sări cu înlesnire peste dealuri; ele au trebuinţă de foarte puţină apă; un izvor, cum sînt mulţimea rîurilor cari se scobor de la munte, pot alimenta cu îmbilşugare cel mai mare canal. Un canal în locurile unde trece peste un deal are forma unei scări, malurile lui

sunt bine închise ca o cutie, încît apa să nu se poată răvărsa, la capătîile fiecăria trepte se află două uși, care se închid și se deschid dupe voință, umplînd și golind cu apa care vine din deal două dintr-acele trepte; un vas poate trece de la o treaptă la treapta următoare, în sus sau în jos. Canalele slujesc de cele mai multe ori a împreuna două rîuri peste dealul care desparte albiile lor; sînt însă foarte costisitoare; termen de mijloc, un canal costează 1.000 lei stînjinul. Canalul Erie, de care am vorbit mai sus, a costat 120 milioane lei, are o lungime de 142 leghe, adică 284.000 stînjini. În Olanda, trebuința de a seca cîmpiile, ca să poată sluji la pășunea vitelor, a silit pe locuitorii acestui loc, cel mai curios din Europa, să facă în toate direcțiile canale de irigație, ca să priimească apa care îneca cîmpiile. Toată Olanda pare un parchet de verdeață înconjurat de cadre de apă, grămădită în milioane de canale, slujaște a alimenta canalele de comunicație pentru transport, care sînt mai sus decît nivelul pămîntului; mulțimea de pompe mișcate de mori de vînt iau apa din canalele de irigație și o suie în canalele de transport. Aceste dupe urmă sînt foarte costisitoare, pentru că le trebuie maluri țepene, ca să nu lase apa să curgă pe de lături. Canalul de Bridgewater din Englitera, făcut de inginerul Bindley, și cel care duce de la Amsterdam la mare peste Zuidersee sînt cele mai însemnate din Europa. Deosebit de acestea, canalul Ludovic[5] este de o mare importanță pentru noi, și să fim încredințați că peste curînd acest canal, deși pînă acum este foarte strîmt și nedestoinic ca să dea trecere tuturor încărcăturilor ce se înfățișează la porțile lui, dar peste puțin se va lărgi și printr-însul vom comunica cu Olanda, cu Rinu, și mai tîrziu cu Șvițera. În orașul Viena vede cineva astăzi corăbii venite pe Dunăre din Rin, de la Amsterdam prin canalul Ludovic. Asemenea vase, noi, românii, să le salutăm cu bucurie și cu nădejde, căci noi în cumpăna Europei nu putem pune sabia, ca galii. Noi nu putem pune decît grîne, și ele atîrnă mai mult, de cînd au trecut veacurile de barbarie și de șevalerie.

Englitera a canalizat o lungime ca de 200 de poștii, 4.500 kilometre. Franța, cu o întindere de pămînt îndoită, n-are decît 180 poștii de canale. Statele Unite ale Americei au peste 300 de poștii. Canalul Erie, cel mai lung canal din lume, are 30 de poștii, trece peste Munții Alegani și impre-

ună malul Atlanticei, la Boston, cu văile rîurilor Ohio şi Mississippi. Statele New York şi Pennsylvania s-au împrumutat pentru această lucrare gigantică; afară de foloasele nenumărate şi nepreţuite ce a adus industriei, dar peste 15 ani plătise toată datoria, şi astăzi în statul NewYork mai cu osebire venitul cel mai însemnat al guvernului este de la acest canal; anul trecut camera a votat 150 milioane, ca să-l facă mai larg.

Pe canaluri, termen de mijloc, se plăteşte pentru grîne şi băuturi, de kilometru, care face 500 stînjini, pentru 4 chile, parale 5 pînă la 8; pentru sticlărie şi farfurie 8; coolu, cărbunele de pămînt, 4; aşa o chilă de grîu ar plăti de la Bucureşti la Brăila pentru transport 5 pînă la 8 lei.

Drumurile de fier

Pe drumurile de fier, fiindcă aderinţa roatelor de pămînt piere mai cu totul, un cal nu are să biruie decît numai frecarea roatelor pe osii; această împotrivire, dupe cum am zis, este de 2%, adică că un cal poate trage o căruţă încărcată cu 10.000 de oca. Drumurile de fier sînt alcătuite de două şine de fier, pe care merg roatele trăsurilor. Transportul pe aceste drumuri nu este aşa de economic ca pe apă, pentru că am văzut că un cal poate trage 100.000 de oca pe apă, dar ele au alte bunuri; pe drumurile de fier s-a găsit mijloc de a merge cu o iuţeală de care poate mai nainte de această născocire nici nu putea omul îndrăzni să nădăjduiască; afară de iuţeală, se poate transporta o mare greutate deodată. La o trăsură mai mult de şase cai nu pot trage cu folos; la un vas se înhamă pînă la 30 de cai, în vreme ce pe drumurile de fier se înhamă maşini cu o putere de 100 de cai, şi un cal de abur, dupe cum se socoteşte în mecanică, este o putere îndoită de puterea unui cal; prin urmare se poate transporta deodată o mare greutate de marfă. Cel mai mult folos al drumurilor de fier, fără îndoială, este la transportul oamenilor. Franklin zice că timpul este stofa din care este făcută viaţa omenească. Odinioară anevoie un neguţător din Londra putea găsi vreme să se ducă în Scoţia sau un parizian în Normandia; astăzi mulţi neguţători francezi se

duc de la Paris de-şi fac speculaţiile la banca Rouenului sau a Havrului şi seara fac alte combinaţii la cafeaua „Tortoni".

Drumurile de fier au să influeze asupra societăţii, nu numai mărind intreprinderile comerciale, ele au şi o misie morală, au să împlînte ideile unui neam într-altul; cît folos nu o să aducă luminilor omeneşti împreunarea duhului filozofic al germanilor cu duhul de spontaneitate ce caracterizează geniul francezilor? Lumina ce va izvorî dintr-aceste două neamuri, cele dintîi în lumea intelectuală, va fi făclia libertăţii şi a civilizaţiei.

Deşi în general transportul pe canale şi pe rîuri este mult mai ieftin decît pe drumurile de fier, dar sunt obiecte pentru care este mai multă economie a le transporta pe drumuri de fier decît pe canale, precum sînt mărfurile de lux, mărfurile scumpe, care prin iuţeala transportului economisează dobînda banilor; altele iarăşi care prin firea lor trebuiesc consumate în scurtă vreme. Mai nainte laptele, untul, poamele în oraşul Parisul se aduceau numai din satele de prinprejur; producerea neajungînd consumaţiei, laptele era prefăcut jumătate cu apă, untul vechi şi poamele scumpe; astăzi cînd Normandia şi Turenul pot trimite şi ele în toate dimineţele asemenea producte, parizianul mănîncă lapte adevărat, unt proaspăt, şi poamele, mai nainte un obiect de lux numai la masa bogatului, se află la masa burghezului şi a lucrătorului. Afară de acestea, agricultorul normand exploatează cu folos industria sa. Mulţi ingineri au dat o părere poate cam îndrăzneaţă, dar care se află rezemată pe oarecare pilde netăgăduite şi pe ţifre; au pretins că, chiar în locurile unde se află canale aşezate de multă vreme, drumurile de fier ar putea să le facă concurenţă cu folos. Astfel drumul de fier aşezat alăturea cu canalul care duce de la izvoarele Schuylckill la Philadelphia, tot antracitul (un fel de cărbune de pămînt), care se trimite la Philadelphia, nu se mai încarcă astăzi pe canal, căci află mai mult folos să se ducă pe drumul de fier. Coolu, care se ducea mai nainte de la Newcastle pe mare la Londra, la Liverpool şi în alte părţi ale Engliterei, astăzi compania acestor mine a întreprins să facă, cu mari cheltuieli, un drum de fier privat, numai pentru căratul acestei materii.

Pe şosele şi pe canale, particularii carii au de transportat marfă plătesc dreptul trecerii sau plutirei, iar caii, oamenii,

trăsura sau vasu în care încarcă este pe seama lor; mai în toată Europa pentru exploatația transportului s-au făcut companii: diligențele pentru transportul oamenilor și mărfurilor scumpe, rulaju pentru mărfurile grele; deosebit mai sînt și alte înlesniri, precum chirigii, landcuceri în Germania, veturini în Italia ș.c.l. Pe canale, asemenea companii au dreptul a se forma; sînt companii care au oameni, cai și vase, cu care se slujesc particularii care nu au aceste înlesniri pentru transport; aceste companii sînt cu totul neatîrnate de compania care exploatează șoseaua sau canalul; într-un cuvînt, fiecare are dreptul să puie trăsura sa pe șosea sau pe canal. Pe drumurile de fier însă această sistemă, această slobozenie nu se poate da particularilor, din pricina regulei aspre, care este neapărată pe aceste drumuri; convoiurile trebuie să plece la ceas hotărît, să ajungă cu o iuțeală măsurată și să ajungă asemenea la minut, căci altminteri ar fi pe toată ziua întîmplări nenorocite pe drumurile de fier; trecerea și tragerea este monopolul companiei care exploatează drumul de fier. Americanii care au așa de mare respect pentru libertatea individuală, în unele staturi au voit să lase pe aceste drumuri aceeași slobozenie, ca și pe șosele, adecă ca fiecare să poată pune trăsura lui, ca să-și ducă povara cum o ști, dar peste puțin au fost siliți să lase această sistemă și să monopolizeze tragerea. Particularii încredințează marfa direcției drumului de fier și aceasta este datoare s-o ducă la locul destinației.

Drumurile de fier sau, mai bine zis, drumurile cu *rails* (șine), sunt o descoperire destul de veche; raile de fier sau de lemn se întrebuința mai cu seamă la exploatațiile minelor pentru căratul pietrelor de la gurile ocnelor la magazii sau la marginea unui canal, unde se încărca, dar descoperirea locomotivei a dat drumurilor de fier adevărata misie ce are să împlinească.

Aceste drumuri sunt costisitoare, din pricină mai întîi că trebuie pămîntul șăsuit, bine nivelat, căci pe aceste drumuri nu pot fi suișuri și scoborîșuri ca pe șosele. O altă pricină care mărește costul drumurilor de fier este că nu se pot întrebuința cotituri repezi, întorsuri și încovăieturi *(petites courbes)*: trebuie ca drumul să fie cît se poate mai drept; căci în curbele cu rază mică *(courbes à petits rayons)*

trăsurile ar sări afară din railuri, din pricina repeziciunei cu care aleargă și ar aduce mari primejdii; de aceea un deal nu poate fi ocolit, ci trebuie tăiat sau găurit, un lac trebuie umplut sau așezat pod peste dînsul, lucrări cari cer cheltuieli foarte mari. Deși se pot ocoli uneori, dar trebuie pe de departe, încît cotitura să nu fie simțitoare, ocolul trebuie să se facă printr-o curbă mare *(courbe à grand rayon)*. Aceastâ anevoință piere acum cu totul prin descoperirea drumurilor de fier atmosferice; pe dînsele convoiul se află legat de olanul atmosferic și desrailementul nu este cu putință. Pe drumurile atmosferice mai toate primejdiile pier, incendiul, explozia mașinii, întîlnirea a două convoiuri ș.a.l nu se pot întîmpla.

Mulți au încă o părere foarte greșită, exagerează cu deosebire cheltuiala așezării drumurilor de fier și cred că cea mai mare parte a cheltuielei este fierul, idee cu totul înșelată. Unele dintr-aceste drumuri în Germania, în Franța și în Englitera au costat foarte mult; mai întîi pămîntul care a trebuit cumpărat, proprietarii trebuind a fi despăgubiți, potrivit praviliilor țărilor respective, cea d-al doilea pricină de cheltuială și cea mai de căpetenie este săşuirea și cea d-al treilea lemnul; fierul este o cheltuială secundară cu totul. În general, în locuri unde mîna de lucru este scumpă, un stînjin costează, termen de mijloc (podurile coprinse), 120 pînă la 200 sfanți; într-această cheltuială fierul intră, termen de mijloc, pentru 60 sfanți după greutatea șinelor.

În Germania, nici o linie nu a întrecut 300 mii franci leghea, adecă 200 sfanți stînjinu. Drumul de la Budweis pe Moldau[6] la Linz pe Dunăre a costat peste tot 4.168.891 franci pe 129 kilometre, adecă 30.000 franci kilometru sau 65 sfanți stînjinul. În America se socotește, termen de mijloc, 120 sfanți stînjinu; sînt însă linii unde se socotește o cheltuială nebună, precum în Englitera linia de la Londra la Blackwall, care trece peste învălișul caselor, a costat 14 milioane leghea, adecă 8.000 sfanți stînjinul. Termenul de mijloc însă în această țară este de 700 sfanți. În Belgia, termen de mijloc, a costat 305 sfanți stînjinu. Cercetînd socotelile mai multor drumuri am aflat:

Pentru cumpărători de pămînt 25 sfanți pe stînjin.
Terasamentele 84 sfanți pînă la 16 sfanți de stînjin.
Zidirea 25 sfanți de stînjin.

Fieru şi fonta (tuciu), pentru un drum cu două rînduri de railuri foarte grele, intră:

1 000 oca tuci pentru railuri
35 oca pentru perniţe *(coussinets)* cîte 2 pînă la 3 stînjin
1 1/2 oca piroane

1 0361/2 oca pe stînjin.

Acum se întrebuinţează pe multe drumuri şine foarte uşuri.

În Statele Unite ale Americei, cele mai multe linii de fier sînt proprietatea statelor pe care se află aşezate. Stăpînirea locală hotărăşte o tarifă chibzuită astfel, încît să aducă pe tot anul un venit destoinic, ca să plătească ţinerea acestui drum în bună stare, dobînda banilor ce s-a împrumutat statul la facerea lui şi să amorţească o parte a acelei datorii, încît s-o stingă într-o vreme hotărîtă. În unele state, tarifa este făcută ca să aducă 10%, care venit se împarte în trei părţi, după cum am zis mai sus (dobînda banilor în drumuri de fier 1 1/2% pe an); alte state se mulţumesc cu 6%, ca să fie tarifa mai mică şi să înlesnească mai mult transportul. Numai în statul Pennsylvaniei, drumurile de fier sînt proprietate a companii private. În America de Nord plata, termen de mijloc, este 25 parale pe tona de 1000 de oca pe leghea de 2 000 stînjini, care face 45 parale chila de 400 oca pe poştă.

În Englitera, mai toate drumurile de fier sînt făcute de particolari şi sînt proprietate veşnică a acelor companii. Guvernul nu are nici un amestec altul, decît dreptul de a hotărî o tarifă, peste care compania nu poate lua mai scump, sub nici un cuvînt. Coolu cărbunele de pămînt plăteşte, termen de mijloc 60 parale mia de oca pe poştă; celelalte obiecte plătesc termen de mijloc 2 1/2 lei.

În Franţa, drumurile cari sînt să se facă s-au concedat la companii particolare. Stăpînirea dă un ajutor, compania are dreptul să exploateze drumul într-o vreme îndelungată, care se hotăreşte în licitaţie; drumul rămîne pe seama companiei care lasă pe mai puţini ani, de la 30 pînă la 99 ani, dupe care vreme drumul cu tot materialul rămîne proprietatea statului. Pentru plata dobîndei banilor ce dă stăpînirea franţozească, compania este datoare să-i dea 1/3 parte din plata trecătorilor numai; afară de aceasta mai

este datoare să dea trecere oricărui om cu uniformă, cu jumătate plată.

Belgia a făcut toate drumurile cu cheltuiala statului. Acest regat are drumuri de fier în toate direcţiile; termen de mijloc, tarifa este 65 de parale mia de oca de poştă.

Între Franţa, Belgia, Englitera şi noi este Germania; ea are să ne puie în contact cu celelalte neamuri, de aceea voi să dau ceva mai multe desluşiri asupra comunicaţiilor săvîrşite sau întreprinse în deosebitele părţi ale Germaniei. Deşi la început fiecare stat a lucrat în parte fără alt plan, fără alt scop, decît a uni un oraş cu altul, astăzi însă acele lucrări parţiale s-au unit într-o sistemă. Germania întreagă, ca un singur stat, unită în interesele materiale, a priimit un plan firesc, aşezat pe poziţia ei geografică. Caută a-şi uni drumurile de fier cu Belgia, Franţa şi Orientul, Marea Nordului cu Mediterana şi cu Marea Neagră. Un drum de fier plecînd de la Heilbronn o să treacă pe la Ausgburg şi Munih, de acolo se îndreptează spre Salzburg şi Guiund, ca să unească Rinu cu Dunărea, Marea Nordului cu Marea Neagră, Occidentul cu Orientul. Această linie este cea mai principală, cea mai importentă pentru noi, căci ne aflăm în prelungirea ei; printr-însa o să comunicăm cu centru Europei, cu Olanda, cu Sviţera, cu Franţa şi cu Italia. Un alt drum al Germaniei o să unească Darmstadtul cu Frankfortul, o altă linie către Kiel uneşte liniile Germaniii cu Franţa; o al patrulea linie duce la Sarrelouis, la hotarul Franţei despre răsărit. Aşa linia germană care duce din Marea Neagră în Rin corespunde cu Olanda printr-acest rîu şi prin drumurile de fier între Arnhaim[7], Amsterdam şi Rotterdam. La Colonia corăspunde cu Belgia şi cu Franţa; mai corespunde cu Franţa la Kehl lîngă Strassburg, şi la un al treilea punct la Sarrelouis printr-un drum de fier care va duce la Metz sau la Forbach, şi de aici în artera proiectată de la Paris la Strassburg.

Austria are astăzi în lucrare două linii mari de fier: *Ferdinand-Nord-Bahn* merge spre marginea Prusiei pe la Gaenserndorf şi Ostrau[8]; cea de al doilea, astăzi în circulaţie pînă la Praga, o să se prelungească pe valea Elbului şi o să se împreune cu linia saxonă la Dresda. O altă linie se scoboară spre Adriatica, astăzi este în circulaţie pînă la Graz, şi peste puţin va ajunge la Triest. Linia dintîi la Brin[9] se

întinde spre Lemberg, și peste puțin va duce la Cernăuți. Este de mirat că Austria a îndrăznit aceste întreprinderi, cu starea finanțelor ei de astăzi. Würtemburgu a dat o pildă și mai frumoasă; acest stat, care d-abia se poate măsura în întindere cu a zecea parte a Principatelor Românești, a întreprins două linii de fier, una de 90 leghe, mai mult de 20 poștii, costă 150 milioane lei și are să pornească de la hotaru de lîngă Knittlingen să treacă pe la Ludwigsburg, Cannstatt, Stuttgart și Ulm, pînă la Port-Friederic[10], cu un ram spre Heilbronn; cealaltă linie care pornește de la hotaru de lîngă Euzberg spre Ludwigsburg are 75 leghe și costează 160 milioane de lei.

Această sistemă, cînd va fi așezat va aduce toate producțele agricole și manufacturiale în mijlocul Europii, unde se vor așeza tîrguri, în care se vor întîlni cumpărătorii din toată Europa și unde se vor găsi înmagazinate productele nordului și miazăzilei. Atunci se va înființa pentru totdauna acea unire sfîntă a noroadelor, visul cel mai frumos a multor inimi generoase. Națiile vor uita curînd ura, cînd se vor obicinui a se vedea pe toată ziua, căci vor trăi o viață comună, vor face toate un singur și același neam, o familie pe care nimic n-o va putea despărți, căci deosebitele neamuri sînt trebuincioase unele altora.

Poziția noastră politică și industrială este strîns legată cu Germania, neam care se ocupă astăzi cu multă înțelegere de interesele publice colective și private ale statelor care îl alcătuiesc. Pînă acum productele noastre s-au vîndut cu înlesnire, pentru că prin poziția geografică eram mai aproape de Marea Neagră și Mediterană decît concurenții noștri, unguri și sîrbi. Cumpărătorii erau mai bucuroși să plătească 3 și 4 galbeni chila de grîu la Galați sau la Brăila, decît s-o ia cu jumătate preț la scările Ungariei și ale Sîrbiei. Îndată însă ce aceste neamuri danubiane vor avea mijloace de transport mai înlesnitoare decît Dunărea, ca să ducă productele lor în Mediterană și în Germania, vor dărîma cu totul comerțul ce ne însuflețea. Ungurii au simțit de mult ce era de rîvnit în poziția noastră și au proiectat să lege centrul Ungariei cu Viena, prin urmare cu Germania toată; un alt drum de fier va duce de la Pesta la Fiume în Adriatică și va uni Ungaria și Sîrbia cu porturile Italiei și cu toată Mediterana. Deosebit de acestea, mai multe companii au

cerut la Poartă dreptul să așeze un drum de fier de la Belgrad la Adrianopole; astfel noi români cu bulgarii o să ne aflăm cu totul afară din drumul Orientului și, de nu vom lua îndată măsuri energice, peste puțin poziția noastră se va face spăimîntătoare, căci nu vom mai putea înfățișa Europii nici un interes. Avem o datorie sfîntă către noi, către urmașii noștri, către omenirea întreagă să nu lăsăm să ne scape rolul ce am început a juca în comerțul Orientului. Natura ne-a favorat cu deosebire atît prin poziția topografică, cît și prin conformația pămîntului. Dupe rapoartele deosebiților ingineri austriaci, deschiderea canalului care ar duce de la Dunăre la Custengi înfățișează cele mai mari înlesniri: drumul Orientului s-ar scurta pe jumătate și punctul unde acest canal ar da în Dunăre ar fi capitala firească a țărilor române. D. Kavaleschi, într-un articol asupra Principatelor, arată cum capitala noastră s-a scoborît încet încet de la munte la cîmp, de la Curtea de Argeș pînă la București, și cu mult cuvînt zice că ea n-a ajuns la locul cel adevărat, unde se va așeza pentru totdauna, și care punct este pe canalul Dunărei. Trebuie să ne dăm mîna cu bulgarii în interesele materiale și să ne luptăm ca să nu lăsăm să se abată de la noi drumul Orientului, cel mai firesc și cel mai avantagios. La noi, așezarea drumurilor de fier înfățișează o mare înlesnire, pămîntul nu are trebuință să fie plătit proprietarilor, sau că ar costisi puțin, lemnul trebuincios se poate lua fără plată din pădurile mănăstirești, cît și din ale particolarilor, și în fîrșit șăsuirea *(le terrassement)* s-ar putea executa cu zilele lucrării drumurilor transformate în bani. Sistema de a lucra fiecare locuitor un mic număr de zile este vicioasă, dupe observațiile făcute atît de deosebiți ingineri la lucrarea șoselelor, precum și de d-l Meyer, la lucrarea grădinei de la bariera Mogoșoaii; cinci oameni d-abia pot face lucrarea unui bun muncitor special. Șoselele lucrate astfel, încît să poată priimi railuri, s-ar da la companii pe o sumă de ani mărginită, ca să așeze șinele de fier și podurile, și mulțime de companii s-ar înfățișa. Urmînd văile rîurilor care se scoboară de la munte, ca să cază în Dunăre, acest rîu s-ar face rezervoriul care ar priimi toate productele d-a curmezișul, ca să le ducă în Marea Neagră și în Mediterana și să le împartă pe la locurile consumației. Un drum de fier care ar alerga paralel cu Dunărea

pe sub poalele muntelui, Turnu, Craiova, Rîmnic, Ploieşti, Focşani, Brăila, Iaşi, Botoşani şi Cernăuţi ar uni Moldova cu Germania prin linia Galiţiii, care în toţi anii se apropie de dînsa. Valahia cu drumul de fier proiectat în Banat prin valea Oltului cu Transilvania, adăogînd la aceste mijloace plutirea rîurilor: Oltul, Ialomiţa, Siretul şi Prutul, Principatele şi-ar asigura un viitor plin de fericire.

Într-această scriere am avut adesea drept pildă Statele Unite ale Americii, pentru că nu mă poci opri d-a avea o mare admiraţie pentru buna înţelegere ce prezidă totdeauna la aşezarea instituţiilor de folos într-această ţară şi care este pricina că acest norod, născut de ieri, cu mijloace foarte mărginite, a întrecut toate neamurile Europei. Deosebit de aceasta văz o mare asemănare în poziţiunea lor industrială cu a noastră, sînt un neam care ca şi noi produce materii întîitoare *(matières premières)*. Într-aceste staturi, unde niciodată n-au avut şosele, nici n-or fi, cînd s-a ivit trebuinţa d-a împreuna două puncturi între dînsele, nimurui nu i-a venit în gînd să propuie o şosea, poate că propunerea ar fi fost şi de rîs. Ci îndată se şăsuieşte locul, se întind railuri, şi peste puţin locomotiva aleargă printr-un spaţiu ce era acoperit numai de păduri primitive.

În Rusia ca şi America, pînă a nu se aşeza drumuri de fier, erau foarte puţine şosele, şi împăratul, pătruns de trebuinţele industriei, nu proiectează şoselele, ci ţinteşte la drumuri de fier. Drumul de la Petersburg la Mosca este în lucrare, şi proiectul împăratului este să unească Mosca cu Varsovia şi în sfîrşit şi Odesa cu Nijni Novgorod. Acest proiect, vrednic de un cap al unui imperiu colosal, cît de fabulos poate să pară acelor ce sîntem obicinuiţi a vedea pînă acum nişte crîmpeie de drumuri de fier, în comparaţie cu acelea ce proiectează ţarul, dar să fim încredinţaţi că, de vreme ce şeful voieşte, curînd se va putea alerga peste acele linii.

Pînă acum caracterul cel mai de căpetenie al drumurilor de fier este iuţeala, repeziunea cu care se poate transporta omul sau marfa dintr-un loc într-altul. În continent, iuţeala de mijloc este de două poştii pe ceas. În Englitera se socoteşte trei poştii pe ceas (înţeleg prin poştie lungimea de la Bucureşti la Brăila, împărţită în nouă părţi), adecă că de la Bucureşti la Brăila s-ar putea duce un călător în

trei ceasuri. Această iuţeală se poate mări cu deosebire; încercările făcute dovedesc că se poate dobîndi o iuţeală de 30 leghe pe ceas, adecă: că linia de la Bucureşti la Brăila s-ar alerga într-un ceas şi jumătate. Mai în toate locurile unde s-au aşezat drumuri de fier, într-un *train* (convoi) sînt trei clase de trăsuri. În Englitera se plăteşte 5 lei de poştă în clasa întîia şi 3 lei în clasa a treia. Un călător poate alerga o linie ca de la Bucureşti pînă la Brăila cu mai puţin de un galben. Acolo unde s-au aşezat drumuri de fier de mai multă vreme, precum în Englitera şi Belgia, circulaţia s-a mărit cu deosebire, şi pe tot anul plata scade. În Belgia este cu 30% mai ieftin decît în Germania. Aci în clasa a treia se plăteşte 2 lei de poştă.

Drumurile de fier şi tiparul sînt descoperirile cari au folosit mai mult civilizaţia. Drumurile acestea sînt menite ca să puie neamul omenesc în contact cu globul, într-un cuvînt a-i da lumea materială, precum tiparul a dat duhului lumea intelectuală; ele sînt un agent cu totul democratic: prin interesele ce înfiinţează pe toată ziua, neamurile dobîndesc de la stăpînirile respective libertăţi şi instituţii, ce n-ar fi putut cîştiga decît cu vărsări de sînge. Cei mari şi puternici încep a înţelege că nu este folositor nici lor, nici plăcut lui Dumnezeu de a cotropi şi apăsa pe cei mici şi slabi; toate neamurile vor înţelege că cu cît o naţie vecină este mai bogată şi mai luminată, cu atît mai mult are să se folosească de la relaţiile bune ce va avea cu dînsa. Dumnezeu a pus omul pe pămînt şi i-a dat mijloace îndestule, ca să se bucure şi să se folosească de bunurile creaţiei pe lumea aceasta, pînă cînd îi va plăcea să-l cheme la dînsul într-o lume mai fericită şi mai luminată[11].

DACIA VECHE

Românii, sub numirile de [...] moldoveni, bucovineni, valahi, transilvăneni și bănățeni ocupă, în număr de aproape nouă milioane, avînd aceeași limbă, aceeași religie, același port național, aceleași obiceiuri și aceleași aspirațiuni politice, partea coprinsă între Marea Neagră, Dunăre și Tisa, pămîntul pe care cei vechi îl numeau *Dacia*, țara în care Traian și urmașii lui au așezat colonii romane.

Acest pămînt Strabone îl numea θρακικὴ Σκυθία și Plutarh ποντική Σκυθία. Formările geologice ale albiei Dunărei, gîrlile care o străbat d-a curmezișul de la Carpați la Dunăre, apărarea firească ce găseau oamenii în munți, clima și fertilitatea pămîntului au făcut ca această țară să fie în tot timpul rîvnită, convoatată de popoarele cele mari și puternice, precum a fost și un adăpost pentru acelea care, fugind din alte țări de apăsare și de conchistă, căutau libertatea și independința.

Scenele și luptele petrecute într-acest pămînt privilegiat de natură sunt tot ce poate cineva găsi mai interesant în studiul istoriei popoarelor.

Populațiunile, înmulțindu-se și strîmtorîndu-se într-o țară, se revarsă prin conchistă, prin emigrații și prin colonizări în locuri unde pot afla un trai mai bun și mai lesnicios, întocmai ca apele care grămădindu-se într-un loc se revarsă și curg în rîuri către mare. Oamenii se opresc mai cu seamă în albiile fluviilor, întinzîndu-se pe văile care se devarsă în rîurile principale, precum vedam popoarele oc-

cidentale de astăzi deşertîndu-şi prisosul de populaţie pe văile Mississippiului, Oregonului, San Laurentului, rîului Amazoanelor, Parana etc.

Valea Dunărei, una din cele mai frumoase şi mai roditoare din lume, pusă lîngă hotarele Europei şi Asiei, aproape de locul de unde izvorau popoarele, trebui să fie nimerită de cele dintîi emigraţii ale oamenilor.

Numărul popoarelor care au ocupat-o înaintea conchistei romanilor, unul dupe altul sau mai multe deodată, este mare, toate venite de la răsărit, unele de la Chersonesa Taurida (Tazaria)[1] — bosforieni sau cimeri, sciţi şi sarmaţi; altele din Caucaz — popoare trace.

Aceste popoare se pot clasa în trei mari familii: *sciţii*, *tracii* şi *sarmaţii* şi, ca un apendiciu, *galaţii*.

Afară de cele ce cunoaştem despre geţi şi daci, puţine se pot zice despre celelalte popoare care au locuit Dacia în deosebiţi timpi şi împrejurări înaintea conchistei romanilor; cu toate acestea, istorici şi etnografi vechi şi moderni ne dau cîteva însemnări curioase de unele dintr-acele popoare.

I. FAMILIA SCITĂ. — Cele mai însemnate ramuri ale acestei familii par a fi sigunii şi agaturgii, pe care Prichard îi priveşte ca părţi din despărţirea tribalilor, popoare barbare, nomade, păstoare şi războinice; ele nu par a fi lăsat vreo urmă de civilizaţie. Asemenea şi tauriscii făceau tot parte din sciţi. Aceste popoare locuiau între Hemus şi Marea Neagră pe rîul Oescus, astăzi Iscru, care se numea Escus al tribalilor.

Tribalii. — Ei erau aşezaţi peste Dunăre, de unde, goniţi de multe ori de Filip I al Macedoniei şi chiar de Alexandru cel Mare, treceau adesea de se aşezau pe malul stîng al Dunărei. Acest popor întreprindea expediţiile lui cu peucii şi crobicii care locuiau la gurile Dunărei, populaţii scite şi ei. Tribalii erau păstori, căci Alexandru a găsit lăsate de dînşii o mulţime de piei care, îmflate şi legate între dînsele, i-au slujit de pod la trecerea oştirei lui dupe malul drept pe malul stîng al Dunărei. Siliţi de năvălirea lui Alexandru, s-au aşăzat la munte şi craiul lor Sarmis a fundat oraşul Sarmisegetusa.

Erau ei sciţi sau traci? asta este încă o chestie, dar mai toţi etnografii cei noi îi clasifică între popoarele scite[2].

Agaturgii. — Acest popor locuia spre Transilvania și Ungaria; Herodot îi descrie ca pe un popor moleșit și efeminat avînd multă asemănare cu tracii.

„Dar părțile de dincoace de Taurida le au sciții, cei de în sus de Tauri, precum și părțile despre apus ale marei Asii și a Bosforului Cimeric și lacului Meotis pînă la rîul Tanais care se varsă în această baltă; din sus în josul Istrului sunt mai întîi agatirșii, după dînșii neurii, pe urmă androfagii și în sfîrșit melanchlenii.

Agatirșii sunt oameni dați moliciunei și cei mai mulți îmbrăcați cu fir; fac împreunarea cu femeile în comun, ca să fie între dînșii toți frați, rude de aproape; nu întrebuințează nici pizmă, nici vrăjmășie între dînșii; cît pentru celelalte obiceiuri seamănă cu tracii"*.

Jean *abbé* d'Artois în cosmogonia sa consideră pe agaturgi ca pe cei dintîi locuitori ai Daciei veniți din Asia, dar de neam sarmat; Herodot, deși îi face sciți, dar el adesea confundă pe traci cu sciții, cum s-a întîmplat tutulor grecilor din timpul său.

Sigunii. — Numirea de siguni le venea de la arma ce purtau, nume ce ciprii dau săgeței.

„*Ligii, care locuiesc din susul* Marsiliei, *numesc sigyni* pe cîrciumari, iar ciprii, sulița"**.

Acest popor își întindea dominația pînă în fundul golfului Adriatic la heneți sau veneți, se îmbrăca ca mezii din care credeau că se trag, îmblau în căruțe, fiindcă caii lor erau prea mici pentru călărie.

„Dar oamenii de dincolo de Istru al căror nume este sigyni întrebuințează haină medică, și caii lor sunt șui, cu părul

---

*«Τὸ δ'ἀπὸ τῆς Ταυρικῆς, ἤδη Σκύθαι τὸ κατύπερθε τῶν Ταύρων καὶ τὰ πρὸς θαλάσσθς τῆς ἠοίης νέμονται, τοῦ τε Βοσπόρου τοῦ Κιμμερίον τὰ πρὸς ἑσπέρης καὶ τῆς λίμνης τῆς Μαιήτιδος μέχρι Τανάϊδος ποταμοῦ, ὃς ἐκδιδόῖ ἐσ μυχὸν ιῆς λίμνης ταύτης. Ἤδη ὦν ἀπό μὲν Ἴστρον, τὰ κατύπερθε... ὑπὸ πρώτων Ἀγαθύρσων, μετὰ δὲ Νευρῶν, ἔπειτα δὲ, Ἀνδρωφάγων τελευταίων δέ, Μελαγχλίνων». Herodot, c. V, par. 9 (*n.a.*).

«Ἀγάθυρσοι δὲ ὡβρότατοι ἄνδρες εἰσί, καὶ χρυσοφόροι ἀτ μάλιστα, ἐπίκοινον δὲ τῶν γυναικῶν τὴν μίξιν ποιεῦνται ἵνα κασίγνητοί τε ἀλλήλων ἔωσι, καὶ οἰκήϊοι ἐόντες πάντες, μήτε φθόνῳ μήτ' ἔχθεϊ χρέωνται ἐς ἀλλήλους, τὰ δ'ἄλλα νόμαια θρήϊξι προσκεχωρήκασι». Herodot, c. IV, par. 104 (*n.a.*).

**«Σιγύννας δ'ὦν καλεῦσι Λίγνες οἱ ἄνω ὑπέρ Μαρσαλίης οικέοντες τοὺς καπήλους κύπριοι δὲ τὰ δόρατα». Herodot, c. IV, par. 104.

de cinci degite de mare peste tot trupul, însă mici şi cu botul turtit şi fără putere d-a duce om călare, iar înhămaţi la care ei sunt foarte iuţi; îi înhamă la căruţe şi merg prin ţară. Hotarele acestora se întind pînă la heneţii care locuiesc pe Adriatica; se zice că sunt coloni de mezi, dar cum s-a făcut aceasta eu nu vă pot spune, însă cu vremea toate se pot"*.

Diodor îi consideră ca mezi aduşi de sciţi şi aşăzaţi pe Tanais (Don), de la gura de unde acest rîu dă în Palus-Meotis (Marea Caspie) în sus. Mulţi autori îi consideră ca sarmaţi, dar sarmaţii fiind un popor produs din unirea sciţilor cu amazoanele, deşi nu vorbeau curat limba sciţilor, dar limbile lor aveau mare asemănare[3]. Latham îi priveşte ca sciţi din despărţirea tribalilor.

Despre celelalte popoare scite care par a fi locuit Dacia, precum tauriscii, neurii, androfagii, melanchlenii etc. foarte puţin se poate găsi în autorii vechi şi moderni.

II. FAMILIA TRACĂ. — Într-această familie se pot clasa geţii, mesageţii, tirageţii, gepizii, dacii, crobicii, bessii sau bissii, peucimenţii, odrisii, ircanii, bastarnii, cistovocii, alanii şi cimbrii[4].

Geţii. — Geţii şi dacii erau cei mai viteji dintre traci. „Dintre toţi tracii şi mai cu osebire geţii sunt cu foarte puţine trebuinţe"**.

Geţii, goniţi de bastarni dupe malurile rîului Oxus sau Paropamissus (Geihu, arăbeşte), s-au aşezat pe rîurile care dau în Marea Neagră cu numiri de geţi, traci, daci, tirageţi, mesageţi etc. Dion Cassius[5] ne spune că geţii au venit în Dacia aduşi de prinţii lor care zice că se numeau pacinaţi. Haernius[6] crede că au venit în Europa cu 1200 de ani îna-

*« Ἀλλὰ τὰ πέρην ἤδη τοῦ Ἴστρου ἀνθρώπους, τοῖσι οὔνομα εἶνα Σιγνύννας, ἐσθῆτι δέ χρεωμένους Μηδικῇ τοῦς δέ ἵππους αὐτῶν εἶναι λασίους ἅπαν σώμα, ἐπι πέντε δακτύλους το βάθος τῶν τριχῶν ʽμικρούς σέ, καὶ σεροὺς, καὶ ἀδυνάτους ἄνδρας φέρειν ξευγνυμένους δέ ὑπ' ἅρματα εἶναι ὀξυτάτους (cum ar putea cineva descri caii noştri de poştă de astăzi?) ἁρματηλατέεν δέ πρὸς ταύτα τοὺς ἐπιχωρίους' κατήκεον δέ τούτων τούς οὔρους ἀρχοῦ Εὐνετῶν τῶν ἐν τῶ Ἀδρίῃ. Εἶναι δὲ Μηδῶν ἄποικο γεγόυασι, ἐγὼ ἐπιηράσασθαι γένοιτο δ'ἄν πᾶν ἐν τῶ μακρῶ, χρόνω». Herodot, c. V, par. 9 (*n.a.*).

**«Πάντων μὲν οἵ Θράκες μάλιστα δ'οἵ Γέται ἡμεὶς ἅπαντες ὀν σφύδρ ἔγκρατείς ἔσμεν». Menandru (*n.a.*).

intea lui Christos, unde s-au amestecat cu tracii. După mărturia lui Tucidid, la anul 510 a.C. Dariu, fiul lui Hystaspu, a trecut Helespontul şi a pornit spre Dunăre împotriva geţilor. Teleph, craiul tracilor, pe care Homer ni-l arată luînd parte la războiul Troiei, era şi crai al geţilor.

Mai toţi istoricii s-au ocupat de originea geţilor; toate părerile emise pînă acum sunt două: aceea a lui Pliniu[7] care îi numeşte *Tyrangitae Sarmatae* şi a lui Herodot care le dă o origină tracă. Geterer, întemeindu-se pe părerea lui Pliniu, raportată la Ptolemeu*, îi face slavi, idee combătută cu mult cuvînt de Karamzin; alţi autori germani, găsind o rudenie între numele dac şi *Deutsch*, dau geţilor o origină germană. Procopiu şi Spartian confundă pe geţi cu goţii. Victor Aurelian zice că Tracia şi Dacia sunt ţările de unde goţii sunt originari. Oresius ne zice că romanii confundau pe geţi cu goţii. Herodot îi priveşte ca pe cei mai viteji şi mai honeşti dintre traci**. Strabon îi priveşte şi el ca traci, dar pe traci îi face pamflagoni care, după părerea lui Procopiu, erau slavi[8]. Prichard, urmînd părerei lui Herodot, îi face şi el traci şi zice că românii de astăzi sunt singurul neam trac. „Românii care au oarecare cuvînt a se crede descendenţi ai vechilor geţi sau daci şi singurii reprezintanţi ai neamului trac, cu toate că amestecul cu sîngele roman poate fi destul de mare ca să producă o prefacere materială, sunt încă un popor particular şi distinct de toţi ceilalţi locuitori ai părţilor Dunărei de jos"***.

Bissing se înşeală cînd ne spune că românii de astăzi sunt de un neam cu locuitorii dupe malul drept al Dunărei, dar ar putea zice că la început bulgarii erau de un neam cu geţii, căci bulgarii veniţi de la Shirvan nu sunt sciţi de origină ca ceilalţi slavi, dar cu timpul s-au slavizat, fiind un popor mic ocolit de slavi[9].

Dacii şi geţii erau un singur şi acelaşi popor; numele de daci nu se vede decît mai tîrziu după ce se întinseră geţii

---

* Lib. III, cap. 10 (*n.a.*).

** Herodot, c. IV, par. 93 (*n. a.*)

*** The Walacs who have some reason to believe are the descendents of the ancient Getae or Dacians and the only existing representatives of the Thracians race, the admixture of Roman blood having perhaps been too considerable to produce any material change, are still a people peculiar and distinct from all other inhabitans of the lower Danube" (*n.a.*).

la vestul Dunărei spre munte. Ștefan Bizantinul în cartea sa despre neamuri (Περὶ ἐθνῶν βιβλιὸν), precum și Strabone, Eustatie și Meletie ne spun că geții erau veniți din Margiana (Iasebas) care este spre miazăzi de rîul Oxus și din pustiul Bigului; Lazius îi consideră ca veniți din locurile coprinse între Marea Caspie și Golful Persic. Asemănarea ce există între numirile get și Geihu (*Oxus*, arăbește), dac și *dag* (*munte* în limbele orientale), *dahas*, precum numește Tacit pe popoarele Circasiei; *Gebelein* și *Gebel* (*gigant* în limba circasilor), nume ce dacii dau lui Zamolx, ne face să credem că dacii erau geți de la munte, muntenii; astfel precum românii de peste Milcov ne numesc pe noi din Țara Românească *munteni*, precum lehii numesc pe toți latinii *volochi*, cîmpeni. Obiceiurile dacilor erau foarte simple și cu puține trebuințe, dupe descrierile lui Appian, și aceasta dovedește încă că erau locuitori de munte[10].

Geții locuiau țărmurile Mărei Negre despre răsărit, de la gura Istrului pînă la Axiopol[11]; iar dacii locuiau la apus, pînă la cataracte. Împrejurul lor era o mulțime de alte popoare care se trăgeau din gintele scite și sarmate; astfel erau în Ungaria panoni pe care Jean *abbé* d'Artois îi credea veniți din Celto-Scitia, Portugalia de astăzi; goniți de Iulie Cezar și de Tiber, ei au lăsat Ungaria goților și mai pe urmă hunilor.

După cele ce ne spune Herodot despre obiceiurile, instituțiile și credința religioasă a geților, ei se vede a fi fost un popor mult mai înaintat decît ne putem închipui. Ei credeau în nemurirea sufletului.

„Fac nemuritori în chipul următor: nu cred că ei mor, ei cred că cel ce piere se duce la Zamolx demonul. Unii tot pe acesta îl cred Gebeleiz[12]. La fiecare cinci ani pe acel ce se înțeapă îl trimit vestitor la Zamolx, dîndu-i instrucții despre cele ce au trebuință. Îl trimit în chipul următor: Unii puindu-se în rînd țin trei suliți; alții apucă pe cel ce trimit la Zamolx de mîni și de picioare și, legănîndu-l, îl azvîrlă în suliți. Astfel daca moare înfigîndu-se, li se pare că zeul le este milostiv, iar de nu moare, acuză pe acest trimis zicîndu-i că este om rău și defăimîndu-l trimit pe altul; îi dau instrucțiile pe cînd încă trăiește; toți acești

traci, aruncînd săgeţi către cer cînd tună şi fulgeră, amerinţă pe Dumnezeu, crezînd că nu este alt zeu decît al lor“*.

Tucidid în *Epis.* II, dupe ce descrie pe geţi ca buni arcaşi, călăreţi arucînd săgeţi otrăvite, ne spune că Sitalc, pe care îl numeşte Σιτάλκις ὁ Τήρεω βασσιλέυς (Sitalc fiul lui Tirea craiul tracilor), carele stăpînea pe muntele Rodop, a luat la anul 730 a.C. ostaşi geţi cu plată, ca să meargă în ajutorul atenienilor împrotiva lui Perdiccas. Pe aceşti mercenari Zeuth, următorul lui Sitalc[13], aliat cu Carsovleptu i-a adus mai pe urmă în ajutorul lui Filip I al Macedoniei, ca să gonească pe atenienii care se întinseseră către Chersones. Dacii făcuţi prizonieri într-acest război au slujit la greci. Strabone zice că δοῦλος rob, slugă sau servitor, vine de la Δαῦος, dac; poate că şi Zamolx să fi fost unul dintr-acei prizonieri.

Suidas, după Herodot, zice că un get luat rob de greci a fost vîndut la Samos lui Pitagora, dar nu ne spune nici cît timp a trăit Zamolx cu acest filozof, nici daca l-a întovărăşit în Egipet sau în Sicilia; nu este însă îndoială că s-a întors bogat în Dacia, unde a predicat nemurirea sufletului, a dat legi şi unde, dupe moarte, el şi tovarăşul său Astreu au fost adoraţi ca nişte demoni. Porfir în viaţa lui Pitagora zice că Zamolx a fost ales de daci rege[14].

„După cum am aflat de la helenii care locuiesc Helespontul şi Pontul, acest Zamolx, pe cînd era un simplu om, ar fi fost rob la Samos unde, slujind la Pitagora, fiul lui Mnesarch, liberîndu-se a dobîndit bani mulţi şi s-a întors în ţara sa; dar fiindcă tracii aveau o viaţă proastă şi erau neînvăţaţi, Zamolx, care era învăţat în medicină şi avea

---

*«’Αθανατίζουσι δὲ τόνδε τὸν τρόπον οὔτε ἀποθνήσκειν ἑωυτοὺς, νομίζουσι, ἰέναι τε τὸν ἀπολλύμενον παρὰ Ζάμολξιν δαίμονα, οἱ δὲ αὐτῶν τὸν ἀυτὸν τοῦτον νομίζουσι, Γεβελέϊζιν. Διὰ πεντετηρίδος δέ τὸν παλῳ λαχόντα αἰεὶ σφέον αὐτῶν ἀποπέμπουσι ἄγγελον παρὰ τὸν Ζάμολξιν, ἐντελλόμενοι τῶν ἄν ἑκάστοτε δέωνται πέμπουσι δὲ ὧδε, οἱ μὲν αὐτῶν ταχθέντες ἀκόντια τρία ἔχουσι, ἄλλοι δὲ διαλαβόντες τοῦ ἀποπεμπομένου παρὰ τόν ἔχουσι, ἄλλοι δὲ διαλαβόντες τοῦ ἀποπεμπομένου παρὰ τὸν Ζάμολξιν τὰς χεῖρας καὶ τοὺς ἀνακινίσαντες αὐτὸν, μετέωρον ῥιπτεῦσι ἐς τὰς λόγχας. Ἢν μὲν δὴ ἀποθάνῃ ἀναπαρεὶς, τοῖσι δέ ἵλεως ὁ θεὸς δοκέει εἶναι ἤν δὲ μὴ ἀποθάνῃ, ἀιτῶνται αὐτόν τὸν ἄγγελον, φάμενοι μιν ἄνδρα κακὸν εἶναι αἰτιησάμενοι δέ τοῦτον, ἄλλον ἀποπέμπουσι ἐντέλλονται δὲ ἔτι ζῶντι. Οὗτοι οἱ αὐτοι Θρήϊκες καὶ πρὸς βροντήντε καὶ ἀστραπὴν ποξεύοντες ἄνω πρὸς τὸν οὐρανὸν, ἀπειλῦσι τῶ θεῶ, οὐδένα ἄλλον θεὸν νομίζοντες εἶναι εἰ μὴ τὸν σφέτερον». Herodot, c. IV, par. 94 (*n.a.*).

cunoştinţe mai adînci decît tracii, fiindcă vorbise şi avusese a face cu Pitagora, care nu era cel mai slab dintre filozofii heleni, a deschis sală pentru bărbaţi (ἀνδρεώνα), priimind pe cei mai deosebiţi oameni, şi la ospeţe îi învăţa că nici el, nici acei ce petreceau cu dînsul, nici acei ce s-ar naşte dintr-înşii nu vor muri niciodată, dar că vor veni într-acest loc unde, aflîndu-se totdauna, vor avea toate bunurile. Pe cînd le spunea cele ce ziserăm[15], el săpa groapă sub pămînt şi îndată ce a isprăvit acel suteran s-a făcut nevăzut tracilor; coborîndu-se în suteran, a petrecut acolo trei ani, iar el îl jăleau ca pe mort; la al patrulea an s-a arătat tracilor şi astfel orce zicea Zamolx ei credeau şi urmau sfaturile lui. Acestea se zice că ar fi făcut"*.

Zamolx să vede că locuia în muntele Cocaion, de unde izvoraşte Bistriţa[16].

Neumann ne spune că dacii aveau şi alţi zei[17]; adorau pe Aziz, Mars al asirilor sau Mithra al perşilor; adorau pe Isis şi pe Serapis; s-au găsit la dînşii şi statue de Hercule. Dar aceste zeităţi erau acele ce aduseseră din Asia şi pe care le au părăsit după ce au priimit credinţa lui Zamolx, sau că au rămas părţi în Dacia, unde religia acestui filozof n-a străbătut**.

După mărturisirea mai tutulor autorilor, dacii şi geţii vorbeau aceeaşi limbă. Horaţie ne spune că limba

---

*«Ὡς δὲ ἐγὼ πυνθάνομαι τῶν τὸν ελλήσποντον οἰκεόντων Ἑλλήνων καὶ Πόντον, τὸν Ζαμολξιν τοῦτον, ἐόντα ἄνθρωπον δουλεῦσαι ἐν Σάμω, δουλεῦσαι δὲ Πυθαγόρῃ τῷ Μνησάρχου, ἐνθεῦτεν δὲ αὐτὸν γενόμενον ἐλεύθερον, χρήματα κτήσαaθαι συχνὰ, κτησάμενον δὲ ἀπελθεῖν ἐς τὴν ἑωυτοῦ. Ἅτε δὲ κακοβίων τε ἐόντων τῶν θρηΐκον καὶ ὑπαφρονεστέρων, τὸν Ζάμολξιν τοῦτον ἐπιστάμενον δίαιτάν τε Ἰάδα καὶ ἤθεα βαθύτερα ἤ κατὰ Θρήϊκας, οἷα Ἕλλησί τε ὁμιλήσαντα καὶ Ἑλλήνων οὐ τῷ ασθενεστάτῳ σοφιστῇ Πυθαγόρῃ, κατασκευάσασθαι ἀνδρεῶνα ἐς τὸν πανδοκεύοντα τῶν ἀστῶν τοὺς πρώτους καὶ ἐυωχέοντα, ἀναδιδάσκειν ὡς οὔτε αὐτὸς οὔτε οἱ συμπόται αὐτοῦ, οὔτε οἱ ἐκ τούτων αἰεὶ γινόμενοι ἀποθανέονται, ἀλλ' ἥξουσι ἐς χῶρον τοῦτον, ἵνα αἰεὶ περιεόντες ἕξουσι τὰ πάντα ἀγαθά ἐν ᾧ δὲ ἐπόιεε τὰ χαταλεχθέντα καὶ ἔλεγε ταῦτα, ἔν τούτῳ κατάγαιον οἴκημα ἐποιέετο, ὡς δέ οἱ παντελέως εἶχε τὸ οἴκημα, ἐκ μὲν τῶν Θρηΐκων ἠφανίσθη, καταβὰς δὲ κάτω ἐς τὸ κατάγαιον οἴκημα, διαιτᾶτο ἐπ' ἔτεα τρία. Οἱ δέ μιν ἐπόθεόν τε καὶ ἐπενθεον ὡς τεθνεῶτα· τετάρτῳ δὲ ἔτεϊ ἐφάνη τοῖσι Θρήϊξι. Καὶ οὔτω πιθανά σφι ἐχένετο τὰ ἔλεγε ὁ Ζάμολξις. Ταῦτά φασί μιν ποιῆσαι». Herodot, c. IV, par. 95 (*n.a.*).

** Demoniul carhidoniilor şi demoniul dacillor: «Τῶ δαιμόνεῳ τῆς καρχηδόνος καὶ τῷ δαιμονίῳ τῶν Δακῶν» (*n.a.*).

dacilor seamănă cu a grecilor; aceasta trebuie să fie adevărat, pentru că vorbeau o limbă pelasgică și chiar astăzi în limba noastră avem o mulțime de ziceri care, fără de a fi trecute din limba helenică în cea latină, se găsesc în limba greacă vorbitoare ale unor părți ale Greciei, precum sunt:

δρόμος	românește *drum*	χότα	găină *cotețiu*
φρίκη	românește *frică*	τοπόρι	*topor*
κοπέλι	românește *copil*	τζιοκάνι	*ciocan*[18]

„Nu vă pot spune cu încredințare ce limbă vorbeau pelasgii... Pelasgii vorbeau limbă de barbari. Dar deși toți pelasgii erau astfel, neamul atic, deși era pelasgic, însă cu prefacerea lor în heleni s-a schimbat și limba, fiindcă nici cristoniții nu sunt omogloți cu nici unul din neamurile care locuiesc acum pe lîngă dînșii, nici placinii, dar între dînșii vorbeau aceeași limbă“*.

Tot ce putem ști despre instituțiile dacilor este ceea ce ne spune Flaviu despre clasele înființate de Zamolx; ei se împărțeau în patru clase:

1. clasa regală,
2. clasa preoților pilifori care trăiau în feciorie toată viața; se numeau *ctisti*, *theos bisti*, *sînti* și *capnobați*.
3. clasa demogeronților care mergeau în căruțe; se numeau *amaxobi* și *octopodi*.
4. clasa de jos.[19]

Vitejia geților era recunoscută de toate neamurile; cu toate încercările celor mai mari cotropitori, ei au rămas neînvinși. Conchistele lor s-au întins pînă la muntele Hemus, pînă în Bavaria și la Marea Adriatică. Arcași călăreți vestiți, precum ni-i arată Xenofon, pretutindeni și în toți timpii au fost viteji; astfel vedem pe mesageți, conduși de regina lor Tomiris, biruind pe Cirus. Dariu, fiul lui Hystaspu, a încercat a-i supune cu 510 ani a.C., dar a fost silit a trece Dunărea înapoi. În timpul lui Filip I al Mace-

---

*«Ἣν τινα δὲ γλῶσσαν ἵεσαν οἱ πελαγοὶ, οὐκ ἔχω ἀτρεκέως... ἦσαν οἱ πελασγοὶ βάρβαρον γλῶσσαν ἰέυτες. Εἰ τοίνυν ἦν καὶ πᾶν τοιοῦτο τὸ Πελασγικὸν, τὸ Ἀττικὸν ἔθνος ἐὸν Πελασγικὸν, ἅμα τῇ μεταβολῇ τῇ ἐς Ἕλληνας καὶ τὴν γλῶσσαν μετέμαθε. Καὶ γὰρ δὴ οὔτε οἱ Κρηστωνιῆται οὐδαμοῖσι τῶν νῦν σφέας περιοικεόντων εἰσὶ ὁμόγλωσσοι, οὔτε οἱ Πλακιηνοί, σφίσι δὲ ὁμόγλωσσοι». Herodot, c. I, par. 57 (*n.a.*).

donii îi vedem ca trupe mercenare alergînd să caute războaie în alte țări, cînd nu le puteau avea la dînșii. La 330 a.C. Alexandru cel Mare s-a încercat și el împotriva geților, dar a fost silit a-i lăsa în pace. Ei ziceau că nu le era teamă decît de un singur lucru: să nu cază cerul pe dînșii. Astfel de răspuns au trimis lui Alexandru. În urma acestuia, la 280 a.C., Lisimah a încercat și el a supune pe geți, a trecut în Dacia, dar Dromihet, craiul lor, trăgîndu-se necontenit spre munte, a lăsat pe Lisimah fără mijloace de a-și procura trebuincioasele hranei și pe urmă, năvălind asupră-i de la munte, l-a biruit și l-a ținut prizonier în orașul Eli, Ἧλιν. Nici un autor nu ne spune însă unde era acest oraș. Lisimah liberat a dat pe sora sa de soție lui Dromihet. La 170 a.C. Rholu și mai pe urmă la 150 a.C. Ozol, crai al dacilor, au ajutat pe Perseu al Macedoniei împotriva romanilor[20].

Marcu Didiu, Liviu Drusu Scriboniu și alți generali romani s-au încercat împotriva dacilor, dar toate izbîndele lor s-au mărginit în oprirea năvălirilor ce făceau geții și dacii pe țărmurile adriatice și pe malul drept al Dunărei.

La anul 50 a.C. Berebista[21], unul din șefii dacilor, după ce a supus pe toți ceilalți șefi, a stabilit un stat puternic care ajunsese a neodihni foarte mult pe romani prin necontenite năvăliri în posesiile lor din Moesia, Tracia și Iliria. Luptele romanilor în Asia nu i-au lăsat a întreprinde expediții serioase împotriva dacilor. Iulie Cezar gătise oștire ca să facă conchista, dar a murit făcînd acele pregătiri.

Sueton ne spune că neînțelegerea între membrii triumviratului a oprit pe romani d-a lua o hotărîre serioasă împotriva dacilor, dar că insurecția Panoniei și a Dalmației a determinat pe Octavian a trimite pe generalul Marcu Satiliu Tauru împotriva dacilor. Acesta stabilise centrul operațiilor sale militare pe rîul Sava, la Segest (astăzi Siseg sau Sisaken)[22]. Acest general a fost nevoit a cere de la Berebist o pace umilitoare, pe care acesta, sprijinit și încurajat de Antonie, i-a refuzat-o; dar dacii, temîndu-se că devotamentul lui Berebista pentru Antonie să nu întărîte mai mult pe romani împotriva lor, au omorît pe craiul lor și dupe moartea lui au priimit pacea propusă de generalul roman. Strabon ne spune că Berebista, înainte de a se alia cu Antonie, propusese concursul său lui August și că nu s-a

unit cu Antonie decît după refuzul lui August; oricum o fi, el n-a apucat a trimite oştire împotriva Romei.

Moartea lui Berebista a adus împărţirea Daciei între trei şefi. După cum ne spune Dion Cassiu, acesti şefi erau Rholu, Dapyx şi Zyrax, între care exista neînţelegere şi vrăjmăşie. Generalul roman, folosindu-se de rivalitatea dintre aceşti şefi şi unindu-se cu Rholu, se porni împotriva lui Dapyx. Gruder (în c. III) ne spune că Rholu a avut mare greutate a determina pe dacii ce guverna a se despărţi de ceilalţi şi d-a lua parte pentru romani. Dacii vedeau în lupta dintre Antonie şi Octav o bună ocazie d-a se declara împotriva romanilor şi d-ai combate; Rholu, ca să-i decidă, a adunat poporul şi a pus doi armăsari a se bate şi pe cînd erau în înfierbinţeala luptei, a slobozit asupră-le un lup; atunci caii, încetînd lupta dintre dînşii, s-au unit împotriva lupului: „Astfel, a zis el poporului dac, romanii vor înceta lupta dintre dînşii şi se vor uni împotriva inimicilor Romei."

Dacii de subt Dapyx şi Zyrax, uniţi cu bastarnii şi cu iasygii, bîntuiau Misiile; pe de altă parte, tribalii cu dardanii trecuseră dincolo de muntele Hemus şi neodihneau pe dentiliţi, care erau supuşi ai romanilor. Rholu nu s-a determinat a se uni cu romanii decît dupe ce Statiliu Tauru a izbutit a goni pe bastarni peste Dunăre; văzînd izbînzile acestui general, s-a dus la Roma de s-a declarat amicul şi aliatul romanilor; la înturnarea sa în Dacia s-a unit cu Crassus, a bătut mai întîi pe bissi, după aceea a intrat cu romanii în Dacia şi a bătut pe Dapyx, a redus un corp de oştire al acestui şef prin foamete, l-a silit a se închide în peştera Cariană şi a se preda romanilor; după aceea Crassus a înaintat în jos pe Dunăre la Genucla, unde se trăsese Zyrax, aşteptînd ajutor de la sciţi. Acolo Dapyx muri, apărînd oraşul pe care romanii l-au luat prin trădarea unui soldat helen ce avea în oştirea sa.

Rholu, invitat mai întîi de Perseu al Macedoniei să ia parte împotriva romanilor, a refuzat şi s-a pornit împotriva bastarnilor, dar acestia, învingînd oştirea lui, el, ca să înalţe moralul soldaţilor săi, i-a osîndit la lucrări muiereşti pe cît timp nu-şi vor spăla ruşinea şi nu le a rădicat pedeapsa decît dupe căderea Genuclei.

Crassus n-ar fi putut izbuti împotriva dacilor daca acei trei şefi ai lor ar fi fost uniţi, căci ei ar fi putut împotrivi romanilor şaizeci de mii de oameni[23].

Dacii, după izbînzile lui Crassus, se trăseseră la munte şi îşi dedeseră de şef pe teribilul Cotyson care formează îndată armata sa, se coboară de la munte, goneşte pe romani din Dacia, trece Dunărea şi năvăleşte în Moesia şi Tracia; pe de altă parte, o altă armată a lui înaintează în Panonia. Horaţie* ne spune că el profita de timpii cînd Dunărea era îngheţată, ca să facă expediţii împotriva romanilor. August a trimis pe Cneiu Lentulu împotriva lui Cotyson; acest general roman a avut norocirea a-l bate şi a-l omorî. Procopiu zice că moartea lui Cotyson a fost mai folositoare romanilor decît toate cetăţile ce ridicaseră pe malurile Dunărei. El a întemeiat oraşul Hotinu şi unii autori cred că tumulii sau movilele dupe malul Dunărei sunt rămăşiţe de atîtea fortificaţii şi retranşamante romane. Vom vorbi la locul lor de mulţi din aceşti tumuli.

Dupe moartea acestui şef viteaz, dacii, unindu-se cu sarmaţii şi cu iasygii, au gonit pe fiul lui Caton, carele la anul 14 a.C. ocupa malul stîng al Dunărei cu cincizeci de mii de oştire romană, şi-l siliră să treacă în Tracia[24].

Grisel** ne spune că în Banatul Temesvarului, pe drumul dupe malul stîng al Dunărei, s-a găsit o inscripţie în care figurează numele lui Tiber[25]. Se poate foarte bine ca Drusu, trimis de acest împărat împotriva germanilor să fi ajuns pînă la hotarele Daciei, dar nici un autor nu face menţiune despre vreo expediţie împotriva dacilor în timpul lui Tiber; Seneca ne spune că nici sub Caligula, nici sub Claudie, nici sub Neron nu s-a făcut nici o întreprindere împotriva dacilor, dar sub Domiţian, conduşi de un şef al lor anume Duras, pe care Dion Cassiu îl numeşte Δορπανεῦς, ei au trecut Dunărea la anul 87 d.C. şi au bătut pe Appiu Sabinu; dar Duras, fiind prea tînăr şi neavînd destulă încredere în sine însuşi[26], s-a supus lui Decebal, celui mai capabil dintre şefii daci, l-a ajutat a bate pe toţi ceilalţi şefi şi a uni pe toţi dacii sub o singură şi aceeaşi căpetenie, precum fuseseră sub Berebista şi Cotyson.

---

* C. II, oda 20 (*n.a.*).

** Cap. I, p. 286 (*n.a.*).

Marţial* descrie pe Decebal ca pe un om de o mare concepţiune strategică, foarte capabil de a executa un plan, dibaci a se purta împotriva vrăjmaşului şi d-a se apăra de cursele lui.

Decebal a tras mai întîi în partea lui pe Parocu, prinţul partilor, pe sarmaţi şi pe quazi şi numai după aceea s-a aruncat împrotiva lui Fuscu, şeful guardiei pretoriane, pe care îl trimisese Domiţian împotriva dacilor; Fuscu a fost bătut şi omorît în război. Juvenal** ne spune că acest general s-a îngropat într-o pădure a Daciei, dar fără a da vreo desluşire despre locul în care s-a dat acea bătălie.

Julian, succesorul lui Fuscu, a avut oarecare izbînzi împotriva lui Decebal şi a înaintat foarte mult înîntru Daciei; dar din pricina războiului cu marcomanii, Domiţian, neputînd întrebuinţa destule puteri împotriva dacilor, s-a văzut silit a cere pacea de la Decebal, carele, trimiţînd la Roma pe frate-său Diigi, a dobîndit, după cum ne spune Marţial***, ca romanii să plătească dacilor un tribut de două obole de fiecare roman, ceea ce s-a urmat de la anul 88 pînă la anul 100 d.C.

Romanii, încheînd această pace cu dacii, nu renunţaseră la proiectele lor împotriva dacilor, căci, la anul Romei 837 sau 100 d.C., Traian, cu trei ani după urcarea sa pe tron, a hotărît o expediţie pe Dunăre, ca să supuie pe daci şi să scape Roma de un tribut umilitor.

Într-acel an s-a dus însuşi pe Dunăre, dar, timpul fiind prea înaintat spre iarnă, nu a îndrăznit a trece Dunărea, ci, petrecînd timpul său în Moesia, primăvara trecînd fluviul, a avut multă izbîndă împotriva lui Decebal, pe care l-a bătut la Tabae, care unii au crezut că este Talpa, patru poştii spre apus de Bucureşti, dar care în adevăr era locul unde este astăzi oraşul Caransebeş, aproape de Sarmis. Unii autori au crezut că Decebal s-a omorît la această bătălie, dar este o eroare, fiindcă acolo s-a rănit Vezias, locotenentul lui Decebal, carele, ca să nu cază în mînele romanilor, Dion Cassiu ne spune că s-a făcut mort şi s-a sculat noaptea de a fugit[27].

---

* Epistola IX, alin. 23 (*n.a.*).
** C. III, c. 4, 12 şi 13 (*n.a.*).
*** C.V, c. 3 (*n.a.*).

Traian a cîştigat mai multe alte bătălii împotriva dacilor şi a aliaţilor lor sarmaţi, dar n-a îndrăznit să rămîie iarna în Dacia, unde Decebal luase sistemul de a arde şi a pustii tot, ci a trecut de iznoavă în Moesia, cu hotărîrea d-a reîncepe primăvara viitoare.

Decebal, înspăimîntat de izbînzile romanilor şi temîndu-se să nu-şi piardă ţara, profită de acea întrerumpere a operaţiilor ca să ceară pacea de la romani. Traian îi trimite ca să tracteze cu dînsul pe Sura Claudiu şi pe urmă pe Levian, comite al pretoriului, dar condiţiile şi ale unuia şi ale altuia au părut prea aspre craiului dacilor şi el a hotărît să urmeze războiul. Dupe descripţia lui Katona, s-a dat o bătălie foarte sîngeroasă pe şesul Tordii[28]. Dion Cassiu, vorbind de această bătălie, nu numeşte locul; generalul Luciu Quintiu Marcu cu călăreţii uşori numizi a făcut mari izbînzi; un alt general al lui Traian, Maximilian, a luat o fortereţă, unde se afla sora lui Decebal, pe care a prins-o roabă.

Dupe aceste izbînzi ale lui Traian, Decebal s-a decis a primi condiţiile păcei, pe care le respinsese, s-a îndatorat a da în mînele romanilor toate fortereţele şi toate maşinele de răzbel, a nu mai priimi transfugii romanilor şi a nu avea alţi amici decît pe amicii Romei. Suidas ne spune că Traian a osîndit la moarte pe toţi transfugii predaţi de daci, a lăsat garnizoane în fortereţele lui Decebal şi s-a întors la Roma unde a priimit titlul de Dacic. Acest împărat a adus cu dînsul în capitala sa ambasadori din partea dacilor. Ambasadorii, după ce s-au înfăţişat cu umilinţă dinaintea senatului, s-a ordonat de li s-a făcut statuele de marmură de deosebite colori. Şincai ne spune că ar fi văzut chiar el acele statue; noi însă mărturisim că nu am avut fericirea d-a vedea în nici un muzeu al Romei statue care să ne facă să credem că ar fi fost ale ambasadorilor daci[29].

Decebal nu putu păstra mult timp pacea încheiată cu Traian, căci îndată ce putu adună oştiri, se porni împotriva iasugilor, care erau aliaţii romanilor. Acestia, chemînd în ajutorul lor pe romani, el atacă mai multe fortereţe în care Traian lăsase garnizoane, faptă care a decis pe împăratul roman a întreprinde o expediţie mai serioasă şi porni cu trei sute de mii de romani, făgăduind fiecăruia pămînturi în Dacia. El împărţi oştirea în două: o parte sub comanda

nepotului său Adrian şi cealaltă sub a lui Luciu Quintiu Mauru[30], care cunoştea Dacia, unde şi avusese izbînzi însemnate.

Această numeroasă oştire a trecut în Dacia în două coloane, aşezînd două poduri de lemn, unul lîngă gura Cernii şi cellalte lîngă Carauş; mai tîrziu Traian s-a hotărît a face un pod de piatră, lucrare cu care a însărcinat pe arhitectul Apolodor de la Damasc. Unii autori zic că încercările lui Decebal d-a arde podurile de lemn, ca să taie comunicaţiile romanilor cu Moesia a determinat pe Traian a zidi acel pod, dar opinia aceasta nu este admisibilă, fiindcă dacii care ar fi putut arde podurile de lemn nu ar fi întîmpinat mult mai mare anevoinţă a dărăma podul de piatră. Ceea ce se pare mai raţional este a crede că Traian, stabilind colonii în Dacia, a voit să le asigure comunicaţia cu malul drept al Dunării.

Rămăşiţele acelui pod se văd şi astăzi între Orşova şi Severin. În tabela itinerarie peutingeriană o trecătoare se vede pusă între Lederata şi Arcidava; pe această hartă se mai vede o altă trecătoare pe Dunăre între Egeta şi Drubetis. Autorii moderni se deosebesc în păreri asupra adevăratei poziţii a podului zidit de Apolodor. Sulzer îl pune la Celeiu, Keen la Cerneţi, d. Laurianu, care a studiat această chestie în toate amăruntele, susţine cu multă căldură opinia că acest pod ar fi fost la Cerneţi. Nu este îndoială că au fost două poduri, precum vedem pe harta peutingeriană, dar nu mai poate rămînea cea mai mică umbră de bănuială, după scrierea d. Laurianu, că podul de care ne vorbeşte Dion Cassiu şi cel mai însemnat să nu fi fost la Cerneţi; căci, luînd în consideraţie lărgimea rîului, natura fundului apei şi dificultăţile de construcţie, se potrivesc cu scrisele acestui autor[31].

„Traian a făcut pe Dunăre pod de zid pe care nu-l pot admira în destul. Sunt şi celelalte lucrări ale lui foarte măreţe, dar aceasta le întrece pe toate. Acest pod are 20 de pilastre de piatră tăiate în cub; aceşti pilastri afară de fundament au o înălţime de 150 de picioare, o lăţime de 60 şi sunt depărtaţi unii de alţii de 170 de picioare şi împreunaţi prin bolţi; cheltuiala acestei lucrări este de mirare, dar şi mai mare că este clădit într-un rîu plin de ochiuri şi într-un pat noroios, de unde nu s-a putut abate curgerea. Lărgimea rîului nu

zic că este foarte mare (fiindcă aiurea se întinde pe îndoit şi întreit), ci pentru că fiind aci rîul foarte îngust, era la locul cel mai potrivit pentru aşezarea podului. Coborîndu-se din larg la îngust şi de la strîmt la lat, rîul curge aci cu repeziciune şi este foarte adînc şi într-aceasta se poate înţelege mărirea lui Traian. Iar Traian, după ce a făcut acel pod, nu pentru grăbire, dar pentru siguranţă, trecînd Dunărea şi făcînd război, cu timp şi cu greutate a biruit pe daci.

Decebal, după ce a pierdut şi crăia sa şi oraşul de tot şi a fost chiar el în primejdie de a fi prins, s-a sinucis, iar capul său s-a trimis la Roma şi astfel Dacia s-a supus romanilor, Traian locuind oraşe într-însa."*

Decebal cu dacii se stabilesc în retranşamente în faţa lucrărilor de fortificaţii ale romanilor, ca să-i poată obliga a trece peste Dunăre, dar nu putu izbuti; dupe aceea el căută a asasina pe Traian, carele atunci se afla în Moesia, dar trimişii craiului dac ca să omoare pe împăratul roman fiind descoperiţi, fură pedepsiţi cu moarte.

La 105 d.C., Traian stabilează comunicaţii regulate între amîndouă malurile rîului şi păşeşte din biruinţă în biruinţă, împingînd şi urmărind pe Decebal pînă în capitala sa Sarmisegetusa. Pe cînd romanii făceau asediul acelui oraş, dacii au omorît drept răzbunare pe Longin, unul din ge-

*«Τραϊανὸς δε γέφυραν λιθίνην ἐπὶ τοῦ Ἴστρον κατασκευάσατο περὶ τῆς οὐκ' ἔχω πῶς ἄν' ἀν' ἄξίως αὐτὸν θαυμάσω. Ἔστι μὲν γαρ καὶ τὰ ἄλλα ἀυτοῦ ἔργα διαπρεπέστατα, τοῦτο δέ καὶ ὑπέρ ἐκεῖνα, ὡς γαρ κρηπίδες εἰσὶ λίθου τετραπέδου εἴκοσι τομάς ὕφος πεντίκοντα καὶ ἑκατὸν ποδῶν πλὴν τῶν θεμελίων, τὸ δέ πλάτος ἑιξήκοντα καὶ αὐταὶ βδομήνοντα καὶ κατὸν, ἀπ'ἀλλήλων πόδας ἀπέχουσας, ἄφίσι συνωκοδόμηνται, πῶςοὐκ αὔτις τὸ ἀνάλωμα τὺ ἐς ἀυτὰς δαπανηθὲν θαυμάσειε; πῶς δὀυκ αὔτις τὸν τρόπον ὧν ἔκααται ἀιτῶν ἔν τῷ παταμῷ πολλῷ καὶ ἐν ὕδατι δινώδει, δαπέδῳ ἰλυώδει ἐγένοντο; οἱ γαρ τοι καὶ περετρέψαι ποι τὸ ῥεῦμα ἠδυνήθει; το δὲ δὴ πλάτος τοῦ ποταμοῦ, εἶπον οὐχ ὅτι διὰ τοσούτου ῥεῖ (καὶ γαρ ἐπί διπλάσιον ἔστεν οἱ καὶ ἐπὶ τριπλάσιον πελαγίξει) ἀλλ' ὅτι τό τε στενώτατον καὶ τό ἐπιτηδειότατον ἐς τὸ γεφυρωθῆκαι τῶν ἐκείνη χωρίων τοσοῦτον ἔστιν ὅσῳ δὲ ἐς στενόν ἐκ πέλαγος αὖθις μεῖζον προχωρῶν, καταλείεται τόσῳ πού καὶ ῥοωδέστατος καὶ βαθύτατος γίγνεται, ὥστε καὶ τοῦτο ἐς τὴν καλεπότητα τῆς κατασκυῆς τῆς γεφύρας τεῖναι ἡ μὲν οἶν μεγαλόνοια Τραϊανοῦ καὶ ἐκ τούτων δείκνυται — Τραϊανός δὲ διὰ ταύτης τὸν Ιστρον περαιωδεὶς μᾶλλον ἠδιὰ σπουδῆς τὸν πόλεμον ποιούμενος, οὖν χρόνῳ καὶ μόλις ἐκράτησε τῶν Δακῶν. — Δεκέβαλος δέ ὥς καὶ τὸ βασίλειον ἀυτοῦ καὶ ἡ χώρα κατείληπτο σύμπασα, καὶ ἀυτὸς ἐκυνδύνευσεν ἀλῶται διεχρήσατο ἑαυτον καὶ ἡ κεφαλὴ αυτοῦ ἔς τὴν 'Ρωμην ἀπεκομίσθη, καὶ οὕτως ἡ Δακία Ρώμαιων ὑπήκοος ἐγένετο, καὶ πόλεις ἐν αὐτῇ ὁ Τραϊανός κατώκισεν.» *(n.a.)*.

neralii romani, pe care îl ţineau prizonier de la începutul războiului, cînd se dusese la craiul dacilor să tracteze despre pace. Această faptă crudă a indignat atît de mult pe romani, încît i-a determinat a da asalt oraşului şi a-l desfiinţa. Se crede de unii autori că Longin, văzînd că romanii erau gata a face concesii lui Decebal, ca să nu-i primejduiască viaţa sa, s-ar fi înveninat singur.

Aşa Traian, dupe ce a trecut Dunărea lîngă Turnu-Severin de astăzi, luînd valea Cernii şi trecînd pe la Stenae pe sub muntele Tabae sau Stubeiu de astăzi, a dat pe valea Sargentii (Streia)[32], pe care se afla Sarmisegetusa. Pe harta noastră se poate urmări în toată întinderea sa drumul luat de Traian ca să ajungă sub zidurile lui Decebal. Acest crai dac, nevoind a mai trăi dupe căderea totală a puterei sale, s-a sinucis la 106 şi capul lui a fost adus ca trofeu la Roma. Comorile lui pe care le îngropase în patul rîului Sargentia s-au predat romanilor de secretarul său Vicilis.

Traian, pornind de la Sarmis, a aşăzat pe cei trei sute de mii de romani ce adusese cu dînsul prin deosebitele văi ale rîurilor principale pînă în Don, a supus pe sciţi şi pe sarmaţi, puind coloniile sale în comunicaţie unele cu altele prin două linii paralele cu Dunărea: una, care punea Dacia în comunicaţie cu Moesia şi pornea de lîngă Turnu-Măgurele de astăzi, urma ceea ce numim *Troianu*, rămăşiţă de drum roman şi, din movilă în movilă, la o distanţă de cinci pînă la zece kilometre una de alta, pe malul stîng al rîului, dă în valul lui Traian care se vede foarte bine în Basarabia şi care după tractatul de la Paris este în mare parte hotar despărţitor între partea Basarabiei întoarsă Moldovei şi cea rămasă Rusiei; acest drum se poate urmări pe hartă pînă în Marea Neagră. O altă linie este aceea care după ce vine din Moesia şi trece la Turnu-Severin urmînd văile Cernii şi a Streii pînă la Sarmis, se poate urma în multe puncturi pînă pe malurile Prutului.

După cum ne spune Eutropie*, Dacia, îndată după conchistă, s-a numărat între provinciile împărăteşti ale coroanei, iar nu printre ale senatului şi erau guvernate milităreşte sub numirea de *Dacia augusta*[33]. Traian a orînduit propretor pe

---

* Cap. VI (*n.a.*).

Marcu Scaurian, procurator sau supraintendentul societăţei minelor. Pămîntul s-a împărţit colonilor romani cu funia; după cum se dovedeşte din diploma clogocenilor şi nobililor s-au dat robi geţii, dupe cum ne spune Behmer.

Rămăşiţele de drumuri, apeduce, templuri şi oraşe mărturisesc despre prosperitatea la care ajunsese această provincie de la 106 d.C. pînă la 266 d.C., cînd au început năvălirile sub Gallian.

Daco-geţii, dupe cele ce am văzut, trăiau din războaie şi viaţa lor pare a fi fost mai mult nomadă, nelăsînd nici o urmă de civilizaţie; tot ce se vede despre dînşii într-această privinţă sunt foarte puţine indicaţii ce se găsesc în istoricii greco-latini despre cîteva oraşe care se vede a fi fost de lemn şi fără nici un monument vrednic de descripţie; iar ce ne spune legenda de *Baba Dochia* sau Baba Dacia se repoartă la stîncele de piatră din vîrful Ceahlăului, care la o depărtare şi dintr-o poziţie favorabile pare, cu ajutorul imaginaţiei, o ciobancă încunjurată de douăzeci de oi, precum în Arhipel Caravopetra este o insulă care de departe pare o corabie cu pînză.

S-au găsit mai multe medalii care poartă nume de şefi daci cu inscripţii şi caractere helene.

Despre portul lor, îl cunoaştem după cele ce vedem pe coloana traiană şi care este acela ce vedem încă astăzi la românii de la munte.

Gepizii. — Unii autori cred că numele de gepizi se da geţilor care formau oştirea pedestră; dar aceasta este o eroare, fiindcă ei se văd pentru întîiaşi dată în timpul lui Costandin. Se poate foarte bine ca ei să fi fost goţi.

Bissii. — Conduşi de Dapyx şi de Zyrax şi aliaţi cu popoare scite şi sarmate (bastarni, tribali şi dardani), bissii s-au luptat împotriva romanilor în timpul lui August.

Burii.— Se vede că au fost aliaţi cu dacii, căci au cerut de la romani să se tragă înapoi cînd ajunseseră la Tabae.

Bastarnii. — Uniţi cu fraţii lor de rasă, tribalii, iasygii şi dardanii, bastarnii se aliaseră cu o parte din dacii conduşi de Zyrax şi de Dapyx împotriva romanilor, atacînd pe dentiliţi, supuşi şi aliaţi romanilor în timpul triumviratului lui August. Acest popor locuia în Podolia.

Crobyzii. — Ei locuiau cu peucii şi cu tribalii la gurile Dunărei.

Alanii şi cimbrii.— Erau de neamul lituanilor de astăzi[34].

III. SARMAŢII. — Această familie coprinde pe iasygi, anti, astigi şi quadi[35].

Iasygii.—Iasygii sau iasugii se împărţeau în metanaşti, nomazi care locuiau între Tisa şi Dunăre, şi în moţi, care locuiau spre apus de roxelani, spre Tataria Mică.

Metanaştii, dupe ce s-au bătut în timpul lui August împotriva romanilor, s-au aliat mai pe urmă cu Traian şi au fost mai cu seamă pricina războiului în care au căzut dacii, fiindcă Decebal i-a atacat împotriva legăturei ce făcuse de a respecta pe aliaţii Romei.

Antii. — Antii, antes, locuiau spre Palus Meotis; pe dînşii i-au aşezat Justinian în Dacia, dîndu-le voie a se stabili pe malul Dunărei, unde au şi dat numele de Antina, aproape de locul unde este astăzi Celei[36].

IV. GALAŢII.— Aceştia coprind pe boi sau boy şi scordici.

Boii. — Boii au venit în Dacia sub Marcu Aurelie, dar pe urmă cei mai mulţi au trecut în Bohemia. Unii autori crez că, fiind ei un neam războinic, a rămas la noi numele de *boieri* şefilor militari[37].

Scordicii. — Aceştia, după ce au format cîteva stabilimente în Panonia la sud de Sava şi în Tracia, s-au aşezat pe poalele munţilor, la nordul Macedoniei, unde Cosconius i-a bătut la 123 a.C. La 114 a.C. Caton consulul a fost bătut de dînşii şi a pierit şi el şi armata lui; dar după aceea, fiindcă copleşiseră Dalmaţia, romanii au luat măsuri împotriva lor şi i-au mărginit pe malul Dunărei. Scordicii au făcut parte din armata lui Brennus II, de la 280 pînă la 278 a.C. Ei erau gali de origină, erau feroci, jertfeau zeilor pe prizonieri şi beau sîngele vrăjmaşilor în cranurile lor.

Dacii i-au susţinut împotriva romanilor. Strabon* ne spune că locuiau între Margus, Morava şi Noarus, care

---

* Cap. VII (*n.a.*).

era Sava; Frontin îi pune pe malul drept al Dunărei în Moesia*. Ei au bătut și au gonit pe tribali puțin după Alexandru. Titu Livie** ne zice că în timpul lui Herodot erau una din cele mai puternice triburi trace; ei și-au păstrat independința pînă la conchistele romanilor.

Dacia trecînd sub dominația romanilor se transformă cu totul și ca prin încîntare. Romanii au avut o civilizație în Dacia, dar n-au căutat a face să participe și daco-geții la această mișcare și a-i interesa și pe dînșii la conservarea statului celui nou; din împotriva îi făcură vrăjmași starei celei noi a țărei, dîndu-le să aibă îngreunări fără drepturi și ținîndu-i într-o stare de ilotism.

Conchistele din timpii moderni au cu totul un alt caracter, sunt totodată un mijloc de îmbogățire pentru patria mumă, precum și un mijloc de dezvoltare pentru populația indigenă; astăzi colonizările creează societăți libere, ceea ce vedem în Statele Unite ale Americei, în Canada, în Alegeria etc.[38]; astfel societățile moderne se împuternicesc și se perpetuă, în vreme ce civilizația adusă de romani în Dacia a dispărut la cea dintîi suflare a barbarilor care au găsit totdauna poporul conchistat gata a se uni cu dînșii. Daca vedem în istoricii latini că Caracalla ar fi acordat dacilor dreptul de cetățeni romani, crez că acest drept era pentru romanii care locuiau în Dacia, iar nu și pentru poporul conchistat.

Dacia, ca proprietate a coroanei era guvernată de procuratorul minelor și cuvîntul este lesne de înțeles, cînd vede cineva exploatațiile de aur de la Abrud și Zalatne[39], precum și păișoarele de aur ce se găsesc în multe rîuri ale României. Aceste exploatații de puțină importanță astăzi erau foarte însemnătoare înainte de descoperirea lumei celei noi***.

Raportîndu-ne la tabela lui Peutinger, la Ptolemeu, Strabon, Katancsish[40], d'Anville, Meletie și la alți geografi și istorici ai antichităței și ai veacului de mijloc, se poate fixa mai mult de 80 de stabilimente romane;

* Frontin, c. II, alin. 4 (*n.a.*).

** Cap. VII (*n.a.*).

*** Se vede a fi avut de guvernor un propretor al legioanei XIII. Ea avea cavaleri pentru legi și perceptori pentru strîngerea impozitelor; avea școale de arte (*n.a.*).

dar numărul lor devine mult mai însemnător cînd studie cineva poziţia şi numele unor sate şi oraşe cărora nu li se poate tăgădui origina latină.

Stabilimentele romane erau mai cu deosebire aşăzate sau pe drumurile militare urmate de romani ca să apere şi să menţie conchista ca într-un cerc de fier, sau pe liniile de apărare împotriva barbarilor. Valea Dunărei, a Streii, a Cernei, a Maroşului de sus, a Oltului au slujit conchistei. Acelea a Mureşului de jos, a Tisei, a Seretului şi a Dnistrului au slujit împotriva barbarilor. Deosebite drumuri militare legau aceste colonii între dînsele şi cu acelea ale Misiei. Rămăşiţele, care se pot urmări în toată lungimea lor, sunt mai întîi acelea care, pornind de la pod *(Pons)* şi de la Turnu-Severin *(Turris)*[41], se întind pe malurile Dunărei, Oltului, Cernei, Streii şi Mureşului, pînă la mărginile Daciei, la nord, est şi vest; acele care se coboară paralel cu Dunărea şi care pornesc de la Porţile de Fier şi merg pînă la Căuşani pe Dnistru sunt însemnate prin marele număr de *tumuli*, măgure în care s-au găsit sarcofagi; mărimea de mijloc a acestor tumuli este de 10 st. diametru şi 2 st. înălţime; am văzut unul la Blînzi în Moldova de 250 st. de diametru.

Pentru împărţirile Daciei se găsesc deosebite păreri:

Dacia coprinsă pe malurile Tisei (Partissus) şi cea însemnată de Tourosch, autor ungur, de Sulzer şi de Falmer, german[42], sub numele de *Dacia Ripensis* sau *Gepidia* este Transilvania şi parte din Moldova. Celelalte părţi ale ei erau: Banatul de Temeşvar, între Tisa şi Dunăre, *Pannodacia* sau *Dacia Mediterranea* şi *Dacia Alpestris*, *Muntana*, care este Valahia şi parte din Moldova. Aceasta este împărţirea ce cred ei că ar fi făcut Traian şi astfel figurează în cronologia transilvană ce există în limba germană.

În veacul de mijloc autori bizantini deosebesc:

1. Dacia Centrală sau Intramontană, pe care o numesc Μεσοδακία, Μεσδαυία, Μεσοβλαχία, Ὀροδακία, Ὀροβλαχία, Ἀργοδεύελον, Erdeullum, Ardellum, Erdelium, Ultrasilvana, Transilvana, Septem Castrensis, Heptapolitana.

2. Dacia Orientală sau Ultramontană, Μαυροδακία, Μαυβροδαβία, Μαυροβλαχία, Morodavia, Moldavia, Valahia Major, Tyriana, Kara-Wlak, Bogdania, despărţită de Prut în Bassadavia sau Bassarabia şi Moldavia.

3. Dacia Australă sau Inframintană, 'Αρχοδακία, 'Αργοδακία, 'Αργοβλαχία, Valahia proprie, Valahia Minor, Istriana, Ak-Wlak, despărțită de Dunăre în Ianiana și Argissana.

4. Dacia Occidentală sau Citramontana sau 'Ωχροδακία, 'Ωχροδαβία, 'Ωχροβλαχία, 'Ουγροβλαχία, Pannodacia, Transtibiscana, despărțite de Mureș în Temisiana și Crisiana.

5. Dacia Boreală sau Supramontană, Χλωροδακία, Χλωροδαβία, despărțită de Carpați în Marmarosa, Arborosa, Plonina, Bucovina.

Leșii numesc Dacia Orientală *Valahia Major* și Dacia Australă *Valahia Minor*. Pentru unii unguri Dacia Orientală e *Valahia Minor* și Dacia Australă *Valahia Major*[43].

Ceea ce bizantinii numesc Μεγαλοβλαχία este în Tesalia.

Ei numeau *Valahia Minor* o parte de loc care se află în Sclavonia.

Cantimir numește Dacia Orientală *Ak-Wlak*, Dacia Australă, *Kara-Wlak*; ceea ce Villehardouin numește *la Blanche Blaquie* este în Tesalia[44].

După Ptolemeu, Dacia era împărțită în Centrală, Orientală, Occidentală, Boreală și Australă, de unde au luat împărțirea și autorii unguri și germani.

Dar după o diplomă de concesie de drept civil aflată pe placă de aramă se dovedește pînă la evidență că romanii împărțeau Dacia în *Dacia Inferior*, Valahia de astăzi, și *Dacia Superior*, Transilvania.

Învățatul nostru profesor Laurian a tradus acea inscripție [în] chipul următor:

„Împăratul Cezar, fiul Divului Traian Parthicului, nepotul Divului Nerva, Traian Adrian August, marele potifice, decorat cu puterea de tribun a treisprezecea oară, consul de a treia oară, părintele patriei, călărilor și pedestrilor care au servit la miliție în aripa I sub steagul călarilor ilirici și în cele cinci cohorți care se cheamă I a Spanilor și I a Spanilor veterani și II Flaviană a Numizilor și II Flaviană a Bessilor și III a Galilor și sunt în *Dacia Inferioară* sub comanda lui Plautiu Cesianu, după ce au făcut 25 și mai multe campanii, le dă voie să iasă din miliție cu onoare, acelora al căror nume sunt subscrise și le concede dreptul de cetățeni romani lor, copiilor lor și

urmaşilor lor, precum şi dreptul de căsătorie legitimă cu muierile care le au avut atunci cînd li s-a dat dreptul de cetăţeni; sau daca verunii vor fi fost căsătoriţi cu acelea pe care le vor fi luat după aceea, fiecare cîte una.

În 11 calende ale lui aprilie sub consulatul lui Publiu Iuventiu Celsu II şi al lui Quintu Iuliu Balbu.

După intercesiunea fostului militar comun sub steagul călarilor ilirici.

Eupatore Eumene din Sevastopoli şi a fiilor lui Eupatore Eumene, Thrason şi Filopatru.

Descrisă şi recunoscută de pe tabla de aramă care e înfiptă la Roma în murul dupe templul Divului August la Minerva".

Numele militarilor decoraţi cu drepturile spuse:

„Lucia Bibiu Bibiana — Quintu Loillu Festu — Luciu Pullu Dafnu — Luciu Callariu Gemenu — Luciu Pullu Antu — Tiberiu Claudiu Menandru — Caiu Vetienu Ermete".

Inscripţie

IMP. CAESAR. DIVI. TRAIANI PARTHICI.
F. DIVI. NERVAE. NEPOS. TRAIANVS. HADRI
ANVS. AVG. PONTIF. MAX. TRIB. POTEST.
XIII. COS. III. P.P. EQVITIB. ET. PEDITIBVS. QVI
MILITAVER. IN. ALAE. I VEXILATIONE.
EQVIT. ILLYRICOR. ET. COH. III. QVAE. AP
PELLANT. I. HISPANOR. ET I. HISPANOR.
VETERAN. ET II. FLAV. NUMIDAR. ET II
FLAV. BESSOR. ET III
GALLOR. ET SUNT. IN. DACIA. INFERIORE.
SVB. PLAVTIO. CAESIANO. QVINIS. ET
VICENIS. PLVRIBVSVE STIPENDIS. EME
RITIS. DIMISSIS. HONESTE. MISSIONE.
QVORVM. NOMINA. SUBSCRIPTA. SVNT.
IPSIS. LIBERIS. POSTERISQVE. EOVRVM
CIVITATEM. DEDIT. ET. CONVIVM.
CVM. VXORIBVS. QVAS. TVNC. HABV
ISSENT. CVM. EST. CIVITAS. IIS. DATA.
AVT. SIQVI. COELIBES. ESSENT. CVM.
IIS. QVAS. POSTEA. DVXISSENT. DVMTAX
AT. SINGVLI. SINGVLAS.
A .D. XI. K. APRIL.
P. IVVENTIO. CELSO. II. Q. IVLIO. BALBO.
COS. EX GREGALE.
EVPATORI. EVMENI. E. SEBASTOPOLI ET
EVPATORI. F. EIVS

ET. EVMENO. F. EIVS. ET THRASONI. FIL. EIVS ET PHILOPATRAE FIL. EIVS. DESCRIPTVM. ET. RECOGNITVM. EX. TABVLA. AENEA. QVAE FIXA. EST. ROMAE. IN. MVRO. POST. TEMPLVM.

DIVI. AVG. AD MINERVAM.

L. VIBI.	VIBIANI
Q. LOLLI.	FESTI.
L. PVLLI	DAPHNI.
L. EQVITI.	GEMENI.
L. PVLLI.	ANTHI.
TI. CLAVD.	MENANDR.
C. VETIENI.	HERMETIS.

*care se citeşte**

Imperator Caesar Divi Traiani Parthici filius Divi Nervae Nepos, Traianus Hadrianus Augustus, Pontifex Maximus, Tribunitia potestate XIII. Consul III. Pater Patriae, Equitibus et Peditibus, qui militaverunt in alae I vexillatione equitum Illyricorum et cohortibus IIII, quae appellantur: I Hispanorum et I Hispanorum

Veteranorum et II Flavia Numidarum; et II Flavia Bessorum et III Gallorum et sunt in *Dacia Inferiore* sub Plautio Caesiano, quinis et vicenis pluribusve stipendiis eme-ritis, dimissis honesta missione, quorum nomina subscripta sunt,

ipsis, liberis, posterisque eorum civitatem dedit et conubium cum uxoribus, quas tunc habuissent, cum est civitas iis data aut siqui coelibes essent, cum iis, quas postea duxissent dum-taxat singuli singulas.

Ante diem XI Kalendes Apriles.
Publio Juventio Celso II et Quinto Iulio Balbo consulibus vexillationis Equitum Illyri-corum ex Gregale.

* Această inscripţie s-a găsit în satul Gros-de-Pod sau Gura Padinei, lîngă Celeiu. D. Neigebaur a publicat-o în cartea sa *Dacien*, p. 117 (*n.a.*)[45].

Eupatori Eumeni e Sebastopoli et Eupatori filio eius et Eumeno filio eius
et Thrasoni filio eius et
Philopatre filio eius. Descriptum et
recognitum ex tabula aenea, quae
fixa est Romae in muro post templum

Divi Augusti ad Minervam.

Lucii Vibii Vibiani
Quinti Lollii Festi
Lucii Pulli Daphni
Lucii Equitis Gemeni
Lucii Pulli Anthi
Tiberii Claudii Menandri
Caii Vetieni Hermetis.

Ţara ocupată de daci era cunoscută grecilor sub numele de Sciţia *Tracilor* (*Θρακικὴ Σκυθία*); astfel o numeşte Strabon. Acesta era un nume generic ce dau ei tutulor ţărilor de la nordul Dunărei. Plutarh o numeşte Sciţia Mărei Negre (Ποντικὴ Σκυθία).

Geţii s-au stabilit cum se vede mai întîi pe Dunărea de jos şi mai cu deosebire la gurile acestui rîu carele, din timpii cei mai vechi, se vede că purta numele de Istru, *Ister*; dupe geograful Meletie, acest rîu se arunca în Marea Neagră, *Pontul Euxin*, prin cinci guri. Pe cea dîntîi o numeşte *Thiagola*, zicînd că pe urmă această gură să se fi numit *Galatia*, dintr-o colonie de galaţi, care au dat acest nume şi oraşului ce îl poartă astăzi; socotesc însă că Meletie confundă, căci *Thiagola* sau *Teligol* era Chersonul în care se aruncă Dnipru şi că numele cel adevărat al acestei guri cea mai de sus a Dunărei pînă a nu se numi Galatia era *Achilia*, de unde îi vine numele de astăzi *Chilia*. Lîngă Akkerman se vede un val de pămînt care se zice prin tradiţie *drumul lui Achil*. Este de observat că în *Insula Şerpilor* sau *Phidonisi (Ile des Serpents)*, care s-a făcut celebră prin discuţiile la care a dat loc posesia ei în urma tractatului de la Paris, s-a găsit la anul 1856 rămăşiţele unui templu al zeiţei Thetis; unii cred că eroul lui Homer să se fi născut într-acea insulă. De la numele acestei insule s-a dat numele de *Ophiussa* oraşului rădicat pe Dniestru în faţă de Bender.

Cea d-a doua gură a Dunărei, mergînd în jos, se numea *Borion*. Este *Sulina* de astăzi, pe care turcii o numesc *Stambul Bogaz*.

Cea d-a treia, *Psilon*, astăzi *S-tu George* şi *Enderles Bogaz*.

Cea d-a patra, *Calon*, astăzi *Portiţa* şi *Capu Bogaz*.

Cea d-a cincea gură era *Naracon*, *Eni Skelessi* de astăzi[46].

Geţii ocupau toate insulile Dunărei şi se întindeau în Moesia de jos pînă la Hemus (Balcan), pînă la timpii lui Filip I al Macedoniei şi ai lui Alexandru cel Mare, care i-a împins peste Dunăre. Arrian ne spune că acest erou s-a mulţumit a pune Dunărea hotar, declarîndu-i inimici bravi şi generoşi[47].

Tribalii şi peucii se vede că erau păstori, căci Arrian ne spune că corturile lor erau de piei şi că Alexandru s-a slujit de acele ce a luat de la ei, ca să treacă Dunărea şi, împlîndu-le cu paie, a aşezat pod pe burduşe.

La 330 a.C., geţii după malul drept au trecut Dunărea conduşi de Sarmis, craiul tribalilor. Pe acest şef istoricii greci îl numesc crai al turcilor, iar Curtius[48], crai al tribalilor. Această deosebire nu aduce nici o nedomirire, fiindcă tribalii erau traci ca şi geţii. Zamolsky[49] a găsit o medalie pe care se văd litere greceşti care, deşi şterse, se poate deosebi: .ΑΡΜΗΣ.. ΣΥ.. ΙΣ
care fără îndoială este: ΣΑΡΜΗΣ ΒΑΣΥΛΕΥΣ
Acest şef, aşezîndu-se în munte, a zidit oraşul Sarmisegetusa sau Sarmis a geţilor, care mai pe urmă a fost capitala lui Decebal şi cea după urmă a dacilor.

Celelalte rîuri ale Daciei aveau mai toate numirile lor şi le găsim în autori înainte de venirea romanilor. Începînd de la *Sava*, care se aruncă în Dunăre la Belgrad, acest rîu purta numele de *Segest*, pe care se afla şi oraşul Segesti, astăzi Sisek sau Sisaken, oraş unde Marcu Statiliu Tauru, generalul lui Octavian, îşi stabilise centrul operaţiilor sale militare în contra dacilor, cea dîntîi expediţie serioasă a romanilor împotriva lor. Acest general roman a întrebuinţat corăbii peste Dunăre pentru serviciul celor trebuincioase oştirei lui.

Puţin în susul Dunărei, pe malul stîng, acest rîu primeşte apele Tisei, care despărţea pe daci de iasygi şi de panoni; găsim spre apus rîurile *Partiscuş*, *Tisa* sau *Theiss*, după cum o numesc germanii, care se aruncă în Dunăre între Belgrad, ce se numea la romani Alba-Graeca, şi Pe-

tervaradin; ea primeşte apele rîului *Mureşu* sau *Marosh*, care purta numele de *Mariscus* şi se aruncă în Tisa lîngă S-tu Nicolae, San Micloş. Pe acest rîu se aflu o mulţime de rămăşiţe de oraşe şi de forterețe dace şi romane pe care le vom relata la locul lor.

În Mureş se varsă apa *Cucalo*, astăzi *Cohel* din susul Karlsburgului.

Cel mai însemnat rîu în privinţa antichităţilor, din toate cîte se aruncă în Mureş, este *Streia*, care se numea *Sargentia*. Nemţii o numesc *Istrig*; acest rîu care se aruncă în Marosh din sus de Deva este vestit prin oraşul Sarmisegetusa, al cărui nume pare a-l fi păstrat, corupt sau abreviat.

Decebal, bătut de romani, şi-a ascuns comorile într-acest rîu, după ce mai întîi i-a abătut apele. Comorile acestea s-au făcut după moartea lui Decebal cunoscute romanilor prin arătarea lui Vicilis, secretarul craiului Decebal.

La anul 1637 nişte pescari români din Transilvania au găsit într-acest rîu, lîngă îmbocătura sa în Mureş, 5 mile departe de capitala lui Decebal, o comoară de multe bucăţi de aur, între care 40.000 de lisimahi de aur, pe care cardinalul Gheorghe le-a trimis Isabellei. Unii autori au voit să crează că aceasta era comoara ascunsă de Decebal; este o eroare, fiindcă la Ulpia Traiana s-a găsit o coloană cu o inscripţie de mulţumire pentru descoperirea acelei comori.

Mai în jos, aproape de gura unde Tisa sa varsă în Dunăre, apa *Temeşul*, al căruia nume în vechime era Tibiscus, care îşi ia izvoarele din muntele Stubeia, *Tabae* la cei vechi; nu este îndoială că între aceste trei numiri există o corelaţie; acest rîu priimeşte apa *Bărzava*, care se numea *Bersavia* la cei vechi şi pe care se afla oraşul Bersovia.

Lîngă Weisskirchen sau Biserica Albă se aruncă în Dunăre rîul *Caraşul*, care este *Nigerul* celor vechi; mai mulţi autori au confundat acest rîu cu Cerna şi cu Nera, negreşit fiindcă în idiomele scit, sclav şi latin aceste nume au aceeaşi însemnare, dar mai multe cuvinte ne face a crede că Nigerul este Caraşul.

Nera, care se aruncă în *Caraş*, purta şi în vechime acelaşi nume; rîul acesta este vestit, căci aci Ardaric, craiul gepizilor, a omorît 30.000 de ostaşi ai lui Attila şi pe fiul său întîi născut Elah.

Aproape, împotrivă de gura Caraşului, ceva mai în sus, pe coasta dreaptă a Dunărei, se aruncă în Dunăre rîul *Morava*, ce se numea *Margus*.

Între Orsova şi Cerneţi s-aruncă d-a stînga Dunărei rîul *Cerna*, care este *Tierna*, *Dierna* sau *Zernensium* a celor vechi; este unul din cele mai însemnate prin mulţimea rămăşiţilor de antichităţi romane ce se găsesc pe cursul său de la îmbucătură pînă aproape de izvoarele sale, în muntele Ulpius, astăzi Vîrful Pietrei.

Pe malul drept, în Misia, observăm rîurile care dau în Dunăre: *Ratiarius*, care astăzi se numeşte *Arţaru*, se aruncă în Dunăre la vale de Vidin.

Almus, actual *Lomu*, care se varsă lîngă Lom-Palanca.

Ciabrius sau *Cimbrus*, acum *Tzimbru* sau *Zimbru*, se varsă lîngă Zimbru-Palanca.

Eryma, *Schitul*, se varsă lîngă Oreava.

Pe malul stîng, împotriva de Oreava, avem gura *Jiiului* sau *Amutrius*, nume ce l-a păstrat *Motrul*, gîrlă care dă în Jiiu la Tînţăreni. Amîndouă îşi iau izvorul în muntele *Ulpius* sau *Vîrful Pietrei*.

Jiiul se aruncă în Dunăre peste drum de Oreava sau Rahova.

Între gura Jiiului şi a Oltului se aruncă în Dunăre, spre partea Misiei, mai multe rîuri: *Oescus* sau *Escamus*, astăzi *Iscru*, este Oescu al tribalilor; *Utus (Seresgul)* şi *Asimus*, acum *Osmonu*, care se varsă în Dunăre lîngă Nicopol, este vechiul *Anasammum*.

Peste drum de Nicopol, între Islaz şi Turnu, se varsă pe malul stîng: *Oltul*, *Aluta* lui Ptolemeu, *Alta* sau *Atlas* lui Herodot, rîu care străbate şira Carpaţilor printr-o strîmtoare lungă de 40 de kilometre, de la Turnu-Roşu. Katancsish crede că Oltul este Amutriul, dar aceasta este o eroare învederată. Unii autori ai veacului de mijloc, vorbind de învingerea lui Gelu, numesc Oltul *Alma*.

Oltul priimeşte în amont gîrla *Rubris*, *Rutella*, *Arutella* sau *ad-Rutella*, care astăzi se numeşte *Subiiu* şi cade în Olt la satul Tălmaci lîngă Turnu-Roşu. Această gîrlă era vestită în timpul romanilor prin fîntîna sa numită *ad-Rutella*.

Mai la vale Oltul priimeşte apa numită *Olteţul*, care era la cei vechi *Tefluis*.

Urluis sau *Urloaia* de astăzi care se arunca în Dunăre lîngă Zimnicea, vechiul *Dimum*, în faţa Şistovului sau Novae.

Ardiiscus sau *Ordescus* era numele ce se da *Argeşului* care se aruncă în Dunăre lîngă Olteniţa, în faţa de Turtucaia.

Ialomiţa se numea *Naparis* sau *Venetas*; ea se aruncă în Dunăre din jos de Călăraşi, în faţă de Hîrsova.

Tiarantus sau *Serethus* era Siretul, care se aruncă în Dunăre între Galaţi şi Brăila; negreşit că din eroare Meletius a crezut că Tiarantus era rîul Cotmeana.

Seretul priimeşte mai multe gîrle:

Moldava sau *Moldova*; deşi în autorii cei vechi nu găsim acest nume, dar terminarea sa în *dava* care se vede a fi o caracteristică a oraşelor dace de la Δάυο şi Δάβα, daci şi Dacia, ne face a crede că această gîrlă a purtat acest nume din timpul dacilor şi că poate să fi fost şi un oraş de acest nume pe aproape de Roman, unde s-au găsit rămăşiţe de antichităţi. Pe acest rîu locuiau boii sau *boy*, care s-a aşăzat în Bohemia, unde şi vedem rîul Moldau.

Cocaion este *Bistriţa* de astăzi, care îşi ia izvoarele în muntele Cocaion, astăzi Găleata, unde locuia Zamolx; această gîrlă priimeşte mai multe ape, precum: *Tăslîul* şi *Trotuşul*, care nu se vede să fi avut numiri în vechime.

Buzăul, care se aruncă în Seret şi pare a fi *Ararus* a celor vechi.

Shimnium era numele *Rîmnicului*.

Ierassus, *Pyrithus* sau *Porata* lui Herodot, *Sorata* sciţilor, este *Prutul*, care se aruncă în Dunăre între Galaţi şi Reni.

Gagani este *Cagulul* care formează la gura sa lacul *Cagulu*, pe marginea Dunărei, mai la vale de Reni; dar mai probabil să fi fost Bistra sau vreo altă gîrlă izvorîtă din muntele Gogaeonus, care pare a fi muntele Mica.

Tyras este *Dnistru*; el a dat geţilor care s-au aşăzat pe malurile lui numele de tirageţi.

Agalingus era lacul *Sasyk*.

Muria era *Murtaţa* de astăzi.

Boristhene era *Dniprul* sau *Dnieperul* care se aruncă în Cherson.

Chersonul era *Teligola* sau *Thiagola*.

Bogul se numea *Hispanis*; el se aruncă în Marea Neagră. Ptolemeu numeşte *Amadocus* lacul din care iese acest rîu,

format de apele muntelui Amadocu, unde locuia poporul amadocilor.

Tanais se numea rîul Donu, care izvorăşte din apele Alpilor Bastarnici şi s-aruncă în Azof[50].

Dacii care locuiau, după cum am zis, foarte mult în munţi, au trebuit să dea numiri munţilor celor mai însemnaţi, astfel *Alpii Bastarnici*, şira Carpaţilor, care încep în Podolia şi coprind o parte a Alpilor Moldovei, erau la n.e. Daciei şi străbăteau ţara bastarnilor.

În şira Carpaţilor deosebeau mai multe vîrfuri:

Cocaion este muntele *Găleata* de astăzi, de unde izvoraşte Bistriţa care purta acelaşi nume şi unde se vede că locuia Zamolx.

Ammian vorbeşte de *Saltus Caucalandensis*, care trebuie să fi fost muntele *Postoros*, de unde izvoraşte rîul *Cohel*, *Caucalul*.

Strabon menţionează muntele *Cogaeonus* fără a da nici o însemnare prin care să se poată determina poziţia lui.

Muntele *Mica* sau *Galita*, unde Griselius spune că a găsit rămăşiţele unui turn care zice că ar fi fost locuit de Ovid; dar mai probabil este ca acest turn să fi fost *Turris Lederata*, unde era stabilită colonia Lederata.

Tabae era muntele *Stubeiu* de astăzi, aproape de oraşul Sarmisegetusa; se vede că sub acest munte se afla poziţia Tabae sau Tapae, unde s-a petrecut bătălia care s-a crezut de unii autori că ar fi fost la Talpa, patru poştii spre vest de Bucureşti. Jordanes, deşi vorbeşte de această poziţie, dar nu zice nimic care să ne poată pune în stare d-a o determina cu precizie; nu este însă îndoială că trebuie să fi fost la picioarele muntelui Tabae[51].

Din muntele Tabae am văzut că izvoraşte apa Temeşului sau Tibissus.

Muntele *Ulpius* era aproape de capitala lui Decebal, care pe urmă s-a numit Ulpia Traiana. El este *Vîrful-Pietrei* de astăzi.

Ar fi anevoie a descrie îndeosebi poziţiile locuite de daci şi cele ocupate de romani; dar, luînd liniile militare stabilite sau urmate de aceştia, enumerînd şi descriind aceste poziţii, se poate izbuti a cunoaşte un mai mare număr din ele.

Ca să procedăm într-un mod sistematic, să pornim împreună cu Marcu Statiliu Tauru, generalul lui Octavian, de la Segesti sau Sisek de pe Sava.

Nu se poate şti cu precizie ce drum a luat acest general şi pe unde a trecut el în Dacia; dar, orcum va fi, el nu a înaintat mult în ţară şi se vede că expediţiile romanilor de mai nainte de Traian s-au mărginit între *Alba-Graeca*, Belgradul Sîrbiei de astăzi, oraş rădicat de Adrian, şi *Viminatio* sau *Virminatio*, oraş pe care geografii l-au confundat cu Vidinul; dar poziţia sa pe malul drept al Dunărei în Misia, pare destul de bine determinată pe apa Malava, sau Mlava, la 38° 54'—44° 40'. După tabela peutingeriană era ca la douăzeci şi două de mii de paşi de la Dunăre, adică 4 1/2 kilometri. Marcu Statiliu pare a fi înaintat în Dacia urmînd valea Temeşului, *Tibiscus*, şi a *Caraşului*, *Niger*; urmînd aceste gîrle în sus găsim întîi: *Arcidava*, care după tabela lui Peutinger era XII mii de paşi de Dunăre pe malul stîng. D'Anville o pune la Vărşeţ pe Caraş, iar Mannert crede că era pe Olt, lîngă Slatina. Fără îndoială au existat mai multe stabilimente romane, sau mai bine dace cu numirea de *Arcidava* sau *Acidava*, dintre care şi unul aproape de Cîmpulung. Urmînd în sus între Caraş şi Nera, acolo unde această din urmă gîrlă se aruncă în Caraş sau Niger, este *Upo*.

Între Arcidava şi Bersovia, XII mii de paşi sau 2 1/2 kil. de fiecare dintr-aceste oraşe, aproape de Moraviţa, la izvoarele Alibunarului, unde se vede încă şi astăzi urme de construcţii romane, era *Centum-Putea*. Fotino, văzînd puţurile de păcură de lîngă Cîmpina, a crezut că acolo era acest stabiliment roman. Ruinele ce s-au găsit lîngă Vărşeţ, aproape de Niger spre Alibuna, între Upo şi Centum-Putea, sunt ale oraşului *Acmonia*; unii din modernii geografi l-au confundat cu Turnu-Severinului.

Lîngă Carassova de astăzi era *Achilis* sau *Uthis*, aproape de izvoarele Caraşului.

Pe rîul Bărsova, unde este acum satul Bocşan, era *Bersovia*, pe care Mannert o pune în locul unde este Carassova şi unde noi am pus *Achilis* sau *Uthis*.

De vom lua valea Temeşului în jos, la satul *Teregova* se găsesc ruine; acolo unii au crezut că era *Praetcria Augusta*, pe care Mannert o pune mai sus, la Coruia sau Cornia, aproape de izvoarele Temeşului; acesta se pare locul cel mai probabil, fiindcă este mai aproape de *Tierna*, a cării depărtare, dupe Peutinger, este numai de XXIII mii de paşi, 5 kil.

La *Carpe* regăsești ruine romane foarte însemnate și trebuie să fi fost vechiul Masclianis. Aci îl însemnează Katancsish, în vreme ce d'Anville îl pune la Caransebeș.

La Caransebeș este mai probabil să fi fost *Ad Pannonias*, unde era colonia militară Pannoniorum, de care se pomenește în marmurile dace de lîngă Fenish. *Gagani* trebuie să fi fost pe Temeș, aproape de muntele Mica, care e probabil muntele Gogaeonus.

Mai la vale găsim orașul *Tibiscus* pe care Mannert și d-nul Laurianu îl pun în locul unde Bistra se aruncă în Temeș, la Caveran, mai la vale puțin de Caransebeș; aceasta este poziția care ne pare și nouă mai probabilă pentru acest mare stabiliment al romanilor despre frontiera iasygilor. Unii geografi au pus Tibiscu acolo unde Mureșul se aruncă în Tisa.

Ca la zece kilometri de Tibis era *Caput Bubali*. Unii geografi au pus acest stabiliment aproape de îmbocătura Mureșului, la 2 1/2 kilometri în sus, X mii de pași. Daca ar fi acolo Caput Bubali, apoi depărtarea ce pune Peutinger între acest stabiliment și Bersovia nu s-ar potrivi în nici într-un chip.

Alți geografi au confundat Caput Bubali cu *Caput Bovis*, care este pe lîngă Galați, spre gura Siretului, unde Cantemir citează o inscripție romană.

Alții iar au pus *Caput Bubali* lîngă Temesvar.

De vom urma Temeșului în jos, găsim din sus de Temesvar, la Lugoș, *Turris*.

Mai în jos lîngă Temesvar era *Zurubara* sau *Zuratra* pe Bega, după cum o pune Katancsish, iar nu precum voiesc unii să fie pe Niger.

De vom apuca pe valea Mureșului în sus, de la Tisa pînă unde priimește apa Streia și unde se înmulțesc rămășițele de antichități, împreunîndu-se cu drumul urmat de Traian, găsim *Sugidava*, pe care unii geografi o pun la Enyad. Meletiu, cu mai mult cuvînt, o pune aproape de gura Mureșului.

Mai în sus, la Mikhaza sau Miclos, Katancsish pune *Porolisso*, pe care d'Anville îl crede pe Bistra. Unii pun Caput Bubali între Sugidava și Porolisso.

Lîngă Arad, pe malul stîng al Mureșului era *Fines*, forteretă romană despre iasugi.

Întorcîndu-ne pe Dunăre la Viminatio în Misia și urmînd drumul ce se vede că l-a urmat Traian în una din expedi-

ţiile sale, spre Egeta, găsim, pe o lungime de 100.000 de paşi, adică 80 de kilom., mai întîi: *Punicum*, *Vico*, *Cuppae Ad Frofulas*, *Taliates*, *Aquae*, *Drubetis* şi *Egeta*.

Dupe tabela peutingeriană, Traian se vede a fi trecut Dunărea între Egeta şi Drubetis.

Mai la vale tot pe malul drept era:

Leterata sau *Ledenatae* din notiţia Praefectae Militari Vicensiensium era XII mii paşi de Dunăre, lîngă Ui-Palanca. Katancsish o pune la Keva, unde Nera dă în Caraş, şi Procopie în faţă de Novae.

Aproape de gura Peretului, XX mii de paşi de Tierna sau Cerna, se găsea *Taliates* sau *Tenates*, de care vorbeşte Procopiu; numele ei vine negreşit de la poporul taulandi, ταυλαντίων, de care vorbeşte Arrian.

Aquae era numele ce dau romanii la mai multe locuri de ape minerale sau de cataracte. Aci în adevăr sunt cataracte.

Drubetis, *Brobetis* sau Δρουφιγὴς a lui Ptolemeu; aci locuia legioana XIII Trans-Drubeta, la dreapta căiei romane care duce la *Pontes*, acolo unde astăzi se află Driviţa şi unde s-a găsit tabla lui Traian. Mannert din greşeală o pune aproape de Craiova, acolo unde se afla *Amutrium*.

După toţi geografii, *Egeta* era Berza-Palanca de astăzi, pe malul drept al Dunărei; între aceste două din urmă poziţii se află drumul lui Traian pe malul Dunărei, unde s-a găsit inscripţia în stîncă, şi acolo a trecut Dunărea oştirea romană.

Între aceste două poziţii, Drubetis şi Egeta, se vede, pe Peutinger, podul de zid al lui Traian; peste rîu de satul Ogradina se vede foarte bine pe malul drept al Dunărei calea romană tăiată în piatră. În stîncă se vede o inscripţie încuadrată între doi genii şi doi delfini, pe care se poate citi şi acum inscripţia:

IMP. CAESAR. DIVI. NERVAE. F.
NERVA. TRAIANVS. AVG. GER.
PON. MAX. T...P...
.............M...............
....
....

pe care d-ul Laurianu a complectat-o astfel:

„Imperator Caesar Divi Nervae filius Nerva Traianus Augustus Germanicus Pontifex Maximus Tribunitia potestate...“ *
Drumul acesta se poate foarte bine urmări şi pe malul stîng al Dunărei, pînă la Cerna, şi el se prelungeşte pe malul acestui rîu la *Missionis Tibisci* şi la *Sarmis*.
Podul cel zidit de Traian era acolo unde se văd şi astăzi pilele în apă, după Peutinger între Drubetis şi Egeta, după Odiporicon al lui Antonie între Egeta şi Clevora de Misia şi Aquae de Dacia.
Pe tabela peutingeriană se mai vede o trecere între Arcidava şi Leterata la XII mii de paşi sau 2 1/2 kilometri de fiecare; dar acolo trebuie să fi fost podul care s-a zidit în urma podului lui Traian; iar acel mare făcut de Apolodor era între Egeta şi Drubetis, aproape de Turnu-Severin.
De amîndouă părţile Dunărei, la capetele podului erau fortăreţele *Zeugma* sau *Pontes* în Misia, şi *Theodora* în Dacia. Aceste două cetăţi s-au derăpănat de inundaţiile Dunărei şi s-au rezidit, Pontes de Adrian şi Antonin, Theodora de August, sau mai bine de Justinian, care i-a dat numele surorei sale.
Unii autori, dintre care şi Procopiu, au crezut că Pontes este alt oraş decît Zeugma, dar însemnarea este aceeaşi şi sunt un singur şi acelaşi stabiliment. Alţii au crezut că Zeugma este în Transilvania, unde se află oraşul Mühlenbach; dar nu este de mirare că lîngă podul Mureşului care ducea la Apula să fi fost un stabiliment cu acest nume, precum avem astăzi mai multe sate cu numele de Podeni. Pe multe carte de geografie veche se vede un Zeugma lîngă Mühlenbach. Meletius pune Zeugma pe Dunăre împotriva de Sistov, unde este astăzi Zimnicea; trebuie să se apere cineva de a se raporta la asemănarea numirilor.
Lîngă Zeugma erau încă două poziţii cunoscute, *Agnonae* şi *Ducepratus*; dar nu se pot preciza, fiindcă pre toată acea linie sunt o mulţime de ruine romane.
Lîngă oraşul Cerneţi pe Topolniţa era poziţia *Zane*.
Ruinele care se găsesc la Orşova veche, Alt-Orsova, sunt privite de d-nu Laurianu ca vechea *Zernes*, de care

* A.T. Laurian traduce această inscripţie astfel: „Imperatoriul Cesare fiiul divului Nerva Traian Augustu Germanicu, Marele Pontifice, decorat cu potestatea de tribun...“ (*Istriana*, în *Magazin istoric pentru Dacia*, 1846, tom. II, p. 122).

vorbeşte jurisconsultul Ulpian, *Tierna* lui Peutinger sau *Dierna* lui Ptolemeu; fără îndoială Cerna vine de la Tierna.[52]

D-l Laurianu crede că Pontes şi Zernes sunt fondate de coloniile lui Aurelian. Inscripţia găsită la Mehadia pomeneşte de legioana V staţionată [la] Tierna — *„expraefectus legionis V Tiernensis"**. Asemenea şi tabelele de ceară pomenesc de un Iupiter Cerneni: *„Artemidorus Apollonii Magister Collegii Iovis Cerneni"***.

Aci erau valuri de pămînt din timpii romanilor sau ai dacilor, care au slujit la 1695, sub Carol VI, principelui Eugen în bătălia cu sultan Mustafa.

Aproape de rămăşiţele podului lui Traian se află rămăşiţele unui fort ce se numeşte şi astăzi *Turnu-Severin*. Autorii unguri au pretins că provin din rămăşiţele oraşului *Zereni* pe care românii, din latinomanie, l-ar fi schimbat în *Severin*, dar eroarea acestei asertiuni este lesne de cunoscut, căci nu are cineva decît să cerceteze natura construcţiei, ca să vază că este zidire romană, cu toate că ce mai este de zis?[53] de vreme ce s-au găsit inscripţii romane, dintre care una care se află transportată la Vidin. Alta se află în muzeul lui Mihalache Ghica[54]. D-l Laurianu a complectat-o în chipul următor:

D.M.	Diis Manibus
C. VAL. VICT...	Caius Valerius Victo-
RINVS. VET...	rinus Veteranus
LEG. V. MC.	Legionis V Macedonicae
EX. BF. TRIB.	ex beneficio tribuni.
VIX. AN. LV.	Vixit annis LV.
C. VAL. MERCV	Cajus Valerius Mercu-
RIALIS. GENE	rialis gene-
RI. SVO. ET AV	ro suo et Au-
RELIA. CALLI	relia Calli-
ROE. CONI. BM.	rhoe conjugi benemerenti
POS-VER.	posuerunt***.

* Fost prefect al legiunii V tierniene.

** Artemidorus al lui Apollonius magistru al colegiului lui Iupiter Cernenianul.

*** „Sîntei umbre a lui Caiu Valeriu Victorinu veteran al Legiunii V Macedonice din binefacerea tribunului, care a trăit cincizeci şi cinci de ani, puseră acest monument Caiu Valeriu Mercurial socrul ginerului său şi Aurelia Calliroe soţia bărbatului său celui plin de merite" (Laurian, *op. cit.*, p. 190).

Unii au crezut că orașul lui Sever era *Acmonia* pe Niger. Sever la întoarcerea sa din Persia a dat numele său locului unde a trecut Dunărea la 222 d.C., zidind un turn.

D-l Bolliac pretinde că Turnu-Severin a fost zidit de Severinus, guvernor al Moesiei subt împăratul Filip[55].

Mai sus se află aproape de satul Cloșani *Baia de Aramă*; pare că această mină de aramă, de cositor și de plumb să fi fost exploatată încă în timpii romanilor.

Înaintînd pe valea Cernei găsim împrejurul Mehadiei o mulțime de rămășițe antice; acolo era *Ad Media*, lîngă *Aquae Sacrae* sau *Fontes Herculi*, vestite sub Adrian, precum se dovedește din mulțimea inscripțiilor care s-au găsit la locul care se numește și astăzi *Băile lui Hercul*.

Andreas Hamilton, care a săpat la Mehadia și primprejur din ordinul lui Carol VI, a trimis o mulțime de inscripții la biblioteca imperială de la Viena. Aceste inscripții se găsesc în frumoasa carte a lui Seibert. Într-una dintr-acele inscripții numele Daciei se află la plural:

HERCVLI SANC
TO SIMONIVS
IVLIANVS. V.C. (*vir consularis*)
PRAESES. DA
CIARVM*

Hercul era zeul familiei Ulpiane; lui îi da Traian mai multă cinstire după Joe. O altă inscripție poartă:

HERCVLI
ET
VENERI
MERCVRIVS
PRo salute
CVM SVIS.**

Cele mai multe inscripții găsite acolo poartă laude lui Hercul, pentru însănătoșire.

---

*„Lui Ercule cel sînt puse acest monument Simoniu Iulianu Consulariu prezident al dacilor" (Laurian, *op. cit.*, p. 125).

** „Lui Ercule și Vinerii puse acest monument Mercuriu pentru sănătate cu ai săi" (*ibid.*, p. 124).

Pe casa sfatului din Mehadia este o cărămidă pe care există inscripţia:

LEG. III. H.

care însemnează *Legioana III Hispanica.*

O inscripţie însemnată pe care d-nu Laurian a complectat-o şi care s-a găsit tot acolo, zice:

.... GENIO	*Herculi* genio
................NTI. VS	*loci et fon*ti*b*us
.... CALPV	*calidis* calpu*rnius*
.... IANVS	*Iul*ianus *vir consularis*
.... LEG. V. MC.	*legatus* leg*ionis* V M*acedonicae*
................GIR PR	*legatus Augusti pro*praetor
.... E	*Provinciae Moesiae*
.... S	*Votum libens solvit**.

Tot aici s-a găsit o inscripţie care vorbeşte de legioana ce era aşăzată la Tierna, pe care d-nu Laurian a transcris-o:

HERCVLI. AVG. VALER. M. FELIX. RVFI SATVRNINI. G.P.P. T.P. EXPR. L.V. STATIONIS TIERNEN. IIII ID. ANNO. XI. BARBATO. ET. REGVLO. COS. EX VOTO POSTVIT	Herculi Augusto Valerius Maximus Felix Rufinus Saturnini gener praefectus provinciae Tribuni titulo expraefectus legionis V stationis Tirnensis quarto idus Ianuarius Barbato et Regulo Consulibus Ex voto posuit**.

Daca din valea Cernei vom trece într-aceea a Temeşului pe la locurile ce am descris, Praetoria, Masclianis şi Tibis-

* „Lui Ercule geniului locului şi fîntînilor calde puse acest monument Calpurniu Julianu Consulariu, legatul Legiuni V Macedonice, legatul Augustului, propretoriul provinciei Mesia, spre împlinirea votului făcut de bunăvoie“ (Laurian, *op. cit.*, p. 123).

** „Lui Ercule August puse acest monument Valeriu Maxim Felice Rufinu ginerile lui Saturninu, prefectul Provinţei cu titlul de tribun, fostul prefect al Legiunii a cincea din staţiunea Tierna, în patru Ide ale lui Ianuariu (10 zile) sub consulatul lui Barbatu şi al lui Regulu, spre împlinirea votului“ (*ibid.*, p. 120).

cus, şi d-aci pe urmă în valea Streii găsim *Porţile de Fier*, între munţii Ulpius, Mica şi Tabae; sub aceşti munţi trebuie să fi fost poziţia *Tapae* sau *Tabae*, unde s-a petrecut bătălia dacilor cu romanii şi unde a căzut rănit Vizias, locotenetul lui Decebal, şi a scăpat prefăcîndu-se că era mort.

Chiar la Porţile de Fier trebuia să fie *Stenae*, între munţii Stubeia şi Vîrful-Pietrei, poziţie prin care trebuiră să treacă romanii, ca să ajungă la Sarmisegetusa.

De aci, pe Streia, urmărim pe romani pînă în capitala lui Decebal; ea era pe rîul Sargentia sau Streia, aproape de *Varheli*, acolo unde astăzi se află satul *Gradisca*. Marmurile găsite acolo o intitulă capitala Daciei; în timpul lui Gordian purta numele de Metropolis.

După Seibert, acest oraş era de lemn şi s-a ars la luarea sa de Marcu Scarianu. Seibert, întemeiat pe inscripţia găsită la Varheli:

COL. VLP. TRAIAN. AVGUSTA. DAC. SARAMIS*.

o pune în locul unde este acest oraş. Asemenea şi Fotino, sprijinindu-se pe Dion Cassiu, o pune şi el la Varheli, fiindcă era aproape de muntele Ulpius, Vîrful-Pietrei de astăzi. Dar Katancsish şi d-nu Laurianu, care au studiat mai bine această chestie, o pun la Grădisca, unde se găsesc urme de drum roman ducînd de o parte spre Porţile de Fier, şi de cealaltă spre Karlsburg, *Apula*, unde tinde şi drumul de la *Antina* sau *Reşca*. Acest drum se poate foarte bine urmări între Varheli şi Haţeg.

Acest oraş a fost întemeiat de Sarmis, craiul tribalilor, cînd s-a izgonit de Alexandru după malul drept al Dunărei; se vede însă a fi existat sub o altă numire înainte de expediţia lui Xerxes. Sarmisegetusa se înţelege că însemnează Sarmis al geţilor şi Sargentia pare a nu fi decît o abreviaţie a numelui oraşului. Acest oraş nu a fost cea mai veche, nici singura capitală a dacilor, dar a fost cea după urmă.

---

* Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa.

Legenda *Babei Dochia*, care se rapoartă la muntele Ceahlău, precum și locul unde locuia Zamolx, muntele Cocaion, la izvoarele Bistriței și Moldovei, dovedesc că acolo era un centru de populație și poate locul de munte unde s-au așăzat geții îndată după trecerea lor în Dacia.

Dacii sau daco-geții, cînd uniți sub un singur șef, precum erau Cotyson, Berebista și Decebal, cînd despărțiți sub mai mulți, aliați sau dezbinați între dînșii, precum au fost sub Rholu, Zyrax și Dapyx, au avut mai multe capitale de care vom vorbi cînd vom ajunge la poziția geografică a fiecăria din ele; astfel sunt: *Hotinul*, care a fost capitala lui Cotyson; *Eli* sau Ἧλι, unde Dromichete a ținut pe Lisimah prizonier; *Genucla*, care pare a fi fost capitala lui Zyrax; dar din toate orașele gete cel mai vechi se crede a fi *Ratiaria*.

Numele Sarmisegetusa s-a schimbat în acela de *Ulpia Traiana*, oraș rădicat de Traian pe ruinile capitalei lui Decebal. Lîngă Varheli s-a găsit o coloană pe care este săpată o inscripție de laudă zeilor pentru găsirea comorilor lui Decebal, care s-au denunțat romanilor de secretarul lui.

Decebal, după căderea capitalei lui, nemaiputînd să sufere viața și ca să nu cază în mînele romanilor, s-a înveninat, dar tot capul lui nu s-a putut scuti d-a sluji de trofeu la Roma.

Puțin departe de Ulpia Traiana, pe tabela lui Peutinger, la 15.000 de pași (12 kil.) era *Pons Augusta*; acest loc nu putea fi decît aproape de punctul unde drumul lui Traian spre Apula trece pe malul drept al Streii. Marcellin pune Pons Augusta la satul Măgura, fiindcă a găsit acolo rămășițe romane; dar crez că acest loc trebuia să se afle pe linia drumului, și Măgura este în lături; acolo trebuie să fi fost vechea *Petris*.

Katancsish pune la *Debrița* lîngă Szaszvaros poziția numită *Stenae*. Această părere se potrivește cu poziția locului, fiindcă este strîmtoare între munți, aproape de îmbocătura Streii; d'Anville o pune la *Orlat*.

La Szaszvaros d'Anville pune *Sermihera* sau *Gemisera*, pe care Mannert o pune chiar la Mühlenbach; este negreșit *Germissera*, de care se pomenește în inscripția găsită la termile Varadinului: „MOENIA GERMISARAE". E de crezut să fi fost aproape de Szaszvaros pe deal, în locul unde Mannert a găsit rămășițe de antichități romane.

Între Szaszvaros și Mureș, 4 kil. de la oraș, unde Mannert a găsit și alte ruine, se vede a fi fost *Vutas*; unii autori a pus între Vutas și Apulum *Zeugina*; negreșit că la trecerea Mureșului a trebuit să fie un pod.

Apulum, de care vorbește Ptolemeu, pare a fi *Alba Carolina*, *Karlsburgul* de astăzi, în Transilvania, pe malul drept al Mureșului, unde s-a găsit inscripția pe care era însemnat: „APVLENSIS. VI.". Mannert voiește să-l puie la Făgăraș pe Olt; dar atît inscripția găsită la Karlsburg, cît și urmele de cale romană și tabela lui Peutinger, toate se unesc a încredința că Apulum era în locul unde e Karlsburgul; aci calea romană ce urmărim de la Egeta se desparte în două ramuri; după tabela lui Peutinger, una merge spre *Aquae* și cealaltă spre *Napoca*.

Lăsînd aceste două linii și urmînd valea Mureșului, la 7 kil. de la Karlsburg, pe malurile rîului d-a dreapta și d-a stînga, se găsesc rămășițe romane, care sunt *Blandiana* și *Brucla*. D'Anville pune Blandiana pe malul stîng, la gura apei Mühlenbach; Mannert pune Brucla la gura Cohelului, unde a găsit rămășițe romane, iar Katancsish o pune la Enyad, pe malul drept al Mureșului, unde era *Egedius* sau *Egetius* din hartele vechi.

La gura Nyaradei, unde ea se aruncă în Mureș, se afla *Poga*, pe malul drept al Nyaradei și pe cel stîng al Mureșului ca la 3 km de Maroș Vașarhely.

Mai sus spre Saron-Bezker, pe malul drept al Mureșului, era *Obtatiana*.

Largiana sau *Cargiana* era lîngă Szasz-Regem, pe malul drept, și la Remețel, pe malul stîng, era *Custi*.

Unii autori, confundînd Custi cu Augusta, o pun spre Dunăre, 24 de ore de Galați și ar fi *Romanu* sau *Iana*. Împăratul Claudiu, dupe zisa lui Bissing, ar fi adus la Custi o colonie și a așezat-o dincolo de Seret, ca să menție pe germani; iar după d'Anville și Ptolemeu această colonie a fost așăzată de Traian.

Aci se isprăvesc așezămintele romane pe valea Mureșului[56].

De vom porni acum de la rîul Szamos, urcîndu-ne pe cursul lui și urmărind ruinele romane pînă în valea Maroșului la Karlsburg sau Apulum, găsim întîi *Napoca*, care după unii geografi era în locul unde este astăzi Vuzas, la

nord de Klausenburg; dar acolo este *Pussati*, iar Napoca era mai sus, aproape de Szamos-Ujvar, unde o pune Ptolemeu şi d'Anville şi unde s-au găsit inscripţii menţionînd despre colonia Napoca; alţii au pus-o la confluentul Nyaradei, unde era *Poga*. Fotino, confundînd satul Bouzaş cu oraşul Buzău, a pus Napoca la Buzău.

Aproape de Klausenburg, la izvoarele termali ale Szamoşului, s-au găsit construcţii romane; acolo era negreşit *Aquae*, stabiliment de terme. Marcellin pune *Ad Aquas* în valea Hezugului, şi Mannert chiar la Haţeg.

Klausenburgul de astăzi se vede a fi fost *Alba-Iulia*, zidită de Marcu Aureliu, carele i-a dat numele mamei sale. Geografii diferă în opinii asupra acestui oraş, pe care unii îl pun la Szaszvaros, alţii la Klausenburg şi alţii la Gyula, pentru asemănarea numelui cu *Iulia*. Titlul de *Alba* a făcut pe unii să crează că era la Akkerman; alţii iar a pus-o între Karlsburg şi Klausenburg, unde s-a găsit inscripţia purtînd numele coloniei Apulensis; alţii au pus Apulum la Karlsburg, zicînd că Apulum s-a rezidit de Gyula, de unde zice că vine numele de Alba-Iulia, Gyula Fejervar; cu o citadelă zidită sub Carol VI de prinţul Eugenie, care i-a dat numele de Alba Carolina sau Karoly Fejervar, ungureşte, şi Karlsburg, nemţeşte.

Mergînd tot spre Mureş găsim *Salinae* lîngă *Torda* de astăzi; se înţelege că asupra unui asemenea nume trebuie să fie părerile împărţite. Lazius pune o *Salinae* la izvoarele Temeşului, unde Celecerius a găsit cărămizi purtînd tiparul a V legioanei Macedonice, dar Odiporiconul lui Antoniu ne arată această legioană staţionată în Moesia de jos, spre *Oesco* al tribalilor, unde este Blide sau Buden. Se poate foarte bine că o legioană de la Dunăre să se fi întins spre munte, dar ţiind socoteală de drumul ce trebuie să fi urmat o colonie staţionată pe Oesco, înaintînd în Dacia, este puţin probabil să se fi aşăzat la izvoarele Temeşului sau la Torda şi am crede mai lesne că Celecerius să fi citit rău numărul legioanei tipărit în cărămida găsită de dînsul. Legioana V de la Oesco trebuie să fi urmat, intrînd în Dacia, valea Oltului şi se poate foarte bine ca Salinae să fi fost aproape de Ocnele Mari, daca nu chiar acolo.

La Abrud s-au găsit cărămizi cu tiparul AVRARIA; aceasta a făcut să crează unii geografi că acolo era *Auraria*;

dar după Ptolemeu, Auraria era în locul unde se găseşte astăzi Zalatne. Alţii pun Auraria lîngă Salinae la Torda; dar ceea ce este mai probabil e că se vede a fi fost două sau trei *Auraria*, după numărul locurilor unde se exploata aurul, şi din toate cea mai însemnată pare a fi fost Abrudul.

Patruisa sau *Patavissa* cred unii că era în locul unde este astăzi *Petroşani* şi unde se văd valuri de pămînt. D'Anville o pune lîngă Carasonfalva, unde Mannert pune Brucla; Katancsish o pune la Szaszváros; Ptolemeu o numeşte *Patroisa*. Aci cred unii că era *Patavicensium* din coloana milliarie a lui Traian, căci Ptolemeu zice că era lîngă Salinae, şi pe aceasta întemeindu-se Solerius, a pus-o la Abrud-Bánya; dar se vede că Patavissa era *Petau* de astăzi.

Marcodava era şapte mii paşi, 1/2 kil. de la Apulum, după tabela lui Peutinger.

De vom lua acum valea Cohelului, din gura Mureşului, găsim şi aci o linie de stabilimente romane. La 10.000 de-paşi, 2 kil. de *Noesen* este *Neutidava*, pe care unii au confundat-o cu *Sandava* care se află în drumul dintre Hermannstadt şi Klausenburg. Alţii au pus-o la Suceava, şi alţii pe Naparis (Ialomiţa); dar ea este în susul Cohelului.

La Megiaş sau Megesvar este *Pirous*.

De ne vom coborî pe Maroş, de unde am trecut la gura Streii în Maroş, pînă la gura unde dă în Tisa, în locul unde este *Aradul*, găsim *Fines*, cetate romană despre iasugi; *Zurubara* lîngă Temesvar, şi la gură *Sigidava*.

Întorcîndu-ne la *Pontes*, unde era podul cel mare al lui Traian, ca să urmărim drumul romanilor, trecînd în sus spre Strehaia, era *Frateria*, şi la gura Motrului era *Amutria*, în locul unde este Recari, după cum crede d-l Laurianu, şi aceasta se potriveşte destul cu Peutinger şi cu Ptolemeu; deosebit de aceasta, numele rîului vine de coroborează această părere, căci Amutrium este o abreviaţie a zicerei *Ad Mutrium* (lîngă Motru); pe urmă este *Rausidava* lîngă gîrla unde se află acum Romaneşti şi unde se găsesc încă rămăşiţe de un campament roman.

Pe malul stîng al Tesluiului, lîngă gura acestei gîrle, la o milă n.v. de Caracal, se afla *Antina*, pe care unii autori o numesc şi *Antonina*; acolo banul Mihalache Ghica a făcut săpături, dar aceste cercări conduse fără sistem n-au

nici o altă descoperire, afară numai de un număr de medalii romane.

Romanii aveau la Antina o fonderie de argint, ale cării urme s-au găsit. Mulţi au pretins că Antina era o abreviaţie a numelui Antonina, dar numele acesta vine de la *antes*, populaţie slavă, hună, care locuia pe Meotis şi căria împăratul Iustinian i-a dat voie să se aşeze acolo, deşi Procopiu zice că această colonie era aşăzată în Dacia în faţă de Nicopoli.

Arcina era în locul unde se aflã acum *Craiova*.

Pornind de la *Regianum*, care este în faţă de gura Jiiului, şi urmînd pe malul drept, găsim *Eryma Oescus*, *Palatiolum*, *Lapidaria*, *Lucernaria* — *Burgus* şi *Utus* sau *Vitus*, oraşe care se aflau pe lîngă confluientele rîurilor Oescu sau Iscrul actual, Utus, Asimus sau Osmul. De aci pe malul stîng, la Celei, era *Sigibida*, pe care Procopiu o pune în faţă de Palatiolum. D-l Laurianu care a cercetat rămăşiţele şi le-a urmărit pe o lungime de 600 de paşi şi pe o lărgime de 500, a găsit cărămizi în care era tipărite literele: D. A. R. P. pe dos.

Cînd apa este scăzută, se pot vedea pilele podului zidit de Constandin pe Dunăre şi pe care unii istorici l-au confundat cu podul lui Traian[57].

Aproape de Celei, la Gros-de-Pod, se găsesc ruine; acolo s-au găsit plăcile de aramă *Honesta missiunis* şi un mare număr de monede cu efigia lui Constandin, Constantie, Iulian[58] şi Iovin.

De aci se poate foarte bine urmări drumul roman care ducea la Antina.

Cîmpul Caracalului este presărat de rămăşiţe romane; la *Caracal* era oraşul *Buridava*, pe care Katancsish îl pune la Rubra. Mare parte din materialurile cu care este zidit Caracalul provine din construcţii antice şi mai cu seamă de la Reşca. Biserica Sf. Mihail, care este zidită de Matei-vodă Basarab, pînă la o înălţime este tot de cărămidă romană. D-nul Laurianu a publicat inscripţiile adunate de unii din particularii dintr-acel oraş; s-au găsit şi multe bucăţi de sculptură, precum cinci capitele coloane, o piatră sepulcrală cu inscripţie, o architravă, un fragment de statuă a Dianei; dar toate aceste obiecte provin de la Reşca.

Împăratul Caracalla, biruind pe goţi lîngă Buridava, a schimbat numele acestui oraş, dîndu-i numele său.

La satul *Sloveni*, pe malul Jiiului, se văd foarte bine rămăşiţele unei cetăţi vechi a căria laturi trebuie să fi fost ca de 200 de metri; acolo s-a găsit în pămînt şi un templu; acolo trebuie să fi fost *Castris Novis*, unde Marcellin ne spune că Traian a dat bătălie cu Decebal. Unii cred că Castris Novis era mai sus, lîngă Farcaş. La Sloveni se vede foarte bine, între sat şi Olt, drumul roman care vine de la Celei; *Rusidava* trebuie să fi fost la *Almăşeşti* lîngă Rîmnicul-Vîlcei.

La *Cozia* trebuie să fi fost *Castra Traiani*. D'Anville o pune la Rîmnic, chiar acolo unde se văd rămăşiţe de antichităţi la Cetăţuie. Mannert, după Ptolemeu, o pune la *Praetoria Augusta*, şi Marcellin lîngă apa Sibiiu, la Heltau, pe muntele St. Michel.

Sergidava, după Seibert, era dasupra oraşului Rîmnic, în insula Oltului, acolo unde s-a găsit inscripţia în care se pomeneşte de comuna *Sergidavensis*.

Palendova se vede a fi *Piteştii* de astăzi.

Mai sus de Cozia era *Pons Alutae*, lîngă *Podeni*, unde se vede că drumul roman după malul drept trece pe malul stîng. Unii au crezut că *Pons Alutae* era Strassburg. D. Kogălniceanu, vorbind de priimirea ebreilor în Dacia de Decebal, 70 de ani d.C., sub Titu, atribuie acestei emigraţiuni numele satului Tălmaci de lîngă Turnu-Roşu, zicînd că vine de la Talmud; este mai raţional a crede că este un nume slav (*tălmaci* însemnează în limba slavă *traducător*), căci Talmudul nu s-a făcut decît în secolul al II-lea d. Chr.

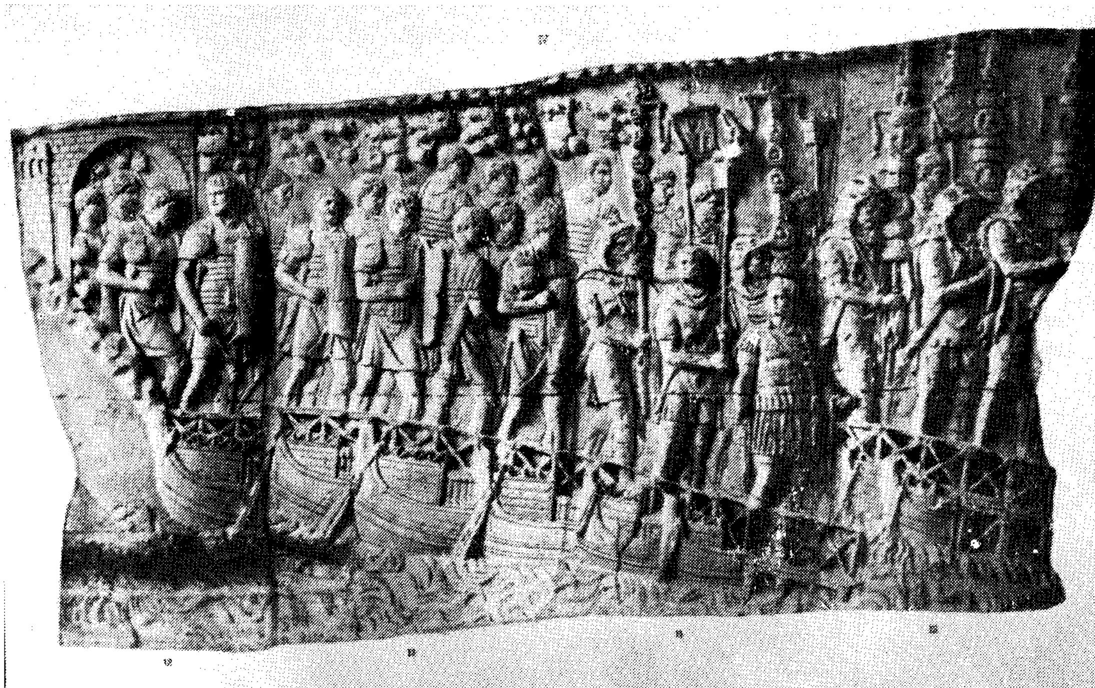
Între Pons Alutae şi Rutela sau Turnu-Roşu de astăzi, la strîmtoare, trebuie să fi fost *Stenae* sau *Porta Traiana*.

Arutela sau *Ad Rutela* era fără îndoială *Turnu-Roşu*, acolo unde Traian a trecut, venind de la Nicopolis.

La *Cîmpulung* era *Romula*; dar se vede că mai multe oraşe purtau acest nume, căci vedem şi astăzi oraşele şi satele Roman în Moldova, Romaneşti etc.

Între Pons Alutae şi Romula era *Acidava*; chiar pe harta peutingeriană se văd două localităţi purtînd acest nume.

Ruconium. Fotino îl pune la Rîureni prin analogie de numire, dar Lazius îl pune în Transilvania, la Szász-Regem.

Basorelief de pe Columna lui Traian.

Domnului Ion Ghica autorului Convorbirilor economice

Xenopol

STUDII ECONOMICE

DE

A. D. Xenopol

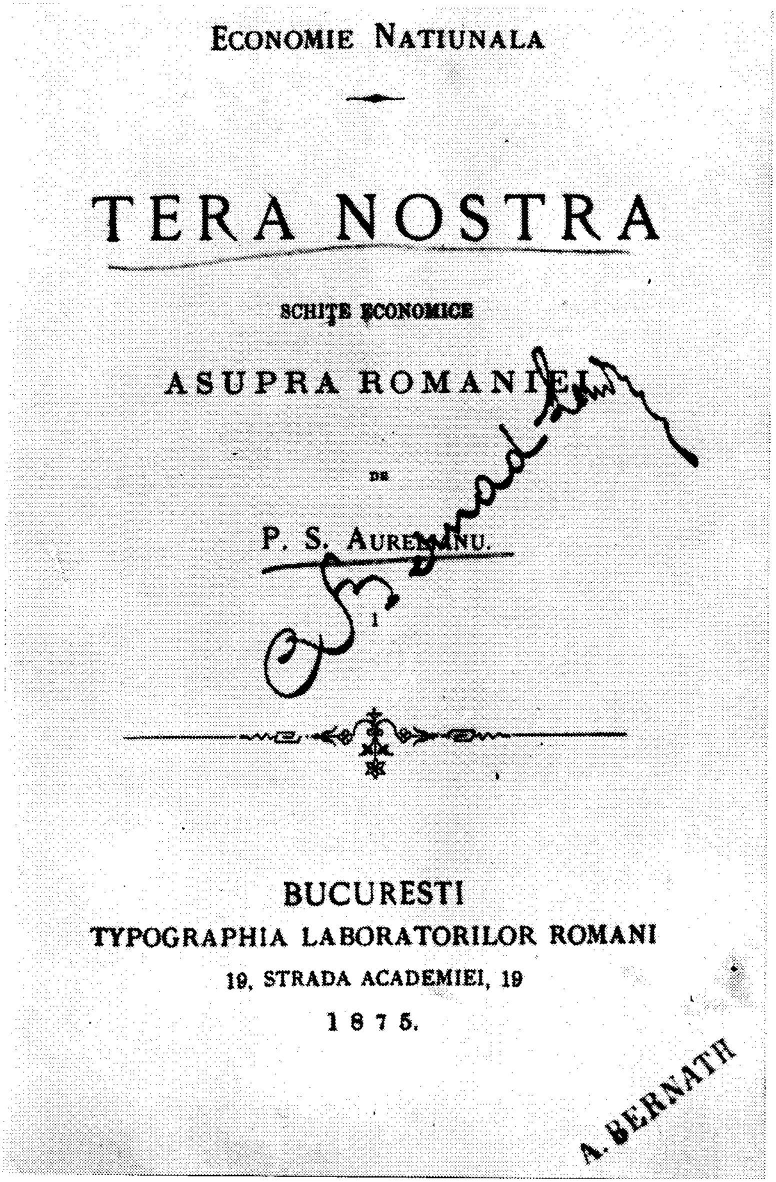
Doctor in drept și in filosofie.

IAȘI

TIPOGRAFIA „STEAUA ROMÂNIEI“.

1879.

Studii economice de A. D. Xenopol.

ECONOMIE NATIUNALA

TERA NOSTRA

SCHIȚE ECONOMICE

ASUPRA ROMANIEI

DE

P. S. AURELIANU.

I

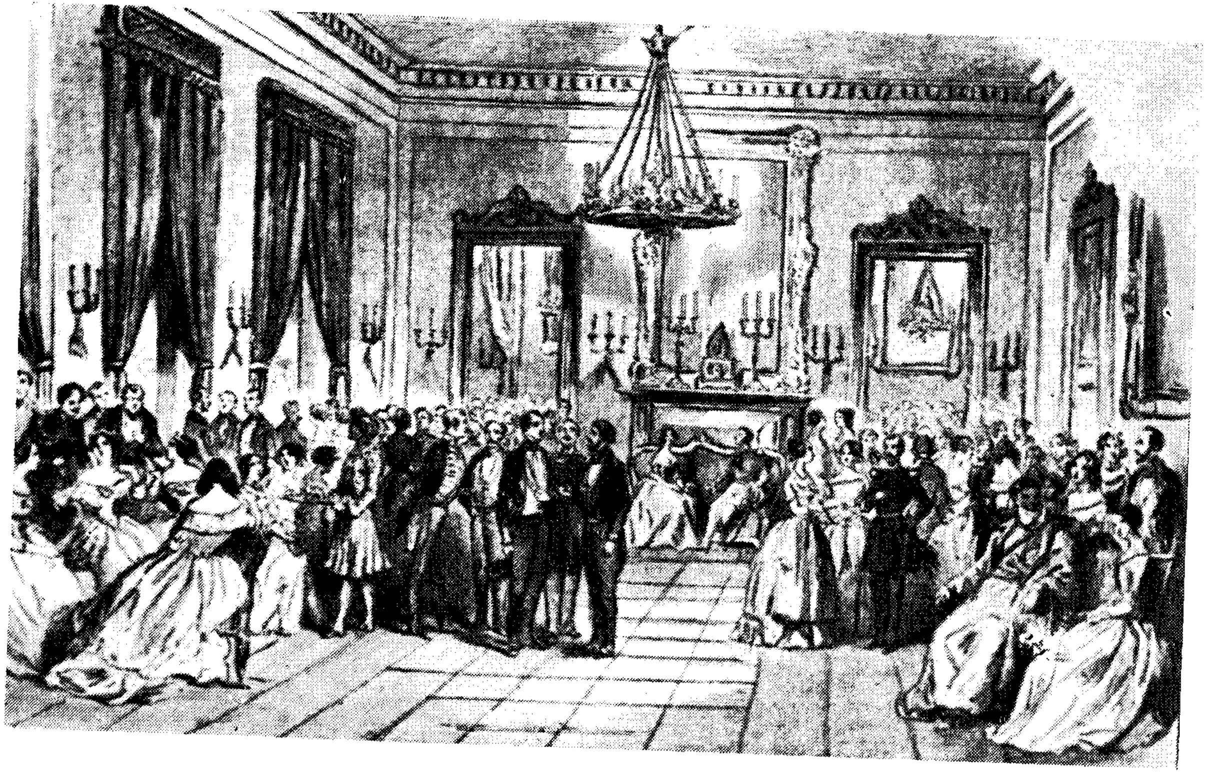
BUCURESTI

TYPOGRAPHIA LABORATORILOR ROMANI

19, STRADA ACADEMIEI, 19

1875.

Țara noastră de P. S. Aurelian.

Recepție la palatul *domnesc* în 1843.

Ponte Vetere, după Marcellin, era de la Schelimberg lîngă Hermannstadt.

Zuridava era pe apa Sebeş lîngă Mühlenbach.

Sebenia era negreşit *Sibiiul* de astăzi; este însemnat pe tabela lui Peutinger, lîngă Acidava, şi aceasta ne confirmă mai mult că Acidava era aproape de Pons Alutae.

Cedonia sau *Comidava* lui Ptolemeu, *Zreda* a geţilor era la Reismark; iar d'Anville din greşeală o pune la Sibiiu.

Aceste două drumuri ce au urmat, unul pe valea Cernei şi cellalt pe valea Oltului, pornind amîndouă de la Dunăre din Moesia, dau amîndouă în valea Maroşului, unde era capitala lui Traian şi au servit la conchista Daciei.

Daca ne vom întoarce iarăşi la Dunăre în faţă de Nicopol, la *Anasamum*, *Asimus* din Peutinger, găsim pe malul stîng *Turnu-Măgurele* unde era, după cum ne spune Procopiu, *Turris Constantini*, unde zice că Iustinian stabilise pe anti; acolo d-l Mavros a regăsit inscripţia de care am vorbit la pagina 299 şi care dă o dovadă netăgăduită de împărţeala Daciei în *Inferioară* şi *Superioară*.

Urmînd de la Turnu-Măgurele, drumul se vede că se despărţea în două: o ramură mergînd spre Reşca şi cealaltă pe *Troian*, cum îl numesc hărţile de hotărnicie, trece pe din sus de Ruşii de Vede, la Secara, porneşte paralel cu Dunărea spre Marea Neagră, pe movili pînă la lacul Sassik, aproape de Akkerman, unde acest drum, sub numire de *Valul Traian*, servă, după tractatul de la Paris, de linie despărţitoare între Basarabia întoarsă Moldovei şi aceea rămasă Rusiei, de la acest lac pînă la Cagul. Pe direcţia paralelă Dunărei, în faţă cu Zimnicea sau *Dimum*, *Contradimum* sau *Quintodimum* lui Procopiu, era *Frateria*, la *Petroşani*, unde d. Laurianu a găsit cărămizi cu tiparul LEG. ITAL.; dar, după Odiporicon, Legioana Italică staţiona la Novae. Se vede că ea se întindea de o parte şi de altă a Dunărei şi că erau două locuri cu numele de *Frateria*, fiindcă Ptolemeu pe una o determină foarte bine pe acolo unde este astăzi Strehaia.

Mai spre nord era *Tiriscon* sau *Taros* sau *Terovis*, care, după părerea lui Lazius era unde este acum Tîrgoviştea; iar alţii pun într-acest loc *Phelenia* şi alţii *Triphilous*.

Thyanus se vede a fi fost în locul unde se află orașul *Bucureşti**.

D-l Laurianu crede că Sistovul nu este decît corupţia a zicerei *Sixto-dimum*, şi aceasta bazat pe argumentul că de vreme ce era un *Quinto-dimum* trebuie să fi fost un *Sexto-dimum*, iar geografii germani cred că Sistov este o simplă alteraţie a zicerei *Fischhof* (oraşul peştelui) fiindcă este un loc înlesnitor pentru comerţul peştelui.

Pe Ialomiţa, în locul unde este *Urziceni*, pare a fi fost *Zuridava*.

Anium era pe lîngă Brăila; *Dinogegia*, *Gertina*, *Triglina* sau *Tergina* erau lîngă Galaţi. D-l Laurianu pune *Dinogegia* la gura Seretului, aşezînd pe malul cellalt *Contra-dinogegia*.

Tomi sau *Pontica*, unde a fost exilat Ovid, era în locul unde este Kiustenge, iar nu la Varna, unde voieşte d-l Vretas a o pune. Slavii a mai dat numele de Ovidiopol oraşului care este în faţa Akkermanului pe malul stîng al Dnistrului.

Ophiussa este *Tighina* de astăzi sau *Tiraspol*.

Caput Bovis, de care vorbeşte Procopiu, pare a fi fost în delta Dunărei, mai jos de Galaţi, unde Cantemir zice că s-a găsit inscripţia: „*Imp. Caesaris. div. filio. Nervae Traiani. Augusto. Germ. Dacico, pot. max. VII. P.P. Calpurnio. Pub. Marco. C. Aurelio. Rufo*"**.

Pe Dunăre vedem că era *Genucla*, oraş însemnat dinaintea căruia unul din şefii daci, Dapyx căzut apărîndu-l împotriva romanilor; acest oraş era al lui Zyrax, un alt şef al dacilor. Se vede a fi fost în locul unde la 1693, în timpul lui Duca-vodă, s-a găsit o coloană şi inscripţii romane.

Pe aproape de Genucla trebuie să fi fost *Cavarna* şi *Veterana*, pe lîngă Chilia. Iar peştera *Cariana*, în care s-au

---

* Sulzer, Uckert şi alţii pun într-acest loc oraşul Pinam (*n.a.*).

** Ion Ghica preia cu greşeli inscripţia de la A.T. Laurian, care o dă astfel: „IMP. CAESAR. DIVI. NERVAE. F. NERVA. TRAIANVS. AVG. GER. PON MAX T— —P— — — — —", o transcrie: „Imperator Caesar Divi Nervae filius Nerva Traianus Augustus Germanicus Pontifex Maximus Tribunicia potestate" şi o traduce: „Imperatoriul Cesare fiiul Divului Nerva. Nerva Traian Augustus Germanicu, Marele Pontifice, decorat cu potestatea de tribun— —." (*op. cit.*, p. 121—122).

închis dacii cu bogăţiile lor, Κείρην, cum o numeau grecii, trebuie să fi fost pe malul drept al Dunărei, unde, în formaţii de calcar, poate să fi fost peştere; acolo ne spune mitologia că s-au refugiat Titanii, cînd au fost biruiţi de zei.

Istropolis era în locul unde este *Akkermanul*, oraş zidit de Milesii după răscoala lui Histieu.

Iassi sau *M. Dacorum Iassiorum (Municipium* sau *Militum)* era *Iaşii* de astăzi; acest nume le venea, după cum este probabil, de la iasygii care locuiau aproape.

Augusta era lîngă Roman în Moldova; alţi autori o confundă cu *Praetoria Augusta*, care era pe Olt. Bissing zice că împăratul Claudiu, dupe ce a biruit pe goti, ar fi adus o colonie romană, pe care a aşezat-o dincolo, ca să oprească incursiile acestor barbari. După Ptolemeu şi d'Anville, această colonie pare a fi fost stabilită chiar de Traian. Antichităţile ce se găsesc la Suceava, unde era *Marcodava*, şi la gura Setului, unde era *Palloda*, dovedesc că această colonie era aşăzată pe Seret.

Pe Prut găsim întîi oraşul *Hotinu*, care negreşit a fost una din capitalele dacilor, precum ne arată d-nul Kogălniceanul că ar fi fost zidit de Cotyson, unul din şefii cei mai viteji şi care unise pe toţi dacii sub un singur sceptru, împotrivindu-se romanilor cu atîta bărbăţie. Fotino, ştiind că a fost o *Cleptodava* şi făcînd analogie între κλέπτης, hoţ, şi Hotin, crede că Hotinul era Cleptodava.

Istoricii vorbesc de oraşul *Eli* sau ῏Ηλι, unde Dromichet a ţinut prizonier pe Lisimah, dar nici o indicie nu există despre poziţia acestui loc.

În autorii latini, greci şi bizantini găsim, mai ales pe malurile Prutului, o mulţime de numiri a căror terminare în *-dava* dovedeşte că au fost acolo o mulţime de stabilimente dace sau gete; astfel sunt: *Carsidava*, *Neutidava*, *Petrodava*, *Sandava*, *Arcodava*, *Ramidava* şi *Zuzidava*, *Triphulu*. Din toate acestea, numai poziţia Zuzidavii se poate pune la *Huşi* cu oarecare probalităţi. Ptolemeu şi Seibert cred că aceste oraşe erau pe Dnistru, către coloniile sarmate. Deosebit de acestea mai găsim oraşele *Aziris* şi *Liziris* care erau la gura Prutului.

Romanii stabiliră mai multe colonii în Dacia; pe plăcile de aramă găsite la Celei se află numele a cincisprezece dintr-aceste legioane, şi în placă figurează treizeci:

LEG. I. AIVTRIX ITALICA MINERVIA.
II. AVGVSTA PARTHICA
III. ITALICA
IV. AVGVSTA FLAVIA GALLIA VITRIX
V. MACEDONICA
VI. VITRIX
VII. CLAVDIA
IX. AVGVSTA
X. FRETENSIS
XI. CLAVDIA
XII. FLVMINARIA
XIII. GERMINA VLPIA
XIV. GEMINA MARTIA VITRIX MOESICA
XV. SICINIA
XXX. VALENS VITRIX VLPIA

Din digestul lui Ulpian *De Censibus* L.1, par. 8 şi 9, vedem că au fost şi alte cinci colonii: *Zernensii*, *Zarmisegethusa*, *Napoca*, *Apula* şi *Patavium*; aceste cinci colonii se bucurau, după zisa acestui autor, şi de dreptul italic[59].

Dupe cum vedem, urmînd liniile pe care s-au găsit stabilimente romane, ele au slujit unele pentru conchistă ca nişte drumuri militare, şi celelalte ca apărare împotriva barbarilor. Nu este îndoială că cercetări noi şi săpări *(fouilles)* pe liniile acelea pot aduce numeroase şi foarte însemnătoare descoperiri în ştiinţa arheologică, mai ales în partea Daciei în care se află astăzi Principatele Unite, unde pînă acum nici o lucrare serioasă în felul acesta nu s-a întreprins.

TRACTATUL DE PARIS
CONVENȚIUNEA ȘI UNIREA

„Este totdauna folositor și de cuviință a se lua în considerare dorințele populațiunilor și a se ținea în seamă" — a zis lordul Clarendon[1] în ședința de la 8 martie 1856; și congresul, adoptînd acest principiu, a hotărît a cunoaște dorințele românilor. Iată ce zice art. 23 al Tractatului de Paris:

„Înalta Poartă se leagă a păstra ziselor Principate o administrațiune neatîrnată și națională, precum și *deplina libertate de cult, de legislațiune, de comerț și de navigare.*

Legile și statutele astăzi în vigoare se vor revizui. Ca să se stabileze o desăvîrșită înțelegere asupra acestii revizuiri, o comisiune specială, despre a cării compunere Înaltele Puteri contrăctuitoare se vor înțelege, se va aduna fără întîrziere la București cu un comisar al Înaltei Porți.

Această comisiune va avea sarcina a *cerceta starea actuale a Principatelor și a propune bazele viitoarei lor organizări.*"

Art. 24 urmează asupra acestii chestiuni:

„M.s. sultanul făgăduiește să convoace îndată în fiecare din amîndouă provinciele un divan ad-hoc, compus cu mod a constitui înfățișarea cea mai exactă a intereselor tutulor claselor societății. Aceste divanuri vor fi chemate *a exprima dorințele populațiilor în privința organizării definitive a Principatelor.*

O instrucțiune a congresului va regula raporturile comisiunii cu aceste divanuri".

Art. 25 poartă că *„după ce va lua în considerare opiniunea emisă de acele două divanuri*, comisiunea va transmite fără întîrziere la şederea actuală a conferinţelor rezultatul propriei sale lucrări.

Înţelegerea finală cu puterea suverană va fi consacrată printr-o convenţiune încheiată la Paris între Înaltele Părţi contrăctuitoare, şi un hatişerif, conform stipulării convenţiunii, va constitui în definitiv organizarea acestor provincie, puse de acum înainte sub garanţia colectivă a tutulor puterilor semnătoare".

După încheierea tractatului s-au trimis acei şapte comisari a şapte puteri „ca să ia cunoştinţă de starea ţărelor şi să propuie bazele viitoarei organizări". Divanurile ad-hoc convocate „au exprimat dorițele populaţiunilor în privinţa organizării definitive a Principatelor", şi convenţiunea s-a încheiat la 7/19 august 1858 la Paris.

Cum vă însuşiţi dreptul de a da legi unei ţăre pe care voi înşivă o declaraţi în art. 23 al aceluiaşi tractat că „se va bucura de deplina libertate de legislaţiune" (*„de la pleine liberté de legislation"*)? este întrebarea ce se putea îndrepta guvernelor susemnate în tractat; călcaţi drepturile unui al treilea şi introduceţi în dreptul gintelor un principiu primejdios. Şi congresul, neavînd nici un cuvînt să-şi susţie fapta cu dreptul în mînă, era silit să invoace curăţenia simtimentelor de care era inimat pentru Principate, dorinţa de a da pace şi linişte unei ţăre care petrecea de sumă de ani în agitaţiune şi în suferinţe. „Poate că facem abuz de putere şi călcare de drept, scria unul din plenipotenţiari, dar o facem în numele binelui şi al umanităţii, căci cu dezbinările, urele şi cu ambiţiunile ce există între oamenii şi partitele din Principate, nu ar ajunge niciodată a se înţelege, şi luptele dintre dînşii ar fi un pericul şi pentru ei, şi pentru noi".

Bazile organizării, puse în convenţiune, au trebuit negreşit să fie un termen de mijloc, un meziu al dorinţelor partidelor extreme, prin urmare nu putea mulţumi cu deplinătate pe nici una, precum le mulţumea pe toate pînă la un punt, fiindcă da fiecăria mai mult decît ceea ce ar fi dobîndit daca triumfa partida adversă. Astfel am văzut pe toţi românii priimind convenţia cu fericire, pot zice cu recunoştinţă, deşi partitele cele puternice nu găsea într-

însa visurile lor favorite; căci în convenţiune nu să afla nici votul universale, nici alegerea şefului statului pe scurt termen, pentru unele, nici privilegiuri feodale şi Cameră ereditară pentru altele.

Convenţiunea avea, trebuie s-o mărturisim, meritul de a scuti ţara de lupte lungi şi poate de nefericiri mari, conţine bazele unei organizări adevărat democratice şi liberale, şi de vom lua în seamă deosebirea în principiele politice ale guvernelor care au luat parte la facerea acestui act, nu putem să nu recunoaştem că a trebuit în adevăr o mare cîtime de bunăvoinţă ca să ajungă a se înţelege asupra principiilor ce s-au pus în acel act.

Credem că este o datorie de bun român a ne sili să ne organizăm şi a face legile şi regulamentele noastre pe bazele convenţiunii şi credem că a încerca deocamdată a ieşi din cercul acelor baze, într-un sens sau într-altul, ar fi o greşeală politică neiertată şi de care am putea să ne căim amar.

II

Între cele patru punturi în care se rezumă expresiunea dorinţelor românilor, unul mai cu seamă, cel dintîi, era de un ordin mai înalt, avea în adevăr o însemnătate politică. Divanurile ad-hoc ceruseră *unirea Principatelor sub un principe străin*.

Cuvintele, rostite de comitele Clarendon la congres, da românilor dreptul să crează că Englitera era să susţie această dorinţă a lor cu mai multă căldură decît fiecare din celelalte puteri. Care n-a fost mirarea cînd am văzut-o învîrtind pînzele şi luînd alt drum ! Austria a izbutit a impune pînă la un punt voinţa sa tutulor celorlalte puteri, trăgînd în ideile sale separatiste mai întîi pe Turcia şi pe Anglia, arătîndu-le baronul Hubner că: „Unirea Principatelor ar da naştere la nişte speranţe de natură a lovi principiul integrităţii Imperiului otoman“ (conferinţa de la 22 mai 1858). Dar Austria pleda mai mult cauza sa proprie decît pe aceea a integrităţii Imperiului otoman; şi comitele Walewski[2] a dovedit că: „Unirea nu ar fi contrarie tractatului de Paris şi că nu ar avea nicidecum drept efect, precum părea a o

crede unii, de a sustrage Principatele Unite de la suzeranitatea Porții otomane" (șed. de la 22 mai).

Baronul Prokesch, vorbind mai dezvălit, nu ascundea temerea că unirea să nu devie un pericol pentru Austria, zicînd că „orcît de înțelept ar fi guvernul Principatelor și orcît s-ar sili să nu gîndească la românii din Austria, nu ar putea izbuti să facă pe acestia să nu aibă necontenit ochii lor țintiți la Principate". Învățatul baron pierdea din vedere că, daca această temere merită considerare, ea nu ar exista mai puțin, orcare ar fi pozițiunea politică a Principatelor.

Conferințele asupra Principatelor s-au deschis la Paris într-un moment cînd exista încă o oarecare iritabilitate între puterile contractuitoare. Peripețiile prin care caimacamul Vogoridi făcuse să treacă prima alegere a membrilor divanului ad-hoc și scandaloasa corespondință cu tatăl său de la Constantinopole, cu fratele său și cu cumnatul său Musurus de la Londra dederă loc la niște discuțiuni pline de acrime între cabinete, și neînțelegerea între dînsele mersese atît de departe, încît ambasadorul francez la Constantinopole rupsese un minut relațiunile sale cu Poarta. Cu toate dovezile aparente de prietenie și de bună înțelegere ce-și da suveranii unii altora, cu toată vizita împăratului Napoleon la Osborne[3], fiecare căuta să fugă de discuțiuni lungi și de opuneri persistente, fiecare se ferea de a deștepta susceptibilități noi. Cînd s-au deschis conferințele, reprezentanții au căutat să treacă cît mai ușor asupra chestiunilor celor mai arzătoare și să ajungă la o înțelegere amiabilă. Franța și Piemontul, singure a susținea unirea, au trebuit să cedeze. Unirea nu fu acordată, dar concesiuni însemnate a trebuit să li se facă din partea puterilor celorlalte și a se introduce în convențiune principie de unificare și de asimilare. Numirea de Principatele Unite, art. 1; unirea vamală, postală și telegrafică, art. 34; unificarea armatei, art. 42-45 și asimilarea legislației, art. 34; Curtea de casațiune, art. 39-41 și Comisiunea centrală, art.3,6, 27-35 erau o cale către unirea desăvîrșită. Convențiunea era unirea în perspectivă.

A ajunge la un acord părea a fi lucru atît de anevoie, încît toate cabinetele se felicitară de bună izbîndă, deși nici unul nu-și ascundea opiniunea asupra defectuozităţi-

lor convenţiunii. „*Il n'y a point eu des vaincus*“ — „nu a fost nimeni învins“ — a zis Napoleon III, susemnînd.

În convenţiune, românii găsea mijlocul d-a ajunge la unire într-un timp mai mult sau mai puţin lung, urmînd pe calea însemnată de Europa; găsea ceva mai mult: nici o clauză nu oprea pe români d-a alege acelaşi domn în amîndouă părţile Milcovului. Această lacună s-a observat îndată: „Şi dacă românii ar alege pe acelaşi principe la Bucureşti şi la Iaşi“ — „*Et si les Roumans élisaient le même prince à Bucarest et à Iassy*“ — întrebă cineva a doua zi după susemnarea convenţiunii pe reprezentantul unia din puterile antiunioniste. „Cu atît mai rău, a răspuns acesta; trebuie să sperăm că nu vor avea nici atît curaj, nici atîta spirit spre a face aceasta“ — „*h, ma foi, tant pis! il faut espérer qu' on n'aura ni assez de courage, ni assez d'esprit pour le faire.*“

Românii au avut şi curagiul, şi spiritul d-a o face; instinctul poporului, care este totdauna călăuza cea bună în chestiuni naţionale, a făcut ca alegerea domnului ales la Iaşi să devie o necesitate pentru deputaţii din Bucureşti.

Mulţi voiesc a-şi atribui meritul îndoitei alegeri, şi au dreptate, întrucît acel merit şi-l poate atribui fiecare român; orcine a văzut de aproape cele petrecute în Ţara Românească, şi mai cu deosebire în Bucureşti, de la octombre şi pînă la 24 genarie, ştie că acest merit nu este al nimănui, sau, mai bine, că este al tuturor. Patimele ajunseseră la culme; partitele înspăimîntate şi ajunse a despera fiecare de succesul candidatului lor respectiv, au găsit în principiul unirii un mijloc onorabile de a transige cu legămintele anterioare, şi fiecare ş-a făcut o glorie a vota, în faţa partitei şi a amicilor săi politici, pentru alesul moldovenilor. Principiul unirii scăpă ţara de o catastrofă.

Votul de la 24 genarie era în natura lucrurilor, era o consecinţă logică a celor petrecute şi a simţirilor naţionale; orce român este în drept a-l revendica. Unanim în Cameră, precum era unanim [în] inimile tutulor, acest vot era important, fiindcă era proclamarea unirei definitive. Asfel l-au înţeles românii, asfel l-au înţeles străinii.

Românii, la 24 genarie, au proclamat unirea şi au luat răspunderea tutulor consecinţelor. Peste şase luni, Europa,

înregistrînd îndoita alegere, a sancţionat unirea: *audaces fortuna juvat.*

Alegerea de la 24 genarie a fost un act îndrăzneţ, dar a fost o cutezare de acelea care recomandă o naţiune şi-i dă dreptul de a fi; precum asemenea se compromite în ochii lumei şi se pierde, cînd nu ştie a se folosi de asemenea ocaziuni. Oricine a văzut primirea domnitorului de la Focşani pînă la Mitropolie poate mărturisi că românii înţelegea gravitatea actului împlinit de dînşii.

Guvernul Principatelor, povăţuit de un simtiment de curtenie, mai ales către puterile acelea care ne-au dat dovezi de interesul ce ne poartă, au amînat pînă astăzi întrunirea Camerilor şi a ministerilor, aşteptînd din zi în zi un act al Europei.

O adevărată împotrivire nu mai există. Deja, la conferinţa ţinută pentru îndoita alegere, nu s-a văzut aceeaşi înverşunare din partea puterilor antiunioniste[4]. La septembrie 1859 nu mai exista pentru Austria aceleaşi cuvinte de împotrivire; temerea ce avea la august 1858 se prefăcuse în realitate, cu toate că izbutise a se înlătura unirea Principatelor. În urma păcii de la Villafranca, unirea nu mai era o lucire de nouă speranţă pentru Lombardia şi Veneţia[5]. În intervalul de un an, evenimentele veniră a dovedi reprezentantului Austriei că, afară de protocoale, o naţiune mai găseşte şi alte mijloace de a se constitui, cînd ajunge la maturitatea necesarie. Pierderea Lombardiei de Austria deşteptase memoria Porţii, care îşi adusese aminte că împotrivirea îndărătnică a lui Halet-efendi de a primi propunerile de la Londra avusese drept consecuinţă independenţa şi constituirea regatului Greciei, în locul unui modest principat de Moreea, sub suveranitatea sultanului, după cum cerea Franţa, Rusia şi Anglia la începutul tratatielor[6].

Europa trebuie să consimţă, şi va consimţi, la unirea definitivă, căci este o consecuinţă naturală a recunoaşterii îndoitei alegeri; însă este de temut ca nu cumva să împingă simtimentele sale umanitare pentru noi mai departe decît a făcut-o la 1856 şi 1858 şi să nu dea vreo întindere mai mare art. 27 al Tractatului de la Paris. Deja, la septembre 1859, i-a dat o elasticitate ce nu avea la început.

„Daca liniştea dinîntru a Principatelor, zice acel articol, s-ar afla amerinţată sau compromisă, În. Poartă se va în-

țelege cu celelalte puteri contrăctuitoare asupra măsurelor ce ar fi a se lua ca să manție sau să restabileze ordinea legală. O intervenție armată nu se va face fără o înțelegere prealabile între aceste puteri".

III

Într-un mod sau într-altul, unirea se va face, chiar daca se va aluneca vreo condițiune, ca aceea de a fi numai pe cît timp va domni principele actuale, ceea ce nu credem.

Nu va fi trebuință să intervie nimeni în Principatele Unite ca să restabileze ordinea legală; instinctul admirabile al românilor îi va povățui să nu dea nimănui această satisfacțiune, și unirea va fi vecinică ca România. Cu toate acestea, este o chestiune care ne preocupă. Este oare destul a proclama un princip sau o instituție la Mitropolie și pe piețe, prin Hatt, prin ordonanță sau mesagiu, pentru ca acel princip, acea idee să-și aibă și aplicarea ei? Ni se pare că ar trebui ceva mai mult și că ar fi necesariu a se lua niște măsure pregătitoare ca să se prevază și să se înlăture greutățile și piedicele ce s-ar putea ivi la proclamarea unirei.

Știm că într-o adunare ținută în București, la care au asistat mai mulți deputați din toate culorile Camerei, d-nii Panu și Mavrogheni, atunci miniștri în Moldova,[7] luînd cuvîntul, unul dupe altul, au arătat mai întîi că o consideratiune de bună-cuviință îi obligă a aștepta unirea de la Europa pînă la 15 de iuniu, iar că la expirarea acestui termen avea, zicea, nestrămutata hotărîre de a o proclama. Dupe aceea, urmînd, au dezvălit preocuparea ce aveau despre greutățile ce se putea ivi dupe proclamarea acelui act. Fără a exagera acele greutăți, recunoaștem că ele există și că se vor arăta și mai numeroase decît le prevedea șeful cabinetului moldav, întovărășite unele de speranțe înșelate, altele de decepțiuni; și este de mare trebuință a se lua măsure din vreme ca să se înlăture pe cît se poate cel puțin consecințele ce ar aduce perturbări în interese. Știm că s-a propus, ca o bună precauțiune, a se însărcina cu lucrarea de unificare o comisiune speciale, compusă de membrii cei mai influenți ai tutulor nuanțelor din amîndouă Camerele. Lucrarea acelei comisiuni, fiind opera tutulor partitelor, ar trece în Camera unită fără

mari dezbateri şi fără opoziţiune şi s-ar putea promulga o dată cu unirea.

Am văzut acum cîteva săptămîni vorbindu-se în jurnalul oficial despre numirea unei comisiuni, avînd o asemenea însărcinare, dar numită afară din condiţiunile de care s-a vorbit mai sus nu poate corespunde la scopul pentru care se întocmeşte.

Adunarea de care am vorbit a avut consecuinţe; acele consecuinţe putea fi folositoare şi importante; de aceea vom reveni la timp asupra efectelor ce credem c-a avut venirea în Bucureşti a şefului cabinetului din Iaşi şi adunarea deputaţilor la care a asistat.

PREJUDEŢE ŞI VĂMI

Lumea se stăpîneşte de idei. Aceste idei, unele sunt bune, folositoare, mari, generoase, altele sunt greşite, falşe sau mincinoase. Fericiţi popului aceia cari, liberi de prejudeţe, se conduc de adevăruri!

Naţiunile, ca şi indivizii, în copilăria lor, sunt mai primitoare de idei greşite, şi cu cît înaintează în civilizaţiune, cu atît prejudeţele slăbesc şi se strîng, căci nu mai găsesc nutriment nici în neştiinţă, nici în patime, nici în nenorociri.

Prejudeţele cari întîrziază mai cu seamă dezvoltarea şi păşirea înainte a unei societăţi sunt *prejudeţele economice*. Ele îşi au mai totdauna originea lor în egoismul oamenilor dibaci, setoşi de popularitate, de influenţă şi de dominaţiune.

Sunt prejudeţe cari au dominat timpuri îndelungate şi împotriva cărora nimeni nu îndrăznea a se rădica; dar, mai curînd sau mai tîrziu, ştiinţa şi progresul le-au dărămat, căci numai adevărul este etern şi inalterabil.

Cîte prefaceri în idei, cîte iresuri stinse în mai puţin de o jumătate de secol! Un veneţian, nu de mult, care ar fi dus arta sau meşteşugul său în altă ţară, să fi fost chiar Italia, era dechiarat infam, şi statutele inchiziţiunii republicii ordona să se ducă după dînsul emisari să-l omoare. Astăzi naţiunile cari, ca Veneţia atunci, sunt în capul civilizaţiunii, se întrec care de care să propage artele, ştiinţele şi meşteşugurile lor în ţărele cele mai străine, chiar ştiinţele şi meşteşu-

gurile acelea cari fac puterea lor şi cari pot la timp servi inimicilor. Astfel vedem pe Englitera încuragiînd pe fiii săi a se duce să construie cele mai bune corăbii de război la turci, la ruşi şi la francezi, dînd gratis acelor naţiuni preceptele şi metodele aflate de dînsa cu multă muncă şi cu multă cheltuială în arsenalele de la Woolwich şi Spithead; astfel vedem pe ofiţeri francezi trimişi chiar de guvernul lor să arate turcilor, ruşilor şi englezilor cele mai bune precepte de tactică şi de strategie, secretele carabinii Minié şi ale tunurilor ghintuite, pentru a căror descoperire şi perfecţiune statul Franţei a cheltuit sume însemnate.

A fost şi este încă un prejudeţ mai la toţi populii ca străinii să nu fie îngăduiţi a posede pămînt. Această idee îşi avea origina în temerea de a se lăsa la discreţiunea şi dominarea unui străin o parte din acel popul, fiind în evul de mizloc şi sub regimul feodal proprietatea fonciară trăgea după dînsa drepturi seniorale asupra acelor ce locuia pe dînsa. Dar, cu desfiinţarea acelor drepturi şi cu afrancarea de la glebă, pămîntul a rămas ceea ce l-a făcut natura să fie: un instrument de producţie, şi astfel este privit astăzi în ţărele unde, ca în Franţa, s-a desfiinţat aristocraţia feodală, şi a devenit accesibile străinilor, fără restricţiune şi fără sfială.

— Un ionian se însoară cu o română; acea română, devenită ioniană prin căsătorie, poate ea şi urmaşii ei să moştenească averea nemişcătoare în ţara noastră de la părinţii şi rudele ei după spiţa neamului?

— Poate! şi astfel case şi moşii din ţară au devenit proprietăţi la ionieni, precum şi la alţi greci, francezi, germani etc. Pilde avem mulţime.

Prin tractatul încheiat de guvernul nostru cu guvernul Insulelor Ioaniane[1], se dă ionianilor vreun drept pe care ei să nu-l fi avut mai înainte?

— Nu!

— Un român se însoară cu o greacă de la Corfu, Zante sau Cerigo, c-o ioniană, care prin căsătorie devine română; la moartea părinţilor sau rudelor ei, acea română născută ioniană şi urmaşii ei pot moşteni averi nemişcătoare din Insulele Ioniane?

— Nu! fiindcă legea acelei ţări opreşte, şi cazul s-a înfăţişat.

— Prin tractatul încheiat de guvernul nostru cu Insulele Ioniane, românii dobîndesc dreptul de a moşteni nemişcătoare în Insulele Ioniane, ceea la care d-na M... născută N... ioniană şi devenită română prin căsătorie cu d-l M... nu are astăzi drept să facă.

Acestea răspundem la binevoitoarele observări ale *Progresului*. Iar cît pentru ceea ce priveşte pe coloniştii de care s-a vorbit atîta, ceea este o chestiune cu totul diferită de dreptul de moştenire, precum şi de toleranţa de a posede străinii pămînt în ţara românească; şi fiindcă d. Marţian a tractat-o cu mult talent, nu avem trebuinţă a veni aci asupră-i[2].

Liberatarea, în ştiinţa economică mai ales, a avut şi are încă mulţi contrazicători, şi cu atît mai mult, cu cît supără adesea prejudeţe adînc înrădăcinate în interese materiale.

Ştiu cît este de anevoie şi de primejdios pentru sine a se scula şi a se lupta împotriva ideelor priimite de mulţime, dar datoria acelui ce voieşte să contribuie cu pana sa la civilizaţiunea şi la libertatea unui neam, este să caute a-l libera de credinţe greşite şi a împlînta în inima lor idei drepte, liberale şi generoase. Datoria acelui ce apucă pana este de a scrie după povăţuirea unei convingeri luminate printr-o cercetare adîncă şi serioasă, curată de interes personal, care să nu se conducă de opiniuni la cari se interesează amorul său propriu, iubirea de popularitate, ura sau afecţiunea către persoane sau clase. Cunoaştem greutăţile ce putem întîmpina, ştim că poveţele noastre pot servi de armă în contra noastră oamenilor de rău voitori şi curtezanilor cari linguşesc patimele şi slăbiciunile mulţimii, ca mai bine s-o domine şi s-o exploate; dar avem credinţa că împlinim o datorie către concetăţenii noştri. Eroarea şi minciuna să tocesc lesne, şi adevărul biruie şi triumfă la sfîrşit.

Întreabă-se fiecare pe sine ce doreşte inima sa de român, şi-şi va răspunde îndată că doreşte o patrie liberă, iubită şi respectată de toţi; un guvern drept şi tare care să poată garanta fiecăruia credinţa şi libertatea, respectul familiei şi drepturile pe ceea ce este al său; ca asfel tot românul să poată prin muncă şi prin talent ajunge la cea mai mare cătime de mulţumiri morale, intelectuale şi materiale; şi cum poate deveni drept şi liber, altfel decît arătîndu-i şi sfătuindu-l să urmeze căile adevărului?

Prejudețele de prohibițiune, de protecțiune și de impozite vamale au domnit și domnesc încă chiar în țări foarte înaintate. Ele țin mai cu seamă în ignoranța claselor de mizloc, cari cred că trag de la dînsele oarecari foloase. Meseriașu nu înțelege lesne că păgubește mai mult, plătind mai scump obiectele ce consumă decît nu se folosește priimind mai mult pentru acelea ce produce.

Cu toate că aceste iresuri și slăbiciuni au avut mulți apărători, mulți lingușitori cari nu s-au sfiit a le susținea ca măsură folositoare, naționale și patriotice, dar ele trec precum au trecut toate credințele greșite, fiziocratismul, sistema mercantile a balanței comerțului, blocul continental etc.; și astăzi ar fi rău priimit acela care ar susținea că ar fi patriotic ca tot francezul să plătească, precum plătea, cîte doisprezece lei de fiecare oca de zahăr, ca să aibă gloria d-a mînca zahăr făcut din sfecle. Cine mai crede că a cumpăra producțele unui alt stat este a fi tributar străinului?

Este dovedit de rațiune și de experiență că prohibițiunile și drepturile vamale nu protege industria naționale, că ele sunt o încuragiare pentru lenea și nepăsarea fabricanților și că industriele cari au fost mai încuragiate au înaintat și au prosperat mai puțin.

Toți economiștii cred că vămile nu aduc un venit în proporțiune cu ceea ce plătesc contribuabilii; le consideră ca o școală de imoralitate, prin contrabanda și fraudele de tot felul la care dau naștere, o cauză de necontenite nemulțumiri prin vexațiunile și pagubele ce aduc călătorilor și comercianților. Vămile înăbușesc agricultura, îndatorînd-o să plătească mai scump decît valoarea lor toate obiectele, instrumentele și mașinele de care are trebuință.

„Suntem adversarii protecțiunilor acordate manufacturelor voastre de mătase, precum suntem adeversarii legilor noastre asupra grînelor“, zicea Cobden francezilor.

Însă, cu toate că adevărurile științei economice sunt recunoscute de toți oamenii luminați, vedem încă țările cele mai civilizate supuse la un bloc strașnic înființat de jur împrejurul lor pe mare și pe uscat, hrăpind muncei și hrănind cu dinarul public armate de oameni, cari nu fac alta decît a căuta prin lăzi și buzunare pe oricine intră sau iese. Aceste țări suferă încă consecuențele unei idei greșite.

Cît de fericită nu s-ar simţi Englitera, daca în privinţa vamală s-ar afla în condiţiunile în cari ne aflăm noi, adică, daca venitul *costum-hausului* ei nu ar fi decît a douăsprezecea parte din venitul statului. Dar la dînsa ca şi în Franţa, venitul vămilor este cel mai însemnat şi aproape 50% sau pe jumătate din venitul total. Din aproape 60 de milioane lire sterling, sau 4.000 de milioane de lei ce intră pe an în tezaur, vămile aduc ca la 2.000 de milioane de lei. Ţiind în seamă aceste cifre colosale şi luînd în considerare că numai datoria cere pe tot anul în buget dobînda fabuloasă de 2.500 milioane de lei, se poate înţelege lesne că Englitera ca şi Franţa se află în neputinţă d-a suprima dodată darea vamală şi că sunt silite a procede treptat.

La noi chestiunea este diferită, căci ne aflăm încă în cele mai bune condiţiuni ca să dăm industriei, comerţului şi agriculturei noastre un zbor mare şi ca să dăm o pildă care ne va merita dragostea, stima, încrederea şi respectul lumii civilizate.

În socotelele anului 1859, venitul importării şi exportării mărfurilor figurează pentru suma de 4.200.000 lei, iar celelalte venituri: vamale, exploatarea cerealelor, a vitelor, a seului, oieritul şi cornăritul pentru 3.000.000 lei, adică peste tot ca la 7.200.000 lei. Daca dintr-această sumă vom scădea 974.748 lei ce vedem în bugetul anului 1860 pentru cheltuielele vămilor, rămîne venitul curat ca de 6.230.000 lei. Venitul statului, după bugetul anului 1860 fiind de aproape 75.000.000, din care scăzînd ca la 15.000.000, veniturile mănăstireşti, ale domenelor şi ale şanalului, rămîn 60.000.000 lei cari se plătesc de contribuabili; adică, că, adăogîndu-se la fiecare dare 10 pînă la 11% sau 1% la impozitul fonciar şi făcîndu-l de 4 1/2 în loc de 3 1/2 cît este; 5 lei la impozitul personal şi urcîndu-l la 53 lei în loc de 48 etc., s-ar putea realiza îndată desfiinţarea vămilor, importare şi exportare. Nu ne preocupăm aci de natura bună sau rea, dreaptă sau nedreaptă a celorlalte impozite; la timp vom exprima ideile ce avem despre impozitul personal, despre patente etc. şi vom spune care este sistema fiscale mai bună şi mai dreaptă de adoptat la noi[3]. Aci ţinem numai să înţeleagă proprietarul care are 100 de galbeni venit şi care plăteşte 3 galbeni şi jumătate impozit, că, adăogînd încă un galben şi plătind 4 galbeni şi jumătate, suprimîndu-i-se

vama pe postav, pe pînză, pe fier etc. ce cumpără, pe grîu, pe seu, pe vite etc. ce vinde, adică cumpărînd mai ieftin şi vînzînd mai scump, va fi mai folosit. Ţinem să înţeleagă plugarul că este mai bine pentru el a plăti 53 de lei pe an, în loc de 48, şi a cumpăra sapa, coasa, fierul plugului şi al carului, bumbacul etc. cu 5% mai ieftin, şi a vinde cu 3% mai scump grîul, porumbul şi seul ce produce. Ţinem să înţeleagă comerciantul că este mai cîştigat, adăogînd încă 30 de lei la patenta de 300 lei ce plăteşte, şi a nu descărca şi încărca marfa la vamă, a nu i se scotoci în lăzi şi a nu fi silit a face o mulţime de cheltuiele şi de alergăture zadarnice, a nu i se sparge şi strica o mulţime de lucruri.

Locurile afrancate de sevitudinea vamală, porturile france, au ajuns totdauna, în scurt timp, la o mare prosperitate. O pildă însemnată şi recentă este Singapuru, o mică insulă pustie acum cîţiva ani, o staţiune de cîţiva pescari, vizitată numai de piraţii care se ascundea de goana corăbiilor de răzbel şi devenită astăzi un model de prosperitate şi de frumuseţe. Ţara noastră, între Orient şi Occident, s-ar face un intrepozit cum n-a mai fost alta pînă acum, pentru toţi comercianţii cari lucrează cu Rusia, cu Austria şi cu Turcia. Dar, deosebit de chestiunea economică, mai suntem preocupaţi şi d-o altă considerare. Desfiinţarea vămilor ar avea o acţiune şi mai importantă, o acţiune politică, fiind o bună ocazie pentru guvernul nostru să facă tractate cu statele occidentale, cari, lesne, pentru avantagiele ce le-ar oferi desfiinţarea vămilor la noi, ar consimţi să încheie cu noi tractate, prin cari să acorde drepturi reciproce pentru provenințele de la noi[4].

Am dori să vedem cît de multe tractate cu puterile străine; cu atît mai mult o credem de trebuinţă, cu cît fiecare român a trebuit să fie trist impresionat la cetirea paragrafului al 4-lea din art. 8 al Convenţiunii. Această clauză ne-a preocupat de la început şi credem că singurul mizloc de a micşora şi a preveni efectele ei este de a găsi şi d-a profita de ocaziunile ce ni se pot înfăţişa, ca să tractăm cu puterile cu cari putem avea interese de comerţ şi de relaţiuni. Sub acest punt de privire am înţeles creaţiunea de agenţi în străinătate.

GUVERNUL ÎN CIVILIZAȚIUNE

Putem zice că la noi cariera funcționarilor publici este puțin onorată, puțin lucrativă, și cu toate acestea este cea mai căutată. Anticamerile ministerilor sunt necontenit pline de solicitori. De la tînărul de cincisprezece ani, care n-a săvîrșit încă clasa întăia de gimnaziu, pînă la bătrînul care a slujit tutulor domnilor, tutulor caimacamilor și tutulor invaziunilor străine, de la începutul secolului și pînă astăzi, roagă cu lacrămi fierbinți pe ministri ca în zilele excelenței lor să nu-i lase muritori de foame cu numeroasele lor familii. Caută un contabil, un alergător sau un îngrijitor la un cantor, la o moșie sau la o pădure, poți găsi sîrbi, bulgari și mai vîrtos greci, dar români cu anevoie. Românul, în general, preferă la o bună pozițiune în industrie sau comerț un post de copist sau de căpitan de barieră; ține ca onoare a mînca din buget, cu toate probabilitățile de a se vedea trecut iar la masa paraponisiților, subplîntat de omul ministrului care va urma acelui ce-l numește.

Vedem cu mîhnire oameni plini de inteligență și de activitate pierzînd un timp prețios oftînd după slujbe și adresînd epistole și plecate rugi acelor ce-i pot ajuta la dobîndirea unui post.

Cîtă inteligență, cîtă activitate pierdută! Și aceasta numai din ideea greșită ce există despre muncă. Românii înțeleg încă puțin că în industrie, în arte sau în meșteșuguri omul se poate face folositor lui și țărei, ca și pe scaunul de magistrat sau de administrator; că acel care introduce metode

mai bune în exploatarea agricolă şi face ca pămîntul să fie mai mult şi mai bine cultivat, că arendaşul care prin capitalul şi activitatea sa şi printr-o bună întebuinţare a muncei sporeşte venitul moşielor statului sau a particularilor, că acel care în industriile de un mare viitor, precum sunt fabricarea stearinelor, saponificările, taneriile (tăbăcăriile) ar introduce metodele ingenioase ce dau materiei brute, materiei întăia, valori de sute de ori mai mari decît cele primitive, fac mai multe şi mai mari servicii societăţii decît administratorul carele numără în viaţa sa zece ispră vnicii, mai mult sau mai puţin rele.

Părinţii noştri aveau oarecare dreptate a căuta pentru dînşii şi pentru fiii lor funcţiunele statului de preferinţă, căci omul începea la pitar. Cine nu lua slujbă, nu dobîndea rang; cine nu avea rang, nu avea drepturi; cine nu era boierit, nu era nici alegător, nici eligibil. Astăzi, acest cuvînt nu mai există: toate drepturile politice, pînă la cel de a fi ales domn, inclusiv, sunt legate de avere, şi averea se dobîndeşte prin muncă. Convenţiunea a inaugurat nobleţea muncei în locul nobleţei slujbelor.

La deschiderea erei în care am intrat, un strigăt s-a rădicat: „La legi nouă, oameni noi! La religiune nouă, preoţi noi!" — era glasul postulanţilor: „sculaţi voi, să ne punem noi!" Mii de oameni de toate vîrstele, de toate condiţiunile au alergat, care de care să apuce mai înainte şi mai bine. Fiecare ministru a profitat de această expresiune ca s-aducă cu dînsul în cancelarii neştiinţa şi neexperiinţa rudelor, a prietenilor şi a partizanilor lui; confuziune şi suferinţă în interesele particularilor, perturbaţiune în societate.

Cine trebuie să ducă trebile statului? Cei mai buni, răspund vechii şi modernii, ἄριστοι; dar cari sunt cei mai buni?

Pe cît timp societăţile era încă barbare sau puţin înaintate în civilizaţiune, atribuţiunile guvernului erau simple: ele să mărgineau a înfrîna relele aplicări ale oamenilor şi a-i apăra împotriva violenţelor şi hrăpirilor; era destul ca mai presus de mulţime să existe o putere capabilă d-a înfrîna pe asupritori, şi poate aristocraţia nobiliară împlinea mai bine decît orcare alta această condiţiune. O clasă, în care se per-

petua din tată în fiu dreptul de guvernare, impunea mai bine oamenilor dintr-acea stare.

Dar în societățile moderne, în societățile intrate pe calea civilizației, misiunea guvernului este mai întinsă, mai complexă: să cere de la dînsul a moraliza societatea și a o conduce pe calea progresului și a prosperității.

De cînd s-a ivit trebuințe sociale, pentru a căror împlinire să cere o inteligență și cunoștințe cari nu sunt date orcărui om d-a le avea, aristocrația nobiliară nemaiputînd împlini în toată întinderea lor condițiunile cerute, a trebuit să slăbească și să cază; sau de fapt, ca în cele mai multe părți ale Germaniei, unde nobleţea, deşi a rămas ca castă, dar și-a pierdut puterea ca aristocrație; sau de drept, ca în Franța, unde s-a desființat prin lege.

Astăzi, în Europa, putem zice că nu avem decît un singur exemplu de o societate înaintată, poate cea mai înaintată din lume în privința libertății, care să fi păstrat forma aristocratică, Englitera; și aceasta, fiindcă acolo nobleţea a știut să se păstreze curată de corupțiune și demnă de a fi în capul națiunii, luînd totdauna inițiativa pe calea patriotismului și a reformelor trebuincioase și folositoare, trăgînd la dînsa orce capacitate și talent. Ea își va păstra drepturile pe cît timp va continua a fi un exemplu de virtute, de devotament și de intiligință, recrutîndu-se necontenit în tot ce este mai eminent în răzbel, în politică, în literatură, în filozofie, în științe și în arte, pe cît timp va fi în capul mișcării progresiste.

În Franța, la strigătul libertății, la desființarea nobleții, s-au ivit deodată bărbați cari au făcut admirarea lumii. De unde ieșeau acei oratori, acei organizatori, acei ministri? Unde erau afundați acei necunoscuți străini pînă atunci la trebile statului și cari au figurat cu atîta strălucire și au adus atîtea serviciuri? Franța trăia de mulți secoli de o viață intelectuală, conta o clasă de oameni cari nu trăiau nici în desfrîu, nici în desfătări, nici în nelucrare și care, deșteptați la strigătul patriei, ieșeau din meditațiuni lungi și serioase, după ce petrecuseră cea dîntîi parte a vieței studiind instituțiile și legile care făcuseră mărimea și gloria celor vechi, meditînd cauzile măririi și căderei Romei și Atenii, luminați de filozofia Germaniei și înălțați de imaginația Scoției.

Acei oameni au înţeles din vreme că era de trebuinţă a birui prin educaţie şi prin studiu superioritatea ce dobîndea omul născut om de stat prin tradiţiune şi prin obicei, şi au rădicat pe ruinele nobleţii o aristocraţie nouă, o aristocraţie naturală, în contra căria nimeni nu se poate răscula, nici reclama; au inaugurat aristocraţia meritului, a educaţiei şi a ştiinţei, idee mare şi fecundă care face astăzi gloria şi mărirea Franţei şi i-a dat cel dîntîi rang în privinţa organizării: idee pe care sculptorul David a imortalizat-o pe frontonul Panteonului, prin tineri afundaţi în studiu, pe cînd bărbaţii primesc cunune de la patrie.

„*Nous entrerons dans la carrière quand nos aînés ne seront plus*" — „vom intra în carieră, cînd mai-marii noştri nu vor fi".

Astăzi tot francezul să naşte cu dreptul de a ajunge mareşal, însă cu condiţiunea ca între 16 şi 20 de ani să dovedească că este cel mai bine crescut, cel mai înaintat la învăţătură dintre tinerii d-o etate cu dînsul şi că după aceea va deveni un exemplu de silinţă, de moralitate, de probitate, de activitate, de talent şi de învăţătură.

Tînărul, după ce a studiat istoria şi literatura popululor vechi şi moderni şi şi-a format spiritul şi inima prin admirarea şi aspirarea la fapte bune şi mari, se prezintă la guvern, carele, din mii de tineri, alege, prin concursurile cele mai conştiincioase şi scrupuloase, pe cei mai buni şi mai inteligenţi, σοὓς ἀρίστους, şi îi pregăteşte în şcoale din vreme pentru diferitele serviciuri ale statului.

În toate funcţiunile, aptitudinea şi concursul sunt condiţiunile de admisibilitate. Orcine voieşte să intre într-un serviciu public este obligat să dovedească, prin diplome şi prin brevete, că posedă cunoştinţele necesarie la serviciul la care aspiră.

Statul are înfiinţate şcoale speciale pentru fiecare ram de serviciu. Şcoala de St.-Cyr, şcoala politehnică, Şcoala navală, şcoalele de aplicaţiuni de la Metz, Paris şi Lorient pentru ofiţerii armatei de uscat şi de mare; Şcoala normală, Sorbona, Colegiul de Franţa pregătesc pe acei care se destină la profesorat; facultăţile de drept, pe acei ce aspiră la magistratură sau la *barreau*; Şcoala politehnică, Şcoala de mine, de poduri şi şosele şi Şcoala centrale, pentru ingineri civili, şcoala de cursuri de limbe pentru dragomani; Şcoala de

Chârtres pentru arhivisti; auditoriele pentru administrațiuni, Școala forestieră de la Nancy pentru ingineri de păduri; facultățile de medicină și Școala de medicină și farmacie militară pentru serviciul sănătății, școala de la Alford pentru veterinarii armatei etc.

Statul determină pe tot anul numărul tinerilor ce trebuie să adopte, calculat după trebuințele serviciurilor și după numărul vacanțelor ce etatea, mortalitatea, infirmitățile și retragerile pot lăsa în fiecare serviciu.

În școalele instituite pentru serviciurile care cer o supraveghere mai de aproape și d-o disciplină mai aspră, precum sunt școalele militare, elevii admiși, după un program cunoscut și prin concurs, sunt cazernați.

După ce-i pregătește acolo doi sau trei ani și le dă cunoștințele trebuincioase, îi admite în serviciul ostășesc cu gradul de sublocotenent. Orcine a cunoscut armata franceză nu poate să nu fi fost coprins de admirare și de respect, văzînd solicitudinea și devotamentul ce ofițerii, ieșiți dintr-acele școale, au pentru soldat, precum și spiritul de frăție, de bine vedere, de considerațiune și de subordinare ce animă ofițerii de diferite grade unii către alții. Tare prin spiritul de corp și de justiție,de ocrotirea legii care-l apără în contra nedreptății și garantează pozițiunea și înaintarea, ofițerul francez este un model de modestie și de bună purtare, blînd și bun și sever asupra regulelor onoarei. Soldatul, deși prin vechime, prin exactitate și prin bravură poate dobîndi epoleta de ofițer, dar lipsindu-i acea blîndețe și delicatețǎ care se dobîndește numai printr-o educațiune timpurie și îngrijită, neavînd cunoștințele întinse care se dobîndesc în școale, ajunge rar a cîștiga dragostea și încrederea ca ofițerul ieșit din școale.

De cîțiva ani avem o școală pentru formarea ofițerilor, dar rezultatele nu vor fi ceea ce trebuie să fie decît atunci cînd legea va regula înaintarea în grade, și pentru aceasta nu se poate face mai bine decît a se primi legea franceză, care prescrie 2/3 din înaintări după vechime și 1/3 pe ales, de la gradul de sublocotenent pînă la acel de colonel.

Cazernarea tinerilor pe timpul studiilor are un mare avantagiu.

În școalele politehnică și normală, două instituțiuni care au dobîndit în toată Europa cea mai mare celebritate prin

bărbații străluciți ce au dat în științe și în litere, tinerii sunt cazernați.

Trebuința de oameni de legi și de medici fiind foarte mare, într-un stat ca Franța, cazernarea ar fi foarte anevoie, daca nu o imposibilitate; guvernul este silit a se mulțumi pe garanția ce-i dau diplomele universitare. Tinerii cari se destină la aceste exercițiuri nu sunt priimiți în facultățile de drept și de medicină decît după ce au săvîrșit studiile liceelor și au dobîndit diplomă de *bachelier* în litere, titlu care din zi în zi este supus la condițiuni mai aspre și mai dificile.

La noi, admiterea în serviciile statului, fără regule și fără altă măsură decît voința și capriciul miniştrilor, a făcut ca funcționarii, afară de oarecare excepțiuni, să fie și fără cea mai mică idee de drept sau de științe economice și politice și fără acele ce se dobîndesc printr-o lungă experiență a serviciului. Preocupați a se susținea în posturile ce au dobîndit fără cuvînt și fără drept, preîntîmpinînd convoatisa și intrigile acelor ce caută a le lua locul, uită a-și împlini cu scumpătate și cu conștiință datoriele funcțiunii lor; poate încă că unii și justifică ideea ce există că ar fi adunînd în puținele luni de slujbă, într-un mod ilicit, cu ce să poată rezista în eventualitatea de a rămînea fără leafă.

Schimbările dese și vînarea de posturi la care au dat loc este un rău, și un rău mare, o cangrenă care roade și paralizează toată puterea vie a națiunii. Întîlnim adesea prin biurourile administrației și ale justiției tineri plini de spirit și de inteligență, care ar fi putut să studieze încă, ca să aducă mai tîrziu adevărate serviciuri societății și cari se vestejesc prin cîte o cancelarie, într-o viață de adormire a facultăților cu care i-a înzestrat natura, obicinuindu-se la o viață de nelucrare a spiritului, din care nimic nu-i mai poate scoate. Este d-o absolută necesitate a se pune un capăt răului, fixîndu-se regule de admisibilitate și de depărtare din serviciu.

Recunoaștem că în magistratură s-au întrodus oameni cari nu merită pozițiunea ce ocupă; cu toate acestea este de trebuință absolută a se pune în vigoare inamovibilitatea judecătorilor, supuind pe acei cari nu posedă diplomă din școalele de drept ale țărei sau din facultățile recunoscute din Europa la o încercare prealabilă. La biuroul Camerei există o lege de admisibilitate în serviciu încă din timpul cînd era

d.A.G. Golescu ministru al instrucțiunii publice. S-ar putea face pentru toate ramurile serviciului ceea ce s-a făcut acum în urmă pentru inspectorii de finanțe: îndatorîndu-se ca într-un timp determinat fiecare funcționar să dovedească dinaintea unei comisiuni aptitudinea de a ocupa postul său. Dreptul la înaintare s-ar regula după aceea printr-o lege specială.

Daca în trecut lipsa de oameni și de mijloace pecuniare nu iertau a se institui școalele speciale de care serviciul public are trebuință, astăzi, cînd se dispune în bugetul instrucțiunii publice de o sumă de cel puțin zece milioane din veniturile moșielor dăruite de românii pioși pentru asemenea instituții, se poate împlini această lipsă, ca să se impuie pe viitor tinerilor aspiranți condițiuni de studii serioase. Vom reveni într-un articol special asupra acestor școli[1].

MISIUNEA ROMÂNILOR

I

Românii, ca toate neamurile, își au și ei menirea și misiunea lor în cercul națiilor; căci tot ce există trebuie să aibă rațiunea sa de a fi. O nație ca și un individ nu poate exista decît pe cît timp își împlinește misiunea și dispare cînd nu mai corespunde la scopul pentru care a fost înființat.

Misiunea unui popor depinde de mai multe considerații deodată, de aceea ea este complexă — este într-aceeași vreme politică și socială — este totdeauna consecuința caracterului și geniului gintei la care aparține, a naturei pămîntului ce ocupă, a poziției geografice în care se află și a secolului în care trăiește.

Filozoful, politicul și omul de stat, care prezidează destinurile unei nații, sunt datori a lua toate acele împrejurări îndeaproape cercetate, a le pondera cu scumpătate, ca să se pătrunză de drepturile, precum și de datoriele acelei nații.

Sunt aproape douăzeci de secoli de cînd românii s-au așăzat într-acest pămînt, și niciodată, un minut măcar, ei nu și-au uitat datoriele lor ca gintă latină, ca popor creștin. Împlinirea datoriei a devenit la ei un instinct național și pot fi mîndri că au produs totdeauna la timp bărbați care au știut să-i conducă pe calea ce provedința le au însemnat. Istoria lor cercetată sub punctul de vedere al consecuințelor politice, cine nu vede că trecerea lui Negru și a lui Dragoș dincoace de Carpați, luptele lui Radu, Ștefan și Mihai, trac-

tatele lui Mircea şi ale lui Bogdan au fost ceva mai mult decît nişte simple întîmplări, sunt determinaţii povăţuite de datoria ce impunea românilor misiunea ce au de îndeplinit! Cine nu să simte mişcat de abnegaţia şi devotamentul celor vechi cînd citeşte în documentele ce ni au rămas cugetările patriotice ale românilor, cînd se sfătuiau între dînşii despre interesele ţărei?

Românii, prin dovezile ce au dat că ştiu a-şi împlini datoria lor, au atras atenţiunea Europei care astăzi le-a deschis viitorul cel mai strălucit, daca vor şti să-l înţeleagă.

Popoarele devin din zi în zi mai solidare unele de altele. În secolul în care trăim, şi mai cu osebire de la Tractatul Parisului, dreptul gintelor a luat o întindere şi o putere ce n-a avut pînă aci. Modul cu care s-au tractat toate chestiele politice, cîte s-au înfăţişat de la 1856 şi pînă astăzi, este o chezăşie nouă şi puternică în ordinul politic.

II

În privinţa economică, conformaţia solului, fertilitatea lui şi raportul ce există între întindere cu numărul braţelor face ca românii să fie un popor păstor şi agricol. Misiunea lor dar într-această privinţă este de a produce cea mai mare cîtime posibilă de materii întăietoare (*matières premières*) şi de cît să va putea mai bună calitate. Cu cît producţia noastră va fi mai mare şi cu cît trebuinţele vor creşte, cu atîta şi solidaritatea între noi şi popoarele industriale şi civilizate se va mări, prin legături de un interes bine înţeles, deopotrivă folositoare şi unora şi altora. Numai prin îmbunătăţirea calităţilor de cereale ce cultivăm astăzi şi a soiurilor de vite am îndoi în mai puţin de cinci ani valoarea producţiei agricole şi, prin urmare, interesul politic ce oferim Europei s-ar face şi el mult mai mare. Comisiele agricole votate de Cameră, sunt acum doi ani, şi menite a da agriculturei cea mai mare dezvoltare, printr-o neglijenţă neînţeleasă nici pînă acum nu s-au pus în lucrare.

III

Poziţia geografică impune românilor datorii de un ordin şi mai înalt şi ne poate lega şi mai strîns de lumea civilizată. Ţara noastră mărginită, pe o lungime de şase sute kilometre, de cel mai mare fluviu al Europei, prin care comunică astăzi Marea Nordului cu Marea Neagră, munţii şi cîmpiele care despart Occidentul de Orient ne impune obligaţia d-a înlesni realaţiele între aceste părţi ale lumei; avem datoria a rădica toate piedicile care pot opri sau scumpi transportul mărfurilor şi al călătorilor în susul şi în josul Dunărei, d-a lungul şi d-a curmezişul României. Europa ne-a chemat, prin Tractatul de la Paris, la Comisiunea dunăreană; ne-a înlesnit lucrarea destupînd canalul Sulinei; dar noi ştiut-am să profităm pînă acum de libertatea ce s-a dat plutirei acestui rîu? Stăm încă şi acum la discreţiunea Companiei austriace! Bucatele noastre stau şi astăzi grămădite în magazii; producătorii noştri au pierdut numai estimp aproape de 50%, prin scăderea preţurilor şi dobînzile banilor din pricina lipsei de mizloace ca să le coboare astă-toamnă la Brăila. Şlepurile companiei vapoarelor s-au întrebuinţat toate la transportul productelor Austriei, care s-au vîndut la timp şi cu preţuri foarte avantagioase. Arendaşii din Craiova, acesti producători îndrăzneţi şi neobosiţi, au luat şi într-această chestie iniţiativa, au încercat formarea unei companii de plutire pe Dunărea. Cum a priimit guvernul propunerea lor? Datu-le-a o direcţie, încurajatu-le-a, patronatu-le-a? Nimic; şi încercarea lor, vrednică de laudă, a rămas fără rezultate.

Avem interes şi datorie a înlesni trecerea prin ţara noastră a bogăţielor popoarelor civilizate. Pînă acum încercările de cereri de concesii pentru drumuri de fier au întîmpinat cea mai mare răceală. La unele am răspuns prin acuzări de trădare aruncate fără ruşine de la tribuna Camerei; însă, graţie cerului, am început a ne deschide ochii, şi concesia dată d-lui Mavrogheni, pentru linia Siretului, de la marginea Bucovinei pînă la Dunăre, cu ambranşamentele de la Roman la Iaşi şi de la Adjud la Ocna pe Trotuş, este un început norocit pe care îl salut cu fericire.

Am văzut oameni preocupaţi de ideea că cutare sau cutare drum de fier, pod sau şosea ar înlesni la o întîmplare trecerea

armatelor streine, dar uităm că acele invazii și ocupații au întîmpinat cu atît mai puțină împotrivire, cu cît eram mai lipsiți de mijloace de comunicație, cu cît eram mai departe și mai izolați de lumea civilizată? Cînd liniele de fier vor ajunge, pe de o parte la marginile Banatului, ale Transilvaniei și ale Bucovinei, și pe de alta la malurile drepte ale Dunărei, nu ne va fi iertat nouă a sta ca o poartă închisă. Și trebuie să înțelegem că civilizația răstoarnă astăzi orce barieră, orce zid și trece sfărămînd orce i se împotrivește, desființînd orce stă neproducător.

IV

În privința politică, românii, înconjurați de trei imperii, au o misiune și mai dificilă, mai măreață. Austria și Turcia, compuse de elemente eterogene, mențin de secoli, prin puterea conchistei, dominație peste dominație. Ceea ce era lesne precît timp gintea domnitoare își afla puterea într-o superioritate morală, devine imposibil cînd luminele civilizațiunii au rădicat pe conchiși la înălțimea concheranților. Rusia, o putere omogenă prin limbă și prin religie, tînără și plină de vigoare, cu tradiții militare glorioase, își simte ambiția mișcată prin zguduiturile și prin luptele ce se ivesc necontenit în celelalte imperiuri și cutează a-și vedea margenile împinse pînă în Arhipel și Adriatica. Putea Petru I să nu facă un asemenea vis? Puteau urmașii lui să nu încerce a-l realiza? Între slavii de la nord și cei de la miazăzi să află întrepuse două popoare, mici prin număr în adevăr, dar care, împinse de instinctul lor de conservație, pot aduce contingentul lor de împotrivire și o barieră panslavismului. Într-aceastâ privință misiunea românilor este trasă de firea lucrurilor. Europa le-o cere, Tractatul de la Paris, înființînd statul român, le-o impune[1].

Dar oare Europa, garantînd Imperiul otoman, să fi voit să asigure osmanliilor domnirea asupra celorlalte ginte? Nu! Căci tot acel tractat proclamă egalitatea între religii și popoare. Ceea ce a voit Europa este d-a opri pe Rusia și a nu o lăsa să rumpă echilibrul politic. Unii cred că asistăm la că-

derea a două imperii! Acesta ar fi un spectacol obicinuit în istorie. Imperiuri mult mai mari au căzut cînd n-a mai avut rațiunea de a mai fi. Noi asistăm la un eveniment mult mai măreț, asistăm la transformarea Orientului și la reconstruirea lui pe bazele sîntului principi al dreptăței și al egalităței naționalităților, asistăm la o luptă mai mult morală, la care iau parte toate popoarele și vin unul după altul dă-și iau rangul ce merită să ocupe îndată ce pot dovedi că și-au înțeles misiunea.

V

Ce zic împărații, ce face Garibaldi, unde o să izbucnească ceva? ne întrebăm în toate diminețile unii pe alții și uităm ceea ce avem de făcut ca să nu fim surprinși cînd va suna ora. De s-ar întîmpla un cataclism politic și ne-ar găsi în starea în care ne aflăm astăzi, rolul ce am putea juca ar fi foarte trist și neînsemnat. Dar de ne va găsi gata și la postul nostru, pot zice că niciodată popor n-a avut un rol mai frumos și mai demn de invidie. Nu cer ca România să devie o vatră de lucrări primejdioase și amerințătoare liniștei statelor vecine, nu doresc să devenim mașina nici a unei ambițiuni nedrepte; dar aș voi ca aceste evenimente atît de probabile să ne găsească formați într-un stat prosper, într-un stat în care legile să domnească și să asigure fiecăruia dreptul său, să ne găsească în stare de a ne împotrivi orcărei năpăstuiri; și am credința că România, corespunzînd la această așteptare a Europei, ar avea un mare viitor. Poate că am videa realizîndu-se în curînd ceea ce astăzi ni să pare numai un vis frumos, precum am văzut realizîndu-se ceea ce în copilăria noastră nu îndrăzneam să sperăm decît pentru urmașii noștri[2]. Cîtă bucurie nu trebuie să simță inimicii României, cînd ne văd înlăturînd ceea ce suntem chemați să facem și afundîndu-ne în logomahii și invective, sfîșiind sînul patriei noastre, în loc de a-i vindeca rănile! Cîtă mîhnire nu trebuie să aibă acei care au pus speranțele în noi, cînd văd că după trei ani nu am așăzat nici măcar bazele unei organizațiuni serioase, cînd văd că corupțiunea în administrație

și în magistratură și răsipirea banilor statului, în loc să dispară, merg crescînd din zi în zi.

Unirea s-a dobîndit prin simpatiele la care ne-au dat drept suferințele noastre; celelalte atributuri naționale nu le vom dobîndi decît prin împlinirea datorielor noastre.

Unii, împinși de o inimă fierbinte, de nerăbdare și de un sentiment cavaleresc, cred că este destul, ca să fim tari și respectați, ca fiecare român să aibă în mînă trei oca de fier, strigă: „Arme! armată!" Dorință frumoasă și patriotică; căci numai cînd vom avea o armată putem fi respectați. Dar nimic mai lesne decît a exprima o dorință, trei cuvinte sunt destul pentru aceasta; dar a face ceea ce trebuie ca acea dorință să se realizeze, iată ceea ce este mai anevoie, și cu atît mai anevoie, cu cît acea dorință este de un ordin mai înalt. Cu ce putem înființa școalele militare de deosebite arme, cu ce să ne putem procura materialul necesariu, cu ce fabricile de tot feliul? Credem oare că acestea să fac numai cu entuziasm? Nu! Pre lîngă entuziasm mai trebuie și altceva. Δεὶ δὴ χρημάτων καὶ ἄντευ τούτων ὀυδὲν ἐστὶ γένεοδαι τῶν δεόντων zice Demosthenes poporului celui mai entuziast, celui mai patriot ce a existat. Ca un popor să fie considerat și respectat trebuie mai înainte de toate să-și reguleze mijloacele de a-și îmbunătăți starea materială. Un popor sărac, ca și un individ sărac, nu poate fi independinte, nu poate fi liber.

Vorbim mult de libertate, dar libertatea este un atribut al civilizațiunei, ea a izvorît din buna stare, nu din sărăcie. Sărăcia nu naște libertate, ea naște suferință, dezordine, tiranie și sclăvie. Libertatea astfel după cum o înțeleg unii este anarhie. Ordinea astfel după cum o înțeleg alții este absolutism. Și unii și alții duc drept la tiranie. Libertatea și ordinea unite și cumpătate dau acea stare salutarie a popoarelor la care rîvnim, stare preconizată de La Fayette, de generalul Foy[3] și de Arago. Se pot compara în ordinul fizic cu acele două substanții corosive, fiecare în parte vătămătoare economiei animale, dar care unite și combinate în proporții cuviincioase dau sarea, o substanță atît de folositoare și de trebuincioasă vieții. Un popor pentru dezvoltarea sa are trebuința de libertate, de ordine și de dreptate. De libertate, ca să poată întrebuința toate facultățile sale la îmbunătăți-

rea stărei sale şi să-şi poată procura cea mai mare cătime de bunăstare morală, intelectuală şi materială. Are trebuinţă de ordine, ca printr-o organizaţie bună a societăţei în care trăieşte să poată fiecare să se folosească de mijloacele combinate ale tutulor celor care trăiesc într-aceleaşi condiţii cu dînsul, pentru dobîndirea unor lucruri pe care nu le poate dobîndi fiecare în parte şi de care să pot folosi mai mulţi deodată, precum sunt biserica, şcoalele, stabilimentele de binefaceri, drumurile ş.c. Are trebuinţă, în fine, de dreptate, ca să se ştie apărat de asupriri şi să nu aibă teamă că productul muncei lui poate deveni prada altuia.

REFLECŢIUNI POLITICE

Cînd generaţiunea noastră a ridicat capul dupe carte şi şi-a aruncat ochii aupra lumei în care intra nu a găsit nici unul din principiile cu care se nutrise spiritul şi sufletul nostru în autorii şi în atmosfera în care trăisem pînă atunci, nici unul din sentimentele cu care se împodobeşte istoria timpilor de mărire şi de glorie ai naţiunilor.

Am văzut poporul român căzut din treapta ce i se cuvenea, umilit, speriat; părea că nu mai avea măcar conştiinţa drepturilor pierdute; toate legăturile sociale slăbite, desfăcute şi conducătorii lui îngenuncheaţi unei puteri dinafară, singură în care credea! Puterea ţarului ţinea loc de drept, de datorie şi de speranţă.

Îndrăznea cineva să vorbească de glorie, de ambiţiune, i se răspundea: „Fă-te ciocoi"; de speranţă, de amor de patrie, de putere, de viaţă naţională: „Fă-te ciocoi şi faceţi-vă ciocoi" ni se striga din toate părţile.

Am desfăşurat în memoria noastră paginile istoriei străbunilor pline de semeţie şi de curagiu, de abnegare, de devotament şi de sacrificie; ne-am ţinut în picioare pe cenuşa în care ni se striga să ne tîrîm, ne-am luat inima în dinţi şi am început o luptă crîncenă şi deznădăjduită în contra ignoranţei, a prejudeţelor, a abuzurilor şi a corupţiunei care întuneca şi amăra zilele noastre, oprind orice lumină, orice viaţă d-a străbate şi a deştepta pe români din lunga lor letargie. Cădeam în luptă unul după altul, în mormînt, în temniţe sau în exiliuri şi eram urmaţi neîntrerupt de alţii şi

mai tari şi mai învăţaţi prin pildele de devotament şi de speranţă ale celor căzuţi.

Edificiul putred rădicat de corupţiune şi de nenorocirile a două secole de decadinţă se clatină din temelie, şi victoria fu a inteligenţei, a luminei. În puţini ani românii înscriseră frumoase pagine în istoria lor; drepturi mari se cîştigară. Prin unire devenirăm un stat; prin constituţiune intrarăm în marea şi puternica familie occidentale. Dar cît de mult mai rămîne de făcut!

Lucrarea urginte, lucrarea care astăzi are precăderea este organizarea şi consolidarea statului român, fără care se periclitează tot ce avem.

De patru ani ne muncim a da ţărei o organizare potrivită cu era nouă în care am intrat, cu ideele secolului în care trăim şi cu aşteptările Europei care ne-a deschis braţele ei; de patru ani o putere ascunsă, sploatînd cu dibăcie neexperiinţa, neîncrederea între oameni, geloziele şi urele semănate de vicisitudinile prin cari am trecut, a izbutit pînă acum a zadarnici ostenelele noastre; şi pe cînd celelalte popoare îşi perfecţionează instituţiunele şi organizează pe toată ziua serviciuri noi, sporind bogăţiele şi puterea lor naţionale, guvernul nostru ne smacină învîrtindu-ne într-un cerc vicios şi face naţiunea să piarză un timp preţios în cestiuni a căror soluţiune este dată de mult de cei ce ne-a precedat pe calea constituţionale, lupte şi dezbateri care, departe de a-l întări şi a-l face respectat, îl face a-şi pierde încrederea, îl slăbesc şi îl dărămă în ochii naţiunei şi ai Europei civilizate.

Astăzi, trei elemente compun viaţa noastră politică; înapoi, un trecut dărămat pentru totdauna se învîrteşte pe ruinele lui, cu toate viciurile cu care îl înzestrase timpii de sclavie şi de ruşine care ne-au apăsat; înaintea noastră aurora viitoriului c-un orizonte întins şi frumos; şi între aceste două lumi diferite ceva care se bate ca talazurile unei mări după vijelie, un ce care desparte trecutul de viitor şi pe care plutim şi ne luptăm; ceva care nu este nici unul, nici altul şi care seamănă şi cu unul, şi cu altul deodată.

Trecutul nu-l mai voim şi cerem cu nerăbdare ca viitoriul să ia formă şi viaţă. Ceea ce a fost nu mai este şi nu mai poate fi; ceea este să fie nu este încă. Secretul durerilor şi suferinţelor noastre este starea de tranziţiune în care zăcem.

Acea putere ascunsă care ne încolăceşte ca un şarpe de atîţia ani şi opreşte mişcarea noastră naţionale ştie că nemic nu osteneşte un popor mai mult decît o lungă stare de tranziţiune, căci ea ţine de trecut prin nemulţumirea ce a produs el şi este în nerăbdare pentru viitor; ea ştie că tranziţiunea, daca ţine mult, duce o naţiune la descuragiare sau la violinţă.

La noi, tranziţiunea era lesne, nici o împotrivire de acelea peste cari nu se poate trece fără zguduire, nici o împotrivire de acele peste cari alte popoare n-a putut trece decît prin mare jertfe. De ce a ţinut la noi atîta şi pare c-ar voi să se perpetue? Oamenii la putere, sau pe lîngă putere, neînţelegînd mecanismul constituţionale, neştiind cum să organizeze, în loc să vază în dezbaterile parlamentarie şi în libertatea presei o garanţie pentru putere în contra erorilor şi o pavăză pentru drepturile şi pentru viitoriul ţărei, şi-au închipuit că ele sunt numai o piedică autorităţei, şi în oarba şi monomana lor preocupaţiune au crezut că nu este alt nemic mai bun de făcut decît a se întoarce la guvernul absolut, la guvernul personale, guvern pe care românii l-au condamnat; şi în temerile şi obiceiurile cu cari s-au constituit, hrănit ei aşteaptă de la străini suprimarea sau cel puţin modificarea constituţiunei, rîvnind la izbîndele guvernelor pe cari românii le-au lepădat tocmai pentru victoriele ce ele au repurtat la 1837, 1845 şi 1849.

Orbiţi de setea de putere, le este cu greu a studia istoria acelor cari s-au încercat a reveni asupra drepturilor dobîndite de naţiune; în ameţeala lor nu retrec în memoria lor măcar evenimintele petrecute aici la noi, în cei din urmă douăzeci de ani; ar vedea că o naţiune care a gustat o dată din viaţa constituţională nu se mai lasă să fie la discreţiunea linguşitorilor, a intriganţilor şi a curtizanelor; ar vedea că un guvern, cînd şi-a pierdut puterea morale, căderea lui a fost numai o cestiune de timp; ar vedea că un guvern fără acea putere rămîne la discreţiunea întîmplărilor celor mai neînsemnate şi mai neprevăzute dinîntru sau dinafară. Nenorociţi acei ce cred că românii au pierdut conştiinţa dreptului şi a datoriei.

„STUDII ECONOMICE“ DE A.D. XENOPOL, DOCTOR ÎN DREPT ŞI ÎN FILOZOFIE

Iaşi, 1879

Cartea doctorului în drept şi filozofie Xenopol, conţinînd 152 pagini, este întitulată *Studii economice* şi a fost publicată în cursul anului expirat.

Această scriere are caracterul unei serii de articole de ziar; s-a publicat în mare parte în *Steaua României*. Autorul ne spune că în aceste studii a susţinut programul partidului liberal moderat în privinţa cestiunii economice a ţărei noastre. D-sa nu se dă de capul acelui partid, dar se consideră ca un modest marinar care, în timp de furtună, ia locul căpitanului, ca glasul său să aibă un răsunet peste care valurile să se închidă[1].

Partidele la noi s-au încîlcit atît de mult, încît nu pot şti care este *leaderul* partidului de care se vorbeşte, nici cari sunt personalităţile politice cari adoptă principiele economice ale autorului; căci dacă în cartea d-lui Xenopol sunt multe idei juste, adoptate de toţi economiştii fără excepţiune,dar sunt altele supuse controversei şi chiar, pot zice, rezolvate de oamenii ştiinţei în mod cu totul opus credinţelor şi ideilor sale.

D-l Xenopol ne învaţă un mare adevăr, cînd zice că *nu prin legi făcute de oameni se pot înfrînge sau împiedeca legile fatale ale naturei şi că puterea politică urmează întotdauna puterii economice*, şi, ca exemplu despre neputinţa legilor artificiale, citează legile restrictive prin cari am crezut că putem împiedeca pe ovrei de a cumpăra imobile, d-a vinde băuturi spirtoase şi de a se aşeza prin comune.

Decît a face asemenea legi, d-l Xenopol ne sfătuieşte, şi bine face, să lucrăm serios la trezirea vieţei economice a ţărei, să desfăşurăm puterile sale productive, să deschidem izvoare noi pentru îmbogăţirea naţiunii; drept grăieşte, cînd ne zice că ovreul nu poate fi combătut decît pe teren economic, adică prin activitatea noastră productivă.[2]

Autorul *Studielor economice* ne arată cu exemple netăgăduite că popoarele cele mai bogate sunt cele mai înaintate în civilizaţiune, şi viceversa, ne citează dezvoltarea industrială şi bogăţia Angliei şi a Franţei, ne citează şi dezvoltarea Italiei în arte în secolul al XV-lea şi al XVI-lea.

În capitolele III, IV, V, VI, VII, VIII, IX ne arată pericolele la cari sunt expuse ţările exclusiv agricole şi inferioritatea lor comparativă, atît în privinţa materială, cît şi cea intelectuală, cu ţările industriale, şi cheamă atenţiunea asupra inferiorităţii agriculturei la noi.

Ajungînd la cap. XIV, tractează cestiunea economică cea mare, despre libertatea producţiunii, explică cele două sisteme: pe acela prin care statul, după ce a intervenit la timpul necesar pentru a pune poporul pe calea propăşirii materiale şi i-a dat domnirea industrială asupra celorlalte popoare, se pune deoparte, stă spectator şi propagă celorlalţi principiul ucigător al libertăţii economice, precum fac astăzi englezii, francezii şi germanii cu popoarele înapoiate ale Orientului şi chiar cu noi, ca nu cumva să ajungem a concura cu dînsele şi pentru a le lăsa monopolul vînzării, povăţuiţi de un interes egoist, propagă ideea de *laissez faire, laissez passer*, zis liberul-schimb.

Celălalt sistem este acela cînd statul ia asupră-i conducerea supremă a intereselor economice a poporului, nu ca producător, ci ca îndreptător şi privighetor, zis *sistemul protecţionist* şi chiar *prohibitiv*.

D-l Xenopol susţine că ideile de liber-schimb datează numai de la anul 1825, pe cînd sistemul protecţionist datează de sute de ani; şi zice că popoarele cari s-au îmbogăţit sunt acele cari s-au dezvoltat atunci, pe cînd predomina la dînsele ingerinţa guvernamentală, şi că acelea cari au căutat dezvoltarea lor materială în liberul-schimb au rămas cu totul înapoi şi sărace, precum ni s-a întîmplat nouă românilor.

În cap. XV ne spune cum s-a dezvoltat industria engleză sub Eduard al III-lea, atrăgînd în ţara lui pe ţesătorii din Flandra, dîndu-le scutiri de taxe, drepturi protecţioniste şi, ca primă, femeile cele mai frumoase de soţii; ne spune cum Cromwell a lovit comerţul olandez prin actele de navigaţiune în favorul producţiunii industriale a Engliterei. Ne arată pe Colbert în Franţa, mergînd pînă a pune să-i fure meşterii oglindari din Veneţia şi a-i aduce în Franţa, împrumutînd bani industriaşilor şi urcînd tarifele vamale. Tot într-acel timp, Germania şi mai cu deosebire Prusia a profitat de revocarea edictului de Nantes, ca să atragă la dînsa mulţimea de neguţători şi de industriaşi francezi, şi ne arată pe Frederic cel Mare imitînd pe Colbert.

Termină capitolul acesta spunîndu-ne că chiar Englitera revine la sistemul protecţionist, ca să poată lupta cu America.

Cap. XVI şi XVII tractează despre industrie în ţară la noi şi despre activitatea guvernului nostru asupra industriei; ne spune cum s-a stins şi a dispărut industria borangicului, a pînzeturilor de cînepă şi multe altele; femeile române au încetat de a mai fi gospodine, de cînd nu mai sunt ocupate cu lucru în orele de noapte şi au devenit numai o unealtă de muncă. Într-atît este căzută industria română, încît chiar untul ne vine din Bucovina, şi ovreul a rămas stăpîn pe tîrgul nostru: produce rău, vinde scump şi cumpără ieftin. Ne arată cum industria românească cea mică a fost puternic combătută şi omorîtă de puternica şi marea industrie străină şi prin concurenţa nelealã a ovreilor şi regretă că guvernul n-a făcut şi nu face nimic pentru încurajarea exploatării pădurilor, a lignitului, a petroleului, a cerei ozocherită etc., şi cum de nu împrumută bani industriei naţionale.

În cap. XVIII face istoricul nostru vamal şi ne povesteşte cum Principatele, din starea de independenţă, au fost treptat absorbite în cercul tarifelor vamale ale Turciei.

În cap. XIX tractează despre sistemul nostru şcolar care nu poate da ţărei decît numai biurocraţi; tractează această cestiune cu multă dreptate şi vervă[3].

Nici o naţie nu munceşte mai greu şi nu produce mai prost decît românii şi cere oameni noi la putere, căci cei vechi nu se pricep la treabă.

În capit. XXVII arată îndreptările şi îmbunătăţirile ce se pot aduce agriculturei noastre, variind cultura şi înmulţind ocupaţiunile agricole, dezvoltînd creşterea vitelor şi recomandă foarte mult restrîngerea întinderii şi perfecţionarea culturei.

După ce a arătat în capitolele precedente marile avantaje ale sistemului protecţionist, apoi la capit. XXIX ne spune că protecţiunea, prin suirea tarifelor vamale, nu va fi suferită la noi de Europa şi mărgineşte protecţiunea ce guvernul poate da industriei române în comanda de aprovizionări ale statului şi a privaţilor cu producte fabricate în ţară.

Trecînd la lipsa de populaţiune, recomandă colonizarea, însă numai cu italieni din Lombardia.

În capitolul XXXI, după ce mai combate încă o dată sistemul liberului-schimb, apoi recomandă trei măsuri:

1. Reformarea sistemului de învăţătură;
2. Încurajarea ocupaţiunilor industriale cu bani împrumutaţi de stat;
3. Înlocuirea mezaturilor prin dări de concesiuni la intreprenori români.

Scrierea d-lui Xenopol are meritul de a fi bine scrisă, într-un stil simplu şi lesne de înţeles de toţi acei cari ştiu să cetească, şi merită lauda şi încurajarea nostră, oricari ar fi divergințele de opiniuni ce pot exista în privința credinţelor economice ale d-lui Xenopol. Cărţile de asemenea natură sunt încă foarte rare la noi şi ar fi de dorit ca publicistii nostri să facă mai puţină politică şi mai multă economie. Românii de toate clasele nu ar avea decît să cîştige printr-aceasta. Să fie oricine încredinţat că un popor care munceşte, produce şi păstrează nu poate să nu prospereze, fie el supus liberului-schimb, fie el supus protecţionismului.

Raportor: ION GHICA

RĂSPUNSUL D-LUI ION GHICA

Fiţi binevenit între noi fiu al laborei şi al meditaţiunilor!

Poziţiunea şi consideraţiunea de care vă bucuraţi le datoraţi studiilor şi lucrărilor voastre ştiinţifice, le datoraţi meritelor voastre, zelului cu care propagaţi ştiinţa în spiritele tinerimii care are să ne urmeze aici şi care este destinată să rădice în ochii oamenilor învăţaţi şi să ilustreze institutul, pe care noi am avut fericirea de a-l fonda.

Cei mai de frunte din elevii voştri, urmînd exemplului vostru, se vor duce în universităţile Franţei şi Germaniei să aducă noi lumini de la acei cari vor fi împins investigaţiunile ştiinţifice şi mai departe decît s-a putut face în micul nostru cerc; vor face şi ei cum făceau învăţaţii Greciei antice, cînd aduceau ştiinţa în patria lor de la egipteni, cum a făcut Zamolxe adăpîndu-se în şcoala lui Pitagora şi oarecum făcuse acest din urmă ducîndu-se să se înveţe de la indieni, aprinzînd făclia ştiinţei unii de la alţii, ca să lumineze neamul omenesc.

Numeroase scrieri ce ai publicat de la 1860 asupra matematicilor, asupra fizicei şi chimiei în *Schlömich's Journal für Mathematik und Physik*, în *Poggendorf's Annalen*, în *Cosmos* al lui Moigno, în *Grunert's Archiv* şi în *Revista ştiinţifică* a colegilor noştri Aurelian şi Ştefănescu[1], cărţile didactice de *Algebră* şi de *Fizică elementară* publicate la 1871 sunt atîtea titluri neprescriptibile ce ai cîştigat în lumea oamenilor de ştiinţă, precum şi zelul şi exactitatea

onestă şi conştiinţioasă cu care vă faceţi cursul, cu care v-aţi însărcinat, fără de a lipsi vreodată de la datoria voastră.

Subiectul cu care inauguraţi astăzi lucrările voastre în sînul Academiei este nu numai de o mare importanţă ştiinţifică, dar are şi o mare importanţă politică şi socială; bine aţi făcut de l-aţi ales. Om exclusiv al ştiinţei, nu vi se vor putea imputa nici scopuri politice, nici antireligioase; om din popor, cuvintele voastre pot avea mai multă trecere şi acţiune asupra spiritului mulţimii, pot pătrunde în clasele de jos, ca să gonească întunericul şi să propage lumina şi adevărul.

Cîtă osteneală şi cîtă frămîntare de spirit, cîte călătorii şi cîte cheltuieli pînă s-ajungem la cunoştinţa timpului şi la măsurătoarea pe care ai expus-o aci cu atîta claritate şi simplitate.

RAPORT ASUPRA VOLUMULUI „ŢARA NOASTRĂ“ DE P.S. AURELIAN

În darea mea de seamă din anul 1877 asupra preţioasei cărţi intitulată *Ţara noastră*, am arătat cum autorul acestei scrieri ne face să cunoaştem într-un mod înlesnicios şi sistematic tot ce avem în România şi cum ne arată puterile de cari dispune producţiunea ţărei noastre.

De atunci multe s-au petrecut, multe s-au prefăcut, multe s-au schimbat, oamenii s-au înmulţit şi s-au întărit, puterile ţărei au crescut, comerţul şi agricultura şi chiar industria s-au dezvoltat, cifrele de ieri nu mai sunt cele de astăzi şi autorul vine şi ne spune cum stau acum lucrurile şi oamenii; ne dă o a doua ediţiune revăzută, corectată şi foarte mult adausă, aş putea zice că ne aduce o carte nouă, căci ne descrie ce există în anul 1880.

În adevăr, dacă considerăm repezimea cu care alergăm pe calea progresului şi schimbările politice la cari am asistat de 4 ani încoace, cartea cu analiza căreia m-aţi însărcinat este o carte cu totul şi cu totul nouă.

Autorul deşi recunoaşte că România a luat oarecari schimbări şi că românii pare că simt mai mult decît altădată trebuinţa de a se aplica la lucrări privitoare la organizarea materială, totuşi găseşte că păşim prea încet pe calea dezvoltărei economice şi atribuie această întîrziere împrejurărilor în cari ne-am aflat, împinşi de patriotismul nostru; am trebuit să luptăm peste Dunăre pentru apărarea ţărei şi pentru independinţa ei.

Neobositul d-l Aurelian și-a procurat datele cele mai recente, a consultat toate tabelele statistice și așa ne dă cifrele cele mai exacte ce se pot dobîndi asupra demologiei, industriei, agriculturei, comerțului și finanțelor țărei; într-această nouă edițiune a făcut și mai multe, a adăugat trei capitole importante, cari nu existau în edițiunea dintîi:

Unul dintre aceste capitole este consacrat capitalei București, întinderea, populațiunea, locuințe, edilitate etc.; un alt capitol, și mai important s-ar putea zice, tratează despre mersul progresiv al proprietății fonciare la noi, de la fundarea coloniei romane în Dacia și de la descălecătoarea lui Radu Negru și a lui Dragoș pînă în zilele noastre.

Cel de-al treile capitol nouă, adăugat într-această edițiune, este descrierea Dobrogei din toate puncturile de vedere[1].

Deși partizan al sistemului protecționist și doritor impacient de a vedea înființîndu-se industria, ca să nu mai fim tributari străinului, totuși recunoaște că în condițiunile în cari ne aflăm agricultura merită locul cel dintîi în programul economic și social al românilor și zice că ar fi un ce artificial a se ocupa de industria propriu-zisă, înainte de a satisface mai întîi cerințele unei dezvoltări agricole împreună cu industriele accesorii, precum sunt fabricarea alcoolurilor, a uleiurilor etc.

Ca și în edițiunea I-a, autorul începe cu geografia, ne face cunoscută întinderea țărei, înălțimele munților, importanța rîurilor și gîrlelor cari curg printr-însa, altitudinea orașelor, împărțirea politică, populațiunea; aci ne arată că densitatea populațiunii este abia de 722 de suflete pe leghea patrată, sau un om pe $2\frac{1}{2}$ hectare, adică numai 1/5 a densității populațiunii din Occident, ceea ce face că țara este încă puțin cultivată, sau mai bine zicînd rău cultivată.

Tratînd despre demologie, constată cu o adevărată durere de inimă că pentru ortodoxi, adică pentru români, morțile întrec nașterile, în vreme ce pentru eterodoxi populațiunea merge tot crescînd, iar pentru israeliți creșterea e atît de mare, încît trebuie să ne îngrijească serios, foarte serios.

Toți cîți au scris asupra mișcării populațiunii au semnalat această stare de lucruri și ea trebuie să ne preocupe pînă într-atîta, încît să facem ce vom face, dar să oprim răul.

Remediul trebuie să existe, deoarece răul nu există decît numai la ortodoxi, iar nu şi la celelalte comuniuni.

În partea în care tratează despre climatologie, ne dovedeşte prin comparaţiuni bine stabilite şi bine studiate că în România se pot cultiva toate plantele cari se cultivă în Europa; via, migdalul, castanul, toate felurile de cereale, toate soiurile de animale, tot ce produce Europa centrală; flora României e cea mai bogată.

Din punctul de vedere geologic, d. Aurelian împarte România în trei regiuni:

I. Întîia regiune coprinde: bazinul care, începînd de la malul Dunărei, se întinde pînă la poalele Carpaţilor: o formaţiune quaternară sau diluviană, împărţită în trei straturi bine caracterizate:

1. Diluviul vînăt compus de un depozit nisipos, amestecat cu piatră rostogolită şi cu rămăşiţe de animale antedeluviane, mastodonţi, elefanţi etc.

2. Un diluviu galben, compus de argil silicios, numit loess, bine caracterizat prin concreţiuni margoase, a cărui grosime se suie de la 50 la 100 de metri. — Coloanele noastre de la poalele munţilor sunt toate compuse de acest strat de pămînt foarte priincios culturei viei.

3. Diluviul negru, de o grosime care nu trece de un metru, compus de materii organice putrezite, formează terenurile cele mai fertile. Acest teren nu se găseşte decît numai între Urali şi Carpaţi şi în munţii Valdei.

II. A doua regiune începe la poalele munţilor şi se suie pînă aproape de vîrful Carpaţilor, o formaţiune terţiară caracterizată prin plioceni, mioceni şi numitite, un argil negru, nisipuri, gresii, calcarii, gipsii, sare gemă şi lemnite.

III. În fine regiunea a treia, vîrful Carpaţilor, este formată de terenuri secundare, primare şi metamorfice, marmure, calcarii compacte, lemnit, antracit.

Toate aceste straturi sunt înclinate de la n. spre s. spre Dunăre.

Aceste formaţiuni se reproduc pe malul drept al marelui rîu, cu deosebire că acolo ele sunt înclinate de la s. spre n.

Trecem acum la un capitol care nu există în ediţiunea dîntîi, care tratează despre organizarea proprietăţii fonciare şi în care autorul se suie cu investigaţiunile sale pînă la obîrşie, începînd cu aşezarea colonilor aduşi de Traian.

Autorul crede că întîia organizaţiune a proprietăţii teritoriale în Dacia a fost cea romană; aici, ca şi la Roma după căderea republicei, pămîntul a trecut de la adevăraţii cultivatori, de la proprietarii cei mici în mîinile celor mari şi avuţi şi au constituit proprietatea cea mare. Acestui fapt Pliniu îi atribuie în mare parte decăderea poporului roman. Mai în urmă, cu năvălirile barbarilor, proprietarii cei mari au putut părăsi ţara, retrăgîndu-se în locurile unde viaţa şi averea puteau fi în siguranţă, lăsînd în Dacia Traiană numai pe proprietarii cei săraci, pe acei mici, precum s-a văzut chiar în secolul nostru cu emigraţiunile locuitorilor în Transilvania, cînd năvăleau turci în ţară.

Proprietarii rămaşi aruncau bucatele în gropi şi ei se ascundeau în păduri şi în munţi, de unde se întorceau iar la pămînturile lor, cînd trecea primejdia; aşa au venit în secolii XII şi XIII cu Radu Negru şi cu Dragoş; aşa la munte s-a putut păstra proprietatea cea mică, iar la cîmp proprietăţile cele mari au fost abandonate, s-au pustiit, şi domnii după vreme au putut să le prefacă în *granişte* domneşti, *locuri din pustii*, *ager publicus**, le-au dat răsplata vitejiei şi le-au închinat pietăţii religioase şi astfel s-a reformat proprietatea cea mare; noii proprietari lipsiţi de braţe au fost siliţi de interes să cheme pe românii refugiţi peste Dunăre, pe vecini, cum i-au numit,ca să cultive pămînturile, lăsînd în dispoziţiunea lor 2 părţi din acele pămînturi cu condiţiune să cultive pe cealaltă treime în folosul proprietarului. — Acei coloni erau liberi să se strămute după moşiele boiereşti şi bisericeşti plătind găleata de ieşire; mai tîrziu, boierii devenind mai puternici, au început a dezmoşteni pe proprietarii cei mici prin judecăţi nedrepte, prin împrumutări de bani şi prin silă; au dezmoştenit în mare parte pe muncitor şi pe soldat; boierul a devenit un fel de senior feodal prin dispoziţiunile luate de Mihai Bravul la întoarcerea sa din Transilvania şi au legat pe muncitor de glebă, robie care s-a întărit şi mai mult sub Matei Basarab şi sub Vasile Lupu în secolul XVII. Atunci au început emigraţiunile peste Dunăre, încît în 1757 populaţiunea de la 174.000 familii se redusese la 35.000 familii, şi Mavrocordat a fost silit să facă un urbariu prin care fixa zilele de

* Ogor public.

munci ale săteanului la 6 zile de muncă pe an, plătind şi dijmă, mai în urmă acele 6 zile s-au urcat treptat la 8, la 10 şi la 12 zile. Lăcomia boierilor mergînd tot crescînd, a venit înfiinţarea scutelnicilor şi postelnicilor, care a fost cauza unei noi emigraţiuni pe care de-abia a împăcat-o Alexandru Scarlat Ghica printr-un nou urbariu prin care se fixa munca unei zile la 80 de prăjini de arătură, sau 15 prăjini de praşă, sau 30 prăjini de secere.

Urbariul s-a schimbat iar la 1815, Caragea fixînd munca la 12 zile, şi dijma acestui urbariu a făcut că răscularea lui Tudor Vladimirescu a găsit un aşa de mare răsunet în inimele ţăranilor plugari.

După revoluţiunea lui Tudor, Regulamentul organic leagă acele 12 zile de clacă sau de boieresc de muncă şi vine şi prescrie cuantumul muncei fiecărei zile, impunînd şi obăcia pe care revoluţia din 1848 a desfiinţat-o, declarînd răscumpărarea clăcii şi a dijmei. După căderea revoluţiunii, legea lui Ştirbei de la 1851 a crezut că rezolvă cestiunea impunînd muncitorului clăcaş 22 de zile de clacă.

Cestiunea n-a fost definitiv rezolvită decît prin legea de la 1864, prin care s-a împroprietărit ţăranul[2]. Şi aci d-l Aurelian ne dă cele mai preţioase şi mai exacte noţiuni statistice asupra rezultatelor ce a dat acea lege.

În capitolul al V-lea d-l Aurelian recunoaşte că industria nu se va putea întemeia decît atunci cînd agricultura va fi prosperă şi ne dovedeşte cît de înapoiat a rămas izvorul cel mai important al bogăţiei noastre naţionale, agricultura, ne arată cu multă ştiinţă viciurile culturei pămîntului la noi, ne indică inconvenientele sistemului de a cultiva o întindere mare în loc de a căuta să cultivăm bine, ne arată nenorocirea lipsei de vite şi conchide zicînd că agricultura este mai înapoiată decît oriunde în Europa, decît în Bulgaria, în Grecia, în Epir, în Tesalia şi chiar în Asia Mică; aceasta însă nu opreşte pe autor a cere fabrici de postavuri, de stofe, de mătasă. Noi credem că pe cît ar depinde de mijloacele noastre vom aştepta încă mult timp înfiinţarea acelor industrii.

În dorinţa şi impacienţa sa de a avea industria proprie zice: „Aşteptăm minunile promise de partizanii libertăţii

comerciale, de la acei cari pentru deşerte şi infructuoase scopuri politice au găsit de cuviinţă să încheie convenţiuni etc.“

Aci las să răspundă d-l Lesage care a publicat în *Journal des Économistes* o recenziune foarte importantă a cărţii d-lui Aurelian: „D-l Aurelian se ridică împotriva liberului schimb adoptînd doctrinele economiştilor naţionali, se întreabă de va veni ziua cînd tezaurile de tot felul, gustul cu care a fost patria sa înzestrată se vor putea dezvolta sub apăsarea unei concurenţe streine; a pierdut speranţa. — Noi nu împărtăşim temerile sale. Nu ar fi mai bine a îngriji de producţiunea materielor de o necesitate absolută şi a căror valoare creşte neîncetat, decît a căuta să lupte fără izbîndă în contra unor rivali cari au ajuns la cel mai mare abuz de putere şi de viclenie, ca să impuie întrebuinţarea productelor lor la nişte oameni cari nu au adevărata trebuinţă de dînsele?

Sub această prosperitate care ameţeşte, ce de meserii înspăimîntătoare, ce de pericole pentru viitor!

Încă o dată unde sunt oamenii indispensabili industriei? Munca se va spori fireşte cu o populaţiune înstărită, capitalul va veni prin comerţ, fără zguduire; pînă atunci mijloacele noastre ar rămînea neatinse; astăzi cu mijloace insuficiente nu aţi face decît a le cheltui în zadar: fiţi cu minte, ora va veni, nu vă îndoiţi, şi ca o plantă care urmează cursul său normal, constituţiunea devine cu atît mai robustă, fructele ei cu atît mai gustoase şi mai abondente. A sili natura lucrurilor ar fi a vedea repeţindu-se la voi ceea ce se petrece în Spania, unde Catalonia impune regimul protector ţărei întregi sub cuvîntul de a dezvolta munca naţională, dar în realitate pentru a-şi asigura beneficiele unei contrabande grandioase. Aţi face mai bine a cultiva grînele alegînd soiuri mai bune, îngrijind fabricarea vinurilor, îmbunătăţind rasele animalelor, ca să dobîndiţi lînă mai multă şi de mai bună calitate, carne mai multă, a nu avea ruşine de a consuma unt de Siberia, pe cînd au livezi atît de bogate şi de frumoase[3]“.

Şi eu cred că libertatea comerţului, libertatea absolută ar fi singurul mijloc de a vedea înfiinţîndu-se la noi industria propriu-zisă. Poziţiunea noastră geografică este atît de avantagioasă: România este trecătoarea între Orient şi Occident,

şi libertatea absolută a comerţului ar face-o să devie întrepozitul general al tuturor productelor Orientului pentru Europa şi ale Europei pentru Orient. Atunci se vor fixa prin forţa lucrurilor case mari de comerţ, precum odinioară se făcuse cu Veneţia, cu Genova şi cu cantoarele din Arhipel, din Marea Neagră şi chiar din fluviurile cele mari. Capitalurile vor veni din toate părţile şi mulţi din fabricanţi vor preferi să fabrice unele obiecte în ţară la noi, decît a le aduce cu cheltuieli din ţara lor.

În capitolul următor, autorul ne dă o analiză precisă despre mijloacele de comunicaţiune şi de corespondenţă, şosele, drumuri de fier, poste, telegrafe, o despoiare exactă a cifrelor tuturor productelor tablourilor statistice ale comerţului nostru de import şi de export, asupra consumaţiunii şi termină cu situaţiunea finanţiară a ţărei.

Capitolul XX tractează despre Dobrogea; d-l Aurelian a studiat pe toţi autorii cari au dat o descriere mai mult sau mai puţin completă asupra acestei provincii a României şi toate datele ce guvernul nostru a putut aduna pînă acuma.

Nu pot decît repeta şi acum ceea ce am zis, cînd mi s-a făcut onorul a vă spune ca reportator asupra ediţiunii întîia.

Această lucrare importantă face pe români să cunoască tot ce avem şi tot ce ne lipseşte, toate izvoarele, toate scurgerile şi toate puterile de cari dispunem, atinge toate cestiunile economice şi le tractează într-un stil simplu şi corect, într-o limbă pe care orice român o înţelege.

Cartea d-lui Aurelian trebuie să fie în toate cancelariele şi în toate cantoarele; este o carte indispensabilă politicului ca şi economistului; o traducere în limbele uzitate în Europa, în limba franceză sau germană, ar putea fi consultată de toţi publicistii străini şi merită din toate puntele de vedere a fi încoronată de Academia Română.

DESPRE LITERATURĂ

DE LA LITTÉRATURE ET DE SES TENDANCES

La facilité de fréquenter presque toutes les écoles de la France, aussi bien que l'influence exercée partout par la langue et la littérature francaise, avaient attiré á Paris, depuis une trentaine d'année, un très grand nombre de jeunes Roumans; aussi, depuis ce temps, toute l'impulsion intellectuelle et morale nous est-elle venue de ce côté. Şicette generation a propagé des bonnes idées, il faut dire aussi que la philosophie du XVIII siècle, philosophie don elle était imbue, a produit ses mauvais effets.

En France, les encyclopédistes, en dégageant l'homme de vieux préjugés, lui inspiraient des instincts moraux et des idées élevées; chez nous, la philosophie voltairienne, en brisant les liens religieux, ne metait rien à la place des vielles croyances. Elle armait le Romain de tous les instruments de dialectique et d'ironie, dont l'usage n'était pour lui qu'un danger de plus. Les néophites de la civilisation embrassèrent avec ardeur le sensualisme. Toutefois, la propagation des idées se faisait en grande partie par les relations sociales: car le gouvernement défendait l'établissement d'une chaire de philosophie. Systématiquement enseignée, les effets de cette science eussent été tout autres. Les idées nouvelles furent les signes d'une transformation sociale.

La langue roumane, pour avoir été abandonnée depuis le règne des Phanariotes et par les hommes de lettre et par la société, n'avait rien perdu de sa pureté et de son origi-

nalité. Le peuple l'avait conservée intacte; les anciennes légendes et les ballades, chefs-d'œuvre de conception et de poésie, avaient été oubliées, au point qu'il fallut des déterrer comme des monuments antiques*. À travers ces temps d'oppression et d'humiliation, il ne paraissait qu'il seul genre de poésie, une série entière de chants populaires, des chants de brigands. Ce ne sont pas là des élégies plaintives, c'est le cri téméraire, c'est l'excès de joie d'un homme libre, la menace, la colère et le défi du paysan qui aspire à abandonner la charrue, dès que la feuille pourra le dérober aux regards des gendarmes. Le couvent et la bande de brigands étaient les seuls moyens, pour l'homme du peuple, de se rendre libre. Poésie sans prétention, facile, coulante, expression simple et naturelle d'un réveil prochain, tous ces chants, quoique sans nom d'auteur, n'en sont pas moins dignes d'un grand poète. Ce n'est que vers la fin du XVIII siècle que les deux Vacaresco, excités par le réveil national en Transylvanie, par les écrits de Shinkai et de Shikindella, de Petro Mayor, se livrent à la poésie et transmettent le goût de la littérature nationale à Jean Vacaresco et à Eliad. L'un grand seigneur, écrit par goût, par vocation, et laisse dans la littérature quelques créations d'un esprit jeune et original qui resteront; l'autre, Eliad, en fait métier et marchandise; il est sans idées, sans tendance politique, sans goût littéraire; il vend la plume à quiconque le paie; et pour la première fois, la poésie roumane se voit traînée dans la boue. En possession d'un monopole d'imprimeur, Eliad écrit pour occuper ses ouvriers; (il était le seul homme vivant des lettres); infatigable à tenir une correspondance pour le placement de ses écrits, il s'adresse à toutes les vanités, à toutes les passions, et finit par se faire des prôneurs; alors il se monte l'imagination et se croit lecréateur d'une langue nouvelle. Il mutile, il rend incompréhensible et ridicule la langue roumane; il se figure avoir donné aux Roumans une littérature pour avoir fait quelques méchantes traductions, et chose remarquable, quoique dénué d'idées et de talent, il finit par acquérir une popularité immense[2]. L'influence de la presse, dans une société ainsi faite,

* Un de nos jeunes poetes, M. Alecsandri, vient de rendre ce service a la Roumanie, en publiant une collection admirable de ballades populaires, recueillies et corrigées par lui (*n.a.*)[1]

prend des proportions que celle des autres pays de l'Europe a perdues depuis longtemps. Les hommes de sens et de goût admireront toujours Alexandresco et Alecsandri, poètes tout à fait remarcables par la grandeur de leur pensée, par l'esprit et par le style, et qui ont donné une grande et véritable impulsion à la littérature nationale.

Alexandresco, indépendamment de plusieurs poésies d'une grande conception et qui resteront comme de beaux monuments dans la littérature roumane, créa la fable politique, et sous ce rapport on peut le comparer, sans présomption nationale, au profond et spirituel M. Viennent, de l'Académie Française[3]. Alecsandri manie la ballade et la chanson populaire avec génie, et ses deux petits volumes: recueil d'anciennes poésies populaires, étonneront l'Europe s'ils viennent jamais à être traduits*. Le théâtre rouman, empaté dans des traductions de Voltaire, de Racine[4] et de Molière, reçut une véritable vie par les écrits d'Alecsandri, heureusement secondé par Millo, jeune homme d'un immense talent dramatique. Alecsandri ne peut manquer de rendre des grands services aux mœurs et aux habitudes, *ridendo castigat mores*, il a le bon esprit, non de réformer, non de boulverser, mais de restaurer, de polir, d'ennoblir; on l'a compris; sa reputation grandit tous les jours, et l'affection des Roumans est acquise. Il sera un jalon éternel dans la littérature roumane.

La prose, toujours en retard chez les peuples qui se reveillent ou qui commencent, se developpait plus lentement. Anciennement limitée dans des chroniques et des mémoires savants, mais lourds et indigestes, rédigés par des plumes transylvaines de Mayor, Shinkai, de Lauriano, trempées dans l'encre allemande, la prose acquit ici un éclat tout nouveau sous la plume de Cogalnitiano d'abord et de Nicolas Balcesco ensuite. Ce dernier historien a une imagination vive, un cœur chaud, un styl pur et riche. Il fut enlevé trop jeune aux espérances de son pays. Les œuvres qu'il a laissées suffisent à la gloire de son nom, mais elles augmentent les regrets de ses compatriotes qui pensent à tout ce que ce jeune écrivain aurait pu donner à la littérature roumane, s'il eût fourni une plus longue carrière.

---

* Il vient de publier actuellement, à Paris, un volume de poesies moldaves, intitulées *Doinas* (*n.a.*)[5]

Les tendances de la littérature roumane ont été jusqu'à présent nationales, modérées et genereuses. La poésie d'Alecsandri, de Bolintineano et d'Alexandresco a donné un nouveau lustre à la gloire comme à l'heroisme de nos princes et de nos héros. La fable de Donici, le théâtre d'Alecsandri et la satyre d'Alexandresco ont frappé sur la corruption, le Grec et le parvenu. Dans l'émigration, la tendance littéraire s'est efforcée de devenir révolutionnaire, mais ces sortes d'écrits, peu en apport avec les espérances et les espirations des Roumans du parti sage et modéré, n'ont pas eu d'écho dans le pays. La verve des écrivains rouges s'est attiédie sensiblement.

Les hommes qui lisent, dans les Principautés, detestent le pouvoir; ceux qui l'aiment ne lisent pas, ou bien s'en tiennent au roman-feuilleton. Un poète, Aristia, qui a doté la langue roumane d'une de plus remarquable traductions de *L'Iliade* d'Homère, a été perdu dans l'opinion pour avoir écrit des stances épiques, éloge plat et de mauvais goût en l'honneur du prince Bibesco. Jean Campineano, le boyard le plus remarquable des Principautés, celui qui a le premier pris en main, il y a vingt ans, le drapeau national, fut délaissé par l'opinion dès qu'il approcha du pouvoir et accepta la charge de ministre du prince Bibesco. Par contre, on oublie le mauvais passé d'un homme dès qu'on le voit mécontent et frondeur.[6] Il ne faut pas en conclure que le peuple valaque soit ingouvernable et qu'il ait instinctivement le pouvoir en horreur. Non, cette disposition tient à ce que les gouvernements de ce paxs ont tout fait, jusqu'à ce jour, pour s'attirer la haine et le mépris de leurs gouvernés.

En 1848, il y avait dans les écoles de France grand nombre de jeunes valaques, esprits généreux, intelligences vastes, tous animés du désir de s'instruire, à fin de pouvoir un jour se rendre utiles à leur pays, le servir et guérir ses plaies. Mais, dans une ville comme Paris, où tant d'idées, tant de passions etaient en fermentation à cette époque, abandonnés, sans direction, sans aucune surveillance, ne sachant pas par eux-mêmes discerner l'école et le cours où ils pouvaient puiser l'instruction qui leur convenait, ces jeunes gens se bornaient à aller entendre des professeurs brillants et populaires. Trop ardents pour ne pas s'exalter jusqu'à

l'enthousiasme à la parole des Michelet et des Quinet, pas assez formés pour y gagner autre chose que l'admiration passionnée des idées révolutionnaire, ils faisaientleur lecture favorite des élucubrations de leurs professeurs, MM Louis Blanc et de Lamartine; ils ne parvenaient à entrer en relation qu'avec les agitateurs de la société; ils etaient tous imbus des doctrines les plus dangereuses. Enfin, le 24 février les a trouvés comme les autres étrangers révolutionnaires dans Paris, le fusil à la main derriere les barricades. Une fois la besogne terminée en France, ils ne pouvaient pas moins faire que de courir insurger, eux aussi, leur pays! Eh! qui donc ne s'est pas laissé prendre au manifeste du gouvernement provisoire Or, nos jeunes étudiants avaient parlé aux chefs de la révolution et touché la main de M. de Lamartine, de cet homme qui a tenu l'Europe entière, rois et peuples, en haleine pendant trois mois. Ils emportaient donc de la France des impressions à jamais ineffacables.

Despre literatură și despre tendințele ei

Înlesnirea de a frecventa aproape toate școlile Franței, ca și influența exercitată pretutindeni de limba și literatura franceză atrăseseră la Paris, de trezieci de ani, un foarte mare număr de tineri români; de asemenea, din acest timp, toate imboldurile intelectuale și morale ne-au venit din această parte. Dacă această generație a propovăduit idei sănătoase, trebuie să spunem de asemenea că filozofia secolului al XVIII-lea, filozofie de care ea a fost pătrunsă, a produs efecte rele.

În Franța, enciclopediștii, eliberîndu-l pe om de vechi prejudecăți, i-au inspirat instincte morale și idei înalte; la noi, filozofia voltairiană, sfărîmînd legăturile religioase, n-a pus nimic în locul vechilor credințe. Ea l-a înarmat pe român cu toate instrumentele dialecticii și ale ironiei, a căror folosire nu era pentru el decît un pericol în plus. Neofiții civilizației au îmbrățișat cu înflăcărare senzualismul. Totuși, răspîndirea ideilor s-a făcut în mare parte prin legăturile sociale: căci guvernul a interzis înființarea unei catedre de filozofie. Predată în mod sistematic, efectele

acestei științe ar fi fost cu totul altele. Ideile noi au fost semnele unei transformări sociale.

Limba română, deși lăsată în părăsire din vremea domniei fanarioților, atît de către oamenii de litere, cît și de către societatea bună, nu pierduse nimic din puritatea și din originalitatea ei. Poporul o păstrase neștirbită; vechile legende și balade, capodopere de concepție și poezie, fuseseră uitate într-atît, încît trebuiau dezgropate întocmai ca monumentele antice*. De-a lungul acestor vremuri de oprimare și umilință, n-a apărut decît un singur gen de poezie, o serie întreagă de cîntece populare, cîntece de haiduci. Nu aflăm aici elegii tînguitoare, ci strigătul cutezător, revărsarea de bucurie a unui om liber, amenințarea, mînia și sfidarea țăranului care năzuiește să-și părăsească plugul, îndată ce frunza va putea să-l ascundă privirilor jandarmilor. Mănăstirea și ceata de haiduci au fost, pentru omul din popor, singurele mijloace de a-și obține libertatea. Poezie fără pretenții, ușoară, curgătoare, expresie simplă și firească a unei deșteptări apropiate, toate aceste cîntece, deși fără nume de autor, nu sînt mai puțin vrednice de un mare poet. Abia către sfîrșitul secolului al XVIII-lea, cei doi Văcărești, stimulați de deșteptarea națională din Transilvania, de scrierile lui Șincai și Țichindeal, ale lui Petru Maior, s-au consacrat poeziei și au transmis gustul literaturii naționale lui Iancu Văcărescu și lui Eliad. Unul, mare boier, scrie împins de gust, de vocație și lasă în literatură cîteva creații caracterizate prin spirit tineresc și originalitate, care vor rămîne; celălalt, Eliad, face din asta un meșteșug și o marfă; este lipsit de idei, de tendință politică, de gust literar; își vinde pana oricui plătește; și pentru prima dată poezia română se vede tîrîtă în noroi. În posesia unui monopol de tipograf, Eliad scrie pentru ca lucrătorii săi să nu stea degeaba; a fost singurul om ce-a trăit de pe urma literelor; neobosit în a întreține o corespondență pentru a-și plasa scrierile, se adresează tuturor vanităților, tuturor pasiunilor și sfîrșește prin a-și face lăudători; atunci imaginația i se aprinde și se crede creatorul unei limbi noi. Schilodește limba română, o face de neînțeles și ridiculă; pen-

* Unul dintre tinerii noștri poeți, d. Alecsandri, a făcut de curînd acest serviciu României, publicînd o culegere admirabilă de balade populare, adunate și corectate de el (*n.a.*).

tru că a dat cîteva traduceri proaste, își închipuie că a dăruit românilor o literatură și, lucru remarcabil, deși lipsit de idei și de talent, sfîrșește prin a cîștiga o popularitate imensă. Influența presei, într-o societate astfel făcută, ia proporții pe care aceea din alte țări ale Europei le-a pierdut demult. Oamenii cu judecată și gust îi vor admira întotdeauna pe Alexandrescu și Alecsandri, poeți cu totul remarcabili prin măreția gîndirii lor, prin spirit și stil, și care au dat un mare și adevărat imbold literaturii naționale. În afară de mai multe poezii de o concepție înaltă și care vor rămîne în literatura română ca niște monumente frumoase, Alexandrescu a creat fabula politică și, în această privință, poate fi comparat, fără prezumpție națională, cu profundul și spiritualul d. Viennet, de la Academia Franceză. Alecsandri mînuiește cu geniu balada și cîntecul popular, iar cele două volumașe ale sale, culegere de vechi poezii populare, vor umple de uimire Europa, dacă vor ajunge vreodată să fie traduse*. Teatrul românesc, înecat în traduceri din Voltaire, Racine, Molière, a căpătat cu adevărat viață datorită scrierilor lui Alecsandri, secondat în chip fericit de Millo, tînăr înzestrat cu un imens talent dramatic. Alecsandri nu poate să nu reușească a aduce mari servicii moravurilor și obiceiurilor: *ridendo, castigat mores*, el are buna intenție, nu de a reforma, de a răsturna, ci de a restaura, de a șlefui, de a înnobila; a fost înțeles; reputația sa a crescut zi de zi, și-a cîștigat dragostea românilor. El va fi în literatura română un jalon etern.

Proza, întotdeauna în întîrziere la popoarele care se trezesc sau care încep, s-a dezvoltat mai încet. În trecut limitată la cronici și memorii savante, dar greoaie și indigeste, redactate de penele transilvănene ale lui Maior, Șincai, Laurian, muiate în cerneala germană, proza a cîștigat aici o strălucire cu totul nouă sub pana lui Kogălniceanu mai întîi, apoi sub aceea a lui Nicolae Bălcescu. Acest istoric din urmă are o imaginație vie, o inimă caldă, un stil pur și bogat. A fost răpit prea tînăr speranțelor țării sale. Operele pe care le-a lăsat sînt îndestulătoare pentru gloria numelui său, dar ele sporesc regretele compatrioților săi

* A publicat acum de curînd, la Paris, un volum de poezii moldovene, intitulate *Doine* (*n.a.*).

care se gîndesc la tot ceea ce acest tînăr scriitor ar fi putut să dea literaturii române, dacă ar fi făcut o carieră mai lungă.

Tendințele literaturii române au fost pînă în prezent naționale, moderate și generoase. Poezia lui Alecsandri, a lui Bolintineanu și a lui Alexandrescu au dat o strălucire nouă gloriei, ca și eroismului principilor și eroilor noștri. Fabula lui Donici, teatrul lui Alecsandri și satira lui Alexandrescu au lovit în corupție, în grec și în parvenit. În emigrație, tendința literaturii s-a străduit să devină revoluționară, dar aceste soiuri de scrieri, avînd o slabă legătură cu speranțele și aspirațiile românilor din partidul înțelept și moderat, n-au avut ecou în țară. Verva scriitorilor roșii s-a domolit în chip sensibil.

În Principate, oamenii care citesc detestă puterea; cei care o iubesc nu citesc, sau rămîn la romanul foileton. Un poet, Aristia, care a înzestrat limba română cu una dintre cele mai remarcabile traduceri ale *Iliadei* de Homer, s-a compromis, deoarece a scris niște stanțe epice, elogiu plat și de prost gust, în cinstea prințului Bibescu. Ioan Cîmpineanu, boierul cel mai remarcabil din Principate, cel care, acum douăzeci de ani, a luat cel dintîi în mînă drapelul național, și-a pierdut orice trecere de îndată ce s-a apropiat de putere și a primit sarcina de ministru al prințului Bibescu. Dimpotrivă, trecutul pătat al unui om este uitat, îndată ce acesta se arată nemulțumit și răzvrătit. Nu trebuie să se deducă de aici că poporul valah este de neguvernat și urăște instinctiv puterea. Nu, această înclinație ține de faptul că guvernele acestei țări au făcut totul, pînă astăzi, ca să-și atragă ura și disprețul supușilor lor.

În 1848, în școlile din Franța se găseau un mare număr de tineri valahi, spirite generoase, inteligențe vaste, însuflețiți cu toții de dorința de a se instrui, pentru a se putea face într-o zi utili țării lor, pentru a o sluji și pentru a-i vindeca rănile. Dar, într-un oraș ca Parisul, unde în această epocă fermentau atîtea idei, atîtea pasiuni, părăsiți, fără orientare, fără nici o supraveghere, neștiind să distingă ei înșiși școala și cursul, unde ar fi putut să primească învățătura care le convenea, acești tineri s-au mărginit să asculte profesori străluciți și populari. Prea înflăcărați ca să nu se exalte pînă la entuziasm la cuvîntul unor Michelet și unor Quinet, nu îndestul de formați pentru

a-şi însuşi altceva decît admiraţia pasionată faţă de ideile revoluţionare, ei şi-au făcut lectura preferată din elucubraţiile profesorilor lor, dd. Louis Blanc şi de Lamartine; n-au reuşit să intre în legătură decît cu agitatorii societăţii; erau cu toţii pătrunşi de doctrinele cele mai periculoase. În sfîrşit, ziua de 24 februarie i-a găsit ca pe ceilalţi străini revoluţionari din Paris, cu arma în mînă înapoia baricadelor. O dată treaba terminată în Franţa, n-au putut face altceva decît să alerge ca să-şi răzvrătească, la rîndu-le, ţara lor! Ei! cine nu s-a lăsat captivat de manifestul guvernului provizoriu! Or, tinerii noştri studenţi stătuseră de vorbă cu căpeteniile revoluţiei şi atinseseră mîna d. de Lamartine, a acestui bărbat care a ţinut cu respiraţia tăiată întreaga Europă, regi şi popoare. Ei au adus din Franţa impresii de neşters vreodată.

RECENZIUNEA DRAMEI „LA PLEVNA" A D-LUI G. SION

D. Sion, mişcat de vitejia soldatului român şi de devotamentul femeilor noastre, a voit să facă o mică piesă de circumstanţie; dară talentul cu care l-a dotat natura l-a condus a face una din cele mai frumoase flori ale literaturei noastre. Mica domniei-sale dramă intitulată: *La Plevna!* conţine pagine pline de simţiri înalte, de idei generoase şi de descrieri adevărat poetice; drama d-sale poate rivaliza cu cele mai frumoase producţiuni de feliul acesta.

Într-un salon, aşternut cu mătase şi împodobit cu flori, şade la vorbă cu fiică-sa Elvira nobila şi bogata principesă Ana, o damă care desconsideră tot ce e românesc, dară în inima căria iubirea maternă este cu atît mai dezvoltată, cu cît prejudiţiele şi trufia naşterei sunt mai exagerate. Muma e foarte îngrijată de neliniştea ce observă în sufletul nobilei sale fiice şi totdeodată mîhnită de plecarea la armata de la Plevna a fiului său Şerban, carele, după părerea ei

> S-află în demisiune; avut destul era;
> N-avea nici o nevoie în oaste a intra;
> Dar dorul vitejiei deodată îl loveşte,
> Se ia cu toţi nebunii şi la război porneşte;

dar dacă voia să meargă la bătălie, cel puţin să fi intrat în armata rusească! În vorbirea ei cu Elvira încetul cu încetul şi printr-o discuţiune în care combate iubirea de ţară

şi avîntul generos al gingaşii şi iubitoarei Elvire, viind vorba despre „Steaua României“, cucoana crede că fiul său:

> ...n-avea nevoie la dînsa să rîvnească:
> Cu numele lui singur putea s-o dobîndească.
> De drept putea să-i vină lui astfel de favori,
> Căci naşterea-i acordă şi titluri şi onori.

Nu împărtăşeşte opiniunea Elvirei că:

> Ştiinţele, talentul, purtările frumoase,
> Laborile şi zelul spre fapte generoase,
> Aceste fac azi lustru şi nume cunoscut;

ci visează pentru fiica-sa un ginere care să se tragă, ca dînsa, din neamul Comnenilor şi al Porfiregeneţilor, pe cînd Elvira voieşte un soţ iubit:

> Dar soţ iubit nu poate să fie cel n-are
> Vreo poziţiune sau nume ilustrat.

Din vorbă în vorbă, naiva şi gingaşa fată îi descopere, în versurile următoare, secretul inimei sale, amorul său pentru maiorul Preda, tovarăşul de arme al lui Şerban:

> E un june cu sufletul înălţat,
> Cu inima frumoasă, de lume lăudat,
> Distins în cunoştinţe; cu meritele-i rare,
> Un viitor ilustru el în armată are.
> Amic şi soţ de arme el e cu frate-meu.
> Nu sunt în stare-a-ţi spune cum mi-a venit amorul,
> Precum nu-ţi pot descrie acum ce este dorul.
> Cum mi-a venit amorul! O Doamne!-ntr-un minut!
> În prima clipă dulce cînd ochii-mi l-au văzut.
> De-a fost o zi fatală, sau zi de fericire,
> Tu poate să ştii, mamă, să faci deosebire.
> Dar despre el, mă crede, mult timp nici nu visa
> Că inima Elvirei de dînsul suspina.
> Şi mă-ntrebam adese de nu cad în păcate
> Şi dac-astfel de doruri putea a-mi fi iertate!
> Dar într-o zi amorul, cu lanţu-i fermecat,
> Pe unul şi pe altul deodată ne-au legat.
> De-atunci inima-mi zice că numai în iubire,
> În farmecul acesta, stă dulcea fericire.
> Cît el era pe-aice şi-l mai puteam vedea,

Vedeam în el viața și fericirea mea;
Treceau zilele mele ca visuri de plăcere,
Și în a mea beție nici cugetam a cere
Iertare de la tine, fiindcă eu credeam
Că calea datoriei cu-aceasta nu pierdeam.
Dar de cînd el lipsește, lipsește orice pace
Din sufletul meu, mamă! și nu știu ce m-oi face.
În focul ce mă arde scăpare nu găsesc
Decît la măiculița pe care o iubesc.
În sînul tău doar, mamă, revărs a mea iubire,
Și dă-mi o mîngîiere măcar cu-a ta zîmbire.

Lovită în credințele sale, în noblețea familiei, furoarea principesei nu mai are margini:

'N alte timpuri, nu numai te mustram,
Dar chiar la mănăstire viața-ți condamnam.

Furoare, la care Elvira, al cărui gînd este plin de iubitul ei, răspunde, zburînd pe aripele iluziunilor celor frumoase:

Ce lucruri minunate ieri noapte am visat!
Părea că încetase războiul cu Turcia.
O veselie mare domnea în România.
O primăvară dulce vestea un an mănos;
Concerte mîndre-n aer se auzeau voios,
Părea că se întoarce de la război oștirea,
Triumfătoare, mîndră, în toată strălucirea;
Întreaga capitală ieșise-a-ntîmpina
Cu flori și cu ghirlande armata ce intra
Cu muzica în frunte cîntînd imnuri frumoase,
Readucînd aminte de timpuri glorioase
Și aducînd trofee cum nu s-au mai văzut,
Prizonieri și tunuri, ce-n lupte au căzut!
Ostașii veneau mîndri, cu fețele pîrlite,
Dar exprimînd mîndria de inimi oțelite.
Iar în mulțimea mare de falnici cavaleri
Se distingeau anume doi mîndri ofițeri;
Ghirlande din balcoane pre ei cădeau mai multe,
Și toți păreau că vocea doresc să le asculte.
Era scumpul meu frate, Șerban, copilul tău,
Și lîngă dînsul Preda, venind cu dorul meu.

În mijlocul acestui dialog intervine un alt personagiu, un tînăr gentilom, pretenţios şi mîndru, d. Leon, un fel de nepot pe care principesa l-ar voi de ginere.

Familia ilustră, la curte primit bine,
Frumos, fasionabil ....

El nu diferă în idei cu principesa Ana decît în privirea bisericei. D-lui Leon nu-i prea place a vizita locaşul cel sfînt. Apoi d-lui Leon nu-i place nimica românesc:

Apoi limba română, ce vrei? este ceva
Ce-n suflet şi-n ureche nu poate a-mi intra.
Pun multă preferinţă pe limbele streine.

Ziarele româneşti le are în oroare; le tratează de:

.............................Organe triviale
De patime meschine, de intrigi sau cabale.
Plăteşte-le, şi-ndată mii laude îţi dau.
Sunt specule curate; nici o credinţă n-au.
Apoi toţi păcătoşii ce nu ştiu măcar scrie
Îi vezi că scot gazete şi strică la hîrtie.

În credinţă şi în idei, el este antipodul Elvirei, care din contră iubeşte tot ce este românesc, chiar şi ziarele.

Cucoana Ana, plecînd la biserică să invoace protecţiunea cerului asupra capului fiului său, lasă pe Leon cu Elvira; între aceşti tineri se încinge o discuţiune de idei, în cursul căria tînăra fată nu ascunde că se află cu gîndul şi cu sufletul la Plevna, ceea ce face pe junele Leon a-i zice cu ironie:

De-aş fi ştiut aceasta, mergeam şi eu la oaste,
Cu toate că n-am poftă să capăt gloanţe-n coaste,
Dar ca să-ţi fac plăcerea, mergeam ca să-ţi aduc,
Măcar ca să poţi rîde, vreun başibuzuc.
Atunci aveam, desigur, şi titluri către tine,
Dacă-ntre eligibili m-ai fi pus şi pe mine.

Pentru edificarea acestui pretendent, Elvira-i citeşte scrisoarea ce primeşte de la Preda:

Sus pe dealurile Plevnei la Elvira mă gîndesc;
Şi-al ei mîndru, dulce nume, cu dor mare îl şoptesc.

Duşmanul în apărare la redute sus s-aţine,
Iar românul jos în vale la ochi puşca mereu ţine.
Peste-o oră noi ne ducem să-l călcăm în cuibul său;
Pînă-atunci să spun Elvirei dorul sufletului meu.
Datoria către ţară şi a armelor onoare,
Aste două sentimente azi la toţi ne dau ardoare.
Trebui s-arătăm la lume că românul ştie-a da
Viaţa sa, cînd este vorba patria a-şi apăra.

şi mai la vale:

Am credinţa că în luptă sufletul se-arată mare,
Precum inima se-nalţă l-ale dragostei altare.
În tot locul, la tot pasul, două doruri eu nutresc:
Patria s-o văd cu lauri şi pe-Elvira să iubesc.
De-oi muri, pe a mea buză vor fi scrise două nume:
România şi *Elvira!* ce-am iubit mai mult în lume.
Plec în foc, adio dragă! roagă-te lui Dumnezeu
Pentru gloria română neuitînd amorul meu.

La citirea acestei epistole, o idee-i petrece gîndul, ideea că mirele ei poate să cadă în bătălie, şi îndată se hotărăşte a-şi vinde giuvaerurile ca să se ducă să formeze o ambulanţă, idee repede concepută şi mai repede executată.

Mi-aş pune şi viaţa pe al patriei altar.
Dar noi, fiinţe slabe, suntem nefericite;
La lupte, la războaie, noi nu suntem primite!
La zile de durere noi ţărei nu putem
Să-i dăm decît aceea ce-n inimă avem!
La ce să port dar scule de mare preţ pe mine,
Cînd floarea ţărei este în rane şi suspine?

Închipuiţi-vă furoarea nobilei mume, cînd vine de la biserică şi găseşte pe fiica-sa cu crucea roşie pe piept! Mînia ei însă piere, cînd vede pe fiică-sa leşinată, la ştirea, dată de ziare, că Preda a căzut în lupta de la Griviţa:

Onoarea casei mele în fine a scăpat!
Iubea, nesocotită! Va plînge, da-i va trece.

Elvira, revenită din leşin, iată cum îşi formulează hotărîrea:

La Plevna mă voi duce; mormîntul voi căta;
Voi mort să-l strîng în braţe; şi ranele lui grele

Voi să le scald cu rîuri din lacrimele mele.
Voi semăna o floare pe negrul său mormînt,
O floare ce-i va spune eternul meu cuvînt:
Elvira pentru Preda! o floare ce-i va cere
Să creadă că eternă va fi a mea durere!

Muma, înduioșată de durerea Elvirei și asigurată acum că mîndria familiei este garantată în contra mezalianței, se decide a întovărăși pe nenorocita ei fiică la Crucea roșie:

Dar maică-ta de tine nu se va despărți.
Durerea ta un echo în sînu-mi va găsi.

Leon, înduioșat și el, sau legănat de speranța că va găsi un loc vacant în inima Elvirei, hotărăște și el să meargă la ambulanță, cînd deodată intră Drăgan, bătrînul și credinciosul servitor care întovărășise pe Șerban; intră și povestește bătălia, în care au căzut tînărul său stăpîn Șerban și amicul său Preda.

Iată cum Drăgan descrie vitejia armatei noastre:

Diviziunea-a patra, din moldoveni compusă,
Avu întîi onoarea a fi în luptă pusă;
Ieșenii, vasluienii, au fost predestinați
De soartă ca să fie de lume admirați;
Ei cei întîi ca-n horă în foc se aruncară;
Impetuoși și sprinteni, vulturi se arătară.
Ca demni copii ai Romei, ca și strămoșii lor.

Aci narează moartea lui Preda, căzut în luptă:

Cînd fu ca să s-apuce a Griviței redută,
Văzutu-s-a o luptă de minte necrezută:
Atîta-nflăcărare domnea între ostași,
Încît părea că munții scădeau sub ai lor pași;
Cînd turcii preste dînșii mereu vărsau ghiulele
Și gloanțe repețite și ploaie de șrapnele,
Voinicii noștri ageri, mereu înaintînd,
Călcînd peste cadavre și moartea înfruntînd,
Săltînd din treaptă-n treaptă, pe scări anume duse,
Ca fiarele turbate cînd la strimtori sunt puse...

Și mai la vale, urmînd, spune cum a căzut maiorul Preda:

Falangele lor mîndre, ca spice secerate,
Cădeau pe lîngă dînșii în sînge înecate;

Iar ei alte companii cereau și iar intrau
În focul cel teribil și-nvingători ieșeau.
Dar în acea pleiadă de bravi, al căror nume
Consolidează astăzi al patriei renume,
Se distingea mai tare un scump amic al meu,
Un fiu ales al Vrancei, un pui voinic de leu;
Sub grindina de gloanțe, el se-arunca spre munte:
În orice fel de luptă, oricînd, era în frunte;
Chiar pușca soldățească în mîna apuca:
De jos, sau de călare, pe dușmani ataca.
Dar cînd culegea lauri oștirile române,
Văzurăm leul mîndru că fără cap rămîne!
Era maiorul Preda! era al oastei zmeu!

Termină prin cuvintele ce l-a însărcinat Șerban să ducă mamei sale:

Încalecă, Drăgane, cel mai bun cal al meu
Și mergi curînd la mama; să-i spui că fiul său
Și-a imitat străbunii; că-n lupta-n care piere,
El simte-o fericire și duce-o mîngîiere
C-a țărei sale-onoare, murind, el a lăsat.

Eroica povestire a lui Drăgan produce o revoluțiune in ideile lui Leon; el acum se duce să se scrie în oaste, iară nefericita Ana nu poate să reziste la lovitura ce s-a dat afecțiunei sale și mintea-i zboară după sufletul gloriosului său fiu Șerban. Ieșită din minți, ea îl vede viu, îl vede călare și strigă cu exaltațiune:

Fugiți! să-l văz! El este! El vine-n fuga mare!

Ea îi întinde „Steaua României", cheamă lăutarii să joace la nunta lui și se stinge, cu sufletul zburînd în urma iubitului ei Șerban.

Astfel se încheie drama d-lui *Sion*, plină de cugetări patriotice, mari și generoase, exprimate într-un limbagiu curat românesc, cu versuri armonioase.

Această operă a d-lui *Sion* merită din toate punctele de vedere a fi premiată de on. Societate Academică.

Raportor: ION GHICA

„DRAMATICE" DE G. SION: „CANDIDAT ŞI DEPUTAT", COMEDIE ÎNTR-UN ACT ÎN VERSURI. „LA PLEVNA!" DRAMĂ ÎNTR-UN ACT ÎN VERSURI – BUCUREŞTI, 1879

Cu ocaziunea concursului din 1878 am avut a vă relata despre opul colegului nostru Sion, intitulat *La Plevna*. Acelaşi autor, scoţînd în a doua ediţiune acea operă în anul expirat 1879, o însoţeşte cu o nouă bucată, o comedie intitulată *Candidat şi deputat*, care, jucată pe scena Teatrului Naţional din Bucureşti, chiar înainte de a se tipări, a făcut o însemnată senzaţiune prin verva cu care este scrisă, prin limba şi stilul care o caracteriză.

Autorul satirează, într-un mod plin de spirit, glumeţ şi în versuri bine cadenţate, vanitatea şi ambiţiunea femeilor, cari merg pînă a face dintr-un biet bărbat, fără destulă putere de caracter şi uşurel, un om ridicul, biciuieşte cu limbă de foc manoperele şi corupţiunea electorală care se practică prea adesea în ţările constituţionale. Comedia d-lui Sion este o scriere mai mult politică şi socială.

Subiectul este foarte simplu şi personagele puţin numeroase.

Cocoana Zinca, femeia d-lui Optimescu, doreşte din suflet să intre în lumea mare şi mai ales să fie invitată la palat, şi scara pe care caută să suie într-acel regim este deputăţia, să facă pe Optimescu deputat şi mai multe nu; întrebuinţează toate mijloacele, sacrifică economiile de bani; şi instrumentul de care voieşte să se serve este primarul Cimbru, om priceput, prea priceput, şi care primeşte misi-

unea ce-i dă cocoana Zinca și punga cu galbeni, hotărît a le întrebuința pentru satisfacțiunea sa personală, înșelînd pe cocoana Zinca.

Iată o ușoară schiță despre credințele dibaciului Cimbru asupra sistemului electoral:

Fel de fel de influențe îmblă printre delegați,
Fiindcă și sunt mulțime amatori de deputați.
Aici este deschis cîmpul pentru speculațiune;
Specula e tolerată chiar de Constituțiune.
Moraliștii pot să zică cum că faptu-i imoral;
Însă ce morală-ncape într-un tîrg electoral?
Și-apoi scrupul de morală care om astăzi mai are?
Popa? pruncul? sau muierea? Omul mic, sau omul mare?
Dar morala chiar ce este? Un sforăitor cuvînt!
Titirez, sau giruetă, ce se-nvîrte dupe vînt!
În politică, pe urmă, orice fraudă-i scuzată.
De ce dar să nu profite mintea bună și-ncercată?
În alegeri, mai cu seamă, toți se-ntrec a s-amăgi:
Frauda, coruptiunea sunt la ordinea de zi.
Chiar miniștrii, cari jură legile să execute,
În alegeri își bat capul să le calce pe-ntrecute:
Pe sub mînă, ba cu bîte, violențe și terori,
Ba cu influinți oculte, răsucesc pe-alegători.
Totul e să reușească, să se țină la putere.
Tocmai maxima aceasta și morala mea o cere.
Cînd cei mari, fruntașii țărei, fac la ilegalități,
Conrupînd spiritul public, călcînd legi și libertăți,
Și cu tot cinismul încă se mîndresc cu al lor nume,
Și nepedepsiți aspiră a domni mereu pe lume;
Apoi noi, plevușca țărei, să fim mai conștiincioși?
Aida, de! ori avem spirit, ori trăim ca ticăloși.

O adevărată satiră vrednică de Boileau și de Cantemir.

Cocoana Zinca, mișcată de o durere patriotică pentru țară, găsește că are datorie să se lupte cu mijloacele de cari voiește să se serve, ca să nu lase steaua României în pericol să se stingă și pune în mîna lui Cimbru punga sa cu galbeni:

Patria, nu e-ndoială, știe pe aleșii săi;
Dar se știe că-ntre dînșii sunt și buni, sunt și mișei.
Acei buni cată să lupte, ca pe cei mișei să-nvingă;
Altfel steaua României e-n pericol să se stingă.

Dar conversaţiunea toată este o satiră de un adevărat merit şi nu pot trece fără a cita aci cîteva pasage din convorbirea vanitoasei cocoana Zinca cu înşelătorul Cimbru:

Publica opiniune, care-o credeţi doamnă mare,
E un titirez-sfîrlează ce se pune în mişcare,
Şi în dreapta şi în stînga, fără de convicţiuni.
De vom şti să-i sucim fusul, apoi facem şi minuni.

. . . .

Şi colegiul ţărănimei ştiu de ce calibru este.
De vrei să faci cu el treabă, trebui sau să-l tîrnuieşti,
Sau să-i dai de cheltuială, sau cu vin să-l ameţeşti.

. . . .

Şi cînd omul intreprinde o idee aşa mare,
Care poate să-i deschidă a măririlor cărare,
Merită să cheltuiască. Ştiţi că domnii deputaţi
Totdeauna în favoare, pururea consideraţi,
Pot să-şi facă cariera; pot ministri chiar s-ajungă;
Ba, de au lipici la mînă, pot să-şi vază şi de pungă.

În scena VI-a, cocoana Zinca, fericită de perspectiva reuşitei planului său, exaltată de ingenioasa sa combinaţiune, se revoltă în cugetările în contra nedreptăţei făcute sexului:

Tirania asta oare mult are să prelungească?
Cînd femeile cu mintea pe bărbaţii lor întrec,
Pentru ce inferioare înaintea legii trec?
Pînă cînd să ni se zică: poale lungi şi scurta minte?
Adecă nu putem face decît copii şi plăcinte?
Adecă nu ne-am pricepe şi noi ca să cîrmuim?
Apoi chiar ca deputate n-am şti legi să plămădim?
Ori că noi nu ne-am pătrunde despre rău sau despre bine?
Ori că n-am fi la-nălţimea secolului de lumine?
Daţi-ne şi nouă drepturi, domnilor legislatori,
Şi-ţi vedea de ne pricepem să vă legănăm pe flori.

Şi pe urmă se leagănă în speranţele sale, cînd Optimescu va fi deputat:

Atunci să vedeţi pe Zinca! O caretă-nfricoşată,
Vizitiul şi lacheul în livrea cu fir lucrată.

Toalete, nec plus mutra!... Pălării de la Paris
Garnisite tot cu pene şi vrăbii de paradis.
Am să pun să-mi facă părul de culoare stacojie,
Să-mi pun alb, roşu şi murse; s-arăt jună şi hazlie.
Apoi am să-mi torn o rochie de cumplită catifea,
Cu o coadă lungă, lungă, de opt coţi, pre legea mea!
Mobile, să vă ia ochii; patul meu tot în dantele;
În tot locul, tot mătasă; pe la poale, tot bruxele.

Nenorocitul Optimescu, un bătrîn slab de minte, ştie că nu e făcut pentru luptele politice, că aceasta îl apasă şi că rolul său în Cameră nu va fi alta decît de a dormita în fotoliu şi că are să rîdă lumea de dînsul, dar nu poate să scape de influenţa femeii lui şi este silit să înveţe pe dinafară, ca un copil, discursul ce i l-a pregătit soţia sa pentru alegători mulţumindu-le de încredere:

Domnilor alegători!

Dumniavoastră sunteţi astăzi chiar ai ţărei salvatori.
Cu alegerea aceasta aţi făcut un mare bine.
Universul întreg astăzi vă salută pentru mine.
Eu nu am alt a vă spune decît că: sunt încîntat.
Şi mai pot să vă asigur: sunt prea bun de deputat.
Eu ştiu tot ce e sub soare, şi în stele, şi în lună;
Ştiu şi peştele cum doarme; ştiu ce este şi-n alună.
Să vă fie dar de bine! şi vă foarte mulţumesc
De mandatul care astăzi am onoare să primesc.

Dar iată că intră Pesimescu, un vechi amic, un poet, om de bun-simţ şi cam înăsprit în contra uitării la care sunt daţi adesea oamenii cei mai meritoşi. Acesta îşi arată fericirea ce o gustă trăind un pătrar de secol la ţară, cu ocupaţiuni agricole. Cocoana Zinca se miră de pesimismul său şi va să-l convingă că e dator să vie în lumea mare, zicîndu-i: „să te lupţi şi să pui umăru la a ţărei îndreptare". Pesimescu, la aceste consilii, se turbură şi întreabă:

Ce-nţelegi prin lumea mare? Voieşti poate a vorbi
Despre oamenii ce-noată în politica de zi?
Despre cei ce-ameţesc lumea strigînd la fraternitate
Îndemnaţi de interese, egoism sau vanitate?

Despre cei ce împart țara în partizi și coterii
Și se joacă cu-a ei soartă, ca c-o minge de copii?
Despre cei ce din cabale și-au făcut o meserie
Și, în setea de putere, sunt coprinși de nebunie?

Ar zice cineva că recunoaște în Pesimescu pe autor, cu caracterul său moderat, pe care cocoana Zinca îl ia chiar cam în răspăr cu cuvintele următoare:

Foarte rău îmi pare,-amice, de mizantropia ta.
Te admir, dar ți-o spun sincer: complimente nu-ți voi face.
După cît văd eu viața cîmpenească care-ți place
Ți-a creat în minte-o lume cu altfel de armonii,
Întocmită pentru îngeri, iar nu pentru oameni vii.
Cum nu pot și eu ca tine să trăiesc cu poezia!
Sufletul meu este-o liră ce respiră armonia.
Apropos! am o dorință; să văd în albumul meu
Cîteva strofe de versuri scrise de condeiul tău.
Pintre spicele de grîne, de ovăz sau de secară,
Cred că încă cultivi floarea cea mai scumpă și mai rară,
Floarea mîndră-a poeziei.

și conversațiunea urmează cu frumoasele versuri:

Și sperați ca să convingeți cu programe publicate
Capete fără principii și materializate!
Veniți oare-acum din lună, de nu știți că pe pămînt?
Astăzi nime nu mai crede nici al zeilor cuvînt?
O ce tristă rătăcire! dar cui ați vorbi voi oare
Despre nobile principii sau virtuți mîntuitoare?
Cînd politica ajunge pîrghie de egoism,
Poate omul să mai creadă într-un pur patriotism?
Cei ce-a patriei iubire încă-n inime păstrează
De simțirile lor astăzi a vorbi nu mai cutează.
Cei ce prin lucrări de geniu patria și-au ilustrat
Nu sunt predilecții zilei; alții locul le-au luat.
Șarlatani de meserie, cari au pe frunte pete,
Pamfletari fără credințe...

Zinca către *Optimescu*
Vezi ți-am zis să faci pamflete.

Dacă m-ascultai, acuma figurai în Monitor;
Nu mi-ai fi șezut acasă, ca nemernic muritor.

Profesiunea de credinţă este un cap de operă.

Cocoana ambiţioasă ţine cu încăpăţînare la visul său de aur; căci în deputăţia bărbatului său ea-şi vede o carieră de fericire. În fine le spune în secret că a pus la cale lucrurile prin bani. Apoi crede că şi profesia de credinţă ce a făcut-o va contribui la ceva. Aceasta este o satiră muşcătoare pentru deputaţii servili şi fără de credinţe, mai ales pentru acei ce pledează interesele private:

Voi propune-a vi se da
Tot ce v-ar interesa.
Drumuri mari şi cărări late,
Poduri şi drumuri ferate,
Scaune episcopeşti,
Clopote monastireşti,
Mori de apă sfărămate,
Rîuri tot canalizate,
Şi-altele ce nici gîndiţi
Numai fericiţi să fiţi.
Daţi-mi dară vot la urnă
Ca să pot lua diurnă.

Pesimescu susţine că alegerea colegiului este o minciună, de care n-ar trebui să se mîndrească şi pe care n-ar trebui să o solicite. Face caracteristica delegaţilor ce sunt trămişi la alegere:

Voi trăiţi în capitală,
Nu ştiţi ce e pe la ţară practica electorală.
Un primar, ce e fireşte al prefectului agent,
Şi iniţiat să fie în alegeri instrument,
Bate toba să s-adune într-o zi la primărie
Cetăţenii din comună pentru-această datorie.
Cu greu mare se adună, aduşi cam cu vătăşei,
Vreo zece, cincisprezece, amărîţi ca vai de ei,
— Măi, alegeţi delegaţii, cari trebui să pornească
Să aleagă deputatul pentru clasa ţărănească.
— Vai de noi! răspund ţăranii. Nu puteţi să ne lăsaţi
Să ne căutăm de treabă, cînd suntem aşa-mpilaţi?
Uite! sfertul e aproape; sărăcia ne stă-n casă;
Perceptorul ne înhaţă; ne ia cu nepusu în masă.
Trebui să ne dăm la muncă ca să-agonisim ceva.

Timpul este banul nostru: ne rugăm a ni-l lăsa.
Sapa, plugul, secerişul, asta e viaţa noastră,
A politicei tocmeală este pentru dumneavoastră.
Apoi noi nu ştim nici carte, să scrim votul cum am vrea;
Meargă altu, căci noi suntem tot pîrliţi de-aşa belea.
— Nu se poate. Delegaţii este ordin să s-aleagă,
Ca să facă deputatul care legile să dreagă.
Uite, Stan, Dănilă, Neacşu, Piele-Lungă, moş Dărvariu,
Pot să meargă chiar cu mine. — Bine, domnule primariu!
Iar la tactul prefecturei, cînd alegerea se face,
Legea se execută liniştit şi-n bună pace.
Aduşi astfel, delegaţii, scărpinîndu-se, se duc
Şi depun bilete-n urnă scrise de cei ce-i conduc.
Ales iese cel ce are a brevetului putere,
Pre cînd nimeni nu cunoaşte ale intrigei mistere.
Cu manopere de-aceste, dacă crezi că poţi să fii
Deputat legal, amice, fă-te,-alege-te.

Pesimescu descrie modul influenţei guvernamentale în alegeri. Cimbru este ales şi se întoarce de la alegeri vesel, dară cum să spuie cocoanei Zinchii festa ce i-a jucat, şi pregăteşte hapul cel amar prin prologul:

Erau ordine secrete, şi chiar cu ameninţare,
Delegaţii să nu aibă voie a se întruni,
Nici să vadă candidaţii ce ar vrea a le vorbi,
Ci la ora însemnată la prefectul să se adune
Şi să meargă să voteze numele ce le va spune.

Această carte este mai mult o satiră politică, deşi intriga este condusă cu măiestrie şi de un adevărat interes teatral.

Şi dacă scrierile ce se prezintă la concurs trebuie să se distingă prin stil şi limbă, astfel ca să facă onoare literaturei, ea corespunde în modul cel mai satisfăcător acestei credinţe. În starea de tranziţiune în care ne aflăm, limba noastră, neavînd încă formele şi termenii săi bine determinaţi, se simte în tot minutul în scrierile noastre influenţa limbelor străine; pe de o parte tendinţa de a latiniza sau a franciza, iar pe de alta aceea de a arhaiza face că foarte puţini scriitori ating gustul acela care ar fi de dorit să vedem în aticismul limbei noastre.

D-l Sion, căci d-lui este autorul operei ce vă prezint, știe a se feri de un purism exagerat latinizator, lepădînd totodată barbarismii lepădați de filologi, adoptînd numai pe acele neologisme cari au prins rădăcină în limbă, și astfel ne prezintă o limbă românească pe care o poate înțelege și gusta poporul.

De vom mai scruta apoi această limbă din punctul de vedere al stilului, nu cred că exagerez afirmînd că este de o corectitudine neîmputabilă, avem înaintea noastră o dialectică familiară, ușoară, promptă, care adeseaori ne face să uităm că ascultăm un poet; și în adevăr, a face versuri atît de energice, cu expresiuni atît de naturale, fără solecismi, fără eliziuni licențioase, fără silă în fața rimei, fără amplificațiuni de cuvinte inutile, fără a sacrifica regulele prozodiei, păstrînd totdeauna rima cea mai corectă, ritmul cel mai armonios este o lucrare de adevărată muncă, ce cu drept cuvînt și cu adevărat curagiu poate veni într-un concurs literar. Asemenea calități răsar mai în fiecare frază, mai în fiecare rînd sau strofă din această carte; asemenea calități, unite cu originalitatea concepțiunii, prezintă publicului o operă care face onoare literaturei și dramaturgiei române.

Raportor: ION GHICA

SCRIERI LITERARE

UN BAL LA CURTE ÎN 1827
Scrisoare către Vasile Alecsandri

Brighton, 9 mai 1889

I

În ziua de sfîntul Vasile al anului 1827, cerul dasupra orașului București se arăta roșu înfocat; zăpada albă, în care se răsfrîngea acea văpaie, scînteia ca milioane de steluțe de pietre scumpe presărate pe strade și pe streșine. Prin mahalale, cît ține de la Sfinții Voievozi din ulița Tîrgoviștei, pînă în Batiște și la Icoana, lumina ca ziua. Lumea alerga speriată, cu ochii pe cer. Unii credeau că ardea tîrgul; alții ziceau că era sînge, semn de răzmiriță, spuind că tot așa s-a arătat și în anul cînd a izbucnit zavera; unii chiar arătau cu degetu o linie pe cer, asigurînd că vedeau într-însa forma unui iatagan turcesc, și discutau cu alți văzători cari susțineau că nu era iatagan ci mazdrac căzăcesc, semn că vin muscalii. Mulțimea se îndrepta spre Podu Mogoșoaiei, în partea de unde printre case și printre pomi se zăreau flacări și scîntei cari ieșeau din curtea boierului Romanit.

Acolo se dedese foc la cîteva butoaie de zdrențe și de cîlți muiate în păcură, vizitiii și masalagiii a o sută de calești, butci și sănii cari adusese cocoane și boieri, înconjurau flacăra, stînd pe vine cu palmele întinse la dogoare, povestind întîmplări după vremea nemților cu coadă și a lui Prozorovski, pe cînd muierile goneau pe turci cu cobilițile, și din timpul bășicii lui Caragea, cînd plecase ovreii la secere și s-a întors îndărăt speriați de pisica care a căzut din balon[1].

În mijlocul unui grup, Stan, vestitul vizitiu al lui Iancu Raliței Muruzoaiei, care, pe prinsoare de o vadră de vin, trecea în fuga mare cu caleasca cu patru armăsari printre doi pari înfipți în pămînt pe măsura osiilor, cumpărase o bucată de halviță care se legăna atîrnată cu sfoară de o crangă de copaciu, iar țiganii masalagii se ațineau cu gura căscată la dînsa, bizuindu-se s-o prinză cu dinții; de cîte ori scăpa halvița, le cînta în cor, imitînd sunetul clopotelor, pe:

Tălălane, bălălane,
N-o lăsa, măi țigane.

Într-un alt grup, vizitii unguri băteau slănina și, cînd vreunul apuca de mușca dintr-însa, apoi compania juca cîntînd pe:

Sub potcoava cizmei mele
Șade dracu și-o muiere.

Rîsetele și cîntecile veseliei companiei s-auzeau pînă sus în casă la boieri.

II

În seara aceea Grigorie vodă Ghica da bal mare boierilor și împrumutase casele lui Romanit, căci casa lui arsese, și palatul ce plănuise d-abia era rădicat de roșu[2]. Domnia se mutase în casa banului Costachi Ghica (generalul)[3].

Vodă era vesel ca niciodată; zilele posomorîte se credeau trecute, părea că temerile și îngrijirile fioroase părăsise malurile turburate și sîngerate ale Dîmboviței și ale Dunărei. Acum viitorul îi surîdea vesel și luminos.

Murahasii* Seid-Mehmed-Nuni efendi și Seid-Ibrahim-Ifet efendi se întorsese de la Akkerman, unde încheiese în ziua de 25 septembre (7 octobre) anul 1826 cu plenipotenții ruși, comitele Woronotzov și Alexandru Ribeaupierre Convenția explicativă a Tractatului din București de la 1812. Ribeaupierre trecuse elciu la Constantinopol și neînțelegerile ce de șase ani existau între Poartă și Rusia se credeau stinse cu desăvîrșire. Minciaki, numit consul rusesc, se aș-

* Plenipotenții (*n.a.*).

tepta în București. La Țarigrad, pace și liniște. Sultanu Mahmud isprăvise cu ienicerii și începuse a avea armată de nizami. Nu s-auzea nici de cîrjalii, nici de vreun Pasvantoglu.[4]

Din zi de dimineață, în prezența boierilor adunați la curte ca să salute pe domn de Anul Nou, părintele Efrosin Poteca, dascălul cel mare din Sfîntu Sava, cu trei din băieții cei mai silitori din școala românească, sorcovise pe măria-sa cu un engomion plin de povestiri mărețe și glorioase, împănate cu citațiuni latinești din Ovid și din Tacit.

La prînz toate răvașele din plăcintă îi ieșise tot în bine:

„Veselie“,

„Dar mare“,

„Viață îndelungată“,

„Biruință asupra protivnicilor“,

și cîte și mai cîte tot bune.

Boierii i se arătau cu iubire și cu supunere, lumea toată îndestulată, pînea trei parale ocaua și vinu zece parale vadra; opinca și tîrgurile mulțumite și vesele[5]. Boierii pribegi din Brașov și din Sibiu, cari să bizuise pe sprijinul consulului Pini, ca să răstoarne pe domn, fuseseră siliți să i se închine cu supunere, ca să se poată întoarce în țară[6]; și acum era sigur că la anul 1829, cînd i se împlinea termenul de șapte ani de domnie, boierii era să-l aleagă tot pe dînsul (lineatul al 4-lea din actul separat al nouei convențiuni, relativ la Principate, permitea să se realeagă același domn) și se gătea pe o a doua perioadă septenală de la 1826 pînă la 1836.

Întîmplările însă și împărații au întors lucrurile altfel.

III

Pe cît jos în curte, în mijlocu gerului și împrejuru focului petrecerea și veselia era mare, cu atît bietele slugi, încărcate cu tatărcile și ișlicele boierilor, cu salopurile și malotelele cocoanelor, stau înghesuiți sub scară unul peste altul, unde respirau un aer stricat, încărcat de duhoare; dacă trei sau patru dintre ei izbuteau, dînd din coate și din șolduri, a-și face nițel loc într-un colț, apoi scoteau din brîu cîte o pereche de căr ți soioase și începeau a trage un „*ce cei*?“

sau un „*uite popa, nu e popa*" ; iar dacă cerul se lărgea ceva mai mult, atunci încolăceau cureua şi spălau pe ageamii de parale, şi să *fi auzit cruci şi luminări*[7]. Cînd vreun boier îşi chema servitorul, chinu şi gălăgia era mare; lupta bietul om de-i ieşea sufletul pînă să descleşta şi ieşea huiduit şi chiuit cu fel de fel de batjocuri de ceilalţi feciori.

IV

Casa lui Romanit fusese concepută şi ieşită din temelii de Faca (Phacca sau φαγὶ) care murind fără a apuca s-o isprăvească, epitropia copiilor a vîndut-o boierului Romanit, un grec îmbogăţit, Domnul ştie cum. Aceasta a isprăvit-o şi a împodobit-o cu cel mai mare lux: pereţii odăilor toţi cu mermer (stuc), imitînd marmurile cele mai rare şi mai frumoase, tavanurile de o bogăţie rară şi de bun-gust, lucrate în relief de meşterii cei mai buni aduşi din Ţarigrad. Unul dintr-acele tavanuri îmi pare că mai există şi astăzi în cabinetul ministrului de finanţe[8]. Odăile toate aşternute iarna cu covoare scumpe de Uşak şi de Agem, iar vara cu rogoji fine de Indii; macaturile şi perdelele de mătăsărie groasă de Damasc şi de Alep. Scaunele şi canapelele toate de lemn de mahon şi de abanos, încrustate cu sidefuri şi cu figuri de bronz poleit, îmbrăcate cu piele de Cordova. În toate odăile, policandre atîrnate de tavanuri cu girandole între uşi şi ferestre, toate de cristal de Veneţia, tăiate cu diamanturi, în care se oglindeau seara aceea mii de luminări de spermanţet şi dau casei un aspect încîntător.

Boieru Romanit, murind flăcău bătrîn, averea lui cu case cu tot a trecut la trei surori bătrîne ca şi dînsul, fete mari. Astăzi acea casă a devenit, prin cumpărare, proprietatea statului care a instalat într-însa ministerul de finanţe.

V

În sala de bal, vodă, îmbrăcat cu giubea albă, hanger de brilianturi la brîu, şedea în mijlocul sofalei între ferestre, rezemat de perne, cu gugiumanul de samur, cu funda albă cam pe frunte şi cu mînile încleştate la ceafă.

Pe marginea patului, la dreapta și la stînga ședeau cele șase beizadele șir. Întîi: beizadea Costachi, de curînd întors de la Țarigrad, pe care glumeții îl poreclise beizadea *tinghirică* sau *tingirică*, de cînd răpise pe frumoasa Dudu Hanoum, fata bancherului armean Tinghir, nume care îi venea de la orașul Tanger din Maroc. După dînsul urma beizadea Iorgu, fiul favorit al domnitorului, cu șal turcesc la cap, apoi veneau beizadelele cele mai tinere, Scarlat, Grigorie, Panaiot și Mitică, rași la frunte, la tîmple și la ceafă, purtînd pe creștetu capului un mititel fes roșu cu fundă de mătase albastră.

D-aci încolo, una lîngă alta ședeau cocoana Profirița, sora lui vodă, nepoatele Sultana Zefharina, Marița Furtunoaia cu fiica sa Anica și cîteva cocoane mari de protipendadă.

VI

Pe o galerie improvizată dasupra ușei de intrare două muzici și un tacîm de lăutari alternau ariile lor de joc și de lume: muzica de la Golești cu muzica clucerului Alecu Nicolescu de la Golești cu muzica clucerului Alecu Nicolescu de la Rîmnic[9] și cu tarafu lui Dumitrache Lăutaru.

Dinicu Golescu, boier iubitor de progres, după ce înființase sub direcția distinsului profesor și patriot Florian Aaron o bună școală românească la moșia sa din județul Muscel, adusese de la Sibiu și un dascăl de muzică, căruia încredințase instrucțiunea instrumentală a doisprezece țigănași, din cari acel maestru formase:

doi scripcari,
doi flautiști,
doi clarinete,
un oboist,
un fluieraș,
doi trîmbițași,
un toboșar
și un țimbalist,

pe cari îi învățase cîteva arii, precum: valsul *O du lieber Augustin**, cîntecul popular *Was macht der Herr Papa***, maestosul himn austriac, o căzăcească și cîteva ceardașuri.

Muzica lui Nicolescu fusese organizată de celebrul maestru de grații Cocoratu. Banda aceasta se compunea de șase țigani robi ai clucerului Alecu, cari cîntau din cincisprezece instrumente și anume:

Trei ghitariști, aceștia pe cînd operau cu degetele asupra coardelor instrumentelor atîrnate de gît, prin mișcarea capului la dreapta și la stînga suflau și într-un muscal sau nai înfipt în cravată la înălțimea buzelor.

Un mandolinist, care și acesta, deosebit de dulcele său instrument, sufla și el printr-o dispozițiune identică în fluieru lui Pan.

Un suflător de pirostii care ca și ceilalți cînta și el din fluieru lui Pan.

Al șaselea artist, cel mai încărcat din toți, avea legat de un genuche o tobă și de celălalt un țimbal, la piept un fluier de Pan, ca și ceilalți tovarăși, și pe cap o căciulă de metal cu zorzoane și clopoței cari făceau mare sunet cînd scutura din cap pe la soroace. Acești artiști esecutau aria din *Tancred*: *Di tanti palpiti*, pe care spirtosul și glumețul nostru poet Iancu Văcărescu le traducea unei cocoane prin cuvintele: „dă tatii palme și mamii pumni". Banda aceasta mai avea în repertoriul său aria *Stella confidente*, *Son tre giorni che Nina* și *Marșul lui Napoleon*.

Cocoratu, pînă a nu fi eclipsat de profesorul Duport, fiul celebrului baletist de la Opera cea mare din Paris, a apucat d-a format mai mulți elevi demni de talentul său, tineri, feciori de boieri, cari, pe strade, în saloane ca și la bal, nu au lipsit niciodată de a se ține în a treia pozițiune, nici de a face cele trei reverențe prescrise de artă, chiar de ar fi fost în camera cea mai strîmtă, a sta cu corpul și cu brațele încovoiate grațios și cu buzele pungă țuguiete. Unul a purtat chiar pînă a murit titlul meritat de *Maître de grâce****.

Cît pentru lăutarii noștri, ei nu aveau parte decît cam pe la spartu balului, cînd boierii începeau a prinde la chef

* O iubite Augustin.
** Ce face tata?
*** Maestru de grație.

şi le venea poftă de vreo horă, ori de brîu, sau de cîntec de lume ca:

Ai, Ileano, la poiană
Să culegem buruiană

sau:

Ah! Nuriţo, cale bună,
Dar te rog nu mă uita.

VII

Cînd era să înceapă danţul, boierii cei tineri îşi lepădau giubelele şi papucii, rămîneau numai în meşi şi alergau de luat fetele şi cucoanele la joc, la poloneză, la parolă, la vals şi la „ecossaise". Nu îndrăznea fiecine să se adreseze la rudele de aproape ale lui vodă; fiecare avea pe jucătorul ei favorit.

Fata lui Furtună juca numai cu beizadea Iorgu, fata Muruzoaiei numai cu Scarlat Bărcănescu. Dănţuitoarele cele mai întrepide erau Mariţa Ochioasa, fata lui Nae Golescu, Năstăsica lui Grigorie Filipescu, văduva Catinca Slătineanu (Petaluda), Zinca Farfaroaica, nevasta lui Dinicu Golescu.

Cucoanele cele tinere se purtau legate la cap cu turban de tulpan, zăbranic sau marabù meşteşugit adus cu coadele cu panglice şi urmuz împănate cu stele şi fulii de diamant, rochie de mătăsărie, marţelin sau paplină fără cute, mîneci cu bufanturi, ciupag scurt pe moda Imperiului. Fetele, cu capul gol, cu panglici şi cu flori, rochie garnisită pe poale cu fionguri de panglice şi de stofă. Cucoanele mai în vîrstă mai păstrau încă fesul alb, legate cu testemel cu bibiluri, paftale de aur cu pietre scumpe şi cu şal pe spate. Între sculele celebre se cunoştea scorpia sau dragonul Suţulesii, fata lui Racoviţă Gîndac de la Colţea, ghearele de leu ale Catinchi Filipeschi (Bălşeni) şi şirele de mărgăritar cu diamanturi ale Brîncovencei.

Într-o odaie care da în sala de bal era întinsă o masă mare cît ţinea odaia, plină cu tot felul de zaharicale şi cofeturi, castane fierte în zahăr, lisă de chitră, praline, acadele, cofeturi cu răvaşe franţuzeştı şi caramele cu ples-

nitori, servite mosafirilor de vestitul becier Antonachi Borelli, ajutat de copiii lui mari şi mici şi de Momolo[10]. Bufetul era toată seara asediat, mereu plin şi mereu gol ca butea Danaidelor, de la care cucoanele şi boierii, după ce mîncau cu prisos, apoi mai luau şi în basmale ca să ducă copiilor acasă. Pîn colţurile odăiei, cîteva mescioare la cari se servea boierilor ponciuri. În sala cea mare servitorii cu tavele ofereau limonadă şi orgeadă, începînd totdeauna de la mijlocul sofalei.

Cînd începuseră danţatorii a se înfierbînta, vodă s-a sculat, a salutat în dreapta şi în stînga şi a pornit spre uşa ieşirei, precedat de baş-ciohodar, urmat de beizadelele cele mai mici, de Ioniţă Voinescu, de cămăraşu cel mare şi de cîţiva edeclii.

VIII

Pe la unsprezece ceasuri, îmbulzeala era mare la scară, toţi şi toate îşi căutau blanele, îşi strigau feciorii şi trăsurile, înaintînd la scară fiecare cu masalagiul său după rang. Stradele se luminau în toate direcţiunile şi, pe cînd începuse cocoşii a cînta de miezul nopţii, oraşul Bucureşti reintra în tăcerea şi în întunericul său de toate serile.

ION GHICA

CONVORBIRI ECONOMICE

Către domnul Vasile Alecsandri

DOUĂ CĂLĂTORII ÎN VIS

I

Hastings, 1889

Scumpe amice,

Se crede că visurile purced mai adesea de la deşteptarea inconştientă a memoriei, sau de la acţiuni pur fizice interne sau externe, exersate asupra funcţiunilor corpului şi asupra simţurilor.

Omul preocupat de o idee, sau de un eveniment care i-a frămîntat mintea, acea suvenire deşteptîndu-i-se în somn, poate visa despre ceea ce l-a preocupat şi, prin afiliaţiuni trecînd de la o idee la alta, poate cuprinde în visul său chiar evenimente care nu au raport direct cu ideea primă, dar la care ajunge printr-un şir de reminiscenţe lănţuite una de alta.

Se poate asemenea că schimbarea de temperatură, un zgomot din afară, sau o pişcătură de insectă să provoace în memoria adormitului simţuri de ger, de viscol, de gîlceavă, de durere.

Oricum şi oricare ar fi cauzele care provoacă visurile, nu este mai puţin adevărat că ele sunt rezultatul unei funcţionări anormale a organelor constitutive ale vieţei, organe pe care marele fiziolog Claude Bernard le deosebeşte în pur *fiziologice*, precum sunt pulsaţiunile inimei, suflarea plămînilor, circulaţiunea sîngelui etc., şi în *metafizice*, precum memoria, imaginaţiunea, raţiunea şi în genere toate operaţiunile spiritului şi ale simţurilor.

Cele dintîi în stare normală a corpului, în starea de sănătate, funcţionează necontenit zi şi noapte, fie omul deştept, fie el adormit. Acestea n-au trebuinţă de repaos, şi

alterarea regularităţei funcţionărei lor dovedeşte boală, iar încetarea lor este chiar încetarea vieţii.

Celelalte, pe care marele învăţat le numeşte *organe nobile*, au trebuinţă de odihnă, şi în timpul somnului ele stau într-o nelucrare completă, iar funcţionarea sau deşteptarea lor inconştientă denotă o stare anormală a condiţiunilor vieţei, o stare morbidă.

Sunt şi astăzi mulţi cari cred în visuri şi cari, pătrunşi de ideea că ele ar fi în legătură cu evenimentele viitoare, caută a le da un înţeles misterios, a le explica şi a le interpreta. Cei vechi le atribuia o putere divinătoare. Regi şi împăraţi aveau chiar onirocriţii şi ipnotiştii lor oficiali.

În vis, spiritul nu are trebuinţă de durata timpului. Evenimentele se desfăşură înaintea adormitului cu repeziciunea gîndului, aşa că într-un timp infinit de mic poate trece peste întîmplări a căror durată a ţinut zile, luni şi ani, aşa că, în vis, timpul devine un element pe care somnul îl suprimă şi spiritul se află într-o condiţiune care îi permite de a se desface de dînsul; de aci naşte întrebarea dacă apropierea unui eveniment nu se poate arăta în somn precum se arată şi un eveniment trecut, căci la pragul prezentului neexistînd nici dincolo, nici dincoaci, deoarece el nu există în starea de visare, apoi într-acea condiţiune nu poate exista nici trecut, nici prezent, nici viitor[1].

II

Acum vro trei luni, cînd mă aflam la Ventnor în insula Wight, invitat fiind la prînz la moşia unui amic la Blackgang, lîngă puntea St. Catherine, unde se află cel mai puternic far electric din lume, am primit acea invitare cu atît mai bucuros că micul castel al amicului meu se bucură de reputaţiunea de a poseda vederea cea mai pitorească, cea mai măreaţă şi mai sălbatică din toată Englitera, atît privind spre mare, precum şi în sus spre faleză deasupra cataractei.

Royal Marine Hotel, unde locuiam, era numai la vreo cinci mile depărtare de locul unde fusesem invitat; şi, obicinuit, cum eram, a găsi chiar la poarta otelului trăsuri la orice oră din zi şi din noapte, nu luasem nici o dispozi-

ţiune de a mă asigura de o birjă. Îmi scăpase cu totul din vedere că era luni după Paşti, zi de *Bank-holyday*, una din cele patru sărbători de preste an, instituite de parlamentul englez pentru odihna şi petrecerea impiegaţilor de la contoare şi prăvălii, zile care nu sunt consacrate, ca duminecele, bisericei şi citirei cărţilor sfinte şi în care muzeele, galeriile de artă, grădinele şi palatele sunt deschise publicului. Într-acele zile trăsurile sunt toate prinse de mai nainte.

Neputînd a găsi mijloc a mă transporta pe uscat la locul unde eram aşteptat, am recurs la o barcă; dar nu făcusem două mile, cînd se ridică de la apus un vînticel ieşit de după dealul de dindosul castelului Steephill, vînt care devenea din ce în ce mai împotrivitor şi mai ameninţător, încît vîslaşul îmi declară că nu mai putea lupta ca valurile care începură a se sparge peste barca noastră. Pre acolo coasta este plină de stînci căzute în mare din mîncăturele dealului şi nu puteam aborda nicăieri. Ne ţineam la larg şi aşteptam din moment în moment să fim înghiţiţi de mare, şi ne-ar fi înghiţit, desigur, dacă, din norocire, o corabie, care fugea ca o nălucă spre răsărit cu toate pînzele deschise, nu ne arunca o amară să ne remorcheze îndărăt spre locul de unde plecasem.

Petrecusem patru ore lungi în luptă cu o mare înfuriată. Cînd m-am întors la hotel, era trecut de miezul nopţii; udat şi răcit, am adormit rememorînd minut cu minut peripeţiile şi emoţiunile ce simţisem.

Cînd m-am deşteptat peste noapte, eram dintr-un vis în care îmi părea că petrecusem ani.

III

Se făcea că, îmbarcat pe o corabie care făcea *le tour du monde**, fusesem aruncat pe o stîncă, de unde izbutisem a aborda într-o ţară veselă şi înflorită.

Oriîncotro mă întoarcem, cîmpii roditoare, munţi înalţi acoperiţi cu păduri bogate în tot felul de soiuri de copaci, ape limpezi, curgătoare şi plutitoare, coborînd de la munţi

* Ocolul lumii.

spre un rîu mare, încongiură cîmpia verde udată și irigată de la Dumnezeu sfîntul. Un lucru însă mă mira: nu puteam înțelege cum într-un pămînt așa de bine înzestrat de natură productele, atît cele vegetale, cît și cele animale, erau de calitate mai inferioară decît tot ce văzusem în alte țări; bobul grîului slab, pălit și ușor la cîntar, spicul mic și plin de mălură; porumbul mare la bob și rar pe cocean; rapița mîncată de viermi; oile mici și cu lînă aspră bîrsană; boi și cai mici și jugăniți, soiurile cele mai inferioare.

În locul unde pusesem piciorul pe pămînt, au alergat îndată oameni mulțime, întrecîndu-se care mai de care să ne dea ajutor și să ne dovedească simpatia lor, să ne dea toate înlesnirile ca să ne ducem bagajele la loc sigur; mă felicitam împreună cu tovarășii mei de nenorocire că nimerisem într-o țară atît de ospătoasă și de voioasă; dar abia apucasem să desbarcăm și ne văzurăm înconjurați de niște oameni cu șepci cu cocardă. Unul din ei se apropie de mine, zicîndu-mi în mod poruncitor:

— Ai, ce stai? Deschide-ți lada! Și începu a răscoli prin rufe; dînd de cămăși, se puse a le număra. Una, două, trei... zece, unsprezece și cu una pe d-ta douăsprezece, cîte zece franci, o sută douăzeci, sau șaizeci de franci de plată vamală.

— Dar cum se poate, domnule, îi observai eu, le-am cumpărat cîte șapte franci și sunt doi ani de cînd le port.

— Ia nu mai dărdăi, mă rog, plătește și taci! Iar dacă nu, uite cuptorul colo, du-te de le arde; căci nimica exotic nu poate intra în ducatul nostru, fără a plăti, conform tarifului autonom și convențional[2].

Apoi urmă cercetarea, scoțînd fracul și gileta, zicînd:

— Costumul de bal două sute, adică o sută de vamă; două perii, un pieptene și un săpun, doisprezece franci, șase franci de plată; surtucul, paltonul și celelalte haine o sută șaizeci, optzeci vamă; ceasornicul cu lanțul trei sute franci, o sută cincizeci vamă — total trei sute nouăzeci și șase! Plătește și te du!

Ce să fac? Am plătit, că nu poți sta la vorbă cu acei oameni; am plătit și am plecat în oraș într-o birjă soioasă, cu un vizitiu îmbrăcat ca un cerșetor, cu doi jărpani de cai, de îți era mai mare mila de bietele dobitoace, bice ce mînca; de abia ne-a tîrît pînă la Grand Hôtel, unde mi

s-a dat o cameră pe galerie, pe care d-abia am putut-o obține cu cincisprezece franci pe zi.

După ce m-am stabilit acolo am intrat în sala de mîncare, unde am luat o supă de ierburi, o cotletă cu garnitură de legume, nițel cașcaval și o jumătate de sticlă de vin. La socoteală, mă așteptam la doi sau la trei franci cel mult, cînd mă pomenii cu o notă de doisprezece franci. La observările mele, chelnerul îmi răspunse că juliena și mazărea erau aduse în cutii de tinichea tocmai de la Paris, că untul venea din Holanda, cașcavalul din Svițera și vinul de la Mâcon. M-am mirat cum, într-o țară unde vegetațiunea era atît de bogată, aveau recurs la Paris, la Holanda și la Svițera, pentru obiecte de ale mîncărei atît de lesne de obținut în pămîntul lor.

Prin oraș, o aparență de sărăcie care te lua de ochi, stradele rău pavate, pline de noroi și de necurățenie, casele prost zidite și neîngrijite, și trecătorii ce întîlneam prost îmbrăcați și rău încălțați.

Avînd trebuință de o jachetă, am intrat într-o prăvălie, unde găsind una care îmi convenea, negutătorul mi-a cerut o sută de franci. Spuindu-i eu că în anul trecut cumpărasem la Viena una asemenea cu șaizeci de franci, el mi-a răspuns:

— Și eu, domnule, tot de la Viena am adus-o. Am plătit-o loco cincizeci și cinci franci, dar dacă la acea sumă voi adăoga treizeci și trei franci vamă și doisprezece franci transportul, chirie, dobînzi și mărunte cheltuieli — vînzînd-o dumitale cu o sută de franci, vezi că nu cîștig mai nimic.

După aceste esplicațiuni ale negustorului, am ieșit din prăvălie, hotărîndu-mă a purta, cum oi putea, jacheta mea cea veche, deși cam ruptă și cam soioasă.

Din udătura ce suferisem, se făcea că m-apucase o durere de mijloc și că intram într-o spițerie, cerînd o coală de hîrtie chimică *(„papier Fayard“)*, cerere la care farmacistul îmi răspunde:

— Nu avem voie, domnule, să ținem doftorii streine, ci numai naționale; dar dacă vrei, pentru durere de șale am un plastru național, fabricat de mine, mult mai bun decît „Fayard“.

— Îți mulțumesc, domnule, dar eu sunt obicinuit cu acea hîrtie care mi-a alinat de multe ori durerea, și zicînd

aceste cuvinte mă îndreptam spre ușă. Atunci un băiat, apropiindu-se de patron, îi zise cîteva cuvinte la ureche, în urma cărora spițerul îmi face semn să mă întorc, zicîndu-mi:

— Îmi adusei aminte că din anul trecut, adică dinaintea prohibițiunei doctoriilor aduse gata din străinătate, mi-a rămas un sul de „Fayard", ți-l dau, dar cu condițiunea să nu spui la nimeni de unde l-ai luat. Dacă îl vrei... zece franci!

M-am grăbit a-i primi condițiunea și a-l plăti cu preț de zece ori mai mare decît la Paris.

În oraș, pe ici, pe colea, cîteva băcănii, prăvălii de modă și de galanterii de gust prost. Magazine de haine gata și de pălării, toate pline de marfă streină, pînă și albiturile toate aduse cusute gata de la Paris și de la Viena. La tot pasul, contoare de zarafi și de cămătari; prăvăliași, mai toți streini și ovrei; încolo: cafenele, cîrciumi și cofetării mulțime. Pe strade, mulțime de băieți alergînd cu noutățile zilei la subțioară, strigînd:

— *Retrogradul progresist! Autoritarul liberal! Cosmopolitul patriot!*[3] etc.

În țările unde s-a adoptat sistemul parlamentar există în general două partide, unul care voiește să conserve ceea ce există, sau chiar să restabilească ceea ce a fost, și altul care caută să reformeze și să îmbunătățească. Sub acțiunea combinată a spiritului de conservație și a spiritului de reforme, societatea înaintează, liniștit și fără zguduire. De la liberul joc al acestor partide rezultă mersul societății, condusă de oamenii cei mai ispitiți. A încerca a comprima pe unul sau pe altul dintr-aceste spirite, nu poate a avea alt efect decît a provoca una după alta revoluțiuni sau reacțiuni.

Aici însă altfel mergeau lucrurile: populațiunea cea cultă a țărei se compunea în mare parte de funcționari și de postulanți preocupați și unii și alții numai de starea ministerială de la care depind; tineri, cari cum ies de la școală apucă condeiul, înjură, acuză, calomniază, judecă și critică tot și toate și, dacă avea destulă limbuție și agerime de condei, apoi își da o poreclă, se proclama șeful unui partid politic imaginar, în numele căruia cerea să aibă doi sau trei membri în guvern.

Din vreme în vreme acele coterii se unesc sau se coalizează, dau asalt guvernului, căutînd să răstoarne ministerul care se agăța de putere, își fabrica o majoritate cu pumnul, cu bîta, cum putea, și urma înainte tîrîș-grăpiș, fără voia poporului.

Aci fiecare se lăuda că el și numai el a salvat Patria. Am auzit pe unul într-o adunare susținînd că tot progresul celor din urmă treizeci de ani lui se datorează.

„Vezi armata asta, dorobanți, pompieri, zicea el, eu i-am făcut, eu i-am organizat și disciplinat; drumuri de fier, instituțiuni de credit, Banca națională, credite fonciare, case de depozite, de economie, de asigurări, toate eu le-am născocit, eu le-am înființat și le-am organizat; cazărmile, spitalurile, școlile, nu e una la care să nu fi pus eu mîna".

Și bietul om mergea cu exaltarea pînă a crede că și monumentele cele vechi ale orașului erau ridicate dupe planurile și proiectele sale.

Funcțiunile publice fiind movibile erau la dispozițiunea absolută a miniștrilor, prin urmare lăsate pradă jocului partidelor, intrigilor și favoritismului. Fiecare își bazează speranțele vieței pe budgetul statului și nesocotește artele și meseriile, astfel că țara era lipsită de industrie națională, meșteșugurile cele mai elementare erau lăsate streinilor; icoanele chiar la care se închină le venea din afară, fără a căuta să fundeze un atelier pentru satisfacerea acestei trebuințe care devenise un prilej de propagandă politică; iar guvernul, în loc de a căuta a face funcțiunile statului mai stabile, mai speciale și mai puțin accesibile intrigei și incapacităței, nu-și putuse imagina alt mijloc, pentru a crea și a dezvolta industria decît protecționismul, bazat pe dări vamale escesive; ceea ce a adus scumpete și sărăcie, fără a ajuta întru nimica dezvoltarea producției naționale.

Întorcîndu-mă la otel, am intrat într-o cafenea, acolo era adunare mare și vorbă multă; lumea asculta cu gura căscată la un tînăr, care citea cu căldură un ziar, pe care auditorii îl comentau și îl aprobau în aplauze cu manifestațiuni de: „prea bine!" și cu: „așa vezi!".... Articolul ce citea se rostea cam astfel:

„Acei care vorbesc şi scriu în contra impozitelor vamale puse asupra mărfurilor şi fabricatelor venite din străinătate şi în contra prohibiţiunilor, aceste acte patriotice menite a încuraja creaţiunea şi dezvoltarea industriei naţionale, ca să nu mai fim ca pîn-acum tributari streinului, precum şi acei care tot se mai ţin de ideile ruginite ale economiştilor vechi şi noi, Say şi Adam Smith şi a şcoalei de Manchester cu Cobden, Gladstone şi John Bright[4], sunt nişte ignoranţi, nişte cosmopoliţi lipsiţi de patriotism,vînduţi străinului, care voieşte să cucerească ţara pe tărîmul economic. Dar noi ăştia care ne cunoaştem ţara şi o iubim şi care muncim pentru dînsa cu spiritul, cu pana şi cu spada şi ne jertfim pentru fericirea ei declarăm acelor domni sus şi tare că nu voim să-i urmăm pe calea ce ne arată. Suntem naţionalişti şi nu se cuvine ca un popor care, prin eroismul său pe cîmpul de bătaie, a ştiut să se ridice la înălţimea la care a ajuns să sufere umilinţa de a-şi procura obiecte de care are trebuinţă de peste mări şi de peste ţări şi a nu avea pe ale sale proprii. Avem lemn, avem fier, piei, lînă şi cînipă, prin urmare putem fabrica orice voim, tot ce ne lipseşte. În adevăr nu producem bumbac, fiindcă clima noastră nu permite cultura acestei plante, cu toate că, cu oarecare sacrificie, şi aceasta s-ar putea, cultivîndu-l în florării; să luăm exemplu de la englezi care mănîncă tot cursul anului struguri naţionali, cultivîndu-i în case de sticlă; scumpi dar buni! Le mai declarăm că nu mai voim nimica de la streini, şi să ne slăbească cu ştiinţa lor economică. Voim să avem şi noi filozofia noastră naţională, matematicele noastre naţionale, mecanica noastră proprie naţională, ca de acum încolo balanţa comerţului nostru să fie totdauna în folosul ţărei, iar nu să iasă bani cu lopata la străini".

Fiecare punct, fiecare virgulă erau aplaudate şi aclamate în cor; entuziasmul ajunsese la culme, cînd un bătrîn, care în tot cursul acelei logomachii şi exuberanţe de cuvinte ascultase zîmbind stînd deoparte, se scoală, se apropie de grupul zgomotos, zicînd:

— Să vă spui una, băieţi; deşi n-am învăţat carte multă ca voi, ca să ştiu dacă ceea ce scrie acolo o fi de bine, o fi de rău, dar ştiu că-mi vine cu greu să plătesc tot ce îmbrac, tot ce cumpăr cu preţuri îndoite şi întreite decît le plăteam

mai înainte. Ştiu că la noi viaţa a devenit mai scumpă decît la Petersburg şi la Amsterdam. S-au pus dări preste dări, directe şi indirecte, pe tot ce consumăm, dări care apasă toate asupra producţiunei agricole, singurul nostru izvor de venit; sărăcim lumea şi zicem că încurajăm industria naţională, că încurajăm un ce, ce nu avem, căci arătaţi-mi în tot oraşul ăsta, care este capitala ţărei, o singură prăvălie cu marfă fabricată aici. Ne tot fălim că mîncăm zahăr din sfeclă ieşită din pămîntul nostru şi că o să scriem pe hîrtie naţională; dar, datu-ne-am seama cîte milioane ne-a costat pîn-acuma acei cîţiva bulgări de zahăr şi dacă existenţa acelei făbrici a împuţinat cituşi de puţin impozitul zahărului străin?

Acum cîţiva ani, un ministru îmi arăta mîndru o puşcă soldăţească fabricată în atelierul ministerului de rezbel, dar cînd l-am apucat să-mi spuie cît costase acea puşcă, am găsit că costase mai multe mii de franci.

N-ar fi mai bine oare să căutăm a îmbunătăţi calităţile productelor şi soiurilor vitelor noastre, că e dat ca pămîntul nostru să fie mult timp încă muma care ne hrăneşte, şi cultura lui, meseria cea mai naţională şi mai dragă locuitorilor acestei ţări; iar noi, în loc de a ajuta şi încuraja agricultura, îi luăm tot sporul, toate mijloacele de îmbunătăţire; soiurile vitelor le lăsăm să degenereze din zi în zi mai mult; vindem caii şi boii noştri pe nimic, şi pentru trebuinţele armatei noastre, pentru jug şi trăsuri, suntem siliţi a aduce vite din străinătate, plătindu-le cîte o mie şi două mii de franci perechea.

Untul şi brînzeturile noastre, care ar face un obiect important de exportaţie, ne aduc un venit neînsemnător, pe cînd pentru consumaţia oraşelor aducem unt şi brînză din Olanda şi din Sviţera, plătindu-le de zece ori mai scump.

Vinurile ies din ţară pe doi şi trei franci decalitru pe care streinii ni-l întorc transformat în *bordeaux* şi *champagne* puindu-ne să i-l plătim cu trei şi patru franci butilia. Părăsim pămîntul nostru pirului şi pălămidei, şi aducem sparanghel, mazăre, fasole şi ciuperci de peste hotar, cale de sute de poşte, plătindu-le cu preţuri înzecite.

Grîul nostru, care pentru frumuseţea şi greutatea bobului este inferior celor mai multe grîne, dar are darul de a fi mai

spornic la făină, atît în calitate, cît și în cantitate, fapt cunoscut și constatat de toți oamenii de meserie, morari, brutari și grînari, noi în loc de a-l vinde măcinat în făină, ceea ce ne-ar da un folos de cincisprezece și douăzeci la sută asupra altor grîne, îl vindem totdauna cu douăzeci și cu treizeci la sută mai jos decît vecinii.

Avem izvoare de petrol din cele mai bogate, mineral pe care am putea să-l vindem în fel de fel de substanțe întrebuințate în industrie, și noi stăm și ne uităm cum se petrec pe piețele noastre luminările de stearină venite de la Triest și Marsilia, în loc de a stabili fabrici de parafină; ne uităm cum Rusia și America ne vînd gaz de petrol. Lepădăm cîștiguri sigure de sute de milioane și credem să ne îmbogățim de la fabricarea de hîrtie și de zahăr.

Cercetați tabelele statistice și vă veți convinge că importăm din străinătate producte d-ale industriei agricole, unt, brînză, legume, lînă, boi, cai și altele, pentru *zecimi* de milioane, care ar putea să rămîie în țară, dacă am da agriculturei mijloace de a îmbunătăți soiurile și calitățile. Exportăm cereale pentru o sumă de mai mult de trei sute de milioane, valoarea care s-ar putea spori cu douăzeci și treizeci la sută, dacă am îmbunătăți calitatea lor, pe cînd pe de altă parte vedem că stabilimentele industriale ce încurajăm: curelării, postăvării, făbrici de zahăr și de hîrtie, cu toate privilegiurile ce li s-au acordat în detrimentul consumatorilor, nu sporesc, nici nu se înmulțesc, și rezultatul cel mai limpede este că plătim productele lor de două ori mai scump decît pe cele aduse din străinătate.

Mai știu că pînă a nu ieși moda asta de încurajarea industriei naționale prin impozitele vamale prohibitive, tot mai aveam pe ici pe colea cîte o mică fabrică indigenă; acum vreți să știți ce s-au făcut feciorii tabacilor, ai işlicarilor, ceaprazarilor, testemelalilor, postăvarilor, pînzarilor, abagiilor și cetele crescătoare de gîndaci de mătase? Să vă spui eu: au părăsit meseria și s-au făcut funcționari — ușieri pe la ministere, sergenți de oraș, unii chiar bătăuși pe lîngă colegiele electorale.

— Dar, nene Iordache, apoi tocmai dumneata vorbești astfel, dumneata pe care te știm patriot mare, cu iubire și durere de țară și liberal? Nu ne spui că te-ai făcut tombatera,

că ți-ai dat coastele cu agenții străinului, care caută să ne cucerească pe cale economică? Crezi dumneata că ne înveți pe noi, nu vezi ce spune colea la gazetă? Oamenii aştia care scriu acolo sunt tot oameni cu carte, procopsiţi, dar apoi să-i auzi vorbind: le turuie gura; cînd încep, o țin una pe nerăsuflate, de te trag ca magnetul în apele lor.

— Vezi pe voi v-o fi luînd apa, dar eu sînt piată grea și nu mă prea iau dupe limbuție, ba încă, cînd văz că ascultați cu gura căscată la cuvinte seci, numai fiindcă sunt cocoloșite în fraze pompoase, îmi vine mai mare jalea. Mie îmi plac lucrurile netede şi limpezi; și scrie cît o vrea profeţii pe care îi admirați, că eu tot o să zic că ar fi mai bine să începem de la îmbunătățirea productelor pămîntului şi apoi să ne gîndim la industrie manufacturială, care și ea trebuie să-și aibă rostul ei în dezvoltarea și încurajarea de care are trebuință. Iar cît pentru epitetele de trădători, de spioni, de vînduți streinului, cu care gratificați pe acei care nu cugetă ca voi, dacă și ei, la rîndul lor, ar zice că sunteți plătiți de inimic ca să sărăciți țara, bine ar fi? frumos ar fi? Dar dacă streinii v-ar crede și pe unii și pe alții, ce opinie ar putea să aibă de o țară unde partidele politice nu se compun decît de oameni corupți și trădători?

În mijlocul acelei discuțiuni m-am deșteptat. Mi se părea că dormisem zile şi nopți întregi, în petrecerea acelor evenimente. Dar care nu îmi fu mirarea cînd, uitîndu-mă la ceasornic, văzui că nu trecuse nici o jumătate de oră de cînd măculcasem. Zgomotul în mijlocul căruia îmi zburase somnul venea de la vecinul meu de cameră, care se întorcea de la o petrecere și se certa cu portarul hotelului, care îl făcuse să aştepte pînă să-i deschidă.

Acum, avînd mai multe ore dinaintea mea pînă la ziuă, închideam ochii și-i strîngeam cît puteam, daru-i Doamne, d-oi prinde somnul speriat. Chemam în ajutor cînd suprafața unui lan de grîu, lin mîngîiat de suflarea vîntului, cînd numărînd de la o stea-logostea pînă la o mie de stele-logostele; dar orice chemam în ajutorul somnului se transforma îndată în una din peripețiile și emoțiunele ce simțeam în călătoria mea spre Blackgang, aşa că am adormit tot sub impesia evenimentelor acelei seri.

IV

De astă dată se făcea că un vapor mare din cele transatlantice ridicase semnalul de plecare. Mateloţii învîrteau vîrtos la cabestanul ancorei şi sumă de călători alergau din toate părţile ca să se îmbarce.

Mie vederea unei corăbii care îşi deschide pînzele mi-a adus totdeauna un dor nespus de ducă. Mă uitam cu jind la cei cari plecau şi, făcîndu-mi socoteală de cît cheltuisem în timpul cît petrecusem în ţara în care m-aruncase întîmplarea şi dovedindu-mi că mijloacele mele pecuniare nu-mi permitea să prelungesc mai mult petrecerea mea acolo, m-am îmbarcat şi eu pe acel vas, fără să ştiu măcar unde mă va duce.

Dupe patru zile de călătorie spre nord-est, cu o iuţeală de cincisprezece noduri pe oră, am abordat într-o ţară numai nisip şi piatră, pămînt spoit cu cîţiva milimetri de humă vegetală, produsă mai mult prin plantaţiuni de pini alpestri şi de îngrăşări artificiale. Dar m-a mirat calitatea cu totul superioară a grîului, cultura arborilor roditori şi a legumelor şi mai cu deosebire, frumuseţea soiurilor animale. Oriîncotro îmi aruncam ochii, vedeam cîmpii brăzdate de şosele, de drumuri de fier şi de canaluri. Ţară drenată şi irigată.

În oraşe, stradele bine pavate şi curate, case frumoase şi bine zidite, iar magaziile pline de mărfuri de cea mai bună calitate[6].

Coborînd din vapor m-aşteptam să văd oamenii vămei viind să-mi preţuiască lucrurile, să-mi ceară paşaport, să mă întrebe de unde viu? unde mă duc şi ce caut acolo? Dar dacă am văzut pe tovarăşii mei de călătorie desbarcînd liberi, neopriţi şi necercetaţi de nimeni, am chemat şi eu o birjă curată, bine înhămată, care m-a dus în treapătul cel mare a doi telegari mîndri şi iuţi la un hotel unde mi s-a dat o cameră curată şi luminoasă cu trei franci pe zi şi unde am avut un foarte bun prînz cu cinci franci: trei feluri de bucate vin şi cafea.

Pe strade trecătorii, mai toţi curaţi şi bine îmbrăcaţi; în magazii, abundenţă de tot felul de marfă de calitatea cea mai bună şi pe preţuri moderate. Cu cincizeci de franci, mi-am cumpărat o jachetă, mai bună decît aceea pentru care dincolo mi se ceruse o sută.

Întrebînd pe neguţător din ce ţară era adusă acea haină el mi-a răspuns că era confecţionată în atelierele sale cu postav din fabrica sa.

Iată naraţiunea ce mi-a făcut acel neguţător despre înfiinţarea acelei fabrici:

— Eu, domnule, de felul meu sunt italian, venit în ţara asta, de sunt acum patruzeci de ani, ca croitor de haine bărbăteşti; muşteriii îmi aduceau postavul lor, se tocmeau cu mine şi eu croiam şi coseam hainele ce îmi comandau. Am urmat astfel pînă ce, văzînd că se înmulţesc comenzile din zi în zi, am început a aduce şi haine gata de la Viena şi, afacerea devenind bună, m-am înţeles cu fabricantul cu care corespundem ca, în loc de haine gata, să-mi trimiţă cîţiva lucrători meşteri, cu maşini de cusut, cu care am înfiinţat aici în oraş un mic atelier de croitorie. Atunci guvernul, aflînd că atelierul meu prospera şi se mărea din zi în zi, mi-a propus un avans de bani cu dobîndă de patru la sută, impunîndu-mi condiţiunea de a aduce şi cîteva maşini de ţesut postav, asociind pe lucrători în beneficiile fabricei. Eu făcîndu-mi socoteala şi găsind că materia primă şi hrana lucrătorilor costă aici mai ieftin decît la Viena, am primit propunerea, şi astfel astăzi nu mai lucrez decît cu postav fabricat în postăvăria mea. Acu cu postăvărie şi croitorie, ocup peste cinci sute de lucrători toţi indigeni; exportez în ţările vecine şi ţin concurenţă cu fabricile cele mai vechi din Europa, căci am avantajul poziţiunei geografice.

Guvernul m-a încurajat, pentru că simte că munca este izvorul bogăţiei şi al civilizaţiunei; m-a ajutat cu bani, pentru că înţelege că munca trebuie emancipată de tirania capitalului şi că, în unele cazuri, trebuie chiar să ia iniţiativa creării industriilor cari au viitor, precum face pentru acele industrii care sunt monopoluri ale statului: tutunuri, chibrituri etc.; precum a făcut pentru poşte şi telegraf, pentru drumurile de fier etc.

Într-un discurs din 17 septembre 1878, Bismarck zicea că el a crezut totdeauna că, organizînd societăţi cooperative, s-ar putea îmbunătăţi mult condiţiunea lucrătorilor şi că nu ar fi o nebunie dacă s-ar pune un capital de o sută de milioane de talere pentru a realiza înfiinţarea de ateliere cooperative de producţiune şi că el regretă numai că alte preocupaţiuni

l-au distras de la dorinţa ce avea de a se ocupa de această chestiune.

Astăzi, lucrătorii din atelierele mele de croitorie şi de postăvărie sunt toţi asociaţii mei, interesaţi ca şi mine în prosperitatea fabricilor; şi dacă am izbutit aşa de bine, este numai pentru că am asociat munca cu capitalul, făcînd fiecăruia dintr-aceste două elemente de producţiune partea ce i se cuvenea de drept; astfel, lucrătorilor mei, deosebit de salariul obicinuit, le mai vine încă cîte zece, douăzeci şi chiar treizeci la sută din beneficiile de peste an ale stabilimentelor; deosebit de această îmbunătăţire a soartei lor, acei dintre dînşii care voiesc să aibă locuinţă, hrană şi îmbrăcăminte, le pot găsi cu douăzeci şi douăzeci şi cinci la sută mai ieftine şi de calitate mai bună în stabilimentele mele de iconomat cooperativ pe preţurile cu care mi le procur d-a dreptul de la fabrici; iar bătrînii şi invalizii au pentru restul vieţei existenţa asigurată din economiile fabricii.

Cît pentru mine, astăzi nu mai sunt decît un adminstrator al intereselor lucrătorilor, cărora în realitate aparţine fabrica cu unelte, ziduri şi maşini, fără nici o datorie.

La această naratiune, obiectîndu-i eu că o administraţiune şi o survegheare, cu o contabilitate atît de complicată, mi se părea mie că echivala cu o imposibilitate...

— De ce? îmi răspunse el, dacă însărcinăm pe stat cu exploatarea poştelor şi telegrafelor şi a drumurilor de fier, de mii de kilometre, întreprinderi industriale mult mai complicate decît o fabrică de postav şi de haine, fiindcă cer cunoştinţe tehnice, au trebuinţă de aptitudini administrative, de cunoştinţe de o contabilitate complicată, de tact politic şi într-un cuvînt de unirea tutulor calităţilor industriale şi comerciale, de ce să nu putem găsi oameni care să dirige afaceri, precum vedem mii şi sute în Europa?

Este drept a zice că guvernul a luat măsurile legislative ca directorii, administratorii, contabilii şi în general toţi acei care mînuiesc banii întreprinderilor în care lucrătorii sunt interesaţi să se asimileze cu împiegaţii statului şi să fie supuşi controlului guvernului şi pedepsiţi pentru prevaricaţie şi neglijenţă.

O naraţiune aproape identică am auzit-o de la un carătaş, din atelierele căruia ies trăsuri de tot felul care se pot com-

para cu cele mai bune și mai frumoase ieșite din fabricile din Viena, Paris și Londra și care face un mare export atît din cauza superiorității în calitate, cît și din cauza ieftinătății, face o mare concurență carătașilor vienezi.

În secolul în care trăim, solidaritatea care exista mai înainte între meșteri, patron și calfe, între proprietari și plugari, între capitaliști și lucrători a dispărut cu totul și a fost înlocuită printr-o luptă de clase, o luptă care merge pînă la urmă și la tentative de exterminare; democrația cere egalitate de condițiuni. Aicea, acea luptă fusese înlocuită prin confundarea intereselor, ceea ce adusese armonia și iubirea între clase; guvern și popor înțelegea că problemul social constă în trei factori: în muncă, pămînt și capital, factori care fiecare trebuie bine și drept retribuit, ceea ce nu se poate dobîndi decît cu condițiunea de a se stabili între dînșii o solidaritate de interese.

La țară, o mare parte a populațiunei agricole posedă pămînt cîte cinci sau șase hectare de familie și se bucură de rodul muncei lor; iar, ca să se folosească de avantajele ce are cultura cea mare asupra culturei celei mici se asocia mai mulți între dînșii, sau se asociau cu cîte un proprietar mare și exploatau în comun.

La o exploatare agricolă ce am vizitat, un proprietar mare îmi spunea că întinderea pămîntului ce cultiva era de trei mii de hectare, din care o mie cinci sute hectare erau ale sale, iar celelalte o mie cinci sute aparținînd la o sută patruzeci de proprietari mici, asociați cu dînsul. Îmi spunea că el adusese în asociație, deosebit de acele o mie cinci sute hectare de pămînt, și un capital de două sute de mii de franci, în mașini, vite și avansuri de bani, capital care conta în societate pe dobîndă de cinci la sută, și că astfel atît el, proprietarul cel mare, cît și asociații săi trăgeau de la acest sistem un mare folos, fiindcă pămîntul lor era cultivat cu mașini perfecționate, și el, proprietarul cel mare, avea totdauna la dispozițiunea sa lucrători zeloși, inteligenți și interesați la prosperitatea întreprinderei, și prețuia aceste avantaje la douăzeci și cinci și treizeci la sută d-asupra exploatărilor pămînturilor vecine. El zicea că sistemul cooperativ, comparat cu cel individual, este întocmai cu regimul liberal, comparat cu cel despotic.

În vecinătatea acestei ferme, exista o fabrică de îmbrăcăminte ţărăneşti: postavuri, cojoace şi pînzeturi, fundată tot pe principiul coperativ, încurajată de guvern; ea da rezultatele cele mai bune şi mai binefăcătoare.

Cînd m-am deşteptat, soarele era sus pe cer şi camera mea plină de razele lui.

V

Un stabiliment (fabrică sau prăvălie) se zice cooperativ sau că lucrează pe principii de cooperaţiune, atunci cînd capitalul şi munca aparţin aceloraşi persoane, adică cînd capitatul trebuincios stabilimentului este adus asociaţiunei de chiar cei cari muncesc acolo. Aşa, de exemplu, o băcănie este coperativă, dacă localul şi marfa sunt proprietatea acelor cari slujesc într-însa: a băieţilor din prăvălie şi a servitorilor cari conduc afacerile. O cizmărie, sau o croitorie devine curat cooperativă, dacă lucrătorii au subscris ei între ei o sumă de bani cu care să fi cumpărat stabilimentul şi urmează înainte afacerea pe socoteala lor.

Societăţile cooperative se deosebesc mai cu seamă în *societăţi cooperative de distribuţiune* şi în *societăţi cooperative de producţiune*. Cele mai multe însă şi din unele şi din altele, deşi se intitulează astfel, dar nu păzesc într-un mod absolut preceptele de mai sus. La cele de producţiune, capitalul de cele mai multe ori este adus de patroni, sau de societăţi anonime, lucrătorii avînd şi ei o parte oarecare în beneficiile întreprinderei, peste ceea ce primesc ca salariu, iar cele distributive, cunoscute mai obicinuit sub numele de magazii coperative *(Cooperative Stores)*, nu prezintă nici un fel de fuziune a capitalului cu munca. Capitalul acestora este al clienţilor (muşteriilor) şi al acţionarilor, cărora li se şi împart toate cîştigurile, pe cînd acelor cari muncesc într-acele stabilimente, băieţi de prăvălie, servitori, contabili, nu li se face nici o parte alta decît salariul ce primesc.

Sistemul de *storuri*, zise cooperative, a luat de cîtva timp un foarte mare avînt; cele mai renumite sunt astăzi:

*Victoria Army and Navy Store**,

---

* Cooperativa Victoria a armatei şi a flotei.

Wightley,
Les Magasins du Louvre
*Le Printemps**.

În Englitera, numărul *storurilor* cooperative se suie la şapte sute optzeci şi două şi se înmulţesc pe toată ziua. Clienţii asociaţi cumpără cu cel puţin douăzeci şi cinci şi treizeci la sută mai ieftin decît daca ar cumpăra din tîrg. În toate *storurile* se plătesc cumpărătorile cu bani gata, şi într-aceasta există mai cu seamă secretul cel mare al prosperităţii acelor stabilimente.

Unul din cele dintîi *storuri* cooperative a fost înfiinţat în Englitera la anul 1842 de cîţiva lucrători dintr-o fabrică de flanele de la Rochdale, al cărora salariu fusese redus din cauza depresiunei ce suferea cea industrie, care micşorare de salariu devenise cu atît mai simţitoare, cu cît obiectele de hrană se scumpeau din zi în zi mai mult. În faţa acelei stări de lucruri, douăzeci şi opt dintr-acei băieţi lucrători flanelari s-au înţeles între dînşii, puind fiecare cîte o mică sumă (douăzeci şi cinci de franci), cu care bani, în loc de a cumpăra ceai şi zahăr de la băcănii cu mărunţeaua, cum făceau pîn-atunci, şi unde li se vindea acea marfă şi scump, şi de calitate proastă, şi falsificată, au putut-o obţine de la o magazie cu ridicata *(en gros)* şi mai ieftină, şi mai bună, fiecare asociat se aproviziona de la acel *stor*, plătind ceea ce cumpărau cu bani gata *(au comptant)* şi pe preţurile costului.

Scopul acelor asociaţi fusese pur şi simplu de a dobîndi obiecte de ale mîncării mai ieftine şi de mai bună calitate, fără a se gîndi la beneficiile ce puteau rezulta de la acest sistem.

Întîia proviziune sleindu-se, asociaţii au cumpărat cu banii adunaţi un al doilea stoc de marfă, urmînd pe aceleaşi principii, şi numărul asociaţilor mergea tot crescînd, aşa că, la anul 1846, acea societate cooperativă cunoscută sub numele de *Asociaţia cooperativă a pionierilor de la Rochdale* dobîndise o mare celebritate; numărul asociaţilor se suise la unsprezece mii şi capitalul lor întrecea peste trei sute de mii franci. Atunci afacerea nu se mai mărginea numai la obiecte de ale băcăniei, ci acolo se vindea, pe aceleaşi principii, carne, pîne, încălţăminte, haine etc., etc. La

* Primăvara.

1852, acea societate avea optsprezece sucursale în Rochdale; într-acel an, vînzările făcute în acele *storuri* au fost aproape şapte milioane de franci, realizînd un beneficiu de opt sute mii de franci.

Dintr-acest beneficiu trăgîndu-se mai întîi partea dobînzii capitalului, adică cinci la sută, restul s-a împărţit clienţilor asociaţi ca beneficiu curat, primind fiecare parte în proporţie cu cumpărăturile făcute de dînsul, bani pe cari mulţi i-au luat în numerar, dar pe cari alţii i-au lăsat în societate ca capital, ca să fie întrebuinţat în cumpărători de titluri şi de acţiuni sigure; capitalul social se suise aproape la opt milioane de franci.

Cele opt sute de *storuri* din Englitera fac acum, pe fiecare an, vînzare de aproape trei sute cincizeci milioane de franci.

Beneficiile fiecărui asociat se constată prin fise de cositor *(jetons)* ce se remit fiecărui societar cînd face o cumpărătoare, iar conturile se încheie la finitul fiecărui trimestru.

Aplicarea sistemului cooperativ la consumaţiune a avut şi are un succes complet; din nenorocire nu este tot astfel şi pentru aplicarea lui la producţiune.

Aplicarea cooperaţiunei la producţiune a avut şi dînsa un început foarte modest.

La 1850, lucrătorii dintr-o bumbăcărie din Lancaster s-au cotizat de au închiriat o sală, în care au pus cîteva războaie de ţesut; această industrie fiind pe atunci foarte favorizată de împrejurări, asociaţiunea realiza beneficii însemnate, aşa că capitalul lor la 1852 se suise la o sută treizeci mii de franci, iar la 1856 a fost în stare de a zidi o fabrică de mai mult de un milion; dar veni războiul american de la 1862, care, deşi i-a oprit avîntul ce luase pîn-atunci, însă tot acest stabiliment a fost în stare de a se lupta cu împrejurările de atunci mai bine decît toate celelalte fabrici de bumbac din Lancastershire.

Am zis mai sus că principiul cooperativ se aplică mai ales la distribuţiune decît la producţiune; lucrul e lesne de înţeles. Este învederat că o prăvălie cooperativă nu are a se lupta cu dificultăţi ca acelea ce poate întîmpina o fabrică.

Mai întîi, că afacerile unei magazii cooperative se fac pe sistemul de plăţi cu bani gata, aşa că nu este temere de a se expune la nici un risc de pierdere. Al doilea, că nu are

trebuinţă de a face cumpărători speculative, marfa ce se debitează se poate cumpăra numai după trebuinţă; intrările de bani sunt regulate; tranzacţiunile unui trimestru diferă puţin de ale trimestrelor anterioare, şi este lesne a întinde sau a restrînge afacerile sale, după cum cere trebuinţa; pe cînd, din contra, o fabrică, prin chiar natura lucrurilor, are ceva incert şi speculativ; beneficiile ce poate realiza depind adesea, mai cu totul, de la aprovizionarea materiilor prime la timp oportun; vin uneori împrejurări în cari industria se găseşte atît de deprimată, încît trebuinţa cere de a nu trimite pe piaţă productele sale spre vînzare şi totdeodată de a nu restrînge producţiunea acelor materii; în fine, nu poate înainta fără de a poseda un fond de rezervă însemnat.

Unele industrii sunt foarte supuse fluctuaţiunilor; acelora mai cu seamă nu le convine sistemul cooperativ, care se aplică mai lesne la industriile acelea al căror capital, trebuincios pentru unelte şi material, este mic în comparaţie cu acela care se cere pentru plată de salarii. Într-această din urmă categorie sunt dulgheriile, zidăriile, tîmplăriile, croitoriile, cizmăriile etc., etc.

ION GHICA

O PAGINĂ DIN ISTORIE

Mai trăiesc oameni cari-şi pot aduce aminte de un biet grec, bondocel şi pirpiliu, numai pielea şi osul, care se *furlandisea* măreţ pe uliţele Bucureştilor, cu pas măsurat, oprind pe trecători în drum ca să le zică:

„Stii tu mo, mosico, ca io sinto feţior de imperato; Vasilopulo, bre!"

Şi să te fi dus păcatul să-i contestezi pretenţiile, că-ţi găseai *beleaua*, se făcea Dunăre de s-aduna lumea. Întindea pumnul, ca cum ar fi dat cu pistolul; făcea din gură „bum" şi o reteza la fugă cu un halai de ştrengari după el.

Boierii cari pe atunci nu aveau distracţia sălei de la „Orfeu", [î]l făceau haz, [î]l chemau la masă, petreceau cu dînsul, [î]i făcea temenele şi-l porecleau:

„Măria-ta
Eclambrotate*
Megaliotate**
Alteţă
Majestate
şi Gaidare..."

Avea numai atîta inimă rea, că cucoana Vasiliki, cu care trăia de mulţi ani, [î]l cam bătea; încolo nebun, nebunul grec o ducea bine cu boierii, pînă într-o zi luîndu-se la sfadă cu vestitul hatman Velişcanu, în casă la banul Mihalache Ghica, de la „bum" din buze a ajuns la „bum" cu pumnii.

---

* Strălucitule! (*n.a.*).
** Mărite! (*n.a.*).

Atunci marele vornic a chemat doi dorobanţi de l-au luat şi l-au dus drept la monastirea Bistriţa, unde şi-a petrecut zilele ce-i mai rămăsese în discuţiuni zgomotoase cu fratele Partenie, rudă de aproape a unei persoane ilustre, viţă de domn. Conversaţiile acestor două ilustraţiuni deveneau înfocate, mai ales cînd da luna înapoi.

Într-o noapte poposisem la monastire, mă lua somnul, cînd mă pomenesc în odaie cu doi inşi încăieraţi de păr: feciorul de împărat mi-aducea pe călugăraş de barbă, ca să-l încredinţeze că îl cunoaştem de fiu de împărat neaoş; iar eu, eu ca să nu mîhnesc nici pe unul, nici pe altul, şi să cruţ, cum se zice, şi varza şi capra, zisei că-l cunoaştem că cu adevărat este *făt de împărat*; iar după aceea, adresîndu-mă blînd şi cu respect către grec, îi zisei: „*Atîta numai că nu ştiu al cărui împărat este fiu*".

„*Vezi, asta nu o ştiu nici eu* — îmi răspunse grecul — *că nici chiar eu nu aş fi ştiut că sunt fecior de împărat, pînă în ziua cînd Mavromihali a tras cu pistolul „bum" şi a omorît pe Capo D'Istria; atunci în biserică, făcîndu-se larmă mare, s-a dat pe faţă că eram fecior de împărat*".

Acest biet grec se numea Piperofag, fusese dascăl, *logheotatos*, la copiii lui Drogadan sau ai lui Modrogan, şi cînd a izbucnit revoluţia greacă la 1821, s-a scris şi el ca mulţi alţi tineri greci la *ierolohite*, *mavrofari*; apoi de la catastrofa de la Drăgăşani, a trecut în Grecia, de unde, după ce a petrecut mai mulţi ani, s-a întors iar la apa *cea dulce* a Dîmboviţei.

Mai era în Bucureşti, tot pe timpul lui Piperofag, şi un alt grec; era sau nu era călugăr, purta însă barbă, plete, potcap şi rasă şi se preumbla pe strade cu o prăjină lungă cu făclii lipite una de alta, cu care ajungea pînă la ferestrele de sus ale caselor boiereşti: acesta era „Patriarhul", făcut iar nu născut *(piizenda, genitenda)*. „Patriarhul" făcut iar nu născut era un om blînd şi milostiv, împărţea la săraci tot ce-i dau unii şi alţii; dar şi acesta trebuia menajat în pişcatul lunei, căci atunci devenea arţăgos, înjura greceşte şi da cu cîrjea de făclii în cine întîlnea.

Grandomania este boală lipicioasă şi, [în] vremile pe cînd domniile Valahiei şi Moldovei încetaseră d-a mai fi apanagiul grecilor din Fanar, Europa se umpluse de o droaie de prinţi cari mişunau mai ales pe stradele Vienei, ale Pisei

și ale Odesei. Sute de prinți Ipsilanți, Muruzi, Suți, Hangerlîi, Caragea, Mavrocordați, încît Schwarzenbergii, Lichtensteinii, Metternichii, Nesselrozzi începuseră a se îngriji de a căuta un leac răului; căci pe atunci titlurile în Austria, în Germania și chiar în Franța nu erau o chestiune numai de vanitate, ci la dînsele se alipeau drepturi și privilegiuri.

Ca să fii șah, padișah, țar sau împărat; rege, principe, voievod, vlădică, negos sau samoderseu; ducă, marquis, comite sau baron, general, colonel, vornic sau conțipist, trebuia mai întîi ca cineva în drept să-ți dea acel titlu, căci intri în categoria „Patriarhului" făcut iar nu născut, sau a feciorului de împărat și ajungi mai curînd sau mai tîrziu la „Golia" sau la „Mărcuța".

Iată leacul ce au găsit împărații. Ca să nu mai cază nimeni în ispită, au regulat poziția fiecăruia dintr-aceşti pretinşi nobili în Convențiunea de la Akkerman. Sultanul şi cu țarul au hotărît ca foştii voievozi ai Valahiei şi ai Moldovei, după mazîlie sau abdicare, să rămîie boieri, ca toți boierii fără însă a putea să ocupe slujbe sau a mai fi realeşi gospodari; iar fiii lor, beizadelele, cum se zicea, să se prenumere şi ei între boierii țării, să poată ocupa funcțiuni şi să fie aleşi hospodari. Iată ce se zice în acea convențiune: *„Tout Hospodar qui aurait été destitué apres avoir fini son terme, ou qui aurait abdiqué,* encourera la déchéance de son titre *et poura rentrer dans la classe des Boyards, a conditions de rester paisible et tranquille, mais sans pouvoir ni redevenir membre du Divan, ni remplir aucune fonction publique et sans pouvoir être réélu Hospodar.*

Les fils des Hospodars destitués ou abdicataires conserveront la qualité de Boyards, pourront occuper les charges du pays et etre elus Hospodars." (Convention d'Akkerman, explicative du Traité de Bucarest, 7 octobre 1826.)*

---

* Orice domnitor care ar fi destituit după ce s-a împlinit termenul, sau care ar abdica, va atrage pierderea titlului său şi va putea reintra în clasa boierilor, cu condiția să rămînă în pace şi liniştit, dar fără a putea să redevină membru al Divanului, nici să ocupe vreo funcție publică şi fără a putea să fie reales domn.

Fiii domnilor destituiți sau abdicați îşi vor păstra calitatea de boieri, vor putea să ocupe funcții în țară şi să fie aleşi domni.

Titlul de principe nu se găsește nicăiri în datinele țării noastre.

În vechime, domnitorii noștri aveau titlu de voievozi, se ziceau Dan-voievod, Radu-voievod, adică capi sau comandiri de cete ostășești. *Sfinții Voievozi* sunt arhanghelii Mihail și Gavril, șefii cetelor cerești. Nici funcțiunea domnitorilor, nici titlul lor nu erau de moștenire și nu s-a pomenit niciodată de vreun principe din Petru Rareș, sau din vreun Radu de la Afumați, din Ștefan Tomșa, din Petre Șchiopul sau din Gavril Movilă.

Mai tîrziu, cînd domnitorii români au recunoscut suzeranitatea sultanilor, Poarta le da titlu de *bei*, adică nobil, titlu obicinuit în unele familii ale Moreei sau ale Bosniei, precum familia Evrenos, Kedici ș.a.l., compuse din foștii creștini cari în timpul cuceririi îmbrățișaseră islamismul; nobili cu care valiii (guvernatorii de provincii) o duceau cam greu. Exemplu: Ali-pașa de la Ianina, fiorosul Ali Tebedelen, un admirator al lui Ludovic al XI și al lui Richelieu, a fost silit să scurteze pe mulți bei din Albania, ca să poată guverna după plac.

Cînd vreunul dintr-acei *signori* feudali îi împiedica planurile, avea obiceiul de se jeluia de purtarea acelui bei dinaintea unuia din credincioșii săi, dinaintea lui *Voia* sau al lui *Nuțu*, care a doua zi venea de-i raporta despre o întîmplare tragică din noaptea trecută, care cauzase moartea acelui nobil. La această dureroasă știre, Ali-pașa începea a se boci zicînd: „Păcat de un așa viteaz, bunătate de om!" și apoi se consola zicînd: „Dar mai bine că a murit, căci cine știe cîte rele ar mai fi făcut"[1].

Sultanul, cînd da investitura unui *Ifag-beg* sau *Bogdan-beg*, îi punea pe [cap] cuca (coif de ienicer) și-i da în mînă un tui (baston în vîrful căruia atîrna o coadă de cal) în semnul de liva (general de brigadă).

Pașii sau generalii turcești erau de trei grade și anume: *Liva* sau general de brigadă (pașă cu un tui), *feric* sau general de divizie (pașă cu două tuiuri) și *mușir* (mareșal sau pașă cu trei tuiuri).

Dintre toți domnitorii noștri, numai Știrbei și Grigorie Ghica au avut la 1849 de la sultanul grade de mușiri.

Mai tîrziu, cînd puterile Europei au început a se amesteca în afacerile Principatelor și a le menționa în tracta-

tele lor, precum a făcut în Tractatul de la *Kuciuk-Kainargi*, *Bucureşti*, *Akkerman*, *Adrianopol*, *Balta-Liman* şi *Paris*, titlul recunoscut de dînsele domnitorilor noştri era de „*hospodar*".

Ţările sunt menţionate ca principate, iar pe domnitorii lor îi numesc „*hospodari*".

„*Les deux hautes Puissances contractantes, en confirmant tout ce qui a été stipulé par l'acte séparé de la Convention d'Akkerman relativement au mode d'élection des Hospodars de Moldavie et de Valachie... (acte séparé signé à Adrianopole le 14 septembre 1826)**.

*Les Hospodars de Moldavie et de Valachie, étant choisis parmi les Boyards indigènes, leur élection... (acte séparé signé à Akkerman le 7 octobre 1826)***.

Puterile publice vor fi încredinţate în fiecare principat unui hospodar. (Convenţiunea din Paris din 7/19 august 1858.)

În toate actele, toţi hospodar şi nicăieri principe. Titlul de principe nu a existat nici în datinele ţării, nici în dreptul public şi misiunea de principi româneşti au ieşit numai din gărgăuni; dacă au existat în România unele familii cu titluri de baroni, comiţi şi principi, acele titluri le-au fost date de Ungaria sau de Austria, precum sunt baroni Belu, Meitani, Sakelarie... cari aveau titlul de la Austria.

Familia Kentefy, al cărui ram venit în România purta numele de Cînd-o-fi sau Cîndescu, avea titlul de comite de la Ungaria. Ramul din Valahia s-a stins pe la începutul secolului, prin moartea celui din urmă Cîndescu, tatăl Luxandrei Cîmpineanu şi a Maricuţei Lehliu, rămîind astăzi numai ramul din Ungaria, cu numele de grof Kentefy.

Asemenea s-a stins familia comitală a Dudescului la 1832, prin moartea vornicului Nicolae Dudescu, care nu a lăsat decît o fată. Ramul familiei Dudescu din Ardeal purta numele de *Boiar*2.

---

* Cele două înalte puteri contractante, confirmînd tot ceea ce a fost stipulat prin actul separat al Convenţiei de la Akkerman relativ la felul alegerei gospodarilor Moldovei şi Valahiei... (act separat semnat la Adrianopol la 14 septembrie 1829).

** Domnii Moldovei şi Valahiei fiind aleşi dintre boierii indigeni, alegerea lor... (act separat semnat la Akkerman la 7 octombrie 1826).

Mai este familia comitală a Bălăceanului, al căreia titlu datează din timpul domniei lui Constandin Brîncoveanu; ramul comital a rămas în Austria.

Este și familia Sturdza (Ex Torda)[3], recunoscută de împăratul Ferdinand, la anul 1840, ca ram al familiei comitale Bethlem.

Familia princiară a Cantacuzeniștilor datează de la Șerban-vodă Cantacuzino, care a fost creat principe al Sîntului Imperiu Roman de împăratul Austriei, în urma bătăliei de la Viena cu turcii.

Familia princiară Ghica, al cărei titlu datează de la Grigore Ghica voievod, creat principe al Sîntului Imperiu Roman de împăratul Leopold la anul 1661.

Constandin vodă Brîncoveanu, creat principe al Sîntului Imperiu Roman la anul 1700, dîndu-i-se și doul feude (*fiefs*) în Transilvania: Sîmbăta și Avrigul. Această familie s-a stins cu desăvîrșire la anul 1833, cu încetarea din viață a banului Grigore Brîncoveanu, care n-a lăsat nici un moștenitor al numelui și al drepturilor sale, nici parte bărbătească, nici parte femeiască.

De unde dar un fiu al fostului hospodar G. Bibescu a ieșit în lume cu numele de Brîncoveanu Basarab și principe, nume cu care nu are nici un clin, nici în mînecă?[4]

De unde Șuțu principe? Poate pentru că-și pusese pe casă o coroană de principe mai mare decît capul, pe un scud de bour și corb, armurii pe care le-a înlocuit cu un soare strălucitor ca să semene cu Ludovic al XIV. Dacă nu se mulțumește cu coborîrea din familia anticului și ilustrului Dracon[5]!

De unde și pînă unde un băiat nu se știe al cui principe Cuza? cînd după toate legile morale și creștine europene nu poate fi nici Cuza, nici principe...

UN BOIER CUM A DAT DUMNEZEU

Scumpe amice,

I

Una din afacerile de predilecţiune ale domnilor greci era şi încuscririle cu boieri pămînteni; urmăreau fetele şi flăcăii cu avere pentru neamurile dumnealor.

Vodă Caragea adusese cu dînsul din Ţarigrad nu numai ciuma şi o droaie de greci flămînzi, cărora, alipindu-le titlul de „baş“ în coadă, îi poreclea cafegi-başa, portar-başa, sofragi-başa, ciubucci-başa etc., dar şi o familie numeroasă cu *chera**, *bezdadele*, *domniţe***, *cuconiţe**** şi *duduce*****.

Între aceste din urmă era şi o nepoată anume Sultăniţa, pentru care vodă pusese ochiul pe Bărbuceanu[1], fiul vornicului Bibescu din Craiova, de curînd întors din Paris, de la învăţătură, tînăr plăcut şi moştenitor prin adopţiune a numelui şi a însemnatei averi a bogatului boier Ştirbei; avere disputată dinaintea Divanului ţărei de familia Grădiştenilor şi a Drăgăneştilor.

Tînărul, deşi la început se arăta docil, o dată însă ce s-a văzut în posesiunea pecetei domneşti pusă pe anaforaua veliţilor boieri, a început a i se părea nasul Sultănichii prea cocărjat, bărbia cam ţuguiată şi oasele de tot ascuţite, şi s-a dus de s-a logodit aiurea; aşa că a trebuit să se caute un alt ginere pentru mîhnita nepoţică.

---

* Nevasta lui vodă sau doamna (*n.a.*).

** Titlu care se da numai fetelor de domn (*n.a.*).

*** Cuconiţe se zice numai surorilor domnului (*n.a*).

**** Fete mari, rude ale domnului (*n.a.*).

Cum face, cum drege Caragea, cam prin Toba* Telăloaica, cam prin samsarul grec Burnaz Şalgiu, că dibuieşte la satul Gîrlagele[2] din malul Buzeului pe un tînăr provincial, pe capul căruia năprasnica boală grămădise mai multe moştenitori de la părinţi, unchi, mătuşe şi veri; îl atrage la curtea domnească edecliu; şi cam de voie cam de nevoie provincialul Dumitrache devine bărbatul duduchii Sultănichii, boier cu barbă, agă; şi numele i se lungeşte de un cot, schimbîndu-se din sadea Dumitrache Buzoianu, în aga Dumitrache Chrisoscoleu Buzoianu.

II

Boier Buzoianu era om vesel, plăcut, leal, generos şi iubea mai mult a trăi în societatea amicilor săi decît în atmosfera curţei greceşti. Era bun român în toată puterea cuvîntului, şi de cînd făcuse parte dintr-o comisie de anchetă împreună cu Costache Cîmpineanu îi rămăsese o adevărată veneraţiune pentru acel bărbat; aşa că în afacerile publice, cît a trăit Cîmpineanu, nu făcea un pas fără a-l consulta, şi chiar după moartea acelui boier, ori de cîte ori era chemat să voteze în Obşteasca Adunare asupra unui proiect care i se părea că era în detrimentul ţărei, lua bila cea neagră între degete şi o arăta zicînd:

„Uitaţi, cinstiţi boieri, să-i fie ţărîna uşoară lui Costache Cîmpineanu, că el m-a învăţat să votez aşa, or de cîte ori este a se aduce vreo vătămare drepturilor acestei ţări“[3].

În sesiunea Obşteştei Adunări din anul 1844, cînd cu vestita concesiune de mine a muscalului Trandafirof, Barbu Catargiu rostise în favorul proiectului un foarte frumos cuvînt în patru puncturi după toate regulele retoriceşti şi se cobora satisfăcut de la tribună, aşteptînd felicitările amicilor săi, dar în loc de admiratori, întîlneşte piept în piept pe deputatul Buzoianu, care-l întîmpină zicînd:

„Dumneata Thiers sau Guizot?“

Întrebare la care Catargi răspunde depărtîndu-se; dar abia face cîţiva paşi, că iar îi iese boierul Buzoianu înainte; de astă dată mai ţanţoş, îl întreabă clătinînd din cap:

* Tobia ovreica (*n.a.*).

„*Sto ti gospodin** Thiers ia Guizot?"

Catargiu se mărgineşte a-i răspunde:

„Eu sunt cine sunt", şi-i întoarce spatele; dar nu trece mult şi iar se pomeneşte cu Buzoianu în faţă, mai ameninţător şi bătînd din picior:

„*Scagi brati ti*** Guizot ia Thiers?"

Acum oratorul, văzînd că gluma se îngroaşă şi că rîsetele erau în partea lui Buzoianu, s-a apropiat binişor de uşă şi a părăsit sala.

Această scenă, jumătate glumă, jumătate cam gîlceavă, nu puţin a contribuit şi dînsa, ca şi satira *Măceşul*, la nenorocita soarte a proiectului *Trandafir* cu *of* în coadă.

III

La boier Buzoianu nu prea avea trecere ciraclicurile, şi de multe ori postulanţii recomandaţi îşi găseau beleaua cu dînsul.

Cînd era vornic de oraş, îl roagă atotputernicul ministru Villara să-i facă pe bărbierul care îl rădea staroste de bărbieri.

„Lasă pe mine, cucoane Alecache, tocmai dumitale să nu-ţi fac şi eu atîta hatîr; trimite-mi-l că ţi-l fac îndată", îi răspunde Buzoianu.

A doua zi din zi de dimineaţă bărbierul marelui ministru se prezintă, zicîndu-i pe un ton măreţ:

„Viu din partea cuconului Alecache pentru treaba de care ţi-a vorbit".

D-abia zice, şi boierul Buzoianu, nici una, nici două, îl ia de spate şi-l dă cu brînci pe uşă afară, tratîndu-l de beţiv.

Bărbierul, uimit, raportează protectorului său despre primirea ce i se făcuse. Villara supărat ceartă pe Buzoianu cu vorbe aspre, iar el nu răspunde alta decît:

„Beat, boierule, beat mort; mi-am zis: dar dacă odată se duce beat să-l rază*** şi îi alunecă briciu din mînă şi-l taie la gît, ce ne facem noi? Ce se face ţara asta?... te întreb".

---

* Cine eşti dumneata, domnule...?

** Cine eşti, frate...?

*** Desigur, boierul Buzoianu se referă la vodă.

O altă dată, pe recomandaţia banului Filipescu, destituise pe un slugier Chiriac, om al lui Costache Suţu, şi orînduise în locul lui împlinitor de contribuţiuni pe un pitarul Matache.

Cum află Costache Suţu de destituirea protegiatului său, aleargă la Buzoianu.

„Ma cum si pote vere Dumitrache si dai afara pe Chiriaco, omo ţinstito si pricopsito si si pui în locu a lui pe pungasi aţela de Matacu de la Filipesco, un agramatos?"

La această imputare, Buzoianu nu răspunde, ci bate în palme, strigă pe Niculae feciorul şi-l trimite să-i cheme pe secretar, căruia îi dictează ordinul următor:

„În locu lui pitaru Matache, numit alaltăieri împlinitor de contribuţiuni, un pungaş şi un agramatos, se orînduieşte iar slugierul Chiriac, care este om cinstit şi pricopsit".

Aşa că Suţu se duce mulţumit; dar nu trec trei zile şi iată că vine Iordache Filipescu turburat Dunăre.

„Cum se poate, Dumitrache, să scoţi pe pitaru Matache, om de ispravă, om cu frica lui Dumnezeu şi să-mi pui iar pe hoţomanu ăla de Chiriac al lui Costache Suţu, de ţipa fiul din maică?"

Filipescu nu sfîrşise bine vorba şi Buzoianu bate în palme, trimite pe Niculae să-i cheme pe secretar şi îl pune de scrie:

„În locul lui slugierul Chiriac, care e un hoţoman de ţipă fiul din maică, se orînduieşte iar pitarul Matache, om de ispravă şi cu frica lui Dumnezeu".

Banul Filipescu pleacă încîntat, dar cum află Suţu iar devine paraponisit cu:

„Ier mi-ai scos-o pe Chiriaco..."

Buzoianu cum îl vede bate în palme să-i vie secretarul şi-i dictează ordin să scoaţă pe Matache, să puie pe Chiriac.

De astă dată, secretarul observîndu-i că iar o să vie Iordache Filipescu cu o falcă în cer şi cu alta în pămînt să strige şi să înjure, Buzoianu îi răspunde:

„Nu face nimic, cînd o veni Filipescu, iar scoatem pe Chiriac şi punem pe Matache"[4]

IV

Aga Buzoianu iubea petrecerile şi ziafeturile. Nu-i lipsea bal, nu-i lipsea nuntă, dar mai cu seamă îi plăcea masa pe iarbă verde cu miel fript, cu pelin şi lăutari.

Într-o zi de 1 mai, pe cînd se desfăta la Băneasa cu cîţiva amici, iată că un boier cunoscut pentru admiraţiunea ce avea pentru regele Louis Philippe, pe care îl compara cu vodă Bibescu, zicînd că erau doi oameni care se completau unul prin altul, care urmează aceeaşi politică şi erau amîndoi la un gînd, repetînd la fiecare vorbă:

„Vodă Bibescu a făcut şi de astă dată ca Louis Philippe".

Sau:

„Louis Philippe a făcut întocmai ca vodă Bibescu".

De altminteri, om stimabil, blînd, delicat şi de viaţă foarte cumpătată.

Blajinul boier, atras se vede de duioasele melodii ale lăutarilor, se apropie încetişor de masa boierească, salutînd cu işlicul în amîndouă mînile şi cu cuvintele:

„Chef bun la boieri, vă desfătaţi, ai? Bine faceţi, că astăzi este şi ziua lui Louis Philipp".

Buzoianu, la aceste cuvinte, se scoală, umple două pahare cu şampanie şi dă unul boierului, zicîndu-i:

„*Vive* Louis Philipp!"

În zadar slăbănogul boier se scuză, căutînd să evite de a bea, căci amfitrionul îl încolţeşte strigîndu-i din ce în ce mai îndesat:

„*Vive* Louis Philippe!"

Pînă a trebuit să bea, sperînd să scape cu atîtea. Dar d-abia a golit paharul, că boierul Buzoianu are în mînă alt pahar plin gata, zicîndu-i:

„*Vive* Louis Philipp!"

La refuz se supără şi bate din picior, încruntă sprîncenile, împingîndu-i paharul la gură cu:

„*Vive* Louis Philippe!"

După al doilea urmează al treilea pahar tot în sănătatea lui Louis Philippe, pînă ce încet-încet, glasul bietului boier începe a se confunda cu al lăutarilor, leapădă giubeaua, îşi sumete pulpanele anteriului, joacă bătuta, numai în meşi şi ceacşiri, şi bea şampanie cu fesul.

D-atunci bietul boier n-a mai pomenit numele lui Louis Philippe cîte zile a avut.

V

Buzoianu avea casă mare în strada Mihai-Vodă, casă cu scos dasupra uliței, pe sub ferestrele căreia trecătorii erau adesea siliți să se abată, mai ales cînd se umfla Dîmbovița.

Una din petrecerile boierului era să-și bea cafeaua și ciubucul după masă în sacnasiu, stînd la vorbă cu cîte un amic.

Dau aci pe apucate un mic fragment despre modul său de a saluta și de a critica pe trecători.

„Ce mai bunătate de hoțoman ăsta care trece! În trei ani cît a fost asupra cisniului, și-a făcut casă boierească și și-a cumpărat și moșie; lua bani cu lopata de la brutari și grînari, ca să suie prețul pînei săracilor".

„Dar dumnealui care vine pe colo! Cînd era la armășie, închiria țigani domnești cu cetele, de lucrau ca salahori la binale, și banii îi băga el la buzunar. Așa a făcut starea astă mare ce i-a vezi".

„Cu plecăciune, arhon slugier, ce mai faci? Sănătos? Vezi ăsta, om de ispravă: douăzeci de ani mereu în visterie și sărac lipit; d-abia își ține casă d-azi pînă mîne".

„În casă la dumnealui cînd te duci, ceasornicile îți împuie urechile; la fiecare ceas bat și cîntă toate deodată. Se știa de la fiecare concipist și pitar ce mijlocea cîte o sută de galbeni și un ceasornic cu muzică pe dasupra".

„Ăsta e feciorul căminarului Dobrovici; cînd era Nenciulescu vistier în vremea muscalilor, îl pusese la transportul proviantului armatei. Se cerea de exemplu de la *glavna comanda** zece mii care, el poruncea ispravnicilor să ridice douăzeci de mii, din care numai cinci mii erau pentru armată, iar pe celelalte le împărțea cu generalul și le da drumul acasă, luînd de la fiecare cîte 10 și 20 de lei. Dau bieții creștini bucuros, ca să scape, ba încă le zicea și bogdaproste. Acum fii-său ăsta nu se mai zice Dobrovici, ci Bunescu[5], are caretă și cai la grajd, casă cu mobila de la Paris și cocoana

* Înaltul comandament.

în diamanturi şi mărgăritari. Comisia lui Kisselef a trecut pe răposatul tată-so în *Ciornaia-cniga**, dar ce-i pasă, trăieşte parcă ar fi numele lui înscris în cartea de aur. Nu-i ajungi nici cu prăjina de opt boi la nas".

„Ce mai faci, nene Iordache, nu pofteşti sus la noi să bei cafea, un ciubuc? Ce om cinstit şi harnic la slujbă!"

„Da crăişorul ăsta! Ce mai pui de lele! Joacă cărţile de zvîntă pămîntul; de cîte ori nu l-a prins cu cărţile măsluite şi cu mînile prin buzunarele paltoanelor; d-apoi trînteli ce a mîncat! Am auzit că umblă să-l puie în slujbă subprefect sau poliţai la vreun oraş".

„Ăsta cînd era grefier nu-ţi scotea anaforaua pînă nu-i dai şi lui 10 sau 15 la sută din cîştig; apoi, ce e drept, că ţi-o făcea pe plac; o ţinea cîte cinci şi şase luni, pînă ce judecătorii uitase ce hotărîse şi iscălea cu ochii închişi".

„Uite la dînsul; parcă e sf[întul] Onufrie! Un hoţ şi jumătate, cînd sărută icoana îi rămîne lipită de gingii rubiaua de la gîtul Maicii Domnului. Cînd era zapciu, organizase o ceată de ungureni de-i aducea cai furaţi, şi avea geambaşi pe la tîrguri de-i vindea; pe cei furaţi din Moldova îi ducea de-i vindea la tîrg la Drăgaica[6] şi pe cei furaţi de dincoace de Milcov îi vindea la iarmaroc la Fălticeni. Acum are ciocoiul avere mare şi scoate coarne boiereşti".

„Dar dumnealui! Ştii ce făcea cînd era logofăt? Înhăma opt cai de poştie la trăsură cu *podorojna* de la casă; îşi punea băbaca la dreapta ş-o pleca prin judeţe în inspecţie. Băbaca se tocmea, logofătul executa; se întorcea acasă umflat ca un roi".

„Cela care vine după dînsul, cînd era băieţandru, se zicea grec, mai în urmă, intrînd în slujba unui sîrb, mai din bacşişuri, mai din camătă, mai din una-alta, a prins cheag, s-a făcut capitalist; apoi atunci să-i fi zis cineva că era sîrb, că da cu paru. Acum de la o vreme încoace a ieşit că este român şi român neaoş, încă din cei din Macedonia; ce o mai fi mîne, Dumnezeu ştie".

„Ăsta om meşter: fură ouă de sub coţofană, fără a o face să cîrîie. Cînd era judecător, se învoia cu amîndoi împricinaţii şi lua şi de la unul şi de la altul. Către unul se obliga să cîştige judecata, către cellalt să-şi dea glasul în favorul

---

* Cartea neagră.

lui, aşa că hotărîrea ieşea cu patru iscălituri în favorul celui dintîi şi cu părere deosebită a sa în favorul celui de-al doilea; încît îşi ţinea cinstit tocmeala şi către unul şi către altul. Banii se depunea totdauna înaintea judecăţii într-o a treia mînă".

Această conversaţiune ţinea mai pînă înnopta şi de multe ori atrăgea sub fereastra sacnasiului auditori, încît unii puteau chiar să asiste la descrierile care îi priveau personal.

ION GHICA

MORAVURI DE ALTĂDATĂ

Marele ban Tudorache Văcărescu, mai deobşte cunoscut sub numele de boier Furtună, prezident al Înaltului Divan Domnesc din zilele lui vodă Bibescu, era om iute la fire şi supărăcios; se aprindea lesne şi se necăja, şi atunci se înfuria, ocăra şi înjura; temperament care îi meritase porecla de Furtună[1].

Dar apoi era om cu frica lui Dumnezeu, nu-i lipsea nici duminecă, nici sărbătoare să nu meargă să asculte sfînta liturghie; se închina dimineaţa şi seara dinaintea icoanelor cîte un ceas, făcînd la metanii; postea vinerea şi miercurea, iar în ajunul Bobotezii, la Vinerea mare, la Tăierea capului sfîntului Ioan, la ziua Crucii, nu punea nici untdelemn în gură, şi nu strica nici unul din cele patru posturi de peste an.

Conştiincios şi cinstit în daraverile sale, era un judecător integru; şi la curtea ce prezida el, generalul Năsturel Herescu şi Ştefan Golescu cîştigaseră reputaţiunea meritată de judecători incoruptibili[2]. La el nu încăpea hatîruri şi la cuhnia lui nu se primea plocoane.

Cît despre cunoştinţa dreptului, boier Furtună era cam slăbuţ, ba încă slab de tot; sacul său ştiinţific sta în cunoştinţa a cîtorva principii din *Basilicalele* lui Armenopolu[3] şi din pravila lui Caragea, învăţate în lunga sa practică de judecător.

La şedinţele Divanului Înalt, publicul asistent era totdauna numeros, nu numai pentru că acolo se hotăra în mod

definitiv pricini care se străgănea de cîte 30 şi 40 de ani, începute de pe la Ipsilanti şi de pe la Hangerliu, dar mai mult ca să asiste la petrecerea ce da banul prezident, certîndu-se cu împricinaţii, ocărînd şi înjurînd pe avocaţi în cursul pledoariilor, apostrofîndu-i cu:

„Ghide, ghide, şiretule..."

„Ce umbli să vinzi castraveţi la grădinar..."

„Gîndeşti să mă faci pe mine să crez că ai dreptate, parcă nu te ştiu eu ce poamă eşti..."

„Astea care mi le spui sunt mofturi de mofluz..."

Apoi cînd îl îneca necazul sau nu găsea expresiuni destul de energice, îşi lua fesul din cap şi azvîrlea cu dînsul în obrazul împricinatului.

Era mai ales un avocat, unu Manu Bondi, frate sau văr cu armaş Manu, pe care nu-l putea suferi; şi, cînd îl auzea pledînd, se înfuria şi îl întrerupea, aducîndu-i aminte cîte un epizod, două din viaţa lui legendară de aventurier, precum istoria clopotului căzut din Turnul Colţei, la cutremurul cel mare de la Vinerea mare a anului 1802[4], pe care Bondi îl vînduse starostei de căldărari, făcîndu-l să crează că îi fusese dăruit de generalul Prozorovski; sau istoria cînd vînduse lui banu Istrate pe bietu slugeru Matac, încredinţîndu-l că era ţigan rob al lui.

Cînd Curtea a fost chemată să judece procesul conspiraţiei bulgăreşti[5] şi i s-a adus înainte Deşu şi Şuţu, boieru Furtună a răspuns procurorului cu:

„Ce-mi umbli cu şoşele şi cu momele. Dacă vrei să-ţi judec pricina, adu-mi aici pe împăratu Niculae, pe Nesselrode şi pe Daşkoff, şi atunci bucuros".

Boieru Furtună era bogat, putred de bogat, dar zgîrcit, foarte zgîrcit, şi banii săi îi specula cu dobîndă.

Iată împrejurarea ce m-a făcut şi pe mine să-i fac cunoştinţa:

Tată-meu îi datorea de mult o mie de galbeni chesarocrăieşti de Austria, drepţi la cumpănă, cu zimţi şi negăuriţi, cu dobînda de cinci şi jumătate la pungă pe lună (13,2% pe an).

După încetarea din viaţă a tatălui meu, chibzuind cu mumă-mea că era mai folositor pentru familie de a vinde o moşie şi a desface datoriile, decît a plăti dobînzi mari, îndată ce am realizat valoarea vînzării, m-am dus la boier

Furtună, unde jupîneasa Neacşa, fără a mă întreba nici cine eram, nici ce vream, m-a întrodus într-o odăiţă în care nu era altă mobilă decît un pătucean de lemn alb, cu o plapumă de cit; acolo marele ban, înfăşurat într-o cămaşă de borangic, cu cauc de noapte în cap, sta aşezat pe vine, răscolind la hîrtii. Rezemat de uşă ca şi mine, mai era şi un alt musafir.

După un sfert de oră de aşteptare, boierul şi-a aruncat ochii asupra mea, întrebîndu-mă răstit ce voiam; întrebare la care i-am răspuns că răposatul logofăt Dimitrache Ghica fiindu-i dator bani, veneam să aflu la cît se suie astăzi acea datorie.

La aceste cuvinte, boierul s-a ridicat în picioare, întrebîndu-mă şi mai răstit:

— Dar ce? O să-mi plătească?

— Da, boierule, îndată ce vom regula contul împreună.

Atunci faţa i s-a luminat şi, întorcîndu-se către celalalt aşteptător, i-a zis:

— D-ta vino altă dată, vezi că acum am treabă.

Se pleacă şi trage de sub pat un sipet ferecat cu bande de fier bătute în cuie de alamă, îl deschide şi-mi arată o hîrtie fără o a lăsa din mînă, zicîndu-mi:

— Uite, citeşte, ăsta e înscrisu lui văru Tache.

Constatăm împreună că datoria data din anul 1825, sept. în 15 şi că dobînzile erau răfuite numai pînă la 15 sept. 1840, şi fiindcă eram atunci în fevruarie 20, anul 1845, i se datora dobînda de 13,2% pe cinci ani, cinci luni şi cinci zile. Eu am luat creionu şi calculînd găsesc că dobînzile la care avea drept se suia la 717 galbeni, la care adăogîndu-se capitalul de una mie galbeni, suma totală de plătit era de 1 717 galbeni.

Arătîndu-i eu socoteala, îmi zice:

— Apoi stăi că nu se poate să fie aşa, că prea te-ai pripit. Să fac şi eu socoteala mea.

Şi după o oră de muncă, mişcînd din buze, numărînd pe degete, scriind şi tot ştergînd, îmi zice cu mirare:

— Tocmai aşa face, o mie şapte sute şi şaptesprezece!

Cînd îmi luam pălăria să plec, mă opreşte răstit:

— Ei, dar banii cine mi-i dă?

— Eu, boierule.

— Dar cînd?

— Mîne, la orice oră vei porunci dumneata.
— Unde?
— Aici.
— Dar vezi să nu mă ţii cu vorba. Spune-mi de la care zaraf eşti, ca să ştiu unde să trimit să te găsească.
— Nu sunt la zaraf.
— Apoi dacă nu eşti zaraf, cum de ştii să socoteşti aşa de iute? Atunci ce eşti?
— Sunt fiul răposatului Dumitrache Ghica.
— Aşa! vezi, nu ştiam că văru Tache să aibă băiat mare; cum de nu te-am văzut păn-acuma?
A doua zi foarte de dimineaţă eram cu două pungi cu galbeni în strada Sf[întul] Spiridon, în odaia de mosafiri, unde boieru m-a primit voios; era îmbrăcat cu o giubea portocalie, peste o libadea lungă de pambriu verde, avînd pe cap işlicu.
După ce i-am pus banii pe masă, a scos un oftat mare. „Acum mai întîi să-i numărăm".
Şi a început a-i grupa în pîlcuri de cîte zece, şi, după ce s-a încredinţat de exactitatea numărului, a luat cutia cu cumpene şi, cîntărindu-i unul cîte unul din ochi şi din degete, întovărăşea operaţia cu reflecţiuni ca aceste:
„Tot pasiri, tot pasiri... rar pe ici pe colea cîte un blank... Uite ăsta galben bun, mai greu şi decît blanku; aşa cînd ar fi toţi..."
„Ovreiul dracului, bată-l Maica Domnului, uite colo cîtă bucată de aur a tăiat din bietu galbenu ăsta; ar trebui stăpînirea să spînzure pe astfel de calpuzani..."
„Cînd am împrumutat pe văru Tache, l-am împrumutat ca pe un frate, cu dobînda de cinci şi jumătate la pungă pe lună, pe cînd banii se da p-atunci cu şapte, ba şi cu şapte şi jumătate la pungă (17 şi 18% pe an). Ia te uită colea frumuseţe de galben, cînd îl vezi, crezi c-o să treacă şi de blank şi cînd colo, nici cu pasiru nu merge; afurisitu de jidov, îi ia auru cu apă tare. Păcat că legea la noi nu permite dobîndă la dobîndă, şi vezi acu pierd peste cincizeci de galbeni, dobînzile de la cei 717 galbeni".
Operaţia aceasta a durat şase ceasuri; puind deoparte toţi galbenii mai uşori decît pasiri, care numărîndu-se s-au ales la 216 bucăţi, în locul cărora i-am adus alţi bani pe plac, dîndu-mi înscrisul tatălui meu achitat.

Cînd eram să ies din odaie, m-a oprit în ușă și m-a întrebat în ce slujbă eram. La răspunsul meu că nu eram împiegat, a rămas în mirare. Cum, un fecior de boier să nu fie în slujbă?

Se vede că fusese mulțumit de modul cum expeduisem acea daraveră, căci, la o adunare, vodă Bibescu, zărindu-mă într-un grup de tineri, a venit drept la mine zicîndu-mi: „*Qu-avez vous fait à mon oncle Théodore, il ne me parle plus qu-en faisant votre éloge? C'est dommage que vous soyez si mal noté au Consulat de Russie!*"*.

Cocoana boierului Furtună, fata banului Constantin Ghica, era cunoscută sub numele de Marița Furtunoaia și fii-sa, baroneasa de Uxküll[7], sub acel de fata Furtunoaiei; mai avea și un băiat, pe care îl trimisese pentru învățătură la Paris, și care petrecuse mai mulți ani în institutul de la St. Pelagia[8].

Boieru Furtună, tot grămădind dobînzi peste dobînzi și trăind cu cea mai mare economie, adunase o avere mare. Se zice că la moartea sa, în pimniță la dînsu, unde nimeni nu îndrăznea să intre nici noaptea, nici ziua de frica stafiei, s-ar fi găsit butoaie pline tot cu galbeni chesaro-crăiești de Austria, drepți la cumpănă, ferecați cu zimți și negăuriți.

ION GHICA

* Ce i-ai făcut unchiului Tudor, nu-mi vorbește decît lăudîndu-te? Păcat că ești atît de rău notat la consulatul Rusiei![6]

FRAGMENT DINTR-O SCRISOARE INEDITĂ CĂTRĂ ALECSANDRI

Seara de 1 mai 1855, ofițerii corvetei franceze, „Le Chaptal“ o petrecuse la mine și la miezul nopții le făceam și eu politețea de a-i întovărăși la plecare pînă la barca care-i aștepta la malul mării. Era o noapte ca ziua; portul Vathi reflecta ca o oglindă bolta cerească cu luna plină și cu toate stelele mici și mari. Nu se auzea nici un zgomot altul, decît țipătul șacalilor și vîjiitul aburului gata a pune helicea în mișcare; încrucișătorul pornea în goana piraților greci cari bîntuiau acele mări, urmăreau și jăfuiau transporturile de munițiuni de război ale armatelor franceze și engleze din Crimeea.

Ne despărțeam, urîndu-ne la revedere, cînd bătrînul comandant Pouthier, un scăpat ca prin minune din îngrozitorul naufragiu al „Meduzei“, puind piciorul în iolă se întoarce către mine, zicîndu-mi:

„Adică, domnia-ta, de ce n-ai veni cu noi? În cinci-șase zile am colinda Cicladele, am vizita cricurile Ioniei, doar de-am dibui o bandă de pirați, și te-am aduce în împărăția ta sănătos“.

A vizita în bună companie ruinele orașelor vechei civilizațiuni era o propunere plină de tentațiune și într-un minut eram și eu pe bordul batelului.

În revărsatul zorilor ridicam ancora, întorceam babord și intram în strîmtoarea care desparte insula Samos de coastele Asiei Mici. Îndată ce intri într-acest canal, ți se deschide dinaintea ochilor o vedere încîntătoare.

Printre două dealuri, care se ridică în amfiteatru, iese şerpuind o apă pe malurile căreia albesc o mulţime de pietre sfărîmate; de departe ai zice un cimitir părăsit, sau o turmă de oi în păşune; mai la dreapta se ridică ca două piramide vîrfurile muntelui Samsun-dag, vechiul Micale, centrul celei mai strălucite civilizaţiuni a lumii vechi, lume peste care a trecut pustierea barbarilor, arzînd şi dărămînd. Astăzi soarele ridicîndu-se peste acel plai nu mai luminează flota biruitoare a grecilor, nici capetele de operă ale lui Praxitele şi ale lui Scopas; în văile lui nu mai răsună cuvintele sublime ale lui Bias şi ale lui Tales.

Singura rămăşiţă a acelor mărimi este un zid de piatră în ocolul căruia un păstor îşi adună seara caprele de frica panterelor.

Acea urmă de zidărie a fost odinioară vestitul Panionium, templu de unde emanau poveţile la care se supunea lumea civilizată, atunci cînd între reprezentanţii poporului care se adunau acolo domnea iubirea, virtutea şi unirea.

Astăzi acea ruină mărturiseşte trecătorilor de nenorocirile ce năvălesc asupra popoarelor, cînd domneşte corupţia şi dezbinarea.

Pe albastrul transparent al cerului, muntele pare că se suie mai sus, cu cît te apropii de poalele lui, schimbînd tabloul la fiece clipire din ochi.

Vederea lui are pentru călător ceva solemn şi fioros, este prevestitor de mîntuire sau pieire. Navigatorii, la cincizeci de mile depărtare, se îndreptează ziua şi noaptea după cum li să arată poziţiunea vîrfurilor între dînsele; venind de la miazăzi şi puind cîrma drept spre vîrfurile împreunate intri în canal; venind de la apus şi alergînd între acele vîrfuri, intri la liman sigur. Astfel că acest munte cu două capete este un far de speranţă bătuţilor de tempeste de la Chio şi pînă la Cos. Nu este o familie în Arhipel care să nu-i datoreze viaţa unui membru, precum nu este una care să nu plîngă un frate sau un fiu înghiţit de valurile ridicate, de rafalele ce aruncă pe miile sale de guri asupra corăbiilor ce se apropie de dînsul. Marinarul experimentat nu trece pe dinaintea lui decît cu mînile pe frînghii, gata a coborî într-o clipă toate pînzele. Cîţi nenorociţi nu devin prada tigrilor şi a piraţilor ascunşi în nenumăratele lor văgăuni şi încreţituri.

La poalele lui se află golful Spilia, unde am ancorat ca să vizităm anticul Milet și locul unde a pierit cea de pe urmă armată a lui Xerxes, chiar în ziua cînd pe un alt țărm se dedea bătălia de la Plateea, zi mare și frumoasă pentru libertate; tot aci viteazul Sahturi a înfipt brulotul său în flota lui Kara-Ali și a pus cea dintăi piatră a independenței Greciei.

Rîul galben care se arată printre papura verde, ieșind ca un șarpe din poeticii munți ai Lidiei, lasă pe malul stîng ruinele unui oraș gigantic, pe poarta căruia se citește încă și astăzi în piatră cuvintele ΕΦΕΣΙΩΝ ΚΑΥΣΤΡΟΣ, iar la dreapta o pădure de ciparoși unde locuia zeița vînătoriei Artemis Ortigia, împrejurul căreia se întinde o cîmpie acoperită de marmure sparte, capiteluri sfărămate, bucăți de statui mutilate, piedestale, basoreliefuri și inscripțiuni; pare o cîmpie acoperită de oasele înălbite a luptei Uriașilor, cadavrul unui oraș. Pe zidurile unui turn al cavalerilor de Rodos, se văd bucăți de marmură pe care a trecut dalta lui Fidias și penelul lui Apelles; pe o poartă a acelui turn se deosebește pe un basorelief o obadă de roată, o ureche de cal și un picior de om; negreșit Hector, tîrît de calul lui Ahile; un alt basorelief reprezintă luna între un șarpe și un arc, Hecate triformis, Proserpina în iad, lună pe cer și Diană pe pămînt!

Aceste ruine au fost marture a tutulor evenimentelor care au prefăcut fața lumii celei vechi; pe acolo a trecut, unul după altul, mezii și Ciru ca cotropitori; Lisandru și Agesilas ca mîntuitori, Scipion și Anibal discutînd prietenește meritele lor de căpitani, în urmă Pavel și Ioan propagînd legea lui Christos, și după dînșii schiții, Mahomet și Timur Lang, arzînd și pustiind.

După un vîrf de movilă se văd pe muche ca un crater coloane, cornice, arhitrave, căzute grămadă unele peste altele; acelea au fost odinioară vestitul Odeon. Iar în vale a fost teatrul efesiilor și Stadiul. Pe un alt deal, temnița lui Pavel, chiar în locul unde a fost templul Dianei, unde ne-am scoborît pe o scară răzemată de zid în miile de cotituri ale subteranului, strecurîndu-ne printre bolte, cînd în picioare, cînd d-a bușele, și luptînd cu lilieci care zburau speriați de lumina torții, ieșind ca dintr-un roi de prin crăpăturile stîncelor.

Acest templu al Dianei, una din minunele arhitecturei elene, a fost zidit la început de străbunele noastre amazoane, dar s-a prefăcut mai în urmă de cetăţenii Efesului, drept recunoştinţă pentru protecţia ce aveau de la zeiţa şi a devenit monumentul descris de Pliniu, aşăzat pe 127 de coloane de cîte 70 de picioare de înălţime, cum era cînd vestitul Erostrate, profitînd de absenţa zeiţei, care se dusese să moşească pe Olimpiada, i-a dat foc.

Alexandru, drept recunoştinţă de ajutorul ce dobîndise de la Diana la naşterea sa, a venit s-o restaureze mai frumos şi mai strălucit decît fusese înainte de a arde; dar locuitorii oraşului, crezînd că cu eroii este mai bine ca libertatea să nu aibă nici în clin, nici în mînecă, au refuzat, răspunzînd că nu se cuvine ca un zeu tînăr să ridice templuri zeiţei fecioare.

Nici o rămăşiţă de viaţă nu pătrunde de întristare ca ruinele unui vechi oraş; pare că vezi sculîndu-se din catacombe umbrele şi faptele eroilor, ale artiştilor şi filozofilor care au ilustrat treizeci de secole de mărire.

Deasupra vechiului oraş, sus pe-o movilă, se ridică geamia Aghia-Suluc, alteraţiunea numelui Aghios Teologos, foastă odinioară biserică creştină, zidită de credincioşi în memoria aceluia care scria despre Efes ca de una din cele şapte lumini ale creştinătăţii care precum a prezis-o Apocalipsul, s-a stins, şi întunerecul este adînc.

A patra zi, ancorasem la Monodrendo, în faţa ruinelor de la Geronta, templu măreţ ridicat de branchiţi în onoarea Dioscurilor Castor şi Pollux. Am vizitat calea sacră care duce acolo; statuele colosale ale branchiţilor[1] astăzi se află transportate în Muzeul britanic. Seara, cum am intrat în golful Cos, am zărit ancorate două bastimente purtînd flamura engleză. Eram dinaintea oraşului Budrum, anticul Halicarnas; acolo am găsit pe un vechi amic, pe sir Charles Newton, consul britanic de la Mitilena, însărcinat de Muzeul britanic să descopere şi să facă excavaţii la locul unde a fost mormîntul lui Mausole. Sir Charles avea cu dînsul o populaţie de pioneri, fotografi, arhitecţi, sculptori şi mecanici.

Ideea că oraşul turcesc Budrum era zidit peste acel monument se întemeia pe o descoperire făcută cu cîţiva ani mai înainte de un călător care, zărind într-un turn un fragment

de basorelief, l-a cerut de la mudir și acesta i l-a dat, cu condițiunea de a înlocui acea marmoră cu o altă piatră, ca să nu se smintească tăria turnului. Acel basorelief a fost dăruit Muzeului britanic, unde, cercetîndu-se, s-a dovedit că era opera lui Scopas. Trimițîndu-se mai în urmă Newton spre a face excavațiuni serioase în localitățile vecine de Turnul Cavalerilor, iată cum proceda învățatul Newton:

El cumpăra una după alta casele, le dărăma și săpa, scoțînd toate marmurele care se găseau într-acel loc; după aceea astupa cu pămînt gropile făcute, le nivela și le vindea la același proprietar, sau la alții, pînă a descoperit toate bucățile și bucățelile care făcuse parte dintr-acel monument. Newton a petrecut la Budrum mai mult de trei ani și, după ce a transportat la Londra toate bucățile de sculptură și de arhitectură, a lucrat în Muzeul britanic vreo 15 ani, le-a coordonat bucățică cu bucățică și astăzi s-a zidit în Muzeul britanic o aripă într-adins, unde s-a așăzat sala paralelă cu aceea în care se păstrează marmurele Partenonului. Dar aceasta nu satisface încă amorul propriu al eruditului arheolog; el ar dori un scuar în orașul Londrei, unde ar lua asupră-și să ridice acel monument antic, completînd toate bucățile care lipsesc[2]. Ceea ce ar trebui să facem noi cu rămășițele Turnului-Castel de la Adamclisi.

După trei zile de petrecere în societatea învățatului arheolog, am pornit țiind coasta insulei Stankeni (Cos), lăsînd Rodos și trecînd între Furni și patria lui Icar[3]; a opta zi ancoram în punctul de unde pornisem în noaptea 1 mai.

ION GHICA

SCHIŢE POLITICE

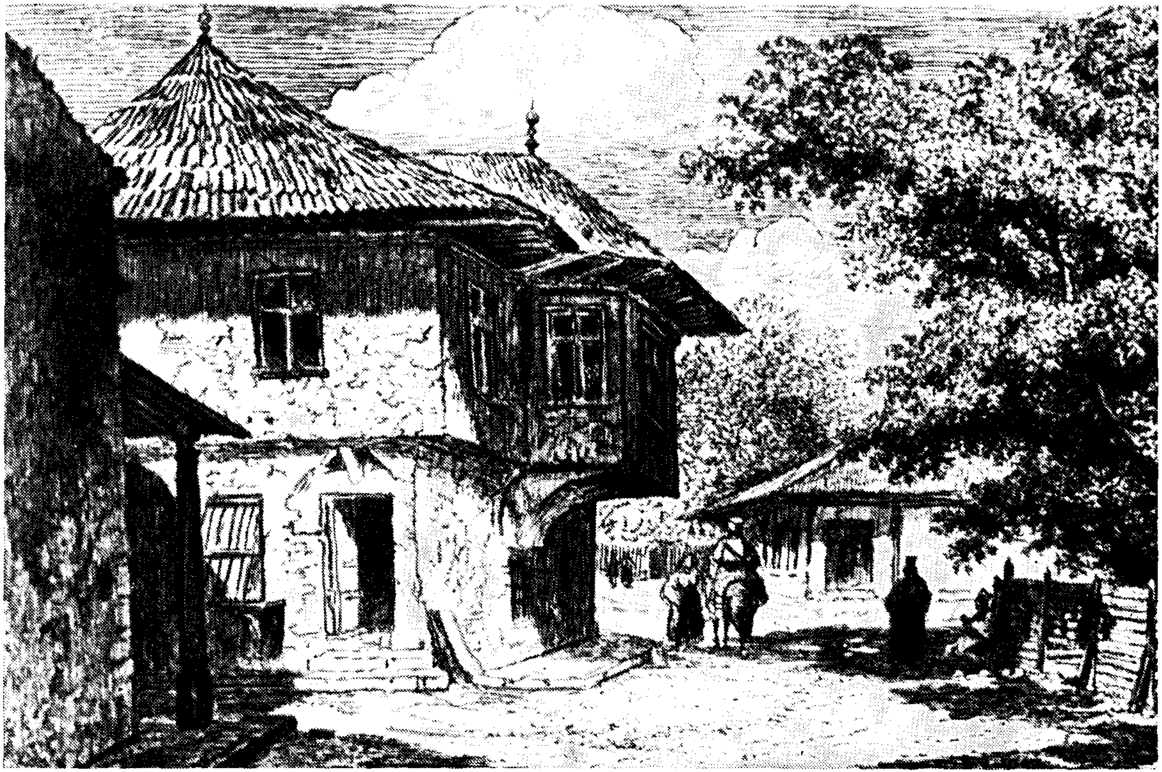
Prin cuvîntul stat se-nţelege o întindere de teritoriu ocupat de o populaţie mai mult sau mai puţin numeroasă, avînd o organizaţie socială supusă legilor.

Puterea şi acţiunea dinlăuntru şi dinafară a unui stat nu depinde nici de întinderea pămîntului ce cuprinde, nici de numărul sufletelor care locuiesc în ocolul său; de altfel chinezii şi indienii ar fi astăzi statele cele mai mari şi mai puternice din lume; germanii, francezii şi italienii ar veni în a 3-a şi în a 4-a linie; iară englezii, olandezii şi elveţienii ar fi nişte naţiuni cu foarte puţină însemnătate.

Cînd zicem că elementul care constituie o naţiune sunt oameni înţelegem negreşit nu suflarea, ci oameni de aceia cari lasă urme neşterse de petrecerea lor prin această lume, lasă lucrări de acelea de care se poate glorifica istoria civilizaţiunei[1]; oameni cari, învingători sau învinşi, au luptat pentru o idee ca acei din Plutarc, a căror umbre au venit după două mii de ani şi au combătut alături cu Caraisc şi cu Botzari pentru liberarea Greciei şi a căror suvenire au adus pe Byron, pe Chateaubriand şi pe Stratford Canning la Missolonghi, la Navarin şi la Poros[2]. Italia a trăit cinci secoli din viaţa lui Dante şi a lui Michelangelo; temelia pe care au ridicat ei naţionalitatea lor, n-au putut să o sape nici puterea, nici vicisitudinile, şi pe acele baze Carol Albert, Victor Emanuel, Garibaldi şi Cavour au chemat ţara lor la o viaţă nouă şi au făcut din Italia dumicată şi umilită un stat mare, puternic şi glorios.

Taraful lui Ochi Albi, acuarelă de C. Pop de Szathmari.

Casă din București, gravură de Lancelot.

Ca un stat, o naţiune, să existe şi să aibă viitor, se cere mai cu seamă ca între oamenii care îl compun să existe o solidaritate produsă prin indentitatea de idei, de aspiraţiuni şi de credinţe, însuşiri care sunt rezultatul comunităţii de origină, de limbă, de religie şi de obiceiuri.

Popoarele ca şi individul au fiecare fizionomia lor proprie, spiritul şi modul de a fi şi de a cugeta; chiar aparenţa exterioară a unui om ne arată mai totdauna grupul căruia aparţine.

Naţiunile au interese, aspiraţiuni şi ambiţiuni speciale întocmai ca şi individele; şi interesele lor, fie ele generale, fie ele numai ale unui partid, îşi exercită acţiunea lor în contra altor societăţi şi altor state prin tot felul de mijloace. prin presiuni politice şi de multe ori chiar prin puterea armelor; cele mari caută să absoarbă pe cele slabe. Statele cele mici şi slabe îşi păstrează independenţa lor prin patriotismul şi prin înţelepciunea oamenilor politici ce posedă şi prin interesul ce oferă celorlalte state.

Un om carele nu-şi păzeşte îndatoririle către ceilalţi, sau care întrebuinţează viclenia sau violenţa contra dreptului şi în contra raţiunii, pierde stima şi consideraţiunea semenilor săi şi, la trebuinţă, legile prescriu măsuri pentru securitatea fiecăruia. Nu este însă tot astfel şi cu colectivităţile: între state, între naţiuni, între popoare, nu se păzesc totdauna principiile dreptului şi ale echităţii cu destulă scumpătate. Pînă acum nu există o autoritate constituită, avînd misiunea şi puterea de a face să se respecteze cu scumpătate principiile dreptăţii deopotrivă cu toate statele mari şi mici, slabe şi puternice. Istoria popoarelor este mai mult o epopee a vitejiilor prin arme, decît descrierea luptei seculare între bine şi rău, între just şi injust; şi mai totdauna aplauzele şi admiraţia lumei au fost şi sunt pentru învingător, numească-se el Anibal, Washington sau Ibrahim, Napoleon, Wellington sau Moltke. Învingător, Garibaldi este un erou; învins ar fi fost tratat de facţios şi de perturbator, ca Confalonieri şi ca Silvio Pellico, şi închis la Spielberg, deşi cauza lor ar fi fost tot atît de bună, tot atît de sfîntă.

Între morala individuală şi morala guvernului există o mare diferinţă: sacrificiul şi abnegaţiunea, care sunt vir-

tuţi la indivizi, sunt privite ca o părăsire culpabilă a drepturilor naţionale. Puterile cele mari cred că au datoria de a menţine în viitor tot ce au cerut, tot ce au hrăpit. Pentru guvernele cele mari, maxima în purtarea lor politică, în loc să fie echitatea şi moderaţiunea, se poate zice pînă la un punct că nu există pîn-acum popor destul de luminat care ar suferi un guvern ce ar lua partea dreptăţii în contra intereselor naţiunei în capul căreia este pus, şi astfel nu există sancţiune pe lumea aceasta, cînd vedem că tunul stă totdauna întins şi cînd puterea primează dreptul. Statele cele mai luminate din lume se ruinează în pregătiri de războl cu convincţiunea că mijlocul de a trăi în pace este de a se teme unii de alţii. Nedreptatea unor state merge uneori pîn-a căuta prin toate mijloacele a împiedeca dezvoltarea celor mici şi a năbuşi aspiraţiunile lor naţionale.

Lăcomia şi megalomania unora din statele cele puternice merge pînă a căuta să împiedece pe cele mici în mersul regulat al dezvoltării lor, amestecîndu-se în afacerile lor interioare şi excitînd patimile partidelor unora în contra altora, nepermiţîndu-le nici măcar expresiunea aspiraţiunilor celor mai naturale şi mai legitime. Un exemplu viu despre aceasta este ceea ce se petrece astăzi în statele cele mici ale Peninsulei Balcanice, năbuşindu-se dezvoltarea lor naţională[3].

Cînd legionarii şi colonii romani, după multe lupte şi emigrări, au venit conduşi de campoducii lor Iovii, Ilarii, Razi, Bucuri şi voievozi, unii după alţii, şi s-au aşezat în masivul Carpaţilor între Dunăre, Tisa, Nistru şi Marea Neagră, ei au adus cu dînşii spiritul de unitate, de origine, de limbă şi aspiraţiuni, cu care au putut să-şi apere fiinţa în contra cotropirilor numeroşilor barbari care îi încungiurau din toate părţile; astfel că tendinţa către unire a trebuit să fie ţelul politic ce au avut chiar de la descălecătoare, ideal care a germinat totdauna, nu numai în sufletul bărbaţilor care au îndrăznit a cugeta mărire, dar chiar în spiritul fiecărui român; ori pe ce tărîm s-au aflat şi oricînd viitorul le-a surîs cît de puţin, ei nu au lipsit de a-l manifesta. Radu Negru şi Bogdan, boieri guvernamentali, şi divanurile adhoc sunt o dovadă că unirea este simbolul fiinţei şi garanţia cea mai puternică în contra tendinţelor şi ambiţiunilor de afară.

La români aspiraţiunea către unire nu este tendinţă de mărire sau de cotropire, ci este spirit de conservare şi de legitimă apărare în contra vecinilor ce îi înconjură, căci temerea de cotropire şi reducerea lor la o stare de inferioritate şi de umilire este încă mare şi le impune datoria de a căuta să devie un stat puternic, ca să-şi poată apăra cu succes existenţa. Fiecare naţiune trebuie să poată conta pe sine însăşi, *iar nu să se lase la nedreptatea şi îndurarea celorlalţi.*

Pe noi românii necesitatea ne împinge a ne aduna într-un singur mănuchi, ca să putem înfăţişa o rezistenţă serioasă năvălitorilor şi a ne apăra naţionalitatea. Românii nu pot pierde din vedere că, ca naţiune şi ca stat, avem o misiune de împlinit, şi înţeleg şi că, pe cît timp vom fi în voia întîmplărilor dinafară, geniul nostru naţional nu se poate dezvolta; simţim că avem o datorie imperioasă a ne asigura fiinţa: a renunţa la unire, ar fi pentru noi a abdica ca naţiune, ar fi a renunţa la orice speranţă.

Un suflet de viaţă a adiat acum în urmă prin memoriul studenţilor asupra stărei românilor de peste Carpaţi şi prin răspunsurile simpatice ale tinerimei[4]. Speranţă dar, români*lor, şi cu Domnul înainte!*

Misiunea şi datoria oamenilor care devin conducătorii unui popor este de a face ca între locuitorii statului să domnească pacea şi buna armonie, a veghea la dezvoltarea inteligenţei şi a îndemna pe popor la arte şi la meserii, precum şi datoria fiecărui cetăţean este de a aduce, prin purtarea şi aplicarea sa la muncă, folos şi consideraţiune ţărei sale. Pe lumea aceasta, unde domneşte lupta pentru viaţă (*struggle for life*), munca este cea dintîi condiţiune a bunului trai şi a libertăţii: „Pămîntul va produce spini şi ciulini şi vei mînca pînea ta după sudoarea frunţei tale", sunt cuvintele cu care Creatorul a dat omului libertatea şi liberul arbitru. Este în firea lucrurilor ca fiecare să caute a se sui cît mai sus pe scara socială şi să aspire la starea cea mai bună. Este natural să voim fiecare a exersa profesiunea cea mai considerată; în mod absolut profesiunile nu sunt mai onorabile unele decît altele, în mod relativ însă, profesiunea cea mai onorabilă pentru fiecare este aceea pe care se simte în stare

a o îndeplini mai bine și prin care poate să aducă mai mare folos societății și familiei sale. Dar prejudețele, care rătăcesc și întunecă spiritele, au făcut a se crede în unele țări că funcționarii statului ar fi mai presus decît bancherii, și pe aceștia îi pune mai sus decît pe arendași și pe comercianți, considerîndu-i mai sus decît pe meșterii meseriași etc. Dar oare trebuie noi ca negreșit să judecăm pozițiunea ce voim a ne face după ceea ce crede lumea? Nu este mai drept și mai bine să o judecăm după gradul de aplicare și de inteligență ce trebuie să aducem la exersarea profesiunei ce alegem și după întinderea mijloacelor de care putem dispune ca s-o îndeplinim bine și cu demnitate? Ne uităm la strălucirea ce înconjoară pe unele profesiuni și pierdem din vedere că omul face pozițiunea, iar nu profesiunea pe om.

Omul superior poate rădica și ilustra meseria cea mai modestă și mai umilă. Să căutăm, mai cu deosebire, la gravitatea datoriilor ce ne prescrie profesiunea ce voim să îmbrățișăm, la importanța datoriilor ce le impune și la mărimea rezultatelor ce putem dobîndi pentru țară. Să căutăm a nu ne expune a nu putea duce greutatea sarcinei ce ne impunem, ci din contra să îngrijim a fi în stare să dominăm dificultățile ei și să nu ne temem că talentul poate rămînea vreodată ascuns; el, în secolul în care trăim, se ridică singur la lumină. Robert Peel nu era decît un postăvar, Lincoln, un tăietor de lemne, Franklin, un modest tipograf; și cu toate acestea nici modesta lor condițiune, nici umila profesiune ce exersa, nu i-a oprit de a se sui la înălțimea de la care erau să ilustreze țara și numele lor. Este însă foarte trist a vedea pe acei care fără știrea lui Dumnezeu s-au suit acolo unde nu-i chema puterile lor intelectuale și morale; nenorociții nu-și pot împlini misiunea cu demnitate și se expun a fi rușinea nației și a familiei.

Secolul în care trăim este realizarea progresului social, condus de progresul raționalismului, progres la care au conlucrat toți oamenii de valoare, filozofi și eroi. Acest progres își are sorgintea lui în muncă.

Prin muncă productele brute ale pămîntului dobîndesc valori însutite și înmiite. Cîteva dramuri de lînă sau de mă-

tasă brută, de o valoare de cîteva centime, devin prin munca lucrătorilor meşteri stofe de o valoare de mii de franci; o bucăţică de fier de o centimă, transformată în arcuri de ceasornice, dobîndesc o valoare de două mii de franci; un cot de pînză cu cîteva văpseli, devine un tablou de sute de mii de franci sub penelul unui Millet sau unui Meissonier.

Puterea unui stat merge mai totdauna mînă în mînă cu bogăţia locuitorilor, şi este cu atît mai considerat, cu cît locuitorii lui produc mai mult, mai bine şi mai ieftin, şi cu cît exportează mai mult în alte ţări. Într-această privinţă, statistica ne dovedeşte că excedentul producţiunei unui englez asupra consumaţiunei este de patru sute de franci, pe cînd exportul unui locuitor din România nu trece de şesezeci de franci, exportul ţărei fiind d-abia de trei sute milioane.

De la muncă depinde astăzi dezvoltarea unei naţiuni, de la dînsa depinde îmbunătăţirea stărei materiale şi morale a omului, consideraţia de care se poate bucura în lume, relaţiunile sale în societate, amicii ce-şi face, soţia ce va lua, într-un cuvînt fericirea, independenţa omului. Afară de un foarte mic număr de cazuri cu totul excepţionale la tineri de o dispoziţiune naturală, de o vocaţiune tare, care se manifestă singură, fără ştirea nimănui, şi care învinge toate împotrivirile şi triumfă în contra tutulor piedicelor ce i s-ar face, părinţii hotăresc soarta copiilor şi prin alegerea carierei la care îi împing.

La noi, porniţi de iubirea ce au către copiii lor, cred că le împletesc zile de fericire ţintind la funcţiile statului; cred că le asigură viitorul prin leafă şi prin pensii; li se pare că acelea sunt poziţiunile cele înalte ale societăţii. Dintr-un om, din care ar fi ieşit un cultivator, un artist de merit, sau un meşter însemnat, care să facă onoare ţărei sale, să poată ţinea familia sa în îndestulare şi da o bună creştere copiilor săi, fac un biet funcţionar care d-abia se ţine dintr-o zi pînă într-alta, cerşetor la uşele miniştrilor, a rudelor, a amicilor şi a favoriţilor oamenilor influenţi; măresc concurenţa la lefi şi împing la sporirea dărilor.

Noi ne împărţim în două mari categorii: unii care nu ştiu, cei mai mulţi, nici măcar să scrie şi să citească; mai toţi

plugari, șezători la țară, locuind în case de nuiele spoite cu pămînt și chiar încă în bordeie; alții așezați pe la marginele orașelor și ale tîrgurilor: dulgheri, zidari, precupeți, exersînd meseriile cele mai groase și mai puțin bănoase, trăind în umezeala și în necurățenia mahalalelor.

Cealaltă categorie se compune din oameni cari, mai mult sau mai puțin, știu să scrie și să citească. Acești din urmă formează în general clasa biurocraților: de la secretar de primărie sau notar pînă la președintele Consiliului de Miniștri, ciocoi vechi și noi, boieri mari și mici, pensionari, funcționari în activitate și disponibilitate, chivernisiți și paraponisiți...

„Am pus băiatu la școală" însemnează în gura celor mai mulți părinți: „L-am scos din rîndul muncitorilor; cînd se va face mare, va ședea tolănit pe canapea, va fuma toată ziua țigări, se va plimba zi și noapte în trăsură picior peste picior și va scrie ordine și instrucțiuni fără efect".

Cînd copiii vin în vîrstă, părinții cu toți amicii și neamurile aleargă, intrigă, se roagă, strigă, pînă ce le procură o slujbă sau cel puțin o speranță de slujbă, fără a ține în seamă nici neodihna, nici bătăile de inimă, nici umilința ce le pregătesc; și fără voia lor le frămîntă o viață zdruncinată și o pîne amară, distrăgîndu-i de la modesta viață de meseriaș.

Funcționarismul, cu modul în care se exersează, a devenit un rău mare care bîntuie țara noastră. Mai 'nainte vreme, impiegații statului se ziceau slujbași, adică oameni la serviciul publicului, avînd datoria de a opri pe locuitorii de sub juridicția lor de a se asupri unii pe alții și de a răpi unii de la alții; de a-i obliga pe fiecare a respecta dreptul și proprietatea altora, de a înfrîna pe asupritori, de a face dreptate asupriților și de a împlini dările și datoriile către stat.

Dar acum lucrurile s-au schimbat. Ei se numesc funcționari și, din servitori ce erau ai poporului, sluga de altădată se consideră ca stăpînul publicului; și de la vătășel pînă la întîiul ministru, de cînd s-a schimbat numele, s-a schimbat și purtarea; pentru dînșii, numele de funcționar

însemnează stăpîn, fie din plugari, fie din mitocănime sau din ciocoime. Românul, de cum se naşte, aspiră la o funcţiune, să fie ciocan, iar nu nicovală; voieşte să poată trăi o viaţă de trîndăvie din munca şi sudoarea altora.

Românul, blînd şi îndatoritor din natura lui, îndată ce i s-a pus în mînă sau pe cap un semn de autoritate, devine obraznic şi insultător. Nu ai decît să observi purtarea sergenţilor de oraş cu trecătorii după stradă şi mai ales cu ţăranii cu cară cu boi, fără ca să oprească pe vizitiii trăsurilor boiereşti şi mai ales pe birjarii muscali de a da peste trecătorii dupe stradă. Cînd ai vreo afacere la cîte o autoritate, trebuie să te duci de cîte zece ori, pînă găseşti pe impiegatul însărcinat a-i da dezlegare.

NOTE ȘI COMENTARII

(p.11) ## PĂMÎNTUL ŞI OMUL

Sub forma unei broşuri de 140 pagini, a apărut în Tipografia Academiei Române, Bucureşti, 1884. Este, cum se indică pe copertă, „partea I“ a unei lucrări mai mari, pe care autorul n-a mai dus-o la capăt.

Scrierea reia şi completează fragmente publicate de-a lungul a aproape două decenii, ceea ce dovedeşte interesul stăruitor al lui Ion Ghica pentru problemele tratate: *Omul fizic şi intelectual*, o broşură de 68 pagini, imprimată la Tipografia Ştefan Rassidescu, în 1866 (cuprinde într-o versiune mai sumară partea intitulată în 1884 *Omul*); *Începutul omului*, în *Analele Academiei Române*, seria I, tom. XI, sesiunea 1878, secţiunea II, memorii şi notiţe, 1879 (este capitolul cu acelaşi titlu din 1884); *Răspunsul d-lui Ion Ghica* (la discursul de recepţiune al d-lui Emanoil Bacaloglu despre calendariu), în *Analele Academiei Române*, seria II, tom. II, sesiunea generală a anului 1880, secţiunea II, discursuri, memorie şi notiţe (cuprinde capitolul *Măsurătoarea timpului şi calendarul*); *Seminţiile, soiurile sau rasele*, comunicare la Academie, în *Analele Academiei Române*, seria II, tom. II, sesiunea generală a anului 1880, secţiunea II, discursuri, memorie şi notiţe, 1881, partea II, memorie şi notiţe (cuprinde capitolul cu acelaşi titlu din broşură).

Primind lucrarea la Mirceşti, în toamna anului 1884, Alecsandri îi scria lui Ion Ghica la 1 noiembrie: „Mulţumesc pentru preţioasa carte *Omul şi pămîntul*, pe care mi-ai trimis-o. O citisem deja la Bucureşti şi îmi plăcuse, ca tot ce iese de sub pana ta, căci ştii să faci atrăgătoare pînă şi lucrurile abstracte şi ştiinţifice“. (V. Alecsandri, *Scrisori, însemnări*, 1964, p. 78.)

1 Data este greşită. „Pe la" anul 600 î.e.n., Pitagora (c. 580—500 î.e.n.) nici nu se născuse!

În mitologia greacă, Hestia era prima dintre fiicele lui Cronos şi ale Rheei, deci soră a lui Zeus. Ca şi Vesta, proteja focul din cămin şi căminul în genere.

2 Tezele lui Aristarh din Samos (sec. IV — sec. III î.e.n.) reprezintă poziţiile cele mai înaintate atinse de ştiinţa antichităţii în ceea ce priveşte mişcarea Pămîntului şi situaţia acestuia faţă de Soare. Dar marea autoritate a lui Aristotel a făcut ca geocentrismul să fie o teorie dominantă încă aproape două milenii, pînă la Copernic.

3 Şi aici, cronologia dată de Ghica nu corespunde realităţii. Discipol al lui Platon, Eraclid (Herakleides) din Pont a trăit în secolul al IV-lea î.e.n. Meritul său principal constă în faptul că l-a anticipat pe Aristarh din Samos în formularea sistemului heliocentric. La rîndul său, Eufant a trăit în secolul al III-lea.

4 Privitor la cronologia acestor măsurători şi la autorii lor sînt necesare cîteva precizări. Ptolomeu al III-lea Evergetul a fost rege al Egiptului între anii 246—221 î.e.n. Eratostene (c. 284 — c. 192 î.e.n.), matematician, astronom şi filozof grec din şcoala de la Alexandria, este cel dintîi om de ştiinţă care a evaluat cu o exactitate surprinzătoare pentru vremea sa circumferinţa Pămîntului. Posidonios din Rodos (c. 135 — c. 30 î.e.n.) a desfăşurat o activitate multilaterală, ca scriitor, matematician, astronom, filozof, istoric. Este, între altele, autorul unor lucrări despre univers, oceane, precum şi al unor tratate de meteorologie, fizică, geometrie. Din scrierile lui s-au păstrat numai cîteva fragmente. Jean Fernel (1497—1558), matematician, astronom şi medic francez, a făcut încercarea de a afla dimensiunea unui grad de meridian măsurînd distanţa dintre Paris şi Amiens. Metoda triangulaţiei a fost introdusă de fapt de olandezul Willebrord Snell van Royen (1580 sau 1591—1626), care a măsurat în 1615 un arc între Alkmar şi Bergen-op-Zoom. În ceea ce-l priveşte pe astronomul englez Richard Norwood (c. 1590—1675), este remarcabilă performanţa sa am zice sportivă. Dorind să afle dimensiunea circumferinţei Pămîntului, a parcurs pe jos, măsurînd cu lanţul, în anii 1633—1636, distanţa dintre Londra şi York. În felul acesta a stabilit lungimea unui arc de meridian de un grad: 69,2 mile engleze. Activitatea astronomului francez Jean Picard (1620—1682) s-a situat curînd după a olandezului şi englezului şi a fost încununată de una dintre cele dintîi măsurători corecte a Pămîntului.

5 Astronomii Jean-Baptiste Delambre (1749—1822) şi Pierre Méchain (1744—1804) au întreprins măsurarea arcului de meridian dintre Dunkerque şi Barcelona începînd din 1792, din însărcinarea Adunării Constituante de la Paris, care legiferase încă din anul anterior unificarea unităţilor de măsură, adoptînd definirea metrului ca a zecea milioana parte dintr-un sfert de meridian. Măsurătoarea a fost terminată în 1799. Cum se ştie, măsurătorile de mai tîrziu au dovedit că raportul stabilit atunci nu este absolut exact, metrul etalon fiind cu 0,17 mm mai mic decît a zecea milioana parte din sfertul meridianului pămîntesc.

Măsurătorile lui Jean-Baptiste Biot (1774—1862) şi François Arago din Fromentera, una dintre Insulele Baleare, s-au făcut în 1806—1807. Arago era foarte tînăr, dar Biot, şeful său, avînd mare încredere în el, l-a lăsat să încheie singur lucrările. Succesul a fost deplin. Întors la Paris, Arago a fost ales la 23 de ani membru al Academiei de ştiinţe.

6 Conform datelor actuale, aceste dimensiuni sînt inferioare celor reale. Trebuie spus, însă, că nici astăzi oamenii de ştiinţă nu au convenit asupra unor dimensiuni unanim acceptate. Cifrele admise mai frecvent sînt: 12.756 km şi 490 m pentru diametrul ecuatorului şi 12.713 km şi 726 m pentru diametrul cercului ce trece pe la poli.

7 Cifra de 85 km pentru înălţimea atmosferei este un rezultat surprinzător pentru secolul al X-lea. E adevărat, însă, că această cifră reprezintă numai grosimea aproximativă a primelor straturi ale atmosferei: troposfera, stratosfera şi mezosfera (aceasta din urmă urcînd pînă la 80 km). Ştiinţa actuală stabileşte limita ultimă a atmosferei la circa 3000 km, fiindcă dincolo de mezosferă se mai află două straturi: ionosfera şi exosfera.

8 Ibn Iunis sau Yunus (Ali ibn al-Rahman) (c. 979—1009) a lucrat la un observator instalat lîngă Cairo. „Cercetările cereşti" pe care le-a făcut constau în măsurători asupra Soarelui, Lunii şi planetelor, cărora a încercat să le determine poziţia, mişcările etc.

9 Pasajul despre descoperirea Americii necesită unele corectări. Matematicianul, geograful şi astronomul Paolo del Pozzo Toscanelli (1397—1482), mai vîrstnic cu 54 de ani decît Cristofor Columb, va fi fost prietenul acestuia, dar la călătoriile lui n-a luat parte. Cînd, în 1492, navigatorul genovez a părăsit pentru prima dată portul andaluz Palos, Toscanelli era mort de zece ani. De fapt, nu personal, ci prin cercetările sale geograful l-a stimulat pe navigator să se angajeze în temerarele sale expediţii. Convins că Pămîntul are forma unei sfere, Toscanelli desenase o hartă, pe care partea de est a Asiei era

situată în vestul Europei şi nu departe de ea, dincolo de Oceanul Atlantic. Intuiţia lui fusese justă; eroarea consta în aprecierea distanţei, care era cu mult mai mare, cuprinzînd încă un continent şi un ocean!

În golful Darien (Ghica scrie: Darieu), Columb a debarcat în a patra călătorie, pe care a întreprins-o între 1502 şi 1504.

10 Vasco da Gama a făcut prima escală lîngă oraşul Calicu (astăzi: Kozhicode), nu Calcutta.

11 Vasco Nuñez de Balboa (c. 1475—1517) este descoperitorul Oceanului Pacific, spre care a pătruns în 1513, trecînd Istmul Panama; a fost decapitat din ordinul guvernatorului de la Darien.

12 Matematicianul, fizicianul şi astronomul olandez Christian Huygens (1629—1695) a enunţat, între altele, teoria pendulului şi teoria forţelor centrifuge, iar fizicianul englez Robert Hooke (1635—1703) a ajuns concomitent cu Newton la rezultate identice privind forţa de atracţie dintre Soare şi planete.

13 Legile lui Kepler sînt formulate de Ion Ghica destul de corect dar, îndeosebi ultima, cam confuz. A treia lege s-ar enunţa mai clar astfel: Pentru toate planetele, raportul dintre pătratul perioadei de revoluţie şi cubul semiaxei mari a orbitei este acelaşi.

14 William Herschel (1738—1822), astronom şi optician englez, a imaginat şi construit o serie de telescoape, cu ajutorul cărora a descoperit planeta Uranus, sateliţi ai acesteia şi ai planetei Saturn. A alcătuit, în colaborare, un catalog al stelelor, în care a înregistrat rezultatele cercetărilor sale extrem de rodnice (descoperiri de stele duble, nebuloase, roiuri de stele). De o mare însemnătate au fost concluziile sale asupra structurii Căii Laptelui şi, îndeosebi, asupra deplasării în spaţiu a sistemului nostru solar în direcţia constelaţiei Hercule din emisfera boreală.

15 Astronomul Meton, care a imaginat ciclul lunisolar de 19 ani, era atenian şi a trăit în secolul al V-lea î.e.n.

16 Hegira — „fuga" lui Mahomed de la Mecca la Medina — a devenit prima zi a calendarului mahomedan din iniţiativa califului Omar I, incendiatorul bibliotecii din Alexandria, care a domnit între 634 şi 644. Ziua hegirei corespunde cu data de 16 iulie 622 din calendarul gregorian.

17 Numele astronomului grec din Alexandria, care a calculat din însărcinarea lui Cezar datele necesare pentru reforma calendarului, se transcrie Sosigenes (nu: Sogygenes, ca în textul lui Ghica).

18 Luigi Lilio (c. 1510—c.1576) era astronom şi medic. În însărcinarea ce i s-a dat a colaborat cu fratele său Antonio. Cel dintîi

rezultat al lucrărilor lor a fost stabilirea datei Paştilor corespunzător indicaţiilor conciliului de la Niceea.

De la anul 44 î.e.n. pînă la anul 1582 e.n. sînt 1626 de ani! Ion Ghica, în loc să adune cifrele, le scade.

19 „Iparc“ este Hiparh (c. 190—125 î.e.n.), cel mai de seamă astronom din antichitate, autor al unui catalog cuprinzînd mai mult de o mie de stele, creator al noţiunilor de latitudine şi longitudine etc. Distanţa dintre Pămînt şi Lună, pe care a calculat-o, este foarte aproape de cea reală.

20 Cifra de o sută milioane de ani pentru vîrsta pămîntului este, cum o spune şi Ghica, „foarte modestă“. Oamenii de ştiinţă actuali propun o cifră de cincizeci de ori mai mare: cinci miliarde de ani.

21 Omul de ştiinţă citat este baronul Joseph Fourier (1768—1830), matematician francez, membru al Academiei de ştiinţe din Paris, a cărui principală lucrare este *Teoria analitică a căldurii*, apărută în 1822.

22 Cum se vede, navigatorul englez Humphrey Gilbert (c. 1537—1583) situa în mod greşit formarea Golfstromului în regiunea Capului Bunei Speranţe, de unde, ca să ajungă în Golful Mexicului, curentul ar fi trebuit să parcurgă mai întîi Oceanul Atlantic de la est spre nord-vest, pînă la locul unde ia naştere de fapt (Strîmtoarea Floridei).

23 Mont Blanc avînd altitudinea de 4.810 m, diferenţa dintre raza ecuatorială şi cea meridională ar fi egală cu 24.050 m, nu cu 21.000 m. Cifrele date de Ghica sînt deci aproximative. Respectiva diferenţă este în realitate de 21.500 m.

24 Membru al Academiei de ştiinţe şi director al observatorului din Prusia, fizicianul german Heinrich Wilhelm Dove (1803—1879) a întemeiat Institutul meteorologic din Berlin, al cărui prim conducător a fost.

25 Jean-Baptiste Boussingault (1802—1887), chimist francez, a întreprins studii de chimie a solului.

26 Louis Isidore Duperrey (1786—1865) a condus, împreună cu Freycinet şi Arago, expediţia ştiinţifică întreprinsă în 1817 — 1820 cu vasul „Uranie“. Între 1822 şi 1825, a comandat vasul „La Coquille“, cu care a făcut cercetări ştiinţifice în Oceania.

27 Ion Ghica scrie Causs în loc de Gauss. Este vorba de celebrul matematician, fizician şi astronom german Karl Friedrich Gauss (1777—1855), care a studiat, între altele, magnetismul terestru inven tînd şi magnetometrul.

28 Părerea că Pămîntul a fost la început un „glob înfocat în stare de fuziune“, care s-a răcit, prinzînd coajă, a fost contestată de

știința mai nouă. Astfel, O.I. Schmidt consideră că starea inițială a Pămîntului a fost aceea a unui corp nu fluid și fierbinte, ci solid și rece. Încălzirea nucleului central ar fi avut loc o dată cu trecerea timpului, sub acțiunea elementelor radioactive.

Teoria lui Laplace

29 Astronomul danez Tycho Brahe (1546—1601), lucrînd la observatorul pe care și-l instalase lîngă Copenhaga, și-a concentrat cercetările cu deosebire asupra planetei Marte.

30 Cifra de 400.000 km pe secundă pentru propagarea luminii în vid este inexactă; cea reală: 299.792,5 km/s.

31 Cometele citate au fost descoperite, respectiv, de către astronomul german Johann Franz Encke (1791—1865), director al observatorului din Berlin, astronomul amator ceh W. Biela în anul 1826 (secționată în două în 1845, cometa a pierit după 1852), astronomu francez Hervé Faye (1814—1902) în 1843.

32 În 1884, erau cunoscute doar șapte planete mari, planeta Pluton fiind descoperită abia în 1930.

Luna nu este singurul satelit al planetelor similare Pămîntului („planetele dinăuntru", cum le numește Ghica). Marte are și el doi sateliți (Phobos și Deimos).

Al doilea grup de planete mari (Saturn, Uranus, Neptun, Jupiter) are 28, nu 17 sateliți, repartizați în ordine astfel: 9, 5, 2, 12.

33 Istoricul Xenofon? Ceilalți doi sînt: Theon din Alexandria (sec. IV), matematician și astronom grec, și Pappus sau Pappos (sec. III-IV), matematician grec tot din Alexandria.

34 Astronomul german Friedrich Argelander (1799—1875) a fost profesor la Bonn și director al observatorului astronomic de acolo. A publicat un atlas ceresc al stelelor pînă la mărimea a doua, în total douăzeci și două de mii de stele, a căror poziție relativă a fost determinată de el.

Johann Karl Burckhardt (1773—1825), astronom și matematician german, naturalizat în Franța, este autorul lucrării *Tablele Lunii* (1812).

35 Bokhara transcrie forma Boukhara (Buhara); Bahia e un stat din Brazilia orientală, iar Argos Potamos, un mic rîu din Tracia.

36 Adolphe Quetelet (1796—1874) a fost primul director al observatorului din Bruxelles, construit în 1828. Numele astronomului german Wilhelm Olbers (1758—1840) se leagă de cîteva descoperiri importante: a doua planetă mică — Pallas (1802) și a patra — Vesta (1807), apoi

o cometă (1815). În 1802, utilizînd calculele lui Gauss, a determinat și poziția primei planete mici — Ceres, pe care italianul Piazzi din Palermo o descoperise cu un an înainte. Olbers a formulat teoria că asteroizii provin din fragmentarea unor planete mari.

37 Citatul Cassini ar putea fi Jean-Dominique (1625—1712), astronom și geograf de origine italiană, care a organizat observatorul de la Paris, sau fiul său, Jacques Cassini (1677—1756), care a făcut studii asupra formei Pămîntului.

(p. 55) *OMUL*

38 Alfred Russel lord Wallace (1823—1913), naturalist englez, a fost unul dintre întemeietorii zoogeografiei. Studiind fauna și flora din Arhipelagul Malaez, a ajuns concomitent cu Darwin la înțelegerea procesului selecției naturale care a asigurat evoluția vietăților, dar a rămas prizonier al concepției deiste.

39 Fiziologul sir Charles Bell (1774—1842) a publicat printre altele lucrările *Anatomia expresiei în pictură*, *Schița unei noi anatomii a creerului*, *Despre nervi*.

40 Omul de știință citat cu inițiala P. (Huber) este naturalistul elvețian François Huber (1750—1831), autor al unor studii de entomologie.

41 Chirurgul și antropologul francez Paul Broca (1824—1880) este unul dintre întemeietorii școlii moderne de antropologie. A studiat creierul și funcțiile limbajului, localizînd pe suprafața scoarței cerebrale centrul vorbirii.

42 Clima se înscrie, desigur, printre factorii ce determină anumite însușiri omenești. Comparația făcută de Mac Gregor între irlandezi și scoțieni nu poate folosi însă ca exemplu în această privință. Cu atît mai puțin se poate vorbi de națiuni „leneșe și fără ambițiune" ca de unele predestinate să rămînă „totdauna în stare de inferioritate" sub dominația altora, „active și muncitoare". Cum reiese din alte pasaje ale lucrării sale, Ion Ghica este convins de capacitatea tuturor popoarelor de a progresa și de dreptul tuturor oamenilor, indiferent de naționalitate și de rasă, de a se bucura de o viață liberă. Dacă totuși citează asertiunea lui Mac Gregor fără a o comenta critic, faptul trebuie înțeles ca o nouă pledoarie în favoarea muncii care asigură propășirea materială și morală (cf. *Convorbiri economice*).

43 Cum Ghica îi spune „domnul", acest Wagner ar fi trebuit să fie în viață în momentul publicării scrierii *Pămîntul și omul*. Nu-l putem identifica totuși cu exploratorul și etnograful german Moritz

Wagner (1813—1887), ci cu fratele acestuia, Rudolf Wagner (1805—1864), fiziolog, autor al unor tratate de anatomie și psihologie.

44 Cesare de Beccaria (1738—1794), economist și jurist italian, a publicat un *Tratat despre delicte și pedepse*, care, pornind de la critica justiției feudale arbitrare, a formulat principii avansate în aprecierea infracțiunilor și a sancțiunilor.

45 În epoca de ascensiune a burgheziei, teoria dreptului natural, fondată, între alții, de olandezul Hugo Grotius (de Grott) (1583—1645) și continuată de germanul Samuel Pufendorf (1632—1694), de francezul Jean de Barbeyrac (1674—1744), a avut un rol pozitiv. Dar fondul acestei teorii, care consideră că bazele dreptului se află în natura și rațiunea umană, este idealist, căci abordează ideea de drept independent de societate și de lupta de clasă.

46 Roderick Imprey Murchinson (1792—1871), geolog scoțian, este autorul lucrării *Sistemul silurian*.

47 Ultima cifră este cea mai apropiată de cea reală: Pămîntul se rotește la 149.700.000 km de Soare. Oamenii de știință enumerați sînt, în ordine: Peter Andreas Hansen (1795—1874), astronom danez, director al observatorului Seeberg de lîngă Gotha; a calculat tabelele Soarelui și ale Lunii; George Biddell Airy (1801—1892), astronom și matematician englez; Edward James Stone (1831—1897), astronom englez, director al observatorului din Oxford; este autorul unui catalog descriptiv, care înregistrează 12.441 stele; Jean Bernard Léon Foucault (1819—1868), fizician, care a demonstrat rotația Pămîntului cu ajutorul pendulului.

48 Friedrich Bessel (1784—1846), astronom și geodezian german, celebru datorită calculării formei elipsoidului terestru, precum și introducerii în matematică a unui nou tip de funcții, a întreprins cele dintîi măsurători demne de încredere ale unor distanțe pînă la stele.

49 Ca și Lavoisier, englezul Joseph Priestley (1733—1804) și suedezul Jöns Berzelius (1779—1848) au adus contribuții foarte importante la progresul chimiei. Cel dintîi a descoperit în 1774 oxigenul și a determinat proprietățile unor gaze; cel de-al doilea a descoperit o serie de elemente, a inițiat utilizarea unor simboluri pentru elemente chimice etc.

Începutul omului

50 Datele actuale asupra geosferelor le infirmă total pe cele de prin 1884: scoarța terestră are adîncimi între 5 și 80 km, iar învelișul coboară pînă la 2.900 km.

51 Ştiinţa modernă apreciază că apariţia omului, indicată de existenţa celor dintîi unelte rudimentare, se situează acum mai bine de 500.000 de ani.

52 Johann Friedrich Blumenbach (1752—1840), medic şi naturalist german, este unul dintre creatorii anatomiei comparate şi a antropologiei.

53 Ca şi Jean-Jacques Rousseau, naturalistul şi fizicianul Horace de Saussure (1740—1799) şi botanistul Augustin-Pyrame de Candolle (1778—1841) erau elveţieni.

54 Eurip este o strîmtoare între Eubeea şi Beoţia. Se spune că Aristotel, exilat în Eubeea, s-ar fi înecat în această strîmtoare străbătută de curenţi puternici.

55 Colaborator al lui Darwin, naturalistul englez Thomas Henry Huxley (1825—1895), autor al lucrării *Locul omului în natură*, a propus noi şi solide argumente în sprijinul evoluţionismului.

56 Clasificarea aceasta a maimuţelor antropoide (antropomorfe) în patru forme existente astăzi este dată şi de Brehm, astfel: gibonul (genurile Hylobates şi Symphalangus), orangutanul (Simia = Pongo), cimpanzeul (Pan = Anthropopithecus) şi gorila (Gorilla).

57 Dintre cercetătorii amintiţi de Ion Ghica, îl identificăm pe cel dintîi, în persoana lui Fritz Müller (1821—1897), autor al unor lucrări despre transformism; a contribuit la difuzarea ideilor darwinismului (*Pentru Darwin*, 1814).

58 Italianul Antonio Pigafetta (n. între 1480 şi 1491 — ?) l-a însoţit pe Magellan în călătoriile sale, dînd o foarte interesantă relatare în *Jurnalul primei călătorii în jurul lumii, făcută de Magellan*. Dispariţia celor două popoare africane era o ipoteză. Bakelaii (bakelei, bakalai) şi ogobaii sînt menţionaţi şi azi în Gabon.

59 Autor al lucrării cu titlul semnificativ *Eseu asupra inegalităţii raselor umane*, marchizul francez Joseph Arthur de Gobineau (1816—1882), sociolog şi romancier, este unul dintre iniţiatorii antropologiei sociale, care consideră că inegalităţile pe plan social dintre oameni au o bază naturală, fatală şi eternă, constînd în deosebirile rasiale. În mod surprinzător, Ghica îl citează fără obiecţii pe acest teoretician reacţionar al împărţirii oamenilor în „rase superioare“ şi „rase inferioare“, în care rasiştii fascişti din secolul al XX-lea aveau să-şi recunoască un înaintaş. Mai mult chiar, după ce a extras din Humboldt frumosul pasaj despre unicitatea neamului omenesc şi despre îndreptăţirea tuturor oamenilor, indiferent de culoare, de a fi liberi şi de a se bucura de binefacerile progresului, Ghica va admite, în consens cu Gobineau, că există seminţii inferioare, inapte să se

dezvolte şi menite dispariţiei. Pasajele respective, referitoare în primul rînd la negri, constituie o contradicţie flagrantă cu ideile gînditorului luminat convins de perfectibilitatea speţei umane. Acum aproape un veac, popoarele Africii se găseau realmente într-o stare de inferioritate şi înapoiere, dar faptul acesta trebuie considerat în lumina circumstanţelor istorice speciale. Africa de astăzi, eliberată de sub jugul colonial, spulberă toate vechile aprecieri calomnioase privitoare la popoarele ce o locuiesc.

60 Medicul şi antropologul francez Paul Topinard (1830—1911) a lucrat în laboratorul de antropologie al doctorului Broca; lucrări: *Antropologie*, *Elemente de antropologie*, *Omul în natură*.

61 Englezul John Latham (1740—1837) s-a făcut cunoscut atît prin activitatea de medic, cît şi prin studiile din domeniul ştiinţelor naturale.

62 Dintre filologii pomeniţi reţinem pe Lorenzo Hervás y Panduro (1735—1809), iezuit spaniol, prefect al bibliotecii Vaticanului, care a publicat între 1800 şi 1805 citatul *Catalog al limbilor tuturor naţiunilor cunoscute*, apoi pe orientalistul german Heinrich Julius Klaproth (1783—1835); din însărcinarea Academiei din Petersburg, Klaproth a studiat în 1804 popoarele din Caucaz. Principala sa lucrare este amintitul *Atlas al limbilor.*

Generaţiunea spontanee şi selecţiunea naturală

63 Nu este locul să reluăm aici, în termeni ştiinţifici — cunoscuţi de altfel de oricine astăzi — problema apariţiei şi evoluţiei omului. Observăm, însă, că Ion Ghica, spirit pozitiv şi cu o solidă formaţie ştiinţifică, se arată în privinţa aceasta ezitant într-un mod foarte semnificativ. El îl citează pe Darwin, fără să-l combată, dar şi fără să se declare adept al darwinismului. În paranteză fie spus, el este unul dintre cei dintîi români care au luat cunoştinţă de ideile lui Darwin prin lectură directă (cf. S. Ghiţă, *Din istoria biologiei generale în România*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1961, p. 471—472). În întreaga sa lucrare, îl vedem oscilînd între evoluţionism şi fixism, apropiindu-se de poziţii materialiste, ca să se întoarcă apoi declarativ la creaţionism şi deism. Şovăiala se datora desigur şi convingerilor sale idealiste, dar pe alocuri ai sentimentul că provenea şi din teama de a nu-şi şoca cititorii prin aserţiuni învecinate cu ateismul. Dacă — aşa cum afirma — „Neamul omenesc porneşte de la misterul neînţeles încă al creaţiunii a unui singur mascul şi a unei singure femele", ce sens mai aveau paginile despre maimuţele antropoide şi întreaga

demonstraţie despre identitatea alcătuirii corpului la animale şi la om? În ansamblul său, *Pămîntul şi omul* aduce argumente în sprijinul evoluţionismului, pe care îl combate doar verbal, prin afirmaţii formale.

Referindu-ne acum la „seminţiile“ şi „soiurile“ omeneşti, vom observa că Ghica se situează pe o poziţie justă prin sublinierea repetată a ideii că există „un neam unic pentru om“, că „însuşirile şi facultăţile“ distinctive ale raselor sînt „secundare“, adică neesenţiale. În genere, aceste însuşiri secundare (însă ereditare) enumerate în *Pămîntul şi omul* sînt luate în considerare şi de antropologia actuală: pigmentaţia pielii, forma nasului şi a părului, ortognatismul etc., ca rezultate ale condiţiilor geografice foarte diferite. De asemenea, se propune o împărţire a oamenilor tot în trei rase principale: leucodermă (eurasiatică sau europoidă), melanodermă (ecuatorială sau australo-negroidă) şi xantodermă (asiato-americană sau mongoloidă), altfel spus: rasa albă, neagră şi galbenă. Între aceste rase principale, subîmpărţite în numeroase rase secundare, s-au produs diverse încrucişări, unele nelămurite nici astăzi. Menţionăm lucrul acesta şi pentru a da un răspuns la remarca lui Ghica referitoare la imposibilitatea de a-i încadra pe „malezi, alfuruzi, samoezi, laponi şi eschimoşi“, apoi pe „naturalii Americii“. Malezii şi alfuruzii, populaţii din sud-estul Asiei, sînt consideraţi a-şi avea originea în încrucişarea mongoloizilor cu negroid-australoizii; samoezii constituie un amestec relativ similar, însă neelucidat pe deplin; laponii şi eschimoşii sînt mongoloizi (subrasa arctică), ca şi băştinaşii Americii (amerindieni).

Datorită condiţiilor din etapa istorică modernă, în care mişcarea populaţiilor şi contactele au fost mult înlesnite, rasele tind să-şi modifice prin amestec trăsăturile, mergînd uneori pînă la anularea lor. Tendinţa solidarităţii umane, puse în serviciul progresului general, se îndreaptă cu vigoare spre înfrîngerea ultimelor rezistenţe rasiste ce se mai manifestă în unele regiuni ale globului pămîntesc.

64 Definind, în felul cum o face, generaţiunea spontanee, Ion Ghica o neagă. Căci „generaţiune spontanee“ înseamnează tocmai aceea că „fără germene s-ar putea ivi o fiinţă nouă“. Exemplul dat nu dovedeşte nicidecum apariţia spontană a unei plante noi, ci adaptarea la mediu a aceleiaşi plante.

65 Ghica scrie: Yong. Ar putea fi vorba de savantul englez Thomas Young (1773—1826), care a întreprins studii în domeniile cele mai diverse, dar şi — poate mai curînd — de agronomul Arthur Young (1741—1820).

66 Referirea la observațiile unor cercetători empirici nu constituie un argument în sprijinul ideii naive că „știința“ perfecționării speciilor de animale nu se poate învăța și că „producătorii de vite“ se nasc, nu se fac (la fel ca poeții !). Ca în orice domeniu, aptitudinile specialistului au importanța lor, dar zootehnia se bizuie pe cunoștințe științifice aflate la îndemîna oricui.

Să mai notăm că Ion Ghica definește eronat și selecția naturală. Cîtă vreme este dirijată conștient de către om, selecția e artificială. Selecția naturală, a cărei teorie a fost elaborată de Darwin, se petrece în natură, independent de intervenția omului.

67 Împuținarea indienilor din America, sau a negrilor din Africa, în secolul trecut, i-ar fi putut oferi autorului proba cea mai concludentă că regresul populațiilor indigene de pe continentele luate în stăpînire de europeni se datora nu unei pretinse inferiorități a raselor respective, ci tocmai asupririi sălbatice exercitate de cuceritori.

Chiar acolo unde se desființase sclavajul, condițiile de trai ale oamenilor de culoare rămăseseră inumane, astfel că în aceste condiții trebuiau căutate cauzele mizeriei și ale epidemiilor. Lenea și nepăsarea puse pe seama negrilor erau justificări ale foștilor stăpîni pentru propria lor indiferență. De asemenea, dacă „naturalii Americii“, adică amerindienii, sau negrii aduși ca sclavi pe același continent s-au putut simți cîndva „umiliți de culoarea lor“, aceasta se datora disprețului ce li se arăta de către albi. Amerindienii s-au caracterizat întotdeauna printr-o demnitate proverbială; ei au luptat cu o rară energie împotriva coloniștilor și, reduși astăzi la un număr foarte restrîns, își apără încă drepturile cu bărbăție. În ceea ce-i privește pe negrii din Statele Unite, anii din urmă ni i-au înfățișat ca pe o populație cu un înalt nivel de conștiință, din rîndurile căreia s-au ridicat militanți, admirați de lumea întreagă, pentru egalitate și progres social. Legislația americană le-a și statuat o serie de drepturi și este în afară de orice îndoială că segregația va rămîne în curînd o amintire urîtă a trecutului.

68 Latham are dreptate, atunci cînd afirmă că problema „amalgamării semințiilor“ e foarte complicată. Dar tracii și geții nu au fost germani, nici slavi!

Omul primitiv

69 Firește, izvoarele istorice nu pot fi luate în considerare, pentru determinarea vechimii omului pe pămînt. Datele ipotetice extrase din scrierile lui Hecateu din Milet (c. 540—c. 479 î.e.n.), din *Noul*

dicționar de geografie universală al lui Louis Vivien de Saint-Martin (1802—1897), din *Zend-Avesta*, din lucrările teologilor, din culegerea celor mai vechi documente chineze, *Ciu-king (cartea analelor)*, jalonează o perioadă extrem de scurtă din viața omenirii, în raport de vechimea omului calculată pe baza studiilor antropologice, arheologice și geologice.

Dintre ceilalți autori citați de Ion Ghica, reținem numele savantului german Christian Bunsen (1791—1860).

Prin „listele lui Menaton“ trebuie înțelese tabelele privind istoria Egiptului, redactate de preotul egiptean Manethon, în secolul al III-lea î.e.n., sursă pe care se bizuie și istoricii de astăzi.

70 Probabil Karl Ritter (1779—1859), geograf german, considerat întemeietorul geografiei generale comparate.

71 Arafurisii sînt locuitori din regiunea Mării de Arafura, aflată între nordul Australiei și Noua Guinee occidentală.

72 Naturalistul și antropologul francez Armand de Quatrefages de Bréan (1810—1892) l-a combătut pe Darwin de pe poziții spiritualiste, încercînd să apere fixismul.

73 Geologul austriac Ami Boué (1794—1881) a colaborat îndeaproape cu savanții francezi și a inițiat înființarea Societății geologice din Franța.

Săpăturile de la Cannstatt s-au făcut în anul 1700. Craniul descoperit acolo era într-adevăr foarte deosebit de cele cunoscute, dar paleontologii de mai tîrziu s-au arătat mai circumspecți decît antecesorii lor ce se grăbiseră să-l considere ca un indiciu al unei rase numite de ei „rasa de Cannstatt“. Suspectînd vechimea craniului respectiv, știința actuală nici nu-l mai ia în considerare.

74 Numai danezul Johannes Japetus Smith Steenstrup (1813—1897) a adus servicii antropologiei prin cercetări speciale orientate în această direcție; era zoolog, profesor la Universitatea din Copenhaga și director al Muzeului de științe naturale din același oraș. Tot danez, Jens Jakob Asmussen Worsaae (1821—1885) a oferit material de studiu antropologilor prin descoperirile pe care le-a făcut ocazional, întreprinzînd săpături arheologice. De asemenea indirect a servit antropologia și geologul danez Johann Georg Forkhammer (1794—1865).

75 Geologul scoțian Charles Lyell (1797—1875) a avut merite însemnate în interpretarea științifică a modificărilor suferite de scoarța Pămîntului și a fost un adept al evoluționismului.

76 Asistent de paleontologie la Muzeul de istorie naturală din Paris, Paul Henri Fischer (1835—1893) a ajuns la concluzia citată pe baza unor date culese în cursul mai multor expediții oceanografice.

77 Algonquinii (algonghini, algokini) formau un ansamblu de triburi indiene, care locuiau între Oceanul Atlantic şi Munţii Stîncoşi.

78 Termenul *kjoekkenmoedding* este danez, fiind compus din cuvintele *kjoekken* = bucătărie şi *moedding* = grămadă de rămăşiţe; denumeşte mormanele de resturi culinare şi menajere aflate în aşezările populaţiilor preistorice.

Omul istoric

79 Louis Agassiz (1807—1873), sau fiul său, Alexandre Agassiz (1835—1910) ? Ambii au fost naturalişti. Originar din Elveţia, cel dintîi s-a stabilit în Statele Unite, unde a reprezentat fixismul, spre deosebire de fiul său, care a devenit un adept al transformismului.

80 Filologul german Wilhelm Gesenius (1786—1842) este considerat fondatorul filologiei ebraice moderne.

81 Arist (Aristeas) din Proconea (sec. VI î.e.n.) este autorul unui poem despre arimaspi, din care s-au păstrat doar cîteva versuri. Poporul legendar al arimaspilor, făpturi cu un singur ochi, locuia pe malurile fluviului Arimaspios din Sciţia şi apărau nisipul de aur din albia acestuia, pe care încercau să şi-l însuşească grifonii.

82 „Noahidii", adică noahizii, sînt urmaşii celor trei fii ai lui Noe (Noah); sinonimul: noemiţi.

83 Bactriana a fost una din ţările antice aflată în Asia, în nordul Afganistanului de astăzi.

84 „Aratul" trebuie să fie Muntele Ararat. Balkh, oraş în Afganistan, este vechiul Bactres (Baktra), iar Astrabad, o cetate a perşilor. Oxul se identifică cu Amu-Daria.

85 De fapt, Arados, oraş fondat pe insula cu acelaşi nume din cuprinsul Feniciei.

86 Henry Rawlinson (1810—1895), orientalist şi arheolog englez, se numără printre iniţiatorii studiilor de asiriologie.

87 Cele trei insule din Ciclade se numesc astăzi, respectiv: Thira, Milos, Cerigo. Propotinda este numele vechi al Mării de Marmara.

88 Toate paginile acestea despre noemiţi, nimrozi, hamiţi, semiţi etc., originea, mişcările şi încrucişările lor, sînt fanteziste, întrucît se bizuie pe datele legendare ale *Bibliei*. Din terminologia biblică, statornicită totuşi prin tradiţie, ştiinţa contemporană a menţinut denumirea de limbi hamito-semitice. Primul grup, al limbilor hamitice, cuprinde egipteana, limbile berbere (Maroc, Algeria, Tunisia, Libia, precum şi tuarega vorbită în Sahara). Limbile semitice se subîmpart în: orientale (arcadiana, vorbită în antica Babilonie) şi occidentale

(în nord: canaaneana, reprezentată de ebraică și feniciană, apoi arameica; în sud: araba și etiopiana).

Revenind la legenda biblică rezumată de Ion Ghica, notăm doar cîteva amănunte ce ni se par de oarecare interes. Cum se știe, termenii de *semit* și *hamit* sînt derivați din numele lui Sem, respectiv Ham, fii ai lui Noe. Pentru Thareu, din neamul lui Arfaxad (fiu al lui Sem), forma dată de textul românesc al *Bibliei* este Terah. „Ioktanzii" sînt urmași ai lui Ioktan, strănepot (ca și Nahor) al lui Arfaxad și frate al lui Peleg. Afirmînd că poporul care a descins din fiii lui Iacob sînt „arabii occidentali sau ismaeliții", Ghica face o confuzie. Din Iacob, care a căpătat numele de Israel după lupta sa cu îngerul, s-au născut israeliții. La rîndul lor, ismaeliții sînt urmași ai lui Ismael, fiu al lui Abraham și al slujnicei egiptene a acestuia, Agar. „Zorobabelei" („cu toată asprimea Zorobabelei") este un genitiv greșit (feminin) pentru numele lui Zorobabel, prinț al evreilor, care i-a adus pe aceștia înapoi în patrie, după îngăduința dată de Cirus.

Datele pe care le-a folosit, Ion Ghica le va fi extras printr-un text intermediar din lucrările lui Georg Heinrich Ewald (1803—1875), cercetător al *Bibliei*.

89 Lingvistul german August Friedrich Pott (1802—1887) a publicat, între altele, lucrarea *Cercetări etimologice în domeniul limbilor indo-europene*, datorită căreia e considerat creator al etimologiei și foneticii limbilor indo-europene.

90 Joseph de Guignes (1721—1800), sinolog francez, profesor la Collège de France, este autorul amplei lucrări *Istoria generală a hunilor, turcilor, mongolilor și a altor tartari*.

91 Lucrările arheologului și numismatului englez Percy Gardner (1846—1937) îl vor fi interesat în mod deosebit pe Ion Ghica, deoarece se ocupau de locuri și probleme ce-i erau familiare: *Samos și monedele samiote* (1882), *Tipurile de monede grecești* (1883).

92 Autor al unor scrieri istorice și geografice, Iuba II (mort în anul 24), era fiul regelui numid Iuba I. După moartea tatălui său, Cezar l-a dus la Roma, unde August avea să-l căsătorească cu Cleopatra, o fiică a lui Antoniu și Cleopatra, și să-l facă rege al Egiptului.

(p. 135) AMINTIRI DIN PRIBEGIA DUPĂ 1848

Cu titlul *Amintiri din pribegia după 1848, Noue scrisori către V. Alecsandri*, au apărut succesiv în *Revista nouă*, nr. 5, 15 aprilie; nr. 6, 15 mai; nr. 8, 15 iulie; nr. 9, 15 august; nr. 10, 15 octombrie; nr. 12,

15 decembrie 1888; nr. 2, 15 februarie; nr. 4, 15 aprilie; nr. 5, 15 mai 1889.

Această nouă serie de scrisori către V. Alecsandri a fost anunţată în scrisoarea din 25 octombrie 1886 *(Nicu Bălcescu)* prin fraza de la început: „Armează-ţi dar răbdarea şi aşteaptă-te la o serie lungă de epistole", ca şi prin propoziţia finală: „Voi urma în epistolele următoare cu peripeţiile emigrării". De vreme ce amintita scrisoare din 25 octombrie 1886 poartă numărul 1, este de presupus că Ion Ghica intenţiona să evoce evenimentele din timpul emigrării la fel cum le narase pe cele ce pregătiseră revoluţia, altfel spus, să-şi îndeplinească în continuare oficiul de cronicar al epocii sale ca povestitor. În 1887, el a dat la tipar a doua ediţie din *Scrisori către V. Alecsandri*, iar cînd, la aproape un an şi jumătate după ce-l evocase pe Bălcescu, a trecut la realizarea făgăduielii, a recurs la alt procedeu, memorialistul cedînd rolul principal editorului de documente. Într-un volum de aproape nouă sute de pagini, contribuţia sa personală se reduce la numai vreo cincizeci de pagini, ceea ce reprezintă mai puţin decît spaţiul a două scrisori de dimensiunile aceleia despre prietenul său, fruntaş al revoluţiei. Aşadar „lunga serie de epistole" n-a mai urmat totuşi. Atît cît a mai scris acum Ion Ghica ni-l arată a fi în continuare un bătrîn cu minte ageră, cu o memorie bună, care ştie ca şi altădată să povestească vioi şi colorat. Avem motive să credem că nu incapacitatea spirituală, ci una fizică l-a împiedicat pe memorialist să lucreze aşa cum ar fi dorit. Din cauza bolii, îi era greu să ţină condeiul în mînă, iar pentru realizarea volumului *Amintiri din pribegia după 1848* a fost nevoit să recurgă la ajutorul altora. Venind în ţară pe la începutul anului 1888, el a încredinţat „bocceaua" de corespondenţă din timpul emigraţiei colaboratorului său tînăr Ion Bianu, pe care l-a însărcinat cu transcrierea pentru tipar a scrisorilor. Era o muncă anevoioasă, lucru de care Bianu se va fi plîns, fiindcă la 27 aprilie / 9 mai ministrul de la Londra îi scria acestuia: „Îmi pare rău că citirea scrisorilor lui Bălcescu îţi dă atîta muncă. Dar cum să facem să fie mai bine? Învaţă-mă şi voi urma". (Scrisorile către Ion Bianu vor fi reproduse în volumul IV al ediţiei de faţă.)

Alecsandri, informat de Ghica despre noua sa lucrare, se adresa astfel de la Paris lui Iacob Negruzzi, la 8 ianuarie 1888: „Mîni voi scrie şi lui Ghica la Londra, ca să se gîndească la *Convorbiri* şi să le dea de hrană şi din provizia ce a făcut în timpii din urmă. El avea de gînd să vie la Paris ca să-mi citească un lung articol asupra oamenilor şi evenimentelor din 1848, însă a fost împiedicat de botezul ce a trebuit să dea unui vas românesc, durat într-un oraş maritim din Engli-

tera, botez în urma căruia a răcit și este obligat a sta lîngă sobă, căci și în părțile occidentale iarna își face de cap. Ți-oi comunica răspunsul său îndată ce-l voi primi". (V. Alecsandri, *Scrisori*, publicație îngrijită de Il. Chendi și E. Carcalechi, Socec, București, 1904, p. 157.)

Amintirile din pribegia după 1848 n-au mai ajuns în paginile *Convorbirilor literare*. În vremea redactării lor, mai exact, cu data de 15 ianuarie 1888, la București apărea o altă publicație lunară, *Revista nouă*, sub direcția lui B. P. Hasdeu. Printre redactori, alături de Vlahuță, Delavrancea, G. Ionescu-Gion și alții, se număra și Ion Bianu, care n-a scăpat prilejul de a ridica de la bun început prestigiul revistei, asigurîndu-i colaborarea memorialistului. În acest scop a trimis la Londra primul număr, a cărui înfățișare grafică i s-a părut lui Ion Ghica neobișnuit de arătoasă: „Voi ați făcut o revistă, cu care o să intimidați pe acei care ar îndrăzni să scrie. Edițiunea este atît de luxoasă, bogată și frumoasă, încît autorul ar semăna un biet om, dacă nu un alt dobitoc închis într-o colivie de aur; chiar Gion și Hajdău par palizi".

Într-un format impunător, pe o hîrtie de album, cu coperta desenată și planșe *hors-texte*, *Revista nouă* putea într-adevăr să intimideze, dar și să sublinieze prin contrast calitatea prea modestă a colaborărilor, poate nu ale celor doi amintiți, sigur însă ale altora. Anecdotele vulgare ale lui Th. D. Speranția par niște mănunchiuri de buruieni puse într-o vază de cristal.

Ghica s-a lăsat ispitit, iar textele prin care comenta documentele din *Amintiri...* i le-a trimis de-a dreptul lui Ion Bianu. Începînd din 1891, numele memorialistului apare pe coperta *Revistei noi* în fruntea listei de „redactori". Era, desigur, o prezență onorifică.

Paralel cu publicarea în revistă, materialul a fost pregătit și pentru editarea în volum, iar Bianu a primit însărcinarea să trateze cu Socec, autorul fiind gata să-și asume cheltuielile tipăririi (v. scrisoarea din 24 mai 1888 către Bianu). Spre toamna anului 1889, primele coli erau gata și trimise la Londra pentru corecturi. Probabil că naveta aceasta a impus tipografiei un ritm de lucru lent, așa că volumul a fost gata abia în vara anului 1890. La 6/18 iulie 1890, ministrul de la Londra primea zece exemplare, apărute exact așa cum dorise el, în același format ca al *Scrisorilor către V. Alecsandri*. „Îți mulțumesc din inimă — îi scrie el lui Ion Bianu — pentru osteneala ce ți-ai dat. Volumul este frumos tipărit și sper că va interesa publicul la citirea celor cuprinse într-însul. Cît pentru mine, îți zic bravo, evoe și aferim!" Data acestei scrisori ne îngăduie să stabilim că anul 1889 imprimat pe copertă indică momentul cînd au fost puse sub presă pri-

mele coli ale *Amintirilor din pribegia după 1848*. O altă confirmare a faptului că volumul a apărut de fapt în vara anului 1890 ne-o oferă dedicația scrisă de Ion Ghica pe exemplarul existent astăzi la Biblioteca Academiei R.S.R.: *„a mon collaborateur bien aimée Alecsandrina Ghica. 17 juillet 1890. Londres“*. (Colaboratoarei mele dragi Alexandrina Ghica. 17 iulie 1890. Londra).

Nu știm ce ecou va fi avut printre cititori noul volum (și ultimul) semnat de memorialist. Ca de obicei, recenzenții au fost puțini. Cel dintîi e Traian Demetrescu. Într-un articol dedicat lui Ion Ghica, acesta scria despre *Amintiri...*: „Citirea acestor confesiuni mi-au produs o profundă și fermecătoare impresie. Ele mi-au îmbogățit mintea cu multe cunoștințe și mi-au alintat inima, ca o poveste lungă și frumoasă, rostită de un moșneag înțelept și ilustru“. (*Profile literare*, Editura tipografiei D. I. Benevenisti, Craiova, 1891, p. 69—70.) O altă recenzie aparține lui A.D. Xenopol, care rezumă cuprinsul volumului, după aceste fraze introductive: „Ioan Ghica, una din figurile cele mai atrăgătoare pe care generația, ce aproape s-a stins, a mai lăsat în mijlocul nostru, după o viață întreagă de slujbe neîntrerupte aduse țării și poporului român îndeobște, întrebuințează ultimii ani ai vieții sale tot spre folosul întregului prin publicări de o valoare tot atît de mare literară cît și istorică“. (*Dări de seamă. Ion Ghica — „Amintiri din pribegia după 1848“*, în *Arhiva*, nr. 2 și 3, februarie-martie 1892, p. 138.)

La patruzeci de ani după revoluție, Ion Ghica era într-adevăr unul dintre cei din urmă fruntași în viață ai acesteia. E oarecum de mirare că a lăsat să treacă atîta vreme, pînă cînd să scrie despre cel mai mare eveniment la care participase. Alții o făcuseră cu mult mai înainte, unii chiar în timpul exilului, fie pentru a-și apăra opiniile și acțiunile, fie pentru a lăsa urmașilor mărturii și documente. Dintre cărțile respective, cităm: I. Heliade Rădulescu — *Souvenirs et impressions d'un proscrit*, Paris, 1850; *Mémoire sur l'histoire de la régénération roumaine ou sur les événements de 1848 accomplis en Valachie*, Paris, 1851; *Epistole și acte ale oamenilor mișcării române din 1848*, Paris, 1851; Cezar Bolliac — *Choix de lettres et mémoires sur la question roumaine 1852—1856*, Paris, 1856. D. Bolintineanu dăduse cea dintîi relatare asupra evenimentelor de la 1848 în cuprinsul volumului *Călătorii pe Dunăre și în Bulgaria*, București, 1858. C.D. Aricescu, părtaș cu un rol minor în revoluție, își asumase rolul de critic al fruntașilor acesteia, publicînd *Capii revoluțiunii române de la 1848 judecați prin propriile lor acte*, București, 1866 și *Corespondența secretă și acte inedite ale capilor revoluțiunii române de la 1848*, București, 1873—1874.

În sfîrşit, mai de curînd, apăruseră postum *Scrierile lui C.A. Rosetti continuînd ceea ce a fost publicat la diverse epoce, corespondenţa şi manuscrisele inedite, amintiri din viaţa sa, notiţe istorice, note...*, publicate sub direcţiunea lui Vintilă C.A. Rosetti, Bucureşti, 1877.

Între aceste lucrări, aceea a lui Ion Ghica este o culegere de documente comentate şi încadrate memorialistic în epocă. Publicate atît de tîrziu, cînd prietenii şi adversarii se stinseseră aproape cu toţii din viaţă, *Amintirile din pribegia după 1848* ar fi putut să fie totuşi cu greu o carte obiectivă. Chiar şi atunci cînd faptele l-au dezminţit (ca, de exemplu, la 1877—1878), Ion Ghica nu şi-a retractat opiniile. Astfel, în 1887 nu găsea motive să lase uitată broşura anonimă *O cugetare politică* şi o trimitea unui diplomat belgian la Constantinopol. Ce-i drept, *Amintirile...* reproduc şi scrisorile adversarilor, dar acestea sînt grupate şi adnotate în aşa fel, încît să devină piese de rechizitoriu împotriva semnatarilor. Heliade Rădulescu murise de şaisprezece ani, dar memorialistul continua să se răfuiască cu el. Dînd documentele la tipar, el nu s-a putut detaşa în aşa măsură, încît să lase cititorului libertatea de a judeca de partea cui era dreptatea. Într-un caz sau două a făcut-o totuşi. E vorba de scrisorile lui N. Bălcescu şi de unele ale lui C.A. Rosetti. Mai ales cel dintîi i-a reproşat lui Ghica slăbiciuni şi erori esenţiale: o prea mare încredere în Poarta otomană, îndepărtarea de poziţiile revoluţionare de la 1848. Textele, necenzurate de adresant, rămîn şi fără comentariu. Nu gîndul că greşise el, ci adevăratul cult pe care-l avea pentru martirul revoluţiei l-a împiedicat, desigur, să-l combată pe acesta, sau să se apere, aşa cum a făcut-o în cazul altora. Şi, trebuie să spunem, citind scrisorile lui Bălcescu, sîntem de acord cu poziţia lui, nu cu aceea a beiului de Samos. Ion Ghica ar fi putut să-şi apere atitudinea într-un mod indirect, încadrînd în *Amintiri din pribegia după 1848* şi propriile lui scrisori şi memorii. Culegerea ar fi corespuns într-o mai mare măsură titlului şi ar fi devenit încă mai interesantă. Cum o spune în prima scrisoare către Alecsandri din *Amintiri...*, memorialistul intenţiona să facă din „epistolele, notele şi memorandele“ sale un volum separat. Este foarte regretabil că acest al doilea volum n-a mai fost realizat.

1 Această formulă de adresare, ca şi datarea, evidenţiază intenţia iniţială a lui Ion Ghica de a-şi redacta *Amintirile din pribegia după 1848* în forma unor scrisori către Alecsandri. Dar subtitlul lucrării rămîne fără acoperire. „Noile scrisori către V. Alecsandri“ se reduc la această primă şi mică epistolă, fiindcă în continuare formula de adresare şi datarea nu mai apar nicăieri, iar textul e fărîmiţat în frag-

mente, unele foarte scurte, care nu mai au, fiecare în parte, unitate, ci doar luate împreună.

2 Într-adevăr, Ion Ghica a păstrat originalele documentelor publicate, care au ajuns împreună cu întreaga lui arhivă în posesiunea Bibliotecii Academiei. Colaționarea la care se referă, ca pentru a-i asigura pe cititori de exactitatea transcrierii, a fost făcută după cincizeci de ani, la publicarea singurei ediții postume integrale a *Amintirilor din pribegia după 1848* (comentate de Olimpiu Boitoș, Editura Scrisul românesc, Craiova). Au fost depistate atunci doar unele „scăpări din vedere" la transcriere și cîteva omisiuni lipsite de importanță, probabil tot involuntare.

3 Silvio Pellico (1789—1854), scriitor romantic, militant pentru libertatea Italiei, a luat parte la conspirația din 1820 a carbonarilor, ceea ce i-a adus o detențiune de aproape zece ani în închisoarea austriacă „Spielberg" din Brno. Cunoscut încă dinainte ca autor de tragedii în versuri *(Francesca dei Rimini*, 1814 etc.), a devenit celebru mai ales datorită cărții *Închisorile mele* (1832).

4 Ghica ortografiază greșit (poate prin contaminare cu *gonfalonieri* = purtători de steag) numele lui Federico Confalonieri (1785—1846), patriot italian, arestat de austriaci și condamnat la închisoare pe viață. Autoritățile imperiale l-au grațiat, obligîndu-l să plece pentru totdeauna în America.

5 În „epistola precedentă" (*Nicu Bălcescu*), scrisoarea doctorului Mandl către generalul Aupick este nu numai citată, ci transcrisă integral, ca și aici.

6 Ferdinand de Lasteyrie (1810—1879), arheolog și om politic francez, a fost deputat republican în Adunarea națională de la 1848.

7 Cele trei personalități citate, François Arago (1786—1853), Louis-Antoine Garnier-Pagès (1803—1878) și Hippolyte Carnot (1801—1888) au fost membri ai guvernului provizoriu din 1848.

8 Împrejurările sînt narate în scrisoarea *Nicu Bălcescu*.

9 Vladimir Pavlovici Titov, diplomat rus, se făcuse cunoscut și ca arheolog; a murit în 1891.

10 Reprezentantul din București al puterii protectoare protestase imediat împotriva evenimentelor de la 11 iunie 1848: „Chiar a doua zi după ce [Bibescu] a subscris «constituția», i-a fost adresată o notă de protest de către Kotzebue, consulul țarist de la București, prin care acesta declara că toate reformele — «inovațiile» — ce urmau să fie introduse în cadrul noii stări de lucruri erau în contravenție flagrantă cu dispozițiunile Regulamentului organic, bazat pe stipulațiunile tratatului de la Adrianopol și că, din această cauză, își întrerupe func-

țiunea și-și anunță plecarea. S-a retras apoi la Focșani împreună cu Duhamel pentru a supraveghea îndeaproape desfășurarea evenimentelor din Țara Românească și a reflecta la măsurile de rigoare". *(Istoria României*, Editura Academiei R.P.R., 1964, IV, p. 78—79.) De altfel, domnii români fuseseră preveniți de multă vreme asupra atitudinii guvernului țarist față de o eventuală mișcare revoluționară în Principate: „Încă înainte de începutul mișcării revoluționare din Moldova, țarul Rusiei și-a arătat printr-un manifest hotărîrea de a opri valul revoluționar la marginea imperiului său. Cancelarul Rusiei, Nesselrode, comunica la 16/28 martie 1848 consulului rus din Principate să aducă la cunoștința domnitorului că, oricare ar fi în alte părți «rezultatul orcanului revoluționar, împăratul este determinat a nu suferi ca anarhia să pătrundă în partea staturilor otomane puse sub a lui protecție»" (*ibid.*, p. 41).

11 Carol Kotzebue fusese consul general rus mai întîi la Iași, începînd din 1838. La 4 mai 1847, guvernul din Petersburg îl transferase în aceeași calitate la București. Generalul Aleksandr Osipovici Duhamel, comisar extraordinar al aceluiași guvern, avea să scrie în *Autobiografia* sa rînduri de severă critică la adresa consulului: „Jucător pasionat, el își pierdea nopțile la masa verde, și acestă pasiune a lui era cauza deseior jene financiare în care se afla; lucru care-i dăuna foarte mult față de calitatea lui oficială". (Gheorghe Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, p. 386.)

12 Numele generalului din armata țaristă, pentru care grăbita intervenție în Principate avea să fie fatală, era Gerstenzweig. Acțiunea lui este aceea care i-a pus în panică pe membrii guvernului provizoriu din București, determinîndu-i să se refugieze spre Brașov. Motivele acestei acțiuni, apoi acelea ale sinuciderii generalului sînt, după Grigore Lăcusteanu, altele decît cele menționate de Ion Ghica. „Îndată ce s-au înștiințat despre omorul de la palat și despre arestarea noastră — scrie Lăcusteanu — [Duhamel] au trimes un curier în Basarabia, unde staționa corpul al V-lea de oștire, scriind șefului corpului, generalul lieutenant Gerchenstein, ca să treacă îndată cu oștirea în Principate, fiindcă rezbelul civil ia proporții grave.

La 28 iunie, generalul Gerchenstein au trecut în Moldova cu cincizeci de mii de oștire și, văzînd că domnește cea mai mare liniște, s-au întors înapoi cu oștirea (demonstrația generalului Gerchenstein au făcut ca guvernul revoluționar să fugă).

Această retragere a lui Gerchenstein au comunicat-o generalul Duhamel împăratului, care au dat ordin ca să se ia îndată corpul al

V-lea numitului general și să se dea generalului Lűders, iar Gerchenstein să vie la Petersburg, să se justifice.

...Generalul Gerchenstein, după ce au predat corpul al V-lea lui Lüders, s-au împușcat, căci știa ce-l așteaptă la Petersburg". (*Amintirile colonelului Lăcusteanu*, Fundația pentru literatură și artă, 1935, p. 141—142.) Deci nu pătrunderea în Moldova, ci retragerea ar fi fost imputată lui Gerstenzweig. Probabil, însă, că versiunea reală este aceea dată de unul dintre eroii principali ai acelor evenimente, generalul Duhamel. În *Autobiografia* citată, acesta scrie: „Atît generalul Gerstenzweig, cît și eu i-a făcut cunoscut ministrului nostru de război despre iminenta intrare a corpului nostru de observație în Moldova iar peste cîteva zile îi făceam cunoscut că armatele au și trecut Prutul. La primirea acestor știri, în mintea împăratului au încolțit șovăiri încît numaidecît trimise un curier la generalul Gerstenzweig, dîndu-i ordin să oprească pentru moment înaintarea trupelor... Gîndul că a procedat împotriva dorinței împăratului l-a dezorientat pe Gerstenzweig și l-a făcut să se simtă profund nenorocit, mai ales că se gîndea că a pierdut și bunăvoința împăratului, că a căzut în dizgrație. M-am grăbit să ajung la Bîrlad, ca să-i explic că, dacă s-a comis vreo greșeală, atunci numai eu sînt responsabil, deoarece armatele au trecut granița numai în urma cererii mele formale... Toate rugămințile și argumentele mele au fost zadarnice. Generalul Gerstenzweig trecu cu oștile înapoi peste Prut, fără să țină socoteală de impresia proastă ce o făcea această retragere grăbită. Imediat ce a ajuns la Leova, a sosit al doilea curier trimis în grabă de la Petersburg, care îi făcea cunoscut generalului Gerstenzweig că, din moment ce armatele rusești se află în Moldova, trebuie să rămînă acolo. Această veste a fost o lovitură pentru bătrînul general, care și așa era cam bolnăvicios. Convins că și-a pătat onoarea de ostaș și că a căzut în dizgrația împăratului, el într-un acces de desperare s-a sinucis". (Gh. Bezviconi, *op. cit.*, p. 388—389.)

În locul lui Gerstenzweig a fost numit generalul Alexandr Nikolaevici Lüders (1790—1874). După ce a participat la înăbușirea revoluției din Țara Românească, acesta a fost trimis în Transilvania, unde a pătruns pe la Turnu-Roșu în iunie 1849 și l-a învins la Deva, în iulie același an, pe Bem. Comandant suprem, începînd din 1856, în Crimeea, Lüders a fost numit în 1861 locțiitor al țarului în Polonia, unde și-a exercitat atribuțiile cu o mare asprime.

13 Ambasador al Franței la Constantinopol în preziua izbucnirii războiului Crimeii, generalul — mai tîrziu, mareșal al Franței — Achille Baraguey d'Hilliers (1795—1878) avea să participe direct la

război. El a comandat unitățile aliate care au cucerit fortăreața Bomarsund.

14 „Iată ce-mi scria Dimitrie Gheorghe Golescu, prefectul Brăilei de atunci, despre sosirea acelor ofițeri..." (urmează scrisoarea din 7/19 august 1848).

15 Amănuntele pe care le dă Ion Ghica despre izbucnirea și desfășurarea revoluției sînt exacte. Memorialistul, care se afla în acea vreme la Constantinopol, va fi folosit diverse surse, între care și presa timpului. Un reportaj contemporan consemnează momentul lecturii constituției de către iuncărul Magheru astfel: „Pe la 6 ceas. s-a arătat în piață în Lipscani iuncărul (cadetul) Magheru, cu patru tineri civili, s-a suit pe o scară ce era răzămată pe prăvălia d. Daniilopulo Lipscanu, a citit constituția ce o avea tipărită; însă pînă a nu să isprăvi de citit, au început din popului ce se adunase să zică că este bună. Ei au lăsat cititul, au intrat într-o prăvălie și, luînd materii, au făcut steag tricolor, cu care, alergînd spre palat, striga: — Să trăiască patria, libertatea și noua constituție!" (*Gazeta Transilvaniei* din 17 iunie 1848.)

Dar principalele documente pe care s-a putut bizui Ion Ghica în relatarea evenimentelor au fost scrisorile primite chiar în timpul acestora de la București, în primul rînd de la Bălcescu. Scrisoarea acestuia din 16 iulie 1848 este o detaliată narațiune a celor întîmplate de la 11 iunie pînă la redactarea scrisorii. Pentru confruntare, iată din această scrisoare pasajul despre episodul menționat mai sus: „Iuncărul Magheru, într-acea zi, după amiazi, citește proclamația în Lipscani; semnalul prin clopote se dă și popolul se îndreptează spre palat, unde strig mereu lui vodă să iscălească constituția". (Ion Ghica, *Amintiri din pribegia după 1848*, 1889.)

16 Interpretarea dată de Ion Ghica acțiunii coloneilor Odobescu și Solomon, care ar fi fost determinată de ostilitatea lor nu față de ideile revoluției, ci față de persoanele ce compuneau guvernul, este eronată. Cei doi ofițeri superiori au acționat ca „apărători ai proprietății, cari ne învinovățeau că vrem s-o răpim de la proprietari, ca s-o dăm țăranilor" (N. Bălcescu). Faptul e confirmat de reacționarul Grigore Lăcusteanu, cel mai înverșunat detractor al revoluției. Lăcusteanu, prezent și el la palat în acea împrejurare dramatică, scrie: „Ieșind afară din sală, Odobescu era foarte agitat și s-a rezemat de capul scării, ca și cînd ar fi așteptat ceva. Eu scosei din buzunar proclamația lui Eliad, prin care interzicea clăcașilor de a mai munci proprietarilor, și îi zic: «Ce facem, domnule polcovnic, în urma unei asemenea proclamații?» Eram înconjurat de mai mult de treizeci de ofițeri cînd țineam această convorbire. Odobescu ne zise: «Reintrați în salon și întrebați

pe domnul Eliad ce înseamnă această lovire ce se face proprietăţii?»"
(*op. cit.*, p. 124).

17 „Noi aci găteam lui Soliman-paşa o intrare triumfală" (N. Bălcescu). Înainte de sosirea armatei otomane în ţară, fruntaşi ai revoluţiei, în primul rînd Bălcescu, protestează împotriva oricărei imixtiuni din exterior. Cînd însă o asemenea imixtiune n-a mai putut fi împiedicată, guvernul şi populaţia, în nădejdea că Poarta nu va anula cuceririle revoluţiei, au făcut totul pentru a cîştiga bunăvoinţa invadatorilor, care trebuiau convinşi că mişcarea era o chestiune pur internă şi nu afecta relaţiile cu puterea suzerană. Primirea făcută lui Soleiman-paşa în Bucureşti, la 8 august 1848, a fost într-adevăr „triumfală": „Pînă a nu trece pe subt arcul de triumf al libertăţii de la capul uliţii Mogoşoaiei, pe care era portretul măririi-sale sultanului, însoţit de două inscripţii în limba turcească şi pe care fîlfîie cu glorie două stindarde tricolore d-ale românilor, dimpreună cu stindarde roşii d-ale marei Împărăţii otomane, i-a ieşit înainte o ceată de fete mici şi de băieţi, îmbrăcaţi în alb, simbolul nevinovăţiei, cu flori şi cu o pernă de atlaz, pe care era tipărite cele douăzeci şi unu articole ale constituţiunii române, pe care a prezentat-o ecs.-sale şi pe care ecs.-sa o păstrează ca un suvenir scump de dragostea şi slava cu care l-au primit românii în sînul lor.

Bucuria poporului în număr de treizeci de mii aproape era mare şi se esprima prin strigări de: «Ura! Trăiască Soleiman-paşa! Trăiască constituţia!»" S-au tras douăzeci şi unu lovituri de tun, mitropolitul şi Heliade Rădulescu au ţinut cuvîntări de salut. Seara a fost „iluminaţie", pe arterele principale ale capitalei au cîntat tarafuri de lăutari şi „muzică regulată" (*Ştiri dinăuntru*, în *România* din 13 august 1848).

18 Nu „partidele extreme" din Franţa formulau cereri mereu mai mari, ci guvernul înscăunat prin revoluţia din februarie 1848 se arăta mereu mai ostil revendicărilor maselor care-l aduseseră la putere. Cuceririle revoluţiei au fost rînd pe rînd trădate.

19 Memorialistul face o confuzie. 14 iulie este ziua insurecţiei din 1789, cînd a fost luată cu asalt Bastilia. Mişcarea populară din 1848 a avut loc în ziua de 23 iunie. Atunci, mulţimea adunată în Piaţa Bastiliei a fost atacată de armata trimisă acolo de către Lamartine însuşi. Au căzut opt sute de morţi. Moartea generalului Bréat era, desigur, regretabilă, dar nu el fusese „asasinat mişeleşte", ci manifestanţii, care nu făcuseră altceva decît să încerce a se apăra.

20 Dintre fruntaşii transilvăneni citaţi — Alexandru Roman (1826—1897), Sever Ioan Axente (1821—1906), Ioan Buteanu (1821—

1849) — cel de-al doilea a luat parte, cu un rol remarcabil, şi la revoluţia din Ţara Românească.

21 Este de mirare că Ion Ghica nu citează aici măcar pe C.A. Rosetti, dacă nu şi pe D. Bolintineanu şi I. Voinescu. În apropiere de Orşova, acest grup n-a fost pus în libertate, ci, aşa cum arată Bolintineanu, s-a eliberat singur, refuzînd să se mai supună gărzii otomane.

22 Titlul celor două satire: *Măciaşul şi florile*, *Cîntecul ursului*.

23 „Transcriu aci trei epistole ce am primit la Constantinopol în timpul guvernului revoluţionar". (Urmează două scrisori de la Bălcescu, datate 16 iulie, respectiv 18/30 iulie 1848, şi una de la C.A. Rosetti, cu data de 30 iulie / 12 august 1848.)

24 Este vorba de Convenţia de la Balta-Liman.

25 Abdolonyme Honoré Ubicini (1818—1884) fusese secretar al guvernului provizoriu şi, ulterior, al locotenenţei domneşti. Solidar cu emiganţii, a continuat să susţină cauza revoluţiei şi a românilor cu o stăruinţă ce i-a făcut cinste, prin lucrări ca: *Memoriu justificativ al revoluţiei române din 11/23 iunie 1848* (1849), *Chestiunea Principatelor în faţa Europei* (ed. a II-a, 1858) etc.

26 „Conţinutul acelor două acte către sultanul era cel următor". (Se reproduc *Petiţiunea românilor adresată sultanului cu data de 17/29 septemvrie 1848* şi *Protestul emigraţilor din Paris către sultan*.)

27 „Dau aici textul a cîtorva din epistolele corespondenţei cu unii din amicii mei din copilărie, precum Rosetti, Alex. G. Golescu". (Urmează scrisori primite de la C.A. Rosetti, cu data de 20 aprilie 1849, 11 mai 1849, 16 octombrie 1849; A.G. Golescu, cu data de 17 decembrie 1848, 12 decembrie 1848, 26 decembrie 1848.)

28 Confederaţia Germană, sub conducerea Austriei, statornicită de congresul de la Viena (1814—1815.)

29 „Dau aici cîteva din epistolele, raporturile şi memoriile ce Alex. G. Golescu şi I. Maiorescu au adresat guvernelor pe lîngă cari erau acreditaţi, precum şi corespondenţa generalului Magheru". (Urmează: o scrisoare din 1848 adresată de A.G. Golescu lui Ion Ghica; *Petiţiune către Adunarea Naţională a Franţei*; un memoriu *Către lordul Palmerston*; *Întîiul memorial dat ministeriului germanic în Frankfort, în 17 septembrie 1848 din partea agentului României, Ioan Maiorescu*; *Al doilea memorial dat ministeriului german în 16 noiembrie, din partea plenipotentului României*; *Din actele Parlamentului de Frankfort asupra Principatelor danubiene*; o scrisoare din 24 decembrie / 5 ianuarie 1849 a generalului Magheru către Ion Ghica; o scrisoare trimisă de Ioan Maiorescu, la 10/22 decembrie 1848, generalului Magheru; o scrisoare a aceluiaşi către Bălcescu.)

30 Trupele ţariste nu au intrat propriu-zis în Austria, ci în provinciile răsăritene de sub autoritatea Imperiului habsburgic. În această acţiune represivă, „slavismul", despre care vorbeşte Ion Ghica, nu intra în nici un fel în discuţie. Politica guvernului din Petersburg urmărea în realitate cu totul alte ţeluri decît o cooperare cu restul popoarelor slave. Ca şi celelalte puteri, Rusia ţaristă s-a folosit de evenimente, pentru a căuta o rezolvare a problemei „echilibrului" european, în sensul intereselor proprii: „Tot astfel, ţarul Nicolae I s-a grăbit să înăbuşe revoluţia din Ţara Românească şi pe cea din Imperiul habsburgic, pretextînd că intervenea pentru «restabilirea ordinii şi liniştei mondiale». În fapt, prin intervenţia militară împotriva revoluţiei maghiare — intervenţie condamnată de opinia publică democrată din Rusia — el urmărea consolidarea monarhiei habsburgice şi, indirect, împiedicarea unificării Germaniei. Austria, victorioasă la ea acasă, putea impune regelui Prusiei, Friedrich Wilhelm al IV-lea, să renunţe la coroana imperiului german şi să revină la formula Confederaţiei germane, mai puţin ameninţătoare pentru menţinerea echilibrului european". (*Istoria României, vol. cit.*, p. 222—223.)

31 Pressburg este numele german al oraşului Bratislava.

32 „Dau aici textul acelui răspuns". (Urmează *Răspunsul lui Szarvady la întrebarea contelui Zamoyski*).

33 Ivan Fiodorovici Paşkevici (1782—1856) a fost comandant al trupelor trimise de ţar în Transilvania, pentru înăbuşirea revoluţiei. Mai tîrziu, în 1853—1856, a comandat armatele de ocupaţie din Principate.

34 Piatra Craiului. Episoadele enumerate de memorialist ilustrează păgubitoarele conflicte aţîţate de către cei interesaţi între românii şi secuii din Transilvania, în timpul revoluţiei. Între altele, vom aminti că, în toamna anului 1848, generalul Puchner, comandantul austriac din Transilvania, a ordonat legiunilor române să dezarmeze gărzile naţionale ungureşti. Dar „multe dintre aceste gărzi înăbuşiseră cu cruzime în timpul verii mişcările de eliberare ale ţăranilor români; lăncierii români erau bucuroşi că acum o să răzbune nu numai năpăstuirile din ultimele luni, ci o asuprire de veacuri. În multe locuri, gărzile naţionale maghiare s-au împotrivit, s-a ajuns la un «război barbar», cum scrie Bălcescu, la cruzimi groaznice, comise din ambele părţi. (*Istoria României, vol. cit.*, p. 150.) La rîndul său, Comitetul român din Sibiu, acordînd credit făgăduinţelor înşelătoare ale guvernului de la Viena, a colaborat în unele acţiuni cu comandantul austriac, dar punerea „glotaşilor români în serviciul comandamentului austriac, precum şi folosirea unor detaşamente secuieşti sau de gărzi naţionale

maghiare pentru execuţii militare împotriva satelor româneşti care voiau pămînt şi libertate, n-a făcut decît să întărească contrarevoluţia". (*Ibid.*, p. 153.)

Luptele cu maiorul Hatvani, pomenite de Ion Ghica, reprezintă unul dintre tristele episoade ale ciocnirilor dintre revoluţionarii maghiari şi români. Maiorul Hatvani a fost trimis în mai 1849 împotriva românilor concentraţi la Abrud. Iniţial, expediţia lui a fost încununată de reuşită. Cucerind Abrudul, Hatvani i-a arestat, între alţii, pe prefecţii Ioan Buteanu şi Dobra, pe care ulterior avea să-i execute. Avram Iancu, izbutind să se salveze, s-a întors cu forţe noi, a recucerit Abrudul şi l-a alungat pe Hatvani. După o săptămînă, a avut loc o a treia luptă, în care acesta a fost învins definitiv.

35 Olmütz este actualul Olmouc din Republica Socialistă Cehoslovacă. Aici era una din reşedinţele împăratului Austriei.

36 Sumară, prezentarea situaţiei din Transilvania în timpul revoluţiei este în genere corectă. Cum se ştie, în ciuda eforturilor depuse de cîteva minţi luminate — îndeosebi Bălcescu, dintre români, şi Petőfi, dintre maghiari — conducătorii revoluţionarilor unguri, pe de o parte, şi ai celor români, pe de alta, nu au putut înţelege decît prea tîrziu necesitatea colaborării dintre cele două popoare ridicate la luptă. Şefii politici şi militari ai românilor, Avram Iancu însuşi, au legat în mod just de revendicările sociale şi pe cele naţionale, dar au comis eroarea fatală de a pactiza cu Imperiul habsburgic, în care vedeau un reazăm în năzuinţa lor de a obţine egalitatea de drepturi cu celelalte naţionalităţi din Transilvania. La rîndul lor, revoluţionarii maghiari, conduşi de Kossuth, au ezitat îndelung, atunci cînd li s-au solicitat garanţii pentru statutul viitor al populaţiei româneşti. În felul acesta, cele două mari mişcări revoluţionare s-au ciocnit în mod sîngeros, făcînd jocul duşmanilor revoluţiei. Armata împăratului de la Viena şi trupele ţariste comandate de generalul Lüders au putut înăbuşi relativ repede o mişcare care ar fi avut cu totul altă forţă şi alte perspective dacă n-ar fi existat dezbinarea din rîndurile ei.

37 Vilagoş era numele maghiar al Şiriei.

38 „Iată textul acestei convenţiuni". (Se reproduce textul Convenţiei de la Balta-Liman.)

39 „Adaog aici şi alte trei epistole ale lui Alex. G. Golescu, privitoare la cestiunea formărei legiunei române şi asupra călătoriei celor trei caimacami la Constantinopol". (Urmează: *N. Golescu către Suleiman-paşa*, 17 mai 1849; *A.G. Golescu către Ion Ghica la Constantinopol*, 24 februarie 1849; *A.G. Golescu lui Ion Ghica la Constantinopol*, 27 aprilie 1849; 27 iunie 1849.)

40 Radetzky von Radetz (1766—1858), feldmareşal al Austriei, este una dintre figurile odioase ale epocii. După ce a învins armata Piemontului la Custoza şi Novara, a fost numit guvernator al regatului lombardo-veneţian, funcţie pe care a ocupat-o între 1849 şi 1857, vădind o rară cruzime în combaterea mişcării de eliberare din partea de nord a Italiei.

41 „Dau aici corespondenţa mea cu N. Bălcescu, cînd era în Ungaria şi în Transilvania". (Urmează o lungă suită de scrisori expediate de N. Bălcescu între 16/28 decembrie 1848 şi 15 august 1849, de la Belgrad, Negotin, Panciova, Mehadia, Debreczin, Pesta, Szegedin, Orşova. Corespondenţa conţine şi diverse documente: corespondenţă între Bălcescu şi contele Casimir Batthyani, ministrul afacerilor externe în guvernul revoluţionar maghiar, *Proiect de lege despre drepturile naţiunii române civile şi judiciale*; *despre treburile bisericeşti*; *Extras din circulara ministrului afacerilor externe*; *Proclamaţia generalului Bem către locuitorii Transilvaniei*; *Circulară către toţi agenţii diplomatici ai Ungariei*, *Proiect de tratat pentru legiunea română*; *Manifest al guvernului maghiar*; acte semnate cu prinţul Czartorysky.)

Deşi a anunţat că reproduce corespondenţa cu Bălcescu din vremea cînd acesta se afla în Transilvania, Ion Ghica transcrie în continuare şi scrisorile expediate de prietenul său între 17 octombrie 1849 şi octombrie 1852 din Paris, Londra, Ville d'Avray, Toulon, Hyères, Malta, Neapole. Şi aceste scrisori cuprind anexe: *Memoriu relativ la intervenţia rusă în principatele Moldovei si Valahiei*; scrisoare a lui Bălcescu către contele Zamoyski. Mai sînt transcrise o scrisoare a lui Vasile şi Iancu Alecsandri, două scrisori către Alexandru Golescu.

În acest pachet masiv de corespondenţă, care formează cam o treime din volumul *Amintiri din pribegia după 1848*, Ion Ghica face o excepţie, intercalînd şi o scrisoare a sa (iulie 1849) către N. Bălcescu (va fi reprodusă în vol. IV al ediţiei noastre).

42 Ticino, numele italienesc al rîului Tessin care curge prin Elveţia şi Italia, ca să se verse în Pad.

43 Fluviul Var; izvorăşte din Alpii Maritimi şi se varsă în Marea Mediterană.

44 Cuza a şi înfiinţat un asemenea „lagăr", anume tabăra militară de la Floreşti (între Ploieşti şi Cîmpina), chiar în vara anului 1859 (v. şi vol. II al ediţiei de faţă, p. 541, nota 25). La Floreşti au fost concentrate unităţi din ambele principate, totalizînd peste zece mii de ostaşi. Această concentrare de trupe avea şi menirea să arate puterilor europene hotărîrea românilor de a apăra, chiar cu forţa armelor, actul de la 24 ianuarie 1859. Pe de altă parte, în momentul cînd

Franţa se pregătea să intervină în Italia, prezenţa trupelor române în apropierea graniţei spre Transilvania trebuia să pună în alarmă autorităţile habsburgice, obligîndu-le să menţină unităţi în provincie.

45 Convenţia cu emigraţia maghiară a fost semnată de V. Alecsandri şi generalul Klapka György (1820—1892), în ziua de 22 mai 1859 la Genova. Alecsandri, pe atunci ministru al trebilor dinafară, îşi îndeplinea în Occident cunoscuta misiune pe care i-o încredinţase Cuza. Cea dintîi convenţie stabilea că Principatele române vor procura pentru emigraţia maghiară arme şi muniţii din Franţa, care urmau să fie depozitate în taină pe teritoriul românesc. La izbucnirea războiului din Italia, „guvernul moldo-valah" urma să asigure transportul armelor şi muniţiei pînă la frontieră, astfel ca unităţile maghiare să poată începe lupta împotriva Austriei angajate în război cu Franţa. A doua convenţie stipula drepturi egale pentru românii din Transilvania, pe baza „principiilor fraternităţii". Cum, însă, războiul din Italia s-a încheiat mult mai repede decît se spera, prin înfrîngerea Austriei, cele două convenţii n-au mai putut fi puse în practică.

46 La Villafranca, în nord-estul Italiei, Napoleon III avea să semneze cu împăratul Austriei, în 1859, acordul de încetare a războiului. Vallenzia este oraşul Valence din sud-estul Franţei.

47 „Dau aci textul tratatului de la 20 mai 1859, aşa cum a fost publicat de Kossuth". (Urmează textele *Convenţiei A* şi *Convenţiei B*.)

Este curioasă observaţia făcută de Ghica privitor la omisiunile din aceste texte. În realitate, textele au fost publicate integral de Kossuth în volumul *Souvenirs et écrits de mon exil*, Paris, 1880 (v. capitolul *Convention avec le Prince Couza*, p. 236—250). Problemele menţionate de Ghica nu lipsesc. În orice caz, forma definitivă a convenţiilor n-a fost stabilită în ţară, ci abia la Geneva, după discuţii destul de lungi şi de grele, începute încă în Franţa. Alecsandri a fost foarte ferm, ceea ce l-a şi determinat pe Klapka să-l calífice ca „doctrinar". De nevoie, poetul ministru de externe va fi făcut totuşi unele concesii, nu însă esenţiale.

48 Tratatul de la Zürich i-a putut dezamăgi şi pe italieni şi pe unguri. Cei dintîi s-au văzut păgubiţi de Savoia, ţinut care aparţinuse regatului Sardiniei şi pe care şi-l anexase acum Franţa. Ceilalţi nu-şi putuseră realiza planurile de a lupta împotriva Austriei proiectate în perspectiva unui război franco-austriac mai lung şi mai istovitor pentru austriaci.

49 Faptul că generalul conte Christian von Leiningen, îndeplinind o importantă misiune la Constantinopol, înscrisese pe agenda sa şi chestiunea despăgubirilor pentru familia Zichy dovedea că învinuirea

adusă de revoluționari celui executat fusese întemeiată. Cum s-a arătat altundeva, contele Zichy fusese condamnat la moarte ca trădător al revoluției din devotament pentru curtea imperială de la Viena.

Afacerea diamantelor a făcut multă vîlvă și n-a fost uitată curînd. Cu data de 14 martie 1850, Grigore Alexandrescu îi scria din București lui Ghica: „Aș dori să-mi spui istoria lui Bolliac cu banii (sic!) lui Kossuth, istorie ce pe aici se povestește în deosebite chipuri, cele mai multe nu prea în avantajul vornicului de poliție, cu care auz că ești în cea mai mare intimitate, lucru ce-mi face cu atît mai multă plăcere, cu cît aflu cu mîhnire dezbinările dintre aceia pe care toate interesele ar trebui să-i ție uniți". (E. Lovinescu, *Grigore Alexandrescu*, Ed. literară a Casei școalelor, 1928, p. 251.)

Prin 1866, lucrurile încă nu fuseseră uitate. Un călător străin nota despre Bolliac că este „renumit prin aceea că, după cum spun alte ziare locale, a scos pietrele din coroana sfîntului Ștefan, pe care Kossuth i-o dăduse s-o ascundă". Precum se vede, zvonurile exagerau faptele pînă la absurd.

50 „Dau aci hîrtiile aferente la această afacere". (Urmează: acte ale autorităților otomane, scrisori ale lui Cezar Bolliac către Ion Ghica, garanțiile semnate de cel din urmă în favoarea învinuitului, memoriul acestuia către ministrul poliției din Constantinopol.) Din respectivele documente nu se poate trage nici o concluzie categorică, pe care, de altfel, o evită și Ghica. Mai mult chiar, acesta, după ce menționează că protejatul său îi tăinuise un post-scriptum din scrisoarea de descărcare semnată de Kossuth, transcrie și un bilet al lui Bolliac către Nicolae Alexandrescu referitor la un „amanet" pe care i-l încredințase pentru obținerea unei importante sume de bani. Intercalarea printre actele citate a acestui bilet, necomentat, pare a sugera că „amanetul" fuseseră bumbii de diamant.

51 „Iată cuprinsul acelei epistole" (urmează textul).

52 Sublocotenent la izbucnirea revoluției, F. Zalic a fost avansat la gradul de locotenent, cu motivarea că a „binemeritat de la patrie". Era nu „fiul doamnei Eliad", ci un fiu nelegitim al lui Heliade. Una din „faptele eroice" săvîrșite de el în timpul revoluției de la 1848 va fi fost asigurarea cu compania sa a pazei membrilor guvernului provizoriu în refugiul lor spre Transilvania. El însuși s-a pus la adăpost, după intervenția lui Fuad, stabilindu-se la Sibiu.

53 „Dau aci circulara prin care Eliad, Tell și N. Golescu făceau cunoscut emigraților avenimentul lor ca șefi și adresa prin care mă numeau reprezentantul lor pe lîngă Înalta Poartă". (Urmează cele două documente.)

54 „Transcriu totodată şi alte conturi cîte am putut găsi între hîrtiile mele". (Urmează rapoarte prin care se justifică sume cheltuite şi alte anexe.)

55 „Dau aci ca specimen o epistolă politico-filozofică a lui Eliad adresată emigraţilor de la Brusa cari plăteau prin contribuţiuni generoase tipărirea elucubraţiunilor unui spirit bolnav şi fantast, precum scrierea următoare". (Textul transcris este un fragment din *Suvenire şi impresii ale unui proscris*, într-o versiune pe alocuri diferită de aceea din volumul publicat în 1850 la Paris.)

56 „Din alăturata corespondenţă se poate vedea cît de mare era iubirea şi încrederea acelor tineri în Eliad.

Epistola cu care încep este o lecţie de morală politică şi socială, cu care voieşte să lumineze pe tinerii români şi să-i iniţieze în viaţa politică". (Urmează: *Eliade către deţinuţii de la Brusa*; două scrisori *Nicolae Golescu către Ion Ghica la Constantinopol*; *Proces-verbal al emigraţilor de la Constantinopol*, *Emigraţii de la Brusa către Ion Ghica*; *I. Eliade către Negulici*, *către Rusu*.)

57 „Iată aci cîteva din epistolele urmate între Eliad cu tinerii de la Brusa, între care recita discuţiunele neplăcute, şi bănuielile ajunsese pînă a pizmui, a se iscodi şi a-şi intercepta scrisorile, dînd un trist şi dureros spectacol streinilor şi consulilor de la Brusa. Din norocire însă cei mai mulţi prin sentimentele, învăţătura şi purtarea lor erau căutaţi şi bine primiţi în toate casele". (Urmează scrisori ale lui Heliade către deţinuţii de la Brusa, către Costache Alexandrescu, Grigorie Zosima, precum şi o adresă a locotenenţilor către aceiaşi surghiuniţi de la Brusa.)

58 S-ar părea că Ion Ghica reduce aici speranţele cu care exilaţii români aşteptau războiul iminent între Rusia şi Poartă la una singură: propria lor eliberare. Dar el însuşi arată în prima parte a scrisorii *Căpitanu Laurent* că emigranţii nutreau visuri mult mai mari. De altfel, un război victorios împotriva Rusiei era dorit de multe alte cercuri şi „o dată cu începerea conflictului diplomatic ruso-turc, revoluţionarii din Europa întreagă au sperat că vor putea folosi războiul pentru a-şi dezvolta lupta lor revoluţionară, unul din ţelurile lor fiind înlăturarea regimului ţarist". (*Istoria României*, Editura Academiei R.P.R., vol. IV, p. 239.) Cum se ştie, exilaţii români au încercat să constituie un corp de voluntari încadrat în armata otomană ce urma să treacă în nordul Dunării. Acţiunea lor a stimulat o serie de mişcări ţărăneşti în ţară (în 1854), ceea ce evidenţiază faptul că şi masele largi au socotit că sosise momentul ca revoluţia să fie reluată. Dar „disensiunile dintre emigranţi au compromis planul de înfăptuire a corpului

de voluntari..." (*ibid.*, p. 242). Totuşi, războiul Crimeii va confirma, chiar dacă numai în parte, aşteptările patrioţilor români. La scurtă vreme după căderea Sevastopolului (septembrie 1855), Kogălniceanu scria: „Un răzbel mare, un răzbel de eroi, întreprins pentru emanciparea Orientului şi a Principatelor îndeosebi se urmează chiar în apropierea marginilor noastre, ce încă astăzi răsună de vuietul căderii Sebastopolii... Popolul român poate şi trebuie ca odată să trăiască cu însuşi viaţa sa naţională, prin singura păstrare a legăturilor seculare cu Înalta Poartă şi sub singura protecţie a Europii... Simpatiile noastre sînt din tot sufletul, din toată inima pentru Franţa şi Anglia; căci ele mai întîi au scris pe gloriosul lor steag emanciparea şi dezvoltarea Principatelor". (*Steaua Dunării*, 1 octombrie 1855.)

Evident, Kogălniceanu exagera grija aliaţilor pentru viitorul Principatelor române; erau în joc multe alte interese proprii. Dar, obiectiv şi depăşind intenţiile puterilor europene, victoriile din Crimeea au deschis calea spre emanciparea naţională a românilor.

59 *Journal des Débats.*

60 Pentru „boharalii" — în *Convorbiri economice*. *Munca*: „boharaii" (v. ed. de faţă, vol. II, p. 500, nota 12).

61 Urmează: cîteva scrisori ale lui Heliade şi ale locotenenţei către deţinuţii de la Brusa; scrisori ale lui Heliade către Costache Alexandrescu, Grigore Zosima; scrisori ale lui A.G. Golescu şi Ştefan Golescu către Ion Ghica; răspunsuri ale emigranţilor de la Brusa adresate locotenenţilor; o scrisoare a lui Cezar Bolliac către Heliade.

62 „Dau aci extract de epistola deschisă adresată d-lor Eliad şi Tell de C.A. Rosetti, ca răspuns la acuzările şi ponosurile ce i se aducea de aceşti doi domni. Această epistolă a fost autografiată chiar de mîna autorului ei".

63 Urmează respectiva epistolă deschisă, apoi cîteva scrisori: emigranţii de la Brusa către Ion Ghica, către Heliade, către locotenenţi, către A.G. Golescu, N. Bălcescu şi D. Brătianu; A.G. Golescu către Ion Ghica, Heliade către emigraţii de la Brusa. A.G. Golescu către emigraţii de la Paris, emigraţii din Paris către cei din Brusa şi Constantinopol.

64 Acest final accentuează caracterul de polemică antiheliadistă pe care Ion Ghica l-a dat *Amintirilor din pribegia după 1848*. După ce evocă episoade, iniţiative şi acţiuni ale exilaţilor, în pagini pe alocuri şi sugestive, întotdeauna preţioase sub aspect documentar, memorialistul pare a fi mereu mai stăpînit de vechea şi neîmpăcata animozitate faţă de Heliade. Trebuie să reamintim că şi Heliade i-a purtat o ură nestinsă pînă la moarte. În lucrările publicate în timpul emigraţiei

l-a înfierat pe Ghica cu aceeaşi violenţă cu care îl urmărea şi acesta. Amîndoi au făcut totul pentru a se compromite reciproc, ceea ce a fost foarte păgubitor nu numai pentru cauza revoluţiei, ci şi, în genere, pentru cauza Principatelor. Heliade a mai avut şi alţi adversari — N. Bălcescu, C.A. Rosetti, D. Bolintineanu etc. — dar, poate cu excepţia celui de-al doilea, nici unul atît de înverşunat ca Ghica. „Eroul cu mantie albă" a avut multe păcate, a comis multe greşeli, era în destule privinţe vulnerabil. Aceeaşi remarcă se aplică şi beiului de Samos. Mai mult încă, amîndoi s-au făcut vinovaţi de atitudini şi erori similare, încît, la drept vorbind, prezenţa lor în aceeaşi tabără ar fi fost mai logică decît în tabere ostile. Facem aceste observaţii pentru a evidenţia lipsa principală a *Amintirilor din pribegia după 1848*. La patru decenii după revoluţie, pe marginea unei culegeri de documente s-ar fi putut trage concluzii utile din considerarea faptelor în lumina evoluţiei istorice din acest răstimp de aproape o jumătate de secol. S-ar fi putut căuta răspunsuri la problemele puse în timpul revoluţiei, la măsura în care revendicările acesteia fuseseră slujite pînă la intervenţia represivă şi după aceea. Ion Ghica se preocupă insuficient de aşa ceva. Pentru un observator lipsit de părtinire ar fi reieşit limpede că atît Heliade, cît şi Ghica s-au arătat inconsecvenţi în revoluţie şi exil, că amîndoi au fost de partea apărării marii proprietăţi, ba chiar că, poate cu unele deosebiri de nuanţă, ambii au aşteptat rezolvări prea generoase din partea Porţii. În fond, citind *Amintirile din pribegia după 1848*, constaţi că pe chestii de principii Ion Ghica ar fi avut mult mai multe motive să polemizeze cu N. Bălcescu şi C.A. Rosetti. Conflictul lui cu Heliade s-a situat pe planul unei profunde antipatii personale, alimentate de concurenţa pentru putere între două temperamente aprige şi autoritare. Memorialistul îl acuză undeva pe adversarul său că, în calitatea sa de prim-locotenent domnesc, visa domnia. Dar el însuşi n-a năzuit spre scaunul domniei, de care s-a şi găsit la un moment dat destul de aproape?

ARTICOLE ŞTIINŢIFICE ŞI POLITICE

(p. 181) UNIREA VĂMILOR ÎNTRE MOLDOVA ŞI VALAHIA

A apărut în *Propăşirea*, nr. 1, 2 ianuarie 1844, semnat cu iniţială: G.

Cum se ştie, Ion Ghica, aflat la Iaşi din ultimele luni ale anului 1841, s-a numărat printre iniţiatorii *Propăşirii*, împreună cu M. Kogălniceanu, V. Alecsandri şi Panait Balş. Prezentat cenzurii, textul im-

primat al primului număr din revistă a fost forfecat începînd cu titlul. În afară de începutul cuvîntului înainte al publicației, a mai fost înlăturat acest articol al lui Ghica, deși problema dezbătută preocupa în acel moment și cercurile oficiale, iar autorul avusese grijă în final să facă mențiune de legalitatea, în vederile Regulamentului organic, a unei uniuni vamale între cele două principate. Evident, guvernul din Iași a considerat totuși ca nerecomandabil să se consemneze în presă începerea discuțiilor cu delegația munteană într-o chestiune oricum delicată și care, de altfel, nici nu și-a aflat atunci soluția. Dar chiar eșuarea tratativelor avea să justifice prudența cenzurii. Pe de altă parte, articolul lui Ion Ghica nu era o simplă informație comentată, ci o pledoarie străbătută de spirit unionist. Referindu-se la exemplul statelor germane, punea întrebarea semnificativă: „cine însă poate ști dacă această unime, ce samănă a avè de pravăț numai negoțul, nu va mîna către o unime germană politică, și poate în mai curîndă vreme decît ne este iertat a prevede?“ Dincolo de substratul politic al articolului, vom observa că prin această primă manifestare publicistică de după întoarcerea sa de la studii, Ghica se alinia, pe planul economiei politice, în tabăra liber-schimbiștilor, pe care nu avea s-o mai părăsească niciodată.

1 Uniunea Vamală Germană *(Zollverein)* fusese realizată cu un deceniu înainte, la 1 ianuarie 1834, dar problema rămăsese în actualitate de-a lungul cîtorva ani, deoarece la început aderaseră numai optsprezece state germane, afilierea celorlalte urmînd la intervale. Pentru reprezentanții liberalismului economic, experiența făcută de Germania constituia un exemplu și un argument. Ion Ghica era desigur la curent cu opiniile în această privință ale unui Michel Chevalier sau ale altora, printre care economistul Wolowski, autorul articolului *Despre uniunea vamală dintre Franța și Belgia*, apărut în 1843 în *Journal des Economistes*. Menționînd și un alt articol cu același titlu, tipărit tot în *Journal des Economistes*, G. Zane conchide că „Ghica împrumuta astfel tema și termenul de unire din discuția apuseană“ (cf. G. Zane, *Economia politică la Academia Mihăileană. La centenarul învățămîntului economic în România*, Iași, 1943, p. 10). Vom observa, în completare, că aceste împrumuturi se grefau pe realități românești la ordinea zilei și că Ion Ghica, deși recurge la exemple străine, le tratează sumar și nici nu stăruie prea mult asupra aspectului teoretic, ci pune problema pe planul concret al economiei Principatelor, folosind ca un bun specialist date și calcule.

2 Barbu Ştirbei, viitorul domn, din 1849, al Țării Româneşti.

3 În legătură cu încercarea, comentată şi sprijinită de Ion Ghica, de a se desfiinţa barierele vamale dintre Ţara Românească şi Moldova, vom reaminti că un prim acord economic între cele două principate se realizase cu aproape un deceniu înainte, mai exact în iulie 1835. Acordul statornicea anumite libertăţi în ceea ce priveşte tranzitul unor mărfuri. Autorii lui — se subliniază în *Istoria României* (Ed. Academiei R.S.R., III, p. 973) — nu se ridicaseră încă la „noţiunea pieţei comune" a celor două ţări. Abia în 1846 convenţia din 1835 avea să fie înlocuită cu alta, care va realiza speranţele din 1844 ale lui Ghica. Aplicată de la 1 ianuarie 1848, noua convenţie „desfiinţa vămile dintre cele două ţări (cu excepţia sării). Mărfurile indigene în tranzit plăteau vama la graniţa ţării din care ieşeau. Mărfurile străine plăteau o singură dată vamă, la graniţa ţării în care intrau. Moldova şi Ţara Românească formau o singură piaţă, apărată de un cordon vamal unic. Vămile unificate erau arendate aceleiaşi persoane, iar venitul net era împărţit în trei, din care două părţi erau atribuite Ţării Româneşti, iar una Moldovei. În felul acesta s-a făcut un pas hotărîtor spre realizarea unităţii naţionale" (*ibid.*, p. 973). Am insistat asupra acestor chestiuni, pentru a sublinia o dată mai mult că ideile formulate în articolul *Unirea vămilor între Moldova şi Valahia* definesc o poziţie justă, atît pe plan economic cît şi politic.

(p. 186) ÎNSĂMNĂRI ASUPRA ÎNVĂŢĂTURII PUBLICE

Au apărut în *Foaie ştiinţifică şi literară*, în fragmente distribuite de-a lungul unei jumătăţi de an, astfel: nr. 2, 16 ianuarie; nr. 3, 23 ianuarie; nr. 10, 12 martie; nr. 24, 28 iunie; nr. 25, 2 iulie 1844; semnat cu iniţiale: I.G.

Lucrarea este o primă parte dintr-un proiect pregătit de Ion Ghica pentru Epitropia învăţăturilor publice din Moldova. După repetate încercări de reorganizare a şcolilor, în 1843 se iniţiase la Iaşi o nouă acţiune de reformă. Profesor şi inspector la Academia Mihăileană inginerul bucureştean se considerase şi competent şi dator să-şi aducă contribuţia. Proiectul său, nu lipsit de unele prevederi conformiste, e străbătut de un semnificativ spirit democratic „paşoptist", ceea ce, desigur, nu constituia o recomandare pentru autoritatea de stat retrogradă. Obligaţiile prescrise pentru proprietarii de moşii sortea din capul locului acest proiect la eşec. Se poate deci afirma că nu plecarea fortuită din Iaşi a autorului a făcut ca învăţămîntul din Moldova să nu profite de pe urma bunelor sale intenţii.

1 Ion Ghica n-a mai scris articolul făgăduit, despre „iubirea de sine", dar ideile în legătură cu buna conviețuire în societate vor fi dezvoltate de el în diverse rînduri.

2 Johann Ferdinand Neigebaur (Neugebauer) era consulul Prusiei la Iași. Proiectul de regulament elaborat de Epitropia învățăturilor publice și Comitetul Academiei Mihăilene, văzut mai întîi de domn, fusese înmînat consulului, probabil pentru că organizarea școlilor prusiene era considerată un model vrednic de urmat. Neugebauer și-a notat „băgările de seamă", pe care Ion Ghica, fiind membru al Comitetului, le-a putut cunoaște direct.

De notat că autorul *Însămnărilor*... reține din observațiile consulului numai ceea ce putea constitui un argument în sprijinul propunerilor sale. El trece cu vederea prescripțiile ce confereau regulamentului o notă antidemocratică și antinațională: cu excepția celor foarte talentați, pe care statul îi va pregăti pentru cariera didactică, elevii „neavuți" nu vor fi îngăduiți să urmeze decît „două clasuri a gimnaziei"; se va acorda mai mult spațiu pentru predarea limbilor străine (franceza și germana).

3 Profesor foarte apreciat, Victor Cousin fusese numit după revoluția din 1830 membru a Consiliului regal al instrucțiunii. În această calitate, primise însărcinarea să studieze organizarea învățămîntului în Prusia și Olanda. Mai tîrziu, filozoful avea să fie un timp ministru al cultelor și al instrucțiunii.

Dintre manualele citate aici de Ion Ghica, cel al lui Friedrich Philipp Wilmsen s-a bucurat de o prețuire excepțională atît în Germania, cît și în țările românești. *Der deutsche Kinderfreund* apărea în 1846 la Berlin în a o sută optzeci și doua ediție! Pentru prima dată, manualul s-a tipărit în limba română în 1837, cu titlul: *Preatenul copiilor sau Voitorul de bine al pruncilor și al tinerimii romanești, o carte de cetire foarte folositoare, care pre sama școalelor și a norodului romanesc din nemție spre romanie au tradus-o I.M. Mecheși*, Sibiu, Tip. moștenitorilor lui M. de Hohmeistel. La București, *Prietenul tinerimei. O carte de cetire pentru școalele populare. Tradus de I.C.P.* [aulescu], Tipografia lui C.A. Rosetti și Vinterhalder, s-a tipărit în 1846 și s-a reeditat în 1848, 1850, 1853, 1856. Ceva mai tîrziu, manualul a apărut și la Iași, în prelucrarea lui G. Meledon (ed. a II-a, 1862).

4 Și acest pasaj ar fi putut atrage atenția cenzorului din Iași. Ion Ghica reia aici pe planul învățămîntului, al „limbii și obiceiurilor" ideea unirii, pentru care pledase în articolul despre unirea vămilor.

5 În iulie 1844, deci după apariția numărului din *Foaie științifică și literară*, în care se încheia expunerea asupra școlilor normale, Ion Ghica părăsea definitiv Moldova. „Articolele următoare" — despre „învățătura primară la orașe, despre gimnazii și despre învățătura înaltă sau profesională" — aveau să fie redactate numai parțial. Opiniile despre școlile primare de la orașe și programa pentru învățămîntul de gradul al doilea — secundar — vor fi expuse de fostul profesor de la Academia Mihăileană în scrisorile adresate în 1847 lui G. Bariț.

(p.213) DESPRE IMPORTANȚA ECONOMIEI POLITICE

A apărut în *Foaie științifică și literară*, nr. 8, 27 februarie 1844, semnată cu inițialele I. G.

Ion Ghica fusese numit profesor de economie politică în septembrie 1843, cînd Epitropia învățăturilor publice din Moldova îl încunoștințase printr-o adresă: „Încredințată Epitropia de vrednicia dumitale, despre care ai și dat dovezi în curgerea vremei cît ai fost profesor la Academia Mihăileană și pentru a se folosi în privința tinerimei de științele rezemate pe prințipii temeinice ce dumneta ai cîștigat în universitățile străine; pe aceste cuvinte te numește profesor public la Academia Mihăileană în clasele înalte de economie politică..." (*Documente literare inedite. Ion Ghica*, ediție îngrijită, prefață și note de D. Păcurariu, E.S.P.L.A., 1959, p. 126).

Referirea din adresă la studiile de economie politică urmate de Ghica în străinătate nu este formală. E adevărat, profesorul se specializase cîndva la Paris în alte discipline, dar la Conservatorul de arte și meserii programa includea și un curs de economie industrială și statistică, precum și unul de economie politică, predat, din 1839, de către Jerôme Adolphe Blanqui, discipol al lui Jean-Baptiste Say și, ca atare, adept al economiei politice vulgare. Foarte interesat de problemele economice, studentul audiase probabil și cursuri de la alte instituții de învățămînt superior; în orice caz, cum reiese din lucrările sale de mai tîrziu, îndeosebi din *Convorbiri economice*, citise cu stăruință lucrări de specialitate; în acest domeniu, bibliografia lecturilor lui era extrem de bogată, aproape exhaustivă.

Cursul început de Ion Ghica în noiembrie 1843 a ridicat studiul economiei politice la un nivel înalt, dar nu era cel dintîi predat la Academia Mihăileană. La încheierea anului școlar 1841—1842, elevii fuseseră examinați, între altele, și la „iconomia politică" (cf.

Cantor de aviz și comers, nr. 60, 4 aug. 1842). Un examen similar s-a dat și în martie 1843. Este de presupus că materia fusese predată, încă fără o programă precisă, tot de Ion Ghica. În martie 1844, acesta și-a dat demisia din funcția de inspector; Epitropia i-a primit demisia, cu motivarea: „numai în încredere că fiind mai slobod vei putea, precum însuși făgăduiești, face cursul de economie politică mai cu multă băgare de samă și cu o mai mare osîrdie încă decît acè vrednică de laudă ce pînă acum ai întrebuințat". *(Documente literare inedite. Ion Ghica*, p. 126.) Profesorul și-a continuat cursul pînă la sfîrșitul anului școlar, cînd a plecat din Iași.

Revenind la lecția *Despre importanța economiei politice*, vom menționa că, așa cum s-a arătat, conținutul acesteia reia, localizîndu-l, textul conferinței cu care Michel Chevalier și-a inaugurat la 28 aprilie 1841 cursul de economie politică la Collége de France. Iată dovezile aduse de G. Zane *(op. cit.*, p. 7—8):

„*Chevalier*

L'unité allemande semblait anéantie à tous jamais. Le génie et la puissance de Charles-Quint avaient échoué à la restaurer. Les négociateurs des traités de Vienne en avaient parlé sans y croire; ils la désiraient sans l'espérer... Ce que ni la menace, ni la ruse, ni la violance n'auraient ou faire, l'industrie l'execute maintenant... Vingt-six millions d'Allemand, formant une vingtaine d'États... se sont groupés sous les auspices de la Prussie.

Cours, I, p. 8—9

Je pourrais encore appeler à témoigner en faveur de l'industrie une des plus colossales créations des temps modernes... Vous savez que l'Angleterre tient sous sa loi, dans cette partie du monde, un espace de 3.500.000 km carrés, couvert par une popu-

„*Ghica*

Uitați-vă la unitatea Germaniei ce se părea desființată pentru totdeauna; puterea și geniul lui Carol al cincele nu putură nici într-un chip să o prefacă; negoțiatorii de la Viena au vorbit despre aceasta ca de un vis, o doreau, fără însă vreo nădejde. Industria a pus azi în faptă aceea ce nici frica, nici iscusința politicilor, nici sila nu ar fi putut-o întreprinde... douăzeci și șase milioane germani în douăzeci de de staturi s-au întrunit sub auspiciile Prusiei.

Propășirea, p. 57—58

O dovadă încă despre puterea industriei ni se înfățișază în coloniile britanice, în India. Anglia ține acolo supt puterea și sub legea sa o întindere de spăimîntat cu o populație de 135 milioane lăcuitori. Acest groaznic imperiu din India, mai

lation de 135 millions d'habitants. Eh bien! messieurs, cet immense empire, plus vaste et mieux assis que celui d'Alexandre le Grand, il est la propriété, il est l'ouvrage d'une association de marchands, de la Compagnie des Indes; c'est le résultat d'une spéculation commerciale. Ce domaine, onze fois et demie plus vaste que le royaume-uni de la Grande-Bretagne et de l'Irlande et cinq fois plus populeux, c'est la compagne qui, avec ses propres ressource, l'a conquis...

întins şi mai întemeiat decît a lui Alexandru, este fapta unei asociaţii de neguţători, a Companiei Indiilor, este rezultatul unei speculaţii comerciale. Acest domen, de unsprezece ori mai întins decît a Rigatului Unit a Britaniei şi a Irlandei şi de cinci ori mai populat, l-a supus o companie neguţitorească.

Idem, p. 9

Les spiritualistes, même les plus absolus et les plus exclusifs, s'abuseraient s'ils redoutaient l'avénement de l'industrie. Car ce ne sera point le triomphe de la matière sur l'esprit. Au contraire, l'industrie ne s'élève que par ce que l'intelligence établissant sa domination sur le monde materiel"...

Idem, p. 59

Spiritualiştii cei mai absoluţi chiar ar trebui să se bucure, căci industria, departe de a fi triumful materiei asupra duhului, dimpotrivă ea se înalţă numai, fiindcă înţălegerea supune materia. Industria este rodul robirei lumei materiale sub puterea înţălegerei".

Lucrarea lui Michel Chevalier, cu care s-a făcut confruntarea, este *Cours d'économie politique fait au Collége de France*, Bruxelles, vol. I, 1842.

După cum se vede, de data aceasta avem a face nu numai cu un împrumut de idei, ci cu preluarea aproape întocmai a unor pasaje. Comentînd această tălmăcire uşor prelucrată, G. Zane atrage atenţia că procedeul era obişnuit în epocă. Părerea sa în privinţa spuselor economiştilor este că „repetarea lor, fără citarea autorului, putea fi permisă, deoarece era vorba despre lucruri nu numai bine cunoscute de toată lumea, dar şi unanim admise" *(op. cit.*, p. 8—9). Aprecierea ar trebui întregită cu observaţia că procedeul calificǎ un stadiu de început în vehicularea ideilor. În prima jumătate a secolului trecut,

însuşirea unor idei se făcea fără sentimentul unei vinovăţii, prin transpuneri în româneşte a unor texte străine, al căror autor nu era indicat. Cum se ştie, aşa se proceda nu numai cu lucrări ştiinţifice, ci şi cu opere literare. În sfîrşit să mai reţinem constatarea lui G. Zane că lecţia lui Ion Ghica preia, o dată cu ideile, şi „stilul declamator" al lui Michel Chevalier.

1 Cum se vede, Ion Ghica îi informase şi pe auditorii cursului său despre tratativele privind „unitatea vămească" dintre Principate. Mai mult chiar, în lecţie înfăţişase încă mai explicit Uniunea vamală a statelor germane ca o treaptă spre crearea unei Germanii unite — „aşa cum trebuie să fie un neam de oameni carii vorbesc aceeaşi limbă şi au aceeaşi origine". Aluzia la necesitatea unirii celor două ţări româneşti este atît de clară, încît nu putea să scape cenzurii. Dar, probabil că, întocmai ca Homer, cenzorul Procop Florescu adormea din cînd în cînd.

2 Este de reţinut că Ion Ghica dă termenului de „industrie" un sens excesiv de larg, apropiat de acela al etimonului latin, deoarece denumeşte cu ajutorul lui orice activitate productivă (chiar şi de bunuri spirituale). Tot în „industrie" include şi comerţul.

3 Léonard de Sismondi (1773—1842), economist şi istoric francez originar din Geneva, fondator al romantismului economic, a criticat capitalismul de pe poziţiile micii burghezii. Pînă la un punct, Ion Ghica putea fi de acord cu el, şi anume în considerarea economiei politice din unghiul de vedere al moralei, ca şi în apologia, cel puţin pentru ţara noastră, a micii producţii de mărfuri. Cît priveşte maşinismul, economistul român a fost de partea celor convinşi de foloasele acestuia (cf. capitolul *Munca* din *Convorbiri economice)*.

4 Ideea alianţei dintre capital şi muncă, a „împăcării" claselor antagoniste va fi un leit-motiv al lucrărilor social-economice publicate de Ghica.

5 „Campania Engliterii în China" era un eveniment recent: primul „război al opiului" (1840—1842). Pretextul intervenţiei engleze îl constituiseră măsurile luate în China pentru împiedicarea comerţului cu opiu. Campania s-a încheiat prin pacea de la Nankin, ale cărei prevederi transformau China într-o semicolonie.

6 Pledoaria pentru munca productivă va fi reluată de Ion Ghica ori de cîte ori va avea prilejul, în *Convorbiri economice* şi în unele dintre *Scrisorile către V. Alecsandri*.

(p. 221) OCHIRE ASUPRA ŞTIINŢELOR

A apărut în *Foaie ştiinţifică şi literară*, nr. 26, 9 iulie şi nr. 27, 16 iulie 1844, semnată cu iniţialele: I.G.

1 Elogiul adus de un muntean la Iaşi corifeilor Şcolii ardelene este cît se poate de semnificativ. La 1844, preţuirea atît de exactă a meritelor în istorie şi filologie ale lui Micu, Şincai şi Maior — „cărora noi românii le sîntem datori cu deşteptarea noastră" — se cuvine a fi reţinută. Pasajul acesta din articolul lui Ion Ghica evidenţiază o dată mai mult răsunetul şi eficienţa dincoace de Carpaţi a activităţii transilvănenilor, încă prea puţin studiată sub acest aspect al influenţei exercitate asupra paşoptiştilor munteni şi moldoveni.

2 Ca fost elev la colegiul Sf. Sava, Ion Ghica cunoştea bine programa predării matematicilor. Petre Poenaru îi fusese profesor de trigonometrie. Manualul de geometrie citat este *Elemente de geometrie după Legendre*, tipărit de Poenaru în 1837. În treacăt fie spus, Adrien-Marie Le Gendre (1752—1833) e un nume important în istoria matematicilor, prin aportul în domeniile teoriei numerelor şi a integratelor eliptice etc. Poenaru a mai publicat, în 1841, *Elemente de algebră după Appeltauer*.

3 Parafrazîndu-l pe Ghica, s-ar putea spune că „soarele lui Fresnel" n-a luminat nici el lumea cu lumina din zilele noastre. Dar atît teoria ondulatorie a luminii elaborată de Augustin Jean Fresnel (1788—1827), cît şi teoria emisiunii formulată anterior de Newton fac din autorii lor doi precursori valoroşi ai teoriilor actuale, după care lumina este o „radiaţie sau un complex de radiaţii electromagnetice care impresionează ochiul omenesc".

4 Contele Claude-Louis Berthollet (1748—1822) şi-a înscris numele printre marii chimişti ai lumii prin numeroase cercetări cu rezultate remarcabile. Astfel, a descoperit proprietăţle decolorante ale clorului, a determinat compoziţia amoniacului şi a altor substanţe, a formulat legea dublei descompuneri a sărurilor etc. Totodată, împreună cu Lavoisier, este coautor al nomenclaturii chimice moderne.

5 Este cea dintîi încercare de a defini şi clasifica ştiinţele făcută de Ion Ghica. O a doua va fi aceea din *Omul fizic şi intelectual* (1866). În sfîrşit, ultima o aflăm în *Pămîntul şi omul.* Este interesant de urmărit evoluţia gîndirii lui Ghica în această privinţă. Pentru el, la 1844 cel dintîi loc în „ierarhia cunoştinţelor omului" aparţine teologiei; în 1866 şi 1884, deşi nu total eliberat de fideism, formulează altă părere: „astronomia va ocupa totdauna locul cel dintîi

în ierarhie". După două, respectiv patru decenii, succesiunea: teologie, jurisprudenţă, economie politică, fizică, chimie, mineralogie, geologie, astronomie, medicină se modifică în: ştiinţele fizice, chimia, mineralogia, geologia, zoologia, botanica, astronomia.

6 Acest paragraf despre rolul civilizator al cărţilor religioase este preluat, după cum a arătat D. Popovici, din *Introduction du Panthéon littéraire* de Aimé Martin, poligraf francez cu tendinţe moraliste, care s-a bucurat de o excesivă preţuire la noi pe la 1830—1840. Iată textul francez corespunzător: *„Voyez ce que «les Védas» ont fait de l'Inde et ce que le «Coran» a fait de la Turquie! Les peuples sont heureux ou malheureux suivants la pensée écrite qui les inspire. Voila pourquoi l'Asie meurt sous le poids de ses chaînes! Voila pourquoi aussi la France, l'Angleterre, l'Amérique sont libres! Et qui donc les a faits libres? Vous nommez Cromwell, Washington, Mirabeau! Mon regard porte plus haut, je vois le Christ et «l'Evangile!»"** (Cf. D. Popovici, *Introducere* la Heliade Rădulescu, *Opere*, I, p. 46—47, Fundaţia pentru literatură şi artă, Bucureşti, 1939.)

7 Evident, concluzia că omul nu este niciodată vinovat de faptele sale rele ar fi fundamental eronată. Teoria care duce la o asemenea concluzie se bizuie ea însăşi pe un neadevăr. Frenologia, fondată de anatomistul german Franz Joseph Gall (1758—1828), nu are nici un temei ştiinţific, atunci cînd consideră că însuşirile psihice ale oamenilor sînt în raport direct cu forma şi dimensiunile diferitelor părţi ale craniului şi ale creierului.

8 Probabil triclorura de azot (NCl_3), care însă nu este un gaz, ci un lichid, e drept foarte volatil şi cu o mare explozivitate.

9 Fizicianul francez Pierre-Louis Dulong (1785—1838) a studiat căldura specifică şi dilataţia.

10 Obţinerea diamantului artificial nu mai e un secret. Dar diamantul e un carbon nativ cristalizat, iar cărbunele tot un carbon, amorf. A face însă aur din plumb, speranţă a alchimiei, nu este o posibilitate a chimiei!

11 Acest citat din Kepler este reprodus de Ion Ghica şi în *Pămîntul şi omul*. De altfel, lucrarea din 1884 va relua şi dezvolta şi alte pasaje din articolul publicat în *Foaie ştiinţifică şi literară*.

---

* Priviţi ceea ce *Vedele* au făcut din India şi ceea ce *Coranul* a făcut din Turcia! Popoarele sînt fericite sau nefericite după gîndul scris care le inspiră. Iată de ce Asia moare sub greutatea lanţurilor sale! Iată de asemenea de ce Franţa, Anglia, America sînt libere. Şi cine le-a făcut libere? Îi numiţi pe Cromwell, Washington, Mirabeau! Privirea mea se avîntă mai sus, eu îl văd pe Christ şi *Evanghelia*.

12 Aluzia metaforică la spusa biblică evocă un paragraf din cap. 10 al *Cărții lui Isus Navi*: „În ziua aceea, în care Dumnezeu a dat pe Amoreu în mîinile lui Israil și cînd l-au bătut la Ghibeon și a fost zdrobit înaintea feței fiilor lui Israil, a strigat Isus către Domnul și a zis înaintea israiliților: — Stăi soare, deasupra Ghibeonului, și tu lună oprește-te deasupra văii Aialon!

Și s-a oprit soarele și luna a stătut pînă ce Dumnezeu a făcut izbîndă asupra vrăjmașilor lor".

13 În 1628, medicul englez William Harvey (1578—1657), întemeietorul fiziologiei moderne, a publicat lucrarea *Despre mișcarea inimii și a sîngelui*.

14 Medicul scoțian John Brown (1735—1788) și medicul francez François Broussais (1772—1838) au creat școală, dar nici brownismul, nici broussaismul nu și-au găsit o confirmare științifică.

15 Seria de articole asupra fizicii experimentale n-a mai fost realizată de Ion Ghica; cariera politică pe care avea s-o înceapă curînd l-a obligat să renunțe, cum el însuși declară, la studiile sale „de predilecțiune" (cf. discursul academic *Ioan Cîmpineanu)*.

(p. 234) DOMNULE REDACTOR!

Prima scrisoare, datată „București, 1847, iulie 24" a apărut în *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, nr. 31, 4 august; nr. 32, 11 august; nr. 33, 18 august; a doua scrisoare, datată „București, 1847", în nr. 43, 27 octombrie; nr. 44, 3 noiembrie; nr. 45, 10 noiembrie 1847.

Timp de trei ani după plecarea din Iași, Ion Ghica n-a mai publicat nimic, iar cu învățămîntul se va ocupa abia în 1862, ca membru în Consiliul superior de instrucțiune publică. Motivul principal ce-l va fi determinat să scoată din sertare și să dea la tipar celelalte părți din programa școlară redactată la Iași va fi fost îngrijorarea cercurilor progresiste în fața „reformelor" inițiate de Mihail Sturdza și Gheorghe Bibescu în chiar anul 1847, reforme ce egalau practic cu desființarea învățămîntului mai înalt în limba română. În jurul noii organizări școlare se iscase o discuție aprinsă, iar cei preocupați de viitorul învățămîntului românesc făcuseră apel la o publicație de peste munți, în coloanele căreia își puteau expune ideile în afara domeniului de acțiune a cenzurii din Iași și București. Seria o începuse Ion Ionescu de la Brad, cu două articole publicate în februarie 1847 în săptămînalul lui Barițiu. Au urmat: *Un răspuns la*

prefacerile învățăturilor în Moldova, cu indicația „Iași" și nesemnat, în nr. 23, 9 iunie pînă în nr. 25, 23 iunie; *Cultura în România*, de asemenea nesemnat, în nr. 29, 21 iulie; *Domnule redactor*, scrisoare tot anonimă, în nr. 30, 28 iulie 1847.

1 Titlul complet: *Selectae e profanis scriptoribus historiae* (Povestiri alese din scriitorii profani). Textele au fost alese și prelucrate pentru uzul școlilor de latinistul francez Jean Heuzet (1660—1728).

2 *De viris illustribus urbis Romae* (Despre bărbații iluștri ai orașului Roma) este tot un manual școlar, alcătuit pe la 1775 de către abatele francez Charles-François Lhomond (1727—1794) și utilizat pînă în zilele noastre pentru predarea limbii latine.

3 Este vrednică de reținut această recomandare, reluată mai departe, de a se studia limba latină comparativ cu cea română, atît sub aspect lexical, cît și gramatical. Aici răzbate ceva din indicațiile latiniștilor, foarte rodnice și dincoace de munți, într-o perioadă de stimulare a mîndriei naționale.

4 Bibliografia recomandată, în lipsa unui manual, profesorilor de filozofie de la colegiile din Franța evidențiază exigențele predării respectivei discipline, dar și orientarea ei fideistă.

Prin *Analiticele* lui Aristotel se înțeleg *Întîia Analitică* și *A doua Analitică* din colecția *Organon*, dedicată teoriei cunoașterii și logicii. „Tractatul de filozofie al lui Ciceron" e probabil o formulă generică pentru lucrările filozofice ale oratorului latin: *Despre legi*, *Despre limitele celor bune și celor rele*, *Despre natura zeilor* etc.

Operă a lui Antoine Arnauld și Pierre Nicole, *Logica de la Port-Royal sau Arta de a gîndi* (1662) reia ideile lui Aristotel, întregindu-le cu tezele lui Bacon și Descartes.

Pentru filozoful idealist francez Nicolas Malebranche (1638—1715), interacțiunea cauzală dintre corp și suflet reprezintă o cauză aparentă, o „ocazie", în care acționează de fapt singura cauză reală, care este Dumnezeu. Titlul exact al scrierii lui Fénelon: *Despre existența și atributele lui Dumnezeu.*

Discipol al lui Leibniz, Christian Wolff (1679—1754) a fost un reprezentant de frunte al iluminismului german, dar s-a situat pe poziții deiste. Opera lui a avut o largă audiență în estul Europei și a suscitat interes în țările românești. În raport de tezele lui Leibniz se definesc și opiniile lui Etienne Bonnot Condillac (1715—1780), filozof iluminist francez. Preluînd senzualismul materialist al lui Locke, el l-a orientat împotriva raționalismului idealist al lui Leibniz și Descartes.

Charles de Bonnet (1720—1793) aparţine în mai mare măsură istoriei ştiinţelor naturale decît aceleia a filozofiei. Mai departe, Ghica îl încadrează printre „materialişti“, probabil pentru motivul că nu admitea generaţia spontanee. De fapt, concepţia sa (preformismul) e metafizică, iar „scara“ neîntreruptă a fiinţelor naturale şi supranaturale încununată de persoana lui Dumnezeu este de esenţă teologică.

5 De vreme ce ideile din „memoar“ fuseseră „profesate mai dinainte fără cruţare“, ridicînd împotriva autorului întregul corp profesoral, este de presupus că respectivul memoriu privea nu programa propriu-zisă, ci principiile şi modul în care inspectorul încercase să instaureze disciplina în şcoală. Cu obişnuita lui energie, el le ceruse profesorilor să fie exigenţi în verificarea şi notarea cunoştinţelor, le interzisese să recurgă la pedepse corporale, îi obligase să fie punctuali la ore etc. (cf. *Documente literare inedite. Ion Ghica,* p.124).În genere, purtarea autoritară a inspectorului, care pe deasupra mai era şi un „venetic“ de peste Milcov, putea isca animozităţi printre cei ce se vedeau tulburaţi în patriarhala lor dăscălie. Plecarea lui din Moldova a fost un prilej de satisfacţie, probabil şi pentru învăţătorii de la ţară, speriaţi şi ei de rigoarea principiilor din proiect. După vreo doi ani, „corposul profesoral“ moldovean se văzuse mult mai grav lovit de măsurile autorităţilor, ajungînd să-l regrete pe cel plecat. La 19 decembrie 1846, Ion Ionescu de la Brad îi scria din Iaşi acestuia: „.. toţi ziceau că mare dreptate avea Ghica; încă mai alaltăieri, să fi văzut cum se plîngeau, căci vodă au poruncit să reducă clasele, să strice clasele înalte; cu aer măreţ şi dispreţuitor îi priveam zbătîndu-se şi rezonînd; acum toţi zic: că de s-ar fi împlinit planul lui Ghica, şcolile nu se stricau. Dă-ne, Doamne, mintea moldoveanului cea de pe urmă“. (Victor Slăvescu, *Corespondenţa între Ion Ionescu de la Brad şi Ion Ghica.* 1846—1874. *Studii şi cercetări,* LXVI, Bucureşti, 1941, p. 49.)

6 Pierre-Joseph d'Olivet (1682—1768), literat francez.

7 Isocrate (436—338 î.e.n.), orator şi scriitor atenian.

8 Oratorul elin Lisias (c. 440—380 î.e.n.).

9 Cum se vede, programa propusă de Ion Ghica pentru studiul filozofiei în şcolile „secondare“ româneşti se călăuzeşte după aceea din colegiile franceze, dar e mai bogată, atît de încărcată, încît ne apare cu totul nerealistă, mai ales dacă ne gîndim că majoritatea lcrărilor din autorii recomandaţi trebuiau citite în E original. adevă-

rat, sub impulsul mişcării de propagare a ideilor iluministe, unele dintre ele fuseseră traduse în limba greacă şi erau studiate la Bucureşti încă din primele decenii ale secolului al XVIII-lea. De asemenea, o bună parte dintre filozofii enumeraţi în programa lui Ghica figurează în proiectul *Bibliotecii universale*, aşa cum a fost tipărit de Heliade în *Curierul romånesc* în 1846 (v. Heliade Rădulescu, *Opere*, ed. cit., II, p. 454—461).

Din lunga listă de nume dată de Ion Ghica vom reţine în aceste note cîteva.

Filozofii secolului al XVII-lea, enumeraţi aici, se situează pe poziţii diferite în raport de concepţia empirist-materialistă a lui Bacon. Ca şi Locke, Thomas Hobbes (Ghica scrie: Obes) (1588—1679) şi Pierre Gassendi (1592—1655) o continuă şi o corectează, în vreme ce reverendul George Berkeley (1685—1753), reprezentant de frunte al idealismului subiectiv, o combate.

Filozoful francez Pierre Bayle (1647—1706), precursor al iluminismului, a recurs la scepticism ca la o armă împotriva dogmatismului.

Discipol al lui Hobbes şi Helvetius, filozoful şi jurisconsultul Jeremy Bentham (1748—1832) este socotit printre precursorii lui Owen, Stuart Mill şi Cobden.

Întemeietor al „şcolii scoţiene", Thomas Reid (1710—1796) a luat poziţie împotriva idealismului subiectiv al lui Berkeley şi a scepticismului lui Hume, pe care în numele „simţului comun" le-a socotit a fi incompatibile cu religia.

Pierre Jean Georges Cabanis (1757—1808), discipol al lui Condillac, era medic, ceea ce explică oarecum „senzualismul", mai exact materialismul opiniilor sale filozofice. De observat, însă, că avem a face cu materialismul vulgar. Medicul filozof considera gîndirea drept o secreţie a creierului, aşa cum fierea e o secreţie a glandei biliare.

Cu o activitate multilaterală, Antoine Louis Claude Destutt de Tracy (1754—1836) — s-a manifestat ca economist, filozof şi om politic — a fost în filozofie un discipol al lui Locke şi Condillac. Lucrarea lui *Elemente de ideologie*, tradusă în greceşte, a slujit ca un manual de bază în Academia grecească din Bucureşti.

Pierre Laromiguière (1756—1837) s-a situat iniţial în rîndurile adepţilor lui Condillac; este unul dintre fondatorii eclectismului.

Joseph de Maistre (1753—1821) şi Louis de Bonald (1754—1840) au fost în egală măsură apărători zeloşi ai catolicismului şi ai monarhiei.

Caracterizările şi încadrările, în general juste, ale lui Ion Ghica se confirmă şi pentru „şcoala eclectică sau spiritualismul raţional". Atît Pierre-Paul Royer—Collard (1763—1845), cît şi Théodore Jouffroi (1796—1842) s-au aflat sub înrîurirea „şcolii scoţiene". Cel dintîi, fruntaş al „doctrinarilor", a respins senzualismul materialist al lui Condillac şi Cabanis, devenind unul dintre întemeietorii spiritualismului francez. Al doilea s-a impus ca un reprezentant de frunte al eclectismului şi s-a străduit să împace ştiinţa cu religia.

10 Evenimentele care s-au precipitat şi la care a luat parte cu un rol important l-au împiedicat pe Ion Ghica să alcătuiască anunţatul program „de matematică, de fizică şi hemie", precum şi planul de învăţămînt pentru „gradul al II-lea sau universitar". O ciornă a celui din urmă s-a găsit totuşi printre hîrtiile rămase de la el. Disciplinele ce urmau să se predea la universitate erau grupate în cinci facultăţi: Teologie, Litere, Ştiinţe (cu două secţii: Matematică, respectiv Fizică), Drept, Medicină. Această organizare o calchia pe cea franceză. Secţia de fizică includea chimia, mineralogia, geologia, botanica, fizica vegetală, zoologia, fiziologia. Condiţiile de admitere, titlurile, drepturile absolvenţilor erau de asemenea preluate de la francezi. (Pentru această ciornă — Arhiva Ion Ghica, dosar 49, Biblioteca Academiei R.S.R. —. D v. Păcurariu, *Ion Ghica*, p. 66—67.)

(p. 259) DESPRE MIJLOACELE DE COMUNICAŢIE

În volumul *Măsurile şi greutăţile româneşti şi moldoveneşti în comparaţie cu ale celorlalte neamuri, cu un articol asupra mijloacelor de comunicaţie*, Tipografia C. A. Rosetti şi Vinterhalder, Bucureşti, 1848; cu un an înainte, apăruse în *Album ştiinţific şi literar*, nr. 1, 9 februarie, şi nr. 2, 16 februarie 1847, fără paragraful despre calea ferată, dacă nu cumva acest paragraf s-a tipărit în nr. 3, pierdut, al *Albumului*... (cf. G. Zane, *op. cit.*).

Articolul despre mijloacele de comunicaţie este cel dintîi în care Ion Ghica a dezvoltat acestă temă. La 1848, el era şi în privinţa aceasta unul dintre pionieri. Situaţia dependentă a ţărilor româneşti, perioada de regres general inaugurată de reprimarea mişcării revoluţionare aveau să întîrzie încă multă vreme modernizarea transporturilor la noi. După Unire, sosise, în sfîrşit, momentul să se treacă la realizări. Ion Ghica este cel dintîi care, ca deputat, a propus Adunării legiuitoare, în mai 1861, să aprobe alocarea de fonduri pentru construirea unei căi ferate. Propunerea lui s-a izbit de opoziţia conservatorilor,

dar şi de a unora dintre liberali. În economie se bătea încă pasul pe loc, partizanii stărilor de lucruri patriarhale continuau să aibă un cuvînt hotărîtor. În privinţa căilor ferate, campania trebuia continuată cu energie sporită, ceea ce Ion Ghica a şi făcut (v. nota 17, în vol. II al ediţiei de faţă, p. 528 şi urm.).

Se înţelege că zelul pus de economist în acţiunea de perfecţionare a mijloacelor de comunicaţie se explică şi prin aceea că era un adept al liber-schimbismului. După mai bine de un deceniu, cînd România dispunea de o reţea de căi ferate relativ întinsă, un protecţionist, P.S. Aurelian, se socotea încă obligat să observe că aceste căi ferate reprezentau nu numai un bine, ci şi un rău pentru economia ţării: ele făceau posibilă inundarea pieţei cu produse ale industriei străine.

1 Cum se ştie, Ion Ghica este un exponent al burgheziei interesate în marea producţie agricolă. Ca atare, deşi a evidenţiat adesea necesitatea dezvoltării industriei, a restrîns pentru români sfera acesteia la producţia manufacturieră, considerînd mai profitabilă importarea de produse propriu-zis industriale din alte ţări. Opiniile sale liber-schimbiste se conjugă cu convingerea că „suntem un neam agricol" şi că România rămîne pentru foarte multă vreme o ţară agrară. (v. şi *Însemnări asupra învăţăturii publice*, 1844). E un punct de vedere păgubitor care avea să inspire cunoscutul slogan al politicienilor burghezi din deceniile următoare.

2 Robert Fulton (1765—1815) nu putea să „aşeze" primul vapor pe fluviul Mississippi în 1820, fiindcă atunci era mort de cinci ani! De fapt, primul său vapor a circulat pe rîul Hudson în 1807.

3 Economistul Jerôme Adolphe Blanqui (1798—1854).

4 Ion Ghica se referă la *macadam*, sistem de împietruire a drumurilor iniţiat de scoţianul John Mac Adam (1756—1836).

5 Ludwigskanal; lung de 172 km, leagă rîul Main (de la Bamberg) cu Dunărea (la Kelheim).

6 Budweis pe Moldau este numele german al oraşului ceh Ceske Budejovice pe Vltava.

7 Ghica foloseşte forma „Arnhaim" pentru numele oraşului olandez Arnhem (în germană: Arnheim).

8 şi 9 Ostrau şi Brin (Brün) sînt numele germane ale oraşelor Ostrava şi Brno din Cehoslovacia.

10 Prin „Port-Friederic", autorul traduce numele oraşului Friedrichshafen din Württemberg.

11 După cum remarcă G. Zane (*op. cit.*, p. 12), Ion Ghica se bizuie în articolele sale despre căile de comunicaţie tot pe scrieri ale lui Michel Chevalier, de la care preia idei şi chiar pasaje.

(p. 277) DACIA VECHE

A apărut în *Revista română pentru ştiinţe, litere şi arte*, august 1861.

Această lucrare părea să inaugureze o direcţie nouă în preocupările lui Ion Ghica, interesat desigur de studiul istoriei naţionale, ca toţi paşoptiştii, dar nu pînă la nivelul unor cercetări speciale. S-ar putea presupune că stimulentul a fost unul politic: în anii imediat următori Unirii, cînd actul de la 24 ianuarie 1859 trebuia încă justificat şi consolidat, referirile la Dacia constituiau o pledoarie pentru unitatea neamului românesc. De altfel, este semnificativ faptul că autorul exprimă ideea acestei unităţi etnice în chiar prima frază a studiului său. Nu era, desigur, o idee nouă; ea apare încă de la cronicari, la Miron Costin de exemplu, şi se întîlneşte într-o formulare foarte asemănătoare în *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques transdanubiens* de Mihail Kogălniceanu, ca să nu mai vorbim despre reprezentanţii Şcolii ardelene. Şi înainte de 1859, atenţia acordată Daciei, vizibilă şi în intitularea cu numele teritoriului de baştină a unor publicaţii moldovene şi muntene (*Dacia literară*, *Magazin istoric pentru Dacia)*, a răspuns unor năzuinţe politice. Curiozitatea ştiinţifică se conjuga cu un sentiment de mîndrie naţională, căruia Mihail Kogălniceanu i-a dat o expresie atît de patetică în prelegerea inaugurală de la Academia Mihăileană. În vremea cînd profesorul de la Iaşi îl elogia pe Decebal — „cel mai însemnat rigă barbar care a fost vreodată mai măreţ, mai vrednic de a fi pe tronul Romei, decît mişeii urmaşi a lui August“ — *Magazinul* lui Bălcescu şi Laurian, denumind prin termenul Dacia teritoriul căruia avea să i se spună mai tîrziu România, încadra în cîteva dintre rubricile sale permanente materiale privind acest teritoriu înainte şi după cucerirea lui de către romani. Sensul conferit de cei doi istorici cuvîntului Dacia explică şi titlul studiului lui Ion Ghica: „Dacia veche“ era ţara lui Decebal, devenită apoi colonie romană, spre deosebire de „Dacia“, noţiune teritorială, unitate etnică şi istorică, atît în perspectiva trecutului, cît şi în aceea a viitorului.

După 1859, cercetările istorice şi arheologice privind Dacia capătă extensiune şi un plus de rigoare ştiinţifică, ceea ce deschide

o fază nouă în cunoașterea trecutului îndepărtat al patriei, după faza de amatorism, pentru care strădaniile, totuși utile, ale lui Cezar Bolliac sînt ilustrative.

Așa cum a dovedit explorarea manuscriselor lui Ion Ghica, studiul *Dacia veche* n-a fost o simplă excursie ocazională întreprinsă de această harnică și multilaterală personalitate. Memorialistul a ambiționat să dea un compendiu al întregii istorii a României, începînd chiar cu vechea Dacie. Manuscrisul, alcătuit din părți redactate, ciorne de capitole, simple notații de cronologie și fișe bibliografice însumează 268 de pagini, ceea ce dovedește stăruința prelungită pe un interval de timp considerabil (cf. D. Păcurariu, *Ion Ghica*, p. 210—213).

Ca în toate lucrările sale, Ghica s-a documentat cu toată seriozitatea și pentru *Dacia veche*. A parcurs studii de specialitate datorate unor istorici români și străini, iar informațiile de bază le-a preluat uneori direct din sursele grecești și latine, lucru pe care a vrut, pare-se, să-l facă vădit, dînd în subsol ample citate în limba originară și nu doar trimiterea bibliografică, oricum suficientă, de vreme ce utilizase în text citatul tradus. Cu predilecție s-a adresat lui Herodot, din opera căruia a și tălmăcit cartea a VI-a, rămasă între manuscrisele sale. Cum se știe, unul dintre fiii săi, Dimitrie I. Ghica, avea să dea în 1894 o ediție bilingvă comentată a *Istoriilor*. Dintre lucrările românești a avut în față în primul rînd *Istriana, sau descrierea antichităților din prejurul Dunărei descoperite într-o călătorie din vara anului 1845*, pe care August Treboniu Laurian a publicat-o în *Magazin istoric pentru Dacia*, tom. II, 1846, apoi broșura lui Cezar Bolliac *Călătorie arheologică în România*, București, Tipografia jurnalului Naționalul, 1858. Cum s-a văzut din notele de subsol, majoritatea inscripțiilor le-a preluat din *Istriana*.

În ciuda unui anume efort de sistematizare, *Dacia veche* păstrează totuși caracterul unei lucrări încă nefinisate. Sînt amănunte care se repetă de cîte două-trei ori, fără să fi fost necesar; în genere expunerea nu pare organizată după un plan suficient de clarificat. Este evident că autorul, nefiind un specialist, este lipsit de competența necesară pentru a exercita o critică fermă a izvoarelor. Ca unul ce nu întreprinsese cercetări personale pe teren, se bizuie pe autoritatea în materie a altora, de pildă pe aceea a lui August Treboniu Laurian, ale cărui concluzii sînt adesea discutabile. Dar Ion Ghica, deși, ca orice popularizator, n-a evitat compilația, a căutat întotdeauna să aducă și o contribuție personală. Și de data aceasta propune unele corectări și unele ipoteze proprii. Faptul acesta, ca și caracterul de

sinteză al studiului, care concentrează o informaţie relativ largă şi adusă la zi, în sfîrşit însăşi poziţia faţă de temă fac din *Dacia veche* o lucrare interesantă nu numai pentru o mai bună cunoaştere a preocupărilor marelui om de cultură, ci şi pentru jalonarea procesului de clarificare a problemelor legate de prologul dramatic al istoriei poporului nostru.

Sînt în *Dacia veche* opinii, identificări de localităţi, supoziţii, pe care cercetările ulterioare le-au confirmat. Dar, de-a lungul a peste o sută de ani, reinterpretarea izvoarelor scrise şi descoperirile arheologice, organizate sistematic şi pe scară largă îndeosebi în anii noştri, au adus numeroase date noi care completează sau infirmă concluziile înaintaşilor. Retipărind în ediţia noastră pentru prima dată studiul lui Ion Ghica, lăsăm analiza lui detaliată pe seama specialiştilor. În notele ce urmează ne vom opri numai asupra unor aspecte locale care impun precizări necesare pentru orientarea cititorului. Astfel, nu ne putem asuma răspunderea — şi nici nu e locul aici — să lămurim prin îndreptări şi contrapropuneri toate identificările toponimice. În măsura în care lucrări recente ne îngăduie asemenea îndreptări, le vom nota la locul potrivit, atunci cînd ni se pare că problema are oarecare importanţă şi fără a ne angaja în discuţii de specialitate.

Aşa cum notam în *Cuvîntul înainte* la acest volum, grafia complică şi ea lucrurile, nu numai în privinţa toponimiei, ci şi a numelor de persoane. Uneori investigaţiile ne-au dus la soluţii, alteori au rămas fără rezultat. Pentru a relua problemele din punctul de pornire al lui Ion Ghica, am cercetat, sub aspectul ce interesa aici, cronicile, scrierile lui G. Şincai, M. Kogălniceanu, N. Bălcescu, A.T. Laurian, C. Bolliac, Dim. Bolintineanu etc. În continuare, am consultat lucrările lui V. Pârvan, N. Iorga, C.C. Giurescu etc. În sfîrşit, am reţinut concluziile specialiştilor noştri de astăzi, precum şi pe acelea formulate în *Istoria României*, Ed. Acad. R.P.R., vol. I. Pentru identificări, de mare folos ne-au fost două lucrări excelente: D. Tudor, *Oraşe, tîrguri şi sate în Dacia Romană*, Editura Ştiinţifică, 1968, şi Coriolan Suciu, *Dicţionar istoric al localităţilor din Transilvania*, Ed. Acad. R.S.R.

Ca să nu încărcăm textul cu prea multe trimiteri, am grupat observaţiile corespunzătoare unor paragrafe sau unor aspecte speciale (de exemplu: nume de rîuri, forme de relief, aşezări etc.).

1 Chersonesul Tauric (sau Taurida) este numele dat în antichitate Crimeii.

2 Clasificarea populaţiilor din sud-estul Europei propusă de Ion Ghica nu corespunde întru totul aceleia stabilite de istoriografia contemporană. Astfel, agatîrşii (în *Dacia veche*: agatirşi, agaturgi), tribalii, crobyzii (= crobicii) făceau parte dintre traci, nu dintre sciţi; tauriscii sînt consideraţi astăzi o ramură a celţilor.

Privitor la reperele geografice date de Ion Ghica, reamintim că Hemus e numele vechi al Balcanilor, iar Iscrul este rîul Iskăr, afluent al Dunării pe teritoriul bulgar.

Craiul tribalilor „Sarmis" este de fapt Syrmos. Că acest rege ar fi întemeiat oraşul Sarmizegetusa este o ipoteză bazată pe coincidenţa dintre numele „craiului", în lectura arătată, şi prima parte a numelui oraşului dac.

3 Un popor născut din „unirea sciţilor cu amazoanele" ! Fraza lui Ghica, justă în ceea ce priveşte semnalarea înrudirii sarmaţilor cu sciţii, reţine din sursele antice aserţiunea despre originea legendară a celor dintîi, fără a o califica în mod corespunzător.

Diodor din Sicilia (c. 80—29 î.e.n.) este autorul unei încercări de sinteză a istoriei antichităţii, *Biblioteca istorică*, păstrată fragmentar.

4 Dintre apartenenţii familiei trace, aşa cum îi enumeră Ion Ghica, trebuie detaşaţi alanii, care erau triburi de origine sarmată, cimbrii şi gepizii, care erau triburi germanice, bastarnii, care reprezentau o mixtură de celţi, protoslavi şi germanici.

Cum s-a văzut şi în alte cîteva cazuri citate mai sus, numele unor populaţii menţionate în *Dacia veche* apar în forme diferite de cele acceptate astăzi. Diferenţele se datoresc atît transcrierii (îndeosebi din elină), cît şi existenţei unei forme deosebite de la un text vechi la altul. Aici crobicii = crobyzi (formă care apare şi în *Dacia veche*,) odrisii = odryzi, cistovocii = costoboci.

5 Istoricul latin de limbă greacă Dion (Dio) Casius (c. 155—235) a fost cunoscut şi de Miron Costin. Fragmentele păstrate din *Istoria romană*, ca şi rezumatele bizantine ale unora dintre cărţile pierdute reprezintă valoroase texte de referinţă.

6 „Haernius" este istoricul latin Senecio Herennius (secolul I-II), prieten al lui Pliniu cel Tînăr.

7 Pliniu cel Tînăr (c. 62 — c. 113) a avut prilejul să se refere la geţi atît în episoadele adresate împăratului Traian, cît şi în *Panegiricul* dedicat aceluiaşi împărat.

8 Încadrarea dacilor în familia slavilor sau a germanilor constituie evident o opinie eronată. Citatul Ptolemeu (sec. II) este cunoscutul astronom grec din Egipt, autor, între altele, al unei *Geografii*.

Bizantinul Procopiu (sec. V—VI), căruia i se datorează lucrările *Războiul, Istoria secretă, Despre edificii,* include date despre teritoriul Daciei, mai exact despre Dobrogea, în ultima dintre aceste lucrări.

În „Victor Aurelian" îl identificăm pe consulul şi istoricul roman Aurelius Victor (sec. IV), continuator al lui Titus Livius, iar în „Oresius" pe Orosius (sec. V) autor al lucrării *Historiorum adversus paganos libri septem,* căreia istoricii contemporani nu-i acordă credit.

Geografia lui Strabo (Strabon) (c. 63 î.e.n. — c. 17), bogată nu numai în descrieri, ci şi în relatări istorice, rămîne una dintre sursele de bază pentru cunoaşterea Daciei.

9 Pasajul e cam confuz. Nu bulgarii erau „de un neam cu geţii", ci populaţia care locuia în sudul Dunării mai înainte de venirea bulgarilor, adică triburile trace. Bulgarii sînt de origină turcică şi au pornit spre vest din stepele dintre Marea de Azov şi Caucaz; ei s-au aşezat la sudul Dunării tîrziu, în secolul al VII-lea.

10 Originea numelui dacilor rămîne şi astăzi în domeniul ipotezelor (v. *Dacii* de Hadrian Daicoviciu, Editura pentru literatură, colecţia „Biblioteca pentru toţi", nr. 436, 1968, p. 15—17). Dintre autorii citaţi, istoricul latin de origine greacă Appianus (sfîrşitul sec. I — c. 170) este autorul unei *Istorii a romanilor* păstrată fragmentar.

11 Axiopol (Axiopolis) e vechiul oraş grecesc situat pe malul Istrului (Dunărea), pe locul actualei localităţi Cernavodă.

12 Gebeleiz (Gebeleizis) nu poate fi confundat cu Zamolxis; spre deosebire de acesta din urmă, care era un zeu al pămîntului şi al roadelor, el era un zeu al cerului.

13 Sitalces (la Ghica: Sitalc), rege al odrizilor, a domnit între c. 431 şi 424 î.e.n. Aşadar, data de 730 a. C., cînd acest rege ar fi luptat, alături de atenieni, împotriva lui Perdiccas II, rege al Macedoniei între 450 şi c. 413, este greşită (poate datorită zeţarului).

Numele lui „Zeuth", urmaşul lui Sitalces, este ortografiat de istoricii români actuali „Seuthes".

14 Amănuntele biografice privitoare la Zamolxis oferite de „Suidas" (*Lexiconul lui Suidas*), compilaţie de lexicoane literare datînd dinaintea secolului al X-lea, şi de biografia lui Pitagora, scrisă de Porfir (Porphyrios) (233—c. 305), aparţin, evident, legendei.

15 Corect: „Pe cînd ei făceau toate cîte le-am spus şi vorbeau astfel..."

16 Prin „Cocaion“ (în altă parte: „Cogaeonum“), Ion Ghica transcrie probabil grecescul Kogaionon, care ar putea fi vîrful Gugu din munţii Godeanu. Dar Bistriţa izvorăşte din Munţii Maramureşului.

17 Opinia lui Neumann este perfect îndreptăţită. Cercetările arheologice au adus dovezi noi că daco-geţii erau politeişti. Printre zeităţile lor se număra un zeu al războiului, corespunzător lui Marte (nu însă şi persanului Mithra), o zeiţă numită Bendis, replică a Artemidei şi a Dianei. De asemenea, se poate presupune că adorau şi alţi zei (v. Hadrian Daicoviciu, *op. cit.*, p. 188—198).

18 Dacii şi geţii vorbeau într-adevăr aceeaşi limbă; probabil că va fi existat chiar o singură limbă a tuturor tracilor, în cadrul căreia daco-geta constituia un dialect. Părerile sînt încă şi astăzi împărţite. Dar ceea ce se consideră a fi bine stabilit este că traco-dacica, aparţinînd grupului limbilor europene, face parte din altă subîmpărţire a acestuia decît greaca şi latina. Aşadar, Ghica îi acordă prea mare credit lui Horaţiu, care considera că „limba dacilor seamănă cu a grecilor“. În orice caz, paralelismele lexicale enumerate de autorul studiului *Dacia veche* sînt neconcludente. Numai *drum* şi *frică* au corespondenţe reale în greacă, iar *copil* se regăseşte în albaneză. *Coteţ*, *ciocan* şi *topor* provin din slava veche.

19 Iosephus Flavius (37—95), istoric iudeu, autor al scrierii *Antichităţi iudaice*, este, după Strabon, singurul care menţionează existenţa unei „clase“ de clerici daci. El îi numeşte însă nu „ctisti“ (*ctistai* este numele pe care li-l dă Strabo), ci *polistai* („fondator de oraşe“). Recent, termenul de *ctistai* a fost interpretat ca o alterare a cuvîntului *okistai*, cu sensul de „cei care se abţin de la plăcerile lumeşti“. Tot Strabo adaugă că oamenii de rînd îi numesc călugări *capnobaţi*, ceea ce se traduce prin „călători prin nori“ (cf. Hadrian Daicoviciu, *op. cit.*, p. 191—192).

De fapt, poporul geto-dac se împărţea în două clase: *tarabostes* (nobilii), care erau *pileati* (purtători de *pileum*, adică de căciulă), şi *comati* (pletoşii), oamenii de rînd.

20 Pasajul necesită unele întregiri, corecturi. Campania lui Alexandru cel Mare împotriva geţilor a avut loc înainte de anul 330 î.e.n., cînd regele macedonean încheiase şi războiul contra perşilor. Data din textul lui Ghica trebuie deci corectată: este anul 335 î.e.n.

Privitor la expediţiile întreprinse de macedoneni în nordul Dunării sub domnia lui Lisimah, trebuie precizat că prima s-a produs pe la anul 300 î.e.n., iar a doua, condusă de regele însuşi, peste vreun deceniu, în orice caz nu în anul 280 î.e.n., cum notează Ghica,

deoarece Lisimah murise încă din 281 î.e.n. Sursele indică, de asemenea, că regele daco-get Dromichaites, care l-a ținut prizonier în capitala sa, Elis, pe Lisimah, a statornicit o legătură de rudenie cu acesta, căsătorindu-se cu fiica lui.

„Rholu" și „Ozol" — „crai ai dacilor" — nu pot fi decît una și aceeași persoană, anume Oroles (sfîrșitul sec. III — începutul sec. II î.e.n.), care nu putea să-l ajute pe macedoneanul Perseu în luptele cu romanii la anul 150 î.e.n., ci cu vreo două decenii mai înainte, deoarece Perseu a fost învins de Paulus Aemilius la Pydna în anul 168 î.e.n.

21 Data cînd Burebista devine rege al Daciei nu poate fi stabilită cu precizie; în orice caz se situează cu mult înainte de anul 50 a. C., menționat de Ghica, pe la anul 70 sau chiar 82 î.e.n.

22 Vechiul Segest se afla pe locul actualului Sisak, oraș în R.S.F. Iugoslavia.

23 Autorul nu a remarcat confuzia pe care o făcuse între Oroles și Roles (el scrie „Rholu"). Notînd că Rholu a domnit după uciderea lui Burebista, fiind contemporan cu Antonius și Octavian August, reia afirmația că l-a ajutat pe Perseu al Macedoniei împotriva romanilor. Dar Perseu — ajutat de fapt de Oroles — murise în anul 162 î.e.n., iar disputa dintre Antonius și Octavian August se situează cu 131 ani mai tîrziu! Cel care i-a osîndit pe ostașii săi la „lucrări muierești" a fost, după istoricul Pompeius Trogus (sec. I), Oroles, care se mîniase pe supuși că nu luptaseră cu destulă vitejie împotriva bastarnilor. Evident, acesta e un amănunt fără importanță și îl cităm numai pentru a sublinia confuzia de persoane amintită. În genere, trebuie spus că vechii istorici încurcă ei înșiși adesea lucrurile, astfel că datele furnizate de unul nu se acordă cu acelea existente la altul, acțiuni puse pe seama vreunei personalități istorice de o sursă sînt trecute de altele pe seama altei personalități. Astfel, pilda despre care Ion Ghica povestește că ar fi fost dată de Roles supușilor săi, ca să-i convingă a se alia cu romanii, apare la Sextus Iulius Frontinus (40—103), în lucrarea *Stratagemata*, ca fiind pusă la cale de alt conducător al dacilor, Scorylo, cu deosebirea că acesta a pus să se bată între ei nu doi armăsari, ci doi cîini.

Dapyx, urmărit de generalul roman M. Licinius Crassus, a căzut, se pare, în luptă, apărînd cetatea unde se retrăsese; în peștera „Cariană" *(Keire)* se refugiaseră, cu avutul lor, localnicii. Zyrax (Zyraxes), rege în Dobrogea, ca și Roles și Dapyx, s-a retras spre Genucla, cetate getică încă neidentificată, pe malul dobrogean al Dunării. După Dio Cassius, nu el, ci Dapyx a fost trădat de un ins

ce ştia greceşte. Oricum, ultima frază din aliniatul respectiv trebuie citită: „Acolo Zyrax muri..."

24 Domnia lui Cotiso (Ghica scrie „Cotyson") se situează în jurul anului 10 î.e.n. Împăratul August, mort în anul 14 î.e.n., nu-l putea trimite pe Cneius Cornelius Lentulus împotriva lui, deoarece acţiunea acestui general roman în Dacia se situează cu peste două decenii mai tîrziu (cf. Hadrian Daicoviciu, *op. cit.*, p. 136). De asemenea, Sextus Aelius Catus acţionează şi el în primul deceniu al erei noastre.

25 În „Grisel" îl recunoaştem pe Francisc Griselini, autor al lucrării *Istoria Banatului Timişan.*

26 Privitor la Duras-Diurapneus, rege dac pe la anul 85, frate şi succesor al lui Scorilo, trebuie spus că el s-a retras de la conducere în favoarea nepotului său, fiul lui Scorilo, Decebal, deoarece se simţea depăşit de evenimente nu pentru că era „prea tînăr", ci, dimpotrivă... prea bătrîn!

27 Decebal avea să încerce stabilirea unei alianţe cu Pacorus al II-lea, regele parţilor, mult mai tîrziu, în 101. Cornelius Fuscus, „şeful guardiei pretoriene", a fost trimis de Domiţian împotriva dacilor în 86—87. După uciderea în luptă a lui Fuscus, succesorul său, Tettius Iulianus, a avut mai mult noroc. Pacea încheiată de Domiţian nu a pecetluit însă o victorie categorică a romanilor, totuşi condiţiile ei nu pot fi considerate „umilitoare".

Ca şi în alte cazuri, Ion Ghica foloseşte pentru numele de persoane forme diferite de cele fixate astăzi. Astfel, în loc de Pacorus, el scrie „Parocu", pe solul trimis de Decebal la Roma îl numeşte „Diigi", în loc de Diegis. Mai departe, vom întîlni pentru numele locţiitorului lui Decebal forma „Vezias", în loc de Vezina, iar pentru numele „secretarului" regelui forma „Vicilis", în loc de Bicilis. În sfîrşit, pentru „Tabae", Ghica însuşi propune şi forma uzitată astăzi Tapae.

28 Şesul Turzii. Istoricul maghiar Stephanus Katona este autorul unei ample lucrări în limba latină (37 volume), *Istoria critică a regilor Ungariei...*, apărută la Buda, între 1779 şi 1806, pe care a folosit-o Mihail Kogălniceanu în *Istoria Valahiei...* şi Nicolae Bălcescu în *I toria românilor sub Mihai-vodă Viteazul.*

29 George Şincai descrie statuile solilor daci la sfîrşitul paragrafului despre anii 101 şi 102: obrazul, grumazul, pieptul şi „cioarecii" solilor erau din marmură albă, cuşma, părul şi „ţundra", din marmură neagră — „tocmai cum este portul românilor celor ce locuiesc pre lîngă Sibiu".

30 Lucius Quintiu Mauru este Luzius Quietus, maur ajuns general în armata romană.

31 Tabela sau „carta“ peutingeriană este o hartă, datînd din secolul IV, a drumurilor antice din Spania pînă în India. Dintre celelalte surse folosite de Ghica în legătură cu poziția podului construit de Apolodor reținem *Istoria Daciei transalpine* de Franz Sulzer (? — 1791). Cum se știe, podul lui Apolodor din Damasc a fost construit la Drobeta (Turnu-Severin). Lederata era un castru roman situat pe malul drept al Dunării, pe teritoriul astăzi iugoslav, Arcidava se afla pe locul actualei comune Vărădia.

32 Sargetia, aflată în apropiere de Sarmizegetusa, trebuie identificată mai curînd cu Apa Grădiștei.

33 Eutropius (sec. IV), autor al lucrării *Istoria pe scurt de la întemeierea Romei*, a furnizat istoricilor interesați de mai tîrziu teza absurdă că în Dacia cucerită de romani n-a mai rămas nici un bărbat localnic, precum și că în anul 271 ținutul din nordul Dunării a fost părăsit nu numai de soldați, ci și de toți coloniștii romani.

34 Paginile despre *Familia tracă* trebuiau să constituie în intenția lui Ion Ghica o enumerare și o caracterizare a triburilor din respectiva familie. Începînd cu geții, s-a lăsat abătut de la planul inițial, respectat în cazul celorlalte două „familii“ (scită și sarmată), și a desfășurat amănunțit istoria Daciei, pentru ca abia după aceea să se întoarcă la neamurile enumerate la începutul capitolului.

35 Anții și quazii nu aparțin familiei sarmate; cei dintîi erau slavi, ceilalți, germanici.

36 Antina era „numele popular“ al orașului Romula, pe teritoriul actualului sat Reșca, în Oltenia.

37 Evident, derivarea termenului *boier* din numele războinicilor boi este fantezistă.

Prin „galați“, Ghica îi numește pe gali, adică pe celți, dintre care făceau parte într-adevăr boii și scordiscii.

38 În 1861, „Alegeria“, adică Algeria, era colonie franceză de peste un deceniu. Elogiind rolul civilizator al colonizărilor din epoca sa, Ion Ghica recurge la argumentele inacceptabile ale colonialismului.

39 Transilvania, Banatul și părți din teritoriile vecine aflîndu-se pe atunci sub dominația străină, Ion Ghica utilizează toponimia de pe harta imperiului habsburgic: Zalatne pentru Zlatna, apoi, în ordine alfabetică, Enyad (Enyed)* — Aiud, Fenish — Finiș, Heltau — Cisnădie, Hermannstadt — Sibiu, Karlsburg — Karoly Fejervar (Ka-

* În paranteză, forma maghiară sau germană corectă.

rolyfehérvár, Gyulafehérvár) — Alba Iulia, Karasonfalva (Karácsonfalva) — Crăciunel; Keva (Kev?) — Cuvin (lîngă Lipova); Klausenburg — Cluj, Marot-Mureş, Kohel? (poate Köhalom — Cohalm), Megesvar (Medgyes — Mediaş), Mikhaza sau Miklos (Szerb Szent Miklós — Sînnicolaul Mare sau Miklósfalva — Odorhei), Mühlenbach (Mühlbach) — Sebeş, Noesen — Niesen? Niş?, Nyarada (Nyárad) — Niraj, Petervaradin — Peterwardein (în faţa Novisadului), San Miclos (vezi mai sus: Miklós), Szamos — Someş, Szamos-Ujvár — Gherla, Szászváros — Orăştie, Temesvár — Timişoara, Torda — Turda, Várhely — Grădişte. Formele Hezug, Vuzas sînt neidentificabile.

40 În *Cuvînt preliminar despre izvoarele istoriei românilor de* N. Bălcescu, numele lui Katancsish apare în forma Catancici. Ar putea fi acel Martinus G. Kovachich, autor al lucrării *Scriptores rerum hungaricarum minores*, Buda, 1798, citată în *Histoire de la Valachie* de M. Kogălniceanu şi în *Istoria românilor sub Mihai-Vodă Viteazul* de N. Bălcescu. Sau e cancelarul Wolfgang Kovascóczy, citat de Miron Costin?

41 Turris, fortăreaţă şi aşezare civilă romană, va fi fost, pare-se, în apropierea oraşului Turnu-Măgurele, nu la Drobeta Turnu-Severin.

42 Numele vechi al Tisei este Pathissus. Istoricii pe care-i citează aici autorul studiului, desigur după texte intermediare — „Turosch“ şi „Falmer“ — revin adesea în scrisul paşoptiştilor, în forme mereu diferite. Cel dintîi este Ioan de Thurocz, istoric maghiar din vremea lui Iancu de Hunedoara. Cronica lui s-a păstrat într-o ediţie din 1488, fiind inclusă şi în culegerea tipărită de Johann Georg Schwandter la Viena, în 1746. Al doilea se numea de fapt Jakob Filip Fallmerayer (1790—1861) şi era autor de relatări istorice şi de călătorie. Datele oferite de ei, ca şi de Sulzer, în legătură cu organizarea Daciei după cucerire sînt eronate. De altfel, Ghica nu le acceptă, ci doar le înregistrează ca atare. Cum se ştie, nici n-a existat o singură împărţire administrativă a Daciei. Îndată după victoria lui Traian, provincia Dacia includea teritoriile pe care se desfăşurase ofensiva cuceritorilor: Banatul şi o mare parte din Transilvania (Oltenia fusese alipită Moesiei, adică provinciei din sudul Dunării). Restul Daciei — Muntenia, Moldova şi Maramureşul — nu au intrat propriu-zis sub administraţia romană. Sub împăratul Hadrian, în anul 119, provincia a fost împărţită în *Dacia Inferior* (Oltenia) şi *Dacia Superior* (Banatul şi Transilvania), cărora ceva mai tîrziu i s-a adăugat în nord-vest *Dacia Porolissensis*, cu capitala la Porolissum (actualul Moigrad, nu departe de Zalău). O altă împărţire s-a hotărît în anul 168, sub împăratul Marc Aureliu: *Dacia Malvensis*, în partea de sud, cu capi-

tala la Malva (neidentificată), *Dacia Apulensis*, în centrul Daciei, cu capitala la Apulum (Alba-Iulia), *Dacia Porolissensis*. Cele două provincii pe care le pomeneşte Ghica —*Dacia Ripensis* şi *Dacia Mediterranea* —sînt subîmpărţiri ale Daciei Aureliane, situate în sudul Dunării.

43 Aceste aliniate privind împărţirea Daciei, aşa cum apare la istoricii bizantini, se reîntîlnesc aproape cuvînt cu cuvînt, ca şi cînd ar fi fost transcrise de acolo, în *Călătorii pe Dunăre şi în Bulgaria* de Dimitrie Bolintineanu, Tip. naţională a lui Iosif Romanov et Comp., 1858 (cf. D. Bolintineanu, *Călătorii*, Ed. pentru literatură, 1968, „Biblioteca pentru toţi", nr. 479, vol. I, p. 34—35). Dar poetul, transcriind la rîndu-i de altundeva denumirile Daciei, indică sursa: Laurian, pe care, la fel ca Ghica, îl califică „învăţatul profesor". Aceasta ne face să presupunem că autorul *Daciei vechi* a avut în faţă volumul poetului, fără însă a se dispensa de consultarea directă a lucrărilor istoricului, printre care şi *Istoria Românilor*, Partea I—II, Iaşi, 1853. De altfel, cum am arătat, el recurge adesea la aceste lucrări, uneori citîndu-l pe autor, alteori nu. Este de observat că, mai puţin atent decît Bolintineanu, sau chiar mai puţin familiarizat cu problema, Ion Ghica nu observă, ca poetul, că Laurian respinge împărţirile Daciei propuse de „Flemer, Thurocz şi Sulzer", pe care-i numeşte „născocitorii acestor erori".

44 Geoffroi Villehardouin (c. 1156—c. 1213), nobil francez, mareşal de Champagne, a luat parte la cruciada a patra (1202—1204), pe care a descris-o în cronica *Cucerirea Constantinopolului*.

45 Gros-de-Pod — Grojdibodu — nu se confundă cu Gura Padinii, care se află însă la numai 1 km distanţă; pînă la Celeiu sînt 16 km.

Consulul prusian dr. Johann Ferdinand Neigebaur, despre care a fost vorba şi mai înainte, a desfăşurat în Moldova o activitate de cercetare ştiinţifică remarcabilă, ale cărei rezultate s-au concretizat şi în alte lucrări publicate după plecarea sa din Iaşi. Ne referim la: *Die Donau-Furstenthümer. Gesammelte Skizzen geschichtlich-staatisch-politischen Inhaltes*, I—III, Breslau, 1854—1856 (Principatele Dunării. Culegere de schiţe cu conţinut istoric-statal-politic) şi *Beschreibung der Moldau und der Walachei*, Leipzig, 1848 (Descrierea Moldovei şi a Valahiei).

46 La Dim. Bolintineanu (*op. cit.*, p. 17) aflăm o altă lectură a numelor celor cinci guri ale Dunării, confirmată prin forma lor în greacă: I. Tiagala (θιαγϰλα); 2. Bireon (βυφεῖον); 3. Psilon (Ψῖλλον); 4. Palon (πϰλον); 5. Noranon (νοράνον).

47 Arrian, istoric grec din sec. II, a descris expediţiile lui Alexandru cel Mare, inclusiv pe aceea împotriva popoarelor de la Dunăre, în opera sa *Anabasis*, utilizînd mărturiile, după aceea pierdute, ale unui contemporan al regelui. Este vorba despre Ptolemeu, fiul lui Lagos, care a luptat el însuşi în armata macedoneană, iar mai tîrziu a devenit satrap, apoi rege al Egiptului (305—285 î.e.n.).

48 Quintus Curtius Rufus, istoric roman din sec. I, este autorul unei relatări cu caracter mai mult romanesc decît ştiinţific: *Zece cărţi despre faptele săvîrşite de Alexandru cel Mare*. Miron Costin îl cunoştea şi el prin intermediul istoricului sas Laurenţiu Toppeltin.

49 „Zamolski" este probabil „Iane Zamovskii", pe care îl citează Miron Costin, de fapt Szamosközy István sau, cum semna el în latină, Stephanus Samosius (Zamosius), umanist maghiar, autor al unei *Monografii a istoriei ungare*.

50 Operaţiunea de identificare în toponimie este extrem de dificilă şi pentru că izvoarele vechi numesc în chip felurit una şi aceeaşi aşezare, apă, formă de relief. Uneori avem a face cu lecturi greşite, alterări ale unor forme existente în documente anterioare. În sfîrşit, numele apar în texte narative sau descriptive (rareori pe hărţi!) cu localizări imprecise, ori chiar eronate.

În lunga listă de ape dată de Ion Ghica, unele identificări au rămas în picioare şi astăzi. Dintre celelalte nume de rîuri sau de aşezări pomenite în legătură cu ele, nume înregistrate astăzi în altă formă, ori localizate altfel, vom reţine cîteva. Notăm mai întîi formele şi identificările diferite de acelea existente în *Dacia veche*: Mureş — Marissus (Maris, Marisia); Timişul — Tibisis; Jiul —? (la Ptolemeu, Ravon; la Iordanes, pare-se Gilpil); Vidul — Utus; Osma (la Ghica: Osmonu) — Asamo (Asamus); Oltul — Alutus; Argeşul — Argessis (Ordessus); Siretul — Hierasus (poate şi Araros); Prutul — Pyrotos (Porata); Ialomiţa — Naparis (?); Bugul — Hipanis.

Unele dintre numele din lista de rîuri dată de Ghica au fost identificate de fapt doar ca nume de aşezări, aflate ce-i drept pe apele respective, poate denumite la fel, dar nu atestate documentar. Berzobis (în *Dacia veche* e menţionată mai departe şi o localitate „Bersovia", „azi satul Bocşan", situată pe rîul „Bersavia". Vechiul Berzobis poartă acum numele de Berzovia şi se află la zece km de Bocşa. Dierna, Tierna, Zerna — aşezare romană pe rîul Cerna, la vărsarea acestuia în Dunăre, nu departe de Orşova. Arutella — aşezare romană; astăzi Bivolari, între satele Dăieşti şi Gura Văii.

Aşezarea romană pe locul căreia este situat Belgradul se numea Singidimum. Nera este afluent al Dunării, nu al Caraşului.

Pentru „comorile“ lui Decebal, a se vedea capitolul *Tezaurele lui Decebal* din *Istoria arheologiei*, în A.I. Odobescu, *Opere*, II, E.S.P.L.A., 1955, p. 291—292.

51 La Lederata era, cum s-a arătat, un castru roman; acesta se afla însă foarte departe de locul de exil al lui Ovidiu, anume pe malul stîng al Dunării, pe teritoriul iugoslav de azi.

Istoricii, pe care se bizuie aici Ion Ghica, sînt Ammianus Marcellinus (c. 330—c.400), general roman, autor al unei *Istorii*, din care s-au păstrat 18 cărţi, cuprinzînd evenimentele dintre anii 353 şi 378; Iordanes (sec. VI), istoric got, autor a două lucrări *Goticele* şi *Romanele*.

52 Conform identificărilor recente: Viminacium — Costrolaţ; Acidava — Enoşeşti (pe malul drept al Oltului, lîngă Piatra-Olt), Arcidava — Vărădia; Centum Putei — Surduc; Acmonia — lîngă satul Zăvoi (la c. 20 km de Caransebeş; localitatea mai apare în textele vechi cu denumirile Agnavae, Augomnia, Pons Augusti); Masclianis — Cîrpa; Ad Pannonios — Cornea (între Băile Herculane şi Caransebeş); Tibiscum — Jupa (lîngă Caransebeş); Caput Bubali — Păltinişu (lîngă Caransebeş; satul s-a numit pînă nu de mult Capul Boului, nume care păstra amintirea toponimiei vechi); Sucidava — Celei; Aquae — lîngă Călan; Amutrium — Butoieşti (aproape de Gura Motrului); Novae — Şiştov, Theodora — Drobeta, Pontes — Driviţa; Cuppae Ad Frofulas — Cuppae (pe malul drept al Dunării); Caverna — Căvăran (în zidurile bisericii din sat se văd şi astăzi cărămizi şi blocuri de piatră luate de la Tibiscum).

Jurisconsultul roman Domitius Ulpianus (sec. III) este autorul scrierii *Reguli de drept*, din care numeroase părţi au fost incluse în *Digestele* lui Iustinian.

53 La Drobeta Turnu-Severin a existat pe vremea romanilor amintitul castru roman Drobeta, dar în perioada feudală timpurie s-a ridicat aici şi un Castrum Zeurinii.

54 Acest Mihalache Ghica era mare vornic în timpul domniei fratelui său Alexandru Ghica. Este cel căruia în familie i se zicea „Nenea Mare“ (v. *David Urquard*, în *Scrisori către V. Alecsandri)*. Atras de arheologie, a trimis slujbaşi ai vorniciei pe teren, ca să caute urme de aşezări vechi şi obiecte. Cercetările, întreprinse de oameni lipsiţi de competenţă (şi probabil de onestitate), au fost mai mult păgubitoare decît utile. În *Antichităţile judeţului Romanaţi* (1878), A.I. Odobescu va deplînge risipirea unor preţioase vestigii din respectivul judeţ, de pe urma iniţiativei vornicului.

55 V. Cezar Bolliac, *Călătorie arheologică în România*.

56 Ad Mediam — Băile Herculane; Stenae — Caput Stenarum (Boiţa)? (la Bolliac, e Turnu-Roşu), Gradisca — Grădiştea Muncelului; Apula — Apulum — Alba Iulia; Ratiaria, Ratiarius — Arcăr (peste Dunăre, în faţa comunei Desa din Dolj); Germisara, Germizera — Geoagiu; Pons Augusti — Marga; Aquae — Călan (cu acelaşi nume — Negotin); Brucla — Aiud; Obtatiana, Optatiana — Zutor (după C.C. Giurescu, Optatiana — Gîrbău, iar Largiana — Zutor).

Johann Seibert (la Kogălniceanu şi Bălcescu: Seivert) este autorul unei lucrări cu titlul *Informaţii despre învăţaţii transilvăneni şi scrierile lor*, Pressburg, 1785.

57 Napoca — Cluj; Salinae — Ocna Mureşului; Oesco — Oescus — Ghighen sau Gigen (pe cursul inferior al Dunării, în sud); Aurarias Major — Abrud; Auraria Minor — Zlatna; Patavicensium — Patavissensium — Patavissa — Potaissa — Turda; Netindava (în *Dacia veche* — Nentidava) — aşezare dacă situată totuşi nu în Transilvania, ci în estul Munteniei, în apropierea Ialomiţei; Rausidava — Rusidava — Momoteşti (în apropiere de Islaz).

58 Este vorba despre împăraţii Constantin cel Mare (306—337), Iulian Apostatul (361—363).

59 Buridava — satul Stolniceni (lîngă Rîmnicu-Vîlcea; numele oraşului Caracal nu derivă din numele împăratului Caracalla); Castra Nova — localitate neidentificată, între satele Giorocul Mare şi Cacaleţi; Castra Traiana — Troianu; Praetoria Augusta — Praetorium (Copăceni, pe Olt)?; Pons Aluti — Ioneştii Govorei; Arutela — Bivolari; Pons Vetus — în apropiere de comuna Cîineni, în defileul Oltului; Ziridava — probabil Pecica; Cedonia — Guşteriţa lîngă Sibiu; Palendava — Craiova. Cele mai multe dintre identificările consemnate aici de Ion Ghica inclusiv aceea a Iaşilor şi a Bucureştiului sînt fanteziste. Inscripţia latină, în care s-ar afla numele Iaşilor, a fost preluată de Ghica din citata *Călătorie arheologică* a lui Cezar Bolliac, care o transcrie acolo din *Istoria Daciei* de Dionisie Fotino.

TRACTATUL DE PARIS CONVENŢIUNEA ŞI UNIREA

(p. 325)

În *Independinţa*, nr. 16, 18 octombrie 1861.

Ziarul *Independinţa* (mai apoi, *Independinţa română)* continuînd *Dîmboviţa* lui D. Bolintineanu, a apărut din iniţiativa şi sub conducerea nedeclarată a lui Ion Ghica (ca redactor responsabil este menţionat Radu Ionescu). Pînă în mai 1860, Ghica fusese pentru a doua

oară prim-ministru al lui Cuza. În primele articole din *Independința*, el se situează pe pozițiile unui hotărît și chibzuit apărător al unirii și, ca atare, criticile sale vizează pe oamenii politici, nu pe domnitorul însuși, care întrupa ideea unității naționale.

1 Lordul George William Clarendon (1800—1870), reprezentantul Angliei la Congresul de la Paris, putea fi generos în enunțarea unor principii; în privința Principatelor române, el avea însă însărcinarea de a se opune unirii.

2 Contele Alexandre Walewski (1810—1868), fiu natural al lui Napoleon I și al contesei Maria Walewska, era ministru de externe al Franței și, ca atare, președinte al Congresului de la Paris. Nu numai pentru că reprezenta un guvern și un suveran, Napoleon al III-lea, favorabili unirii ci și din convingeri personale s-a făcut apărătorul cauzei românilor. El însuși aparținea unui popor oprimat, iar mai înainte de a se stabili în Franța militase pentru libertatea Poloniei și luase parte la răscoala poloneză din 1830—1831.

3 Asupra acțiunii antiunioniste a caimacamului Vogoride și a celorlalte împrejurări amintite aici, a se vedea finalul scrisorii *Căpitanu Laurent*, precum și nota 27, p. 524 din vol. I al ediției de față.

4 Faptul fiind îndeplinit, Turcia și puterile europene s-au văzut obligate să recunoască la 6 septembrie 1859 dubla alegere a lui A.I. Cuza, dar cu condiția ca unitatea de conducere a celor două principate să dureze numai atît cît va domni acesta.

5 La Villafranca, Franța smulsese Austriei Lombardia, pe care a cedat-o Piemontului.

6 Este vorba despre convenția anglo-franco-rusă, încheiată la 6 iulie 1817 la Londra; convenția stabilea acțiunile pe care cele trei puteri urmau să le întreprindă pentru a constrînge Turcia să acorde autonomie Greciei.

7 Miniștrii citați sînt Anastasie Panu (1810—1867), pe atunci partizan, mai apoi adversar al lui Cuza, și Petre Mavrogheni, care fusese în 1859 unul dintre pretendenții la domnie în Moldova și avea să devină unul dintre fruntașii partidului conservator.

(p. 333) PREJUDEȚE ȘI VĂMI

A apărut în *Independința*, nr. 30, 2 noiembrie 1861.

1 Tratatul cu Insulele Ionice fusese comentat de Ion Ghica într-un articol, în care se ocupase cu dreptul acordat în diverse țări străinilor de a poseda bunuri imobiliare: *Tractatul cu Insulele Ioniane*,

în *Independința*, nr. 11, 13 octombrie 1861. În încheierea articolului nota: „D-l Bolintineanu, într-o ședință din luna lui iuniu trecut, a depus pe biroul Adunării hîrtiele atingătoare de o convențiune încheiată cu guvernul englez în numele Statelor Ioniane, prin care românii pot moșteni în acel stat și ionianii pot moșteni în Principate.

Noi credem că guvernul a făcut foarte bine de a încheiat acea convențiune, încredințați că se constată dreptul de reciprocitate..."

În 1861, Dimitrie Bolintineanu era ministru de externe în guvernul Ștefan Golescu.

2 Asupra polemicii în jurul propunerii junimiștilor de a se aduce în țară „coloniști" străini, ca și asupra intervenției lui D.P. Marțian, a se vedea nota 15, p. 527—528 din vol. II al ediției de față.

3 Pasajul acesta a creat impresia că autorul ar fi totuși un apărător al „capitației [impozit pe cap de locuitor] și al patentelor". Ion Ghica a replicat printr-o scrisoare intitulată *Impozitul pe venit*, publicată în *Țăranul român*, nr. 4, 3 decembrie 1861, în care ține să sublinieze că, după opinia sa, singurul impozit „drept și firesc" este cel „pe venitul anual, proporțional și progresiv".

4 La scurtă vreme după apariția acestui articol, în care Ion Ghica relua o temă tratată de el încă de pe vremea profesoratului său la Iași, Ion Ionescu de la Brad consemna elogios noua contribuție a economistului și-și aducea aminte de acea perioadă: „Noi am avut norocirea a asculta cursul său de economie politică ce l-au făcut în Academia Mihăileană din Iași și putem să spunem în public că, măcar că încă nu pierdusem impresiunile ce întipărise în noi briliantele prelecțiuni de economie industrială ale lui Blanqui de la Conservatoire des arts et métiers din Paris și de economie politică ale d-lui Rossi de la Collège de France, am ascultat cu deosebit interes pe d. Ion Ghica. D-lui din regiunea înaltă a științei se pogora în lecțiunile sale și făcea oarecare aplicații la țara noastră. D. Ion Ghica căuta o unire a intereselor materiale ale separatelor două staturi Moldova și Valahia și era cu deosebire ocupat de unirea vămilor..." Mai departe, comentatorul nota: „Astăzi însă, cînd unirea administrativă și politică au contopit într-un singur stat pe amîndouă țările surori, d. Ion Ghica, ca un om de progres, nu stă locului, ci vine și propune desființarea vămilor". (*Desființarea vămilor*, în *Țăranul român*, nr 1, 12 noiembrie 1861.)

(p. 339) GUVERNUL ÎN CIVILIZAŢIUNE

S-a tipărit în *Independința*, mai întîi în nr. 47—48, 20 noiembrie 1861, apoi, fără modificări și nemotivat, în nr. 89, 23 ianuarie 1862. Combaterea asaltării funcţiilor publice şi pledoaria pentru îndrumarea tinerilor spre munca productivă sînt reluate adesea de Ion Ghica, între altele, şi în *Convorbiri economice*.

1 Ghica nu şi-a ţinut nici această promisiune de a scrie un articol despre şcolile destinate a pregăti specialişti pentru diferitele servicii publice.

(p. 346) MISIUNEA ROMÂNILOR

A apărut în *Ţăranul român*, nr. 22, 15 aprilie 1862.

1 Problema unui aşa-zis panslavism, ca o expresie a tendinţelor expansioniste ale ţarismului, e tratată de Ion Ghica şi în *Convorbiri economice* (v. nota de subsol de la p. 27 a vol. II din ediţia de faţă). După părerea sa, politica europeană a ţarului reprezenta în calea dezvoltării statului român, constituit prin Unire, o primejdie mai mare decît suzeranitatea Imperiului otoman, deoarece acest imperiu era angajat într-un proces de transformare, dacă nu chiar de disoluţie. Cum am arătat şi în altă parte (cf. nota 30, la *Amintiri din pribegia după 1848)*, politica externă a guvernului de la Petersburg urmărea alte ţeluri decît cele dictate de un aşa-zis panslavism, care ar fi presupus o solidarizare pe baze naţionale cu celelalte popoare slave din Europa. Era vorba, în afară de realizarea echilibrului european, de acapararea unor teritorii învecinate, slave sau nu, urmărită de către ţar. Această politică expansionistă, practicată de imperiul ţarist, avea să fie condamnată cu energie de către Lenin: „Sîntem plini de sentimentul mîndriei naţionale, şi tocmai de aceea urîm *îndeosebi* trecutul *nostru* de robi (cînd nobilii moşieri mînau la război pe ţărani spre a sugruma libertatea Ungariei, Poloniei, Persiei, Chinei) şi prezentul nostru de robi, cînd aceiaşi moşieri, urmaţi de capitalişti, ne duc în război [...].

«Nu poate fi liber un popor care asupreşte alte popoare», aşa spuneau cei mai mari reprezentanţi ai democraţiei consecvente din secolul al XIX-lea, Marx şi Engels, care au devenit dascălii proletariatului revoluţionar. Iar noi, muncitorii velicoruşi, plini de sentimentul mîndriei naţionale, vrem cu orice preţ o Velicorusie liberă şi indepen-

dentă, de sine stătătoare, democratică, republicană, mîndră, care să-şi întemeieze relaţiile ei cu vecinii pe principiul uman al egalităţii, şi nu pe principiul feudal al privilegiilor, înjositor pentru o naţiune mare". (*Despre mîndria naţională a velicoruşilor*, în V.I. Lenin, *Opere*, vol. 21, Editura Politică, Bucureşti, 1958, p. 90.)

2 Pasajul acesta avîntat cuprinde o aluzie, îndrăzneaţă în 1862, la independenţa naţională şi — ţinînd seama de cele spuse în articolul *Tractatul de Paris* — poate chiar la eliberarea Transilvaniei.

3 Generalul francez Maximilien-Sébastien Foy (1775—1825) a profesat idei liberale, care i-au adus o mare popularitate.

(p. 353) REFLECŢIUNI POLITICE

În *Independinţa română*, nr. 44, 8 iunie 1863.

Cu acest articol, activitatea publicistică a lui Ion Ghica, şi aşa restrînsă, sistează pentru multă vreme. Coloanele presei vor adăposti acum doar cîteva scrisori de protest, pe care le adresează unor redacţii. O explicaţie a acestei retrageri s-ar putea găsi în rezerva, apoi în ostilitatea sa faţă de A. I. Cuza. E posibil ca el să fi publicat totuşi unele pamflete nesemnate împotriva domnitorului, la a cărui detronare şi-a adus contribuţia (cf. D. Păcurariu, *op. cit.*, p. 207—209). În orice caz, chiar aceste *Reflecţiuni politice*, începute cu o frumoasă şi patetică pagină despre tinereţea şi luptele generaţiei sale, conţin aluzii limpezi împotriva lui Cuza, care s-ar fi întors „la guvernul absolut, la guvernul personal".

(p. 356) „STUDII ECONOMICE" DE A.D. XENOPOL, DOCTOR ÎN DREPT ŞI ÎN FILOZOFIE

A apărut în *Analele Academiei Române*, seria II, tom II, şedinţele ordinare din 1879—1880 şi sesiunea generală a anului 1880, secţiunea I, partea administrativă şi dezbaterile, 1881.

A.D. Xenopol îşi prezentase volumul la Academie pentru a concura la premiul Năsturel-Herescu. Colegii lui Ion Ghica îl socotiseră pe acesta drept cel mai indicat să redacteze raportul necesar. Raportorul, căruia la rîndul său concurentul îi recenzase relativ favorabil broşura a III-a, din *Convorbiri economice*, în 1872 , s-a achitat de însărcinare fără părtinire, dar şi fără entuziasm. Şansele lui Xenopol de a obţine

premiul erau oricum foarte reduse. Exact în aceeași vreme, academicienii îl solicitau pe Ghica să-și prezinte la concurs propriile studii economice — chiar în 1879 apăruseră și primele două volume din *Convorbiri economice*. Așa cum se consemnează în procesele-verbale publicate în *Analele Academiei Române*, solicitarea a fost repetată cu stăruință, dar Ion Ghica a răspuns de fiecare dată cu un refuz „categoric". Se înțelege că în această situație, chiar o comisie foarte obiectivă s-ar fi hotărît cu greu să premieze o lucrare care nu era cea mai bună din acel an, în specialitatea respectivă.

1 În parte, articolele lui A.D. Xenopol apăruseră mai întîi în *Convorbiri literare*, sub titlul *Starea noastră economică* (1877—1878). Chiar în anul 1878, tînărul om de știință părăsise „Junimea" și trecuse împreună cu Vasile Conta și Grigore Buicliu în rîndurile „liberalilor moderați", dizidență liberală constituită de cîțiva intelectuali ieșeni (Gheorghe Mîrzescu, Dimitrie Brîndză etc.). Motivele rupturii sînt arătate de el însuși în *Istoria ideilor mele*, însemnări autobiografice publicate de I.E. Torouțiu în *Studii și documente literare*, IV (v.p. 389—390). „Trădarea" i-a indignat pe junimiști, iar Iacob Negruzzi a consemnat-o cu reproșuri de o rară vehemență în capitolul *Cîteva portrete* din *Amintiri din „Junimea"*.

Steaua României, organ al liberalilor moderați, a apărut la Iași între 1877 și 1881.

2 V. nota noastră la *Convorbiri economice* (ed. de față, vol. II, p. 164—165).

3 Deși liber-schimbist convins, raportorul tratează cu indulgență opiniile protecționiste ale lui Xenopol, probabil pentru motivul că în cartea acestuia regăsea o serie din propriile sale aprecieri critice asupra stărilor de lucruri din România. Ion Ghica se vedea într-adevăr confirmat în modul de a aprecia o serie de probleme propriu-zis economice sau numai adiacente: dispariția vechilor meșteșuguri casnice; păgubitorul import de produse alimentare care s-ar fi putut obține în țară; orientarea spre „biurocratism" a sistemului școlar etc.

(p. 360) RĂSPUNSUL D-LUI ION GHICA

A apărut în *Analele Academiei Române*, seria II, tom. II, sesiunea generală a anului 1880, secțiunea II, discursuri, memorie și notițe, 1881.

Emanoil Bacaloglu (1830—1891) şi-a rostit discursul de recepţie în „şedinţa solemnă“ din 20 martie 1880, ţinută sub preşedinţia domnitorului. A vorbit *Despre calendariu*, o expunere relativ sumară. Probabil că aceasta îl va fi determinat pe Ion Ghica să răspundă printr-un cuvînt de salut foarte concis adresat noului academician, pentru ca după aceea să dezvolte el însuşi aceeaşi temă, adică să vorbească tot despre calendar. A fost un mod destul de ciudat de a răspunde la un discurs de recepţie. Să mai notăm că expunerea lui Ghica, incomparabil mai documentată, mai amănunţită, a depăşit şi ca dimensiuni discursul de recepţie. O altă explicaţie a conciziei elogiului adus lui Em. Bacaloglu ar sta poate şi în bibliografia restrînsă a acestuia de pînă în 1879, cînd a fost ales la Academie. „Numeroase scrieri“ e o formulă amabilă. Între 1859 şi 1869 Bacaloglu publicase cîteva articole şi manualele pentru liceu amintite *(Elemente de algebră,* în 1866). Învăţatul îşi făcuse renume îndeosebi prin activitatea sa ca profesor (în învăţămînt secundar şi superior), ca şi prin participarea la constituirea *Societăţii române de ştiinţe* (1862) şi a *Societăţii de ştiinţe fizico-naturale* (1868).

În ediţia noastră am reprodus doar pagina de salut adresată lui Em. Bacaloglu. În continuare, Ion Ghica a intrat în subiect: „Mult trebuie să fie stat omul în uimire dinaintea minunilor creaţiunii, admirînd în sus cerul auriu cu luminosul soare, luna bălaie cu stelele învăpăiate şi în jos la picioare...“ Este, altfel formulată, fraza cu care începe *Pămîntul şi omul*. Fragmentul, restrîns la partea privind calendarul, se încheie cu fraza: „Mişcarea Pămîntului împrejurul Soarelui este o lege trasă de acel care a făcut cerul şi pămîntul...“ A se compara cu aliniatul care încheie capitolul *Calendarul gregorian* din *Pămîntul şi omul*: „Mişcarea Pămîntului în jurul Soarelui este o regulă trasă de mîna acelui care le-a făcut toate“.

1 Titlul publicaţiei editate de fizicianul Johann Christian Poggendorf: *Annalen der Physik und Chemie*. Editorul periodicului ştiinţific *Cosmos* era abatele francez François Moigno (1804—1884), matematician şi fizician. *Revista ştiinţifică* — „ziar pentru vulgarizarea ştiinţelor naturale şi fizice“ — a apărut sub direcţia economistului P.S. Aurelian şi a geologului Grigore Ştefănescu, la Bucureşti, între 1870 şi 1882.

RAPORT ASUPRA VOLUMULUI „ŢARA NOASTRĂ" DE P.S. AURELIAN

(p. 362)

A apărut în *Analele Academiei Române*, seria II, tom. III, şedinţele ordinare din 1880—1881 şi sesiunea generală a anului 1881, secţ. I, partea administrativă şi dezbaterile. Anexa. Bucureşti, 1882.

Pri ma ediţie a cărţii lui P.S. Aurelian a apărut în 1875, a doua, cu titlul *Ţara noastră. Schiţe economice asupra României*, în 1880, „revăzută şi adaosă". Adaosul, menţionat şi de Ion Ghica, era important, ridicîndu-se la peste o sută de pagini. Amplul cuvînt al raportorului nu i-a convins pe toţi membrii de premiere. O notă finală ne informează: „După o lungă discuţiune se procede la vot şi dobîndeşte 3 voturi pentru premiere şi 4 voturi contra".

1 Dobrogea, de fapt judeţele Constanţa şi Tulcea, fusese încorporată României în urma războiului de independenţă, în 1878.

2 A se confrunta aceste paragrafe cu *Partea a patra* a *Convorbirilor economice*, intitulată *Proprietatea* şi datată 1865. Desigur, acum avem a face cu un rezumat al capitolului respectiv din cartea lui P.S. Aurelian, dar e totuşi semnificativ că raportorul enunţă ideile fără să le combată, ba chiar formulează categoric fraza concluzivă: „Cestiunea n-a fost definitiv rezolvată decît prin legea de la 1864, prin care s-a împroprietărit ţăranul".

3 Ampla recenzie a lui H.-J. Lesage apăruse în numărul pe aprilie 1876 al publicaţiei pariziene *Journal des Économistes*. Recenzia, privind prima ediţie a cărţii lui P.S. Aurelian, s-a tipărit şi în extras: H.-J. Lesage, *Les forces productives de la Roumanie d'aprés le livre de M. Aureliano (Terra nostra. Schiţe economice asupra României*, Bucarest, 1875), Paris, Librairie de Guillaumine.

DESPRE LITERATURĂ

DE LA LITTÉRATURE ET DE SES TENDANCES

(p. 371)

Este un capitol din volumul *Dernière occupation des Principautés Danubiennes par la Russie*, Librairie militaire de J. Dumaine, Paris, 1853, semnat Gh. Chainoi.

Acest volum de propagandă, publicat de Ion Ghica în cadrul acţiunii în care s-au angajat exilaţii români în cursul evenimentelor ce-au anticipat războiul Crimeii, era destinat să atragă atenţia puterilor occidentale asupra principatelor de la gurile Dunării. Unei Eu-

rope care înăbuşise revoluţiile, fostul agent al guvernului provizoriu din 1848 i se adresa de pe poziţii „înţelepte şi moderate". Aceasta, nu numai din abilitate diplomatică, ci şi din convingere, căci, aşa cum se ştie, în emigraţie Ghica se îndepărtase relativ repede de programul radical subscris mai înainte. Reamintim faptul acesta, deoarece el explică opiniile şi tonul din capitolul despre literatură. Aşadar, autorul îşi exprimă adversitatea faţă de filozofia raţionalistă şi motivează avocăţeşte influenţele la care au fost supuşi în capitala Franţei tinerii români. Totodată, caută să liniştească cercurile politice europene în ce priveşte starea de spirit din rîndurile emigraţiei şi din ţară. Dar expunerea sa este de la un capăt la altul contradictorie. Pe de o parte pare a condamna mişcarea de la 1848, pe de alta o justifică; denunţă caracterul pernicios al ideilor enciclopediştilor, dar afirmă că „ideile noi au fost semnalul unei transformări sociale"; susţine că după revoluţie scriitorii „roşii" nu au avut nici un ecou în ţară, dar îl elogiază cu căldură pe N. Bălcescu, ideologul şi militantul cel mai radical din generaţia sa. În sfîrşit, califică drept „elucubraţii" şi „doctrine dintre cele mai periculoase" tezele însuşite de tinerii români din scrierile unui Louis Blanc sau Lamartine, dar încheie prin constatarea că aceşti tineri au „adus din Franţa impresii de neşters"!

Într-o lucrare politică de propagandă, capitolul despre literatură avea menirea să analizeze sumar concepţiile intelectualilor români, şi, totodată, să recomande creaţiile literare, populare şi culte, ca realizări ale unui popor ce merită şi prin calităţile sale artistice preţuirea şi ajutorul puterilor europene. Pagini despre literatură au introdus şi alţi exilaţi în lucrări similare aceleia a lui Ion Ghica. Îl amintim în această privinţă pe Dimitrie Bolintineanu, care în *Les Principautés Roumaines*, lucrare tipărită la Paris în 1854, oferă nu numai caracterizări laudative ale scriitorilor români, ci şi, în traducere, cîteva mostre de literatură română.

1 Este vorba de volumul *Poezii poporale. Balade (Cîntice bătrîneşti)* adunate şi îndreptate de V. Alecsandri, Iaşi, 1852.

2 Este semnificativ că, pînă şi într-o scriere cu caracter de pledoarie în favoarea românilor, Ion Ghica foloseşte prilejul pentru a se răfui cu Heliade. Adversarul trebuia compromis pe toate căile! De altfel, Ghica nu e singurul care procedează în acest fel. Într-un volum asemănător — *L'Autriche, la Turquie et les Moldo-Valaques*, Paris, 1856 — Bolintineanu avea să facă la rîndu-i un portret sarcastic al lui Heliade.

3 Fabulistul francez Jean-Pierre-Guillaume Viennet (1777—1868) este unul dintre „nemuritorii" pe care timpul nu i-a cruţat. Preţuit,

dar și aprig contestat în vremea sa, a fost cunoscut de scriitorii români cu mult înainte de mențiunea lui Ion Ghica. Heliade a tradus din el fabulele *Orologele lui Carol* (1839), *Foile și cărbunele* (1840), *Coada momițelor* (1840) și a adaptat fabula *Măcieșul și florile* (1844). Identificările îi aparțin lui Dimitrie Popovici, care-l caracterizează pe Viennet drept o „epavă clasică în lumea romanticilor" și adaugă: „După ce stîrnise batjocura grea sau ironia fină a unora dintre romantici, Viennet a căzut într-o binemeritată uitare în literatura franceză. Și dacă astăzi se mai știe ceva despre el, faptul se datorește mai puțin operei sale și mai mult caricaturilor lui Daumier" (v. Heliade Rădulescu, *Opere*, I, Fundația pentru literatură și artă, 1939, p. 552—560). Chiar în 1853, o comparație — și încă aproape sfioasă — cu Viennet nu făcea mare cinste fabulistului român.

4 În privința lui Racine, Ghica exagerează. În prima jumătate a secolului al XIX-lea nu se tradusese în românește decît o singură tragedie a clasicului francez — *Britanicu* — de către Iancu Văcărescu, în 1827.

5 Titlul volumului: *Poésie roumane. Les doïnas, poésies moldaves*, traduites par J.E. Voinescu, Paris, 1853 (pe copertă, 1852).

6 Pasajul e deosebit de concludent pentru contradicțiile din acest capitol. După ce consemnează ca un fapt pozitiv domolirea vervei scriitorilor radicali, Ion Ghica ține să observe că nu numai pentru scriitori, ci și pentru oamenii politici conformismul este o atitudine fatală. Cazul lui C. Aristia — pe care l-a ridiculizat și V. Alecsandri, pentru stanțele lui epice — i s-a părut atît de exemplar, încît s-a referit la el și în memoriul redactat probabil în 1849 la cererea lui Ahmed Vefik, la numirea acestuia în calitate de comisar al guvernului otoman în Țara Românească (*cf. Documente și manuscrise literare*, II, alese, publicate, adnotate și comentate de Paul Cornea și Elena Piru, Ed. Academiei R.S.R., 1969, p. 79). Surprinzătoare sînt aprecierile privitoare la Ioan Cîmpineanu, unchiul admirat și iubit al autorului. În discursul academic din 1880, Ion Ghica nu va mai face nici o rezervă critică referitoare la activitatea politică a Cîmpineanului.

(p. 380) RECENZIUNEA DRAMEI „LA PLEVNA" A D-LUI G. SION

A apărut în *Analele Societății Academice Române*, seria I, tom. XI, sesiunea anului 1878, secțiunea I. Partea administrativă și dezbateri. Anexa 9. București, Tipografia Societății Academice Române, 1878.

În 1878, academicienii Ion Ghica și George Sion lucrau împreună și la Teatrul Național din București, unde cel dintîi era director, iar al doilea membru în comitetul de lectură. Dar nici colegialitatea nu justifică aprecierile ditirambice cu care raportorul a recomandat pentru premiere mica melodramă ocazională. Războiul de independență n-a inspirat literaților vremii lucrări dramatice măcar onorabile, iar cunoscuta explozie de indignare a lui I.L. Caragiale din *Cercetare critică asupra teatrului românesc* (ianuarie 1878) era perfect îndreptățită. *La Plevna!* se alătura fără nici un merit în plus celorlalte „piese de circumstanță": *Oștenii noștri* de D.C. Ollănescu-Ascanio și Fr. Damé, *Curcanii* de Gr. Ventura.

Recenziunea citită la Academie e oarecum semnificativă din alt punct de vedere. Cu numai un an înainte, Ion Ghica publicase broșura anonimă *O cugetare politică*, în care își arătase dezacordul față de un eventual război cu Turcia. Acum, cînd războiul pecetluise independența României, el pare a fi căutat anume un prilej, ca să declare că împărtășește admirația generală față de „vitejia soldatului român". Motive extraliterare — respectul față de temă, față de autor și de raportor — au făcut probabil ca propunerea celui din urmă să întrunească trei voturi pentru. Premiul „Năsturel—Herescu", în valoare de 4.000 de lei, a fost însă acordat altei lucrări, realmente îndreptățită: *Cuvente den bătrîni* de B.P. Hasdeu, cu patru voturi pentru și două contra.

p.387 „DRAMATICE" DE G. SION: „CANDIDAT ȘI DEPUTAT", COMEDIE ÎNTR-UN ACT ÎN VERSURI. „LA PLEVNA!" DRAMĂ ÎNTR-UN ACT ÎN VERSURI — BUCUREȘTI, 1879

A apărut în *Analele Academiei Române*, seria II, tom. II, ședințele ordinare din 1879—1880 și sesiunea generală a anului 1880, secțiunea I, partea administrativă și dezbaterile, 1881.

Pusă în scenă la Teatrul Național din București, comedia lui G. Sion se bucurase într-adevăr de succes, fapt consemnat și de V. Alecsandri într-o scrisoare către Ion Ghica, din 20 decembrie 1879. Raportorul exagerează însă din nou. Boileau, Antioh Cantemir sînt termeni de comparație pe care nici amiciția raportului față de autor nu-i justifică. De altfel, Ion Ghica însuși ține să repete că scrierea e „mai mult o satiră politică". Succesul comedioarei se datora interesului arătat de public acestui gen de satiră. Terenul era pregătit pentru marile și trainicele realizări ale lui I. L. Caragiale.

Respins de la premiere în 1878, G. Sion a avut în 1880 satisfacția să se vadă laureat. În ședința din 10 aprilie, cu 17 bile albe și 5 negre, i s-a acordat premiul „Năsturel-Herescu“, pe care-l pierdea astfel A.D. Xenopol, concurent tot atunci la același premiu cu *Studii economice*.

(397) SCRIERI LITERARE

UN BAL LA CURTE ÎN 1827

A apărut în *Revista nouă*, nr. 5, 15 mai 1889.

Data redactării acestei scrisori — 9 mai 1889 — pare îndoielnică: la 3 mai, Alecsandri o citise la Paris și-l felicita pe Ghica, iar la un interval de numai șase zile de la redactare ea vedea lumina tiparului în revista bucureșteană. Să fie acest 9 mai o datare după stilul nou, iar celelalte după stilul vechi? Oricum, circulația textului între Brighton și Paris, respectiv București pare prea rapidă pentru mijloacele vremii.

„Tabloul tău despre balul princiar de la 1827 — scria Alecsandri — este o adevărată bijuterie literară, viu, colorat, plin de amănunte interesante și demn de a inspira penelul unui pictor de talent. Ce pînze pitorești s-ar putea anima cu aceste figuri și costume de acum 60 de ani! Dar vai! unde este artistul capabil să reproducă cu fidelitate amintirile tale atît de prețioase pentru un arheolog! Citind această descriere, izbutită din toate punctele de vedere, te întrebi dacă aceasta s-a petrecut în adevăr în acest București, ilustrat în zilele noastre de cuvintele de ocară ale atîtor oratori așa de puțin parlamentari și ale unor parlamentari încă și mai puțin oratori. Te-ai crede mai repede transportat în vreo regiune asiatică, într-o adunare de greci din Imperiul Bizantin.

Îți înapoiez manuscrisul însoțit de complimentele mele cele mai sincere. Bravo și *Masallah!*“ (V. Alecsandri, *Corespondență*, 1960, p. 156).

1 Întîmplările narate de vizitii și masalagii nu erau recente, dar cei mai vîrstnici dintre aceștia le putuseră trăi ei înșiși. „Nemții cu coadă“ sînt soldații austriaci care au intrat în București sub comanda ducelui de Saxa-Coburg în 1789, în timpul războiului ruso-turc din 1787—1792, cînd Austria era aliată cu Rusia. Feldmareșalul Alexandr Alexandrovici Prozorovski, pomenit de Ghica și în scrisoarea *Polcovnicul Ioniță Ceganu*, a comandat armata rusă în anul 1808, în timpul războiului ruso-turc din 1806—1812.

„Bășica lui Caragea" e un balon adus în vara anului 1818 la București de niște „nemți" care, prin mijlocirea domniței Ralu, au obținut încuviințarea domnitorului să-și facă demonstrația. Mai mult chiar, Caragea a făcut prinsoare pe 10.000 contra a 20.000 de taleri că „bășica" nu se va înălța. Lansat chiar din curtea palatului domnesc, în prezența familiei domnitorului, a numeroși boieri și tîrgoveți, balonul a luat însă înălțime și a căzut abia în preajma satului Cățelu. Se zice că de data aceasta vodă, obișnuit să ia, nu să dea, și-a onorat totuși pariul.

2 Casa lui Grigore al IV-lea Ghica nu a mai avut cînd deveni palat domnesc, fiindcă în aprilie 1828 proprietarul ei a fost scos din funcție. Această casă se afla pe Podul Mogoșoaiei, actuala Cale a Victoriei, pe partea dreaptă (mergînd spre Capul Podului), îndată după fosta casă Capșa, învecinîndu-se cu casa lui Tache Ghica.

3 Banul Costache Ghica este supranumit „generalul", pentru a se deosebi de fratele său vitreg cu același nume, spătarul Costache Ghica. Amîndoi erau frați ai domnului și fii ai banului Dimitrie Ghica — „banul bătrînul".

4 Aceleași evenimente sînt amintite de Ion Ghica și în finalul scrisorii *Din timpul zaverii.*

5 A se compara cu scrisoarea *Clucerul Alecu Gheorghescu.*

6 Alexandr Pini a fost mai întîi consul al Rusiei la Iași, între 1812 și 1818, cînd a trecut în aceeași funcție la București. Aici a colaborat cu eteriștii și, după unele mărturii, a acordat sprijin lui Tudor Vladimirescu. Cînd țarul, determinat de conjunctură, a dezavuat Eteria, consulul a plecat la Brașov, apoi la Sibiu, unde, solidar cu boierii munteni fugari peste munți, a acționat împotriva noului domn, Grigore Ghica. La stăruințele Porții, guvernul de la Petersburg l-a demis în 1822, înlocuindu-l cu Minciaki.

Despre comportamentul lui Pini în 1821—1822, v. *Din timpul zaverii.*

7 Ca și alte pasaje din *Scrisorile către V. Alecsandri*, această descriere a modului cum slugile boierești își petreceau timpul amintește pagini din *Ciocoii vechi și noi.* Poate că de acolo cunoștea Ion Ghica jocul de cărți numit „ce cei?", un fel de stos, pe care unul dintre personajele lui N. Filimon îl descrie amănunțit în capitolul XV, *Scene de viață socială.*

8 Clădirea impunătoare a Ministerului de finanțe, situată pe Calea Victoriei colț cu Calea Griviței, a fost ridicată mult mai tîrziu, în 1883. Existența în această clădire a unui plafon din vechea casă

Romanit, aflată mai înainte pe acelaşi teren, nu e deci o dovadă că aceste două clădiri ar fi identice. Probabil că arhitectul din 1883 a păstrat unele elemente din frumoasa locuinţă boierească.

Romanit (sau Romanet, cum îi spune Ionescu-Gion în *Istoria Bucureştilor*) era, ca şi Facca, de la ai cărui moştenitori cumpărase imobilul neterminat, unul dintre marii bogătaşi de dată recentă din Bucureşti. Prin 1794, un vistier Grigore Romanitos făcea parte dintr-o comisie însărcinată de domn să avizeze asupra situaţiei rezultate de pe urma unor alunecări de teren la *Şanţuri*, care ameninţa să schimbe cursul Dîmboviţei, lipsind capitala de apă. Se pare că e aceeaşi persoană cu proprietarul casei de pe Podul Mogoşoaiei.

9 Patronul acestei ciudate formaţii muzicale, clucerul Alecu Nicolescu din Rîmnic, fusese ispravnic de Focşani, destituit în 1823. Probabil că lui i-au urmat în funcţie Tache Ghica şi clucerul Alecu Gheorghescu.

Va fi asistat Ion Ghica la balul domnesc din 1827? E posibil să-şi fi însoţit la petrecere părinţii, avea aproape unsprezece ani şi era rudă a domnului. Oricum, relatarea lui are precizia unei descrieri făcute de un martor ocular. Despre „muzica nemţească" a lui Nicolescu scrie şi N. Filimon, într-o notă la *Ciocoii vechi şi noi* (Capitolul XVII, *Muzica şi coregrafia în timpul lui Caragea)*, dar mai tehnic: „După informările ce am, în timpul lui Caragea existau două muzici europene în ţară: una a lui Nicolescu, în Bucureşti, şi alta a lui Crisoscoleu, la Buzău. Fiecare din membrii ce alcătuiau aceste corpuri armonice aveau cîte un nai *(fistula Panis)* aşezat dinaintea buzelor, cu care executau melodia sau terţiele şi sextele armonice ale piesei puse în executare. Osebit de acest instrument accesoriu, fiecare artist în parte era obligat a suna cîte un instrument de coardă, adică violină primă, violină secundă, violă, violoncel şi chiar contrabas, tobe mari şi tobe mici; numai maestrul direjetor era apărat de această datorie: el suna numai violina şi indica celorlalţi timpul muzicei şi diferitele nuanţe de efect.

Sunetul ce producea această adunătură de instrumente nu corespundea în mare parte la tot ce se cere de la o bună orchestră din zilele noastre; cu toate acestea servea de minune pentru muzica de danţ". După Filimon, orchestra lui Nicolescu era formată din optsprezece instrumentişti, în al căror repertoriu intra şi „marşul zis al lui Napoleon", citat şi de Ion Ghica.

10 Girolamo Cardini—Momolo, care a ajuns vestit în Bucureştiul din prima jumătate a secolului trecut, era italian de origine şi a rămas sudit pînă la moarte (1859), fiind supus austriac. Pe terenul

vast cumpărat prin 1830 pe Podul Mogoşoaiei, teren ce se prelungea pe actuala stradă Edgar Quinet, a construit o cofetărie, cu sală de club, folosită şi pentru organizarea balurilor protipendadei, precum şi teatrul care i-a purtat numele şi care s-a numit mai tîrziu Teatrul cel vechi. Precum se ştie, soţia lui, Ecaterina Cardini — „Momuloaia", era soră primară a mamei lui I.L. Caragiale, devenit şi el copărtaş la moştenirea lăsată de becerul italian, mai norocos decît celălalt becer, bunicul Caragiali.

CONVORBIRI ECONOMICE

(p. 405) Două călătorii în vis

Cu titlul *Convorbiri economice. Către domnul Vasile Alecsandri. Două călătorii în vis*, a apărut în *Revista nouă*, nr. 11 şi 12, decembrie 1889 şi ianuarie 1890.

După cum se vede, în ultimii săi ani productivi, Ion Ghica îşi luase obiceiul ca tot ceea ce scria să fie adresat lui Alecsandri, chiar şi „convorbirile economice". S-ar părea că, după ce-şi publicase volumele principale, atît memorialistul, cît şi economistul avea nevoie de acest stimulent special — interesul poetului pentru scrisul său — ca să se aşeze la masa de lucru. După moartea lui Alecsandri, el va renunţa foarte curînd la activitatea publicistică.

Bardul de la Mirceşti, cum s-a văzut şi pînă acum, întîmpina cu bucurie, felicitări şi îndemnuri fiecare nouă lucrare al cărei prim cititor era. Astfel, şi cînd a primit la Paris această „convorbire economică" a adresat ministrului de la Londra următoarele rînduri datate „27 novembre 1889": „Articolul tău intitulat *Două călătorii în vis* este de un mare interes şi te-am citit dintr-o răsuflare, făcînd urări ca oamenii noştri de stat să se poată pătrunde de marile adevăruri pe care le cuprinde şi să-şi dea silinţa să le folosească pentru ţara noastră. Ce servicii serioase nu i-ar aduce în loc de a-şi pierde timpul, inteligenţa şi eforturile în lupte sterile de preponderenţă a partidelor. Vai! văzîndu-i cum se agită în gol, produc efectul morilor de vînt care se mişcă în fundul orizontului cu rotiri dezordonate şi zgomote asurzitoare, fără să aibă ce măcina. Pare că nu urmăresc altceva şi nu au alt scop decît acela de a forma un singur şi mare partid, partidul care să nu facă nimic.

Trebuie să-ţi publici articolul cît mai repede; este bine gîndit şi bine scris, este o operă sănătoasă şi realmente patriotică". (V. Alecsandri, *Scrisori, însemnări*, p. 102.)

Va fi observat Alecsandri că prietenul său relua în *Două călătorii în vis* nu numai idei, ci şi formulări din alte scrieri mai vechi? Articolul este o pledoarie pentru liber-schimbism şi un rechizitoriu împotriva protecţionismului, care ne amintesc teze susţinute de Ion Ghica încă de pe vremea cînd era profesor la Academia Mihăileană. Aceleaşi teze au fost reluate de el în *Convorbiri economice*, în *Prejudeţe şi vămi* şi în unele pasaje din *Scrisori către V. Alecsandri*, printre care una, *Insula Prosta*, este în întregime „economică".

Ca în *Insula Prosta*, autorul descrie imaginea unor ţări fictive, dar se referă vădit — pentru prima dintre aceste ţări — la stări de lucruri din România. La un moment dat, vălul ficţiunii e sfîşiat: Ghica, probabil involuntar, pune pe cineva să se adreseze unui bătrîn cu un apelativ de pe malurile Dîmboviţei: „nene Iordache"!

1 Considerînd că funcţiunile unora dintre organele corpului omenesc — organele „nobile" — sînt „metafizice", marele fiziolog francez Claude Bernard (1813—1878) se abate de la concepţia sa în genere materialistă, acceptînd ideea că viaţa omenească este dirijată de factori incognoscibili. Activitatea foarte complicată a creierului omenesc poate fi explicată fără a se recurge la determinări metafizice, cum au şi dovedit-o cercetările ulterioare (Pavlov etc.).

Să notăm că, în introducerea sa, Ion Ghica exprimă un punct de vedere ştiinţific în explicarea viselor. Relativitatea timpului în vis este reală, dar pe ecranul oniric pot apărea şi imagini din viitor numai în măsura în care acestea sînt create de fantezie ca urmare a unor frămîntări, îngrijorări, temeri sub stăpînirea cărora se află cel ce visează. Visul nu „prezice" în sens propriu viitorul, ci proiectează în viitor întîmplări posibile declanşate imaginativ de factori din trecut sau prezent. În asemenea împrejurări pot apărea coincidenţe între un vis şi realitatea de a doua zi.

2 Primirea inospitalieră în portul ţării fictive aminteşte rigoarea autorităţilor din Sulina, care-l umple de stupoare pe Dumitru, corespondentul imaginar din *Convorbiri economice. Partea întîia. Munca* (capitolul III).

3 Aceste titluri de ziare, compuse din noţiuni ce se exclud — *Retrogradul progresist*, *Autoritarul liberal*, *Cosmopolitul patriot* — i-au putut fi sugerate lui Ghica de titluri reale: la Bucureşti a apărut, între 1859 şi 1860 un ziar denumit *Conservatorul progresist*, ceva în genul „tarafului" politic „Racii progresişti" din *Sinziana şi Pepelea* de V. Alecsandri.

4 Cei trei reprezentanţi ai „şcolii de Manchester" — economistul Cobden (1804—1865), oamenii politici lideri ai partidului liberal englez, William Ewart Gladstone (1809—1898) şi John Bright (1811—1889) au fost adepţi ai liber-schimbismului.

5 A se confrunta îndeosebi cu *Producţiunea, consumaţiunea şi schimbul (Convorbiri economice)*.

6 Această ţară se aseamănă aidoma cu insula Prosta. De fapt, *Două călătorii în vis* reia după numai trei ani tema din *Insula Prosta*, cu un artificiu didactic, constînd în realizarea unei paralele contrastante între un regim economic protecţionist şi unul liber-schimbist. Accentul e pus acum pe avantajele cooperaţiei în domeniul producţiei şi al consumului, însă pasajele respective rezumă, am zice cu textul în faţă, tot pagini din *Insula Prosta*.

(p. 424) O PAGINĂ DIN ISTORIE

A apărut în ziarul *Voinţa naţională*, nr. 1.625, 24 februarie/8 martie 1890, fără semnătură (* * *).

Redactată în stilul *Scrisorilor către V. Alecsandri*, această „pagină din istorie" nu e adresată poetului şi nici nu putea să fie, din pricina finalului care dovedeşte că, după atîta vreme, adversitatea lui Ion Ghica faţă de Alexandru Ioan Cuza nu se stinsese. Probabil că, la Paris, Alecsandri nici n-a luat cunoştinţă de foiletonul din *Voinţa naţională*. Cu siguranţă că l-ar fi mîhnit şi l-ar fi pus în situaţia ca, de data aceasta, să nu-şi felicite prietenul, cum o făcea întotdeauna.

Toate epistolele literare adresate lui Alecsandri treceau pe la el, mai înainte de a fi îndrumate spre vreo publicaţie. *O pagină din istorie* a fost expediată de-a dreptul lui Ion Bianu, după cum informează această notă a lui Ilarie Chendi din ediţia *Scrisorilor....* publicate de el în colecţia *Biblioteca pentru toţi*: „Acest articol, destinat a face parte din scrisorile către Alecsandri a fost trimis de Ghica domnului I. Bianu la 15 iunie 1888, cu următoarele rînduri: «Citeşte alăturatul articol şi, dacă place, să se înşire în *Revista* [*nouă*] fără numele meu. Te rog să se deie o copie la tipografie şi să-mi înapoiezi manuscrisul meu»".

De ce nu a apărut articolul în *Revista nouă*, în seria celorlalte scrisori către Alecsandri publicate în coloanele ei, şi de ce au trecut aproape doi ani pînă la apariţia în ziar?

În 1890 se împlineau şapte decenii de la naşterea fostului domn, mort în exil încă din 1873. Comemorarea nu era, desigur, un prilej

nimerit pentru tipărirea unor asemenea pagini, ca de altfel, nici tristele evenimente din familia Cuza. În 1889 a murit, răpus de ftizie, cel mai mic dintre fii domnului, în martie 1890 avea să parvină în țară știrea că și primul fiu, care-și spunea „prințul Alexandru Cuza" murise, în urma unui atac de cord, la Madrid. La acești fii ai lui Cuza se referă memorialistul în finalul articolului.

O pagină din istorie este foarte semnificativă pentru aristocratismul lui Ion Ghica. Gînditorul progresist a salutat, cum se știe, în mai multe rînduri desființarea privilegiilor nobiliare, dar iată-l acum punînd mare preț pe titluri și genealogii. În epistola *Egalitatea* (1881) scria: „În societățile omenești două feluri de inegalități au ocupat și ocupă pe moraliști și legiuitori, acea de clasă și de naștere și cea individuală. Cea dintîi este nedreaptă și tinde a dispare, pe unele locuri a și dispărut"... Atunci, de ce atîta vehemență în a condamna nevinovatul orgoliu al unor fii de domn — fii naturali ce-i drept, dar legitimați —, care trăiau în Occident, unde titlurile, dezbrăcate de privilegii, dăinuiau încă?

Nu vom spune că *O pagină din istorie*, exprimînd atîta rigoare (pe alocuri cu argumente cam sofistice) în probleme de titulatură, anulează părerile exprimate mai înainte de către Ion Ghica. Dar în psihologia bătrînului sesizăm totuși o oarecare recrudescență a vanității aceluia care număra printre înaintași nu mai puțin de nouă domni și care se considera îndreptățit să fie numit prinț, chiar dacă titlul acesta traducea de fapt pe acela de „bei". Să mai menționăm că, poate la solicitarea, în orice caz nu fără colaborarea bătrînului, unul dintre fiii săi a desenat cu multă îngrijire, în 1894, arborele genealogic al familiei Ghica, imprimat apoi pe o coală mare la una din tipografiile bucureștene.

1 Aceleași cuvinte fățarnice au fost rostite de Ali-pașa și după uciderea tricaliotului, cu care Coletti împărțea odaia (v. *Generalul Coletti la 1835)*.

2 Ion Ghica reia la modul serios genealogii și etimologii fanteziste știute de la „mama Elenca Dudeasca", de care face haz în *Dascăli greci și dascăli români*.

3 Familia Sturza este foarte veche în Moldova. Evident, derivarea numelui, după tipic latinizant, din *Ex Torda* nu are nici un temei.

4 Numele de Brîncoveanu purtat de fiul lui Gheorghe Bibescu vine într-adevăr cam de departe, și anume de la mama lui, prima soție a domnului muntean, Zoe Mavrocordat, nu născută, ci devenită Brîncoveanu, prin înfierea ei de către amintitul ban Grigore Brînco-

veanu, care nu a avut copii. La rîndul său, nepotul prin adopţiune al banului, tot Grigore Brîncoveanu, este tatăl Anei contesă de Noailles.

5 Unii membri ai familiei fanariote Suţu (sau Soutzo) se împăunau cu numele de Draco, în virtutea unei pretinse descendenţe din vestitul legiuitor grec Dracon (secolul al VII-lea î.e.n.).

Casa Suţu există şi astăzi în Bucureşti, purtînd stema reprezentată printr-un soare, şi adăposteşte Muzeul de istorie a municipiului Bucureşti.

(p. 430) UN BOIER CUM A DAT DUMNEZEU

A apărut în *Revista nouă*, nr. 6, 15 septembrie 1890.

Primind scrisoarea la Mirceşti, Alecsandri îi trimitea lui Ion Ghica aceste rînduri datate 3 iulie 1890: „Ultima schiţă pe care mi-ai trimis-o privind societatea de la începutul secolului nostru este foarte interesantă şi luată după natură. Dacă aş fi pictor de talent, m-aş strădui să fixez pe pînză casa lui Buzoianu şi scena în care bătrînul boier, aşezat la fereastră în tovărăşia unuia dintre prietenii sau cunoscuţii săi, trecea în revistă pe trecători şi prin observaţii muşcătoare îi oprea pe aceştia, care se distrau ca la un spectacol. Există un pictor acuarelist englez, care a redat într-un chip remarcabil scene de interior din cafenelele Constantinopolului. Acesta ar fi fost fericit să aibă la îndemînă un asemenea spectacol". (V. Alecsandri, *Corespondenţă*, p.165.)

1 Acest „Bărbuceanu" este viitorul domn Barbu Ştirbei, înscăunat la Bucureşti după înăbuşirea revoluţiei de la 1848. El era într-adevăr fiul vornicului Dimitrie Bibescu şi fusese adoptat de cel din urmă dintre Ştirbei, tot Barbu (1753—1813), care-i era unchi. Cînd Caragea-vodă va fi pus ochii pe el, „Bărbucică" avea cel mult optsprezece-nouăsprezece ani, căci se născuse în 1799, iar Caragea a părăsit ţara în 1818.

2 Probabil Gîrlaşi, devenit cartier al oraşului Buzău.

3 În *Legile*, aceleaşi cuvinte sînt puse pe seama lui Dimitrie Chrisoscoleu Buzoianu în legătură cu refuzul acestuia de a vota amendamentul din 1838 al Regulamentului organic.

4 Aceeaşi snoavă, cu alte personaje, a fost povestită de Ion Ghica într-o scrisoare din octombrie 1885 către Ion Bianu.

5 Numele Bunescu e o românizare prin traducere a lui Dobrovici (sl. *dobrî* = bun).

6 De fapt, tîrgul de drăgaica (24 iunie) de la Buzău.

A apărut în *Revista nouă*, nr. 11—12, februarie-martie 1891.

Este una dintre cele mai bune scrieri în genul *Scrisorilor către V. Alecsandri*, de fapt cea din urmă scrisoare, însă fără adresant, căci poetul murise în august 1890 la Mircești. Ceea ce a mai publicat Ion Ghica ulterior sînt, cum se va vedea, lucruri mai vechi, reluări. O dată cu dispariția prietenului mai tînăr, interesul pentru scris al memorialistului pare a se fi stins. De altfel și puterile acestuia slăbiseră. Paralizia parțială îl făcea incapabil să mai țină condeiul. Din toamna anului 1889, era nevoit să recurgă la serviciile soției sale, chiar cînd avea de redactat cîteva rînduri de corespondență. Cu destulă trudă, nu reușea decît să-și pună semnătura.

1 Născut în 1775, Tudor Văcărescu—Furtună a murit în 1853. Soția lui, Marița Furtunoaia, aflată printre invitații de seamă la balul de la curtea domnească din 1827, era fiica marelui ban Costache Ghica (frate al lui Grigore al IV-lea Ghica) și vară primară a lui Tache Ghica. De aceea, vorbind despre datornicul său, boier Furtună îl numește „vărul Tache".

2 Între prezident și judecători erau diferențe mari de vîrstă: Constantin Năsturel Herescu, mai tîrziu general, s-a născut în 1798 (a murit în 1874); Ștefan Golescu, cunoscutul fruntaș al revoluției de la 1848, s-a născut în 1809 (a murit în 1874). Activitatea instanței evocată de Ion Ghica se situează pe la 1840, sub domnul „regulamentar" Alexandru Ghica.

3 Codicele de legi datorit juristului bizantin Constantin Harmenopulos (Armenopol) (1310—1383), magistrat din Salonic, este cunoscut sub titlul de *Hexabiblos* (șase cărți), sau *Manualul de legi*. Ion Ghica îi spune *Basilicalele*, ceea ce nu constituie de fapt o eroare, deoarece culegerea lui Harmenopulos rezumă vestitul codex realizat în secolele IX—X, sub împărații Vasile I Macedoneanul și fiul său Leon I Filozoful. Că un judecător român recurgea după 1800 la texte juridice străine atît de vechi nu e de mirare. *Manualul de legi* putea fi considerat o sursă atît de actuală, încît domnul Moldovei Alexandru Moruzi l-a însărcinat pe un anume Toma Carra să-l tălmăcească în românește. Traducerea, intitulată *Îndemînoasa adunare*, a fost terminată în 1804, dar Alexandru Moruzi, părăsind scaunul în 1806, n-a mai apucat să-i dea putere de lege.

4 Nu știm ce poate fi adevărat din tîrgul făcut de Bondi cu starostele căldărarilor. Corectăm, însă, o eroare de dată din textul lui

Ion Ghica: „cutremurul cel mare", care a dărîmat Turnul Colţei, nu s-a produs în Vinerea mare a anului 1802, ci în ziua de 14 octombrie a acelui an „într-o marţi, la ora 7 din zi, adică la ora 1 p.m." (G. Ionescu-Gion, *Istoria Bucureştilor*, p.181). Tradiţia orală adaugă că „atunci a căzut şi clopotul cel mare". Înlăturîndu-se dărîmăturile, sub clopot s-ar fi găsit negustorul de mărunţişuri care-şi avea vadul sub gangul turnului (*ibid.*, p. 351).

5 Referiri la această mişcare antiotomană a bulgarilor se fac şi în scrisoarea *Nicu Bălcescu.*

6 Ion Ghica, abia întors de la studii în ţară, era „rău notat la consulatul Rusiei" din motivearătate de el însuşi altundeva: „Bănuielile că aş fi autorul scrierii puţin favorabile guvernului de atunci şi dominaţiunii străinului, precum şi stăruinţa de a vizita pe unchiul meu Cîmpineanu în închisoarea de la Mărgineni şi de la Plumbuita făcea că eram rău notat şi la palat, şi la consulat". *(David Urquhard).* Scrierea amintită este *Coup d'oeil...*, dar poate fi şi *Poids de la Moldovalachie.*

7 Baroneasa Uxküll avea temperamentul... furtunos al tatălui, cum reiese din următoarea împrejurare narată de colonelul Grigore Lăcusteanu într-o pagină pe care o transcriem pentru că ni se pare revelatoare pentru moravurile timpului: „Catinca, consoarta lui Mihalache Ghica, fratele cel mai mare al domnitorului, fusese înamorată cu generalul Kisilev pe vremea guvernămîntului său în Principate. După o mică scenă între bărbatul său şi generalul, l-au abandonat. După aceasta s-au amorezat cu baronul Uxküll, căpitan de husari în oştirea rusească şi căsătorit cu fiica banului Furtună. După retragerea oştirii din Principate şi suirea lui Alexandru Ghica pe tronul României, amorul între Catinca şi baronul urma; baroneasa, care aflase această infidelitate din partea bărbatului său, prinde biletele de corespondenţă dintre dînşii şi într-una din serile în care era vodă la teatru, vine baroneasa travestită în haine bărbăteşti de curier rusesc şi se anunţă la măria-sa; vodă au zis să intre, pe care întrebîndu-l de unde este, i-au răspuns că vine din San-Petersburg cu depeşi pentru măria-sa şi aşteaptă a doua zi răspunsul, adăogînd că este în cvartir la consulatul rusesc; au făcut un compliment domnitorului şi s-au retras îndată.

Domnitorul fiind rezemat cu mîinile de rezemătoarea din afară a lojei, au deschis plicul. Cînd, deodată, o ploaie de bileturi s-au vărsat în sala teatrului (teatrul era în casa Slătineanului)! Adiotanţii şi ofiţerii adunară biletele şi le duseră în lojă. Cînd, ce să vază? Corespondenţa cumnată-săi cu baronul. S-au supărat foarte de asemenea

farsă şi s-au întors la palat îndată..." (*Amintirile colonelului Lăcusteanu*, p. 74—75.)

O pagină ca ieşită din pana lui Ion Ghica!

8 „Institutul", cum îi spune în glumă Ghica, este vechea închisoare pariziană Sainte-Pélagie, demolată la sfîrşitul secolului trecut. În 1891, memorialistul îşi putea îngădui indiscreţia cu privire la tinereţea zvăpăiată a fiului banului Furtună. Constantin Văcărescu, care făcuse carieră în diplomaţie, murise în 1887.

FRAGMENT DINTR-O SCRISOARE INEDITĂ CĂTRĂ ALECSANDRI

(p. 443)

A apărut în *Convorbiri literare*, nr. 11—12, 1 martie 1892.

Cum va fi ajuns acest fragment să vadă lumina tiparului? Va fi răspuns Ion Ghica unei solicitări a redacţiei *Convorbirilor literare*, alegînd din manuscrisele sale cîteva pagini redactate cu peste treizeci de ani mai înainte şi revăzute acum? Sau fragmentul fusese găsit în arhiva lui Vasile Alecsandri, în vreo copie pe care n-o cunoaştem? Faptul că memorialistul nu mai colabora la *Convorbiri literare* de cinci ani ar sprijini această ipoteză, dar lucrurile stau, credem, altfel.

Cea dintîi variantă a relatării unei călătorii în Arhipelag a fost semnalată de D. Păcurariu, în monografia *Ion Ghica* (p. 178 şi 284—288). Această variantă este cea mai întinsă, are aproape cincizeci de pagini, şi se remarcă prin însuşiri literare care-l determină pe comentator să situeze începuturile „scrisorilor" către Alecsandri încă în anul 1858. Cum *Scrisorile către V. Alecsandri* sînt o operă rezultată dintr-o iniţiativă cu precisă circumstanţiere temporală şi destinată din capul locului publicării,[1] am spune mai curînd că epistola din 1858 anticipează, ca modalitate, scrierile literare de mai tîrziu şi constituie pentru autor un fel de exerciţiu preliminar. Oricît de surprinzătoare ar fi putut fi tîrzia afirmare a lui Ion Ghica în literatură, cititorii cărţilor sale trebuiau să-i cunoască talentul încă mai dinainte, mai ales din broşurile *Convorbirilor economice*. Autorul monografiei citate nu observă că părţi din scrisoarea de la 1858 au fost utilizate literar şi publicate de autorul ei încă din 1865, şi anume în *Convorbiri economice. Partea întîia. Munca*, capitolul III. Acolo, călătoria e întreprinsă în vis de un personaj. Cititorii vor putea compara textul *Fragmentului* cu respectivul capitol. Cît priveşte scrisoarea din 1858, o vom reproduce în volumul IV al prezentei ediţii.

Aici sînt necesare cîteva precizări. Scrisoarea din 1858 descrie o călătorie făcută de Ghica în anul precedent, pe bricul „Ziveri Derie", *Fragmentul* se referă la o călătorie din mai 1855, cu corveta franceză „Le Chaptal". O călătorie „pe la anul 1855" — poate aceeaşi — este amintită şi către finalul scrisorii *Căpitanu Laurent* (II): „Cînd ne-am întîlnit la Smirna, veneam călare de la Stankey, unde fusesem să asist la escavaţiunile ce făcea învăţatul arheolog Newton la Mausoleul Artemisei. Vizitasem în treacăt Ieronda, Palatia şi Aiasulucul". *(Fragment...*, Ieronda = Geronta). Itinerarul este mereu acelaşi. Aflat la Samos, Ghica a cercetat, desigur, de multe ori Arhipelagul, răspunzînd unor obligaţii oficiale, sau dorinţei de a cunoaşte bine acele locuri atît de bogate în vestigii istorice. În 1856 sau 1857, a vizitat aşezările, monumentele şi şantierele arheologice împreună cu Dimitrie Bolintineanu, pe care-l invitase la Samos, unde l-a găzduit zece luni (v. D. Bolintineanu, *Călătorii în Asia Mică)*.

Cele două texte publicate de Ghica — cel din *Convorbiri economice* şi *Fragmentul* — sînt aproape identice. Omisiunile şi modificările de construcţii gramaticale sau de lexic par a răspunde unor intenţii stilistice şi de modernizare. Pentru aceste motive, sîntem de părere că *Fragmentul...* a fost dat la tipar de Ghica însuşi, care a revăzut textul, intervenind ici-colo şi completîndu-l cu încă o pagină despre continuarea călătoriei şi întoarcerea la Samos.

1 Corect: statuile colosale ale Dioscurilor cioplite de branchiţi. Coborînd la Monodrendo, cap pe ţărmul Asiei mici la sud de Milet, călătorii s-au aflat în acea regiune a Cariei, unde locuise cîndva acest neam al branchiţilor care se considerau cu mîndrie urmaşi ai unui Branchus, înzestrat de Apolo cu darul prezicerii.

2 Datele despre activitatea de arheolog a lui Charles-Thomas Newton, care, după săpăturile la Budrum (Bodrum), pe locul vechiului Halicarnas, „a lucrat la Muzeul britanic vreo 15 ani" dovedesc că această parte finală a *Fragmentului*.... a fost scrisă mult mai tîrziu decît restul. Cu prilejul diferitelor sale călătorii în Anglia şi, mai ales, în anii cît a fost ministru la Londra, Ion Ghica va fi avut prilejul să se întîlnească cu Newton şi să-i afle intenţiile. În 1892, arheologul era însă bătrîn, fiind de-o vîrstă cu memorialistul. Născut în 1816, a murit în 1894.

3 „Patria lui Icar" este insula Icaria din Marea Egee, la est de Samos.

p. 448) SCHIȚE POLITICE

A apărut în *Revista nouă*, nr. 3—4, 15 iunie — 15 iulie 1892.

Este ultima scriere publicată de Ion Ghica. Bătrîn și bolnav, acesta voia poate să încredințeze pe alții și să se amăgească pe sine că este capabil încă să lucreze. Dar — fapt încă neremarcat pînă acum — aceste *Schițe politice* sînt realizate cu foarfecile dintr-o lucrare mult mai veche. Autorul a decupat fraze și paragrafe de la începutul *Convorbirilor economice (Partea întîia. Munca, 1863)* orînduindu-le altfel, făcînd ici-colo unele modificări și adăugînd în final o critică la adresa autorităților. Așezarea textelor pe două coloane nu-și are rostul aici. Ca să înlesnim confruntarea, pentru cei dornici s-o facă, notăm că frazele, pasajele, sau numai ideile se regăsesc în volumul II al ediției de față, în această ordine a paginilor de acolo: 21, 14, 22, 23, 26, 26, 27, 17, 18, 16, 14, 15. Între pasajele respective, Ion Ghica reia și alte idei din diverse părți ale *Convorbirilor economice*, dar și din unele *Scrisori către V. Alecsandri*.

1 Ideea este formulată similar și în *Amintiri despre Grigorie Alexandrescu* (ediția de față, vol. I, p. 432).

2 A se compara cu aliniatul al cincilea din *Amintiri despre Grigorie Alexandrescu* (ediția noastră, vol. I, p. 421).

3 Ce fapte ar fi ilustrat în 1892 amestecul marilor puteri în treburile interne ale statelor din Peninsula Balcanică, împiedicate în dezvoltarea lor națională? Pasajul acesta, constituind un adaos, nu era în acel an fără acoperire: Bulgaria, principat din 1878, se afla încă sub suzeranitatea Imperiului otoman (situație menținută pînă în 1908); Grecia, stat liber din 1830, era lipsită de teritorii care îi aparțineau: Macedonia de sud, Epirul, Tracia apuseană (și le-a alipit în urma războaielor balcanice din 1912—1913); Albania era încă încadrată în Imperiul otoman (și-a obținut independența în 1912).

4 Acest pasaj, de asemenea adăugit la textul mai vechi, se referă la evenimente ce au avut loc chiar în preajma momentului cînd *Schițele politice* erau date la tipar. Anume, este vorba de *Memorandumul* din 1892 și de acțiunile de solidarizare a opiniei publice de dincoace de munți cu lupta transilvănenilor. S-ar putea ca Ion Ghica să se refere la marea întrunire studențească ținută în ziua de 14 iunie la sala „Orfeu", sub președinția rectorului Universității din București, Alexandru Orăscu.

GLOSAR

A

afidian — afidă; păduche-de-frunză.

afilie — afeliu, punctul în care o planetă sau o cometă se află, pe orbita sa, la cea mai mare distanță de Soare.

afion — infuzie din macul de grădină.

aialet — provincie, ținut.

amară — cablu, odgon cu care se leagă o navă de țărm.

anular — inelar.

arang — discurs.

architravă — arhitravă, partea inferioară a antablamentului, la construcțiile antice, care se sprijină pe capitelul coloanelor.

arpantor — arpentor, tehnician care măsoară pe teren parcelele cadastrale.

augită — augit, piroxen monoclinic aluminos, bogat în fier și, cîteodată, în titan.

aveniment — venirea, ridicarea la un rang de conducător.

aviz — avizo, navă de război mică și rapidă.

B

baș — cap sau șef (I.G.).

becciu — paznic de noapte.

blank — galben cu zimți întregi.

bosă — umflătură, protuberanță.

brahă — reziduu rămas pe fundul cazanului, la distilarea rachiului.
bruxelă — dandelă (de Bruxelles).

C

cavas — agent de poliţie, jandarm.
ceară ozocherită — ozocherită, substanţă bituminoasă.
chină — chinchină (vin de~).
ciraclic — protecţie.
cisniu — expertiză pentru fixarea preţului de vînzare la articole de consumaţie.
ciupag — pieptii iei; pieptar.
cîntar — chintal.
convoatat — rîvnit, jinduit.
convoatisă — poftă, lăcomie.
creditivă — acreditiv, credit deschis la o bancă unui corespondent străin sau din provincie; scrisoare prin care se deschide un credit.
cric — mică scobitură în ţărm, golfuleţ.
cuaker — quaker, membru al unei secte protestante — Societatea păcii — care s-a constituit în secolul al XVII-lea în Anglia.

D

derailement — deraiere.
digeste — colecţie de interpretări date unor probleme de drept de către jurişti romani.
divinator — care ghiceşte.
dresat — întocmit.

E

écossaise — ecoseză, dans popular scoţian.
electrotip — aparat care reproduce clişee tipografice prin electricitate.
engomion — colind (I.G.).
entimem — entimemă, formulare eliptică a unui silogism, în care nu se exprimă, dar se subînţelege o premisă sau concluzia.
epihirism — epicheremă, formă de silogism.

F

fasionabil — faşionabil, care ţine de modă, privitor la eleganţă.
fiong — fundă.
fringere — fracţie.
fulie — broşă în formă de narcis.

G

ghirdap — gherdap, îngustime stîncoasă a albiei unei ape.
ghiumruccii — impiegaţii vămii (I.G.).
girandolă — candelabru.
glasnic — vocală.
glebă — iobăgie.
globire — amendă.
granişte — branişte.

H

hanumă — hanîmă, femeie din aristocraţia turcă.
hulie — huilă.

I

iasmac—văl cu care femeile din Orient îşi acopereau faţa.
ilotism — şerbie; asuprire.
imam — preot musulman.
izohimen — care are aceeaşi temperatură medie în timpul iernii.
izoter — care are aceeaşi temperatură în timpul verii.

J

juliенă — supă de zarzavat; în text: zarzavat de supă.

L

labrador — alumino-silicat de calciu şi de sodiu.
lemnit — lignit.

lisă — fruct zaharisit.
lisimah — monedă macedoneană.
logomachie — vorbărie.

M

margos — adj. derivat din *margă,* pămînt calcaros, amestecat cu nisip şi lut.
marşă — marş.
mediterană — mare interioară.
medresea — seminar teologic (I.G.).
megatherium — mamifer din ordinul edentatelor, care a trăit în cuaternar.
mermer — stuc.
minavet — mică flaşnetă.
miologie — capitol din anatomie, care se ocupă cu studiul oaselor.
mule-jenny — mulgenie (v. glosarul la vol. II).
mur — zid.

N

numitite — probabil: numulite.
neptunian — maritim.

O

obăcie — iobăgie.
obol — monedă mică în Grecia antică.
omoglot — care vorbeşte aceeaşi limbă.
onirocrit — persoană care ghicea viitorul prin dezlegarea viselor.
orgeadă — sirop preparat în trecut din orz, astăzi din migdale.

P

paleotherium — mamifer asemănător tapirului, care a trăit la începutul terţiarului.
parolă — numele unui dans.
pasir — galben cu zimţii roşi, de o valoare mai mică, dar admis totuşi la plăţi.
pelasgic — pelagic, marin.
perielie — periheliu, punctul în care o planetă sau o cometă se află la distanţa cea mai mică de Soare.
perniţă — cuzinet.

pilă — picior de pod.
pileum — căciuliţă de lînă purtată de nobilii daci.
pilifor — pileati, purtători de pileum.
ponci — punci.
posidonian — v. *neptunian.*
pravăţ — ţel, ghid.

R

rulaj — transport de mărfuri cu căruţa.

S

samordeseu — autocrat, tiran.
scos — sacnasiu, încăpere la catul de sus, ieşită în afara zidului casei.
selamlîc — apartamentul bărbaţilor, în Turcia veche.
simian — subordin de mamifere, care cuprinde maimuţele şi omul.
sinaedriu — sinedriu, conciliu bisericesc.
singiab — singeap (v. glosarul la vol. I).
sorit — raţionament constituit dintr-o suită de silogisme în care s-au exclus concluziile intermediare.

Ş

şanal — în text, taxă de tranzit pentru navigaţie.
şedator — monitor, cestor.
şevalerie — cavalerism.

T

tact — taht, reşedinţă a unei administraţii locale.
teodicee — doctrină filozofică ce-şi propune să demonstreze existenţa lui Dumnezeu şi perfecţiunea creaţiei divine.
terinos — care e de natura pămîntului; amestecat cu pămînt.
teros — v. *terinos*.
transige — a ajunge la o înţelegere prin concesii reciproce.

TABLA ILUSTRAŢIILOR

CUPRINSUL

Lector : ELISABETA BRÂNCUŞ
Tehnoredactor : ELENA CĂLUGĂRU

Bun de tipar 14.V.1973. Tiraj 2 360 ex. legate 1/1. Coli ed. 31,17. Coli tipar 35. Planşe tipo 7.

Tiparul executat sub comanda nr. 20 645 la Combinatul Poligrafic „Casa Scînteii", Bucureşti — Republica Socialistă România